9 789532 019926

Naomi Klein

DOKTRINA ŠOKA

v|b|z

uspon kapitalizma katastrofe

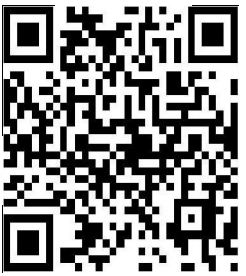

v{blz ZAGREB

v b z

biblioteka
POSEBNA IZDANJA

izvršna urednica:
Sandra Ukalović

Naomi Klein
Doktrina šoka

copyright © za hrvatsko izdanje
V.B.Z. d.o.o.
10010 Zagreb, Dračevička 12
tel: 01/6235-419, fax: 01/6235-418
e-mail: info@vbz.hr
www.vbz.hr

za nakladnika:
Boško Zatezalo

urednik knjige:
Borivoj Radaković

lektura:
Martin Krček

korektura:
Katarina Varenica

grafička priprema:
V.B.Z. studio, Zagreb

tisak:
Grafički zavod Hrvatske d.o.o., Zagreb
studeni 2008.

Naomi Klein
Doktrina šoka

Uspon kapitalizma katastrofe

s engleskoga preveo:
Petar Vujačić

v|b|z ZAGREB
2008.

v|b|z

biblioteka
POSEBNA IZDANJA

naslov izvornika:
Naomi Klein
THE SHOCK DOCTRINE

copyright © 2007 by Klein Lewis Productions Ltd.
All rights reserved.

copyright © 2008. za hrvatsko izdanje:
V.B.Z. d.o.o.
Zagreb

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu
pod brojem 683755.

ISBN: 978-953-201-992-6 (tvrdi uvez)

Opet za Avija

Svaka promjena znači promjenu teme.
César Aira, argentinski romanopisac,
Cumpleaños, 2001.

sadržaj:

11 Uvod

Prazno je lijepo: Tri desetljeća brisanja i preobražavanja svijeta

31 1. dio

Dva doktora šoka - istraživanje i razvoj

32 **01. Laboratorij torture**

Ewen Cameron, CIA i bjesomučni pokušaji brisanja i preoblikovanja ljudske svijesti

56 **02. Drugi doktor šoka**

Milton Friedman i potraga za laboratorijem slobodnih ruku

79 2. dio

Prva kušnja

Porođajne muke

80 **03. Stanja šoka**

Krvavo rođenje kontrarevolucije

102 **04. Brisanje ploče**

Teror radi svoje

119 **05. »Potpuno nepovezano«**

Kako je ideologija oprala ruke od vlastitih zločina

131 3. dio

Kako preživjeti demokraciju

Bombe načinjene od zakona

132 **06. Spasio ih rat**

Tačerizam i njegovi korisni neprijatelji

143 **07. Novi doktorski šok**

Ekonomsko ratovanje zamjenjuje diktaturu

156 **08. Kriza na djelu**

Kako upakirati šok-terapiju

169 4. dio

Izgubljeni u tranziciji

Dok plakasmo, dok drhtasmo, dok plesasmo...

170 **09. Kako zalupiti vrata povijesti pred nosom**

Kriza u Poljskoj, pokolj u Kini

192 **10. Demokracija rođena u lancima**

Prigušena sloboda Južne Afrike

214 **11. Lomača mlade demokracije:**
Rusija se odlučuje za »Pinochetovu opciju«

240 **12. *Id* kapitalizma**
Rusija i novo doba sirovog tržišta

257 **13. Neka gori**
Haranje Azijom i pad »drugog Berlinskog zida«

275 5. dio
Vremena šoka -
uspon kompleksa razornog kapitalizma

276 **14. Šok-terapija u SAD-u**
U djelokrugu Domovinske sigurnosti

301 **15. Korporacijska država**
Skidaj okretna vrata, stavljaj slavoluk!

317 6. dio
Irački puni krug
Šok svih šokova

318 **16. Brisanje Iraka**
U potrazi za bliskoistočnim »modelom«

333 **17. Ideološki protuudar**
Izrazito kapitalistička katastrofa

353 **18. Puni krug**
Od tabule rase do spaljene zemlje

377 7. dio
Pokretna Zelena zona
Tampon-zone i zaštitni zidovi

378 **19. Kako izbrisati plažu**
»Drugi tsunami«

398 **20. Aparthejd katastrofe**
Svijet Zelenih i Crvenih zona

416 **21. Nestanak mirovne inicijative**
Izrael kao pouka i opomena

436 Zaključak
Oporavak od šoka
Uspon narodne obnove

459 **Bilješke**

519 **Indeks**

543 **Zahvale**

Uvod

Prazno je lijepo

Tri desetljeća brisanja i preobražavanja svijeta

> U očima Božjim zemlja se bila iskvarila; nepravdom se napunila. I kad je Bog vidio kako se zemlja iskvarila - te se svako biće na zemlji izopačilo - reče Bog Noi: »Odlučio sam da bude kraj svim bićima jer se zemlja napunila opačinom; i, evo, uništit ću ih zajedno sa zemljom.«
>
> Knjiga Postanka 6:11*

> Šok i stupor djelovanja su koja rađaju strahove, pogibelji i razaranja potpuno nerazumljiva cjelokupnome stanovništvu, određenim elementima ili sektoru ugroženoga društva ili vodstvu. Priroda, u obliku tornada, uragana, potresa, poplava, neobuzdanih požara, gladi i bolesti može stvoriti šok i stupor.
>
> Šok i stupor - brzo ostvarivanje prevlasti, vojna doktrina za američki rat u Iraku[1]

JAMARA PERRYJA sam upoznala u rujnu 2005., u velikom skloništu Crvenoga križa u Baton Rougeu, država Louisiana. Večeru su posluživali nasmiješeni, mladi scijentolozi, a on je stajao u redu. Mene su malo ranije uhitili zbog toga što sam, bez medijske pratnje, razgovarala s preživjelima tako da sam se svim silama trudila uklopiti — bijela Kanađanka u moru afroameričkih Južnjaka. Ugurala sam se u red iza Perryja i zamolila ga da porazgovaramo kao stari prijatelji, a on mi je ljubazno udovoljio.

Rodio se i odrastao u New Orleansu, a iz poplavljenog grada izvukao se tjedan dana ranije. Izgledao je kao sedamnaestogodišnjak, no rekao mi je da ima dvadeset tri. On i obitelj beskrajno su dugo čekali autobuse za evakuaciju — kako nisu stizali, uputili su se pješice na suncu koje je pržilo. Naposljetku su završili ovdje, u golemom kongresnom centru koji je obično ugošćivao farmaceutske sajmove i »*Capital City Carnage: The*

* Biblija, Stari zavjet, izd. Kršćanska sadašnjost, Zagreb (prim, prev.)

Ultimate in Steel Cage Fighting«, a sada su u njega natrpane dvije tisuće ležaja i gomila bijesnih i iscrpljenih ljudi koje pod nadzorom drže prilično nervozni pripadnici Nacionalne garde, upravo pristigli iz Iraka.

Tog dana skloništem je kružila vijest da je Richard Baker, istaknuti republikanski kongresmen iz grada, skupini lobista izjavio ovo: »Konačno smo očistili socijalne stanove u New Orleansu. To nismo mogli učiniti sami, pa se za to pobrinuo Bog.«[2] Joseph Caizaro, jedan od tamošnjih najimućnijih građevinskih poduzetnika izrazio je sličan stav: »Mislim da smo dobili priliku početi od ničega. I to ništa pruža nam prilično velike mogućnosti.«[3] Cijeli taj tjedan državna legislatura Louisiane u Baton Rougeu nalazila se pod opsadom korporacijskih lobista koji su pomagali odrediti upravo te velike mogućnosti: niže poreze, manji broj zakona, jeftiniju radnu snagu i »manji, sigurniji grad« — što je u praksi značilo sravniti sa zemljom socijalne stanove i zamijeniti ih apartmanima. Slušajući sve te priče o »novom početku« i »praznoj ploči«, čovjek gotovo uspijeva previdjeti otrovnu kašu otpada, razlivenih kemikalija i ljudskih trupla nekoliko kilometara niz cestu.

U skloništu Jamar nije mogao misliti ni na što drugo. »To stvarno ne vidim kao čišćenje grada. Vidim samo da je tamo poginulo mnogo ljudi. I to onih koji nisu trebali umrijeti.«

Govorio je tiho, ali ga je čuo stariji muškarac ispred nas i naglo se okrenuo: »Koji je vrag tim tipovima u Baton Rougeu? Ovo nije prilika. To je tragedija. Jesu li slijepi?«

Nadovezala se majka dvoje djece: »Ne, nisu slijepi, oni su zli. Vide sasvim dobro.«

Jedan od onih koji su u poplavljenome New Orleansu vidjeli mogućnosti bio je i Milton Friedman, veliki guru pokreta neobuzdanog kapitalizma i čovjek kojem su pripisivali stvaranje priručnika suvremene i hipermobilne, globalne ekonomije. Iako devedeset tri godine star, slaba zdravlja, »striček Miltie« — kako su ga zvali sljedbenici — skupio je snagu i, tri mjeseca nakon što su popustile brane, napisao komentar za *The Wall Street Journal*. »Najveći dio njuorlinskih škola leži u ruševinama«, primjećuje Friedman, »jednako kao i domovi djece koja su ih pohađala. Djeca su se raspršila diljem zemlje. To je tragedija. Ali, istovremeno i prilika za radikalnu reformu obrazovnog sustava«.[4]

* Borba u metalnom kavezu koji zamjenjuje klasični ring. (prim, prev.)

Friedmanova radikalna ideja bila je da vlada, umjesto da potroši milijardu dolara za obnovu i poboljšanje postojećeg njuorlinskog sustava javnoga školstva, obiteljima podijeli vaučere kojima bi se plaćalo privatnim institucijama, koje većinom rade kao profitne ustanove — a sve bi to subvencionirala država. Bitno je, piše Friedman, da ta temeljna promjena ne postane privremena zamjena, nego »stalna reforma«.[5]

Cijela mreža desničarskih trustova mozgova uhvatila se za Friedmanov prijedlog i obrušila na grad nakon oluje. Administracija Georgea W. Busha podržala je planove desecima milijuna dolara kako bi njuorlinske škole pretvorila u »čarter-škole«*, institucije koje financira javnost, ali ih vode privatnici sukladno vlastitim pravilima. »Čarter-škole« su duboko podijelile Sjedinjene Države, ipak najviše u New Orleansu gdje ih većina afroameričkih roditelja smatra sredstvom poništavanja svih postignuća pokreta za ljudska prava, koja svoj djeci jamče jednak obrazovni standard. No, Miltonu Friedmanu cijeli koncept državnih škola vonja po socijalizmu. Po njegovu mišljenju, jedine funkcije države su »štititi našu slobodu od neprijatelja pred našim vratima kao i naših sunarodnjaka; čuvati zakon i red, poticati privatne ugovore, te skrbiti za konkurentnost tržišta«.[6] Drugim riječima: dati policiju i vojsku jer je sve ostalo, time i mogućnost besplatnog obrazovanja, samo nepošteno miješanje u tržište.

U oštroj suprotnosti s puževom brzinom ponovnog podizanja brana i osposobljavanju električne mreže, aukcija njuorlinskog školskog sustava kretala se vojničkom brzinom i preciznošću. Za osamnaest mjeseci, tijekom kojih se većina siromašnog gradskog stanovništva i dalje nalazila u progonstvu, njuorlinski sustav javnoga školstva gotovo su u potpunosti zamijenile privatne »čarter-škole«. Prije uragana Katrine, školski odbor je nadzirao 123 javne škole — nakon toga, broj se sveo na samo četiri. Prije oluje u gradu je radilo 7 »čarter-škola« — sad ih je niknula 31.[7] Njuorlinske učitelje nekad je zastupao snažan sindikat — sindikalni ugovor je poništen i svih četiri tisuće sedamsto članova dobili su otkaze.[8] Privatne škole ponovno su zaposlile neke mlađe učitelje, iako s nižim primanjima — dok ih je većina ostala bez posla.

Kako je pisao *New York Times,* New Orleans je postao »vodeći nacionalni laboratorij za široku primjenu čarter-škola«, dok je American Enterprise Institute,** fridmanitski trust mozgova, ushićeno tvrdio: »Katrina je u jednome danu postigla... ono što tamošnji reformatori školstva nisu uspjeli

* U izvorniku - *charter schools,* (prim, prev.)

** Američki institut za poduzetništvo (prim, prev.)

ostvariti dugogodišnjim naporima.«[9] U međuvremenu su učitelji iz javnih škola, promatrajući kako se novac za žrtve poplave preusmjerava u razaranje javnog sustava i njegovu zamjenu privatnim, Friedmanov plan nazvali: »obrazovnom otimačinom zemlje«.[10]

Takvo plansko haračenje javne sfere nakon katastrofa, spojeno s poimanjem tragedija kao uzbudljivih tržišnih prilika, nazivam »kapitalizmom katastrofe«.

Friedmanov napis o New Orleansu bio je njegova posljednja javna preporuka — umro je za manje od godinu dana, 16. studenoga 2006., navršivši devedeset četiri godine. Privatizacija školskog sustava u američkom gradu srednje veličine možda se čini skromnom zadaćom za čovjeka kojeg je većina smatrala najutjecajnijim ekonomistom u posljednjih pola stoljeća, čovjekom među čijim se studentima nalazi nekoliko američkih predsjednika, britanskih premijera, ruskih oligarha, poljskih ministara financija, diktatora iz Trećeg svijeta, sekretara Kineske komunističke partije, direktora Međunarodnog monetarnog fonda i posljednja tri ravnatelja američkih Federalnih rezervi. Unatoč tome, njegova odlučnost da njuorlinsku krizu iskoristi za promicanje fundamentalističke inačice kapitalizma neobično je prikladan oproštaj od nezamislivo energičnog, metar i šezdeset visokog profesora koji je, kad je bio u punoj snazi, sam sebe opisivao kao »staromodnog svećenika koji propovijeda na nedjeljnoj misi«.[11]

Više od tri desetljeća Friedman i njegovi moćni sljedbenici usavršavali su upravo tu strategiju — čekati krizu velikih razmjera, a zatim, dok se građani još oporavljaju od šoka, privatnicima prodati dijelove državnog vlasništva i, što brže, »reforme« učiniti stalnima.

U jednom od svojih najznačajnijih eseja Friedman uobličuje temeljnu taktičku shemu suvremenog kapitalizma — ono što ja podrazumijevam pod pojmom doktrine šoka. On piše da »samo kriza - stvarna ili prividna - za ishod ima istinsku promjenu. Kad dođe do takve krize, akcije koje se provode ovise o idejama koje se tamo nalaze. To je, kako vjerujem, naša temeljna zadaća — razvijati alternative postojećoj politici, održavati ih na životu i na dohvat ruke sve dok ono politički nemoguće postane politički neizbježno«.[12] Neki skladište konzerviranu hranu i vodu i tako se pripremaju za velike katastrofe; fridmaniti skladište ideje o slobodnom tržištu. Profesor čikaškog Sveučilišta čvrsto je vjerovao da je, nakon izbijanja krize, najvažnije djelovati brzo, nametnuti brze i nepovratne promjene i to prije nego što se krizom pogođeno društvo vrati u »tiraniju *statusa quo*«.

Procjenjivao je da »nova administracija ima na raspolaganju šest do devet mjeseci tijekom kojih može ostvariti značajne promjene; ako ne prigrabi priliku i odlučno ne djeluje u tome razdoblju, druga joj se prilika neće ukazati«.[13] Takva inačica Machiavellijeva savjeta da se ozljede moraju nanositi »sve istovremeno« dokazala se kao jedna od Friedmanovih najtrajnijih strateških zasada.

Friedman je naučio kako koristiti šokove ili krize velikih razmjera još sredinom sedamdesetih godina, kad je radio kao savjetnik čileanskog diktatora, generala Augusta Pinocheta. Ne samo što su Čileanci tada ostali šokirani Pinochetovim silovitim državnim udarom, nego je i cijela država bolovala od teške hiperinflacije. Friedman je savjetovao Pinochetu da nametne brzu i rafalnu preobrazbu ekonomije — rezanje poreznih stopa, slobodnu trgovinu, privatizirane usluge, rezanje javne potrošnje i deregulaciju tržišta. Čileanci su doživjeli da njihove državne škole zamijene privatne koje su plaćali vaučerima. Bila je to najradikalnija kapitalistička preobrazba u povijesti, kasnije poznata kao revolucija »Čikaške škole«, jer je velik broj Pinochetovih ekonomista studirao kod Friedmana na čikaškome Sveučilištu. Friedman je predviđao da će brzina, neočekivanost i opseg ekonomskih promjena izazvati psihološku reakciju javnosti i time »olakšati prilagodbu«.[14] Toj mučnoj taktici nadjenuo je i ime — ekonomska »šok-terapija«. U sljedećim desetljećima, kad god bi vlade nametale nasilne programe razvoja slobodnog tržišta, odlučivale bi se, sve redom, za sveobuhvatno liječenje šokom, za »šok-terapiju«.

Pinochet je također olakšao prilagodbe, stvarajući vlastite šokove i izvodeći ih u bezbrojnim režimskim sobama za mučenje gdje su se u mukama trzala mnoga tijela onih koje se smatralo najvjerojatnijim zaprekama na putu kapitalističke transformacije. Mnogi su u Latinskoj Americi uviđali izravnu vezu između ekonomskih šokova koji su osiromašivali milijune i epidemija torture kojima su kažnjavane stotine tisuća ljudi zbog vjerovanja u drugačiji oblik društva. Urugvajski pisac Eduardo Galeano upitao je: »Kako je moguće održati toliku nejednakost, osim elektro-šokom?«[15]

Točno trideset godina nakon što su se ta tri pojedinačna oblika šoka obrušila na Čile, formula je ponovno izronila na površinu, ovaj put još silovitije, u Iraku. Prvo je došao rat, stvoren — kako tvrde autori vojne doktrine »*Šoka i stupora*« — »da obuzda protivnikovu volju, percepciju i moć razumijevanja, te ga tako učini potpuno nemoćnim da djeluje ili uzvrati na djelovanje«.[16] Zatim je stigla radikalna ekonomska šok-terapija koju je, dok

je zemlja još gorjela, nametnuo glavni američki poslanik, L. Paul Bremer — masovna privatizacija, potpuno slobodna trgovina, jedinstvena porezna stopa od 15 posto, radikalno srezana državna uprava. Irački privremeni ministar trgovine, Ali Abdul-Amir Allawi, u to je vrijeme izjavio da su njegovi sunarodnjaci »umorni i izmoždeni od eksperimenata koji se vrše na njima. Sustav je doživio dovoljan broj šokova, stoga nam u ekonomiji nije potrebna još jedna šok-terapija«.[17] Kad su se Iračani oduprli, opkolili su ih i odveli u zatvore gdje su im tijela i svijesti podvrgnuli novim šokovima - koji su, tom prigodom, bili neizmjerno manje metaforične prirode.

Ovisnost slobodnog tržišta o snazi šoka počela sam istraživati prije četiri godine, tijekom prvih dana okupacije Iraka. Nakon što sam iz Bagdada izvještavala o neuspjelom pokušaju Washingtona da doktrinu »šoka i stupora« zamijeni šok-terapijom, otputovala sam u Šri Lanku, nekoliko mjeseci nakon razornog tsunamija 2004., i tako postala očevicem malo izmijenjene inačice istog manevra — strani investitori i međunarodni kreditori okupili su se kako bi iskoristili paniku i cijelu, prelijepu obalu predali u ruke poduzetnicima koji su na brzinu gradili velika odmarališta kojima su stotinama tisuća ribara oduzeli pravo obnove njihovih priobalnih naselja. »Okrutnim hirom sudbine priroda je Šri Lanki podarila jedinstvenu priliku — iz ove velike tragedije rodit će se vrhunska svjetska turistička destinacija«, kako je objavila tamošnja vlada.[18] Nakon što je uragan Katrina poharao New Orleans, i nakon što je skupina republikanskih političara, trustova mozgova i građevinskih poduzetnika počela govoriti o »novom početku« i uzbudljivim mogućnostima, bilo je jasno da je to postao omiljen način promicanja korporacijskih ciljeva - koristiti trenutke kolektivne traumatiziranosti da se pokrenu radikalne društvene i ekonomske promjene.

Većina onih koji prežive neku strahotnu katastrofu čeznu za potpunom suprotnošću »novome početku« - žele spasiti sve što mogu i započeti popravljati ono što se sačuvalo; žele učvrstiti vlastitu povezanost s mjestima koja su ih stvorila. »Dok obnavljam grad, osjećam se kao da obnavljam sebe«, izjavila je Cassandra Andrews, stanovnica teško pogođene njuorlinske četvrti Lower Ninth Ward, dok je nakon oluje čistila otpad.[19] Ali, kapitaliste katastrofa ne zanima da popravljaju ono što je bilo. U Iraku, na Šri Lanki, u New Orleansu, procesi mutnog naziva »rekonstrukcije« započeli su dovršavanjem onoga što je učinila izvorna katastrofa, brišući sve preostalo od javne sfere i ukorijenjenih zajednica, a zatim ih brzo zamjenjujući nekom vrstom korporacijskog Novog Jeruzalema — sve to prije

nego što se žrtve rata ili prirodnih katastrofa uspiju skupiti i zahtijevati povrat svoga vlasništva.

To najbolje definira Mike Battles: »Nama su strah i kaos pružali mogućnost uspjeha.«[20] Tridesetčetverogodišnji bivši CIA-in operativac govorio je o tome kako je kaos u poslijeratnom Iraku pomogao njegovoj nepoznatoj i neiskusnoj tvrtki, Custer Battles, da u ugovorima sa saveznom vladom ostvari otprilike sto milijuna dolara zarade.[21] Njegove riječi jednako dobro mogu služiti kao parola suvremenoga kapitalizma — strah i kaos katalizatori su svakog novog koraka naprijed.

Kad sam započela istraživati križanja superprofita i megakatastrofa, pomislila sam da promatram svjetski napredak fundamentalne promjene u načinu vođenja »liberalnih« tržišta. Surađujući s pokretom koji se protivio napuhavanju moći korporacija, što je, globalno gledano, započelo u Seattleu 1999., naviknula sam se viđati kako se slične, biznisu bliske političke strategije silom nameću na konferencijama Svjetske trgovinske organizacije (WTO), ili se nameću kao uvjeti koje postavlja Međunarodni monetarni fond. Tri glavna zahtjeva — privatizacija, deregulacija na razini države i oštro rezanje javne potrošnje — među građanima su bili krajnje neomiljeni, ali nakon potpisivanja sporazuma stvarao se u najmanju ruku privid zajedničkog pristanka između vlada koje su pregovarale, jednako kao i konsenzus u krugovima navodnih stručnjaka. Sada se taj isti ideološki program nameće pomoću potpuno ogoljenih sredstava prisile — pod stranom vojnom okupacijom nakon invazije, ili odmah nakon prirodne katastrofe kataklizmičnih razmjera. Tako je 11. rujna na neki način Washingtonu podario blagoslov da prestane propitivati druge države žele li one američku inačicu »slobodne trgovine i demokracije«, te da je počne nametati šokom i stuporom vojne sile.

Dok sam dublje kopala po povijesti načina kojim je taj tržišni model harao svijetom, otkrila sam da je ideja iskorištavanja krize i katastrofe zapravo bio *modus operandi* Friedmanovog pokreta od samih njegovih početaka — tom fundamentalističkom obliku kapitalizma oduvijek su za napredovanje bile potrebne katastrofe. U svakom slučaju, katastrofe koje su utirale put bivale su sve veće i strašnije, ali ono što se dogodilo u Iraku ili New Orleansu nije izmišljeno nakon 11. rujna. Ustvari, takvo bešćutno eksperimentiranje iskorištavanja krize bio je vrhunac stroge, tridesetogodišnje pokornosti doktrini šoka.

Gledajući kroz prizmu te doktrine, posljednjih trideset pet godina izgleda daleko drugačije. Neka od najmračnijih kršenja ljudskih prava,

koja se običavalo promatrati kao sadistička zlodjela što su ih provodili protudemokratski režimi, zapravo su počinjena s promišljenom namjerom teroriziranja javnosti ili su aktivno obuzdavana u cilju pripreme uvođenja radikalnih, slobodnotržišnih »reformi«. U Argentini je tijekom sedamdesetih godina hunta »*nestala*«* trideset tisuća ljudi — većinom ljevičarskih aktivista - što je bio temelj nametanja politike Čikaške škole, jednako kao što je teror bio partner iste takve ekonomske preobrazbe u Čileu. U Kini 1989. šok pokolja na trgu Tienanmen, kao i posljedična uhićenja desetaka tisuća ljudi oslobodili su ruke Komunističkoj partiji koja je najveći dio države pretvorila u golemu izvoznu zonu, napučenu radnicima previše ustrašenim da se bore za vlastita prava. U Rusiji 1993. Boris Jeljcin je odlučio poslati tenkove da pucaju na zgradu Parlamenta i zatvoriti vode oporbe ne bi li time prokrčio put munjevitoj privatizaciji koja je izrodila zloglasne oligarhe.

Margaret Thatcher se u Ujedinjenom Kraljevstvu 1982. godine za ostvarenje sličnih ciljeva poslužila Falklandskim ratom — neredi i nacionalistički ushit proistekli iz njega omogućili su joj da se posluži zastrašujućom silom kojom je smrvila štrajk u ugljenokopima i otpočela prvi val privatizacijskog bjesnila u jednoj zapadnoj demokraciji. NATO-ovi napadi na Beograd 1999. godine stvorili su uvjete za brzu privatizaciju u bivšoj Jugoslaviji — cilj koji je prethodio ratu. Ekonomija ni u kojem slučaju nije bila jedini pokretač tih ratova, ali je u svim slučajevima iskoristila težak kolektivni šok da pripremi teren za ekonomsku šok-terapiju.

Traumatični događaji kojima je »omekšavano« postojeće stanje nisu uvijek bili neskriveno nasilni. U Latinskoj Americi i Africi tijekom osamdesetih dužnička je kriza tjerala države da se »privatiziraju ili krepaju« — kako je to izjavio jedan bivši dužnosnik MMF-a.[22] Poljuljane hiperinflacijom i previše zadužene da bi mogle odbiti zahtjeve koji su pratili strane zajmove, vlade su prihvaćale »šok-terapiju« uz obećanje da će se njome izvući iz još veće propasti. Financijska kriza u Aziji 1997.-1998. - razorna gotovo kao i Velika kriza — pokorila je takozvane Azijske Tigrove, pretvarajući njihova tržišta u, kako je to opisao *New York Times,* »najveću svjetsku rasprodaju prije zatvaranja dućana«.[23] Mnoge od tih država bile su demokratske, ali se radikalne preobrazbe slobodnoga tržišta nisu nametale demokratskim sredstvima. Upravo suprotno - kako je to poimao Friedman, atmosfera

* Možda zvuči pomalo nepravilno, ali je to, barem meni, najtočniji iako i najupitniji mogući prijevod - *nestati nekoga* (prim.prev.)

kriza velikih razmjera pružala je neophodan izgovor za gaženje želja birača, kao i za predaju zemlje u ruke ekonomskim »tehnokratima«.

Naravno, bilo je slučajeva u kojima je prihvaćanje politike slobodnog tržišta prošlo demokratski — političari su se kandidirali s tvrdolinijaškim programima i dobivali izbore — najbolji primjer su Sjedinjene Države za vladavine Ronalda Reagana, dok kao noviji primjer može poslužiti izbor Nicolasa Sarkozyja u Francuskoj. Unatoč uspjehu, u tim su se slučajevima križari slobodnog tržišta suočili s pritiskom javnosti, te su svi redom morali ublažiti ili preinačiti svoje radikalne naume, pristajući na parcijalne promjene umjesto ustrajavanja na sveobuhvatnoj preobrazbi. Sve u svemu, iako je Friedmanov ekonomski model moguće djelomično nametnuti unutar demokracije, autoritarni uvjeti neophodni su za ostvarenje njegovih temeljnih zasada. Da bi se ekonomska šok-terapija mogla primijeniti u potpunosti — što se dogodilo u Čileu tijekom sedamdesetih, u Kini potkraj osamdesetih, u Rusiji u devedesetima i u Sjedinjenim Državama nakon 11. rujna 2001. — potrebna je dodatna i snažna, kolektivna trauma; trauma koja demokratsku praksu ukida ili privremeno ili trajno. Taj ideološki križarski pohod rodio se unutar južnoameričkih autoritarnih režima, dok unutar najvećih novoosvojenih područja - Rusiji i Kini - i danas živi udobno i nesvakidašnje uspješno, rame uz rame s čeličnim pesnicama njihovih voda.

Šok-terapija se vraća kući

Friedmanov pokret Čikaške škole još od sedamdesetih godina osvaja teritorije diljem svijeta, ali je svoju viziju u zemlji nastanka u potpunosti ostvario tek nedavno. Reagan je u svakom slučaju utro put, ali su Sjedinjene Države zadržale socijalnu pomoć, socijalno osiguranje i državno školstvo za koje su se, Friedmanovim riječima, roditelji pripijali u svojoj »iracionalnoj povezanosti sa socijalističkim sustavom«.[24]

Kad su republikanci osvojili Kongres 1993., David Frum, presađeni Kanađanin i budući pisac govora za Georgea W. Busha, našao se među takozvanim neokonzervativcima koji su, unutar Sjedinjenih Država, tražili provedbu šok-terapije ekonomskom revolucijom. »Dakle, po mome mišljenju, to bi trebalo učiniti ovako: umjesto postupnih rezova — malo ovdje, malo ondje — usudio bih se zatražiti da tijekom jednog jedinog ljetnog dana srežemo tristo programa od kojih svaki stoji milijardu dolara ili manje. Možda takvi rezovi neće značiti mnogo, ali, stari moj, za to će se čuti. Štoviše, moguće je sve to izvesti na pravi način.«[25]

Frum nije uspio u djelo provesti svoju šok-terapiju iz domaće radinosti, najvećim dijelom zbog toga što tada nije bilo nikakve unutarnje krize koja bi joj mogla otvoriti put. Sve se promijenilo 2001. U trenutku napada 11. rujna Bijela kuća bila je puna Friedmanovih učenika, među kojima je bio i njegov bliski prijatelj, Donald Rumsfeld. Bushev tim zastrašujućom je brzinom iskoristio trenutak sveopće vrtoglavice — ne stoga što je, kako tvrde neki, administracija podmuklo osmislila krizu, nego zato što su ključni pojedinci unutar administracije, okorjeli veterani eksperimenata kapitalizma katastrofe u Latinskoj Americi i Istočnoj Europi, pripadali pokretu »moli za krizu« onako kao što sušom pogođeni poljodjelci mole za kišu, onako kao što kršćansko-cionistički svjedoci kraja svijeta mole za Zanos. Kad dugo očekivana katastrofa konačno naiđe, u trenutku su svjesni da je kucnuo čas.

Tijekom tri desetljeća Friedman i njegovi sljedbenici pomno su iskorištavali trenutke šoka u drugim državama — strane inačice 11. rujna — započevši s Pinochetovim državnim udarom 11. rujna 1973. Dana 11. rujna 2001., ideologija koja se ispilila na američkim sveučilištima i jačala unutar vašingtonskih institucija konačno je dobila priliku da se vrati kući.

Busheva administracija odmah je iskoristila strah izazvan napadima, ne samo da započne »Rat protiv terora«, nego i da ga pretvori u gotovo potpuno profitabilan poduhvat, cvatuću novu industriju koja je posrnuloj američkoj ekonomiji podarila dah novoga života. Najjasnije definirana kao »kompleks kapitalizma katastrofe«, njezina ticala dopiru neizmjerno dalje od vojno-industrijskog kompleksa, na koji je upozoravao Dwight Eisenhower potkraj predsjedničkoga mandata — to je globalni rat koji na svim razinama vode privatne tvrtke, čije se djelovanje plaća državnim novcem, i koji uživa beskonačni mandat zaštite teritorija Sjedinjenih Država, u vijeke vjekova, istovremeno uklanjajući sva izvanjska »zla«. U samo nekoliko kratkih godina, kompleks je svoj tržišni doseg proširio od borbe protiv terorizma do međunarodnih mirovnih misija, upravljanja gradovima i djelovanja u trenucima sve učestalijih prirodnih katastrofa. Konačan cilj korporacija u središtu tog kompleksa jest da model profitabilne vlasti, koji velikom brzinom napreduje u nesvakidašnjim okolnostima, preobrazi u uobičajeno i svakodnevno funkcioniranje državnog aparata — jednostavnije rečeno, da privatizira vlast.

Kako bi što brže pokrenula kompleks kapitalizma katastrofe, Busheva je administracija bez ikakve javne rasprave u privatne ruke predala većinu najosjetljivijih, temeljnih službi vlasti — od zdravstvene skrbi i vojske, preko ispitivanja zatvorenika, sve do prikupljanja i »iskapanja podataka« o svima

nama. Uloga vlade u tom beskonačnom ratu nije uloga upravitelja koji nadzire mrežu ugovornih suradnika, nego je to uloga kapitalista-poduzetnika duboka džepa koji prikuplja osnovna sredstva za stvaranje kompleksa da bi istovremeno postao i njegovom najvećom mušterijom. Navodim samo tri statistike koje otkrivaju cjelokupan opseg prijetvorbe: godine 2003. američka je vlada potpisala 3 512 ugovora s tvrtkama koje pružaju usluge osiguranja; tijekom dvadeset dva mjeseca, u razdoblju koje zaključujem s kolovozom 2006. Ministarstvo domovinske sigurnosti sklopilo je više od 115 000 takvih ugovora.[26] Svjetska »industrija domovinske sigurnosti« — ekonomski beznačajna prije 2001. — pretvorila se u sektor sada vrijedan više od 200 milijardi američkih dolara.[27] Godine 2006., američka vlada na domovinsku sigurnost prosječno troši 545 dolara po domaćinstvu.[28]

A to je samo domovinska bojišnica Rata protiv terorizma — oni pravi novci skrivaju se u inozemnim ratovima. Osim proizvođača oružja, koji su doživjeli uzlet zarada zahvaljujući ratu u Iraku, održavanje američke vojske postalo je jedna od najbrže rastućih grana svjetske ekonomije.[29] »Nema te dvije države na svijetu u kojima postoji McDonald's, i koje su zaratile jedna protiv druge«, odvažno je izjavio *New York Timesov* kolumnist Thomas Friedman u prosincu 2006.[30] Ne samo što se dvije godine poslije njegova tvrdnja pokazala pogrešnom, nego zahvaljujući »profitabilnom ratovanju« američka vojska sad polazi u rat praćena Burger Kingom i Pizza Hutom, potpisavši s njima ugovore za prehranu vojnika u vojnim bazama od Iraka pa sve do »mini-gradova« u zaljevu Guantánamo.

Za tim slijede humanitarna pomoć i obnova. Rodivši se u Iraku, profitabilna humanitarna pomoć i obnova već su postale globalnom paradigmom, bez obzira jesu li izvornu štetu stvorili preventivan rat, kakav je bio izraelski napad na Libanon 2006., ili neki uragan. Nedostatak resursa i klimatske promjene uzrokuju sve brojnije nove katastrofe, stoga reakcije u kriznim situacijama postaju previše »vruće« tržište da bi ga se ostavilo neprofitnim — zašto bi škole obnavljao UNICEF kad to može raditi Bechtel, jedna od najvećih građevinskih tvrtki u Sjedinjenim Državama. Zašto beskućnike s Mississippija smještati u subvencionirane državne stanove, kad ih se može udomiti na brodovima tvrtke Carnival Cruise? Zašto u Darfur slati UN-ove mirotvorce kad njihov posao mogu obaviti zaštitarske tvrtke kakve su Blackwater, koje neprekidno traže nove klijente? Stanje se promijenilo nakon 11. rujna. Ranije su ratovi i katastrofe otvarali mogućnosti samo uskom privrednom sektoru — na primjer, proizvođačima lovačkih zrakoplova ili građevinskim tvrtkama koje obnavljaju bombardirane mostove. No, osnovna je ekonomska funkcija rata bila da se koristiti kao sredstvo

otvaranja dotad zatvorenih tržišta i stvaranja poslijeratnih privrednih procvata. Danas su ratovi i nadzor kriznih stanja toliko privatizirani da su se i sami pretvorili u novo tržište; nema potrebe čekati kraj rata da bi se ostvario ekonomski procvat — poruka je koju prenose mediji.

Temeljna značajka tog postmodernističkog pristupa jest ta što on, tržišno gledajući, doslovno ne može propasti. Jedan tržišni analitičar komentirao je osobito unosno tromjesečje energetske tvrtke Halliburton: »Irak se pokazao boljim nego što se očekivalo.«[31] Bilo je to u listopadu 2006., tada najkrvavijem zabilježenom mjesecu rata — 3 709 iračkih civilnih žrtava.[32] Unatoč tome, malo je dioničara uspjelo obuzdati svoje oduševljenje ratom koji je samo toj kompaniji donio čistih 20 milijardi američkih dolara zarade.[33]

Uz trgovinu oružjem, privatne vojske, profitnu obnovu i industriju domovinske sigurnosti, ono što se izrodilo kao posljedica osobitog *brandiranja* 11. rujna od strane Busheve administracije bila je u potpunosti artikulirana nova ekonomija. Stvorila ju je Busheva era, no danas ona postoji potpuno odvojena od bilo koje administracije i ostat će čvrsto ukopana sve dok se ne identificira, ne izdvoji i ne uputi izazov ideologiji korporacijske nadmoći koja je podupire. Tim kompleksom dominiraju tvrtke iz Sjedinjenih Država, ali je on globalne prirode - u nj britanske tvrtke ulažu svoje iskustvo sveprisutnih nadzornih kamera, izraelske tvrtke podižu najsuvremenije ograde i zidove, kanadska drvna industrija prodaje montažne kuće po cijeni nekoliko puta višoj od onih koje proizvode zemlje domaćini i tako dalje. »Mislim da nitko na obnovu poslije katastrofe nije gledao kao na unosno tržište nekretnina«, izjavio je Ken Baker, direktor kanadske korporacije drvne industrije. »Tu strategiju vrijedi dugoročno razvijati.«[34]

Sukladno tome, kapitalizam katastrofe stoji rame uz rame »tržišnom procvatu« i proboju informacijskih tehnologija devedesetih. Točnije rečeno, znalci tvrde da su zarade veće nego u vrijeme internetskih tvrtki i da je »sigurnosni mjehur« pokupio vrhnje u trenutku kad su popucali ostali mjehuri. Spojeno s vrtoglavim porastom profita industrije osiguranja (pretpostavlja se da je samo u Sjedinjenim Državama u 2006. ostvareno rekordnih 60 milijardi dolara profita), kao i superprofita naftne industrije (koji rastu svakom novom krizom), ekonomija katastrofe vrlo je vjerojatno spasila svijet od punokrvne recesije s kojom se suočio uoči 11. rujna.[35]

Pokušavajući pojasniti povijest tog ideološkog križarskog pohoda koji svoj vrhunac doseže radikalnom privatizacijom rata i katastrofe, nailazim na

jednu poteškoću: ideologija mijenja obličje, vječno mijenja ime i identitet. Friedman je sebe nazivao »liberalom«, dok su njegovi američki sljedbenici — povezujući liberale s visokim porezima i hipijima — sebe identificirali kao »konzervativce«, »klasične ekonomiste«, »pristalice slobodnog tržišta« i, kasnije, poklonike »Reaganomike« ili ekonomije *laissez-faire*. U najvećem dijelu svijeta njihova uvjerenja nazivaju se »neoliberalizmom«, ali često i »slobodnom trgovinom« ili, jednostavnije rečeno, »globalizacijom«. Tek tijekom druge polovice devedesetih intelektualni se pokret, pod vodstvom trustova mozgova s kojima se Friedman već odavno povezao — zakladom Heritage, institutom Cato i Američkim institutom za poduzetništvo — proglasio »neokonzervativnim«, iznoseći time svjetonazor koji je, u službi korporacijskih planova, zauzdao svu snagu američkog ratnog stroja.

Svim tim inkarnacijama zajednička je naklonost programskom trojstvu — uklanjanju javne sfere, potpunoj liberalizaciji korporacija i korjenitom rezanju javne potrošnje — samo što nijedno od raznih imena ideologije ne zvuči dovoljno prikladno. Friedman je svoj pokret uokvirio pokušajem oslobađanja tržišta iz okova države, no realna povijest događaja koji su slijedili nakon ostvarenja njegove puritičke vizije prilično je drugačija. U svakoj državi koja je, u posljednjih trideset godina, primijenila programe Čikaške škole, došlo je do snažnog vladarskog saveza između nekoliko uistinu velikih korporacija i klase onih najbogatijih političara - koje dijele maglovite i vječito promjenjive granice. U Rusiji milijardere u takvim savezima nazivaju »oligarsima«; u Kini su to »kraljevići«; u Čileu »piraje«; dok su u Sjedinjenim Državama to »pioniri« Bushevih i Cheneyjevih pohoda. Nimalo spremne da tržište oslobode države, takve političke i korporacijske elite jednostavno su se spojile i uslugama plaćale preuzimanje vlasništva nad zalihama dragocjenih sirovina koje su dotad bile u državnome vlasništvu — u Rusiji su to nalazišta nafte, u Kini zajedničke obradive površine; u Iraku ugovori za obnovu bez javnih natječaja.

Točniji naziv za sustav koji uklanja granice između Velike Vlasti i Velikog Biznisa nije »liberalan«, »konzervativan« ili »kapitalistički«, nego »korporacijski«. Njegove glavne značajke su golem priljev javnog vlasništva u privatne ruke, često popraćen dužničkom eksplozijom, sve veći jaz između zastrašujuće bogatih i »potrošno« siromašnih, kao i agresivan nacionalizam koji opravdava neograničene izdatke za sigurnost. Za sve one koji se nalaze unutar mjehura neograničenog bogatstva stvorenog takvim sporazumom ne postoji unosniji način društvenoga ustroja. No, zbog očitih nedostataka za golemu većinu populacije izvan mjehura, među ostalim značajkama korporacijske države nalaze se i agresivan sustav nadzora (unutar kojega

ponovno država i velike korporacije međusobno potpisuju sporazume i čine međusobne usluge), masovna uhićenja, ograničenje građanskih sloboda i često, iako ne i uvijek, tortura.

Tortura kao metafora

Od Čilea, preko Kine pa sve do Iraka, tortura postoji kao siva eminencija križarskom pohodu slobodnog tržišta. Ipak, tortura je više od samog oruđa koje se koristi za nametanje neželjene politike buntovnim pojedincima; istovremeno, ona je i metafora temeljne logike doktrine šoka. Tortura je, ili CIA-inim rječnikom »prisilno isljeđivanje«, skup sredstava kojima se kod zatvorenika izazivaju stanja temeljne dezorijentacije i šoka kako bi se od njih, protiv njihove volje, izvukla priznanja. Temeljnu logiku torture obuhvaćaju dva CIA-ina priručnika, s kojih je, potkraj osamdesetih, skinuta oznaka tajnosti. U njima se objašnjavaju načini kojima se lome »izvori otpora« i time nasilno kidaju veze između zatvorenika i njihove sposobnosti da spoznaju svijet oko sebe.[36] Kao prvo, svim osjetima uskraćuje se svaki mogući podražaj (kapuljačama, čepovima za uši, okovima, potpunom izolacijom), a zatim se tijelo bombardira pretjeranim stimulansima (stroboskopska svjetla, treštanje glazbe, premlaćivanje, elektrošokovi).

Cilj faze »omekšivanja« jest izazivanje uragana unutar ljudske svijesti — zatvorenici postaju toliko nazadni i prestrašeni da više nisu sposobni racionalno razmišljati ni braniti vlastite interese. U takvom stanju šoka najveći dio zatvorenika svojim isljednicima pruža sve što požele — podatke, priznanja, odricanje od vlastitih uvjerenja. Jedan CIA-in priručnik daje osobito koncizno objašnjenje: »Postoji razdoblje — može biti iznimno kratko - hibernacije, izvjestan vid fiziološkog šoka ili paralize. Njega uzrokuje traumatsko ili subtraumatsko iskustvo koje razara svijet poznat subjektu, jednako kao i poimanje samoga sebe unutar tog svijeta. Iskusni istražitelji primjećuju taj učinak, znajući da je tijekom tog razdoblja izvor neizmjerno prijemčiviji za sugestije, daleko spremniji da se pokori, nego što je bio netom prije nastanka toga šoka.«[37]

Doktrina šoka doslovno podražava to načelo, pokušavajući u masovnim razmjerima ostvariti ono što tortura postiže na pojedincu u sobi za ispitivanje. Najbolji primjer za to je šok 11. rujna koji je milijunima ljudi razorio »njima poznati svijet« i stvorio razdoblje duboke dezorijentacije i nazatka koje je Busheva administracija znalački iskoristila. Odjednom smo se našli u Nultoj godini, u kojoj se sve što smo dotad znali o svijetu moglo otpisati kao »način razmišljanja prije 11. rujna«. Slabi poznavaoci povijesti, stanovnici

Sjeverne Amerike, postali su prazne ploče — »neispisani listovi papira« na kojima »se mogu ispisati nove i prelijepe riječi«, kako je Mao opisao svoj narod.[38] U tom trenutku iznikla je nova armija stručnjaka i ispisivala nove i prelijepe riječi na prijemčivom platnu naše postraumatične svijesti: »sraz civilizacija«, pisali su. »Osovina zla«, »islamo-fašizam«, »domovinska sigurnost«. Dok su se svi bavili novim i smrtonosnim sukobima kultura, Busheva je administracija dobila priliku ostvariti ono o čemu je prije 11. rujna mogla samo sanjati - voditi privatizirane ratove, istovremeno u domovini stvarajući kompleks korporacijskih sigurnosnih službi.

Tako funkcionira doktrina šoka - izvorna katastrofa: državni udar, teroristički napad, slom tržišta, rat, tsunami, uragan - cjelokupno stanovništvo baca u stanje kolektivnog šoka. Bačene bombe, teroristički ispadi, zapuši vjetra služe da omekšaju društva kao cjelinu, baš kao što treštava glazba i udarci u sobama za mučenje omekšavaju zatvorenike. Jednako kao terorizirani zatvorenik koji odaje imena svojih drugova i odriče se vjere, šokirana društva često se odriču onoga što bi inače branila do posljednjega daha. Jamar Perry i ostali spašeni iz skloništa u Baton Rougeu trebali su se, bar se tako očekivalo, odreći svojih socijalnih stanova i državnih škola. Nakon tsunamija, ribari sa Šri Lanke trebali su se odreći svoje dragocjene obale i prepustiti je hotelijerima. Da je sve išlo po planu, Iračani su trebali pasti u toliko dubok šok i stupor da su nadzor nad rezervama nafte, državnim tvrtkama i vlastiti suverenitet trebali predati američkim vojnim bazama i zelenim zonama.

Velika laž

među bujicama riječi napisanim u spomen Miltonu Friedmanu jedva se i spominju uloga šoka i kriza u promicanju njegova svjetonazora. Umjesto toga, smrt toga ekonomista pružila je priliku za ponovno iznošenje službene inačice priče kako je njegov vid radikalnog kapitalizma postao državnom religijom gotovo diljem svijeta. Ta bajkovita verzija povijesti, pročišćena od svakog nasilja i prisile toliko čvrsto prepletenih s tim križarskim pohodom, služi kao jedinstven primjer najuspješnijeg propagandnog puča u posljednjih trideset godina. Priča glasi otprilike ovako:

Friedman je svoj život posvetio miroljubivoj borbi idejama protiv onih koji su vjerovali da se vlast mora miješati u tržište i ublažavati mu oštre rubove. Vjerovao je da je »povijest krenula pogrešnim putem« u trenutku kad su političari počeli slušati Johna Maynarda Keynesa, intelektualnog arhitekta New Deala i suvremene socijalne države.[39] Burzovni slom 1929.

godine stvorio je sveopći konsenzus da je politika slobodnih ruku posrnula, te da se vlada mora miješati u ekonomiju, e da tako preraspodijeli dobit i nadzire korporacije. U tim mračnim vremenima slobodne ekonomije, dok komunizam pokorava Istok, Zapad prihvaća ideju socijalne države, i dok ekonomski nacionalizam pušta korijene na postkolonijalnome Jugu, Friedman i njegov mentor, Friedrich Hayek, ustrajno čuvaju luč inačice čistog kapitalizma, neukaljanog keynesijanskim pokušajima gomilanja kolektivnog bogatstva s ciljem izgradnje pravednijih društava.

»Temeljna pogreška, bar tako mislim«, Friedman piše Pinochetu 1975. godine, »jest uvjerenje da je tuđim novcem moguće činiti dobra djela«.[40] Poslušalo ga je nekoliko njih - većina je i dalje ustrajala u tvrdnji da njihove vlade mogu i moraju činiti dobro. Friedmana su u *Timesu* 1969. prezrivo odbacili, opisujući ga kao »nezgodu ili boleštinu«, dok ga je samo šačica smatrala prorokom.[41]

Naposljetku su, nakon što je nekoliko desetljeća proveo u intelektualnoj divljini, stigle osamdesete; vladavina Margaret Thatcher (koja je Friedmana proglasila »intelektualnim borcem za slobodu«) i Ronalda Reagana (koga su tijekom predsjedničke kampanje vidjeli da nosi primjerak knjige *Kapitalizam i sloboda,* Friedmanov manifest).[42] Konačno su pristigli politički vode dovoljno hrabri da u stvarnome svijetu ostvare slobodna tržišta. Prema toj službenoj inačici, nakon što su Reagan i Thatcherova miroljubivo i demokratično oslobodili svaki svoje tržište, sloboda i blagostanje koji su uslijedili bili su toliko poželjni da su, nakon što su popadale diktature od Manile do Berlina, mase zahtijevale reaganomiku zajedno s McDonald'som.

Kad se konačno raspao i Sovjetski Savez, narod »imperija zla« bio je željan priključiti se fridmanitskoj revoluciji, baš kao i kineski komunisti-kapitalisti. To je značilo da više ništa ne stoji na putu globalnom tržištu u kojem oslobođene korporacije, ne samo što su mogle slobodno djelovati u svojim domovinama nego su nesputano mogle prelaziti granice i tako svijet obasipati obiljem. Tada dolazi do dvojnog konsenzusa o načinu vladanja društvom — politički vode na vlast dolaze izborima, dok se ekonomijom upravlja sukladno Friedmanovim zakonitostima. Kako je to rekao Francis Fukuyama, bio je to »kraj povijesti« - »zaključna točka ideološke revolucije čovječanstva«.[43] Nakon Friedmanove smrti, časopis *Fortune* piše da je sa sobom »nosio plimu povijesti«, u američkom Kongresu izglasana je rezolucija koja ga slavi kao »jednog od najistaknutijih svjetskih boraca za slobodu, ne samo u području ekonomije nego i uopće«; guverner Kalifornije,

Arnold Schwarzenegger, proglašava 29. siječnja 2007. državnim praznikom, »Danom Miltona Friedmana«, u čemu ga podražava nekoliko većih i manjih gradova. Naslov iz *Wall Street Journala* prikladno zaokružuje tu očišćenu pričicu: »Čovjek slobode«.*[44]

Ova knjiga je propitivanje središnje i najsvetije tvrdnje službene inačice povijesti — da se trijumf dereguliranog kapitalizma rodio iz slobode, te da neobuzdana slobodna tržišta žive ruku pod ruku s demokracijom. Nasuprot tome, dokazat ću da taj fundamentalistički oblik kapitalizma neprekidno obdržavaju najokrutniji vidovi prisile koji se primjenjuju na politiku kolektivnog tijela, jednako kao i na tijela bezbrojnih pojedinaca. Povijest suvremenog slobodnog tržišta — bolje rečeno, povijest uspona korporacija - pisana je šokovima.

Cijene su visoke. Korporacijska alijansa upravo osvaja i posljednja područja—zatvorenu naftnu ekonomiju arapskog svijeta, kao i dijelove zapadne ekonomije — već odavno zaštićene pred stvaranjem profita — među kojima su akcije spašavanja i okupljanje vojske. Budući da ne postoji ni tračak namjere da se od javnosti zatraži privola za privatizaciju tih temeljnih funkcija, ni u domovini niti u inozemstvu, za ostvarenje tog cilja potrebne su sve viša razina nasilja i sve teže katastrofe. Budući da je odlučna uloga koju su odigrali šokovi i krize nevjerojatno učinkovito uklonjena iz službenih spisa o usponu slobodnog tržišta, krajnje mjere koje se poduzimaju u Iraku i New Orleansu često se, i pogrešno, smatraju posvemašnjom nesposobnošću ili nepotizmom Busheve Bijele kuće - dok Busheva postignuća, ustvari, samo otkrivaju čudovišno nasilnu i kreativnu kulminaciju pedesetogodišnje borbe za posvemašnje oslobođenje korporacija.

Svaki pokušaj da se ideologije optuže za zločine koje su počinili njihovi sljedbenici mora se izvesti s nevjerojatno mnogo opreza. Prelako je pretpostaviti da su oni s kojima se ne slažemo ne samo u krivu, nego da su i tirani, fašisti i da su skloni genocidu. No, također je istina da neke ideologije predstavljaju pogibelj za javnost, te ih kao takve treba i prokazati. To su zatvorene, fundamentalističke doktrine koje nisu sposobne ostvariti suživot s ostalim sustavima vjera — njihovi sljedbenici preziru raznolikost i zahtijevaju potpuno slobodne ruke u primjeni svoga savršenog sustava. Svijet mora nestati da bi se time stvorio prostor za njihov čistunski izmišljaj. Ukorijenivši se u biblijske fantazije velikih potopa i golemih požara, takva logika nezaobilazno vodi u nasilje. Ideologije koje čeznu za takvom,

* U izvorniku »Freedom Man« - igra riječi s Friedmanovim prezimenom, (prim. prev.)

nemogućnom, praznom pločom — ostvarivom samo pomoću nekog oblika kataklizme — predstavljaju opasnost.

Brisanje čitavih naroda i civilizacija obično zahtijevaju religiozno ili rasno temeljeni sustavi ideja kako bi ostvarili pročišćenu inačicu svijeta. Nakon raspada Sovjetskog Saveza došlo je do snažnog i kolektivnog obračuna s teškim zločinima počinjenim u ime komunizma. Sovjetske tvrđave informacija otvaraju se pred istraživačima koji broje umrle - prisilnim izgladnjivanjem, u radnim logorima, ubojstvima. Taj proces pokrenuo je uzavrelu raspravu diljem svijeta, raspravu o tome koliko takvih strahota potječe iz prizivanja ideologije, nasuprot ideološkom izopačenju njezinih sljedbenika kakvi su bili Staljin, Ceauşescu, Mao ili Pol Pot.

»Punokrvni komunizam nametnuo je takvu sveobuhvatnu represiju koja svoj vrhunac dosiže u državnoj vladavini terorom«, piše Stéphane Courtois, suautor kontroverzne *Crne knjige komunizma.* »Ideologija sama ne može se optuživati.«[45] Pogrešna tvrdnja, naravno. Iz te tvrdnje ne proistječe zaključak da su svi oblici komunizma urođeno genocidni, kao što neki vatreno tvrde, ali svakako da je određeni vid tumačenja komunizma, doktrinaran, autoritaran i odbojan prema pluralizmu doveo do Staljinovih čistki i Maovih logora za preodgoj. Autoritarni komunizam jest, i mora biti, zauvijek okaljan takvim laboratorijima stvarnoga svijeta.

Samo, što je sa suvremenim križarskim pohodom oslobođenja svjetskih tržišta? Državni udari, ratovi, pokolji s ciljem ustoličenja i održavanja režima naklonjenih korporacijama nikad nisu smatrani zločinima kapitalizma, nego su otpisivani kao pretjerivanja previše revnih diktatora, kao uzavrele bojišnice Hladnoga rata — sada Rata protiv terora. Ako se sustavno uklanjaju najžešći protivnici korporacijskog ekonomskog modela, onda se to ušutkavanje opravdava kao dio prljavog rata protiv komunizma ili terorizma - gotovo nikad kao borba za promicanje čistog kapitalizma.

Ne tvrdim da su svi oblici tržišnih sustava po prirodi nasilni. Postoji velika mogućnost stvaranja tržišno utemeljene ekonomije koja ne iziskuje takve okrutnosti i ne zahtijeva ideološku čistoću. Slobodno tržište robe široke potrošnje može mirno živjeti s javnim zdravstvom, državnim školama, velikim dijelom ekonomije - kao što su državne naftne kompanije - u državnim rukama. Jednako je moguće od korporacija tražiti da isplaćuju pošten dohodak, preraspodjeljuju zaradu i time umanje oštre nejednakosti koje obilježavaju korporacijsku državu. Tržišta nužno ne moraju biti fundamentalističke naravi.

Keynes nakon Velike krize predlaže upravo takav vid miješane, regulirane ekonomije — revoluciju u javnoj politici koja stvara New Deal i njegove transformacije diljem svijeta. Friedman svoju kontrarevoluciju otpočinje upravo s ciljem razaranja tog sustava kompromisa i čistih računa — šireći svoj rat s države na državu. U tome svjetlu, poimanje kapitalizma Čikaške škole u svakom slučaju posjeduje dodirne točke s drugim opasnim ideologijama — vidljivu želju za ostvarivanjem savršene čistoće, prazne pločice na kojoj se stvara preobraženo uzor-društvo.

Upravo ta žudnja za božanskom moći stvaranja svjetova tjera ideologe slobodnog tržišta u potragu za krizom i katastrofom. Neapokaliptička stvarnost jednostavno nije dobar domaćin njihovim stremljenjima. Tijekom trideset pet godina Friedmanovu je kontrarevoluciju pokretala žudnja za slobodom i mogućnostima dostupnim samo u trenucima kataklizmičnih mijena - kad ljudi, njihove duboko ukorijenjene navike i neprekidni zahtjevi doslovno nestaju s puta — trenuci u kojima se demokracija čini doslovno neostvarivom.

Poklonici doktrine šoka vjeruju da samo golem rasjed — poplava, rat, teroristički udar — može stvoriti takva golema, prazna platna za kojima toliko čeznu. Upravo u tim »smekšanim« trenucima, kad psihološki plutamo, kad smo fizički iskorijenjeni, ti slikari stvarnosti pljuju u šake i otpočinju svoju preobrazbu svijeta.

1. dio
Dva doktora šoka - istraživanje i razvoj

Iscijedit ćemo vas do posljednje kapi, a zatim ćemo vas ponovno ispuniti vama samima.

George Orwell, 1984.[1]

Industrijska revolucija bila je tek početak najekstremnije i najradikalnije revolucije koja je ikad raspalila sektaške umove, ali je probleme moguće riješiti neograničenim količinama materijalnih dobara.

Karl Polany, Veliki preobražaj[2]

01 Laboratorij torture

Ewen Cameron, CIA i bjesomučni pokušaji brisanja i preoblikovanja ljudske svijesti

Njihove svijesti izgledaju kao obrisane ploče po kojima možemo pisati.

Dr. Cyril J. C. Kennedy i dr. David Anchel
o prednostima terapije elektrošokom, 1948.

Pošao sam u klaonicu promatrati takozvano »električno klanje« i vidio da su svinjama na sljepoočnice pričvrstili velika, metalna kliješta, priključena na izvor električne struje (125 volti). Čim su im pričvrstili kliješta, svinje su izgubile svijest, ukočile se, a nekoliko sekundi kasnije počele se grčiti baš kao i naši eksperimentalni psi. Tijekom tog razdoblja nesvjestice (epileptičke kome), mesar je bez poteškoća priklao i istočio krv iz životinja.

Ugo Cerletti, psihijatar - opisuje kako je
»izumio« terapiju elektrošokom, 1954.

»VIŠE NE RAZGOVARAM S novinarima«, govori nervozan glas na drugom kraju telefonske žice. Zatim se stvara sićušna prilika: »Sto zapravo želite?«

Procjenjujem da imam dvadesetak sekundi da iznesem svoj slučaj - neće biti nimalo lako. Kako mogu objasniti što želim od Gail Kastner, kako objasniti potragu koja me dovela do nje?

Istina zvuči totalno bizarno: »Pišem knjigu o šoku. O tome kako se šokira države - ratovima, terorističkim udarima, *coups d'état* i prirodnim katastrofama. I kako ih se, nakon toga, šokira iznova — korporacijama i političarima koji izrabljuju strah i dezorijentaciju prvotnoga šoka da proguraju svoju ekonomsku šok-terapiju. Nakon toga, kako se ljude koji se usude oduprijeti toj politici šoka šokira i treći put - što čini policija, vojska i zatvorski isljednici. Želim razgovarati s vama zato što ste po mojoj procjeni jedna među onim živućima koji su preživjeli najviše šokova — preživjeli ste CIA-ina prikrivena eksperimentiranja elektrošokovima i drugim tehnikama ispitivanja. Štoviše, imam razloga vjerovati da se istraživanja koja su se tijekom pedesetih provodila na vama u krugu sveučilišta McGill, sada koriste u praksi u zaljevu Guantanámo i zatvoru Abu Ghraib.«

Ne, to nikako ne mogu izreći. Umjesto toga, izjavim sljedeće: »Nedavno sam boravila u Iraku i trudim se razumjeti ulogu koju tamo igra tortura. Govore nam da je u pitanju izvlačenje podataka, ali mislim da to nije sve — mislim da tortura ima veze s pokušajem izgradnje model-države, brisanja ljudi i njihova stvaranja ispočetka.«

Duga stanka, ali se tada u glasu koji odgovara začuje drugačiji prizvuk — i dalje napetost... možda, olakšanje? »Upravo ste doslovno ponovili ono što su CIA i Ewen Cameron učinili meni. Pokušali su me izbrisati i stvoriti iznova. No, nisu uspjeli.«

Za manje od dvadeset četiri sata, kucam na vrata apartmana Gail Kastner u mračnom montrealskom staračkom domu. »Otvoreno«, govori jedva čujan glas. Gail mi je rekla da neće zaključati vrata, jer joj svako ustajanje predstavlja napor. Uzrok su sićušne napukline u donjem dijelu kralješnice koje su s artritisom postale još bolnije. Bol u leđima samo je jedan od podsjetnika na šezdeset tri puta kad je 150 do 200 volta električne struje probijalo čeone režnjeve njezina mozga dok joj se tijelo žestoko trzalo na stolu, a zatim prijelomi, uganuća, krvave usne, slomljeni zubi.

Gail me pozdravlja sjedeći u modru, baršunastom naslonjaču. Kasnije saznajem da se može namjestiti u dvadeset položaja — ona ga neprekidno podešava, poput fotografa koji se trudi izoštriti sliku. U njemu provodi dane i noći, traga za udobnošću, trudi se izbjegavati san i ono što sama naziva »mojim električnim snovima«. U njima vidi »njega« — doktora Ewena Camerona, već odavno pokojnog psihijatra koji ju je, prije tolikih godina, podvrgavao šokovima kao i drugim mukama. »Časni Monstrum sinoć me posjetio dvaput«, izjavljuje čim sam ušla. »Ne želim vam stvarati nelagodu, ali sam takva zbog vašeg poziva — čisto s neba pa u rebra — i svih vaših pitanja.«

Počinje mi svitati da je moja nazočnost tamo možda nepoštena. Taj osjećaj jača dok razgledavam stan i shvaćam da u njemu za mene nema mjesta. Sve površine prekrivaju tornjevi papira i knjiga, u nestabilnim hrpama koje očito posjeduju neki unutarnji red — iz svih knjiga strše požutjele oznake. Gail mi pokazuje da se smjestim na jedinu slobodnu površinu u sobi — drveni stolac koji sam previdjela. Kad je zamolim deset centimetara prostora za snimač, doživi omanji napadaj panike. Stolić pokraj naslonjača ne dolazi u obzir — na njemu, u savršenoj piramidi, stoji dvadesetak praznih kutija cigareta *matinee regulär*. (Gail me još preko telefona upozorila da puši jednu na drugu. »Oprostite, ja pušim. I jako loše jedem. Debela sam i pušim. Nadam se da vam ne smeta.«) Isprva mi se učini da je Gail zacrnila

unutarnje stranice kutija ali iz bližega shvaćam da je riječ o jezivo gustom, sićušnom rukopisu — imena, brojke, tisuće riječi.

Tijekom tog dana što smo ga provele u razgovoru Gail se često naginjala i nešto zapisivala na komadiću papira ili kutiji cigareta — »poruke samoj sebi«, objašnjava. »U protivnom se nikad neću sjetiti.« Hrpe papira i kutije cigareta su za Gail nešto više od nesvakidašnjeg sustava arhive — oni su njezino pamćenje.

Gail je vlastiti um izdavao cijelog njezina odraslog života — činjenice nestaju u trenu, sjećanja, ako i postoje (a većina ih nema), nalikuju fotografijama rasutim po tlu. Ponekad se zna savršenom točnošću prisjetiti događaja — to naziva »memorijskom krhotinom« — ali kad je se zapita za datum, može odlutati do dva desetljeća. »1968.«, prvo kaže, a potom: »Ne, 1983.« Zbog toga stvara popise i čuva sve — dokaze da je njezin život uistinu postojao. Isprva se ispričava zbog nereda. Poslije kaže: »On mi je to učinio! Ovaj stan je dio torture!«

Mnoge je godine Gail zbunjivalo vlastito manjkavo pamćenje, jednako kao i neke druge značajke. Na primjer, nije znala zašto joj niskonaponski udar iz električnog otvarača garažnih vrata uzrokuje neobuzdan napadaj panike. Ili zašto joj se ruke tresu kad god uključi sušilo za kosu. I, povrh svega, nije shvaćala zašto se sjeća gotovo svih događaja iz zrelih godina, ali ne i događaja prije dvadesete godine života. Kad bi naišla na nekoga tko je tvrdio da je poznaje još iz djetinjstva, govorila bi: »'Znam tko ste, ali vas ne mogu smjestiti.' Lagala sam«.

Gail je pretpostavljala da je sve to dio njezina krhkog mentalnog zdravlja. U dvadesetima i tridesetima borila se protiv depresije i ovisnosti o tabletama, a ponekad je znala doživjeti teške slomove koji bi završavali hospitalizacijom i komatoznim stanjem. Zbog tih događaja odrekla je se vlastita obitelj, a ona je, sama i očajna, preživljavala kopajući po kantama za smeće pokraj prodavaonica.

No, postojale su naznake da je nekoć doživjela neku strašnu traumu. Prije nego što je obitelj s njom presjekla veze, Gail i njezina identična blizanka znale su se prepirati o vremenu kad je Gail bila teško bolesna i kad je Zella morala skrbiti za nju. »Nemaš pojma što sam proživljavala«, govorila je Zella. »Mokrila si na pod nasred dnevne sobe, sisala palac, govorila kao beba i tražila bočicu od mog djeteta. Eto, to sam morala trpjeti!« Gail nije mogla pojmiti sestrine optužbe. Mokrenje po podu? Otimanje bočice vlastitome nećaku? Nije se sjećala nijednog takva čudnog događaja.

Potkraj četrdesetih Gail se vezala s muškarcem imenom Jacob, kojeg opisuje kao svoju srodnu dušu. Jacob je preživio holokaust i također se zanimao za probleme pamćenja i gubitka. Jacobu, pokojnom već više od desetljeća, Gailine su izbrisane godine predstavljale tešku muku. »Mora postojati razlog«, govorio je o rupama u njezinom životu. »Mora postojati razlog.«

Godine 1992. Gail i Jacob su slučajno prošli pokraj kioska na kojem se kočio velik, senzacionalistički naslov: »Eksperimentalno pranje mozga — žrtve dobivaju odštetu.« Kastner je letimice pročitao napis i odmah uočio nekoliko izraza: »dječji govor«, »gubitak pamćenja«, »inkontinencija«. »Rekla sam mu: 'Jacobe, kupi novine.'« Sjeli su u obližnji kafić i tamo pročitali nevjerojatnu priču o tome kako je, tijekom pedesetih, Središnja obavještajna agencija Sjedinjenih Država (CIA) plaćala montrealskog liječnika da provodi bizarne eksperimente na pacijentima s psihijatrije — da ih tjednima drži uspavane u izolaciji, a zatim im daje goleme doze elektrošokova jednako kao i eksperimentalne koktele droga, među kojima i psihodelični LSD i halucinogen PCP, poznatiji kao »anđeoski prah«. Eksperimenti — koji su pacijente vraćali u predverbalna, infantilna stanja — izvodili su se u memorijalnom institutu Allan sveučilišta McGill, i to pod nadzorom ravnatelja instituta, doktora Ewena Camerona. CIA-ino financiranje Camerona otkrilo se potkraj sedamdesetih godina na zahtjev temeljen na Zakonu o slobodi informacija i prouzročilo saslušanja u američkome Senatu. Devet bivših Cameronovih pacijenata podnijelo je skupnu tužbu kojom su teretili i CIA-u, kao i kanadsku vladu koja je također subvencionirala Cameronova istraživanja. Tijekom dugog procesa odvjetnici tužitelja tvrdili su da su tim eksperimentima pogaženi svi standardi liječničke etike. Pacijenti su dolazili Cameronu nastojeći se izliječiti od lakših psihičkih tegoba — postpartalne depresije, anksioznosti, bračnih kriza - a on ih je bez njihova znanja i privole koristio kao ljudske zamorce kojima je gasio CIA-inu žeđ za tehnikama kontrole ljudske svijesti. Godine 1988. CIA se nagodila, te devetorici tužitelja isplatila ukupno 750 000 dolara odštete - u to vrijeme, bila je to najveća nagodba koju je Agencija prihvatila. Četiri godine kasnije kanadska je vlada pristala isplatiti 100 000 dolara naknade svakom pacijentu koji je sudjelovao u tim eksperimentima.[3]

Ne samo što je Cameron odigrao glavnu ulogu u razvoju suvremenih američkih tehnika torture nego su njegovi eksperimenti istovremeno omogućili jedinstven uvid u temeljnu logiku kapitalizma katastrofe. Jednako kao i ekonomisti slobodnog tržišta, uvjereni da samo katastrofa golemih razmjera — veličanstveno razaranje — može pripremiti teren za njihove »reforme«, Cameron je vjerovao da nizom šokova kojima je potresao

ljudski mozak može razoriti i izbrisati krive svijesti i zatim na toj vječno neuhvatljivoj izbrisanoj ploči izgraditi nove osobnosti.

Gail je, tijekom godina, bila mutno svjesna povezanosti CIA-e i McGilla, samo zato što nije obraćala pozornost — nikad nije imala veze s memorijalnim institutom Allen. Sjedeći s Jacobom, usredotočila se na ono što su bivši pacijenti govorili o svojim životima — gubitku pamćenja i regresiji. »Shvatila sam da su ti ljudi proživjeli isto što i ja. I rekla: 'Jacobe, ovo je sigurno uzrok svemu.'«

U tvornici šokova

Kastner se obratio institutu Allan i tražio njezin liječnički karton. Nakon što su prvotno izjavili da o njoj nemaju nikakve spise, naposljetku su predali svih 138 stranica. Primio ju je upravo doktor Ewen Cameron.

Pisma, bilješke i dijagrami u njezinu dosjeu otkrivaju mučnu priču — koja podjednako govori o ograničenim mogućnostima izbora s kojima se kao osamnaestogodišnjakinja suočavala tijekom pedesetih, kao i o vladama i liječnicima koji zlorabe svoju moć. Dosje započinje Cameronovom procjenom Gail prilikom prijema — studira za bolničarku na McGillu, sjajna studentica koju Cameron opisuje kao »dotad prilično dobro uravnoteženu osobnost«. Ali, pati od anksioznosti uzrokovane, kako Cameron posve nedvosmisleno bilježi, nasilnim ocem, »iznimno problematičnim« muškarcem koji neprekidno »psihološki zlostavlja« vlastitu kćer.

Prema prvim bilješkama čini se da je Gail bila draga bolničarima — s njima ih povezuje njezin studij i oni je opisuju kao »veselu«, »društvenu« i »urednu«. Ali je Gail, tijekom mjeseci koje je provela pod njihovom skrbi i izvan nje, doživjela korjenitu preobrazbu osobnosti, pomno zabilježenu u dosjeu — nekoliko tjedana poslije pokazuje »djetinjasto ponašanje, izražava bizarne ideje i očito halucinira *(sic)* i pokazuje destruktivne tendencije«. Bilješke otkrivaju da je ta inteligentna mlada žena sad sposobna brojati samo do šest, zatim da je »manipulativna, neprijateljski nastrojena i iznimno agresivna«; nakon toga pasivna i beživotna, nesposobna prepoznati čak i vlastitu obitelj. Konačna dijagnoza glasi: »shizofrenija... s vidljivim naznakama histerije« — daleko teža od »anksioznosti« koju je pokazivala na dolasku.

Preobražaj je nesumnjivo imao neke veze s terapijama popisanim u njezinu kartonu — velike doze inzulina kojima su izazivane višestruke kome; čudne kombinacije sredstava za smirenje i za budnost; duga razdoblja koja je provela u snu izazvanom medikamentima; i osam puta više elektrošokova nego što se običavalo primjenjivati u to vrijeme.

Bolničari često bilježe primjedbe o njezinim pokušajima bijega od liječnika: »Trudi se pronaći izlaz... tvrdi da je zlostavljaju... odbija terapiju elektrošokom nakon injekcije.« Te pritužbe vječno su se smatrale razlogom za još jedan posjet sobi koju su Cameronovi suradnici nazivali »tvornicom šokova«.[4]

Potraga za brisanjem

Nakon što je nekoliko puta pročitala svoj dosje, Gail Kastner se pretvorila u neku vrstu arheologa vlastitoga života, prikupljala je i izučavala sve čime bi mogla objasniti ono što je proživjela u bolnici. Saznala je da je Ewen Cameron, američki državljanin škotskog podrijetla, dostigao svoj profesionalni vrhunac: bio je predsjednik Američke udruge psihijatara, predsjednik Kanadske udruge psihijatara i predsjednik Svjetske udruge psihijatara. Godine 1945. bio je jedan od samo trojice američkih psihijatara koji su iznosili mišljenje o mentalnom zdravlju Rudolfa Hessa na suđenjima za ratne zločine u Nürnbergu.[5]

U vrijeme kad je Gail započinjala svoju istragu, Cameron je već bio odavno mrtav, ali je za sobom ostavio desetine stručnih radova i objavljenih predavanja. U međuvremenu je izišlo i nekoliko knjiga o CIA-inu financiranju eksperimenata kojima se proučavala kontrola svijesti, radovi s brojnim pojedinostima o Cameronovoj povezanosti s Agencijom.* Gail ih je pročitala sve redom, označavala važnije odlomke i uspoređivala datume iz knjiga s vlastitim dosjeom. Naposljetku je shvatila da je početkom pedesetih Cameron odbacio uobičajenu frojdovsku »razgovornu terapiju« ne bi li razotkrio »temeljne uzroke« mentalnih oboljenja svojih pacijenata. Težio je tome da ne krpa niti ne popravlja pacijente, nego da ih ponovno stvori, koristeći vlastitu metodu koju je nazivao »psihičkom prisilom«.[6]

Kako piše u svojim tadašnjim objavljenim radovima, vjerovao je da je jedini način kojim je moguće pacijente poučiti zdravom, novom ponašanju prodiranje u nutrinu njihovih svijesti i »razbijanje starih patoloških uzoraka«.[7] Prvi korak bio je »razbijanje uzorka« i njime se želio ostvariti nesvakidašnji cilj - vratiti svijest u stanje kad je bila, kako tvrdi Aristotel, »pločica za pisanje na kojoj još nije ispisano ništa«, dakle *tabula rasa*.[8] Cameron je bio uvjeren da to stanje može postići napadajući mozak svime za što se znalo da spriječi njegovo normalno funkcioniranje, i to istovremeno. Bio je to napad na svijest »šokom i stuporom«.

* Među naslovima nalaze se *In the Sleep Room* Anne Collins, nagrađena Guvernerovom nagradom, *The Search for the Manchurian Candidate* Johna Marksa, *The Mind Manipulators* Alana Scheflina i Edwarda Optlona Jr., *Operation Mind Control* Waltera Bowarta, *Journey into Madness* Gordona Thomasa, kao i *A Father, a Son and the CIA* Harveyja Welnsteina, psihijatra i sina jednog od Cameronovih pacijenata.

Krajem četrdesetih godina, elektrošokovi postaju sve omiljeniji među europskim i sjevernoameričkim psihijatrima. Uzrokovali su manja, trajna oštećenja od kirurške lobotomije i, bar se tako činilo, pomagali su oboljelima — histerični pacijenti često su se smirivali dok je, u nekim slučajevima, udar električne struje u pojedinca budio lucidnost. Ipak, sve su to bili samo rezultati promatranja, jer čak ni liječnici koji su razvili samu tehniku nisu mogli dati znanstveno objašnjenje njegova djelovanja.

Mora se reći da su bili svjesni popratnih posljedica. Bilo je posve jasno da terapija može prouzročiti amneziju — što je bila najučestalija pritužba povezana s liječenjem. Blisko povezana s gubitkom pamćenja, druga posljedica koja se često spominjala bila je regresija. Liječnici u desecima kliničkih studija bilježe da su pacijenti, odmah nakon terapije, sisali palac, grčili se u fetalni položaj, da ih se moralo hraniti i da su plačući dozivali majke (često smatrajući liječnike i bolničko osoblje roditeljima). Takvo ponašanje obično je brzo nestajalo, ali u nekim slučajevima, prilikom korištenja golemih doza šokova, liječnici su izvještavali da su pacijenti doživljavali potpunu regresiju, da su čak zaboravili govoriti i hodati. Marilyn Rice, ekonomistica koja je sredinom sedamdesetih vodila pokret za prava pacijenata i borila se za zabranu terapije elektrošokom, živo opisuje kako se osjećala dok su joj elektrošokovima brisali pamćenje i najveći dio znanja. »Sada znam kako se zacijelo osjećala Eva — stvorena potpuno zrela iz nečijeg rebra, bez tračka bilo kakve osobne povijesti. Osjećam se praznom kao Eva.«[9]* Za nju je, kao i za druge, ta praznina simbolizirala nenadoknadiv gubitak.

Cameron je, sa svoje strane, promatrao isti taj bezdan i u njemu vidio nešto drugo — praznu ploču, očišćenu od svih loših navika, na kojoj su se mogli ispisivati novi obrasci ponašanja. Za njega »potpun gubitak svih uspomena«, izazvan masivnim dozama ECT-a nije bio neugodan popratni učinak - bila je to temeljna točka liječenja, ključ prevođenja pacijenta u raniju fazu razvoja, »davno prije nego što su se pojavili shizofreno razmišljanje i ponašanje«.[10] Jednako kao što ratoborni jastrebovi pozivaju da se države bombama vrate u »kameno doba«, Cameron je šok-terapiju shvaćao kao sredstvo kojim će svoje pacijente vratiti u najranije djetinjstvo, postižući kod njih potpunu regresiju. U svom radu iz 1962. opisuje stanje na koje je želio svesti pacijente kakva je bila Gail Kastner: »Ne dolazi samo do gubitka prostorno-vremenske slike, nego nestaju i svi osjeti koji bi trebali

Čak i danas, nakon mnogih usavršavanja elektrokonvulzivne terapije (ECT). čime se željela povećati sigurnost i udobnost pacijenata, i nakon što je ta tehnika postala cijenjenim i često učinkovitim sredstvom liječenja psihoza, kratkotrajan i privremen gubitak pamćenja zadržao se kao popratna posljedica. Neki pacijenti i dalje izvješćuju o utjecaju terapije na dugoročno pamćenje.

biti nazočni. Tijekom te faze pacijent može iskazati cijeli niz drugih pojava - gubitak znanja drugog jezika ili svijest o bračnome statusu. U naprednijim fazama gubi sposobnost hodanja bez pomoći, a ponekad dolazi do dvostruke inkontinencije... Svi vidovi funkcija pamćenja teško su poremećeni.«[11]

Kako bi »razbio uzorke« u pacijentima, Cameron se služio relativno novim uređajem, Page-Russelom, koji je proizvodio šest uzastopnih šokova umjesto samo jednog. Nezadovoljan što mu se pacijenti, naizgled, i dalje hvataju ostataka vlastitih osobnosti, pojačavao im je dezorijentaciju antidepresivima, sredstvima za umirenje ili halucinogenima: kloropromazinom, barbituratima, natrij-amitalom, dušikovim oksidom, dezoksinom, seconalom, nebutalom, veronalom, emliconom, torazinom, largactilom i inzulinom. U svojem radu iz 1956. godine Cameron piše da se drogama služio u cilju »dezinhibicije pacijenta i njima slabio njegove obrambene mehanizme«.[12]

Nakon što bi postigao »posvemašnje razaranje obrazaca« i u zadovoljavajućoj mjeri izbrisao raniju osobnost, mogao je započeti s psihičkom prisilom. Ona se sastojala od snimljenih poruka koje je Cameron puštao pacijentima: »Ti si dobra majka i supruga, ljudi uživaju u tvom društvu.« Kao biheviorist, vjerovao je da će pacijenti, ako upiju snimljene poruke, time promijeniti i svoje ponašanje.*

Kad je drogama i šokovima doveo pacijente u gotovo vegetativno stanje, oni su mogli samo slušati poruke — i to šesnaest do dvadeset sati dnevno; tjednima. U jednom slučaju Cameron je pacijentu puštao poruke neprekidno — 101 dan.[13]

Sredinom pedesetih godina razni CIA-ini istraživači počeli su se zanimati za Cameronove metode. Hladnoratovska histerija počela je bujati, te je Agencija netom otpočela tajni program posvećen izučavanju »posebnih tehnika ispitivanja«. CIA-in memorandum s kojega je skinuta oznaka tajnosti objašnjava da je program »istraživao i odmjeravao brojne neobične tehnike ispitivanja, među kojima psihološku torturu, 'potpunu izolaciju', jednako kao i 'korištenje droga i kemijskih spojeva'«.[14] Isprva pod kodnim imenom Projekt Bluebird, zatim Projekt Artichoke, godine 1953. dobiva svoj konačni naziv MKUltra. Tijekom sljedećih deset godina na MKUltra potrošeno je 25 milijuna dolara u potrazi i istraživanju novih tehnika slamanja zatvorenika osumnjičenih zbog komunističkih stremljenja ili

* Da je Cameron kojim slučajem bio manje utjecajan u svome području, njegove vrpce s »psihičkim prisilama« vjerojatno bi bile odbačene kao jeftine šale. Ideja mu je pala na pamet nakon što je saznao za uređaj zvan cerebrophone, gramofon koji se postavljao pokraj postelje, sa zvučnicima u jastucima, i čiji su proizvođači tvrdili da je to revolucionarna nova metoda učenja stranih jezika u snu.

optuženih da su dvostruki agenti. U programu je sudjelovalo osamdeset institucija, među kojima četrdeset četiri sveučilišta i dvanaest bolnica.[15]

Agentima u projektu nije nedostajalo kreativnosti, a ni ideja kako da izvuku podatke iz ljudi koji ih baš i ne bi željeli odati — problem je bio samo pronaći način za ispitivanje tih ideja. Rad tijekom prvih nekoliko godina projekta Bluebird i projekta Artichoke više je nalikovao tragikomičnim špijunskim filmovima — agenti CIA-e međusobno su se hipnotizirali ili bi kriomice kolegama u piće sipali LSD i čekali razvoj događaja (što je dovelo i do nekoliko samoubojstava) — a da i ne spominjem mučenje navodnih ruskih špijuna.[16]

Ta ispitivanja više su podsjećala na neslane šale neke zloćudne studentske bratovštine, nego na ozbiljan istraživački rad, a rezultati nisu Agenciji pružili onu znanstvenu izvjesnost za kojom je tragala. Za nju je bio potreban velik broj ljudskih pokusnih kunića. Pokušali su izvesti nekoliko takvih eksperimenata, ali je rizik bio velik — ako se pronese glas da CIA ispituje opasne droge na američkom tlu, to bi moglo dovesti do posvemašnjeg ukidanja programa.[17] Tada se CIA počinje zanimati za kanadske istraživače. Njihova veza rodila se 1. lipnja 1951. prilikom tripartitnog sastanka obavještajnih službi i akademika u montrealskom hotelu Ritz-Carlton. Tema sastanka bila je sve veća zabrinutost u krugovima zapadne obavještajne zajednice, izazvana bojažnju da su komunisti otkrili način kako ratnim zarobljenicima »ispirati mozgove«. Dokazi su se svodili na činjenicu da su američki vojnici koji su bili zarobljeni u Koreji stajali pred kamerama — naizgled svojevoljno — i osuđivali kapitalizam i imperijalizam. Pojedinosti sastanka u Ritzu s kojih je skinuta oznaka tajnosti otkrivaju da su sastanku bili nazočni Omond Solandt, predsjedavajući Istraživačkog odbora kanadskog ministarstva obrane, sir Henry Tizard, predsjedavajući britanskog Istraživačkog odbora ministarstva obrane, kao i dvojica predstavnika CIA-e — svi redom čvrsto su vjerovali da zapadne sile moraju otkriti kako komunisti izvlače takva dojmljiva priznanja. Uzimajući to u obzir, prvi korak bio je provesti »kliničko ispitivanje stvarnih slučajeva« i vidjeti kako pranje mozga uistinu djeluje.[18] Cilj istraživanja koji su naveli nije bio pokušaj da se zapadne sile počnu koristiti kontrolom svijesti zatvorenika — cilj je bio pripremiti vojnike zapadnih sila na sve moguće metode prisile, u slučaju da ih neprijatelj zarobi i koristi kao taoce.

CIA je, naravno, imala i druge interese. No, čak i na zatvorenim sastancima kakav je bio taj u Ritzu, Agenciji bi, netom nakon što su otkrića nacističkih zvjerskih tortura izazvala odbojnost diljem svijeta, bilo nemoguće otvoreno priznati da se zanima za razvoj vlastitih, alternativnih metoda ispitivanja.

Na tom je sastanku među nazočnima bio je i dr. Donald Hebb, direktor katedre psihologije na sveučilištu McGill. Prema javnosti dostupnim bilješkama Hebb je, trudeći se proniknuti u tajnu priznanja, pretpostavljao da komunisti manipuliraju zatvorenicima podvrgavajući ih potpunoj izolaciji i blokirajući bilo kakav osjetilni podražaj. Obavještajni zapovjednici bili su zadivljeni, te je tri mjeseca kasnije Hebb dobio istraživačku stipendiju kanadskog Ministarstva nacionalne obrane u cilju provođenja niza tajnih eksperimenata blokade osjetila. Hebb je skupini od šezdeset troje studenata s McGilla plaćao 20 dolara dnevno da sjede izolirani u mračnim sobama s tamnim naočalama na očima, slušalicama iz kojih je izvirao bijeli šum, i kartonskim cijevima koje su prekrivale ruke i noge kako bi im blokirale osjet opipa. Studenti su danima plutali tim morem uništavila, nesposobni se orijentirati očima, ušima ili rukama, živeći unutar vlastitih, sve življih, imaginacija. Kako bi provjerio čini li ih ta metoda podložnijima »ispiranju mozga«, Hebb im je počeo puštati snimke glasova koji su govorili o postojanju duhova i znanstvenom nepoštenju — postavke koje su sami studenti i prije početka ispitivanja smatrali upitnima.[19]

Proučivši povjerljivo izvješće o Hebbovim otkrićima, Istraživački odbor ministarstva obrane zaključio je da blokada osjetila uzrokuje krajnju smetenost kao i halucinacije kod studenata-ispitanika, te da je »tijekom i odmah nakon razdoblja perceptivne deprivacije došlo do značajnog privremenog pada intelektualne učinkovitosti«.[20] Nadalje, glad studenata za osjetilnim podražajima učinila ih je iznenađujuće prijemčivima za ideje s vrpci, te je nekoliko njih razvilo istinsko zanimanje za okultne pojave, koje je potrajalo nekoliko tjedana nakon završetka eksperimenta. Kao da im je smetenost izazvana blokadom osjetila djelomično obrisala svijesti, da bi se osjetilnim podražajima ponovno stvorili novi obrasci.

Kopiju Hebbove studije poslali su i CIA-i, a četrdeset jedan primjerak poslan je i američkoj Ratnoj mornarici i četrdeset dva primjerka američkoj kopnenoj vojsci.[21] CIA je također izravno nadzirala rezultate preko jednog Hebbova studenta-istraživača, Maitlandama Baldwina, koji je Hebbu iza leda izvještavao Agenciju.[22] Takvo živo zanimanje nije bilo nimalo čudo — u najmanju ruku Hebb je uspio dokazati da intenzivna izolacija djeluje na sposobnost jasnog razmišljanja i ljude čini podložnijima sugestiji — istražitelju su to bile neprocjenjivo važne spoznaje. Hebb je u konačnici shvatio da njegova istraživanja pružaju neslućene mogućnosti, ne samo kao sredstvo kojim će se zarobljenici braniti od »ispiranja mozga«, nego i temelj za izradu tehnološkog priručnika psihološke torture. U svom posljednjem intervjuu prije smrti 1985. godine Hebb je izjavio: »Savršeno je jasno da smo, predavši izvješće Odboru, predali opis doslovno savršenih tehnika ispitivanja.«[23]

Hebbovo izvješće navodi da su četiri ispitanika »spontano primijetila da je cijeli sustav bio zapravo oblik torture«, što je značilo da bi se njihovim zadržavanjem iznad individualne granice — dva ili tri dana — nedvojbeno kršila liječnička etika. Svjestan ograničenja nametnutih eksperimentu, Hebb je zabilježio da »jasniji rezultati« nisu dostupni jer je »nemoguće ispitanike natjerati da provedu 30 do 60 dana u uvjetima totalne izolacije«.[24]

To, Hebbu nemoguće, bilo je savršeno moguće njegovu kolegi s McGilla, akademskom arhedušmaninu, doktoru Ewenu Cameronu. (Odbacujući svu akademsku uljudnost, Hebb će kasnije Camerona opisati kao »kriminalnog glupana«.[25]) Cameron je već prije uvjerio samoga sebe da je nasilno razaranje pacijentove svijesti neizbježan prvi korak na putovanju ka mentalnom zdravlju i stoga ne predstavlja kršenje Hipokratove zakletve. Kad je u pitanju bila privola, pacijenti su bili njemu na milost — uobičajeni obrazac davao je Cameronu apsolutnu moć da liječi — sve do izvođenja zahvata potpune frontalne lobotomije.

Iako je godinama održavao veze s Agencijom, Cameron prvu CIA-inu stipendiju dobiva tek 1957. — novac se oprao preko udruge-paravana, imenom Udruga za istraživanje ljudske ekologije.[26*] Nakon što su se CIA-ini dolari počeli slijevati, memorijalni institut Allan sve je manje nalikovao bolnici i sve više podsjećao na strahotan zatvor.

Prve promjene sastojale su se u radikalnom povećavanju doza elektrošokova. Dvojica psihijatara koji su izumili kontroverzni Page-Russelov generator elektrošokova preporučivali su četiri terapije po pacijentu — što je značilo ukupno dvadeset četiri šoka.[27] Cameron je napravu na pacijentima počeo koristiti dvaput dnevno tijekom trideset dana — zastrašujućih 360 šokova svakom pacijentu — što je bilo neizmjerno više nego što su primili njegovi raniji pacijenti, među njima i Gail.[28] Već zapanjujućoj lepezi droga koje je davao oboljelima, dodao je i eksperimentalne, s učinkom promjene svijesti, za koje se osobito zanimala CIA — LSD i PCP.

Svom arsenalu za brisanje svijesti dodao je i drugo oružje — senzornu deprivaciju i produljena razdoblja sna, dvojak proces koji je, kako je tvrdio, »smanjivao obrambenu moć pojedinca« i pacijenta činio prijemčivijim za snimljene poruke[29]. Kad su pristigli CIA-ini novci, Cameron je novac iskoristio da stare konjušnice iza bolnice preinači u izolacijske komore. Također je i pomno obnovio podrum u kojem je načinio prostoriju koju je nazvao izolacijskom komorom.[30] Prostoriju je zvučno izolirao, preko zvučnika puštao bijeli šum, gasio svjetla, pa pacijentima navlačio tamne naočale i

* U izvorniku - Society for the Investigation of Human Ecology, (prim, prev.)

stavljao im »gumene čepiće za uši«, te kartonskim cijevima oblagao noge i ruke, »sprečavajući pacijenta da dodiruje vlastito tijelo — tako djelujući na pacijentovu sliku samoga sebe« — kako navodi u svome radu, objavljenom 1956.[31] Dok je Hebb svoje studente »vadio« iz osjetilne izolacije nakon samo nekoliko dana, Cameron je svoje pacijente u izolaciji držao tjednima — jedan je od njih u izolacijskoj komori proveo trideset pet dana.[32]

Cameron je, nadalje, pacijentima osjete izgladnjivao u takozvanoj Sobi sna — držeći ih tamo u farmaceutski potaknutom polusnu između dvadeset i dvadeset dva sata dnevno, gdje su ih bolničari okretali svaka dva sata kako bi spriječili dekubitus i budili ih samo u vrijeme obroka ili odlaska na toalet.[33] Pacijenti su u takvu stanju provodili po petnaest do trideset dana, iako Cameron izvješćuje da su »neki pacijenti proveli i 65 dana u neprekidnom snu«.[34] Bolničko osoblje dobilo je nalog da pacijentima onemogući svaki razgovor i uskrati sve informacije o trajanju boravka u sobi. Kako bi osigurao da nitko ne uspije pobjeći toj mori, Cameron je jednoj skupini pacijenata ubrizgavao malene doze kurarea, biljnog ekstrakta koji uzrokuje paralizu i tako ih, doslovno, pretvara u zatočenike vlastitih tijela.[35]

U svom radu iz 1960. godine, Cameron piše da postoje »dva osnovna čimbenika« koja omogućuju »održavanje prostorno-vremenske slike« — drugim riječima, koji nam omogućuju da znamo gdje smo i tko smo. Te dvije silnice su »(a) neprekidan priljev osjetilnih podražaja i (b) ljudska memorija«. Elektrošokovima Cameron poništava memoriju; izolacijskim komorama poništava priljev podražaja. Bio je odlučan svoje pacijente natjerati da u potpunosti izgube svijest o tome gdje se nalaze u prostoru i vremenu. Otkrivši da neki od njih prate protok dana mjereći razmake između obroka, Cameron je kuhinjskom osoblju naredio da izmiješaju obroke — mijenjaju vremena obroka, služe juhu za doručak ili kašu za večeru. »Mijenjajući razmake i jelovnik, uspjeli smo razbiti tu strukturu«, zadovoljno izvješćuje Cameron. Ipak, unatoč svim naporima, jedan je pacijent zadržao vezu s vanjskim svijetom jer je opažao »jedva čujnu tutnjavu« aviona koji je svakog jutra u devet prelijetao bolnicu.[36]

Svakom poznavaocu svjedočanstava žrtava torture ta je pojedinost jedna od najgorih. Kad zatvorenici govore o tome kako su preživjeli višemjesečnu ili višegodišnju izolaciju i okrutnost, često izjavljuju da su čuli crkvena zvona u daljini, muslimanski poziv na molitvu ili djecu koja su se igrala u obližnjem parku. Kad se život svede na četiri zatvorska zida, ritam tih vanjskih zvukova pretvara se u neku vrstu životnoga protoka, dokaza da je zatvorenik i dalje ljudsko biće, da postoji svijet izvan okruga torture.

»Četiri puta čuo sam ptice koje su pjevale u svitanje — tako sam znao da su prošla četiri dana«, rekao je jedan od onih koji su proživjeli posljednju urugvajsku diktaturu, prisjećajući se osobito strahotnog razdoblja torture.[37] Neidentificirana žena u podrumu memorijalnog instituta Allan koja se napreže da kroz koprene tame, droga i elektrošokova čuje zvuk avionskih motora nije bila bolesnica na liječničkoj skrbi, nego je, u ime svili svrha i ciljeva, bila zatvorenica koja proživljava torturu.

Postoji nekoliko čvrstih naznaka da je Cameron bio potpuno svjestan da podražava uvjete torture i da je, kao uvjereni antikomunist, uživao u pomisli da su njegovi pacijenti dio hladnoratovske borbe. U intervjuu što ga je 1955. godine dao popularnom časopisu, otvoreno svoje pacijente uspoređuje s ratnim zarobljenicima, tvrdeći da se »jednako kao i oni u komunističkom zarobljeništvu, običavaju opirati (terapiji), i da ih se mora slomiti«.[38] Godinu dana kasnije, napisao je da je svrha razbijanja obrazaca »doslovno 'iscrpljivanje' obrane«, primjećujući postojanje »analogije sa slamanjem pojedinca podvrgnutog neprekidnom ispitivanju«.[39] Do 1960. godine Cameron je držao predavanja o svojim istraživanjima Područja senzorne deprivacije, ne samo kolegama psihijatrima nego i vojnom osoblju. U predavanju koje je održao u bazi ratnog zrakoplovstva Brooks u Teksasu nijednom nije izjavio da liječi shizofreniju nego je, ustvari, priznao da upravo senzorna deprivacija »stvara primarne simptome shizofrenije« - halucinacije, snažnu anksioznost, gubitak dodira sa stvarnošću.[40] U bilješkama za to predavanje spominje da nakon senzorne deprivacije slijedi »preopterećenje osjetila« — čime očito misli na korištenje elektrošokova i beskrajnih vrpci i time pretkazuje buduće taktike ispitivanja.[41]

CIA je financirala Cameronova istraživanja sve do 1961. i mnogo godina nije bilo jasno što je, ako je išta, američka vlada učinila s rezultatima. Potkraj sedamdesetih i u osamdesetima, kad su dokazi o CIA-inu financiranju eksperimenata konačno dospjeli na svjetlo tijekom senatskih saslušanja, a potom i u radikalnoj skupnoj tužbi koju je protiv agencije podigla skupina pacijenata, novinari i pravnici priklanjali su se CIA-inoj inačici događaja — da se provode istraživanja tehnike ispiranja mozga s ciljem zaštite zarobljenih američkih vojnika. Najveći dio pozornosti tisak je usredotočio na senzacionalističku pojedinost da je vlada financirala primjenu halucinogenih droga. Ustvari, veći dio skandala, kad se konačno probio u javnost, obrtao se oko činjenice da su CIA i Ewen Cameron svojim eksperimentima bez opravdanog razloga i nepromišljeno uništavali živote — istraživanja su se činila beskorisnima; naime, tada su svi već znali da je ispiranje mozga još jedan hladnoratovski mit. CIA je sama snažno

poticala takve izjave, shvativši da joj je bolje postati predmetom poruge zbog druženja s ludim učenjacima, nego da se sazna da je, u krugu čuvenog sveučilišta, financirala rad prilično učinkovitog laboratorija torture. Kad je John Gittinger, Agencijin psiholog koji se prvi obratio Cameronu, pod prisilom svjedočio na zajedničkom senatskom saslušanju, podršku Cameronu proglasio je »nepromišljenom pogreškom... strašnom pogreškom«.[42] Kad su senatori od Sidneyja Gottlieba, bivšeg direktora projekta MKUltra, zatražili da objasni zašto je naredio uništavanje svih dosjea iz programa vrijednog 25 milijuna dolara, odvratio je da »projekt MKUltra nije dao nijedan rezultat koji bi Agenciji bio od istinske vrijednosti«.[43] U izlaganjima o projektu MKUltra iz osamdesetih godina, i u istraživačkim izvješćima jednako kao i u umjerenom tisku i knjigama, eksperimenti se neprekidno opisuju kao »kontrola svijesti« i »ispiranje mozga«. Riječ »tortura« gotovo se nigdje ne koristi.

Znanost o strahu

Godine 1988. *New York Times* proveo je revolucionarno istraživanje američke umiješanosti u torture i ubojstva u Hondurasu. Florencio Caballero, istražitelj iz zloglasnog honduraškog Bataljuna 3-16, izjavio je *Timesu* da su on i još dvadeset četvorica njegovih kolega otputovali u Teksas gdje ih je obučavala CIA. »Poučavali su nas psihološkim metodama - kako istraživati zarobljenikove strahove i slabosti. Tjerati ga da stoji, uskraćivati mu san, držati ga golog u izolaciji, u ćeliju mu ubacivati štakore i žohare, davati mu pokvarenu hranu, životinjske leševe, zalijevati ga hladnom vodom, mijenjati temperaturu prostorije.« Zaboravio je spomenuti samo jednu tehniku — elektrošokove. Inés Murillo, dvadesetčetverogodišnja zatvorenica koju su »ispitivali« Caballero i kolege, ispričala je *Timesu* da su je podvrgnuli tolikom broju elektrošokova da je »vrištala i od šoka pala na pod. Vriskovi jednostavno izlijeću iz usta«, rekla je. »Nanjušila sam dim i shvatila da gorim od vreline elektroda. Rekli su da će me mučiti sve dok ne poludim. Nisam im vjerovala. Tada su mi raširili noge i priključili žice na genitalije.«[44] Dodala je da je u sobi bio još netko — Amerikanac koji je istražiteljima davao pitanja i koga su nazivali »gospodin Mike«.[45]

Ta otkrića dovela su do saslušanja u Senatskom odboru za obavještajne djelatnosti, gdje je zamjenik direktora CIA-e, Richard Stolz, potvrdio da je »Caballero uistinu pohađao CIA-ine tečajeve o iskorištavanju ljudskih mogućnosti prilikom ispitivanja«.[46] Novine *Baltimore Sun* podnijele su zahtjev koji se temeljio na Zakonu o slobodi informiranja i tražile uvid u materijale na temelju kojih su se obučavali Caballero i njemu slični. CIA se

godinama odbijala pokoriti — naposljetku, pod prijetnjom tužbe i devet godina nakon što se izvorni napis pojavio u novinama, CIA je predočila priručnik *Kubark Counterintelligence Interrogation**. Naslov je bio šifriran — *New York Times* tvrdi da je »Kubark« »ustvari kriptonim — KU je nasumičan slog, dok je BARK agencijska šifra za vlastiti naziv u to vrijeme«. Novija izvješća iznose pretpostavke kako se »ku« odnosi na »državu u kojoj se obavlja određena tajna ili skrivena djelovanja«.[47] Tajni priručnik na 128 stranica govori o »ispitivanju izvora koji se opiru« i velikim se dijelom temelji na istraživanjima koja su naručivana u okviru projekta MKUltra — Cameronovi i Hebbovi eksperimenti ostavili su tragove po svim poglavljima. Metode se kreću od senzorne deprivacije preko položaja koji izazivaju stres, od prekrivanja kapuljačom do izazivanja boli. (U priručniku se, odmah na početku, priznaje da su sve te taktike protuzakonite te se isljednicima preporučuje da traže »prethodno odobrenje stožera... u svim navedenim slučajevima: 1. Ako se namjerava nanositi tjelesne ozljede. 2. Ako se, u cilju pokoravanja subjekta, namjerava koristiti medicinska, kemijska ili *električna* sredstva«.[48]

Priručnik je objavljen 1963., posljednje godine programa MKUltra i dvije godine nakon što je Cameron dovršio svoje, od CIA-e financirane eksperimente. Priručnik tvrdi da će se pravilnom primjenom tehnika svladati izvor i »razoriti njegova sposobnost pružanja otpora«. Sto je, kako se vidi, bio istinski cilj programa MKUltra — nikakvo istraživanje ispiranja mozga (bio je to tek manje važan projekt), nego stvaranje znanstveno utemeljenog sustava izvlačenja podataka iz »izvora koji pružaju otpor«.[49] Drugim riječima, tortura.

Na prvoj stranici priručnika stoji da je njegova svrha opisati isljedničke metode temeljene na »dugotrajnim istraživanjima, među kojima su i znanstvene istrage koje su specijalisti provodili na bliskim im subjektima«. Priručnik otvara novo doba precizne i rafinirane torture — gotovo je s odvratnim i nepreciznim mučenjem, uobičajenim još iz vremena španjolske inkvizicije. U nekoj vrsti predgovora stoji navod: »Obavještajna služba koja je sposobna svoje probleme rješavati izravnom primjenom suvremenih spoznaja nalazi se u golemoj prednosti pred službom koja svoje tajne zadaće obavlja u maniri osamnaestoga stoljeća... nije više moguće povesti iole značajniju raspravu o ispitivanju, a da se ne spomenu psihološka istraživanja provedena tijekom posljednjih deset godina.«[50] Nakon toga slijede kratki naputci o tome kako se razara osobnost.

Kontraobavještajno ispitivanje Kubark. (prim, prev.)

U priručniku se nalazi i poveće poglavlje o senzornoj deprivaciji u kojem se spominju »brojni eksperimenti na sveučilištu McGill«.[51] U njemu se pojašnjava kako izgraditi izolacijsku komoru za čime slijedi primjedba da se »uskraćivanjem podražaja potiče regresija odvajanjem svijesti subjekta od dodira s vanjskim svijetom, što za ishod ima okretanje svijesti samoj sebi. Istovremeno, proračunata količina podražaja tijekom ispitivanja tjera subjekt u regresiji da istražitelja promatra kao očinsku figuru«.[52] Zahtjevom temeljenim na Zakonu o slobodi informiranja tražio se uvid u osuvremenjenu inačicu priručnika koji je prvi put objavljen 1983. za korištenje u Latinskoj Americi. U njemu stoji: »Prozor treba postaviti visoko na zidu, s mogućnošću da se prekrije kapcima.«[53*]

To je upravo ono čega se Hebb pribojavao: korištenje njegove metode senzorne deprivacije kao »savršene tehnike ispitivanja«. Ipak, samu srž *Kubarka* tvore Cameronovi radovi i njegov recept za narušavanje »prostorno-vremenske slike«. Priručnik opisuje nekoliko tehnika stvorenih za razaranje pacijenata u podrumu memorijalnog instituta Allan. »Načelo glasi da seanse treba planirati tako da se poremeti subjektov osjećaj kronološkog poretka... u nekih ispitanika regresiju je moguće izazvati neprekidnom manipulacijom vremenom, usporavanjem i ubrzavanjem satova kao i posluživanjem hrane u neuobičajenim vremenskim razmacima — deset minuta ili deset sati nakon posljednjeg obroka. To izaziva poremećaj dana i noći.«[54]

Ipak, maštu autora *Kubarka* više od ikojeg individualnog pristupa privukla je Cameronova usredotočenost na regresiju - pretpostavka da je, nakon što se pojedincu oduzme vlastito poimanje sebe u prostoru i vremenu, odrasle osobe moguće preobraziti u ovisnu djecu čije su svijesti prazne ploče podložne sugestiji. Autori se neprekidno vraćaju toj temi: »Sve tehnike koje se koriste za uklanjanje zapreka prilikom ispitivanja, cijeli spektar koji seže od jednostavne izolacije do hipnoze ili narkoze, u svojoj su biti samo sredstva ubrzavanja toka regresije. Dok ispitanik iz zrelosti postupno klizi u infantilno doba, raspada se njegova naučena i strukturirana osobnost.« U tom trenutku zatvorenik pada u stanje »psihološkog šoka« ili ranije spomenute »hibernacije — onaj mučiteljev trenutak slave kad je »subjekt daleko podložniji sugestiji i kad će se daleko vjerojatnije pokoriti«.[55]

Alfred W. McCoy, povjesničar sa sveučilišta Wisconsin, koji je u svojoj knjizi *A Question of Torture: CIA Interrogation from the Cold War to the War on Terror* dokumentirao evoluciju tehnika torture od Inkvizicije do danas,

* Izdanje iz 1983. očito je prilagođeno korištenju u predavaonicama - u njemu se nalaze kvizovi znanja i dobrohotni podsjetnici (»Za svaku seansu ispitivanja pripremite novi akumulator.«)

opisuje formulu izazivanja šoka senzornom deprivacijom i zatim primjenu osjetilnog preopterećenja koju navodi priručnik *Kubark* kao »prvu istinsku revoluciju u okrutnoj znanosti bola u posljednjih tri stotine godina«.[56] Kako tvrdi, to se nije moglo dogoditi bez eksperimenata provedenih na McGillu tijekom pedesetih godina. »Ogoljeni od bizarnih pretjerivanja, eksperimenti doktora Camerona, nastali na ranijim otkrićima doktora Hebba, položili su znanstveni temelj CIA-inoj dvostupanjskoj metodi psihološke torture.«[57]

Gdje god se poučavalo metodu *Kubark*, pojavljuju se potpuno jasno određeni uzorci — svi redom osmišljeni da stvore, prodube i održavaju stanje šoka: zatvorenike se uhićuje na način koji najviše potresa i dezorijentira, kasno noću ili u ranojutarnjim racijama — tako poučava priručnik. Zatim im se odmah preko glave prebacuju kapuljače ili im se povezuju oči, svlači ih se i premlaćuje da bi nakon toga bili podvrgnuti nekom obliku senzorne deprivacije. Od Gvatemale do Hondurasa, od Vijetnama do Irana, od Filipina do Čilea, uporaba elektrošokova je sveprisutna.

Za to nisu u potpunosti zaslužni ni Cameron ni projekt MKUltra. Tortura je oduvijek bila improvizacija, spoj naučene tehnike i ljudskog poriva za okrutnošću koji se budi gdje god zavlada nepokornost. Sredinom pedesetih godina elektrošokove redovito rabe francuski vojnici kad ispituju alžirske borce za slobodu — pri čemu im često pomažu psihijatri.[58] Tijekom tog razdoblja francusko vojno vodstvo držalo je predavanja u američkoj vojnoj školi za »suzbijanje ustanaka« smještenoj u Fort Braggu u Sjevernoj Karolini, gdje su studente poučavali »alžirskoj tehnici«.[59] Ipak, također je jasno da je Cameron svojim modelom korištenja velikih doza elektrošokova, ne samo u cilju nanošenja bola nego i s ciljem brisanja strukture osobnosti, ostavio osobit dojam na CIA-u. Godine 1966., CIA u Sajgon šalje trojicu psihijatara opremljenih Page-Russelovim generatorom, onim istim, Cameronu omiljenim, strojem za elektrošokove — njega su koristili toliko silovito da su ubili nekoliko zatvorenika. Kako tvrdi McCoy: »Zapravo su u terenskim uvjetima ispitivali može li se uistinu Cameronovom tehnikom »razaranja uzoraka« što ju je razvio na McGillu izmijeniti ljudsko ponašanje.«[60]

Američki obavještajni dužnosnici dobili su rijetku priliku za izravan pristup. Američkim agentima je, još od sedamdesetih godina, milija uloga mentora ili trenera — nikad izravnog istražitelja. Svjedočanstva pojedinaca koji su preživjeli torture u Srednjoj Americi tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina doslovno su pretrpana izjavama o tajanstvenim ljudima koji su

govorili engleski, ulazili i izlazili iz ćelija, predlagali pitanja i davali savjete. Dianna Ortiz, američka opatica, oteta i zatočena u Gvatemali 1989., posvjedočila je da su se muškarci koji su je silovali i palili cigaretama pokoravali muškarcu koji je španjolski govorio s primjetnim američkim naglaskom i koga su nazivali »gazdom«.[61] Jennifer Harbury, čijeg je muža mučio i ubio gvatemalski časnik na CIA-inu platnom popisu, bilježi brojne takve slučajeve u svojoj važnoj knjizi *Truth, Torture and the American Way*.[62]

Iako ju je blagoslovilo nekoliko administracija u Washingtonu, američka uloga u tim prljavim ratovima morala je ostati tajna, iz potpuno očitih razloga. Tortura — bila fizička ili psihološka — izravno krši Ženevsku konvenciju koja nedvosmisleno zabranjuje »svaki oblik torture ili okrutnosti«, jednako kao što i sam američki vojni zakon brani primjenu »okrutnosti« ili »prisile« na zatvorenicima.[63] Priručnik *Kubark,* na drugoj stranici, upozorava čitatelje da opisane tehnike u sebi nose »ozbiljnu mogućnost kasnijeg podnošenja tužbi«, dok izdanje iz 1983. to izriče još otvorenije: »Uporaba sile, mentalne torture, prijetnji, vrijeđanje ili izlaganje neugodnim ili nehumanim postupcima bilo koje vrste, a koja se koriste kao pomoćna sredstva pri ispitivanju, zabranjeni su zakonima, domaćim jednako kao i međunarodnim.«[64] Jednostavnim riječima, ono što su poučavali bilo je po svojoj prirodi tajno i ilegalno. Ako bi itko podigao glas - američki su agenti svoje studente iz zemalja u razvoju poučavali suvremenim i profesionalnim policijskim metodama i nisu mogli biti odgovorni za »pretjerivanja« koja su se događala izvan predavaonica.

Dana 11. rujna 2001., to dugotrajno ustrajavanje na uvjerljivom poricanju doslovno je isparilo. Teroristički napadi na nebodere Svjetskog trgovinskog centra i Pentagon proizveli su drugačiju vrstu šoka od onih koji se zamišljaju na stranicama priručnika *Kubark* — ali su njegovi učinci bili zamjetno slični: korjenita dezorijentacija, stanja krajnjeg straha i anksioznosti, kolektivna regresija. Baš kao što se istražitelj iz *Kubarka* nameće kao »očinska figura«, tako se i Busheva administracija odmah okoristila tim strahom i odigrala ulogu svezaštitničkog roditelja spremnog da »domovinu« i njezin ranjivi narod brani svim mogućim sredstvima. Promjena u američkoj politici koju je potpredsjednik Dick Cheney oglasio svojom zlokobnom izjavom o »tamnoj strani« nije otkrila da ova administracija prihvaća ikoju taktiku odbojnu njezinim čovječnijim prethodnicima (kao što bi tvrdio i prevelik broj Demokrata, prizivajući ono što povjesničar Gary Wills naziva osobitim američkim mitom »izvorne bezgrešnosti«[65]). Umjesto toga, znakovita promjena sastojala se u tome da se sve što se dotad izvodilo neizravno, sad izvodi izravno, i da se, pritom, otvoreno brani sam čin.

Usprkos svim raspravama o torturi koju su izvodili drugi, ona prava inovacija Busheve administracije bila je okretanje vlastitim snagama — zatvorenike su mučili američki državljani u zatvorima pod američkim nadzorom ili su ih transportirali izravno - služeći se »neuobičajenim izručivanjem« — američkim zrakoplovima u treće zemlje. Po tome se razlikuje Bushev režim — nakon napada 11. rujna usudio se tražiti pravo da besramno provodi torturu. Time je administracija postala podložnom kaznenom progonu, a taj je problem riješila promjenom zakona. Lanac događaja dobro je poznat — tadašnji ministar obrane Donald Rumsfeld, koga ovlašćuje George W. Bush, izdaje proglas u kojem stoji da zarobljenici uhvaćeni u Afganistanu ne podliježu Ženevskoj konvenciji jer je riječ o »neprijateljskim borcima« a ne o ratnim zarobljenicima - takvo mišljenje u to vrijeme potvrđuje i pravni savjetnik Bijele kuće, Alberto Gonzales (kasniji američki državni tužitelj).[66] Rumsfeld zatim, u okviru Rata protiv terora, ozakonjuje cijeli niz specijalnih tehnika ispitivanja. Među njima su i metode koje navode CIA-ini priručnici: »korištenje izolacijske komore do 30 dana«, »uskraćivanje svjetlosnih i zvučnih podražaja«, »uhićeniku se, tijekom transporta i ispitivanja, glava može prekriti kapuljačom«, »oduzimanje odjeće« i »korištenje pojedinačnih fobija ispitanika (na primjer, strah od pasa) za izazivanje stresa«.[67] Bijela kuća i dalje tvrdi da je tortura zabranjena - jer da bi se proglasila torturom, bol koji se nanosi mora biti »svojom snagom jednak bolu koji prati teške fizičke ozljede, na primjer, zatajenje organa«.[68*] Sukladno novim pravilima, američka je vlada imala slobodne ruke koristiti se svim metodama razvijenima pod velom tajnosti i poricanja tijekom pedesetih — sad je to mogla činiti ne skrivajući se, bez straha od kaznenog progona. Tako je u veljači 2006. godine Odbor za obavještajne znanosti, savjetnički odjel CIA-e, objavio izvješće istražitelja-veterana Ministarstva obrane. U njemu otvoreno stoji da je »pomno proučavanje priručnika *Kubark* polazna točka svakome tko se bavi isljeđivanjem«.[69]

Jedan od prvih koji se licem u lice susreo s novim poretkom bio je američki državljanin i bivši član bande, Jose Padilla. Uhićen je u svibnju 2002. u čikaškoj zračnoj luci O'Hare, a optužen je za namjeru konstruiranja

Pod pritiskom zakonodavaca u Kongresu i Senatu, jednako kao i pod pritiskom Vrhovnog suda, Busheva je administracija morala ublažiti svoje stavove nakon što je Kongres izglasao Zakon o vojnoj nabavi iz 2006. Iako se Bijela kuća koristila novim zakonom kako bi potvrdila da se odrekla svake uporabe torture, u njemu je koristila goleme rupe koje su dopuštale CIA-inim agentima i vanjskim suradnicima nastavak korištenja senzorne deprivacije i preopterećenja kakve propisuje *Kubark*, kao i druge »kreativne« tehnike među kojima je i simulacija utapanja (tzv. »water-boarding«). Prije nego što je potpisao zakon, Bush mu je priložio potpisanu izjavu kojom si daje pravo svojevoljnog »tumačenja značenja i primjene Ženevske konvencije«. *New York Times* je opisao taj zakon kao »jednostrano brisanje više od 200 godina tradicije i prava«.

»prljave bombe«. Umjesto da ga optuže i sudski procesuiraju, Padillu su proglasili neprijateljskim borcem i time mu oduzeli sva prava. Prebacili su ga u zatvor Ratne mornarice u Charlestonu, država Južna Karolina — Padilla kaže da su mu ubrizgali drogu, vjerojatno LSD ili PCP, i podvrgnuli ga teškoj senzornoj deprivaciji; držali su ga u sićušnoj ćeliji zamračenih prozora i branili mu pravo da posjeduje sat ili kalendar. Kad god bi ga izvodili iz ćelije, prethodno bi mu okovali ruke i noge, oči prekrili zacrnjenim naočalama a uši debelim štitnicima. U takvim uvjetima Padilla je proveo 1307 dana tijekom kojih nije imao pravo kontaktirati ni s kim osim s isljednicima koji su, tijekom ispitivanja, njegova izgladnjela osjetila bombardirali svjetlima i glasnim zvukovima.[70]

Padilla je dobio pravo na sudsko saslušanje u prosincu 2006., unatoč činjenici da je sud odbacio optužbu za namjeru konstruiranja prljave bombe zbog koje je i uhićen. Optužili su ga za održavanje veza s teroristima, a on je u svoju obranu mogao iznijeti malo toga — stručni svjedok utvrdio je da su Cameronove tehnike regresije u potpunosti uspjele ispuniti svoju osnovnu svrhu i razoriti nekadašnjeg odraslog čovjeka. »Dugotrajna tortura kojoj se našao izložen gospodin Padilla oštetila ga je i mentalno i fizički«, obratio se sudu njegov odvjetnik. »Vlada mu je, svojim postupcima, otela osobnost.« Psihijatar koji ga je pregledavao zaključio je da »nije sposoban pomagati u vlastitoj obrani«.[71] Unatoč tome, od Busha postavljeni sudac proglasio je Padillu sposobnim za suđenje. Slučaj je nesvakidašnji zbog činjenice da je došlo do javnog suđenja. Tisuće drugih zatvorenika koji čame u američkim zatvorima — i za razliku od Padille nisu američki državljani — prolaze sličan režim torture, ali bez prava na javno suđenje.

Mnogi trunu u Guantánamu. Mamdouh Habib, australski državljanin zatočen tamo izjavio je da je »zaljev Guantánamo eksperiment... da tamo eksperimentiraju s ispiranjem mozga«.[72] Svjedočanstva, izvješća i fotografije koje su izišle iz Guantánama tjeraju na pomisao da se Allanov institut iz pedesetih godina preselio na Kubu. Nakon uhićenja zatvorenici se odmah podvrgnuti intenzivnoj senzornoj deprivaciji — kapuljačama, tamnim naočalama i debelim štitnicima za uši koji blokiraju sve zvukove. Mjesecima sjede u izolacijskim ćelijama i izvode ih samo da bi im osjete napadali pasjim lavežom, stroboskopskim svjetlima i beskrajnim snimkama dječjeg plača, glasne glazbe i mijaukanja.

Učinci te tehnike mnogim su zatvorenicima ostavili posljedicu jednaku onoj iz instituta Allan tijekom pedesetih - totalnu regresiju. Jedan oslobođeni zatvorenik, britanski državljanin, svojim je odvjetnicima rekao da

u zatvoru postoji cijeli odjel, blok Delta, rezerviran za »najmanje pedeset« uhićenika koji se nalaze u stanju neprekidne halucinacije.[73] Pismo, s kojeg je skinuta oznaka tajnosti, koje je FBI uputio Pentagonu opisuje jednog osobito važnog zatvorenika, podvrgnutog »intenzivnoj izolaciji više od tri mjeseca« i koji se »ponašao sukladno stanju krajnje psihološke traumatiziranosti (razgovara s nepostojećim osobama, govori da čuje glasove, satima čuči u ćeliji na podu prekrivenom izmetom)«.[74] James Yee, bivši muslimanski kapelan u američkoj vojsci koji je radio u Guantánamu, zatvorenike iz bloka Delta opisuje kao slučajeve krajnje regresije: »Kad bih zastao porazgovarati s njima, odgovarali bi mi djetinjim glasovima i govorili krajnje besmislice. Mnogi od njih glasno su pjevali dječje pjesme, ponavljajući ih u beskonačnost. Neki su stajali na metalnim krevetima i ponašali se djetinjasto, što me podsjećalo na pjesmu 'kad si sretan lupi dlanom ti o dlan' koju sam pjevao s braćom u mladosti.« Stanje se značajno pogoršalo tijekom siječnja 2007., kad se u novo zatvorsko krilo preselilo 165 zatvorenika — bio je to Logor 6, u kojem su se nalazile čelične izolacijske komore koje nisu dopuštale nikakav kontakt. Sabin Willett, odvjetnik koji zastupa nekoliko zatvorenika iz Guantánama, upozorava: »Ako tako nastavite, pretvorit ćete zatvor u umobolnicu.«[75]

Skupine za zaštitu ljudskih prava ističu da je Guantánamo, unatoč svim užasima, ustvari najbolje vodena operacija među inozemnim operacijama ispitivanja pod američkim nadzorom, jer je zatvor podložan djelomičnom nadzoru Crvenog križa i odvjetnika. Nepoznat broj zatvorenika nestao je unutar mreže takozvanih crnih rupa diljem svijeta ili su ih američki agenti prebacili u inozemne zatvore, služeći se pravom neuobičajenog izručenja. Zatvorenici koji su izronili iz tih košmara svjedoče da su se tamo suočili s cjelokupnim arsenalom Cameronovih taktika šoka.

Talijanskog svećenika Hassana Mustafu Osamu Nasra otela je s milanskih ulica skupina CIA-inih agenata i talijanske tajne policije. »Nisam shvaćao što se zbiva«, pisao je kasnije. »Počeli su me udarati u trbuh i po cijelom tijelu. Cijelu glavu i lice omotali su mi širokom ljepljivom vrpcom i prorezali rupe na ustima i nosnicama da mogu disati.« Prebacili su ga u Egipat, gdje je četrnaest mjeseci preživio u zamračenoj ćeliji u kojoj su mu »žohari i štakori šetali po tijelu«. Nasr je u egipatskom zatvoru prebivao sve do veljače 2007., a uspio je sa sobom kriomice ponijeti jedanaest strana zapisa u kojima detaljno iznosi načine zlostavljanja.[76]

Napisao je da su ga neprekidno podvrgavali torturi elektrošokovima. *Washington Post* piše da su ga »privezali za željeznu mrežu koju su nazivali

'Mladenka' i omamljivali ga električnim pištoljima«, ili bi ga »privezali za mokru strunjaču na podu. Dok je jedan istražitelj sjedio na drvenom stolcu kojim bi zatvoreniku prikovao ramena za pod, drugi bi upravljao prekidačem, propuštajući strujne udare kroz opruge strunjače«.[77] Pretrpio je također i elektrošokove na testisima — sukladno tvrdnjama udruge Amnesty International.[78]

Postoji razlog koji navodi na vjerovanje da takvo mučenje američkih zatvorenika električnom strujom nije izdvojena pojava, a ta se činjenica previđa u gotovo svim raspravama na temu koriste li Sjedinjene Države torturu ili samo primjenjuju »kreativno ispitivanje«. Jumah al-Dossari, zatvorenik iz Guantánama koji je više od deset puta pokušao počiniti samoubojstvo, svome je odvjetniku dao pismeno svjedočenje da je, u vrijeme tamnovanja u američkom pritvoru u Kandaharu, »istražitelj sa sobom donio malen uređaj nalik mobitelu, ali je bila riječ o uređaju za proizvodnju elektrošokova. Počeo mi je davati šokove u lice, zatim po leđima, udovima i genitalijama«.[79] Murat Kurnaz, zatvorenik njemačkog podrijetla, doživio je slične postupke u američkom zatvoru u Kandaharu: »U početku nije bilo pravila. Imali su pravo činiti što god požele. Tukli su nas svaki put. Koristili su elektrošokove. Uranjali su mi glavu u vodu.«[80]

Neuspjela rekonstrukcija

Pri kraju našeg prvog susreta, zamolila sam Gail Kastner da mi podrobnije govori o svojim »električnim snovima«. Pričala je da često sanja redove pacijenata koji tonu i bude se iz snova potaknutih drogama. »Čujem ih kako vrište, jauču, stenju, govore 'ne, ne, ne'. Sjećam se kako je bilo buditi se u takvoj sobi — oblijevao me znoj, bilo mi je mučno, povraćala sam — i osjećala nešto stvarno čudno u glavi. Glava mi je više nalikovala mjehuru nego glavi.« Opisujući taj neobični osjećaj u glavi, učinilo mi se kao da je jako daleko, zavaljena u svoj modri naslonjač, dok joj je dah postajao pištav. Spustila je vjeđe, a primijetila sam da joj pod njima jabučice brzo titraju. Dlanom je pritisnula desnu sljepoočicu i progovorila dubljim, napola drogiranim glasom: »Imala sam flešbek. Morate mi skrenuti misli. Pričajte o Iraku — kako je tamo bilo grozno.«

Prebirala sam po pamćenju, tragajući za ratnom pričom prikladnom za ove čudne okolnosti i prisjetila se jedne prilično benigne, o životu u Zelenoj zoni. Njezino lice polagano se opuštalo, disanje se produbilo. Modre oči ponovno su se usredotočile na moje. »Hvala vam«, rekla je. »Doživjela sam flešbek.«

»Znam.«

»Kako znate?«

»Već ste mi rekli.«

Nagnula se naprijed i nešto zapisala na komadić papira.

Nakon što sam se te večeri oprostila s Gail, nastavila sam razmišljati o tome što sam prešutjela kad me upitala o Iraku. Željela sam joj reći, a nisam mogla, da me ona sama podsjeća na Irak, da jednostavno osjećam da je ono što se dogodilo njoj, šokiranoj osobi, i ono što se dogodilo toj šokiranoj državi, na neki način povezano — da su to samo raznorodne pojavnosti iste i strahotne logike.

Cameron svoje teorije temelji na ideji da je šokiranjem pacijenata i izazivanjem kaotičnog stanja regresije moguće stvoriti preduvjete za »ponovno rođenje« zdravih i uzornih građana. Mala utjeha za Gail, polomljene kralješnice i smrvljenih uspomena — no, u vlastitim napisima Cameron svoj čin razaranja opisuje kao stvaranje, dar sretnim pacijentima koje nakon neumornog preoblikovanja obrazaca čeka novo rođenje.

Na tom području Cameron je upravo veličanstveno podbacio. Bez obzira koliko duboku regresiju izazivao kod pacijenata, oni nikad nisu upili ni prihvatili beskonačno ponavljane poruke s vrpci. Iako je bio genij za razaranje ljudi, nije ih bio sposoban stvoriti. Istraživanje koje su, nakon njegova odlaska proveli na institutu Allan, pokazuje da je 75 posto njegovih bivših pacijenata bilo u lošijem stanju nakon terapija, nego što su bili u trenutku prijema na kliniku. Više od polovice pacijenata, nekoć stalno zaposlenih pojedinaca, nije moglo obavljati radne zadaće, a mnogi su, kao i Gail, patili od cijelog mnoštva novih psihičkih i fizičkih tegoba. »Psihička prisila« nije polučila rezultate, ni najmanje, te je memorijalni institut Allan naposljetku zabranio njezino korištenje.

Očito je u retrospektivi da se problem skriva u premisi na kojoj je počivala cjelokupna njegova teorija — ideja da se prije nego što dođe do izlječenja mora obrisati sve što je dotad postojalo. Cameron je bio uvjeren da će, ako razori sve pacijentove navike, obrasce i sjećanja, naposljetku ostvariti nedirnutu praznu ploču. No, ma koliko uporno primjenjivao šokove, drogirao ili dezorijentirao, nikad nije dopro do cilja. Točnim se pokazalo ono suprotno — što je više razarao, njegovi su pacijenti postajali sve veće ruine. Svijesti im nisu postale »čiste« — pretvorili su se u zbrku raspadnutih sjećanja i izdanog povjerenja.

Kapitalisti katastrofe dijele istu tu nesposobnost razlučivanja između razaranja i stvaranja, između ranjavanja i liječenja. Taj me osjećaj često

obuzimao tijekom boravka u Iraku dok sam nervozno razgledavala izrovan krajobraz čekajući novu detonaciju. Vatreni pristaše teorije spasiteljske moći šoka — arhitekti američko-britanske invazije — zamišljali su da će njihova uporaba sile biti toliko zapanjujuća, toliko sveobuhvatna, da će Iračani prijeći u stanje slično hibernaciji, najsličnije stanju opisanom u priručniku *Kubark*. Unutar tog razdoblja napadači će izvesti sljedeći niz šokova - ekonomskih - i njima na obrisanoj ploči Iraka nakon invazije stvoriti uzor-demokraciju slobodnog tržišta.

Samo što nisu doprli do prazne ploče — zatekli su ruševine i urušene, gnjevne ljude koje su, kad bi im se opirali, zasipali novim šokovima, rezultatima davnih eksperimenata koji se provodili na Gail Kastner. »Stvarno smo dobri u odlasku na teren i rušenju svega. No, onaj dan kad budem ovdje provodio više vremena gradeći, a ne boreći se, bit će doslovno sjajan.« Izjavio je to general Peter W. Chiarelli, zapovjednik američke Prve konjičke divizije, godinu i pol dana nakon završetka rata.[81] Taj dan nije svanuo. Jednako kao i Cameron, irački doktori šoka sposobni su razarati — a čini se da nisu sposobni obnavljati.

02

Drugi doktor šoka

Milton Friedman i potraga za laboratorijem slobodnih ruku

> Ekonomski tehnokrati možda su sposobni oblikovati poreznu reformu, nov zakon o socijalnom osiguranju ili prilagoditi tečajne odnose, ali nikad neće osjetiti sve savršenstvo obrisane ploče na kojoj bi stvorili, kako planiraju, u punome procvatu, sveobuhvatan okvir njima omiljene ekonomske politike.
>
> Arnold Harberger, profesor ekonomije Čikaškog sveučilišta, 1998.[1]

MALO JE AKADEMSKIH KRUGOVA toliko impregniranih mitologijom kao što je bila katedra ekonomije Čikaškog sveučilišta tijekom pedesetih godina dvadesetog stoljeća — mjesto snažno svjesno sebe, ne samo kao škola nego kao Škola mišljenja. Tamo se nije samo obučavalo studente — bila je to izgradnja i jačanje Čikaške škole ekonomije, čeda skupine konzervativnih akademika čije su ideje predstavljale revolucionarnu prethodnicu, suprostavljenu prevladavajućem tadašnjem »državnom« načinu razmišljanja. Tko je ispod natpisa »Znanost je mjerenje« ušao kroz vrata zgrade Društvenih znanosti, u već legendarnu blagovaonicu gdje su studenti iskušavali vlastitu umnu oštrinu izazivajući svoje profesore-titane, taj nije stremio prizemnostima kakve su akademske titule. Time se prijavljivao za rat. Kao što je rekao Gary Becker, konzervativni ekonomist i dobitnik Nobelove nagrade: »Bili smo ratnici i borili smo se s najvećim dijelom profesije.«[2]

Jednako kao Cameronov psihijatrijski odjel na McGillu tijekom istog tog razdoblja i katedra ekonomije Čikaškog sveučilišta bila je potpuno očarana ambicioznim i karizmatičnim pojedincem koji se upustio u korjenitu revolucionalizaciju njihova poziva. Bio je to Milton Friedman. Iako je imao brojne mentore i kolege koji su jednako kao i on čvrsto vjerovali u *laissez-faire,* upravo je njegova energija školi davala revolucionarni žar. »Uvijek me pitaju: 'Zašto ste toliko uzbuđeni? Idete li se naći s prelijepom ženom?'«, prisjeća se Becker. »Odgovarao sam: 'Ne, idem na predavanje iz ekonomije!' Biti Miltonov student bilo je istinski čarobno.«[3]

Friedmanovo poslanje, jednako kao i Cameronovo, počivalo je na snu o povratku u stanje »prirodnoga« zdravlja, vrijeme kad je sve stajalo u ravnoteži — prije nego što je ljudski utjecaj izobličio osnovne obrasce. Dok je Cameron maštao o vraćanju ljudske svijesti u njezino nedirnuto stanje, Friedman je snatrio o raspletanju društava, povratku u stanje čistog kapitalizma očišćenog od sviju smetnji — vladinih propisa, trgovinskih barijera i ukorijenjenih interesa. Jednako kao i Cameron, Friedman je vjerovao da je u trenucima teških izobličenja ekonomije jedini način povratka u doba prije Istočnog grijeha smišljeno izazivanje bolnih šokova — samo »gorak lijek« može ispraviti ta izobličenja i ukloniti negativne obrasce s puta razvoja. Cameron je svoje šokove izazivao elektricitetom — Friedmanovo oruđe bila je politika, šok-terapija koju je predlagao hrabrim političarima u zemljama pogođenim krizom. Za razliku od Camerona koji je svoje omiljene teorije odmah ispitao na toga nesvjesnim pacijentima, Friedman je morao čekati dva desetljeća i nekoliko povijesnih prevrata i skretanja da bi dobio priliku svoje snove o radikalnom brisanju i stvaranju ostvariti na ovome svijetu.

Frank Knight, jedan od osnivača čikaške katedre ekonomije, smatrao je da profesori svojim studentima moraju »ukorijeniti« vjerovanje da je svaka ekonomska teorija »posvećena značajka sustava«, a ne raspravama podložna hipoteza.[4] Srž tih posvećenih predavanja glasila je da su ekonomske sile ponude, potražnje, inflacije i nezaposlenosti jednake silama prirode — dakle, stalne i nepromjenjive. U istinski slobodnome tržištu kakvo se zamišljalo u čikaškim predavanjima i udžbenicima, te sile postoje u savršenoj ravnoteži — ponuda komunicira s potražnjom onako kako mjesec podiže plimu. Ako ekonomija pati zbog visoke inflacije, razlog tome uvijek se skriva, sukladno Friedmanovoj krutoj teoriji monetarizma, u činjenici da su zavedeni tvorci politike dopustili da u sustav prodre prevelika količina novca umjesto da tržištu dopuste da iznova uhvati ravnotežu. Baš kao što eko-sustavi reguliraju sami sebe i tako održavaju unutarnju ravnotežu, tako i tržište prepušteno samome sebi stvara savršeno točan broj proizvoda po savršeno točnim cijenama, koje proizvode radnici koji primaju savršeno poštene dohotke kojima mogu kupiti te proizvode — Rajski vrt minimalne nezaposlenosti, bezgranične kreativnosti i nulte inflacije.

Daniel Bell, harvardski sociolog tvrdi da je takva ljubav prema idealiziranom sustavu definirajuća značajka radikalnih ekonomija slobodnog tržišta. Kapitalizam se sagledava kao »sustav zupčanika s rubinima«, ili »nebeski tajmer... umjetničko djelo, tako privlačno da čovjeku padaju na

pamet slavne Apelove slike grozdova prikazanih toliko stvarno da su ih ptice napadale pokušavajući zobati.«[5]

Izazov Friedmanu i njegovim suradnicima bio je pitanje kako dokazati da tržište u stvarnome svijetu može doseći razine njihovih snoviđenja. Friedman se oduvijek hvalio da ekonomiju smatra znanošću jednako egzaktnom i stvarnom kao i fiziku ili kemiju. Samo što prirodoznanstvenici mogu svoje teorije dokazati ponašanjem elemenata. Friedman nije mogao za primjer uzeti nijednu postojeću ekonomiju koja bi dokazala da, nakon što se uklone »distorzije«, ostaje savršeno zdravo društvo obilja — budući da nijedna svjetska država nije ispunjavala kriterije savršene *laissez-faire* ekonomske teorije. Nesposobni iskušati vlastite postavke u središnjim bankama ili ministarstvima trgovine, Friedman i kolege morali su se zadovoljiti složenim i upravo nesvakidašnjim matematičkim jednadžbama i računalnim modelima koje su stvarali u podrumskim radionicama zgrade Društvenih znanosti.

Ljubav prema brojkama i sustavima usmjerila je Friedmana prema ekonomiji. U svojoj autobiografiji navodi da je doživio prosvjetljenje u trenutku kad je srednjoškolski učitelj matematike na ploči nacrtao Pitagorin poučak i zatim, zadivljen elegancijom postavke, citirao »Odu grčkoj urni« Johna Keatsa: »'Ljepota je istina, a istina ljepota' - to je sve, 'Znaš na zemlji sve što trebaš znati'.«[6] Friedman je tu jednako strastvenu ljubav prema tom prelijepom i sveobuhvatnom sustavu prenosio na naraštaje studenata ekonomije — zajedno s potragom za jednostavnošću, otmjenošću i strogošću.

Kao i sve fundamentalističke vjere, ekonomija Čikaške škole svojim istinskim vjernicima predstavlja zatvorenu petlju. Početna premisa glasi da je slobodno tržište savršen znanstveni sustav u kojem pojedinci djeluju poticani vlastitim interesima i žudnjama i stvaraju maksimalan dobitak za sve. Iz toga nedvojbeno slijedi da je, ako unutar ekonomije slobodnoga tržišta nešto nije u redu — visoka inflacija ili nagli porast nezaposlenosti — uzrok tome činjenica da tržište nije potpuno slobodno. Zacijelo postoji neko miješanje, neko izobličenje unutar sustava. Čikaško rješenje uvijek je isto — stroža i još potpunija primjena načela.

Kad je Friedman preminuo 2006., pisci osmrtnica mučili su se da sumiraju sav obim njegove ostavštine. Jedan se zadovoljio izjavom: »Miltonova mantra o slobodnom tržištu, slobodnim cijenama, slobodnom izboru potrošača i ekonomskim slobodama odgovorna je za globalno blagostanje koje uživamo.«[7] Djelomično točno. Priroda tog globalnog blagostanja — tko ga uživa, tko ga ne uživa, otkud potječe — iznimno je upitna, naravno.

Neporeciva je činjenica da su Friedmanov pravilnik slobodnog tržišta i lukave strategije nametanja neke pojedince učinili krajnje bogatima, grabeći za njih nešto najbliže apsolutnoj slobodi — i omogućivši im da zanemaruju državne granice, izbjegavaju propise i poreze te zgrću nova blaga.

Taj talent za smišljanje iznimno profitabilnih ideja svoje korijene, tako se čini, vuče iz Friedmanova ranog djetinjstva kad su njegovi roditelji, madžarski imigranti, kupili tvornicu odjeće u gradu Rahway u New Jerseyju. Obitelj je stanovala u tvorničkoj zgradi koju bi, piše Friedman, danas »smatrali radionicom«.[8] Bila su to teška vremena za tvorničare — marksisti i anarhisti strane su radnike organizirali u sindikate, zahtijevali zaštitu na radu i slobodne vikende i na sastancima nakon smjena razglabali o teoriji radničkog vlasništva. Kao šefov sin Friedman je na tim raspravama nesumnjivo čuo u potpunosti oprečna razmišljanja. Na kraju je očeva tvornica propala, ali je Friedman često spominje na predavanjima i televizijskim nastupima, koristeći je kao primjer za svoju teoriju dereguliranog kapitalizma — kao dokaz da čak i oni najgori, najmanje regulirani poslovi nude prvi korak na putu ka slobodi i blagostanju.

Velik dio svoje privlačnosti ekonomska teorija Čikaške škole duguje tome da je, u vrijeme kad su radikalno ljevičarske ideje o radničkoj moći sve više jačale diljem svijeta, pružala mogućnost obrane vlasničkih interesa, jednako radikalno i natopljeno vlastitim idealističkim postavkama. Slušati Friedmana kako je iznosi — a njegove ideje nisu zagovarale pravo da tvorničari isplaćuju niske osobne dohotke — govoreći o potrazi za najčistijom mogućom formom »participacijske demokracije«, budući da na slobodnom tržištu »svaki pojedinac ima pravo glasovati za omiljenu boju kravate«.[9] Tamo gdje su ljevičari obećavali oslobađanje radnika od vlasnika, građana od diktatura, država od kolonijalizma, Friedman je obećavao »individualnu slobodu«, zamisao kojom je atomizirane građane uzdizao iznad bilo kakvog zajedničkog poduhvata i oslobađao ih omogućujući im da izraze svoju apsolutnu i slobodnu volju putem svojih potrošačkih izbora. »Osobito nas je ushićivala činjenica da se radilo o onim istim značajkama koje su marksizam činile privlačnim tolikim mladima«, prisjeća se ekonomist Don Patinkin koji je u Chicagu studirao tijekom četrdesetih godina — »jednostavnost sljubljena s očitom logičkom cjelovitošću; idealizam spojen s radikalizmom«.[10] Marksisti su zagovarali svoju radničku utopiju, dok je Čikaška škola razvijala onu poduzetničku - obje strane tvrdile su da će, ako bude po njihovom, zavladati savršenstvo i ravnoteža.

Pitanje je, kao i uvijek, glasilo kako odavde stići u tu zemlju čudesa. Marksisti su bili jasni: revolucijom — treba se osloboditi sadašnjeg sustava i zamijeniti ga socijalizmom. Rješenje Čikaške škole nije bilo toliko nedvosmisleno. Sjedinjene Američke Države tada su već bile kapitalističke, ali kad se pitalo njih, taj kapitalizam jedva da je postojao. U SAD-u, kao i svim navodno kapitalističkim ekonomijama, Čikaška škola posvuda je primjećivala miješanje. Da bi proizvode učinili pristupačnijima, političari su zamrzavali cijene; da bi smanjili izrabljivanje radnika, postavili su minimalni osobni dohodak; da bi osigurali da svi imaju pravo na obrazovanje, sustav su zadržali u državnim rukama. Te mjere često su naizgled pomagale ljudima, ali su Friedman i njegovi bili uvjereni — što su »dokazivali« svojim modelima — da politika time ustvari nanosi neopisivu štetu ravnoteži tržišta, kao i sposobnosti da različiti tržišni signali ostvare međusobnu komunikaciju. Čikaška škola imala je zadaću pročistiti sve — osloboditi tržište tih smetnji tako da slobodno tržište može prodisati punim plućima.

Zbog toga Čikaška škola marksizam nije smatrala svojim najljućim neprijateljem. Istinski izvor nevolja skrivao se u keynesijanskim idejama koje su kolale Sjedinjenim Državama, u europskim socijaldemokratskim krugovima i među developmentalistima u državama, tada, takozvanog Trećeg svijeta. Te skupine nisu vjerovale u utopiju, nego u miješanu ekonomiju — čikaškim očima odvratnu kašu kapitalizma u proizvodnji i distribuciji proizvoda, socijalizma u obrazovanju, državnog vlasništva u područjima vodoprivrede i svih mogućih zakona stvorenih da bi obuzdali krajnosti kapitalističkog sustava. Baš kao što vjerski fundamentalisti gaje nevoljko poštenje prema fundamentalistima drugih vjera, kao i prema zakletim ateistima, ali iz duše preziru obične vjernike, tako je i Čikaška škola objavila rat tim miš-maš ekonomistima. Oni nisu željeli izazvati revoluciju nego pokrenuti kapitalističku Reformaciju — povratak nezagađenom kapitalizmu.

Za najveći dio tog purizma zaslužan je Friedrich Hayek, Friedmanov osobni guru koji je također na Čikaškome sveučilištu predavao tijekom pedesetih godina. Taj kruti Austrijanac upozoravao je da svako vladino miješanje u ekonomiju vodi društvo »ravno u ropstvo«, te ga treba dokinuti.[11] Kako tvrdi Arnold Harbenger, dugogodišnji čikaški profesor: »Austrijanci« su, ta klika unutar klike, bili toliko vatreni da su tvrdili da bilo kakvo državno miješanje nije samo pogrešno nego i »zlo... Kao da promatrate iznimno lijepu ali, istovremeno, i neizmjerno složenu sliku, po sebi savršeno skladnu, i onda spazite mrlju tamo gdje ne bi trebala biti — što je upravo grozno... ta pogreška kvari svu ljepotu.«[12]

Godine 1947., kad se Friedman udružio s Hayekom i osnovao Mont Pelerin Society, klub ekonomista zagovornika slobodnog tržišta, koji je ime dobio po mjestu gdje je osnovan u Švicarskoj, ideja da biznisu treba odvezati ruke da vlada svijetom kako mu odgovara jedva da se mogla iznijeti u uljuđenom društvu. Sjećanja na burzovni slom 1929. i Veliku krizu koja je slijedila bila su još svježa — životne ušteđevine topile su se preko noći, samoubojstva, javne kuhinje, izbjeglice. Razmjeri katastrofe koju je stvorilo tržište izazvale su buru zahtjeva za oblikom vlasti koji čvrsto nadzire stanje. Velika kriza nije označila kraj kapitalizma, ali označila je, kako je John Maynard Keynes prorekao nekoliko godina ranije, »svršetak *laissez-faire* ekonomije« — kraj sustava koji je tržištu dopuštao da samo upravlja sobom.[13] Od tridesetih godina pa sve do ranih pedesetih vladalo je razdoblje neograničenog *faire* — etika rada New Deala uzmaknula je pred ratnim naporima, pokrenuli su se javni radovi kako bi se otvorila neophodno potrebna radna mjesta, a novi socijalni programi sprečavali su da većina stanovništva skrene oštro ulijevo. Bilo je to vrijeme kad kompromis između ljevice i desnice nije nosio uvredljivo značenje, nego dio plemenite misije s ciljem sprečavanja mogućnosti stvaranja svijeta, kako je Keynes pisao predsjedniku Franklinu D. Rooseveltu 1933. godine, u kojem se »religiji i revoluciji« prepušta da »se bore do kraja«.[14] John Kenneth Galbraith, nasljednik Keynesova plašta u Sjedinjenim Državama, opisao je osnovne zadaće političara i ekonomista ovim riječima: »Izbjegavanje depresije i borba protiv nezaposlenosti«.[15]

Drugi svjetski rat dao je nov poriv ratu protiv siromaštva. Nacizam se u Njemačkoj ukorijenio u vrijeme kad je državu razarala strahotna kriza, izazvana teškim ratnim odštetama nametnutima nakon Prvoga svjetskoga rata, koju još više produbljuje slom 1929. godine. Keynes je vrlo rano upozoravao da će svijet, ako njemačku bijedu bude rješavao pristupom *laissez-faire*, doživjeti strašan protuudar. »Usuđujem se predviđati da odmazda neće.«[16] U to vrijeme nitko nije obratio pozornost na njegove riječi, ali tijekom obnove Europe nakon Drugoga svjetskoga rata zapadne sile prihvatile su načelo da tržišna ekonomija mora jamčiti količinu temeljnog dostojanstva dostatnu da razočarani građani utjehu ne potraže ponovno u nekoj privlačnijoj ideologiji — bila ona fašistička ili komunistička. Taj pragmatički imperativ doveo je do stvaranja svega što danas povezujemo s minulim danima »uljudnog« kapitalizma — socijalnu zaštitu u Sjedinjenim Državama, državno zdravstvo u Kanadi, socijalno osiguranje u Britaniji, radnička prava u Francuskoj i Njemačkoj.

Slično, iako nešto radikalnije raspoloženje jačalo je u zemljama u razvoju — obično ga se krstilo nazivima »developmentalizam« ili »nacionalizam

Trećeg svijeta«. Developmentalistički ekonomisti tvrdili su da će njihove države konačno probiti začarani krug siromaštva, ako provode na unutra okrenutu strategiju industrijalizacije, umjesto da se oslanjaju na izvoz sirovina čije su cijene slijedile silaznu putanju i u Europi i u Sjevernoj Americi. Zagovarali su regulaciju, čak i nacionalizaciju nafte, ruda i ostalih ključnih industrijskih grana tako da bi dobar dio zarade hranio državno poticani razvojni proces.

Sve do pedesetih godina, developmentalisti su se, jednako kao i keynesijanci i socijaldemokrati u bogatim državama, mogli hvastati nizom zamjetnih uspjeha. Najnapredniji laboratorij developmentalizma nalazio se na južnome kraju Latinske Amerike, poznatom kao i Južni čunj koji su činili Čile, Argentina, Urugvaj i neki dijelovi Brazila. Njegov epicentar nalazio se u Ekonomskom odboru za Latinsku Ameriku Ujedinjenih naroda sa sjedištem u čileanskoj prijestolnici Santiagu, a vodio ga je, od 1950. do 1963., ekonomist Raúl Prebisch. On je skupine ekonomista uputio u developmentalističku teoriju i postavio ih za ekonomske savjetnike vladama diljem kontinenta. Nacionalistički političari, kakav je bio Argentinac Juan Peron, svoje su ideje u praksu provodili punom silinom, prelijevajući državni novac u infrastrukturne projekte kakvi su bili autoputovi ili čeličane, darežljivo subvencionirajući lokalne poduzetnike sredstvima za izgradnju novih tvornica, velikom brzinom proizvodeći automobile i perilice rublja, te držeći uvoz na uzdi zastrašujuće visokim carinama.

Tijekom tog vrtoglavog razdoblja ekspanzije, Južni je čunj počeo više nalikovati Europi ili Sjevernoj Americi, nego Južnoj Americi ili ostalim državama Trećega svijeta. Radnici u novim tvornicama osnivali su snažne sindikate koji su se izborili za plaće dostojne srednje klase, a svoju su djecu slali da studiraju na novoizgrađenim državnim sveučilištima. Golem jaz između tamošnje elite koja je igrala polo i seljačkih masa počeo se smanjivati. Pedesetih godina u Argentini je obitavala najbrojnija srednja klasa na kontinentu, dok je susjedni Urugvaj bilježio 95-postotnu stopu pismenosti i svim svojim građanima jamčio besplatnu zdravstvenu skrb. Developmentalizam je privremeno bio toliko zapanjujuće uspješan da je latinoamerički Južni čunj postao snažnim simbolom siromašnim državama diljem svijeta — stajao je kao dokaz da se agresivnom primjenom mudre i praktične politike može ukloniti klasni ponor između Prvog i Trećeg svijeta.

Svi ti uspjesi nadziranih ekonomija — na keynesijanskom sjeveru kao i na developmentalističkom jugu — značili su crne dane za katedru ekonomije Čikaškog sveučilišta. Predsjednici i premijeri upošljavali su njihove najljuće

neprijatelje s Harvarda, Yalea i Oxforda da im pomognu obuzdati zvijer tržišta — gotovo da se nitko nije zanimao za Friedmanove pionirske ideje, a kamoli da bi mu dopustili da ih primijeni još žešće nego prije. Ipak, bilo je nekoliko njih koji su se živo zanimali za ideje Čikaške škole - bila je to moćna gomilica.

Glavešinama američkih multinacionalnih korporacija koji su se borili s neprijateljski nastrojenim svijetom u razvoju, kao i snažnim i zahtjevnim sindikatima kod kuće, godine poratnog procvata bile su burna vremena. Ekonomija se razvijala brzo, stvaralo se golemo bogatstvo, ali su vlasnici i dioničari bili prisiljeni najveći dio tog blaga preraspodijeliti u korporacijska davanja i radničke plaće. Svima je išlo dobro ali, kad bi se vratilo na pravila koja su vrijedila prije New Deala, nekolicini bi išlo neizmjerno bolje.

Keynesijansku revoluciju protiv ekonomije *laissez-faire* korporacijski je sektor skupo platio. Očito je za povrat izgubljenih teritorija bila potrebna kontrarevolucija protiv keynesijanizma, povratak na kapitalizam još manje reguliran nego prije Velike krize. Takav križarski pohod nije mogao povesti Wall Street — ne u tadašnjoj klimi. Da je Friedmanov bliski prijatelj Walter Wriston, direktor Citibanka, izišao u javnost i izjavio da treba ukinuti minimalnu plaću i korporativna davanja, proglasili bi ga barunom-pljačkašem. Tu se uplela Čikaška škola. Ubrzo je postalo jasno da, kad Friedman kao sjajan matematičar, iskusan u raspravama, iznese iste te argumente, oni poprimaju potpuno drugačiji prizvuk. Možda ih se može smatrati pogrešnima, ali su svakako obilježeni aureolom znanstvene nepristranosti. Golema prednost promicanja korporacijskih nazora kroz akademske ili kvaziakademske institucije ne samo što je Čikašku školu doslovno zatrpavala donacijama nego je, u kratkome roku, pomogla stvoriti globalnu mrežu desno orijentiranih trustova mozgova iz kojih će nicati kontrarevolucionarni vojnici diljem svijeta.

Sve se svodi na Friedmanovu jednostranu poruku: New Deal je bio u potpunosti pogrešan. Tada su mnoge zemlje, »među njima i moja domovina, skrenule s pravog puta«.[17] Kako bi se vlade vratile na pravi put, Friedman u svojoj popularnoj knjizi, *Kapitalizam i sloboda* prvi put izlaže obrise budućeg pravilnika globalnog slobodnog tržišta, koji će u SAD stvoriti ekonomski plan neokonzervativnog pokreta.

Kao prvo, vlasti moraju ukloniti sva pravila i propise koji ometaju akumulaciju kapitala. Drugo, moraju prodati sve vlasništvo koje bi korporacije mogle voditi pritom ostvarujući profit. I, treće, moraju radikalno srezati

subvencioniranje javne potrošnje. Unutar trodjelne formule deregulacije, privatizacije i rezanja troškova, Freidman je iznio mnogo određenih naputaka. Davanja, ako postoje, moraju biti niska, te se bogate i siromašne mora oporezivati po jedinstvenoj stopi. Korporacije trebaju biti slobodne svoje proizvode prodavati bilo gdje na svijetu, a vlade ne smiju ničim štititi lokalne industrije ili vlasništvo. Sve cijene, među njima i cijenu rada, mora određivati tržište. I mora se ukinuti zajamčeni minimalni dohodak. Friedman je na privatizaciju ponudio zdravstvo, poštu, obrazovanje, mirovinske fondove, čak i nacionalne parkove. Ukratko rečeno, potpuno besramno, pozivao je na rušenje New Deala - tog krhkog primirja između države, korporacija i radničkog pokreta, kojim se, nakon Velike krize, uspjelo spriječiti narodni ustanak. Kontrarevolucionari Čikaške škole tražili su dokidanje svih zaštitnih mjera za koje su se radnici izborili i svih usluga koje je pružala država da time ublaži oštre rubove tržišta.

Zapravo, željeli su i više — željeli su eksproprirati sve što su radnici i vlade stvorili tijekom tih desetljeća bjesomučnih javnih radova. Friedman je vladu nagovarao da proda sve finalne proizvode koje su stvarale i dale im vrijednost mnoge godine ulaganja državnog novca i znanja. Što se Friedmana ticalo, temeljno je bilo sve to zajedničko blago prebaciti u privatne ruke.

Iako se vječno skrivala u jeziku matematike i znanosti, Friedmanova vizija savršeno se podudarala s interesima velikih multinacionalnih tvrtki, po vlastitoj prirodi vječno gladnih golemih i novih nereguliranih tržišta. U prvoj fazi kapitalističke ekspanzije tu divovsku glad zadovoljavao je kolonijalizam — »otkrivanje« novih teritorija i otimanje zemlje bez naknade, a zatim vađenje zemnih bogatstava bez ikakve naknade lokalnom stanovništvu. Friedmanov rat protiv »socijalne države« i »velike vlasti« obećavao je nova prostranstva brzom bogaćenju — samo ovaj put, bez osvajanja novih područja; država će biti nova granica kad se njezine javne službe i vlasništvo prodaju za daleko manje od njihovih stvarnih vrijednosti.

Rat protiv developmentalizma

U Sjedinjenim Državama, tijekom pedesetih godina, pristup tim bogatstvima bio je desetljećima daleko. Čak i nakon što je u Bijelu kuću zasjeo okorjeli republikanac kakav je bio Dwight Eisenhower, nije postojala prilika za radikalan zaokret kakav je predlagala Čikaška škola — javne službe i radnička prava bili su previše omiljeni, a Eisenhower se nadao još jednom mandatu. Iako nije imao previše volje za borbu protiv keynesijanizma kod kuće, Eisenhower se dokazao sposobnim poduzeti brze i radikalne korake

kako bi u inozemstvu potukao developmentalizam. U konačnici se pokazalo da će u toj kampanji Čikaška škola odigrati životno važnu ulogu.

Kad je, 1953. godine, Eisenhower postao predsjednik, Iranom je vladao developmentalistički nastrojeni voda, Mohammad Mossadegh, koji je već nacionalizirao naftnu kompaniju, a Indonezija se našla u rukama sve ambicioznijeg Achmeda Sukarna, koji je govorio o povezivanju svih nacionalnih vlada Trećeg svijeta i stvaranju supersile *al pari* Zapadu i Sovjetskome bloku. State Department osobito je zabrinjavao sve veći uspjeh nacionalnih ekonomija u latinoameričkom Južnom čunju. U vrijeme kad su veliki dijelovi svijeta skretali u staljinizam i maoizam, developmentalistički prijedlog »supstitucije uvoza« zvučao je prilično centristički. Unatoč tome, ideja da Latinska Amerika zavređuje svoj New Deal stvorila je moćne neprijatelje. Južnoamerički feudalni zemljoposjednici bili su prilično zadovoljni *statusom quo*, koji im je donosio visoke zarade i osiguravao bezgranične količine siromašnih seljaka koji su radili na poljima i u rudnicima. U tom trenutku užasnuli su se videći da im zarada odlazi na izgradnju drugih sektora, da radnici traže preraspodjelu zemlje, dok vlada umjetno snižava cijene uroda kako bi hrana bila dostupna svima. Američke i europske korporacije koje su poslovale u Latinskoj Americi počele su upućivati slične pritužbe svojim vladama — proizvode su im zaustavljali na granicama, radnici su tražili više plaće i, što ih je najviše uznemirilo, do njih su dopirale glasine da će se, u ime ostvarenja latinoameričkog sna o ekonomskoj neovisnosti, nacionalizirati redom sve, od rudnika do banaka u stranome vlasništvu.

Pod pritiskom korporacijskih interesa, u američkim i britanskim vanjskopolitičkim krugovima ukorijenila se ideja da se pokuša developmentalističke vlade uvući u binarnu logiku Hladnoga rata. Ne dajte se zavarati umjerenim, demokratskim tonovima, upozoravali su ti jastrebovi: nacionalizam Trećega svijeta prvi je korak na putu prema totalitarnom komunizmu, što se mora sasjeći u korijenu. Dvojica glavnih zagovornika te teorije bili su John Foster Dulles, Eisenhowerov državni tajnik, i njegov brat Allen Dulles, ravnatelj novoosnovane CIA-e. Prije nego što su preuzeli javne dužnosti, obojica su radili u legendarnoj njujorškoj odvjetničkoj tvrtki Sullivan & Cromwell gdje su zastupali brojne tvrtke koje su od developmentalizma mogle pretrpjeti najveće gubitke — među njima J. P. Morgan & Company, International Nickel Compani, Cuban Sugar Cane Corporation i United Fruit Company.[18] Rezultati njihova uspona pokazali su se odmah — tijekom 1953. i 1954. godine CIA je organizirala prva dva državna udara, oba u državama Trećeg svijeta koje su bile bliže Keynesu nego Staljinu.

Prvi se zbio 1953., kad je CIA urotom u Iranu uspješno zbacila Mossadegha i zamijenila ga brutalnim šahom. Slijedio je CIA-in sponzorirani puč u Gvatemali, koji su izveli na izravan zahtjev United Fruit Company. Korporacija koja je s braćom Dulles bila bliska još od njihovih dana u Cromwellu, strašno se uvrijedila kad je predsjednik Jacobo Arbenz Guzman eksproprirao nekorištenu obradivu zemlju (uz punu naknadu) kao dio projekta preobrazbe Guatemale, kako je rekao: »Iz zaostale države s preteženo feudalnom ekonomijom u suvremenu kapitalističku državu« — što je očito bio potpuno neprihvatljiv cilj.[19] Arbenz je ubrzo nestao, United Fruit ponovno je preuzela uzde.

Uništavanje developmentalizma na području Južnog čunja, gdje se ukorijenio daleko dublje, bilo je neizmjerno veći izazov. Razmišljanja kako ostvariti taj cilj bila su glavnom temom rasprave dvojice Amerikanaca koji su se sastali u Santiago de Chileu, 1953. Jedan se zvao Albion Patterson, direktor američke Uprave za međunarodnu suradnju u Čileu — agencije koja će se kasnije pretvoriti u USAID - a drugi, Theodore W. Schultz, bio je pročelnik odjela ekonomije Čikaškoga sveučilišta. Pattersona je neizmjerno zabrinjavao bjesomučno snažan utjecaj Raula Prebischa i ostalih latinoameričkih »crvenih« ekonomista. »Potrebno je promijeniti podjelu, utjecati na obrazovanje koje je iznimno loše«, naglasio je kolegi.[20] Taj se cilj podudarao sa Schultzovim osobnim uvjerenjem da američka vlada ne čini dovoljno u intelektualnom sukobu s marksizmom. »Sjedinjene Države moraju najveći dio svog ekonomskog programa prenijeti u inozemstvo... Želimo da siromašne države svoj ekonomski spas pronađu u povezivanju s nama i korištenju naših načina postizanja ekonomskog razvoja«, rekao je.[21]

Njih dvojica skovali su plan koji će pretvoriti Santiago, kolijevku državno-centralizirane ekonomije, u svoju potpunu suprotnost — laboratorij za najsuvremenije eksperimente na slobodnom tržištu, koji će Miltonu Friedmanu pružiti ono za čim je čeznuo; državu *na* kojoj će iskušati svoje obožavane teorije. Izvorna inačica plana bila je jednostavna - američka vlada platit će da čileanski studenti dolaze studirati ekonomiju na sveučilište koje su svi poznavali kao najbjesomučniju »protukomunjarsku« instituciju na svijetu — ono u Chicagu. Schultz i njegovi kolege sa Sveučilišta također će dobiti novac da otputuju u Santiago, istražuju čileansku ekonomiju, te studente i profesore poučavaju temeljnim postavkama Čikaške škole.

Plan se od ostalih američkih programa obuke kojima su sponzorirani mnogobrojni latinoamerički studenti razlikovao svojim neskriveno ideološkim stremljenjima. Odlukom da Chicago obučava Čileance — škola u

kojoj su profesori zagovarali gotovo posvemašnje razaranje vlade s jednim jedinim ciljem — američki State Department ispalio je prvi hitac u ratu protiv developmentalizma, otvoreno objavljujući Čileancima da je američka vlada odlučila koje ideje smiju, a koje ne smiju proučavati njihovi vlastiti studenti. Bilo je to toliko besprizorno miješanje Sjedinjenih Država u latinoamerička pitanja da ga je dekan Čileanskog sveučilišta, vodećeg sveučilišta u državi, kad se Albion Patterson sastao s njim i ponudio mu stipendije za uspostavu programa razmjene, glatko odbio. Rekao je da će pristati na suradnju samo ako njegovo sveučilište može utjecati na to tko će u Sjedinjenim Državama poučavati studente. Patterson se zatim sastao s dekanom manjeg, Čileanskog katoličkog sveučilišta, daleko konzervativnije škole na kojoj je također postojala katedra ekonomije. Tamošnji dekan objeručke je prihvatio ponudu, te se rodio projekt koji su u Washingtonu i Chicagu krstili imenom »Projekt Čile«.

»Došli smo se natjecati, a ne surađivati«, izjavio je Schultz s Čikaškog sveučilišta, objašnjavajući zašto je program otvoren samo šačici odabranih čileanskih studenata.[22] Od samog početka ratobornost se nije prikrivala — cilj Projekta Čile bio je stvaranje ideoloških ratnika koji će pobijediti u ratu ideja protiv latinoameričkih »crvenih« ekonomista.

Službeno otvoren 1956., kroz projekt je, između 1957. i 1970. godine, prošlo stotinu čileanskih studenata, koji su pritom stekli visoke akademske naslove — njihovu školarinu i troškove plaćali su američki porezni obveznici i američke zaklade. Godine 1965. program se proširio kako bi mogao prihvaćati studente iz cijele Latinske Amerike - najvećim dijelom u njemu su sudjelovali Argentina, Brazil i Meksiko. To proširenje stipendirala je Zaklada Ford, i ono je dovelo do stvaranja Centra za latinoameričke ekonomske studije pri Čikaškome sveučilištu. Unutar programa, u svakome trenutku, ekonomiju je studiralo — na dodiplomskim studijima — četrdeset do pedeset latinoameričkih studenata, što je otprilike trećina ukupnog broja studenata na odsjeku.

U sličnim programima na Harvardu ili MIT-u studiralo je četvero ili petoro Latinoamerikanaca. Postignuće je bilo zadivljujuće — tijekom samo jednog desetljeća, ultrakonzervativno Čikaško sveučilišta postalo je glavna meka svim Latinoamerikancima koji su željeli u inozemstvu studirati ekonomiju — činjenica koja će uobličiti tijek tamošnje povijesti u nadolazećim desetljećima.

Indoktrinacija posjetitelja Čikaške škole tamošnjim pravovjerjem pretvorila se u prioritet te institucije. Voda programa i čovjek zadužen da se latinoamerički gosti osjećaju dobrodošlima bio je Arnold Harbeger,

ekonomist u safari-odijelu koji je savršeno vladao španjolskim jezikom, bio u braku s Čileankom i sebe opisivao kao »do kraja predanog misionara«.[23] Kad su počeli pristizati čileanski studenti, Harberger je utemeljio specijalnu »Čileansku radionicu« gdje su čikaški profesori izlagali svoje dijagnoze pogrešaka u Južnoj Americi u potpunosti prožete ideologijom — i nudili im znanstvene recepte kako ih ispraviti.

»Čile je, odjednom, postao glavnom temom dnevnih rasprava na Ekonomiji«, prisjeća se André Gunder Frank koji je u pedesetima studirao kod Friedmana i nakon toga postao svjetski poznat developmentalistički ekonomist.[24] Cjelokupna čileanska politika našla se pod mikroskopom gdje se otkrila cijela hrpa nedostataka — čvrsta mreža socijalne zaštite, zaštita nacionalne industrije, trgovinske barijere, nadzor kretanja cijena. Studente su poučavali da preziru pokušaje ublažavanja siromaštva, te su mnogi svoje doktorske teze posvetili seciranju svih gluposti latinoameričkog developmentalizma.[25] Kad bi se Harbenger vraćao sa svojih čestih putovanja u Santiago tijekom pedesetih i šezdesetih godina, Gunder Frank se prisjeća da je namrtvo pljuvao po Santiagu, kao i čileanskom zdravstvu i obrazovanju — tada najboljem na kontinentu — nazivajući ih »besmislenim pokušajima da se živi iznad vlastitog prosjeka nerazvijenosti«.[26]

Unutar Zaklade Ford čuli su se izrazi zabrinutosti zbog financiranja tako neskriveno ideologiziranog programa. Neki su isticali da su jedini latinoamerički predavači, koji su predavali čikaškim studentima, bili oni koji su diplomirali unutar tog programa. »Iako je nemoguće poreći kvalitetu i utjecaj samog poduhvata, njegova ideološka suženost može se sagledavati kao ozbiljan nedostatak«, napisao je u jednom od internih izvješća zakladi Jeffrey Puryear, Fordov specijalist za Latinsku Ameriku. »Nemoguće je, izlaganjem toliko jednostranom gledištu, uspješno promicati interese zemalja u razvoju.«[27] Ta procjena nije spriječila daljnje financiranje programa.

Kad se prva skupina Čileanaca vratila kući iz Chicaga, bili su »veći fridmaniti od Friedmana samog« — kako ih je opisao Mario Zañartu, ekonomist s Katoličkog sveučilišta u Santiagu.[28*] Mnogi su se zaposlili na katedri ekonomije pri Katoličkom sveučilištu i ubrzo ga pretvorili u vlastitu, malenu, Čikašku školu usred Santiaga — isti program, isti priručnici na engleskome jeziku, isto pravovjerno svojatanje »čistih« i »znanstvenih« spoznaja. Do 1963. dvanaest od trinaest stalno zaposlenih predavača diplomirali su na programu Čikaškog sveučilišta — a Sergio de Casto, jedan od

Walter Heller, slavni ekonomist iz Kennedyjeve vlade, jednom se prilikom narugao kultu Firedmanovih sljedbenika podijelivši ih u razrede: »Neki od njih su friedmanovci, drugi su friedmanijancl, neki su friedmanci dok su ostali friedmanijaci.«

prvih diplomaca, zasjeo je u rektorsku stolicu.[29] Čileanski studenti nisu više morali putovati u Sjedinjene Države — stotine njih mogli su se, ne napuštajući domove, obrazovati na Čikaškoj školi.

Studenti koji su prošli program, u Chicagu ili u njegovoj čileanskoj depandansi, u regiji su postali poznati kao »los Chicago Boys«*. Dobivajući svježa sredstva od USAID-a, čileanski *Chicago Boysi* postali su vatreni regionalni promicatelji ideja koje su Latinoamerikanci nazivali »neoliberalizmom«, i putovali u Argentinu i Kolumbiju kako bi utemeljili nove čikaške depandanse s ciljem »širenja tih spoznaja diljem Latinske Amerike, i borbe protiv ideoloških stavova koji guše slobodu, promičući siromaštvo i zaostalost«, kako je to izjavio jedan čileanski diplomac.[30]

Juan Gabriel Valdés, čileanski ministar vanjskih poslova tijekom devedesetih godina, opisao je proces obrazovanja stotina čileanskih ekonomista u pravovjerju Čikaške škole kao »zastrašujući primjer transfera ideologije iz Sjedinjenih Država u državu koja se nalazi unutar sfere izravnog utjecaja... Obrazovanje tih Čileanaca potječe iz projekta stvorenog tijekom pedesetih godina s ciljem utjecaja na razvoj čileanske ekonomske misli«. Istaknuo je da su »u čileansko društvo uveli potpuno nove ideje, zamisli u potpunosti nepostojeće na 'tržištu ideja'«.[31]

Kao oblik intelektualnog imperijalizma, taj proces bio je u potpunosti neprikriven. Ipak, postojao je problem — ništa nije funkcioniralo. U izvješću koje je Čikaško sveučilište, 1957. godine, uputilo financijerima u State Departmentu stoji da je »temeljni cilj projekta« obučiti naraštaj studenata, »mogućih intelektualnih voda čileanske ekonomske politike«.[32] Samo što *Chicago Boysi* svoje države nisu vodili nikamo — zapravo, ostali su u pozadini.

Početkom šezdesetih godina, glavna ekonomska rasprava na području Južnog čunja nije doticala pitanja *laissez-faire* kapitalizma nasuprot developmentalizmu, nego se razgovaralo o tome kako developmentalizam prevesti na sljedeću, višu razinu. Marksisti su tražili što sveobuhvatniju nacionalizaciju i radikalne zemljišne reforme, centristi su tvrdili da je ključ u što većoj ekonomskoj suradnji između latinoameričkih država s ciljem preobražavanja regije u snažan trgovinski blok kojim bi se suprotstavili Europi i Sjevernoj Americi. Ankete, kao i glasovi ulice, otkrivali su da Južni čunj sve više naginje ulijevo.

Godine 1962. Brazil je odlučno krenuo tim putem pod vodstvom predsjednika Joãoa Goularta, nacionalističkog ekonomista okrenutog

* »Društvo iz Chicaga« - moglo bi se reći. U nastavku ću ovaj i slične nazive ostavljati u izvornom obliku, (prim, prev.)

raspodjeli zemlje, višim plaćama i hrabrom naumu kojim je želio natjerati multinacionalne kompanije da dio profita ponovno ulažu u brazilsku ekonomiju umjesto da ga iznose iz države i dijele svojim njujorškim ili londonskim dioničarima. U Argentini se vojna vlast trudila ugušiti slične zahtjeve zabranivši stranci Juana Peróna izlazak na izbore, ali je tim potezom još više razbjesnila nov naraštaj mladih peronista među kojima ih je bilo mnogo spremnih da uzmu oružje u ruke i oslobode domovinu.

Upravo je u Čileu — tom epicentru čikaškog eksperimenta — poraz u sukobu ideja bio do krajnosti očit. Do čileanskih povijesnih izbora 1970. godine, država je skrenula toliko ulijevo da su sve tri najveće čileanske stranke zagovarale nacionalizaciju najvećeg izvora prihoda - rudnika bakra koje su dotad nadzirali američki rudarski divovi.[33] Projekt Čile se, drugim riječima, pretvorio u skupo plaćenu propast. Dok su ideološki ratnici vodili miroljubivu bitku ideja sa svojim ljevičarski nastrojenim dušmanima, *los Chicago Boys* podbacili su u svojoj misiji. Ne samo što su ekonomske rasprave nastavile skretati sve više ulijevo, nego su *Chicago Boysi* ostali toliko na margini da ih je čileanski spektar birača u potpunosti previdio.

Možda je sve moglo završiti u tom trenutku, što bi Projekt Čile pretvorilo u minornu povijesnu fusnotu, no zbilo se nešto što je spasilo *Chicago Boyse.* Richard Nixon postao je predsjednik Sjedinjenih Država. Nixon »je zamislio cjelovitu i učinkovitu vanjsku politiku«, slavio ga je Friedman.[34] A ta je zamisao najvidljivija bila upravo u Čileu.

Upravo je Nixon čikaškim diplomcima i njihovim profesorima pružio ono o čemu su toliko dugo sanjali — priliku da dokažu da je njihova kapitalistička teorija nešto više od teorije iz podrumskog laboratorija - mogućnost da u potpunosti preobraze državu. Čileanska demokracija nije ih dočekala s dobrodošlicom — diktatura će se pokazati njima neizmjerno prikladnijim okolišem.

Stranka Narodnog jedinstva Salvadora Allendea pobijedila je na čileanskim izborima 1970. s programom kojim je obećavala državno preuzimanje velikih područja ekonomije koja su dotad nadzirale strane i domaće kompanije. Allende je bio predstavnik novog soja latinoameričkog revolucionara — kao i Che Guevara bio je liječnik, ali je za razliku od Chea više podsjećao na akademika u tvidu nego na romantičnoga gerilca. Bio je sposoban govoriti vatreno baš kao i Fidel Castro, ali je bio tvrdovjeran demokrat koji je vjerovao da se socijalne promjene u Čileu moraju ostvariti putem glasačkih kutija, a ne pomoću puščanih cijevi. Kad je Nixon saznao da je Allende izabran za

predsjednika, izdao je čuvenu naredbu direktoru CIA-e, Richardu Helmsu, da »ekonomiju natjera da vrišti«.[35] Izborni rezultati snažno su odjeknuli i na Odsjeku ekonomije Čikaškoga sveučilišta. U trenutku Allendeove pobjede, Harbenger se zatekao u Čileu. U pismu kolegama taj događaj naziva »tragedijom« i izvješćuje ih da se »u desničarskim krugovima povremeno spominje ideja o vojnom prevratu«.[36]

Iako se Allende zakleo da će dogovoriti pravične naknade kompanijama koje gube vlasništvo i ulaganja, američki multinacionalisti strahovali su da Allende predstavlja početak općih kretanja unutar Latinske Amerike, te su mnogi bili nespremni prihvatiti mogućnost da izgube velik dio svog temeljnog blaga. Do 1968. godine, Sjedinjene su Države 20 posto ukupnih ulaganja usmjeravale u Latinsku Ameriku, a američke tvrtke u području imale su 5 436 lokalnih podružnica. Zarade koje su donosila ta ulaganja bile su zapanjujuće. Rudarske tvrtke uložile su, u proteklih pedeset godina, više od milijardu dolara u čileansku industriju bakra — najveću na svijetu - ali su kući odnijele 7,2 milijardi.[37]

Čim je Allende pobijedio, još i prije inauguracije, korporacijska Amerika objavila je rat njegovoj administraciji. Središte tih aktivnosti bio je Ad Hoc Odbor za Čile sa sjedištem u Washingtonu, skupina koja je okupila najveće američke rudarske tvrtke s čileanskim podružnicama, jednako kao i *de facto* vodećega u odboru, International Telephone and Telegraph Company (ITT), vlasnika 70 posto čileanske telefonske kompanije koju se država ubrzano spremala nacionalizirati. Tijekom rasprava, svoje su predstavnike u Odbor uputile i tvrtke Purina, Bank of America i Pfizer Chemical.

Osnovna i jedina zadaća Odbora bila je natjerati Allendea da odustane od nacionalizacija »prijeteći mu ekonomskim krahom«.[38] Imali su pregršt ideja kako Allendea natjerati da pati. Dijelovi susreta s kojih je skinuta oznaka tajnosti otkrivaju da su kompanije namjeravale blokirati američke zajmove Čileu i »kriomice nagovoriti velike američke privatne banke da učine isto. Zatim se, s istim ciljem, udružiti sa stranim bankama. Prekinuti iskapanja rude u Čileu tijekom sljedećih šest mjeseci. Koristiti američke rezerve bakra umjesto da se kupuje u Čileu. Izazvati nestašicu američkog dolara u Čileu«. Popis se nastavlja u beskraj.[39]

Allende je za veleposlanika u Washingtonu imenovao bliskog prijatelja Orlanda Leteliera — i dao mu zadaću da o uvjetima eksproprijacije pregovara s onim istim tvrtkama koje su namjeravale sabotirati Allendeovu vladu. Letelier, zabavan, ekstrovetirani tip s neizbježnim brkovima po modi sedamdesetih i upravo zarazno sjajan pjevač, bio je iznimno omiljen

u diplomatskim krugovima. Njegov sin Francisco najradije se sjeća da je oca slušao dok svira gitaru, pred prijateljima na zabavama izvodeći narodne pjesme u svojoj vašingtonskoj rezidenciji.[40] No, unatoč Letelierovom šarmu i umijeću, pregovori nikad nisu imali priliku za uspjeh.

U ožujku 1972. godine, usred Letelierovih napornih pregovora s ITT-om, kolumnist Jack Anderson, objavio je eksplozivan niz napisa temeljeći ih na dokumentima koji su dokazivali da se telefonska kompanija, dvije godine ranije, u potaji urotila s CIA-om i State Departmentom kako bi spriječila Allendeovu inauguraciju. Sučelivši se s tim optužbama, i budući da je Allende još bio na vlasti, američki Senat kojim su vladali Demokrati, pokreće istragu i otkriva dalekosežnu zavjeru u kojoj je ITT ponudio milijun dolara mita čileanskim oporbenim snagama i »pokušavao uvući CIA-u u tajni plan kojim se željelo manipulirati ishodom čileanskih predsjedničkih izbora«.[41]

Senatsko izvješće, objavljeno u lipnju 1973., također otkriva da je ITT, nakon što je plan propao i Allende preuzeo vlast, promijenio strategiju, pokušavajući osigurati njegov »pad u sljedećih šest mjeseci«. Senat je najviše uzbunila povezanost između ITT-ovih direktora i američke vlade. Svjedočanstva i spisi jasno govore da se ITT izravno miješao u oblikovanje američke politike prema Čileu, i to na najvišim razinama vlasti. U jednom je trenutku viši ITT-ov dužnosnik pisao savjetniku za nacionalnu sigurnost Henryju Kissingeru i predložio da bi »ne izvješćujući o tome predsjednika Allendea, sve američke fondove za pomoć Čileu trebalo 'preispitati iznova'«. Kompanija si je, štoviše, dala za pravo pripremiti osamnaest točaka strategije koju je uputila Nixonovoj administraciji, i koja sadrži posve otvoren poziv na vojni udar: »Potrebno je doprijeti do pouzdanih izvora unutar čileanskih vojnih snaga«, i nastavlja: »...te planski ojačati njihovo nezadovoljstvo Allendeom i, posljedično tome, njegovo svrgavanje učiniti neizbježnim.«[42]

Dok ga je senatski odbor ispitivao o bezočnim pokušajima korištenja američke vlade u cilju podrivanja čileanskog ustavom zajamčenog procesa, ne bi li tako zaštitio ITT-ove vlastite ekonomske interese, potpredsjednik kompanije, Ned Gerrity, izgledao je iskreno zbunjen: »Što je zlo u tome da se malo pobrinemo za 'Broj 1'?«, upitao je. U izvješću se navodi i odgovor odbora: »'Broju 1' ne smije se dodijeliti neprikladna uloga u oblikovanju američke vanjske politike.«[43]

Usprkos višegodišnjim bezočnim američkim prljavim trikovima — među kojima je ITT samo najbolje izučen primjer — godine 1973. Allende je i dalje bio na vlasti. Osam milijuna kriomice potrošenih dolara nije uspjelo oslabiti njegove temelje. Na parlamentarnim izborima te godine, Allendeova

stranka osvaja podršku veću od one kojom je došla na vlast 1970. Očito se želja za drugačijim ekonomskim modelom nije čvrsto ukorijenila u Čileu, štoviše, rasla je podrška socijalističkoj alternativi. Allendeovim protivnicima koji su njegovo svrgavanje planirali još od dana objave izbornih rezultata 1970. godine, to je otkrivalo da svoje probleme neće riješiti svrgavajući ga s vlasti — mora se pojaviti netko tko će ga zamijeniti. Bio im je potreban daleko radikalniji plan.

Pouke o promjenama režima - Brazil i Indonezija

Allendeovi protivnici pažljivo su, kao moguće pristupe, izučavali dva modela »promjene režima«. Jedan je bio brazilski, drugi indonezijski. Kad je, s američkom podrškom, brazilska hunta pod vodstvom generala Humberta Castella Branca prigrabila vlast 1964. godine, vojska ne samo što je namjeravala obrnuti tijek provedbe programa za pomoć siromašnima koje je započeo predsjednik João Goulart, nego i Brazil širom otvoriti stranim investicijama. Brazilski su generali isprva svoje planove nametali relativno mirnim putem - izostale su otvorene okrutnosti, masovna uhićenja i, iako se kasnije otkrilo da su tijekom tog razdoblja neki »subverzivni elementi« zvjerski mučeni, taj broj bio je toliko malen (u usporedbi s veličinom Brazila) da vijesti o njihovoj sudbini nisu izišle izvan zatvorskih krugova. Hunta se, štoviše, trudila zadržati neke ostatke demokracije, među kojima ograničenu slobodu tiska i slobodu okupljanja - bio je to takozvani džentlmenski puč.

No, potkraj šezdesetih godina, mnogi građani odlučili su se okoristiti tim ograničenim slobodama da izraze gnjev izazvan sve većim osiromašenjem Brazila, za što su krivili huntin ekonomski program okrenut biznisu, koji su najvećim dijelom stvorili diplomanti Čikaškog sveučilišta. Do 1968. ulice su postajale sve zakrčenije protuvladinim marševima od kojih su najveće vodili studenti, a režim se našao na rubu krize. Očajnički pokušavajući zadržati vlast, vojska je radikalno promijenila taktiku - u potpunosti su ugušili demokraciju, zgazili sve građanske slobode, tortura je postala pravilom i, sukladno tvrdnjama kasnije utemeljenog Brazilskog odbora za istinu, »ubojstva koja je vršila vlast pretvorila su se u rutinu«.[44]

Indonezijski državni udar iz 1965. godine pošao je potpuno drugačijim smjerom. Nakon završetka Drugoga svjetskoga rata, državom je vladao predsjednik Sukarno, onovremeni Hugo Chávez (doduše, nedostajala mu je Chávezova ljubav prema izborima). Sukarno je razgnjevio bogate države zaštitom indonezijske ekonomije, preraspodjelom bogatstva i izbacivanjem

Međunarodnog monetarnog fonda i Svjetske banke iz zemlje, optuživši ih da su interesne fasade zapadnih multinacionalnih kompanija. Iako je Sukarno bio nacionalist, a ne komunist, blisko je surađivao s Komunističkom partijom i njezinih 3 milijuna članova. Američka i britanska vlada čvrsto su odlučile okončati njegovu vladavinu — a dokumenti s kojih je skinuta oznaka tajnosti pokazuju da je CIA primila naredbu s visoke razine »da likvidira predsjednika Sukarna, ovisno o situaciji i mogućim prilikama«.[45]

Nakon nekoliko neuspjelih pokušaja, prilika se ukazala u listopadu 1965. godine, kad je, s CIA-inom podrškom, general Suharto započeo otimati vlast i uništavati ljevicu. CIA je u tajnosti prikupljala popis tamošnjih vodećih ljevičara — spis je završio u Suhartovim rukama — dok mu je Pentagon dodatnu pomoć pružao oružjem i radio-stanicama koje su indonezijskim snagama omogućavale komunikaciju čak i u najudaljenijim krajevima arhipelaga. Suharto je nakon toga poslao vojsku da pohvata petstotinjak ljevičara s njegove »liste za odstrijel« (kako ju je nazivala CIA). Američko veleposlanstvo primalo je redovita izvješća o napretku.[46] Kako su podaci pristizali, CIA je križala imena na popisu, sve dok nisu zadovoljno utvrdili da je indonezijska ljevica prestala postojati. Jedan od ljudi umiješanih u tu operaciju bio je Robert J. Martens, zaposlenik veleposlanstva Sjedinjenih Država u Jakarti. »Vojsci je to uistinu bila velika pomoć«, izjavio je novinarki Kathy Kadane, dvadeset pet godina kasnije. »Vjerojatno su pobili mnogo ljudi, vjerojatno su mi ruke masne od krvi, ali sve to i nije potpuno loše. Bilo je to vrijeme kad se, u odlučnom trenutku, moralo udariti svom silinom.«[47]

Liste za odstrijel pokrivale su plansko ubijanje — one, više nasumične pokolje po kojima je Suharto postao ozloglašen, najvećim dijelom izveli su studenti vjerskih škola. Njih je vojska obučila na brzinu i nakon toga ih slala u sela, s napucima zapovjednika Ratne mornarice, da okoliš »očiste« od komunista. Jedan izvjestitelj piše: »S užitkom su pozvali svoje sljedbenike, za pojas pozadijevali noževe i pištolje, toljage prebacili preko ramena i pošli izvršiti zadatak kojemu su se odavno nadali.«[48] U samo mjesec dana ubijeno je najmanje pola milijuna, moguće i milijun ljudi - »masakrirano na tisuće«, kako navodi *Time*.[49] Na istočnoj Javi »Putnici koji se vraćaju iz tih krajeva govore o rječicama i potocima doslovno zatrpanim truplima; ponegdje je ta pojava kočila plovidbu rijekama«.[50]

Indonezijsko iskustvo privuklo je veliku pozornost pojedinaca i institucija koji su u Washingtonu i Santiagu smišljali svrgavanje Salvadora Allendea. Zanimali su se ne samo za Suhartovu okrutnost, nego i za neobičnu ulogu koju je odigrala skupina indonezijskih ekonomista, obrazovanih na

kalifornijskom sveučilištu Berkeley — poznatijih kao Berkeleyjska mafija. Suharto se učinkovito riješio ljevice, ali je Berkeleyjska mafija pripremila ekonomski nacrt budućnosti države.

Paralele s *Chicago Boysima* bile su zapanjujuće. Berkeleyjska mafija studirala je u Sjedinjenim Državama zahvaljujući programu započetom 1956., i koji je plaćala Zaklada Ford. Diplomci su se vratili kući da tamo stvore vjernu kopiju zapadnjačkih katedri ekonomije — svoju su podigli na Ekonomskom fakultetu Indonezijskog državnog sveučilišta. Ford je u Jakartu slao američke profesore koji su pomagali pri osnivanju škole, baš kao što su oni iz Chicaga otišli pripomoći organizirati novu katedru ekonomije u Santiagu. »Ford je smatrao da time odgaja pojedince koji će voditi državu nakon Sukarnova odlaska«, otvoreno je objašnjavao John Howard, tadašnji direktor Fordovog Međunarodnog programa za istraživanje i obrazovanje.[51]

Fordovi stipendisti su u sveučilišnom kampusu postali vođe skupina koje su sudjelovale u rušenju Sukarna, a Berkeleyjska mafija tijesno je surađivala s vojskom u pripremi državnog udara, razvijajući »rezervne planove« u slučaju neočekivanog pada vlade.[52*] Mladi ekonomisti imali su golem utjecaj na generala Suharta, koji nije imao pojma o financijskim znanostima. Kako navodi časopis *Fortune,* Berkeleyjska mafija Suhartu je, za slušanje kod kuće, na vrpce snimila predavanja iz ekonomije.[53] Kad su se s njim osobno susreli »Predsjednik Suharto nije samo slušao, štoviše, bilježio je sve«, s ponosom se prisjeća jedan pripadnik skupine.[54] Drugi diplomac s Berkeleyja ovako opisuje taj odnos: »Vojnom smo vodstvu prezentirali temeljni čimbenik novoga poretka — 'kuharicu' s 'receptima' kojima se rješava teško ekonomsko stanje u Indoneziji. General Suharto, kao vrhovni vojni zapovjednik, ne samo da je prihvatio 'kuharicu', nego je i autore 'recepata' želio imenovati svojim ekonomskim savjetnicima.«[55] Tako je i bilo. Suharto je svoj kabinet natrpao pripadnicima Berkeleyjske mafije, postavio ih na ključne položaje u financijama — među njima su se nalazili novopostavljeni ministar trgovine, kao i veleposlanik u Washingtons[56]

Budući da je ta ekonomska skupina studirala na manje ideološki obojenom sveučilištu, nju nisu činili protudržavni radikali kakvi su bili *Chicago Boysi.* Berkeleyjska mafija vjerovala je da vlada ima svoju ulogu u vođenju indonezijske unutarnje ekonomije i osiguravanju pristupačnosti temeljnih proizvoda, na primjer, riže. Ipak, Berkeleyjska mafija nije mogla pružiti veću

* »S takvom ulogom nisu se slagali baš svi američki predavači koji su sudjelovali u programu. Smatrao sam da se Sveučilište ne smije miješati u proces koji se u svojoj biti pokazao kao otvorena pobuna protiv vlasti«, izjavio je Len Doyle, profesor s Berkeleyja, kojeg je Zaklada Ford imenovala voditeljem indonezijskog ekonomskog programa. Ta izjava urodila je njegovom smjenom i povratkom u Kaliforniju.

dobrodošlicu stranim ulagačima koji su željeli iskapati golema indonezijska rudna i naftna bogatstva, koja je Richard Nixon prozvao »najvećim plijenom na području Jugoistočne Azije«.[57] Donijeli su zakone koji su stranim kompanijama dopuštali ostvarenje 100-postotnog vlasništva nad sirovinama, dijelili »porezne blagoslove« te su, tijekom samo dvije godine, cjelokupno indonezijsko prirodno bogatstvo — bakar, nikal, plemenito drvo, gumu i ulje — međusobno podijelile najveće rudarske i energetske tvrtke svijeta.

Onima koji su planirali svrgnuti Allendea u vrijeme kad je Suhartov program dobivao maha, brazilska i indonezijska iskustva bila su zanimljivi predmeti proučavanja međusobnih različitosti. Brazilci gotovo da i nisu iskoristili posljedice šoka — čekali su godinama prije nego što su pokazali naklonost okrutnostima. Bila je to zamalo nepopravljiva pogreška, budući da je protivnicima dala priliku da se pregrupiraju i, nekima, da stvore ljevičarsku gerilsku vojsku. Iako je hunti uspjelo očistiti ulice, sve jača oporba silila ju je da uspori provedbu ekonomskih planova.

Suharto je, s druge srane, pokazao da će država, ako se masovna represija koristi *preventivno*, doživjeti određeni vid šoka, te da se otpor može ugušiti i prije njegova nastanka. Terorom se koristio toliko nemilosrdno, nadilazeći čak i ona najcrnja predviđanja, da su pojedinci koji su se, samo nekoliko tjedana ranije, zajednički trudili osigurati državnu neovisnost, iskusili toliku dozu straha da su Suhartu i njegovim sljedbenicima predali potpuni nadzor. Ralph McGee, viši nadzornik CIA-inih operacija u vrijeme državnog udara izjavljuje da je: »Indonezija bila doslovno... školski primjer operacije... Moguće je one najvažnije i najkrvavije događaje pratiti sve od Washingtona, pa do trenutka Suhartovog uspona na vlast. Uspješnost operacije značila je da će se taj model ponavljati višekratno.«[58]

Druga temeljna pouka indonezijskog primjera imala je veze s partnerstvom koje je Suharto, još prije udara, sklopio s Berkeleyjskom mafijom. Budući da su njezini pripadnici bili spremni preuzeti najviše »tehnokratske« položaje u novoj vladi i Suharta već »preobratili« na svoj svjetonazor, državni udar učinio je više od uklanjanja prijetnje nacionalizmom — Indoneziju je preobrazio u jednu od sredina najspremnijih za prihvat multinacionalnih kompanija na svijetu.

Kako je operacija svrgavanja Allendea počinjala dobivati na snazi, na zidovima Santiaga počelo se pojavljivati crvenom bojom ispisano upozorenje koje je ledilo krv. Glasilo je: »Jakarta stiže.«

Nedugo nakon Allendeove pobjede, njegovi protivnici u Čileu počeli su, sablasnom preciznošću, imitirati indonezijsku tehniku. Katoličko sveučilište, sjedište *Chicago Boysa,* postalo je epicentrom stvaranja »klime puča«, kako ju je nazivala CIA.[59] Mnogi studenti pristupili su fašističkoj stranci Patria y Libertad i »pačjim korakom«* marširali ulicama, otvoreno oponašajući pripadnike Hitlerjugenda. U rujnu 1971. godine, nakon godinu dana Allendeova mandata, vodeći poslovni ljudi Čilea hitno su se sastali u primorskome gradu Viña del Mar kako bi dogovorili čvrstu strategiju promjene režima. Kako tvrdi Orlando Sáenz, predsjednik Nacionalne udruge tvorničara (koju je CIA širokogrudno financirala dok su brojne strane multinacionalne kompanije u Washingtonu kovale vlastite urote) na skupu se zaključilo da je »Allendeova vlast nekompatibilna sa slobodom u Čileu kao i postojanjem privatnog poduzetništva, te da je svrgavanje vladajućih jedini način da se izbjegne propast«. Biznismeni su organizirali »ratni ustroj« čiji će se jedan dio povezati s vojskom - drugi su, kako tvrdi Sáenz, trebali »pripremati određene programske alternative vladinim programima, koje će se sustavno dostavljati vojnim snagama«.[60]

Sáenz je nekoliko najvažnijih pripadnika *Chicago Boysa* zadužio da izrade te alternativne programe, te ih smjestio u novi ured nedaleko od Predsjedničke palače u Santiagu.[61] Skupina koju su vodili čikaški diplomac Sergio de Castro i Sergio Undurraga, njegov kolega s Katoličkog sveučilišta, počeli su se, u tajnosti, sastajati svaki tjedan i razrađivati detaljne prijedloge radikalne preobrazbe njihove domovine sukladno neoliberalnim smjernicama.[62] Kasnija senatska istraga pokazala je da je »više od 75 posto« sredstava upućenih toj »oporbenoj istraživačkoj udruzi« davala izravno CIA.[63]

Neko se vrijeme planiranje državnog udara razvijalo na dva jasno određena kolosijeka — vojska je osmišljavala uklanjanje Allendea i njegovih pristaša, dok su ekonomisti osmišljavali uklanjanje njihovih ideja. Kako je sve upućivalo na primjenu sile, između ta dva tabora razvio se dijalog u kojem je Roberto Kelly, poslovni čovjek s vezama u novinama *El Mercurio* koje je financijski podržavala CIA, djelovao kao posrednik. Pomoću Kellyja, *Chicago Boysi* su admiralu koji je zapovijedao Ratnom mornaricom poslali pet strana dug sažetak ekonomskog programa. Mornarica je dala blagoslov, te su otad *Chicago Boysi* bjesomučno radili da dovrše program do trenutka udara.

Njihova biblija na pet stotina stranica — pomno razrađeni ekonomski program koji će huntu voditi od prvoga dana - u Čileu je poznat pod

* Uglavnom, korak koji su koristili njemački nacisti i talijanski fašisti. Očito, ne samo oni. (prim. prev.)

nadimkom »Cigla«. Kasnija istraga američkog Senatskog odbora utvrđuje »da su CIA-ini suradnici bili umiješani u pripremu početnog i sveobuhvatnog ekonomskog plana koji je poslužio kao temelj huntinih najvažnijih ekonomskih odluka«.[64] Osmorica od desetorice glavnih autora »Cigle« ekonomiju su studirali na Čikaškome sveučilištu.[65]

Iako se svrgavanje Allendea posvuda opisuje kao vojni udar, Orlando Letelier, Allendeov veleposlanik u Washingtonu prozreo ga je kao ravnopravno partnerstvo vojske i ekonomista. »'*Chicago Boys',* kako ih zovu u Čileu«, piše Letelier, »uvjerili su generale da su okrutnost koju je posjedovala vojska spremni obogatiti intelektualnim bogatstvima koja su joj nedostajala«.[66]

Kad se u Čileu konačno dogodio državni udar, sa sobom je nosio tri jasno određena oblika šoka — recept koji će se oponašati u susjednim zemljama i koji će ponovno, tri desetljeća kasnije, zaživjeti u Iraku. Šok samog udara za petama su slijedila dva dodatna oblika šoka. Jedan od njih bila je kapitalistička »šok-terapija« Miltona Friedmana, tehnika koju su izučavale stotine latinoameričkih ekonomista na Čikaškome sveučilištu i njegovim raznim podružnicama. Drugi šok bio je šok Ewena Camerona, istraživanja učinaka droga i senzorne deprivacije obuhvaćena u priručniku *Kubark,* o kojima je latinoameričku policiju i vojske podrobno poučavala CIA unutar svojih programa obuke.

Ta tri oblika šoka spajaju se na tijelima Latinoamerikanaca i tijelu politike toga područja, stvarajući nezaustavljiv uragan međusobno osnažujućih razaranja i obnova, brisanja i stvaranja. Šok državnog udara pripremio je teren ekonomskoj šok terapiji; šokovima u sobama za mučenje teroriziralo se svakoga za koga se pretpostavilo da stoji na putu ekonomskim šokovima. Iz tog živog laboratorija rađa se prva država Čikaške škole — njezina prva pobjeda u globalnoj kontrarevoluciji.

2. dio
Prva kušnja
Porođajne muke

Miltonu Friedmanu njegove su teorije podarile Nobelovu nagradu — Čileu su podarile generala Pinocheta.

Eduardo Galeano, Dani i noći ljubavi i rata, 1983.

Mislim da me nitko nikad nije proglasio »zlom«.

Milton Friedman, izjava za *Wall Street Journal,* 22. srpnja 2006.

03 Stanja šoka
Krvavo rođenje kontrarevolucije

> Sve ozljede valjalo bi nanositi zajedno i istovremeno jer onda, budući da manje bole, manje i ranjavaju.
>
> Niccolò Macchiavelli, *Vladar,* 1513.[1]

> Ako se prihvati takva politika šoka, uvjeren sam da s njom javnost treba upoznati do najmanjih pojedinosti da bi se provela u djelo u bliskoj budućnosti. Što je javnost bolje obaviještena, svojim će reakcijama još više olakšati prilagodbu.
>
> Milton Friedman u pismu generalu Augustu Pinochetu, 21. travnja 1975.[2]

SVE ŠTO SE ZBIVALO II. RUJNA 1973. general Augusto Pinochet i njegovi pristaše ne nazivaju državnim udarom, nego »ratom«. Santiago je, u svakom slučaju, podsjećao na ratište — tenkovi su pucali kotrljajući se bulevarima, lovački zrakoplovi napadali su vladine zgrade. Ipak, taj rat bio je pomalo čudan. Naime, vodila ga je samo jedna strana.

Od samog početka Pinochet je imao potpun nadzor nad kopnenom vojskom, mornaricom, marincima i policijom. Predsjednik Salvador Allende, s druge strane, odbijao je svoje pristaše organizirati u naoružane obrambene skupine, tako da nije imao vlastitu vojsku. Jedini otpor pružan je iz predsjedničke palače La Moneda i okolnih krovova, otkuda su Allende i njemu najbliži junački pokušavali obraniti sjedište demokracije. Tu se borbu teško može proglasiti poštenom — iako se unutra nalazilo samo trideset šest Allendeovih pristaša, a vojska je na palaču ispalila dvadeset četiri rakete.[3]

Pinochet, taj bahati i siloviti zapovjednik operacije (građen poput tenka u kojem se vozio) očito je želio da događanja budu što dramatičnija i traumatičnija. Iako sam državni udar nije bio rat, bio je oblikovan da podsjeća na nj — čileanski prethodnik *Šoka i stupora.* Šok gotovo da i nije mogao biti snažniji. Za razliku od susjedne Argentine kojom je, tijekom protekla četiri desetljeća, vladalo šest vojnih vlada, Čile nije imao nikakav dodir s takvim vidom nasilja — uživao je u 160 godina miroljubive i demokratske vlasti, od kojih je posljednja 41 prošla savršeno glatko.

Dok je predsjedničku palaču gutao plamen, predsjednikovo su prekriveno truplo iznijeli na nosilima, a njegovi najbliži suradnici ležali su na pločniku s puškama uperenima u potiljak.* Tog istog jutra, Orlando Letelier, nedavno se vrativši iz Washingtona da preuzme svoju novu dužnost čileanskog ministra obrane, došao je u svoj ured udaljen samo nekoliko minuta vožnje od predsjedničke palače. Čim je prošao glavni ulaz, zaskočilo ga je desetak vojnika u borbenim odorama i naciljalo ga svojim automatskim puškama.[4]

Tijekom godina koje su vodile prema udaru, američki su treneri, većinom pripadnici CIA-e, stjerali čileansku vojsku u antikomunističko ludilo, uvjeravajući ih da su socijalisti *de facto* ruski špijuni, strana sila unutar čileanskog društva — »unutarnji neprijatelj« iz domaćeg uzgoja. A zapravo se vojska naposljetku pretvorila u istinskog domaćeg neprijatelja, spremna okrenuti oružje protiv naroda koji je prisegnula braniti.

Nakon Allendeove smrti, nakon što mu je cijeli kabinet završio u zatvoru, nakon izostanka bilo kakva vidljivijeg masovnog otpora, huntina velika bitka završila je negdje u popodnevnim satima. Leteliera i ostale »istaknute« uhićenike odveli su naposljetku na ledeni otok Dawson, u južnom Magellanovom prolazu — bila je to Pinochetova inačica sibirskih radnih logora. Ipak, ubojstva i uhićenje vlade nisu zadovoljili novu čileansku pučističku vlast. Generali su znali da moć mogu zadržati samo ako (Čileance prestrave nasmrt — jednako kao što se zbilo u Indoneziji. U danima koji su slijedili, uhićeno je otprilike 13 500 civila koje su utrpali u kamione i zatvorili — tako piše u CIA-inom izvješću s kojeg je skinuta oznaka tajnosti.[5] Tisuće su završile na dva najvažnija nogometna stadiona u Santiagu — stadionu Čile i na golemom Nacionalnom stadionu. Unutar zidina ovog drugog, smrt je, kao javna zabava, zamijenila nogomet. Vojnici su, u pratnji zakukuljenih kolaboracionista, koji su im pokazivali »subverzivne elemente«, češljali tribine — označene se odvlačilo u svlačionice i lože pretvorene u priručne mučionice. Pogubili su stotine. Beživotna tijela počela su se nakupljati uz rubove autoputova ili plutati po blatnim gradskim kanalima.

Kako bi teror proširio izvan okruga prijestolnice, Pinochet je svom najokrutnijem zapovjedniku, generalu Sergiu Arellanu Starku naredio da izvrši helikopterski napad na sjeverne pokrajine i posjeti niz zatvora u kojima su čuvali »subverzivce«. U svim većim i manjim gradovima, Stark i njegovi lutajući eskadroni smrti izdvajali su one najznačajnije zatvorenike — u jednom

* Allendea su pronašli raznesene glave. I dalje traju rasprave je li ga ubio metak ispaljen prema La Monedi, ili se radije ustrijelio sam nego da Čileancima priušti nezaboravnu sliku njihovog izabranog predsjednika koji se predaje pobunjenoj vojsci. Ova druga teorija zvuči uvjerljivije.

naletu odveli su ih čak dvadeset šest — i zatim ih redom posmicali. Krvav trag koji se vukao tijekom ta četiri dana kasnije je dobio ime Karavana smrti.[6] Ukratko rečeno, cijela država primila je poruku: otpor znači smrt.

Iako je Pinochetova bitka bila potpuno jednostrana, njezine posljedice bile su jednako stvarne kao i one bilo kojeg građanskog rata ili strane invazije — ukupno je nestalo ili je smaknuto 3 200 ljudi, najmanje 80 000 završilo je u zatvorima, dok je 200 000 zbog političkih razloga izbjeglo iz zemlje.[7]

Ekonomska fronta

Chicago Boysima 11. rujna bio je dan koji su očekivali osjećajući vrtoglavicu i navalu smrtonosnog adrenalina. Sergio de Castro je doslovno do posljednjeg trenutka radio sa svojom vezom iz Ratne mornarice, pregledavajući, stranicu po stranicu, posljednja poglavlja »Cigle«. Na sam dan puča, nekoliko *Chicago Boysa* ulogorilo se u tiskari desničarskih novina *El Mercurio.* Dok su ulicama odzvanjali hici, trudili su se upravo bjesomučno tiskati dokument na vrijeme, ne bi li tako spremno dočekali prvi huntin radni dan. Arturo Fonaine, jedan od urednika novina, prisjeća se da su strojevi »radili danonoćno i umnažali primjerke tog pozamašnog spisa«. Uspjeli su — jedvice. »Malo prije podneva, u srijedu 12. rujna 1973., najviše časnike Oružanih snaga koji su zasjeli na položaje vlade dokument je čekao na njihovim radnim stolovima.[8]

Prijedlozi u konačnoj verziji dokumenta zapanjujuće nalikuju idejama iz *Kapitalizma i slobode* Miltona Friedmana — privatizacija, deregulacija i rezanje javne potrošnje — sveto trojstvo slobodnog tržišta. Čileanski ekonomisti obrazovani u Sjedinjenim Državama trudili su se te ideje ostvariti mirnim putem — unutar granica demokratske rasprave — ali su tamo doživjeli posvemašnje odbijanje. Sad su se vratili i *Chicago Boysi* i njihovi planovi — u okruženje daleko prijemčivije za njihove radikalne vizije. U tom novom dobu, nitko osim šačice ljudi u odorama nije se morao slagati s njima. Najistaknutiji politički protivnici bili su mrtvi, ili u zatvoru, ili su panično tražili skrovište — spektakl koji su stvarali vojni zrakoplovi i karavane smrti sve je čvrsto držao na uzdi.

»Za nas je to bila revolucija«, rekao je Cristián Larroulet, jedan od Pinochetovih savjetnika za ekonomiju.[9] Opis je potpuno pošten. Dan 11. rujna 1973. bio je daleko više od nasilnog kraja Allendeove miroljubive socijalističke revolucije — bio je to početak onoga što *The Economist,* kasnije, opisuje kao »kontrarevoluciju« — prva stvarna pobjeda Čikaške škole u borbi za povrat područja izgubljenih utjecajem developmentalizma i keynesijanizma.[10] Za razliku od Allendeove parcijalne revolucije, umjerene i

okaljane demokratskim povuci-potegni, ova pobuna, nametnuta golom silom, bila je slobodna ići do kraja. U nadolazećim godinama politički program »Cigle« nametnut će se, pod krinkom široke lepeze različitih kriza, desecima drugih država. Ipak, Čile je postao kolijevkom kontrarevolucije — kolijevkom terora.

José Pinera, bivši student ekonomije na Katoličkom sveučilištu i samoproglašeni *Chicago Boy*, zatekao se u vrijeme udara na Harvardu gdje je pisao tezu. Čuvši dobre vijesti, vratio se kući »pomoći utemeljiti novu državu, okrenutu slobodi, na pepelu one stare«. Sam Pińera, budući Pinochetov ministar rada i rudarstva, izjavio je da je to bila »istinska revolucija... radikalan, sveobuhvatan i nemilosrdan korak prema slobodnom tržištu«.[11]

U vremenu prije puča, Augusto Pinochet je bio poznat po pokornosti koja je graničila s ropskom i vječito je laskao i slagao se sa svojim civilnim zapovjednicima. Kao diktator, Pinochet je otkrio nove vidove vlastite osobnosti. Vlast je prigrabio s gotovo nepristojnim užitkom, preobrazio se u monarha i tvrdio da mu je »sudbina« povjerila tu zadaću. Ukratko, izveo je puč unutar puča kojim je uklonio trojicu ostalih vojnih vođa s kojima se dogovorio podijeliti vlast, zatim se proglasio vrhovnim poglavnikom nacije i istovremeno predsjednikom. Uživao je u ceremonijalnom blještavilu, dokazu prava na vlast, i nijednom ne propuštajući priliku da odjene svoju prusku svečanu odoru zajedno s plaštem. Za obilazak Santiaga, odlučio se za povorku zlatnih, oklopljenih mercedes-benzova.[12]

Pinochet je bio talentiran za autoritarnu vlast ali, jednako kao i Suharto, o ekonomiji nije imao blagoga pojma. To je bio problem jer je kampanja korporacijskih sabotaža pod vodstvom ITT-a polučila uspjeh izazivajući posvemašnji ekonomski kaos — Pinochet se suočio s totalnom ekonomskom krizom. Od samog početka unutar hunte trajao je sukob između onih koji su jednostavno željeli povratak na predallendeovski *status quo* i brz povratak demokraciji i, s druge strane, *Chicago Boysa* koji su zagovarali sveobuhvatan preobražaj slobodnog tržišta čije će ostvarenje trajati godinama. Pinochet se, uživajući u novoj moći, snažno protivio pomisli da ga vlastita sudbina svodi na običnog čistača — »uspostavi red i možeš ići«. »Nismo mi usisač za prašinu koji je pokosio marksizam da bi vlast vratio gospodi političarima«, običavao je govoriti.[13] Njegovim odnedavna neobuzdanim stremljenjima sviđala se ideja potpune preobrazbe države koju su zastupali *Chicago Boysi* te je, baš kao i Suharto koji je surađivao s Berkeleyskom mafijom, i on nekoliko čikaških diplomanata imenovao višim ekonomskim savjetnicima — među njima i Sergia de Castra, istinskog vodu pokreta i glavnog tvorca »Cigle«. Zvao ih je *technosi* - tehničari — što

im se svidjelo zbog čikaške tvrdnje da je ekonomski oporavak znanstveni problem, a ne pitanje subjektivnog ljudskog izbora.

Iako je Pinochet malo toga shvaćao o inflaciji i kamatnim stopama, *technosi* su govorili njemu razumljivim jezikom. Ekonomija je njima predstavljala prirodne sile kojima se mora pokoravati i poštivati ih jer je »djelovati protiv prirode kontraproduktivno samozavaravanje«, kako je objašnjavao Pińera.[14] Pinochet se složio - naime, i sam je jednom zapisao da se ljudi moraju pokoravati ustroju jer »priroda pokazuje da su temeljni poredak i hijerarhija neophodni«.[15] Upravo ta zajednička tvrdnja da naredbe primaju od viših prirodnih zakona stvorila je temelj Pinochetovog saveza s Chicagom.

Prvih godinu i pol dana Pinochet se poslušno pokoravao čikaškim pravilima — privatizirao je neke, ali ne sve, tvrtke u državnom vlasništvu (među njima i nekoliko banaka); dopustio je najnovije oblike financijskih špekulacija; širom je otvorio granice međunarodnom uvozu, rušeći zapreke koje su godinama štitile čileanske proizvođače; i za 10 posto srezao državnu potrošnju - osim vojsci koja je primila značajno veća sredstava.[16] Također je ukinuo kontrolu cijena — radikalan potez u državi koja je desetljećima nadzirala cijenu osnovnih artikala — kruha i jestivog ulja.

Chicago Boysi su, s punom sigurnošću, uvjeravali Pinocheta da će, ako naglo i istovremeno dokine vladino miješanje u ta područja, »prirodni« zakoni ekonomije ponovno pronaći ravnotežu te će stopa inflacije — koju su promatrali kao vid ekonomske groznice koja otkriva prisustvo nezdravih organizama na tržištu — nekom čarolijom doživjeti pad. Pogriješili su. Godine 1974. inflacija dosiže 375 posto — najvišu stopu na svijetu i gotovo dvostruko višu od one tijekom Allendeova mandata.[17] Cijene osnovnih proizvoda - kruha, na primjer — probile su sve granice. Istovremeno su Čileanci ostajali bez radnih mjesta jer je Pinochetovo eksperimentiranje »slobodnim tržištem« državu preplavilo jeftinim uvozom. Lokalni poslovi su, nesposobni konkurirati, zamirali, nezaposlenost dostiže rekordne razine, a glad počinje harati zemljom. Prvi laboratorij Čikaške škole pokazao se kao potpuna propast.

Sergio de Castro i ostali *Chicago Boysi* tvrdili su (čistom čikaškom logikom) da problem nije u njihovoj teoriji, nego u činjenici da je se u praksu provelo nedovoljnom oštrinom. Ekonomija se nije uspjela popraviti i povratiti sklad i ravnotežu zbog »distorzija« preostalih nakon gotovo polustoljetnog miješanja vlasti. Da bi eksperiment urodio plodom, Pinochet mora ukloniti »distorzije« — stroži rezovi, veći obim privatizacije, i sve to još brže.

Tijekom tih godinu i pol dana, *Chicago Boysi* i njihove avanture na polju ekstremnog kapitalizma uspjeli su doći na zub najvećem dijelu čileanske poslovne elite. Jedini koji su izvlačili zaradu bile su strane kompanije i

malobrojna skupina financijera, takozvanih »piraja«, koji su špekulacijama ostvarivali profite. Proizvođači osnovnih proizvoda koji su iskreno podržavali puč polagano su iščezavali. Orlando Saénz — predsjednik Nacionalne udruge tvorničara, onaj koji je osobno uvukao *Chicago Boyse* u osmišljavanje državnog udara — izjavio je da su rezultati eksperimenta »jedan od najvećih podbačaja naše ekonomske povijesti«.[18] Tvorničari nisu željeli Allendeov socijalizam, ali su bili jako privrženi nadziranoj ekonomiji. »Nije moguće nastaviti takav financijski kaos koji dominira Čileom«, rekao je Saénz. »Neophodno je one nebrojene milijune financijskih sredstava, koje se sad koristi u neobuzdanim špekulacijama i to pred očima onih koji nemaju čak ni posao, kanalizirati u isplative investicije.«[19]

Budući da im se plan našao u pogibelji, Chicago Boysi i piraje (a te dvije skupine preklapale su se velikim dijelom) shvatili su da je došao trenutak da pozovu tešku artiljeriju. U ožujku 1975., u Santiago su doputovali, na poziv velike banke, sa zadaćom da spase eksperiment, sam Milton Friedman i Arnold Harbenger.

Friedmana je huntin tisak dočekao kao rock-zvijezdu — gurua novog poretka. Svaka njegova izjava završavala je kao naslov, njegova akademska predavanja prenosila je državna televizija te je doživio audijenciju svih audijencija — privatni susret s generalom Pinochetom.

Tijekom boravka Friedman je neprekidno vrtio jednu jedinu temu — hunta je dobro započela, ali mora daleko slobodnije prigrliti slobodno tržište. U svojim govorima i intervjuima služio se terminom koji nikad dotad nije javno primijenjen na stvarnu ekonomsku krizu — tražio je primjenu »šok-terapije«. I dodao da je ona »jedini lijek. Apsolutno. Nema drugoga. Ne postoji nijedno drugo dugoročno rješenje«.[20] Kad je čileanski novinar Friedmana podsjetio da je čak i Richard Nixon, za vrijeme svog predsjedničkog mandata, nametnuo propise kojima je obuzdavao slobodno tržište, Friedman ga je presjekao: »Ne odobravam ih. Vjerujem da ih ne bismo smjeli primijeniti. Protivim se svakoj vladinoj ekonomskoj intervenciji, u svojoj domovini, kao i u Čileu.«[21]

Nakon susreta s Pinochetom, Friedman je o tome načinio neke osobne bilješke, koje, desetljećima kasnije, otkriva u svojim memoarima. Primijetio je da je generala »privukla ideja šok-terapije, ali ga je vidljivo uznemirila mogućnost privremene nezaposlenosti koju bi primjena mogla izazvati«.[22] U tom trenutku Pinochet je već diljem svijeta bio zloglasna pojava zbog naredbi za pokolje na nogometnim stadionima — činjenica da je diktatora »uznemirila« mogućnost da ljudskim žrtvama plati cijenu šok-terapije možda je Friedmana mogla natjerati da zastane. No, umjesto toga, nastavio je s

pritiskom u pismu, u kojem hvali generalove »krajnje promišljene« odluke, ali ga nagovara da još više sreže državne rashode — »25-postotno smanjenje tijekom šest mjeseci... i to u svim sektorima« — uz istovremeno prihvaćanje paketa biznisu okrenutih propisa koji ga još više okreću ka 'potpuno slobodnoj trgovini'«. Friedman je predvidio da će stotine tisuća ljudi koji će poslove izgubiti u javnome sektoru ubrzo pronaći nova radna mjesta u privatnome i na sva zvona zahvaljivati Pinochetu što je uklonio »najveći mogući broj zapreka koje u ovom trenutku koče privatno tržište«.[23]

Friedman je generala uvjeravao da će, ako posluša njegov savjet, moći preuzeti zasluge za »ekonomsko čudo«; da će »za nekoliko mjeseci srezati inflaciju«, dok će problem nezaposlenosti biti jednako kratkovječan »kratak — mjerit će se mjesecima — i da će posljedični oporavak biti brz«. Pinochetu ostaje samo djelovati brzo i odlučno — Friedman nekoliko puta naglašava važnost »šoka«, triput se služi tim pojmom i podvlači izjavu da »postupnost nije prikladan način«.[24]

Pinochet se preobratio. U svome odgovoru, vrhovni čileanski poglavar uputio je »najuzvišenije izraze najdubljeg štovanja«, pritom uvjeravajući Friedmana da se »plan u potpunosti primjenjuje već sad«.[25] Odmah nakon Friedmanova posjeta, Pinochet je najurio svog ministra privrede i dužnost predao Sergiu de Castru, koga je kasnije unaprijedio u ministra financija. De Castro je vladu napučio svojim *Chicago Boysima,* imenujući jednoga od njih ravnateljem središnje banke. Orlanda Saénza, koji se tužio na masovna otpuštanja i zatvaranja pogona, na mjestu predsjednika Udruge tvorničara zamijenio je netko skloniji šok-terapiji. »Ako se industrijalci žale na to, nek' idu k vragu. Neću ih braniti«, objavio je novi ravnatelj.[26]

Oslobodivši se neistomišljenika, Pinochet i de Castro su se bacili na posao razaranja socijalne države kako bi ostvarili čistu kapitalističku utopiju. Godine 1975. jednim su udarcem srezali javnu potrošnju za 27 posto — i rezali su sve dok, 1980. nije stigla do polovice iznosa koji se trošio za Allendeova mandata.[27] Zdravstvo i obrazovanje pretrpjeli su najteže udarce. Čak je i časopis *The Economist*, glavni zagovaratelj slobodnog tržišta, to nazvao »orgijom samoranjavanja«.[28] De Castro je privatizirao gotovo petsto tvrtki i banaka u državnome vlasništvu, doslovno dajući većinu budzašto jer je bit operacije bila smjestiti ih što je brže moguće na njihovo pravo mjesto unutar ekonomskog poretka.[29] Nije pokazao ni trun milosrđa prema lokalnim tvrtkama, te je uklonio i druge trgovinske zapreke — što je, od 1973. do 1983. godine, urodilo gubitkom 177 000 radnih mjesta u industriji.[30] Sredinom osamdesetih, proizvodnja je kao udio u ekonomiji pala na razinu posljednji put zabilježenu tijekom Drugoga svjetskoga rata.[31]

Pojam šok-terapija precizno je opisivao Friedmanove preporuke. Pinochet je smišljeno vlastitu domovinu satjerao u tešku recesiju, temeljeći to na neiskušanoj teoriji da će naglo stezanje ekonomiji vratiti zdravlje. Ta je logika bila zapanjujuće nalik logici psihijatara koji su tijekom četrdesetih i pedesetih godina masovno propisivali elektrokonvulzivnu terapiju, uvjereni da će tim planski izazivanim *grand mal* napadajima, nekim čudom ponovno pokrenuti mozgove svojih pacijenata.

Teorija ekonomske šok-terapije dijelom se oslanja na ulogu očekivanja u poticanju inflacijskih procesa. Obuzdati inflaciju ne znači samo mijenjati monetarnu politiku, nego istovremeno mijenjati i način ponašanja potrošača, poslodavaca i radnika. Uloga nagle i neugodne promjene politike jest izazivanje nagle promjene očekivanja, znak javnosti da se pravila igre radikalno mijenjaju — cijene neće rasti, ali neće rasti ni plaće. Sukladno toj teoriji, što se brže smanjuju očekivanja ishoda inflacije, kraće će trajati i bolno razdoblje recesije i visoke stope nezaposlenosti. Ipak, osobito u državama gdje je politička kasta u javnosti izgubila svoju vjerodostojnost, samo snažan i odlučan politički šok, barem se tako tvrdi, ima moć »poučiti« javnost tim okrutnim činjenicama.*

Prouzročiti recesiju ili krizu po sebi je okrutna ideja jer one, neizbježno, stvaraju i masovno siromaštvo — što je razlog zašto nijedan politički voda sve do ovog trenutka nije bio spreman iskušati teoriju. Tko želi biti odgovoran za ono što *Business-Week* opisuje kao »Svijet smišljeno izazvane depresije dr. Strangelovea«?[32]

Pinochet je želio. Tijekom prve godine Friedmanove šok-terapije čileanska ekonomija smanjila se za 15 posto, dok je nezaposlenost — samo 3 posto za vrijeme Allendea — dostigla 20 posto, u to vrijeme za Čile upravo nečuvenu razinu.[33] Država se vidljivo grčila tijekom »terapije«. I nasuprot Friedmanovim blistavim predviđanjima, kriza nezaposlenosti potrajala je godinama, a ne nekoliko mjeseci.[34] Hunta, koja je odmah prihvatila Friedmanove metafore bolesti, nije se ispričavala, pojašnjavajući da se »odlučila za taj put jer jedino on vodi ravno u žarište bolesti«.[35] Friedman se složio. Kad ga je izvjestitelj

* Neki ekonomisti Čikaške škole tvrde da se prva eksperimentalna primjena šok-terapije zbila u Zapadnoj Njemačkoj, 20. lipnja 1948. Toga je dana ministar financija Ludwig Erhard uklonio najveći dio nadzora nad cijenama i uveo novu valutu. Ti potezi bili su nagli i došli su bez upozorenja - bio je to strašan šok za njemačku ekonomiju i izazvao je posvemašnju nezaposlenost. Samo, tu prestaje svaka sličnost - Erhardove reforme ograničile su se na monetarnu politiku i politiku cijena. Njih nisu pratili rezovi socijalnih programa ili naglo uvođenje slobodne trgovine; štoviše, poduzete su brojne mjere kojima se građane štitilo od šoka, među kojima i porast plaća. Čak i nakon šoka, Zapadna se Njemačka savršeno uklapala u Friedmanovu definiciju kvazi-socijalističke socijalne države - dakle: subvencionirano stanovanje, državne mirovine, državna zdravstvena skrb i državni obrazovni sustav. Vlada je nadzirala i subvencionirala sve; od telefonskih kompanija do tvornica aluminija. Pripisivati Erhardu izum šok-terapije prilično je slušljiva priča jer se eksperiment zbio nakon njemačkog oslobađanja od tiranije. Erhardov šok, unatoč tome, ima malo sličnosti sa sveobuhvatnim preobrazbama koje se danas smatraju ekonomskom šok-terapijom - pioniri te metode svakako su Friedman i Pinochet, i to u državi koja je nedugo prije izgubila slobodu.

zapitao »hoće li društvena cijena njegove politike biti pretjerana?«, odvratio je: »Glupo pitanje«.[36] Drugom novinaru je rekao: »Jedino se brinem hoće li ustrajati dovoljno dugo i dovoljno energično.«[37]

Zanimljiva je činjenica da je najsnažniju kritiku šok-terapiji uputio upravo Friedmanov bivši student, André Gunder Frank. Dok je na čikaškom Sveučilištu studirao pedesetih godina, Gunder Frank — podrijetlom iz Njemačke - toliko se naslušao o Čileu da je, nakon što je doktorirao ekonomiju, odlučio otići i sam vidjeti zemlju koju su njegovi profesori prikazivali kao loše vodenu developmentalističku negativnu utopiju. Ono što je vidio svidjelo mu se, te je završio kao predavač na Čileanskom sveučilištu, a zatim je radio kao ekonomski savjetnik u vladi Salvadora Allendea, koga je iskreno cijenio. Kao *Chicago Boy* u Čileu, prebjeg iz sveučilišnog pravovjerja slobodnog tržišta, Gunder Frank je imao jedinstven uvid u čileansku ekonomsku pustolovinu. Godinu dana nakon što je Friedman propisao maksimalan šok, ponesen gnjevom napisao je »Otvoreno pismo Arnoldu Harbengeru i Miltonu Friedmanu«, i u njemu se okoristio svojim čikaškim obrazovanjem da »prouči kako je čileanski bolesnik reagirao na terapiju«.[38]

Izračunao je što čileanskoj obitelji znači pokušaj preživljavanja na sredstvima koja je Pinochet tvrdio da su »dovoljna plaća«. Otprilike 74 posto prihoda odlazilo je samo na kupovinu kruha, što je obitelj tjeralo da se odriče »luksuznih proizvoda« kao što su mlijeko ili prijevoz autobusom do posla. U usporedbi s time, za vrijeme Allendea, na kruh, mlijeko i autobusne karte otpadalo je 17 posto osobnog dohotka zaposlenih u javnom sektoru.[39] Većina djece mlijeko nije dobivala ni u školi jer je jedan od prvih poteza hunte bilo ukinuće programa »mlijeko u školama«. Kao posljedica tih rezova i nakupljenog beznađa u domovima, sve je više i više učenika padalo u nesvijest tijekom nastave, a mnogi su prestali pohađati školu.[40] Gunder Frank je uviđao izravnu povezanost između brutalne ekonomske politike koju su nametnuli njegovi bivši kolege i nasilja kojim je Pinochet gazio državu. Friedmanove preporuke toliko su razorne — pisao je nezadovoljni *Chicago Boy* — da ih nije moguće »ni nametnuti, ni provesti bez dvaju njima temeljnih čimbenika: vojne sile i političkog terora«.[41]

Pinochetov ekonomski tim nesmetano je, provodeći Friedmanove najrevolucionarnije ideje, prodro u područje totalnog eksperimenta - sustav javnih škola zamijenili su vaučeri i »čarter-škole«, zdravstvo se počelo naplaćivati, a zatim su privatizirani vrtići i groblja. Ipak, najradikalnija od svega bila je privatizacija čileanskog sustava socijalnog osiguranja. José Pinera, čovjek koji je proveo taj program, izjavio je da je ideju pronašao u knjizi *Kapitalizam i sloboda*,[42] Administraciji Georgea W. Busha obično se pripisuju pionirski

koraci prema stvaranju »vlasničkog društva«, no zapravo je Pinochetova vlada, trideset godina ranije, prvi put uvela ideju »nacije vlasnika«.

Čile se pretvorio u blistavu novu zemlju na koju su obožavatelji slobodnog tržišta diljem svijeta, naviknuti na raspravljanje o postignućima takve politike unutar čisto akademskog okruženja, počeli obraćati sve veću pozornost. »Udžbenici iz ekonomije tvrde da bi svijet tako trebao funkcionirati, samo gdje još tu teoriju provode u praksu?«, pita se američki poslovni časopis *Barron's*[43] U članku naslovljenom »Čile — laboratorijski test jednog teoretičara«, *The New York Times* primjećuje da »nije česta pojava da vodeći ekonomisti poznati po svojim čvrstim stavovima dobiju priliku iskušati određene recepte na teško oboljeloj ekonomiji. Još je čudnije kad je ekonomistov pacijent država koja nije njegova domovina«.[44] Mnogi su pristigli izbliza razgledati čileanski laboratorij - među njima se našao i sam Friedrich Hayek, koji je nekoliko puta dolazio u Pinochetov Čile, te 1981. godine odabrao Viña del Mar (grad u kojem se dogovarao državni udar) kao mjesto sastanka regionalnog ogranka Mont Pelerin Society, trusta mozgova kontrarevolucije.

Mit o čileanskom čudu

Čak i nakon tri desetljeća, Čile je i dalje u rukama vatrenih pobornika slobodnog tržišta i služi kao dokaz uspješnosti friedmanizma. Kad je Pinochet umro u prosincu 2006. (mjesec dana nakon Friedmana) *The New York Times* ga je slavio zato što je »bankrotiranu ekonomiju preobrazio u najuspješniju latinoameričku ekonomiju«, dok u komentaru *Washington Posta* stoji da je »uveo politiku slobodnog tržišta koja je stvorila čileansko privredno čudo«.[45] Činjenice koje se skrivaju iza »Čileanskog čuda« i dalje su predmetom živih rasprava.

Pinochet se na vlasti zadržao sedamnaest godina, tijekom kojih je nekoliko puta mijenjao političko usmjerenje. Razdoblje stalnog rasta u državi koje se i dalje podastire kao dokaz tog čudesnog uspjeha započelo je tek sredinom osamdesetih godina — cijelo desetljeće nakon što su *Chicago Boysi* primijenili šok-terapiju i dugo nakon što je Pinochet bio prisiljen radikalno skrenuti s prvotnog kursa. Razlog tomu leži u slomu čileanske ekonomije koji se zbio 1982., unatoč strogom poštivanju čikaške doktrine — dugovi su doslovno eksplodirali, država se još jednom suočila s hiperinflacijom, dok je nezaposlenost dostigla 30 posto — deset puta više nego u Allendeovo vrijeme.[46] Glavni uzrok tomu bile su piraje, financijske kuće nalik Enronu, koje su *Chicago Boysi* oslobodili svih pravila — pozajmljenim novcem pokupovali su državno vlasništvo i nabili divovskih 14 milijardi dolara duga.[47]

Stanje je bilo toliko nestabilno da je Pinochet morao učiniti isto ono što je učinio i Allende — nacionalizirao je većinu kompanija.[48] Nakon toliko sramotnog neuspjeha, gotovo svi *Chicago Boysi* izgubili su utjecajne položaje u vladi - među njima i Sergio de Castro. Nekoliko čikaških diplomaca našlo se na istaknutim položajima među pirajama, te su završili pod istragom zbog prevare i tako sa sebe skinuli brižno uzgajanu fasadu znanstvene nepristranosti, tu temeljnu značajku identiteta *Chicago Boysa.*

Jedino što je Čile zaštitilo od posvemašnjeg ekonomskog sloma početkom osamdesetih bila je činjenica da Pinochet nikad nije privatizirao Codelco, državnu tvrtku za iskapanje bakra, koju je nacionalizirao Allende. Ta je tvrtka, jedna-jedina, stvarala 85 posto čileanskih izvoznih prihoda, što je značilo da je država, nakon što se rasprsnuo financijski balončić, i dalje posjedovala stalan izvor prihoda.[49]

Sasvim je jasno da Čile nije nikad bio laboratorij »čistog« slobodnog tržišta, kako su tvrdili najvatreniji navijači. Umjesto toga, bila je to država u kojoj se malobrojna elita prometnula iz imućnih u super-bogate unutar iznimno kratkog razdoblja — iznimno profitabilna formula koju su podržavali zaduživanjem i masnim subvencijama (i nakon toga se izvukli) iz javnih fondova. Kad su otkrivena sva mešetarenja i pretjerivanja koja su skrivala privredno čudo, Čile se pod Pinochetom i *Chicago Boysima* nije pokazao kao kapitalistička država koja zagovara liberalno tržište, nego korporativno. Korporatizam, ili »korporacionizam«, obično se odnosi na Mussolinijev model policijske države kojom upravlja savez triju najsnažnijih izvora društvene moći — državna uprava, biznis i sindikati — i koji surađuju, jamčeći poredak, u ime nacionalizma. Ono što je Čile doživio pod Pinochetom bila je evolucija korporatizma - međusobno podržan savez policijske države i velikih korporacija koji su udružili snage i vodili sveobuhvatni rat protiv trećeg sektora — radništva — i tako radikalno povećavali udio saveza u tradicionalnom bogatstvu.

Taj rat — rat koji mnogi Čileanci, potpuno razumljivo, vide kao rat bogatih protiv siromašnih i srednje klase — prava je priča o čileanskom privrednom »čudu«. Do 1988. godine, kad se ekonomija stabilizirala i kad je počeo brzi rast, već je 45 posto stanovništva završilo ispod granice siromaštva[50] — dok je onih najbogatijih 10 posto Čileanaca doživjelo 83-postotni porast prihoda.[51] Čak i 2007. Čile ostaje jedno od najmanje jednakih društava na svijetu — između 123 države u kojima Ujedinjeni narodi mjere nejednakost, Čile je zauzeo 116. mjesto i tako postao 8. po redu najnepravednija država na popisu.[52]

Ako taj rekordni plasman kvalificira Čile kao čudo po mjerilima ekonomista Čikaške škole, možda šok-tretman nikad i nije bio sredstvom silovitog ozdravljenja ekonomije. Možda su njime namjeravali postići upravo ono što su postigli — okupiti bogatstvo na vrhu i šokom izbrisati najveći dio srednje klase.

Tako je stanje sagledavao Orlando Letelier, Allendeov nekadašnji ministar obrane. Nakon godine dana tamnovanja u Pinochetovim zatvorima, Letelier uspijeva pobjeći iz Čilea — zahvaljujući intenzivnom međunarodnom lobiranju. Iz progonstva promatrajući ubrzano osiromašenje svoje domovine, Letelier godine 1976. piše da je »u posljednje tri godine nekoliko milijardi dolara izvučeno iz džepova onih koji zarađuju i završilo u džepovima kapitalista i zemljoposjednika... Takva koncentracija bogatstva nije slučaj nego pravilo — to nije marginalan ishod kriznoga stanja, u što bi hunta voljela uvjeriti svijet - nego je temelj socijalnom projektu; to nije ekonomski dug, nego privremena politička pobjeda«.[53]

U to vrijeme Letelier nije mogao znati da Čile, pod vlašću Čikaške škole, dopušta nazrijeti budućnost globalne ekonomije - obrazac koji će se ponavljati u beskonačnost, od Rusije preko Južne Afrike do Argentine — urbani mjehur bjesomučnih špekulacija i sumnjivog polaganja računa koji potiče stvaranje superprofita i bjesomučnog konzumerizma, okružen sablasnim tvornicama i trulom infrastrukturom iz neke developmentalističke prošlosti; otprilike polovica stanovništva u potpunosti isključena iz ekonomskih kretanja; potpuno neobuzdana korupcija i nepotizam; desetkovanje malih i srednjih poduzeća u državnom vlasništvu; prijelaz golemih količina bogatstva iz državnog u privatno vlasništvo, praćen golemim prijenosom privatnih dugova na državna pleća. Ako je pojedinac u Čileu živio izvan »mjehura bogatstva«, čudo je neobično podsjećalo na Veliku ekonomsku krizu — dok je u unutrašnjosti te neprobojne kukuljice zarada tekla toliko slobodno i brzo da je lako stečeno bogatstvo, čiji su nastanak omogućile »šokovite reforme«, otad djelovalo kao kokain u okruženju financijskih tržišta. To je razlog zašto financijski svijet nije, na očita proturječja čileanskog eksperimenta, reagirao novom procjenom temeljnih pretpostavki *laissez-faire* ekonomije. Umjesto toga, reagirao je poput ovisnika — *'di ima još droge?*

Revolucija se širi, ljudi nestaju

Neko je vrijeme ta droga pristizala iz drugih država latinoameričkog Južnog čunja u kojem se kontrarevolucija Čikaške škole širila velikom brzinom. Brazil je već bio pod nadzorom hunte (koju su podržavale SAD), a nekoliko je Friedmanovih brazilskih studenata tamo držalo ključne

položaje. Friedman je u Brazil doputovao 1973., na vrhuncu režimskih okrutnosti, i ekonomski eksperiment proglasio »čudom«.[54] U Urugvaju je, 1973. godine, vojska izvela državni udar, da bi sljedeće godine odlučila krenuti »čikaškim putom«. Budući da nisu raspolagali dovoljnim brojem urugvajskih diplomaca čikaškoga Sveučilišta, generali su pozvali »Arnolda Harbengera, Larryja Sjaastada (profesora ekonomije) i njihovu ekipu s čikaškog Sveučilišta, u kojoj su se našli bivši čikaški studenti iz Argentine, Čilea i Brazila, da provedu reformu urugvajskog poreznog sustava i trgovinske politike«.[55] Dotad egalitarno urugvajsko društvo odmah je osjetilo posljedice — 28-postotno smanjenje plaća, i horde »kopača po smeću« koje su se prvi put pojavile na ulicama Montevidea.[56]

Sljedeća država koja je pristupila eksperimentu bila je Argentina, 1976., nakon što je hunta preotela vlast Isabeli Perón. To je značilo da su Argentinom, Čileom i Brazilom — dotadašnjim primjerima developmentalizma - sad vladale, uz podršku SAD-a, vojne vlasti, i da su se pretvorile u živuće laboratorije Čikaške škole.

U brazilskim dokumentima s kojih je skinuta oznaka tajnosti u ožujku 2007. stoji da su, nekoliko tjedana prije nego što su argentinski generali preuzeli vlast, kontaktirali Pinocheta i brazilsku huntu te »zacrtali temeljne korake budućega režima«.[57]

Unatoč takvoj tijesnoj suradnji argentinska vojna vlast, za razliku od Pinocheta, nije toliko daleko zadrla u neoliberalističke eksperimente: na primjer, nije privatizirala državne rezerve nafte, ni socijalno osiguranje (to će učiniti kasnije). Ipak, kad se radilo o napadu na političke programe i institucije koje su argentinsku sirotinju uzvisile do razine srednje klase, hunta je vjerno slijedila Pinocheta — zahvaljujući dijelom i brojnosti argentinskih ekonomista koji su prošli čikaški program.

Argentinski novoiskovani *Chicago Boysi* preuzeli su ključne ekonomske položaje u huntinoj vladi — tajnik Ministarstva financija, guverner centralne banke i direktor istraživanja Riznice Centralne banke — jednako kao i nekoliko nižih položaja u ekonomiji.[58] Iako su argentinski *Chicago Boysi* bili vatreni sudionici u vojnoj vlasti, najviši položaj u sferi ekonomije nije preuzeo nitko od njih, nego José Alfredo Martínez de Hoz. On je pripadao krugu otmjenih zemljoposjednika iz Sociedad Rural — udruge uzgajivača stoke koja je već dugo vremena nadzirala državni izvoz. Tim obiteljima — argentinskoj inačici plemstva - savršeno je odgovarao feudalni ekonomski poredak; naime, nisu morali strahovati hoće li se njihova zemlja podijeliti seljacima, ili će netko srušiti cijenu mesu kako bi ga svi mogli jesti.

Martinéz de Hoz bio je predsjednik Sociedad Rural, jednako kao i njegovi otac i djed; također je sjedio i u upravnim odborima nekoliko međunarodnih kompanija, među kojima su bile Pan American Airways i ITT. Nakon što je preuzeo dužnost u huntinoj vladi, postalo je savršeno jasno da je državni udar bila pobuna elite — kontrarevolucija koju su poveli protiv četrdesetogodišnje prevlasti argentinskog radništva.

Martinéz de Hoz prvo je, kao ministar financija, zabranio štrajkove i poslodavcima dopustio da po volji otpuštaju radnike. Uklonio je nadzor cijena, zbog čega je hrana postala basnoslovno skupa. Također je čvrsto odlučio Argentinu ponovno učiniti državom gostoljubivom prema stranim multinacionalnim kompanijama. Ukinuo je ograničenja stranog vlasništva te je tijekom prvih nekoliko godina prodao više stotina državnih tvrtki.[59] Tim je mjerama stvorio moćne prijatelje u Washingonu. Dokumenti sada dostupni javnosti otkrivaju da je William Rogers, pomoćnik državnog tajnika za Latinsku Ameriku, nedugo nakon puča svom nadređenom, Henryju Kissingeru, rekao: »Martinéz de Hoz je dobar čovjek. Cijelo vrijeme tijesno surađujemo«. Kissingera se to toliko dojmilo da je s Martinézom de Hozom, »kao simboličnu gestu«, ugovorio sastanak na najvišoj razini tijekom njegova posjeta Washingtonu. Također se ponudio da će kontaktirati poznanike i tako pomoći argentinskim ekonomskim naporima. »Nazvat ću Davida Rockefellera«, izjavio je Kissinger huntinu ministru vanjskih poslova, imenujući predsjednika banke Chase Manhattan. »Također ću nazvati i njegova brata, potpredsjednika (Sjedinjenih Američkih Država, Nelsona Rockefellera).«[60]

Argentina je, da bi privukla ulagače, zakupila trideset jednu stranicu dodatka časopisu *BusinessWeek,* koji je oblikovao reklamni div Burson-Marsteller, objavljujući tamo da je »samo nekoliko vlada u povijesti toliko hrabrilo privatna ulaganja... Nalazimo se usred istinske socijalne revolucije i tražimo partnere. Oslobađamo se državnog utjecaja i čvrsto vjerujemo u neizmjernu važnost uloge privatnog sektora«.[61*]

Još jednom se savršeno jasno vidio utjecaj na pojedinca; godinu dana kasnije plaće su izgubile 40 posto vrijednosti, tvornice su se zatvorile, a siromaštvo je bujalo. Prije huntina dolaska na vlast u Argentini je živjelo manje siromašnih nego u Francuskoj ili SAD-u — samo 9 posto — uz stopu nezaposlenosti od samo 4,2 posto.[62] Država je počela pokazivati znakove nerazvijenosti za koje se vjerovalo da pripadaju prošlosti. Siromašne četvrti nisu imale vode, te su bolesti, koje se inače moglo liječiti, počele harati posvuda.

* Hunta je toliko žarko željela državu rasprodati ulagačima da je oglasila »10 posto popusta na cijenu zemlje tijekom prvih 60 dana«.

U Čileu je Pinochet imao slobodne ruke da se služi ekonomskom politikom da istrijebi srednju klasu — zahvaljujući šokantnom i zastrašujućem načinu kojim je preoteo vlast. Unatoč tome što je svojim lovačkim zrakoplovima i vodovima za strijeljanje neizmjerno učinkovito širio teror, ta je politika ostavila katastrofalne posljedice na odnose s javnošću. Novinska izvješća o Pinochetovim pokoljima izazvala su prosvjede diljem svijeta, te su europski i sjevernoamerički aktivisti agresivno lobirali trudeći se svoje vlade natjerati da obustave trgovinsku razmjenu s Čileom — izrazito nepovoljan ishod za režim čiji je glavni razlog postojanja bio zemlju održati otvorenom za poslove.

Brazilski dokumenti, s kojih je tek nedavno skinuta oznaka tajnosti, otkrivaju da su argentinski generali, pripremajući svoj puč 1976., željeli »izbjeći pokretanje međunarodne kampanje kakva je pogodila Čile«.[63] Da bi to ostvarili, bila im je potrebna manje senzacionalna taktika represije — trebali su im pojedinci koji će širiti teror na način manje primjetan uvijek budnom međunarodnom tisku. U Čileu se Pinochet ubrzo okrenuo nestancima.

Umjesto da neskriveno ubijaju ili hapse, vojnici bi otimali pojedince i odvodili ih u tajne logore gdje su ih mučili i često ubijali, a zatim poricali bilo kakva saznanja. Trupla su bacali u masovne grobnice. Čileanski Odbor za istinu, utemeljen u svibnju 1990., tvrdi da se tajna policija rješavala nekih žrtava bacajući ih iz helikoptera u ocean »ali bi im prethodno rasporili utrobe nožem da trupla ne bi plutala«.[64] Osim veće tajnovitosti, nestanci su se pokazali daleko učinkovitijim načinom širenja terora od javnih pokolja — nemir je izazivala i sama pomisao da, pomoću državnog aparata, ljudi mogu doslovno »nestati«.

Sredinom sedamdesetih godina nestanci su postali temeljnim sredstvom prisile kojim su se koristile hunte Čikaške škole diljem Južnog čunja — a nitko tu tehniku nije prigrlio s tolikom žestinom kao generali koji su zauzeli argentinsku predsjedničku palaču. Procjenjuje se da su, za vrijeme svoje vladavine, »nestali« tridesetak tisuća ljudi[65]. Mnoge od njih, jednako kao njihovu čileansku braću po usudu, bacali su iz zrakoplova u blatne vode Rio de la Plata.

Argentinska hunta do savršenstva je dovela uspostavu ravnoteže između javnog i pojedinačnog užasa — otvoreno su terorizirali upravo toliko da svima bude jasno što se događa, ali su, istovremeno, u tajnosti držali dovoljno toga da uvijek mogu spremno sve poreći. Tijekom prvih dana vlasti, hunta je pružila jedinstven i dramatičan dokaz spremnosti da koristi smrtonosnu silu — muškarca su izbacili iz forda Falcona (ozloglašeni automobil kojim se koristila tajna policija), vezali ga za najveći spomenik u Buenos Airesu, 67,5 metara visok bijeli obelisk i zatim, svima pred očima, ubili hicima iz automatskih pušaka.

Nakon tog događaja hunta svoja, i dalje sveprisutna, ubojstva seli u podzemlje. Nestanci koje se službeno nijekalo uvijek su bili predstave za javnost koje su podrazumijevale prešutni pristanak čitavih četvrti. Kad bi odredili osobu koju treba ukloniti, konvoj vojnih vozila stvorio bi se pred njegovom kućom ili na radnom mjestu i zatvorio čitav blok zgrada — često bi nad glavama prelijetali helikopteri. Usred bijela dana, pred očima susjeda, policija ili vojnici razvalili su vrata i izvukli žrtvu koja je često izvikivala svoje ime prije nego što je nestala u spremnom ford Falconu, nadajući se da će vijesti o tome doprijeti do obitelji. Neke »tajne« operacije bile su još bezočnije - policija je znala ulijetati u natrpane gradske autobuse i putnike izvlačiti za kosu; u gradu Santa Fe, ugrabili su par, pred oltarom, na dan vjenčanja, usred prepune crkve.[66]

Samim uhićenjem nije se gubio javni značaj terora. Nakon što bi završili u pritvoru, argentinske bi zatvorenike prebacivali u jedan od tristotinjak logora za mučenje diljem države.[67] Mnogi od njih bili su smješteni u gusto naseljenim stambenim područjima - jedan od najzloglasnijih logora smjestio se u bivšem atletskom klubu u jednoj od najživljih buenosaireskih ulica; drugi u školskoj zgradi u samom središtu Bahía Blance; treći u jednom krilu bolnice koja je radila. U te centre vojna su vozila dolazila i iz njih odlazila u svako doba dana i noći, kroz slabu izolaciju dopirali su krikovi, a viđalo se i čudne zavežljaje u obliku tijela koje se unosilo i iznosilo, što su sve nijemo promatrali centrima najbliži susjedi.

Urugvajski režim bio je gotovo isto toliko bezočan — jedan od glavnih centara za mučenje smjestili su u mornaričku vojarnu, odmah uz glavnu promenadu u Montevideu — dio grada poznat kao omiljeno izletište i šetalište uz ocean. Za trajanja diktature taj je lijepi kraj opustio, a stanovnici grada svim su se silama trudili prečuti vrištanje.[68]

Argentinska hunta pokazala se osobito »šlampavom« kad je u pitanju bilo »skladištenje« žrtava. Šetnja po prirodi mogla je završiti užasom jer se nitko nije previše trudio skrivati masovne grobnice. Trupla bi nicala po kantama za smeće — trupla bez prstiju i zuba (otprilike se to isto danas događa u Iraku), ili bi isplutala na obale Rio de la Plate, ponekad i pet-šest njih, nakon huntinih »letova smrti«. U nekim prilikama trupla bi iz helikoptera padala po obrađenim poljima.[69]

Svi su Argentinci na neki način bili svjedoci nestanka svojih sunarodnjaka ali, unatoč tome, većina tvrdi da nisu znali što se događa. Argentinci se, da bi opisali paradoks otvaranja očiju da bi se spoznalo i zatvaranja očiju pred terorom, paradoks koji se tih godina preobrazio u opće stanje duha, služe rečenicom: »Nismo znali ono što je netko mogao poreći.«

Budući da su pojedinci koje su tražile razne hunte često pronalazili pribježišta u susjednim državama, vlasti u regiji međusobno su razvile suradnju unutar zloglasne operacije Kondor. Pod okriljem Kondora, obavještajne službe država Južnog čunja međusobno su razmjenjivale podatke o »subverzivnim elementima« — pomažući se pritom najnovijim modelima računala kojima ih je obdario Washington — i zatim jedne drugima dopuštale prijelaz državnih granica s ciljem izvođenja otmica i torture... Sustav sablasno podsjeća na današnju CIA-inu mrežu »neuobičajenog izručenja«.[70*]

Hunte su također razmjenjivale podatke o najučinkovitijim načinima izvlačenja podataka iz zatvorenika. Nekoliko Čileanaca koji su preživjeli torturu na stadionu Čile, prvih dana nakon puča, iznose neočekivanu pojedinost — u ćeliji su se nalazili i brazilski vojnici koji su mučitelje poučavali znanstvenom načinu korištenja bola.[71]

Za takvu razmjenu, tijekom tog razdoblja, pružale su se bezbrojne prilike — mnoge od njih vodile su preko Sjedinjenih Država i u njima je posredovala CIA. Istraga o intervenciji Sjedinjenih Država u Čileu, koju je 1975. godine proveo američki Senat, otkriva da je CIA Pinochetove vojne snage poučavala metodama »nadzora subverzivnih aktivnosti«.[72] Postoji opsežna dokumentacija koja otkriva da su Sjedinjene Države tehnikama ispitivanja poučavale urugvajsku i brazilsku policiju. U sudskom svjedočenju, koje navodi izvješće brazilskog Odbora za istinu - *Brazil: nikad više* — objavljenom 1985., stoji da su vojni časnici pohađali službena »predavanja o torturi« unutar jedinica vojne policije i gledali dijapozitive koji su prikazivali razne načine mučenja. Tijekom predavanja dovodili su im zatvorenike i na njima izvodili »praktične demonstracije« — okrutno ih mučili dok je sve to promatralo (i učilo) stotinjak naredника. U izvješću stoji da je »jedan od prvih koji je u Brazil uveo tu praksu bio Dan Mitrione, američki policajac. Radeći kao instruktor u Belo Horizonteu, prvih godina vladavine brazilskog vojnog režima, Mitrione je s ulica odvodio prosjake i mučio ih u predavaonicama kako bi lokalna policija naučila razne načine kojima je kod zatvorenika mogla ostvariti krajnje proturječje između tijela i svijesti«.[73] Mitrione je nakon toga otišao poučavati u Urugvaj gdje su ga 1970. oteli i ubili pripadnici gerilske skupine Tupamaro — bila je to skupina ljevičarskih revolucionara koja je operaciju osmislila s ciljem otkrivanja Mitrioneove uloge u programu uvježbavanja torture.[**] Jedan njegov nekadašnji

* Ta operacija u Latinskoj Americi svoje korijene vuče iz Hitlerove operacije »Noć i magla« {»Nacht und Nebel« - prim. prev.). Hitler je, 1941. godine naredio da se borci pokreta otpora iz država pod nacističkom okupacijom moraju dovesti u Njemačku da ih tamo »progutaju noć i magla«. Nekoliko Istaknutih nacista skloništе je pronašlo u čileu i Argentini, stoga kolaju pretpostavke da su upravo oni toj taktici obučavali obavještajne službe na području Južnog čunja.

Na tom se događaju temelji sjajan film redatelja Costa-Gavrasa, *Opsadno stanje,* snimljen 1972.

učenik izjavio je da je i on, jednako kao i pisci CIA-ina priručnika, tvrdio da tortura nije sadizam nego znanost. »Precizan bol u precizno određenoj točki, u precizno određenoj količini« — tako je glasio njegov moto.[74]

Posljedice tog uvježbavanja ne propušta spomenuti nijedno izvješće o kršenju ljudskih prava napisano na području Južnog čunja tijekom tog mračnog razdoblja. Navode se bezbrojna svjedočanstva koja otkrivaju korištenje tehnika navedenih u priručniku *Kubark* — uhićenja u svitanje, uporaba kapuljača, intenzivna izolacija, drogiranje, prisilna golotinja, elektrošokovi... i posvuda, strašno nasljeđe eksperimenata s McGilla — smišljeno poticana regresija.

Oslobođeni zatvorenici s čileanskog Nacionalnog stadiona izjavljivali su da su snažni reflektori svijetlili danonoćno, i da im se raspored obroka činio smišljeno nepravilnim.[75] Vojnici su mnoge zatvorenike tjerali da preko glava prebace deke tako da nisu mogli dobro čuti ni vidjeti — bio je to pokušaj zbunjivanja, budući da su svi zatvorenici znali da su na stadionu. Ipak, zatvorenici izvješćuju da su zbog toga izgubili osjećaj za vrijeme, i da su mnogostruko ojačali osjećaji šoka i panike izazvani vojnim udarom i uhićenjima. Cijeli stadion naizgled se pretvorio u divovski laboratorij, a oni su bili pokusni kunići u čudnom eksperimentu kojim se istraživala manipulacija osjetilima.

Daleko bliža inačica CIA-inih eksperimenata zbila se u čileanskom zatvoru Villa Grimaldi, poznatom još i kao »'čileanske sobe' — drveni odjeljci za izolaciju, toliko maleni da zatvorenici nisu mogli ni kleknuti, ni leći na pod.«[76] Zatvorenike u urugvajskom zatvoru Libertad slali su na *la isla* — otok — u sićušne ćelije bez prozora u kojima je danonoćno gorjela gola žarulja. Oni najvažniji zatvorenici u apsolutnoj su izolaciji proveli više od desetljeća. »Počeli smo pomišljati da smo mrtvi, da ćelije nisu ćelije nego grobovi, da vanjski svijet ne postoji, da je sunce samo mit«, prisjeća se jedan od njih, Mauricio Rosencof. U jedanaest i pol godina vidio je samo osam sati sunca. Njegovi osjeti su za to vrijeme toliko zakržljali da je »zaboravio boje — boje nisu postojale«.[77*]

U jednom od najvećih argentinskih centara za torturu, Mornaričkoj strojarskoj školi u Buenos Airesu, sobu za izolaciju nazivali su *capucha,* kapuljača. Juan Miranda proveo je u »kapuljači« tri mjeseca i pričao mi o tom mračnom prostoru. »Zatvorenika drže u podrumu zatvora, pod kapuljačom, prekrivenih očiju, okovanih ruku i nogu, danonoćno na strunjači od spužve. Nisam mogao vidjeti ostale zatvorenike — od njih me odvajala pregrada od šperploče. Kad su stražari donosili hranu, morao sam

* Zatvorska uprava zatvora Libertad usko je surađivala s bihevioralnim psiholozima kako bi stvorila tehnike torture prilagođene psihološkom profilu pojedinca - ta se metoda danas primjenjuje u zaljevu Guantánamo

stajati licem prema zidu, tada bi mi podigli kapuljaču da bih mogao jesti. Bilo je to jedino razdoblje kad sam smio ustati — ostatak vremena morao sam ležati.« Drugim argentinskim zatvorenicima osjete su izgladnjivali u ćelijama velikim poput ljesova, takozvanim *tubos.*

Kao jedini spas od izolacije nudio se onaj gori izlaz 'soba za ispitivanje'. Elektrošok je u sobama za mučenje bio tehnika kojom su se koristili svi vojni režimi. Postojali su deseci načina kojima se električna struja slala u tijela zatvorenika — gole žice, poljski telefoni, igle ispod nokata, pribadače u desnima, na bradavicama, genitalijama, ušima, ustima, otvorenim ranama, elektrode na tijelima uronjenim u vodu kako bi se pojačala snaga udara; na tijelima pričvršćenima za stolove, ili u brazilskom »željeznom stolu«. Argentinska stočarska hunta ponosila se svojim jedinstvenim doprinosom — zatvorenike su vezali za metalni krevet, takozvani *parilla* (roštilj), i tamo ih »tresli« *picanama* (električnim štapovima za stoku).

Nemoguće je odrediti točan broj ljudi koji su prošli kroz mašineriju torture Južnog čunja — broj se vjerojatno kreće između 100 000 i 150 000, pri čemu su pobijeni deseci tisuća.[78]

Svjedok teških vremena

Biti ljevičar tih godina značilo je biti progonjen. Oni koji nisu uspjeli prebjeći, svakog su se trenutka borili da budu korak ispred tajne policije - bio je to život sastavljen od sigurnih skrovišta, telefonskih šifri i lažnih identiteta. Jedan od ljudi koji su u Argentini živjeli takvim životom bio je tamošnja legenda istraživačkog novinarstva, Rodolfo Walsh. Druželjubiv, renesansni tip, pisac kriminalističkih romana i nagrađivanih kratkih priča, Walsh je bio savršeno nadaren za razbijanje vojnih šifri i uhođenje uhoda. Njegov najveći istraživački trijumf zbio se dok je kao novinar radio na Kubi, kad je uspio uhvatiti i dešifrirati CIA-in teleks kojim je otkrio planove za invaziju u Zaljevu Svinja. Taj podatak omogućio je Castru da se pripremi i obrani od tog napada.

Kad je prethodna argentinska vojna hunta zabranila peronizam i ugušila demokraciju, Walsh se odlučio pridružiti naoružanom pokretu Montonero i raditi za njih kao terenski obavještajac.* Shodno tome, završio je na samom vrhu generalskog popisa najtraženijih osoba, i svaki novi nestanak rađao je nove strahove da će podaci izvučeni *picanama* policiju

* Montonerosi su se okupili da bi uzvratili onoj prethodnoj diktaturi koja je zabranila peronizam, a Juan Perón je, iz progonstva, pozivao svoje mlade pristaše da se naoružaju i bore za povratak demokracije. Tako su i učinili, a Montonerosi su - iako su sudjelovali u oružanim sukobima i otmicama - odigrali važnu ulogu u nasilnoj provedbi demokratskih izbora 1973., na kojima je sudjelovao peronistički kandidat. No, kad se Peron vratio na vlast, podršku koju su uživali Montonerosi osjetio je kao prijetnju, te je poticao desničarske eskadrone smrti da ih progone. Zbog toga je ta skupina - koja i danas izaziva brojna proturječja - u trenutku puča 1976. bila znatno oslabljena.

dovesti do sigurne kuće u selu nedaleko od Buenos Airesa gdje se skrivao s partnericom Liliom Ferreyrom.

Služeći se svojom golemom mrežom i vezama, Walsh se trudio pratiti brojne huntine zločine. Sastavljao je popise mrtvih i nestalih, mjesta masovnih grobnica i tajnih centara za torturu. Ponosio se svojim poznavanjem protivnika, ali je čak i njega, godine 1977., zapanjila bjesomučna okrutnost kojom je argentinska hunta kosila vlastiti narod. Tijekom prve godine vojne vladavine, deseci bliskih prijatelja i kolega nestali su u logorima smrti — umrla je i njegova dvadesetšestogodišnja kći Vicki, zbog čega je Walsh poludio od tuge.

Ipak, život ispunjen tihim tugovanjem nije mu bio moguć sve dok su kružili fordovi Falconi. Znajući da mu je vrijeme ograničeno, Walsh je odlučio obilježiti prvu godišnjicu huntine vladavine — dok su službene novine obasipale generale zahvalama za spas domovine, on će napisati svoju, necenzuriranu priču o nepravdi u koju je potonula njegova zemlja. Naslovio ju je »Otvoreno pismo pisca vojnoj hunti«, i napisao je, kako je zabilježio sâm: »ne nadajući se da će ga saslušati, siguran da će ga progoniti, odan obećanju koje sam zadao još davno — biti svjedokom teških vremena«.[79]

To pismo trebalo je biti nedvosmislena osuda metoda državnog terora, kao i ekonomskog sustava kojemu se služilo. Walsh je planirao svoje »Otvoreno pismo« raspačati na isti način kojim je komunicirao iz podzemlja — načinit će deset primjeraka i poslati ih, odabranim kontaktima, iz različitih poštanskih sandučića, a oni će odabrati kontakte koji će ga dijeliti dalje. »Želim tim pizdama dati na znanje da sam još ovdje, i dalje živ, i dalje pišem«, rekao je Liliji, smještajući se za svoj *Olympijin* pisaći stroj.[80]

Pismo započinje opisom generalske kampanje terora, uporabom »maksimalne torture, beskrajne i metafizičke«, jednako kao i CIA-inoj umiješanosti u obuku argentinske policije. Nakon iznimno detaljnog popisa metoda i masovnih grobnica, Walsh naglo mijenja pravac: »Ti događaji, koji uznemiruju savjest civiliziranog svijeta ipak nisu najveće patnje koje trpi argentinski narod, kao ni najteža kršenja ljudskih prava koja ste počinili. U ekonomskoj politici ove vlade otkrivaju se ne samo objašnjenja tih zločina nego još teže strahote i planska bijeda kojima se kažnjavaju milijuni ljudskih bića... Treba samo prošetati širim područjem Buenos Airesa, i za nekoliko se sati otkriva brzina kojom ta politika taj grad pretvara u »sirotinjsko naselje« s deset milijuna stanovnika«.[81]

Walsh opisuje neoliberalistički sustav Čikaške škole, ekonomski model koji će ubrzo proharati svijetom. Budući da će se u nadolazećim desetljećima duboko ukorijeniti u Argentini, sustav će, u konačnici, stjerati više od

polovice stanovništva ispod granice siromaštva. Walsh shvaća da nije riječ o slučajnosti, nego o provedbi pomno smišljenog plana — »planirane bijede«.

Pismo je potpisao 24. ožujka 1977., točno na godišnjicu puča. Sljedećeg jutra Walsh i Lila Ferreyra otputovali su u Buenos Aires. Pisma su podijelili i pobacali ih u sandučiće diljem grada. Nekoliko sati kasnije Walsh se uputio na ugovoreni sastanak s obitelji nestaloga kolege. Bila je to zamka — netko je progovorio pod mukama i u zasjedi su ga pred kućom čekala desetorica naoružanih ljudi s naredbom da uhvate Walsha. »Dovedite mi tog pizduna živog, taj je moj«, navodno je vojnicima izjavio admiral Massera, jedan od trojice voda vojne hunte. Walsh je, poznat po geslu: »Nije zločin progovoriti, zločin je dati se uhvatiti«, odmah izvukao pištolj i otvorio vatru. Ranio je jednog vojnika i privukao paljbu — kad je vozilo stiglo u Strojarsku mornaričku školu bio je već mrtav. Tijelo su mu spalili i bacili u rijeku.[82]

Fasada »Rata protiv terora«

Hunte Južnog čunja nisu tajile svoja revolucionarna stremljenja k preobrazbi svojih društava, ali su bile dovoljno pametne da javno zaniječu sve za što ih je optuživao Walsh — uporabu masovnog nasilja u cilju ostvarenja ekonomskih ciljeva, ciljeva koji bi, u nepostojanju sustava koji je terorizirao javnost i uklanjao zapreke, nedvojbeno izazvali pobunu javnosti.

Onaj dio ubojstava koje je država priznavala, hunte su opravdavale borbom protiv opasnih marksističkih terorista koje financira i nadzire KGB. Ako se hunte i služe »prljavim« taktikama, to čine zbog toga što je neprijatelj pravo čudovište. Koristeći se jezikom sablasno sličnim onom današnjem, admiral Massera prozvao ga je »ratom za slobodu i protiv tiranije... ratom protiv onih koji zagovaraju smrt, koji vodimo mi koji štujemo život... Borimo se protiv nihilista, protiv sila razaranja čiji je jedini cilj razaranje zbog razaranja, unatoč tome što ga prikrivaju svojim socijalnim križarskim pohodima.«[83]

Tijekom priprema državnog udara u Čileu, CIA je financirala masovnu propagandnu kampanju kojom se Salvadora Allendea željelo prikazati kao prikrivenog diktatora, makijavelističkog podlaca koji se ustavnom demokracijom koristi da prigrabi vlast, ali koji je na samom rubu stvaranja policijske države sovjetskoga tipa iz koje Čileanci nikad neće moći pobjeći. U Argentini i Urugvaju najveće ljevičarske gerilske skupine — Montoneros i Tupamaros — predstavljali su kao velike prijetnje nacionalnoj sigurnosti zbog kojih je generalima preostalo samo privremeno dokinuti demokraciju, zgrabiti državu u svoje ruke i koristiti se svim sredstvima potrebnim da ih unište.

U svakom slučaju, prijetnje su se, ili preuveličavale do divovskih razmjera, ili su ih izmišljale same hunte. među brojnim drugim otkrićima, senatska

istraga iz 1975. godine otkriva da američka obavještajna izvješća pokazuju da Allende ne predstavlja prijetnju demokraciji.[84] Što se tiče argentinskih Montonerosa kao i urugvajskih Tupamarosa, bile su to naoružane skupine koje su uživale značajnu podršku javnosti, sposobne izvesti zapanjujuće napade na vojne i korporacijske ciljeve. Ipak, urugvajski Tupamarosi su se potpuno raspali u vrijeme kad je vojska zgrabila apsolutnu vlast, a argentinski Montonerosi nestali su u prvih šest mjeseci diktature koja je potrajala punih sedam godina (i zbog čega se skrivao Walsh). Dokumentacija State Departmenta s koje je skinuta oznaka tajnosti otkriva da je César Augusto Guzzetti, ministar vanjskih poslova argentinske hunte, 7. listopada 1976. rekao Henryju Kissingeru da su »uništene terorističke organizacije« — ali će hunta, i nakon toga datuma, nastaviti »nestajati« još desetke tisuća ljudi.[85]

Mnogo je godina i sâm američki State Department »prljave ratove« u Južnome čunju prikazivao kao bjesomučne borbe vojske protiv opasnih gerilaca, sukobe koji bi samo povremeno izmakli nadzoru ali, unatoč tome, i dalje zaslužuju vojnu i ekonomsku pomoć. Sve su brojniji dokazi da je Washington znao da u Argentini, jednako kao i u Čileu, podržava u potpunosti drugačiji vid vojnih djelovanja.

U ožujku 2006., vašingtonski Arhiv nacionalne sigurnosti dao je javnosti na uvid nove minute snimke sastanka u State Departmentu, samo dva dana nakon što je argentinska hunta izvela svoj vojni udar 1976. Tijekom tog sastanka, William Rogers, pomoćnik državnog tajnika za Latinsku Ameriku, Kissingeru govori da »u Argentini uskoro možemo očekivati prilično tešku represiju, vjerojatno i mnogo krvi. Mislim da će morati silovito udariti ne samo po teroristima, nego i po protivnicima režima iz sindikata i njihovim strankama«.[86]

Tako je i bilo. Golema većina žrtava terora na području Južnog čunja nisu bili pripadnici naoružanih skupina, nego nenasilni aktivisti po tvornicama, farmama, siromašnim četvrtima i sveučilištima. Bili su to ekonomisti, umjetnici, psiholozi i pristaše ljevičarskih stranaka. Ubijeni su ne zbog oružja (koje najvećim dijelom nisu ni posjedovali), nego zbog vlastitih uvjerenja. U Južnome čunju, rodnome mjestu suvremenog kapitalizma, »Rat protiv terora« bio je rat protiv svih zapreka novom poretku.

04 Brisanje ploče
Teror radi svoje

> Istrebljenje u Argentini nije bilo spontano, nije bilo nasumično, nije bilo iracionalno; bilo je to sustavno uništavanje »značajnog dijela« argentinske nacionalne skupine, s namjerom da se ta skupina preobrazi kao takva, redefinira njezin način postojanja, njezini društveni odnosi, njezina sudbina, njezina budućnost.
>
> Daniel Feierstein, argentinski sociolog, 2004.[1]

> Imao sam samo jedan cilj — preživjeti do sutra... Samo, nije u pitanju bilo golo preživljavanje, nego preživjeti kao 'ja'.
>
> Mario Villani, preživio četiri godine u argentinskim logorima za mučenje[2]

GODINE 1976. Orlando Letelier vraća se u Washington, D. C., ali ne više kao veleposlanik, nego kao aktivist unutar progresivnog trusta mozgova, Instituta za politička istraživanja. Progonjen razmišljanjima o kolegama i prijateljima koji i dalje trpe torturu u huntinim logorima, Letelier je svoju netom povraćenu slobodu iskoristio da razotkrije Pinochetove zločine i brani Allendea, boreći se pritom protiv CIA-ine propagandne mašinerije.

Njegove aktivnosti urodile su plodom, te se Pinochet suočio sa sveopćom osudom zbog kršenja ljudskih prava. Leteliera je, kao obrazovanog ekonomista, frustrirala spoznaja da svijet, iako užasnuto zadržava dah suočen s izvješćima o masovnim pogubljenjima i elektrošokovima u zatvorima, najvećim dijelom prešućuje otkriće ekonomske šok-terapije, ili da su međunarodne banke Pinocheta doslovno zasipale zajmovima, potpuno opijene njegovim prihvaćanjem »fundamenata slobodnog tržišta«. Letelier je odbacio čestu primjedbu da hunta ostvaruje dva projekta koji se lako mogu razdvojiti — jedan od njih hrabar je eksperiment na području ekonomske preobrazbe, a drugi je zloglasni sustav strahotne torture i terora. Bivši veleposlanik ustrajno je tvrdio da postoji samo jedan projekt, projekt u kojem je teror temeljno oružje preobrazbe slobodnog tržišta.

»O gaženju ljudskih prava, sustavu institucionalizirane okrutnosti, sveobuhvatnom nadzoru i gušenju svakog oblika suvislog neslaganja raspravlja se (i često se osuđuje) kao samo neizravno povezan fenomen, čak i posve nepovezan, s klasičnom politikom neobuzdanog »slobodnog tržišta« koju provodi vojna hunta« — Letelier tako piše u svojem revolucionarnom eseju za *The Nation.* Ističe da taj »osobito prikladan koncept društvenog sustava u kojem »ekonomska sloboda« i politički teror postoje bez međusobnih dodira, dopušta financijskim glasnogovornicima podržavati vlastiti koncept »slobode«, istovremeno pokazujući svoje verbalne zube u ime obrane ljudskih prava«.[3]

Letelier je otišao toliko daleko da je pisao Miltonu Friedmanu, »intelektualnom arhitektu i neslužbenom savjetniku skupine ekonomista koja sada vodi čileansku ekonomiju«, djelomično odgovornom za Pinochetove zločine. On odbacuje Friedmanovu obranu da je zagovaranje šok-terapije bilo samo oblik »tehničkih« savjeta. »Ustoličenje slobodne 'privatne ekonomije' i nadzor nad inflacijom a la Friedman«, tvrdi Letelier, nemoguće je provesti miroljubivim putem. »Takav ekonomski plan mora se nametnuti, a u čileanskom slučaju to se moglo ostvariti samo ubijanjem tisuća, osnivanjem koncentracijskih logora diljem države, zatvaranjem više od 100 000 ljudi tijekom samo tri godine... Nazadak za većinu i 'ekonomska sloboda' malim, povlaštenim skupinama u Čileu samo su dva lica istog novčića.« Postoji, piše dalje, »unutarnji sklad« između slobodnog tržišta i ničim ograničenog terora.[4]

Letelierov kontroverzni članak objavili su potkraj kolovoza 1976. Nije prošlo ni mjesec dana kad se, 21. rujna, taj četrdesetčetverogodišnji ekonomist vozio na posao u središte Washingtona. Dok se vozio samim središtem diplomatske četvrti, eksplodirala je podmetnuta, daljinski kontrolirana, bomba pod vozačevim sjedištem - automobil je odletio u zrak i raznio mu obje noge. Leteliera su hitno prevezli u bolnicu George Washigton - noga mu je ostala na pločniku - tamo je stigao mrtav. Bivši veleposlanik vozio se s dvadesetpetogodišnjom kolegicom, Amerikankom Ronni Moffit, koja je također poginula.[5] Bio je to Pinochetov najodvratniji i najprkosniji zločin od dana državnog udara.

FBI-eva istraga otkrila je da je bombu načinio Michael Townley, viši dužnosnik Pinochetove tajne policije, kasnije za taj zločin osuđen na američkom saveznom sudu. Ubojice su u SAD ušle posluživ ši se krivotvorenim putovnicama, s punim blagoslovom CIA-e.[6]

Kad je Pinochet umro u prosincu 2006., u devedeset prvoj godini, bio se suočio s brojnim pokušajima da ga izvedu pred sud zbog zločina počinjenih

tijekom njegove vladavine - ubojstva, otmice, tortura, korupcija, izbjegavanje plaćanja poreza. Obitelj Orlanda Leteliera desetljećima se trudila izvesti Pinocheta pred sud zbog bombaškog napada u Washingtonu, kao i otvoriti američke dosjee o toj nesreći. Diktatora je od svih suđenja ipak spasila smrt — nakon nje, objavljeno je njegovo pismo u kojem brani puč i korištenje »krajnje strogosti« u borbi protiv »diktature proletarijata... Da bar vojna akcija 11. rujna 1973. nije bila potrebna!« piše Pinochet. »Da bar marksističko-lenjinistička ideologija nije prodrla u našu domovinu!«[7]

Nisu svi zločinci latinoameričkog razdoblja terora imali takvu sreću. U rujnu 2006., dvadeset tri godine nakon pada argentinske vojne diktature, jednog od najvećih mučitelja osudili su na doživotni zatvor. Bio je to Miguel Osvaldo Etchecolatz, za vrijeme huntine vlasti, policijski komesar pokrajine Buenos Aires.

Tijekom tog povijesnog suđenja, nestao je ključni svjedok, Jorge Julio Lopez. Nestao je prvi put u sedamdesetima, tada su ga okrutno mučili i zatim pustili - sad se ponavljalo sve. U Argentini je Lopez postao poznat kao prvi koji je »dvostruko nestao«.[8] Kao nestali vodi se još sredinom 2007., a policija je savršeno sigurna da su ga kidnapirali kao upozorenje ostalim mogućim svjedocima - stara i poznata taktika iz godina terora.

Sudac u tom slučaju, pedesetpetogodišnji Carlos Rozanski, sudac Argentinskog saveznog suda, proglasio je Etchecolatza krivim po šest točaka optužnice za ubojstvo, šest točaka za protuzakonito zatvaranje i sedam točaka za mučenje. Kad je izrekao presudu, učinio je nešto nesvakidašnje. Rekao je da presuda nije ravna temeljnoj naravi samog zločina i da, u interesu »stvaranja kolektivnog pamćenja« mora dodati da su sve to redom »zločini protiv čovječnosti počinjeni u kontekstu genocida koji se zbio u republici Argentini između 1976. i 1983. godine«.[9]

Tom je presudom sudac odigrao svoju ulogu u preoblikovanju argentinske povijesti — ubojstva ljevičara tijekom sedamdesetih nisu bila dio »prljavog rata« u kojem su se sukobile dvije strane i tijekom kojega se počinilo različite zločine - kako je, već desetljećima, glasila službena verzija. Niti su 'nestali' samo žrtve poludjelih diktatora opijenih sadizmom i vlastitom moći. Dogodilo se nešto daleko više znanstveno, daleko strašnije u svojoj racionalnosti. Kao što je rekao sudac, postojao je »plan eksterminacije koji su ostvarili oni koji su vladali zemljom«.[10]

Pojasnio je da su ubojstva bila dijelom otprije osmišljenog sistema, i ponavljala se u identičnome obliku diljem države — ubojstva se počinjalo s očitom namjerom da se unište, ne određeni pojedinci, nego dijelovi društva

koje su ti pojedinci predstavljali. Genocid je pokušaj ubojstva skupine, a ne skupa pojedinaca, stoga je, kako je utvrdio sudac, riječ o genocidu.[11]

Rozanski je sam priznao da je korištenje pojma »genocid« pomalo upitno, te je napisao dugačko obrazloženje kojim objašnjava svoj izbor. Priznao je da UN-ova Konvencija o genocidu taj zločin definira kao »namjeru da se, dijelom ili u cjelini, uništi nacionalna, etnička, vjerska ili rasna skupina«; da Konvencija ne obuhvaća uništenje skupine utemeljene na političkim uvjerenjima — što je bio slučaj u Argentini - ali je Rozanski izjavio da to izuzeće ne smatra zakonski opravdanim.[12] Podsjećajući na malo poznato poglavlje povijesti Ujedinjenih naroda, objasnio je da je 11. prosinca 1946., kao izravan odgovor na nacistički holokaust, Opća skupština Ujedinjenih naroda jednoglasno zabranila čin genocida »kojim se rasne, vjerske, političke i ostale skupine uništavaju djelomično ili u cijelosti«.[13] Razlog zašto se, dvije godine kasnije, riječ »političke« uklanja iz Konvencije, bio je Staljinov zahtjev. Naime, znao je da se, ako je uništenje »političke skupine« čin genocida, njegove krvave pruge i masovna zatvaranja političkih protivnika savršeno uklapaju u definiciju. Dobio je dovoljnu podršku ostalih voda koji su željeli zadržati pravo uklanjanja političkih protivnika, te je riječ izbačena iz dokumenta.[14]

Rozanski je napisao da izvornu UN-ovu definiciju smatra legitimnijom jer ne podliježe kompromisima koji se temelje na željama pojedinaca.* Također je spomenuo i presudu Španjolskog nacionalnog suda koji je 1998. sudio jednom od najzloglasnijih argentinskih mučitelja. Taj je sud također presudio da je argentinska hunta počinila »zločin genocida«. Skupinu koju je hunta pokušala iskorijeniti sud je definirao kao »one građane koji se nisu uklapali u mjerila postavljena od strane ugnjetavača, kao prikladni za novi poredak koji se uspostavljao u državi«.[15] Sljedeće godine, 1999., španjolski sudac Baltazar Garzón, slavan po tome što je izdao uhidbeni nalog za Augusta Pinocheta, također je utvrdio da je u Argentini počinjen genocid. I on je pokušao definirati koju je točno skupinu hunta odredila za istrjebljenje. Tako je zapisao da je huntin cilj »bio uspostava novog poretka, čemu je i Hitler stremio u Njemačkoj, poretka u kojem za određene tipove ljudi nije bilo mjesta«. Pojedinci koji se nisu uklapali u novi poredak bili su »pripadnici onih sektora društva koji su se ispriječili na putu idealnome ustroju nove argentinske nacije«.[16]

Naravno, ne može se izravno uspoređivati ono što se događalo tijekom nacističke vladavine, ili u Ruandi, sa zločinima latinoameričkih

' Kazneni zakoni brojnih država, među kojima su Portugal, Peru i Kostarika, zabranjuju genocid definicijama koje političko okupljanje nedvosmisleno svrstavaju među »društvene skupine«. Francuski zakon još je sveobuhvatniji i definira genocid kao plan s namjerom djelomičnog ili potpunog uništavanja »skupine, određene bilo kojim proizvoljnim kriterijem«.

korporacijskih diktatora tijekom sedamdesetih godina. Ako genocid znači holokaust, onda ti zločini ne pripadaju toj kategoriji. Ipak, ako se genocid shvaća onako kako ga definiraju ti sudovi - dakle, kao pokušaj planskog brisanja skupina koje predstavljaju zapreku političkom projektu, onda se taj proces zbivao ne samo u Argentini, nego i, u raznolikim razinama intenziteta, diljem regije koja se pretvorila u laboratorij Čikaške škole. U tim su državama pojedinci »koji su se našli na putu« bili ljevičari svih vrsta: ekonomisti, radnici u javnim kuhinjama, sindikalisti, glazbenici, predradnici na imanjima, političari. Članovi svih tih skupina postali su žrtve jasne i osmišljene regionalne strategije koja se preko granica koordinirala Operacijom Kondor, s ciljem iskorjenjivanja i brisanja ljevice.

Nakon pada komunizma, slobodno tržište i slobodni ljudi »pakiraju« se u jedinstvenu ideologiju koja samu sebe proglašava najboljim i jedinim sredstvom kojim se čovječanstvo brani od ponavljanja povijesti masovnih grobnica, polja smrti i soba za mučenje. No, u Južnome čunju, prvome mjestu na svijetu gdje je suvremena religija slobodnoga tržišta izronila iz podrumskih radionica čikaškoga Sveučilišta i primijenila se na stvaran svijet, nije donijela demokraciju - okrenula se svrgavanju demokracije u državi za državom. I nije donijela mir, nego je zahtijevala sustavno ubijanje desetaka tisuća ljudi, i torturu koja se provodila na 100 000 do 150 000 njih.

Kao što je Letelier zapisao, postojao je »unutarnji sklad« između poriva za čišćenjem određenih sektora društva i ideologije u samoj srži projekta. *Chicago Boysi* i njihovi profesori koji su davali savjete i preuzeli vodeće položaje u vojnim režimima Južnog čunja, vjerovali su u, po svojoj naravi, izrazito puristički oblik kapitalizma. Njihov se sustav u potpunosti temelji na vjerovanju u »ravnotežu« i »poredak«, kao i potrebu da se, u cilju uspjeha, oslobodi svih interferencija i »distorzija«. Zbog takvih načela, režim koji je odlučio dokraja provesti taj ideal nije sposoban prihvatiti nazočnost suparničkih ili umjerenih svjetonazora. Kako bi ostvario ideal, režimu je potreban monopol na ideologiju — u protivnom, bar tako tvrdi temeljna teorija, ekonomski signali postaju iskrivljeni i cijeli sustav ispada iz ravnoteže.

Chicago Boysi teško da su mogli odabrati dio svijeta manje prijemčiv za taj apsolutistički eksperiment, od latinoameričkog Južnog čunja tijekom sedamdesetih godina. Nezapamćen uspon developmentalizma značio je da je cijelo područje kakofonija upravo onih političkih programa koje je Čikaška škola smatrala izopačenjima ili »neekonomskim idejama«. I još važnije, područje je vrvjelo popularnim i intelektualnim pokretima koji su nastali kao izravno protivljenje *laissez-faire* kapitalizmu. Ti i takvi stavovi

nisu bili rubna pojava, nego uobičajeni za većinu tamošnjih stanovnika, što se odražavalo na izbornim rezultatima u svim državama. Čikašku školu i njezin preobražaj u Južnome je čunju čekao jednako topao prijem kakvim bi se, otprilike, dočekala proleterska revolucija na Beverly Hillsu.

Prije nego što je Argentinu progutala kampanja terora, Rodolfo Walsh je zapisao: »Ništa nas ne može zaustaviti, ni zatvor, ni smrt. Zato što je nemoguće zatočiti ili pobiti cijeli narod, i zato što golema većina Argentinaca... zna da će samo narod spasiti narod.«[17] Dok je Salvador Allende promatrao tenkove koji su pristizali da opkole predsjedničku palaču, na radiju se posljednji put obratio narodu, izjavom natopljenom istim tim prkosom: »Siguran sam da se sjeme koje smo zasijali u časnu svijest tisuća i tisuća Čileanaca ne može u potpunosti iskorijeniti.« Bile su to njegove posljednje riječi u javnosti. »Oni posjeduju silu; oni nas mogu pokoriti, ali ne mogu, ni zločinom, ni silom, zaustaviti društveni razvoj. Povijest pripada nama, nju stvara narod.«[18]

Huntini zapovjednici u tom području, kao i njihovi ekonomski suučesnici dobro su poznavali te istine. Veteran koji je prošao nekoliko argentinskih vojnih udara objasnio je način razmišljanja unutar vojnih krugova: »Godine 1955. vjerovali smo da je problem (Juan) Perón, pa smo ga uklonili — 1976. već smo znali da je problem zapravo radnička klasa.«[19] Isto je vrijedilo za cijelu tu regiju — problem je bio velik i dubok. Takav zaključak značio je da hunta, ako želi uspješno provesti neoliberalnu revoluciju, mora učiniti ono što je Allende proglasio neostvarivim — u potpunosti iskorijeniti sjeme koje je, diljem Latinske Amerike, posijao uspon ljevice. U Proglasu o načelima objavljenom nakon puča, Pinochetova diktatura svoje poslanje opisuje kao »dugotrajnu i temeljitu operaciju promjene čileanskog mentaliteta« — odjek izjave koju je dvadeset godina ranije izrekao Albion Patterson iz USAID-a, krsni kum Projekta Čile: »Potrebno je promijeniti ustroj čovjeka.«[20]

Kako to postići? Sjeme koje Allende spominje nije jedna ideja ili jedna skupina političkih stranaka i sindikata. Šezdesetih i početkom sedamdesetih godina, Latinskom Amerikom dominirala je kultura ljevice — poezija Pabla Nerude, folk glazba Victora Jaraa i Mercedes Sose, teologija oslobođenja Propovjednika Trećeg svijeta, emancipacijski teatar Augusta Boala, radikalna pedagogija Paula Freire, revolucionarno novinarstvo Eduarda Galeana i samoga Walsha. U njoj su se nalazili legendarni heroji i mučenici iz starije i novije povijesti, od Joséa Gervasia Artigasa, preko Simóna Bolivara do Che Guevare. Kad su se hunte odlučile suprotstaviti Allendeovom proročanstvu i socijalizam iščupati iz korijena, navijestile su rat cijeloj toj kulturi.

Taj imperativ odražavao se u prevladavajućim metaforama kojima su se služili vojni režimi u Brazilu, Čileu, Urugvaju i Argentini — fašistički evergrini o čišćenju, ribanju, iskorjenjivanju i liječenju. U Brazilu je uhićenja ljevičara hunta nazvala Operação Limpeza — Operacija Čišćenje. Na sam dan puča, Pinochet je Allendea i njegovu vladu proglasio »smećem koje se sprema uništiti državu«.[21] Mjesec dana kasnije prisegnuo je da će »iz Čilea izbaciti korijen zla«, ostvariti »moralno čišćenje« nacije, »očišćene od zala« — odjek Trećeg Reicha i Alfreda Rosenberga koji je pozivao na »nemilosrdno čišćenje željeznom metlom«.[22]

Čišćenje kultura

U Čileu, Argentini i Urugvaju hunte su provele masovne operacije ideološkog čišćenja — spaljivalo se djela Freuda, Marxa i Nerude, zabranjivalo stotine novina i časopisa, zauzimalo sveučilišta, štrajkove i politička okupljanja proglašavalo se nezakonitima.

Neke od najžešćih napada hunte su »rezervirale« za »crvene« ekonomiste koje *Chicago Boysi* nisu mogli poraziti prije udara. Na čileanskom državnom Sveučilištu, suparničkoj instituciji Katoličkog sveučilišta, bazi *Chicago Boysa,* stotine profesora dobili su otkaze zbog »nepoštivanja moralnih obveza« (među njima bio je i André Gunder Frank, čikaški disident koji je svojim bivšim profesorima pisao gnjevna pisma).[23] Gunder Frank izvješćuje da je tijekom udara »šest studenata strijeljano pred glavnim ulazom Ekonomskog fakulteta, da se ostalima pruži jasna pouka«.[24] Kad je hunta prigrabila vlast u Argentini, vojnici su umarširali na Južno sveučilište u gradu Bahía Blanca i uhitili sedamnaest akademika pod optužbom »subverzivnih predavanja« — većina uhićenih bili su predavači na Ekonomiji.[25] »Obvezatno se moraju uništiti izvore koji hrane, oblikuju i indoktriniraju subverzivne zločince«, izjavio je, na konferenciji za tisak, jedan general.[26] Tijekom Operacije Jasnoća, »očišćeno« je ukupno osam tisuća »ideološki sumnjivih« lijevo orijentiranih predavača.[27] Hunte su u gimnazijama zabranile skupna izlaganja - smatrajući ih znakom latentnog kolektivističkog duha, pogibeljnog za »slobodu pojedinca«.[28]

U Santiagu se, među onima koji su završili na stadionu Čile, našao i legendarni ljevičarski *folk* pjevač Victor Jara. Njegova sudbina utjelovljuje bjesomučnu odlučnost da se ušutka cijela jedna kultura. Vojnici su mu prvo slomili ruke da više ne može svirati gitaru, zatim su ga ustrijelili četrdeset četiri puta — tako stoji u izvješću čileanskog Odbora za istinu i pomirenje.[29] Kako bi ga onemogućili da iz groba dalje nadahnjuje mase, režim je naredio da se unište sve njegove *master*-snimke. Mercedes Sosa,

također glazbenica, morala je pobjeći iz Argentine, revolucionarni dramatičar Augusto Boal prvo je trpio torturu, a nakon toga su ga prognali iz Brazila; Eduardo Galeano prognan je iz Urugvaja, a Walsha su ustrijelili na ulici u Buenos Airesu. Smišljeno je iskorjenjivana cijela jedna kultura.

Nju je, u međuvremenu, zamjenjivala druga kultura, sterilizirana i pročišćena. U prvim danima čileanske, argentinske i urugvajske diktature javna okupljanja svodila su se na vojne parade i nogometne utakmice. U Čileu se hapsilo žene u hlačama, jednako kao i muškarce s dugom kosom. »Diljem Republike provodi se temeljito čišćenje«, objavljuje urednička kolumna u novinama koje je nadzirala argentinska hunta. U istom napisu traži se masovno brisanje ljevičarskih grafita: »Ubrzo će zasjati sve površine, djelovanjem sapuna i vode oslobođene tog košmara.«[30]

U Čileu je Pinochet odlučio dokinuti narodni običaj uličnih razgovora. I ona najmanja okupljanja rastjerivao je vodenim topovima, svojim najomiljenijim oružjem za kontrolu masa. Hunta ih je posjedovala stotine, dovoljno malenih da se popnu i na pločnik i vodom zaliju skupine školske djece koja su dijelila letke — brutalno su rastjerivane čak i pogrebne povorke, u slučaju kad su se ožalošćeni ponašali previše neprikladno. Topovi su dobili nadimak *guanacos,* po ljami poznatoj po navici da pljuje — i ti, sveprisutni, topovi čistili su ljude kao da su ljudsko smeće, za sobom ostavljajući ulice blistave, čiste i puste.

Nedugo nakon puča, čileanska hunta objavila je proglas kojim je građane pozivala da »pridonesu čišćenju domovine« i to prijavljivanjem stranih »ekstremista«, kao i »fanatičnih Čileanaca«.[31]

Tko je ubijen - i zašto

Većina ljudi koje su »pomele« racije nisu bili »teroristi«, kako je tvrdila službena retorika, nego pojedinci koje je hunta smatrala najvećim mogućim zaprekama njihovom ekonomskom programu. Neki su bili istinski protivnici, dok se za većinu smatralo da zagovaraju vrednote suprotne vrednotama revolucije.

Sustavna priroda te kampanje čišćenja jasno se otkriva uspoređivanjem datuma i vremena nestanaka koja bilježe izvješća Odbora za ljudska prava i istinu. U Brazilu hunta masovnu represiju započinje tek potkraj šezdesetih - s jednom iznimkom — odmah nakon puča, vojnici su pohvatali vodstva sindikata koji su djelovali u tvornicama i na velikim posjedima. U izvješću *Brasil: Nunca Mais* (Nikad više) stoji da su završili u zatvoru, gdje je većinu čekala tortura — »samo i jedino zato što ih je nadahnjivala politička filozofija koja se protivila vlastima«. To izvješće odbora za istinu koje se temelji na bilješkama vojnih sudova, primjećuje da se Opći radnički stožer (CGT), glavni sindikalni

savez, u huntinim sudskim zapisima naziva »sveprisutnim demonom kojeg treba izagnati«. Izvješće otvoreno zaključuje da su »oni koji su 1964. preuzeli vlast osobito pazili da 'očiste' taj sektor«, »strahujući od širenja... otpora koji bi radnički sindikati mogli pružiti njihovim ekonomskim programima, temeljenima na rezanju plaća i denacionalizaciji ekonomije«.[32]

U Čileu, jednako kao i u Argentini, vojne vlasti iskoristile su početni kaos nakon puča da divljački napadnu sindikalni pokret. Potpuno je jasno da su se te operacije planirale unaprijed jer su sustavne racije počele na sam dan udara. U Čileu, gdje su svi promatrali opsjednutu predsjedničku palaču, drugi bataljuni uputili su se »u tvornice takozvanog 'industrijskog pojasa', gdje su postrojbe provele racije i hapsile pojedince. Tijekom sljedećih nekoliko dana«, kako otkriva izvješće čileanskog Odbora za istinu i pomirbu, racije su se provele u još nekoliko tvornica »što je dovelo do masovnih uhićenja pojedinaca, od kojih su neki kasnije pobijeni ili nestali«.[33] Godine 1976. 80 posto političkih zatvorenika u Čileu bili su radnici i seljaci.[34]

Izvješće argentinskog odbora za istinu, *Nunca Más* (Nikad više), bilježi identičan, doslovno kirurški udar na sindikate: »Primjećujemo da je velik dio operacije (protiv radništva) proveden na sam dan državnog udara, ili odmah nakon njega«.[35] Na popisu napada na tvornice, jedno svjedočenje osobito dobro pojašnjava kako se »terorizam« koristio kao dimna zavjesa za napad na nenasilne radničke aktiviste. Graciela Geuna, politička zatvorenica iz logora za mučenje La Perla, opisala je kako su se vojnici koji su je čuvali uznemirili zbog štrajka koji se spremao u elektrani. Štrajk je trebao poslužiti kao »važan primjer otpora vojnoj diktaturi«, što hunta nikako nije željela dopustiti. Stoga su vojnici, prisjeća se Geuna, »odlučili da ga učine protuzakonitim ili, kako su sami govorili, 'montoneriziraju' štrajk« (Montonerosi su gerilska skupina koju je vojska već ranije u potpunosti razbila). Štrajkači nisu imali nikakve veze s Montonerosima, ali to nije bilo važno. »Vojnici iz La Perle sami su tiskali letke i potpisali ih 'Montoneros' — kojima se radnike pozivalo na štrajk.« Nakon toga, ti su letci postali 'dokazi' na temelju kojih su oteli i kasnije pobili sindikalno vodstvo.[36]

Tortura pod sponzorstvom korporacija

Napadi na sindikalne vode često su se izvodili u tijesnoj suradnji s vlasnicima tvornica — nedavno podnesene sudske tužbe otkrivaju neke od najbolje dokumentiranih primjera izravne povezanost s lokalnim podružnicama ili stranim multinacionalnim kompanijama.

U godinama prije argentinskog puča, uspon militantne ljevice utjecao je, i ekonomski i osobno, na strane kompanije — između 1972. i 1976.

ubijeno je pet direktora automobilske tvrtke Fiat.[37] Sudbina tih kompanija radikalno se obrnula nakon huntinog dolaska na vlast i primjene programa Čikaške škole — imali su slobodne ruke lokalna tržišta preplaviti uvozom, sniziti plaće, po volji otpuštati radnike i, potpuno neopterećeni bilo kakvim propisima, slati zaradu kući.

Nekoliko je multinacionalnih kompanija širokogrudno izrazilo zahvalnost. Prve Nove godine pod vojnom vlašću u Argentini, automobilska tvrtka Ford u novinama je objavila oglas kojim se otvoreno postavlja uz režim: »1976.: Argentina još jednom pronalazi svoj put. 1977.: Nova godina vjere i nade svim Argentincima dobre volje. Ford Motor — Argentina i njegovo ljudstvo stupaju u borbu za ostvarenje veličanstvene sudbine Domovine.«*[38] Strane korporacije učinile su više od pukog izražavanja zahvalnosti huntama za njihova postignuća — neke od njih aktivno su sudjelovale u kampanjama terora. U Brazilu se nekoliko multinacionalnih kompanija ujedinilo i financiralo vlastite, privatizirane, odrede za mučenje. Sredinom 1969. godine, baš kad je hunta otpočela najokrutnije razdoblje svoje vlasti, počele su djelovati nezakonite policijske snage Operacije Bandeirantes — poznatije kao OBAN. U njima su surađivali vojni časnici, a OBAN je, kako tvrdi izvješće *Brazil: Nikad više,* financiralo »svojim prilozima nekoliko multinacionalnih korporacija, među kojima Ford i General Motors«. Budući da je postojao izvan službenih vojnih i policijskih struktura, OBAN je uživao »prilagodljivost i imunitet kad su u pitanju bile metode ispitivanja«, stoji u izvješću, i time brzo stekao slavu svojim dotad neviđenim sadizmom.[39]

Fordova lokalna podružnica ipak je najotvorenije s aparatom terora surađivala u Argentini. Tvrtka je vojsku opskrbljivala vozilima koja je zelenim fordovim limuzinama Falcon izvela tisuće otmica i nestanaka. Argentinski psiholog i dramatičar Eduardo Pavlovsky opisao je taj automobil kao »simbolički izraz terora. Auto smrti«.[40]

Dok je Ford huntu opskrbljivao vozilima, hunta je Fordu nudila vlastite usluge — tekuće vrpce čistila je od nepoželjnih sindikalaca. Prije puča, Ford je morao pristati na značajne ustupke radnicima — sat vremena za ručak (umjesto dvadeset minuta), i 1 posto od prodaje svakog automobila preusmjerivati u socijalne programe. Sve to naglo se promijenilo na sam dan udara — kad je započela kontrarevolucija. Fordova tvornica u predgrađu Buenos Airesa pretvorila se u vojni logor — u tjednima koji su slijedili tamo je doslovno vrvjelo od vojnih vozila, među kojima je bilo i tenkova, i helikoptera koji su brujali nad glavama. Radnici su izjavili da

* U izvorniku *Fatherland* (prim. prev.)

se u tvornici stalno smjestio najmanje jedan bataljun od stotinu vojnika.[41] »Ford je izgledao kao ratna zona. A ratovalo se protiv nas, radnika«, prisjeća se Pedro Troiani, jedan od sindikalnih delegata.[42]

Vojnici su češljali pogone, hvatali najaktivnije članove sindikata i bacali im kapuljače na glave. Troiani je bio među onima koje su odveli iz pogona za montažu. Prisjeća se da su »prije uhićenja šetali po tvornici, proveli su me po tvornici i uhitili me na otvorenom da svi vide. Ford se time koristio da u tvornici iskorijeni sindikalni pokret.«[43] Ipak, najveće zaprepaštenje tek je slijedilo; umjesto da ih prebace u obližnji zatvor, vojnici su Troianija i ostale odveli u pritvor *unutar* tvorničkoga kruga. Radnike su, na njihovom vlastitom radnom mjestu, tamo gdje su prije samo nekoliko dana pregovarali o sporazumu, pretukli, šutali nogama i, u dva slučaja, mučili elektrošokovima.[44] Nakon toga prebacili su ih u druge zatvore gdje se mučenje nastavilo još tjednima ili, u nekim slučajevima, i mjesecima.[45] Odvjetnici tih ratnika tvrde da je tijekom tog razdoblja kidnapirano najmanje dvadeset pet sindikalnih predstavnika u Fordu, od kojih su polovicu zadržali u pritvoru smještenom unutar tvorničkog kruga, koji argentinske udruge za ljudska prava žele pridodati službenome popisu nekadašnjih tajnih zatvora.[46]

Godine 2002. savezni tužitelji podnijeli su kaznenu prijavu protiv Fordove argentinske podružnice, u ime Troianija i još četrnaestorice radnika, tvrdeći da je tvrtka zakonski odgovorna za represiju koja se zbivala unutar njezina posjeda. »(Argentinska podružnica) Ford i njezina uprava sudjelovali su u otmici vlastitih radnika, te sam mišljenja da su odgovorni za ta djela«, kaže Troiani.[47] Sa sličnom se istragom suočava i tvrtka Mercedes-Benz (sada u vlasništvu korporacije DaimlerChrysler) — istraga se temelji na navodima da je tvrtka, sedamdesetih godina, surađivala s vojnim vlastima s ciljem čišćenja svojih pogona od sindikalnih voda. Dalje se navodi da je vlastima predala imena i adrese šesnaestorice radnika koje su kasnije »nestali« — četrnaestoricu nepovratno.[48]

Stručnjakinja za povijest Latinske Amerike, Karen Roberts tvrdi da su do okončanja diktature »nestali doslovno svi delegati iz tvorničkih pogona najvećih argentinskih tvrtki... Mercedes-Benza, Chryslera i Fiat Concorda«.[49] I Ford i Mercedes-Benz poriču da su njihovi direktori imali ikakve veze s represijom. Suđenja se nastavljaju.

Takvi preventivni napadi nisu pogodili samo sindikaliste — žrtve su bile svi koji su zastupali viziju društva koje se nije temeljilo na čistome profitu nego na nekim drugim vrijednostima. Osobito okrutne napade trpjeli su tamošnji farmeri koji su se borili za agrarnu reformu. Vođe Argentinskog

agrarnog saveza — koji su širili nepoćudne ideje o pravu seljaka na vlastitu zemlju - hunta je pohvatala i mučila, pred očima cijele zajednice. Vojnici su kamionskim akumulatorima punili *picanase* i tu sveprisutnu stočarsku opremu koristili na samim seljacima. Huntina ekonomska politika pokazala se rogom obilja za zemljoposjednike i uzgajivače stoke. U Argentini je Martínez de Hoz oslobodio cijenu mesa koja je skočila više od 700 posto i time ostvario rekordne zarade.[50]

U sirotinjskim četvrtima, ciljevi preventivnih napada bili su socijalni radnici većinom povezani s Crkvom, koji su organizirali one najsiromašnije i tražili zdravstvenu zaštitu, državne stanove i obrazovanje — drugim riječima, »socijalnu državu« koju su razarali *Chicago Boysi.* »Nema više dobrih duša koje će se brinuti za sirotinju!« saznao je Norberto Liwsky, argentinski liječnik dok su ga »elektrošokovima tresli po desnima, bradavicama, genitalijama, abdomenu i ušima«.[51]

Argentinski svećenik koji je surađivao s huntom objasnio je misao vodilju: »Marksizam je bio neprijatelj. Marksizam u Crkvi, recimo, također u majci domovini — bio je pogibelj novoj naciji.«[52] Ta »pogibelj novoj naciji« pomaže objasniti zašto su tolike huntine žrtve bili upravo mladi. U Argentini je 81 posto od trideset tisuća nestalih bilo između šesnaest i trideset godina starosti.[53] »Sad radimo za dvadeset godina unaprijed«, rekao je jednoj od svojih žrtava zloglasni argentinski mučitelj.[54]

Među najblažima našla se i skupina gimnazijalaca koji su se okupili u rujnu 1976. i tražili jeftinije autobusne karte. U huntinim očima ta zajednička akcija bila je dokaz da je tinejdžere poharao virus marksizma, te je uzvratila genocidnim gnjevom - mučenjem i ubojstvima šestorice gimnazijalaca koji su se drznuli iznijeti tako subverzivan zahtjev.[55] Miguel Osvaldo Etchecolatz, policijski komesar osuđen 2006., bio je jedna od ključnih figura umiješanih u napad.

Obrazac tih nestanaka bio je jasan — dok su se terapeuti trudili šokovima ukloniti sve ostatke kolektivizma iz ekonomije, udarne postrojbe uklanjale su sve predstavnike tog etosa s ulica, sveučilišta i tvorničkih pogona.

U opuštenim trenucima, neki od tih prvoboraca ekonomske preobrazbe priznali su da je masovna represija bila neophodna za ostvarenje njihovih ciljeva. Victor Emmanuel, jedan od direktora reklamne tvrtke Burson-Marsteller, zadužen da ostatku svijeta u ružičastome prikaže novi, biznisu okrenut režim argentinske hunte, istraživaču je rekao da je nasilje bilo neophodno da bi se otvorila argentinska »zaštićena i etatistička« ekonomija. »Nitko, ali baš nitko ne ulaže u državu kojom bjesni građanski rat«, rekao je, ali je i priznao da nisu umirali samo gerilci. »Vjerojatno je ubijeno

mnogo nevinih«, izjavio je spisateljici Marguerite Feitlowitz, ali »uzimajući u obzir stanje, primjena strašne sile nije se mogla izbjeći«.[56]

Sergio de Castro, Pinochetov *Chicago Boy* i ministar privrede koji je nadzirao primjenu šok-terapije, rekao je da nikad ne bi uspio bez podrške Pinochetove željezne šake. »Javno mnijenje najvećim nam se dijelom protivilo, stoga nam je bila potrebna snažna osobnost koja će provoditi politiku. Na sreću, predsjednik Pinochet nas je shvatio i pritom imao snage izdržati sve kritike.« Također je dodao da je »autoritarna vlast« najprikladnija za očuvanje ekonomskih sloboda, zbog njezine »impersonalne« uporabe moći.[57]

Jednako kao i u najvećem dijelu državnoga terora, ciljana ubojstva služila su dvojakoj svrsi. Kao prvo, njima se uklanjalo stvarne prepreke projektu — pojedince koji bi najvjerojatnije uzvratili. Drugo, činjenica da su svi bili nazočni dok se »nestajalo one problematične«, bila je savršeno jasno upozorenje onima koji bi mogli pomišljati na otpor, čime se uklanjalo i one buduće prepreke.

Sistem je funkcionirao. »Bili smo smeteni, prestrašeni, krotki, čekali smo naredbe... ljudi su nazadovali; postajali su sve ovisniji i puni straha«, prisjeća se čileanski psihijatar Marco Antonio de la Parra.[58] Drugim riječima, bili su u šoku. I tako, kad su ekonomski šokovi podigli cijene do neba, kad su plaće pale, ulice u Čileu, Argentini i Urugvaju ostale su čiste i tihe. Izostale su pobune zbog hrane, izostali su opći štrajkovi. Obitelji su se snalazile preskačući obroke, djeci dajući *maté,* tradicionalni čaj koji ublažava glad, budeći se prije svitanja da bi se višesatnim hodanjem do posla uštedjela autobusna karta. One koji su pomrli od pothranjenosti ili tifusa pokapali su u tišini.

A samo desetljeće ranije, države Južnog čunja — svojim eksplozivnim industrijskim sektorom, brzim usponom srednje klase i snažnim zdravstvenim i obrazovnim sustavima — bile su nada svijeta u razvoju. Sad bogati i siromašni jure u različite ekonomske svjetove, u kojima imućni dobivaju počasno državljanstvo države Floride, dok ostali nestaju u nerazvijenosti, procesu koji će se produbljivati u svim neoliberalnim »restrukturiranjima« u razdoblju nakon pada diktature. Te države nisu više izvori inspiracije, pretvorile su se u zastrašujuća upozorenja što se događa siromašnim narodima koji pomisle da bi se mogli izvući iz Trećega svijeta. Ta preobrazba tekla je usporedno s onim što su zatvorenici proživljavali u huntinim logorima za torturu; nije bilo dovoljno samo progovoriti — morali su se odreći svojih najsvetijih uvjerenja, izdati ljubavnike i djecu. One koji su popustili zvali su *quebrados,* »slomljeni«. Eto, tako bî u Južnome čunju — regija nije bila sam potučena, bila je slomljena — *quebrado.*

Tortura kao »liječenje«

Dok se politikom pokušavalo iskorijeniti kolektivizam iz kulture, u zatvorima ga se torturom pokušavalo iskorijeniti iz svijesti i duha. Kao što primjećuje huntin uvodnik iz 1976., »treba počistiti i svijesti, jer se tamo pogreška rada«.[59]

Mnogi mučitelji uživljavali su se u uloge liječnika ili kirurga. Jednako kao i čikaški ekonomisti s njihovim bolnim i neizbježnim šok-terapijama, ti isljednici zamišljali su da su njihovi elektrošokovi i ostale metode zapravo načini liječenja — da svojim zatvorenicima daju neku vrstu lijeka, i zatim ih, unutar logora, često nazivaju *apestosos* - prljavi ili oboljeli. Oni će njih izliječiti od bolesti socijalizma, od nagona koji tjera na kolektivno djelovanje.* Njihove »terapije« bile su mučne — to svakako — ponekad čak i smrtonosne... ali sve za dobro pacijenta. »Ako vam gangrena napadne ruku, onda se mora rezati, nije li tako?« upitao je Pinochet, nervozno tim upitom odgovarajući na optužbe zbog kršenja ljudskih prava.[60]

U svjedočenjima koja u svojim izvješćima iznose razni odbori za istinu iz toga područja, zatvorenici opisuju sustav kojim ih se tjeralo da izdaju načelo neodvojivo od poimanja samoga sebe. Većini latinoameričkih ljevičara najsvetije načelo bilo je ono koje je argentinski radikalni povjesničar Osvaldo Bayer nazvao »jedinom transcendentalnom teologijom — solidarnošću«.[61] Mučitelji su dobro razumijevali važnost solidarnosti, te su odlučili iz svojih zatvorenika šokom istjerati taj poriv za socijalnom povezanošću. Naravno, navodni cilj svih ispitivanja bio je izvlačenje vrijednih podataka i, posljedično tome, prisilna izdaja, ali mnogi zatvorenici govore o tome da su mučitelje daleko manje zanimali podaci kojima su, obično, već raspolagali - da ih je više zanimalo ostvariti sam čin izdaje. Bit te vježbe bila je zatvorenika natjerati da nepopravljivo ošteti onaj dio sebe koji je iznad svega vjerovao u pomoć drugima, onaj dio koji ga je činio aktivistom, i zamijeniti ga sramom i poniženjem.

Ponekad su izdaje u potpunosti izmicale zatvorenikovu nadzoru. Primjer: argentinski zatvorenik Mario Villani u trenutku otmice imao je sa sobom svoj planer. U njemu je zapisao koordinate sastanka koji je ugovorio s prijateljem - vojnici su se pojavili kod prijatelja, te je još jedan aktivist nestao u mašineriji terora. Dok je ležao na stolu, Villanija su isljednici mučili spoznajom »da su se dočepali Jorgea zato što je ispoštivao dogovor

* Ta logika zatvara puni krug terapije elektrošokom koja se u svojoj najranijoj Inkarnaciji koristila kao sredstvo egzorcizma. Prve zabilješke o medicinskoj uporabi elektrošoka načinio je švicarski liječnik koji je radio u osamnaestome stoljeću. Vjerujući da mentalna oboljenja uzrokuje davao, tjerao je pacijente da drže žicu kroz koju bi puštao struju koju je proizvodio elektrostatskim generatorom - za svakog demona, jedan strujni udar. Nakon toga, pacijenta bi se proglašavalo Izliječenim.

sa mnom. Znali su da će mi tim saznanjem prirediti muke neizmjerno veće od onih 220 volti. Grizodušje je ponekad nemoguće podnijeti«.[62]

Oni konačni dokazi pobune unutar tog konteksta bili su sitni znakovi pažnje koje su zatvorenici iskazivali jedni drugima — vidanje rana, dijeljenje ono malo hrane. Kad bi se ta milosrdna djela otkrila, slijedile bi stroge kazne. Zatvorenike se tjeralo da postanu krajnji individualisti, neprestano su im se nudili faustovski ugovori — morali su birati između još teže torture za sebe ili novih muka za zatočenog prijatelja. U nekim slučajevima zatvorenike su toliko uspješno slamali da su pristajali koristiti *picane* na drugim zatvorenicima, ili se pojaviti na televiziji i odreći se svojih ranijih uvjerenja. Takvi zatvorenici predstavljali su najveću pobjedu mučitelja — ne samo što su odbacili solidarnost, nego su, kako bi preživjeli, pristali na koljačku etiku same srži *laissez-faire* kapitalizma — »malo brige za Broj 1«, kako je to rekao onaj ITT-ov direktor.[63*]

Obje skupine »šok-doktora« koji su djelovali na području Južnog čunja — generali i ekonomisti — opisujući svoj rad koristili su se gotovo identičnim metaforama. Friedman je svoju ulogu u Čileu poistovjećivao s ulogom liječnika koji nudi »tehničke savjete čileanskoj vladi i pomaže im okončati medicinsku kugu« — »kugu inflacije«.[64] Arnold Harbenger, voditelj Latinoameričkog programa na čikaškome Sveučilištu, otišao je i dalje. Predajući mladim ekonomistima u Argentini, podosta nakon pada diktature, rekao je da su dobri ekonomisti sami po sebi lijek — oni služe kao »antitijela koja se bore protiv anti-ekonomskih ideja i politike«.[65] Ministar stranih poslova argentinske hunte, César Augusto Guzetti, rekao je da »kad bolest zagadi društveno tijelo zemlje, ono stvara antitijela. Ta antitijela ne mogu se promatrati jednako kao i mikrobi. Nakon što vlada uspostavi nadzor i uništi gerilce, prestaje i djelovanje antitijela, što se već počelo zbivati. To je potpuno prirodna reakcija svakog bolesnog organizma.«[66]

Jezik je, naravno, ona ista intelektualna konstrukcija koja je nacistima dopustila da tvrde da ubijanjem »oboljelih« pripadnika društva liječe »tijelo nacije«. Kao što je tvrdio nacistički liječnik Fritz Klein: »Želim očuvati život. Iz poštovanja prema ljudskom životu, uklonit ću gangrenom zahvaćeno

Suvremena inačica tog procesa slamanja osobnosti danas se ponavlja u tehnici korištenja islama kao oružja protiv muslimanskih zatvorenika u zatvorima pod američkim nadzorom. U silnim gomilama dokaza koje su Iznikle Iz Abu Graiba i zaljeva Guantánamo, neprekidno se nailazi na dva oblika zlostavljanja zatvorenika - golotinja i smišljeno miješanje u prakticiranje vjere - tjeranjem zatvorenika da briju brade, šutanjem Kurana, omatanjem zatvorenika u Izraelske zastave, tjeranjem zatvorenika da zauzimaju homoseksualne položaje, čak i dodirivanje muškaraca lažnom menstrualnom krvlju. Mozzam Begg, bivši zatvorenik iz Guantánama, kaže da su ga često prisilno brijali, i da bi stražar tada govorio: »Ovo stvarno pogađa vas muslimane, je li?« Islam se oskrvrnjuje ne zato što bi ga stražari mrzili (iako je i to moguće), nego zato što ga štuju zatvorenici. Budući da je razbijanje osobnosti pravi cilj torture, treba sustavno oteti sve što sačinjava zatvorenikovu osobnost - od odjeće do najsvetijih vjerovanja. Tijekom sedamdesetih to je značilo napasti društvenu solidarnost, danas to znači gaziti islam.

slijepo crijevo iz oboljelog tijela. Židov je to gangrenozno slijepo crijevo u tijelu čovječanstva.« Crveni Kmeri istim su riječima opravdavali svoje pokolje u Kampućiji: »Ono zaraženo mora se rezati.«[67]

»Normalna« djeca

Te i takve usporedbe ipak najveću stravu izazivaju kad se pomišlja na način kojim se argentinska hunta odnosila prema djeci u svojoj mreži centara za torturu. Konvencija o genocidu Ujedinjenih naroda navodi da se među uobičajenim praksama genocida nalaze »nametanje mjera s ciljem sprečavanja rađanja unutar skupine«, kao i »nasilno seljenje djece iz jedne u drugu skupinu«.[68]

Procjenjuje se da se u argentinskim centrima za torturu rodilo otprilike pet stotina djece koja su, još kao novorođenčad odmah ubačena u plan preobražaja društva i stvaranja nove rase državljana. Nakon kratkog razdoblja dojenja, djeca su predavana ili prodavana bračnim parovima, većinom izravno povezanima s diktaturom. Ta su djeca se nakon toga odgajano sukladno vrednotama kapitalizma i kršćanstva — hunta ih je smatrala »normalnima« i nikad im nitko nije otkrio njihovo podrijetlo; tako tvrdi skupina Bake s Plaza de Mayo, skupina koja je s velikom mukom pronašla desetke takve djece.[69] Njihovi su roditelji, koji su smatrani pretjerano uspaljenima da bi ih se moglo spasiti, obično ubijani u logorima. Krade djece nisu bili izdvojeni prekršaji, nego dio organizirane državne operacije. U jednom sudskom procesu podnesen je kao dokaz službeni spis Ministarstva unutarnjih poslova iz 1977; spis je nosio naslov: »Naputci o postupcima koje valja poštivati tijekom odgoja malodobne djece političkih ili sindikalnih voda, kad su im roditelji u pritvoru ili se vode kao nestali.«[70]

To poglavlje argentinske povijesti posjeduje neke neskrivene sličnosti s masovnim otmicama starosjedilačke djece iz njihovih obitelji diljem Sjedinjenih Država, Kanade ili Australije, djece koju su slali u internate, branili im govoriti materinjim jezikom, te ih »izbjeljivali« batinama. Savršeno je jasno da je u Argentini tijekom sedamdsetih na djelu bila slična suprematistička logika — samo što se nije temeljila na rasi, nego na političkom uvjerenju, kulturi i klasi.

Jedna od najjasnijih veza između političkih ubojstava i revolucije slobodnog tržišta otkrila se tek četiri godine nakon pada argentinske diktature. Godine 1987. filmska ekipa snimala je u podrumima Galerías Pacífico, jedne od najotmjenijih robnih kuća u Buenos Airesu — i na vlastiti užas otkrili su

da su naišli na napušteni centar za torturu. Otkrilo se da je tijekom diktature Prvi korpus argentinske vojske neke »nestale« sakrio u utrobi robne kuće — na zidovima tamnice još su vidljivi očajnički zapisi davno mrtvih zatvorenika — imena, datumi, molbe za pomoć.[71]

Danas je Galerías Pacífico dragulj u kruni trgovačke četvrti Buenos Airesa — dokaz dolaska globaliziranog potrošačkog kapitala. Bačvasti svodovi, freske živih boja uokviruju golemu mrežu prodavaonica zvučnih imena — od Christiana Diora preko Ralpha Laurena do Nikea — nedostupnih golemoj većini stanovnika Argentine, ali neizmjerno jeftinih strancima koji se jate u grad, iskoristiti prednost obezvrijeđene valute.

Argentincima koji poznaju vlastitu povijest, robna kuća stoji kao strašan podsjetnik da je na masovnim grobnicama tamošnjih starosjedilaca niknuo samo jedan stariji vid kapitalističkog osvajanja — latinoamerički projekt Čikaške škole doslovno je izgrađen na tajnim logorima za torturu, gdje su nestale tisuće onih koji su vjerovali u drugačiju državu.

05 »Potpuno nepovezano«

Kako je ideologija oprala ruke od vlastitih zločina

Milton (Friedman) je utjelovljenje istine da »ideje imaju posljedice«.

Donald Rumsfeld, ministar obrane SAD, svibanj 2002.[1]

Ljudi su bili u zatvorima da bi cijene mogle biti slobodne.

Eduardo Galeano, 1990.[2]

NAKRATKO SE ČINILO DA je zločine u Južnome čunju moguće uistinu prišiti neoliberalnom pokretu i tako ga diskreditirati prije nego što prijeđe granice svog prvog laboratorija. Nakon Friedmanovog sudbinskog putovanja u Čile, 1975. godine, kolumnist *New York Timesa* Anthony Lewis postavio mu je jednostavno ali izazovno pitanje: »Ako se ekonomska teorija Čikaške škole u Čileu može provesti samo po cijenu represije, trebaju li se njezini autori osjećati odgovornima?«[3]

Nakon ubojstva Orlanda Leteliera, aktivisti iz naroda podigli su se na njegov poziv da se »intelektualni arhitekt« čileanske ekonomske revolucije proglasi odgovornim za ljudske žrtve njegove politike. Tih godina Milton Friedman nije mogao održati predavanje, a da ga ne netko ne prekine navodeći Letelierove riječi, i morao je, više puta, ući kroz kuhinju da bi došao na skup gdje bi ga obasipali počastima.

Studenti čikaškoga Sveučilišta toliko su se uznemirili saznavši da njihovi profesori surađuju s huntom, da su zatražili akademsku istragu. Pritom su ih poduprli neki akademici, među njima i austrijski ekonomist Gerhard Tintner, koji je pobjegao pred europskim fašizmom i u SAD stigao još u tridesetima. Tintner je Čile pod Pinochetom uspoređivao s Njemačkom pod nacističkom vlašću i povlačio paralele između Friedmanove podrške Pinochetu i tehnokrata koji su surađivali s Trećim Reichom. (Friedman je, zauzvrat, svoje kritičare optuživao za »nacizam«.[4])

I Friedman i Arnold Harbenger rado su preuzimali zasluge za ekonomska čuda koja su izvodili njihovi latinoamerički *Chicago Boysi.* Zvučeći kao ponosni otac, Friedman je u časopisu *Newsweek* 1982. gugutao da *»Chicago Boysi...* ujedinjuju nesvakidašnje intelektualne i upravljačke sposobnosti s hrabrošću vlastitih uvjerenja i predanošću njihovom ostvarenju«. Harbenger je izjavio: »Svojim studentima ponosim se više nego ičime što sam ikad napisao, zapravo, ta *latino* skupina pripada mi daleko više od vlastitog doprinosa književnosti.«[5] No, kad je na red došlo razmatranje ljudske cijene studentskih »čuda«, nijedan od njih dvojice odjednom nije uviđao nikakvu vezu.

»Usprkos oštrom neslaganju s autoritarnim političkim sustavom Čilea«, piše Friedman u kolumni za *Newsweek,* »ne smatram zločinom ako ekonomist daje tehničke savjete čileanskoj vladi.«[6]

U svojim memoarima Friedman tvrdi da je Pinochet prve dvije godine pokušavao sam voditi ekonomiju, i da se, tek 1975. godine »dok je inflacija divljala i svjetska recesija pokrenula krizu u Čileu, general Pinochet sjetio *Chicago Boysa.«*[7] Neskriveni pokušaj revizije — *Chicago Boysi* su surađivali s vojskom još prije državnog udara, a ekonomski preobražaj započeo je istoga dana kad je hunta preuzela vlast. U drugim prilikama Friedman čak tvrdi da cjelokupna Pinochetova vladavina - sedamnaest godina diktature i deseci tisuća mučenih — nije nasilno razaranje demokracije već njegova suprotnost. »Najvažnije postignuće čileanske afere bilo je da su slobodna tržišta odradila svoj dio posla u stvaranju slobodnoga društva«, izjavio je Friedman.[8]

Tri tjedna nakon Letelierova ubojstva, stigle su vijesti koje su presjekle rasprave o tome kako se Pinochetovi zločini odražavaju na djelovanje Čikaške škole. Milton Friedman dobio je 1976. Nobelovu nagradu za ekonomiju, za svoja »originalna i značajna« istraživanja o povezanosti inflacije i nezaposlenosti.[9] Friedman je u govoru povodom dodjele nagrade iznio tvrdnju da je ekonomija jednako egzaktna i objektivna znanstvena disciplina kao što su fizika, kemija i medicina, i da se oslanja na nepristrano ispitivanje dostupnih činjenica. Posve prikladno zanemario je činjenicu da se temeljna postavka za koju prima nagradu u potpunosti pokazala pogrešnom, i da je ruše redovi za kruh, epidemije tifusa i ruševine tvornica u Čileu, jedinoj državi s režimom dovoljno bešćutnim da njegove zamisli provede u praksu.[10]

Godinu dana poslije dogodilo se nešto što će odrediti parametre rasprave o Južnome čunju — organizacija Amnesty International dobila je Nobelovu nagradu za mir, najvećim dijelom za svoje hrabro i nepokolebljivo djelovanje s ciljem otkrivanja kršenja ljudskih prava u Čileu i Argentini. Nagrada

za ekonomiju neovisna je od nagrade za mir, dodjeljuje je drugi odbor i predaje se u drugome gradu. Ipak, gledano izdaleka, činilo se da je s dvije Nobelove nagrade, taj najslavniji žiri svijeta donio presudu: šok u ćelijama za mučenje mora se osuditi svom silinom, dok se ekonomskoj šok-terapiji ima aplaudirati — te da su ta dva oblika šoka, kao što je Letelier otrovno ironično napisao, »u potpunosti nepovezana«.[11]

Kako zaslijepiti »ljudska prava«

Taj se intelektualni »zaštitni« zid podigao ne zato što su čikaški ekonomisti odbijali priznati ikakvu vezu između njihovih programa i uporabe terora. Samoj problematici pridonosio je i osobit način kojim su ti zločini i teror uokvireni kao »uska kršenja ljudskih prava«, a ne kao sredstava koja su služila jasnim političkim i ekonomskim ciljevima. Djelomičan razlog tomu jest taj što Južni čunj tijekom sedamdesetih nije bio samo laboratorij za novi ekonomski model - bio je laboratorij i za relativno nov aktivistički model: narodni-međunarodni pokret za ljudska prava. Taj pokret neupitno je odigrao važnu ulogu u okončanju najtežih huntinih zločina, ali je, usredotočujući se isključivo na zločine, a ne razloge iza njih, pokret za ljudska prava istovremeno pripomogao da ideologija Čikaške škole iz svog prvog, krvavog laboratorija, pobjegne doslovno neukaljana.

Ta dilema proteže se još od začeća današnjeg suvremenog pokreta za ljudska prava - nakon što su Ujedinjeni narodi prihvatili Opću povelju o ljudskim pravima. Čim je dokument ugledao svjetlo dana, pretvorio se u stranačko oružje kojim su se, tijekom Hladnoga rata, koristile obje strane i međusobno se optuživale da su, oni drugi, novi Hitleri. Godine 1967. novinsko izvješće otkriva da Međunarodni pravni odbor, vodeća skupina za ljudska prava koja se usredotočila na sovjetske zločine, i nije nepristrani sudac, kako su sami tvrdili, nego da u potaji od CIA-e prima novčanu pomoć.[12]

U takvom nabijenom okruženju Amnesty International razvija doktrinu stroge nepristranosti — financira se isključivo prilozima članstva i ostaje strogo »neovisan o bilo kojoj vlasti, političkoj frakciji, ekonomskom interesu ili vjerskoj zasadi«. Kako bi dokazala da se ljudskim pravima ne koristi za promicanje određenih političkih programa, svaka podružnica Amnestyja dobila je nalog da istovremeno »posvoji« tri zatočenika savjesti - po jednog iz »komunističkih, zapadnih i država Trećeg svijeta«.[13] Udruga je zauzela stav, za to vrijeme vodeći stav svih pokreta za ljudska prava, da nije, budući da su kršenja ljudskih prava univerzalno zlo, samo po sebi neophodno utvrditi zašto dolazi do tih kršenja, nego ih dokumentirati što je moguće pomnije i uvjerljivije.

To načelo odražava se u načinu praćenja kampanje terora na području Južnog čunja. Pod neprekidnom prismotrom i pritiscima tajne policije, skupine za zaštitu ljudskih prava uputile su u Argentinu, Urugvaj i Čile svoje poslanike sa zadaćom da intervjuiraju stotine žrtava torture i njihove obitelji; također su, ako im se ukazala prilika, ulazili i u zatvore. Budući da su svi neovisni mediji bili zabranjeni, i budući da su hunte poricale zločine, ta svjedočenja čine temeljnu dokumentaciju povijesti koja nikad nije trebala biti zapisana. Njihov rad, iako važan, bio je ograničen — izvješća su hladni popisi najodvratnijih metoda represije, uspoređeni s tako pogaženim člancima povelje UN-a.

Takav sužen pristup najveći je problem u izvješću koje je Amnesty International podnio o Argentini 1976. - bio je to revolucionarni dokument o huntinim strahotama, vrijedan Nobelove nagrade. Unatoč nevjerojatnoj temeljitosti, izvješće nimalo ne razjašnjava zašto je došlo do tih kršenja. Ono postavlja pitanje »do koje su mjere ta kršenja objašnjiva ili neizbježna« za uspostavu »sigurnosti« — kako je glasio huntin službeni eufemizam za »prljavi rat«.[14] Nakon ispitivanja dokaza, izvješće zaključuje da prijetnja koju predstavljaju ljevičarski gerilci ni u kojem slučaju nije razmjerna razini represije državnoga aparata.

No, postoji li neki drugi cilj koji to nasilje čini »objašnjivim ili neizbježnim«? Amnesty to ne spominje. Zapravo, na devedeset dvije stranice izvješća nigdje se ne spominje da hunta provodi preobrazbu države prateći program radikalnog kapitalizma. Izvješće ne nudi nikakav komentar o sve većem siromaštvu, kao ni o radikalnoj promjeni programa raspodjele bogatstva — unatoč tome što su to bili politički temelji huntine vlasti. Izvješće pomno navodi sve huntine zakone i proglase kojima se krše građanske slobode, ali ne navodi nijedan ekonomski proglas kojim se smanjuju plaće ili podižu cijene i čime se, posljedično, krši pravo na hranu i stan — također navedeno u UN-ovoj povelji. Da se itko potrudio, makar i površno, istražiti huntin radikalni ekonomski program, ubrzo bi postalo jasno zašto je potrebna ta nesvakidašnja represija, kao što bi se objasnilo zašto su toliki zatočenici savjesti Amnesty Internationala zapravo miroljubivi sindikalisti i socijalni radnici.

Amnesty, još jednim velikim propustom, sukob prikazuje ograničenim na borbu tamošnje vojske i ljevičarskih ekstremista. Ostali umiješani se ne spominju — ni vlada SAD-a, ni CIA, ni lokalni zemljoposjednici, ni multinacionalne korporacije. Bez ispitivanja šireg plana nametanja »čistog« kapitalizma Latinskoj Americi, kao i velikih interesa skrivenih iza tog projekta, sadistička djela navedena u izvješću nemaju nikakav smisao — svode se na nasumične i raštrkane zločine koji lebde u političkom vakuumu, i koje će osuditi svi obdareni savješću, ali koje neće moći razumjeti nitko.

Svaki dio pokreta za ljudska prava djelovao je u iznimno ograničenim uvjetima — iako zbog različitih razloga. Unutar pogođenih država, prvi koji su privlačili pozornost bili su prijatelji i rođaci žrtava, ali su oni smjeli reći malo toga. Nisu govorili o političkim ili ekonomskim programima skrivenim iza nestanaka, jer bi takvo nešto nosilo rizik da nestanu i sami. Najslavniji aktivisti za ljudska prava koji su nastali u takvim pogibeljnim okolnostima bile su Majke s Plaza de Mayo, u Argentini poznatije kao *Madres*. Dok su svakog tjedna prosvjedovale pred vladinom zgradom u Buenos Airesu, Majke se nisu usuđivale nositi transparente — umjesto toga su nosile fotografije nestale djece, s natpisom *Dónde están?* — Gdje su? Umjesto povika, kružile su nijemo, noseći bijele marame s izvezenim imenima djece. Mnoge Majke imale su čvrste političke stavove, ali su pazile da se režimu predstave, ne kao prijetnja, nego kao ožalošćene majke koje očajnički pokušavaju saznati gdje su im odveli nevinu djecu.*

U Čileu je najveća skupina za zaštitu ljudskih prava bio Odbor za mir koji su činili oporbeni političari, pravnici i crkveni glavari. Bili su to dugogodišnji politički aktivisti koji su znali da je pokušaj zaustavljanja torture i oslobađanja političkih zatvorenika samo jedan front daleko veće borbe za nadzor nad čileanskim bogatstvom. No, da ne bi postali sljedećim žrtvama režima, odbacili su staromodne ljevičarske optužbe na račun buržoazije i naučili novi jezik »sveopćih ljudskih prava«. Očistivši ga od svih referenci na bogate i siromašne, snažne i slabe, Sjever i Jug, takav način objašnjavanja svijeta, neizmjerno omiljen u Sjevernoj Americi i Europi, jednostavno je pretpostavio da svatko ima pravo na pravično suđenje i slobodu od okrutnog, neljudskog i ponižavajućeg postupanja. Nije pitao zašto, samo je *tako* pretpostavio. U toj mješavini pravnih i ljudskih interesa koja karakterizira leksikon ljudskih prava, naučili su da su njihovi zatočeni *compañeros* ustvari zatočenici savjesti čija se prava na slobodu misli i govora, zaštićena 18. i 19. člankom Opće povelje o ljudskim pravima, krše i gaze.

Onima koji su živjeli u diktaturi, novi jezik zapravo je predstavljao šifru — jednako kao što su glazbenici potmulim metaforama u stihovima prikrivali političke parole, ovi su svoje ljevičarstvo prikrivali pravnim jezikom — bio je to način političkog djelovanja bez spominjanja politike.**

* Nakon sloma diktature, Majke su postale i ostale, sve do danas, najžešćim kritičarkama novog argentinskog ekonomskog poretka.

** Unatoč svim tim mjerama opreza, aktivisti za ljudska prava nisu uvijek bili imuni na teror. Čileanski zatvori bili su prepuni odvjetnika koji su se bavili ljudskim pravima, a u Argentini je hunta poslala jednog od svojih vodećih mučitelja da se ubaci među Majke, predstavljajući se kao ožalošćeni rođak. Tijekom prosinca 1977. došlo je do racije - dvanaest majki nestalo je netragom, među njima i vođa. Azucena de Vicenti, s još dvije francuske opatice.

No kad se latinoameričkom kampanjom terora počeo baviti brzorastući međunarodni pokret za ljudska prava, ti aktivisti imali su svoje, potpuno drugačije razloge, za izbjegavanje razgovora o politici.

Ford o Fordu

Odbijanje da se aparat državnoga terora poveže s ideološkim projektom kojemu je služio, značajka je gotovo cjelokupnog onovremenog literarnog korpusa pokreta za ljudska prava. Iako se neodlučnost Amnesty Internationala može razumjeti kao pokušaj zadržavanja nepristranosti usred hladnoratovskih napetosti, za mnoge druge skupine u igri se našao drugi čimbenik — novac. Najznačajniji izvor sredstava za takve projekte bila je Zaklada Ford, u to vrijeme najveća filantropska organizacija na svijetu. U šezdesetima, ta je organizacija na zaštitu ljudskih prava trošila malen dio svojih sredstava, ali tijekom sedamdesetih i osamdesetih, zaklada troši zapanjujućih 30 milijuna dolara na projekte posvećene ljudskim pravima u Latinskoj Americi. Tim je fondovima zaklada potpomagala latinoameričke udruge poput čileanskog Odbora za mir, kao i novoosnovane skupine u SAD-u, među njima i Americas Watch.[15]

Prije vojnih udara, osnovna uloga Fordove zaklade u Južnome čunju bila je stipendiranje akademika, većinom u ekonomiji i poljoprivredi, u tijesnoj suradnji s američkim State Departmentom.[16] Frank Sutton zamjenik dopredsjednika Fordovog međunarodnog ogranka objašnjava filozofiju zaklade: »Nemoguće je modernizirati zemlju bez modernizacije elite«.[17] Iako se zadržavala unutar hladnoratovske logike pokušaja iznalaženja alternative revolucionarnome marksizmu, većina Fordovih stipendija nije odavala snažnu desničarsku pristranost - latinoamerički studenti odlazili su na velik broj američkih sveučilišta, a postdiplomske stipendije dijelile su se raznim latinoameričkim sveučilištima, među kojima su bila i ona državna, poznata po svojoj naklonosti ljevici.

Ipak, bilo je nekoliko značajnih iznimaka. Kao što smo već spomenuli, Zaklada Ford bila je glavni financijer čikaškog Latinoameričkog programa za ekonomska istraživanja i obrazovanje, tog legla stotina latinoameričkih *Chicago Boysa.* Ford je također financirao i paralelni program Katoličkog sveučilišta u Santiagu, s ciljem privlačenja nediplomiranih studenata ekonomije iz susjednih država koji bi tada studirali kod čileanskih *Chicago Boysa.* Što je, namjerno ili ne, Zakladu Ford pretvorilo u vodeći izvor sredstava kojima se diljem Latinske Amerike širila ideologija Čikaške škole - a ta sredstva bila su veća i od onih koje je davala vlada SAD-a.[18]

Kad su *Chicago Boysi,* usred paljbe, došli na vlast s Pinochetom, to se na Zakladu nije pretjerano dobro odrazilo. *Chicago Boysi* su dobivali sredstva da bi ostvarili zakladin cilj »poboljšanja ekonomskih institucija radi lakšeg ostvarenja demokratskih ciljeva.«[19] Ekonomske institucije čiju je izgradnju potpomagao Ford - i u Chicagu i u Santiagu - u tom trenutku igrale su glavnu ulogu u razaranju čileanske demokracije, dok su bivši studenti svoje američko obrazovanje primjenjivali u atmosferi zastrašujuće okrutnosti. Da bi Zakladi stanje postalo još složenije, bio je to drugi slučaj u samo nekoliko godina da su se njezini štićenici odlučili za nasilni put do vlasti - prvi takav slučaj bio je meteorski uspon Berkeleyjske mafije u Indoneziji, nakon Suhartova krvavog puča.

Ford je katedru ekonomije na Indonezijskome sveučilištu doslovno podigao od temelja, ali kad je Suharto došao na vlast, »u vladu su unovačeni gotovo svi ekonomisti koje je proizveo taj program« - stoji u jednom Fordovom izvješću. Dakle, nitko nije ostao poučavati studente.[20] Godine 1974. u Indoneziji izbija nacionalistička pobuna okrenuta protiv »stranog podrivanja« ekonomije — Zaklada Ford postaje ciljem narodnog nezadovoljstva - mnogi su podsjećali da je upravo ona obučila Suhartove ekonomiste da rasprodaju indonezijsko naftno i rudno bogatstvo zapadnim multinacionalnim kompanijama.

Razapet između *Chicago Boysa* u Čileu i Berkeleyjske mafije u Indoneziji Ford je polagano dolazio na loš glas — diplomci dva najznačajnija programa zaklade sad su prevladavali u najzloglasnijim desničarskim diktaturama na svijetu. Iako u Zakladi nisu mogli znati da će se ideje koje su proučavali studenti ostvarivati tolikim divljaštvom, ipak su se postavljala neugodna pitanja o razlozima zašto se zaklada okrenuta miru i demokraciji našla do grla u kolu s autoritarnim režimima i nasiljem.

Bez obzira radilo se o panici, socijalnoj svijesti ili nekoj kombinaciji tih dvaju čimbenika, Zaklada Ford je problem diktature riješila onako kako ga rješava svaka kvalitetna tvrtka - proaktivnim pristupom. Sredinom sedamdesetih Ford se preobrazio iz proizvođača »tehničkih ekspertiza« za takozvani Treći svijet u vodećeg financijera pokreta za zaštitu ljudskih prava. Takav obrat bio je osobito snažan i u Čileu i u Indoneziji. Nakon što su režimi, koje je u tim državama Ford pripomogao stvoriti, uništili ljevicu, upravo je Ford financirao nov naraštaj borbenih pravnika odlučnih da oslobode stotine tisuća političkih zatvorenika upravo tih režima.

Uzimajući u obzir takvu mrljama prekrivenu povijest, nimalo ne iznenađuje da se, u trenutku kad je Zaklada zaronila u ljudska prava, svoj

djelokrug definirala najuže moguće. Zaklada je snažno podržavala skupine koje su svoje djelovanje ograničavale na pravnu borbu za »vladavinu prava«, »transparentnost« i »poštenu vlast«. Kao što je izjavio jedan Fordov dužnosnik, organizacija je u Čileu pokušavala ostvariti moto: »Kako sve to izvesti i pritom se ne uvaliti u politiku?«[21] No, ne samo zato što je Ford bio temeljno konzervativna institucija koja je običavala tijesno surađivati i nikad ne stajati na putu službenoj vanjskoj politici SAD-a.* Bilo je također jasno da bi svaka imalo temeljitija istraga ciljeva koji su se u Čileu ostvarivali represijom neizbježno i izravno dovela do Zaklade Ford i središnje uloge koju je odigrala u indoktrinaciji kojom je trenutačnu tamošnju vlast preobratila u pripadnike sekte fundamentalističke ekonomije.

Također postoji pitanje neizbježne povezanosti Zaklade s tvrtkom Ford Motor unutar složenog odnosa, osobito za aktiviste na terenu. Danas je Zaklada Ford potpuno neovisna o automobilskoj tvrtki i njezinim nasljednicima, ali to nije bio slučaj u pedesetima i šezdesetima, u vrijeme dok je zaklada financirala obrazovne projekte u Aziji i Latinskoj Americi. Zaklada je utemeljena 1936., donacijama kojima je troje vlasnika Forda zakladi predalo dio dionica — među njima bili su Henry i Edsel Ford. Kako je bogatstvo zaklade raslo, ona je počela djelovati neovisno, ali se dionica Ford Motorsa oslobodila tek 1974., godinu dana nakon puča u Čileu i nekoliko godina nakon puča u Indoneziji — članovi obitelji Ford sjedili su u upravnom odboru sve do 1976.[22]

U Južnome čunju proturječnosti su dostizale nadrealne razmjere - filantropsko nasljeđe tvrtke najtješnje povezane s mašinerijom terora — tvrtke koja se našla pod optužbom da na svom posjedu skriva zatvor za mučenje i pomaže u »nestancima« vlastitih radnika — bila je najbolja i često jedina mogućnost da se obračuna s onim najtežim zločinima. Financiranjem boraca za ljudska prava, Zaklada Ford tih je godina spasila mnoge ljudske živote. I mora joj se, bar djelomično, priznati zasluga što je američki Kongres uvjerila da ukine vojnu pomoć Argentini i Čileu i tako, postupno, natjera hunte Južnog čunja da prekinu primjenu onih najokrutnijih metoda represije. No, kad Ford hita u pomoć, ta pomoć ima svoju cijenu, a ona je bila — svjesno ili nesvjesno — intelektualno poštenje pokreta za ljudska prava. Odluka Zaklade da se počne zanimati za ljudska prava, ali da se »ne miješa u politiku«, stvorila je okruženje u kojem je u potpunosti bilo

Tijekom pedesetih godina Zaklada Ford često je služila kao CIA-in paravan: preko nje su dostavljana sredstva protumarksistički nastrojenim akademicima i umjetnicima koji nisu znali otkuda potječe taj novac. Cijeli taj proces temeljito je dokumentiran u knjizi *The Cultural Cold War*, autorice Frances Stonor Saunders. Zaklada Ford nije financirala Amnesty International, kao ni najradikalnije latinoameričke borce za ljudska prava, Majke s Plaza de Mayo.

nemoguće propitivati što se skriva iza nasilja koje se bilježi. Zašto se sve to događa i u čijem interesu?

Taj propust izopačio je uobličavanje povijesti revolucije slobodnog tržišta, i ostavio je gotovo u potpunosti čistu od bilo kakve mrlje neobično nasilnih okolnosti njezinoga nastanka. Baš kao što čikaški ekonomisti nisu imali ništa reći o torturi (jer ona nema nikakve veze s njihovim područjem), tako ni skupine za ljudska prava nisu mogle previše reći o radikalnim preobrazbama koje su se zbivale u ekonomskoj sferi (jer je to nadilazilo njihov ograničeni pravni okvir).

Ideja da su represija i ekonomija ustvari jedinstveni projekt otkriva se u samo jednom važnijem onodobnom izvješću o ljudskim pravima — *Brasil: Nunca Mais.* Značajno je da je to jedino izvješće odbora za istinu, objavljeno neovisno o državnim ili stranim zakladama. Temelji se na bilješkama vojnih sudova koje su godinama, u najvećoj tajnosti, fotokopirali nevjerojatno hrabri odvjetnici i crkveni aktivisti, dok je državom vladala diktatura. Nakon detaljnog iznošenja najstrašnijih zločina, autori postavljaju temeljno pitanje koje pomno izbjegavaju svi ostali: zašto? I odgovaraju, hladno, činjenično: »Budući da je ekonomska politika bila krajnje nepopularna među najbrojnijim društvenim skupinama, trebalo ju je provesti silom.«[23]

Radikalni ekonomski model koji se ukorijenio toliko duboko tijekom diktature pokazat će se otpornijim i od generala koji su ga oživjeli. Još dugo nakon što su se vojnici vratili u svoje vojarne, i nakon što su stanovnici Latinske Amerike ponovno mogli birati svoje vlade, logika Čikaške škole i dalje se čvrsto drži.

Claudia Acuña, argentinska novinarka i učiteljica, rekla mi je koliko je bilo teško, sedamdesetih i osamdesetih godina u potpunosti shvatiti da nasilje nije huntin cilj, nego samo sredstvo. »Kršili su ljudska prava toliko strahotno, toliko nevjerojatno, da je najvažnije bilo zaustaviti ih. No, iako smo bili u mogućnosti razoriti tajne logore za mučenje, nismo mogli uništiti ekonomski program koji je vojska otpočela i koji je na snazi i danas.«

Na kraju, kao što je predvidio Rodolfo Walsh, »planska bijeda« odnijet će daleko više života nego meci. Na neki način, ono što se u latinoameričkom Južnom čunju zbivalo tijekom sedamdesetih smatralo se poprištem ubojstva, a zapravo je bilo poprište nesvakidašnje nasilne oružane pljačke. »Kao da se tom krvlju, krvlju nestalih, pokrilo troškove ekonomskog programa«, rekla mi je Acuña.

Rasprava o tome mogu li se »ljudska prava« istinski odvojiti od politike i ekonomije ne vodi se samo u Latinskoj Americi — ta pitanja izviru kad god se države koriste torturom kao sredstvom politike. Usprkos tajnovitosti koja je okružuje, kao i potpuno razumljivom porivu da je se sagledava kao izopačeno ponašanje onkraj politike, tortura nije osobito ni složena ni tajanstvena. Ona je oruđe najgrubljeg vida prisile, i gotovo savršeno predvidljivo izniče kad god nekom lokalnom despotu ili stranim osvajačima nedostaje pristanak potreban da vladaju - Marcos na Filipinima, šah u Iranu, Saddam u Iraku, Francuzi u Alžiru, Izraelci na okupiranim područjima, SAD u Iraku i Afganistanu. Popis ide u beskraj. Sveprisutno zlostavljanje zatvorenika gotovo je nepobitan pokazatelj da političari pokušavaju nametnuti sustav, bio taj politički, vjerski ili ekonomski, koji odbacuje velik dio populacije kojom vladaju. Jednako kao što ekolozi eko-sustav definiraju nazočnošću određenih ptičjih i biljnih »vrsta-indikatora«, i tortura je indikator vrste režima odlučnog da provede korjenito antidemokratski program, čak i u slučaju da se takav režim dočepao vlasti izbornom pobjedom.

Kao sredstvo izvlačenja informacija tijekom isljeđivanja, tortura je upravo zloglasno nepouzdana, ali kao sredstvo teroriziranja i nadziranja stanovništva, nema učinkovitijeg premca. Upravo su zbog tog razloga, pedesetih i šezdesetih godina, mnogi Alžirci počeli osjećati netrpeljivost prema francuskim liberalima koji su moralno osuđivali vijesti da njihovi vlastiti vojnici borce za slobodu muče elektrošokovima i lažnim utapljanjem — a istovremeno nisu učinili ništa da okončaju okupaciju, pravi razlog svim tim zlostavljanjima.

Godine 1962., Gisèle Halimi, francuska odvjetnica koja je zastupala nekoliko Alžirki, okrutno mučenih i silovanih u zatvoru, piše obuzeta beznađem: »Riječi su oni isti pljesnivi klišeji - otkad se tortura počela koristiti u Alžiru uvijek iste riječi, uvijek isti izrazi gađenja, uvijek isti potpisi na peticijama, uvijek ista obećanja. Ta automatska rutina nije uništila nijedan par elektroda, nijedno crijevo zavodu, niti je, ni u najmanjoj mjeri, ograničila moć onima koji ih koriste.« Pišući o istoj toj temi, Simone de Beauvoir slaže se s njom: »Protestirati u ime moralnosti protiv 'ekscesa' i 'zločina' pogreška je koja ukazuje na aktivno sudioništvo. Ne postoje ni 'zločini' ni 'ekscesi', postoji samo jedan, sveobuhvatan *sustav,«*[24]

Iznijela je tvrdnju da se okupacija ne može provesti humano — ne postoji human način vladanja ljudima suprotno njihovoj volji. Postoje dva izbora, piše Beauvoir: prihvatiti okupaciju i sve metode potrebne za njezinu provedbu, »ili, u suprotnom, odbaciti, ne samo određene i specifične metode,

nego i viši cilj koji ih blagoslivlja i čijem su ostvarenju one temelj.« Isti taj kruti izbor nudi se u današnjem Iraku i Izraelu/Palestini. Bio je jedina mogućnost u Južnome čunju sedamdesetih godina. Baš kao što ne postoji nježan i uljudan način kojim bi se okupirao narod protiv vlastite volje i odluka, ne postoji miroljubiv način kojim je milijunima stanovnika moguće oteti ono što im je potrebno za život dostojan čovjeka — a *Chicago Boysi* odlučili su učiniti upravo to. Otimačina zemlje ili načina života zahtijeva silu ili barem uvjerljivu prijetnju — zato lopovi nose pištolje i često ih koriste. Tortura je mučna, ali je često potpuno racionalna metoda ostvarivanja određenih ciljeva - možda i jedini način ostvarenja nekog cilja. To navodi da se postavi ono temeljno pitanje, ono koje mnogi nisu imali mogućnost postaviti u onodobnoj Latinskoj Americi. Je li neoliberalizam u svojoj srži nasilna ideologija, postoji li nešto u njegovim ciljevima što zahtjeva postojanje ciklusa okrutnog političkog pročišćenja za kojim slijede operacije čišćenja skupina za ljudska prava?

Jedno od najpotresnijih svjedočanstava povezanih s tim pitanjem dao je Sergio Tomasella, uzgajivač duhana i glavni tajnik argentinske Agrarne lige, mučen i zatvoren pet godina, kao i njegova supruga, te mnogi prijatelji i članovi obitelji.* U svibnju 1990. godine, Tomasella je noćnim autobusom iz pokrajine Corrientes otputovao u Buenos Aires dati iskaz pred Argentinskim tribunalom protiv nedodirljivosti, gdje su se davali iskazi o kršenjima ljudskih prava tijekom diktature. Tomasellin se iskaz razlikuje od drugih. Stao je pred okupljene u seljačkoj odjeći, radnim čizmama i objasnio im da je žrtva dugotrajnog rata koji se vodio između siromašnih seljaka koji su željeli svoj komad zemlje da bi mogli stvoriti zadruge i svemoćnih rančera koji su u njegovoj pokrajini posjedovali polovicu zemije. »Priča se nastavlja — oni koji su Indijancima oteli zemlju nas nastavljaju tlačiti svojim feudalnim ustrojem.«[25]

Tvrdio je da se nasilje koje su pretrpjeli on i njegovi drugovi iz Agrarne lige ne može izdvojiti od divovskih ekonomskih interesa kojima su služili lomeći njihova tijela i uništavajući aktivističke mreže. Tako je, umjesto da imenuje vojnike koji su ga mučili, odlučio nabrojiti korporacije, i domaće i strane, koje zarađuju na neprekidnoj argentinskoj ekonomskoj ovisnosti. »Strani monopoli nameću nam urode, nameću kemikalije kojima nam zagađuju zemlju, nameću tehnologiju i ideologiju. Sve to pomoću oligarhije koja posjeduje zemlju i nadzire politiku. No, moramo se sjetiti — oligarhiju nadziru,

* Za taj iskaz dužnik sam sjajnoj knjizi Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror.*

i to upravo tim monopolima, one iste tvrtke: Ford Motors, Monsanto, Philip Morris. Moramo promijeniti *ustroj.* Eto, to sam došao prijaviti. I to je sve.«

Prolomio se zaglušan pljesak. Tomasella je svoje svjedočenje zaključio ovako: »Vjerujem da će istina i pravda na kraju pobijediti. Za to će trebati naraštaji. Ako moram umrijeti u toj borbi, neka tako bude. Ali, jednoga dana, pobijedit ćemo. U međuvremenu, znam tko je neprijatelj, a neprijatelj, jednako tako, zna tko sam ja.«[26]

Prva pustolovina *Chicago Boysa,* ona iz sedamdesetih, trebala je poslužiti kao upozorenje čovječanstvu — njihove ideje su opasne. No, propustivši ideologiju proglasiti krivom za zločine počinjene u njezinu prvom laboratoriju, ta supkultura nepokornih ideologa dobila je imunitet i slobodu da harači svijetom u novom pohodu. Ovih dana ponovno živimo u eri korporacijskih pokolja, u eri u kojoj države trpe zastrašujuće vojno nasilje u slozi s organiziranim pokušajima njihove preobrazbe u uzornu ekonomiju »slobodnog tržišta« — nestanci i tortura vratili su se žešći nego ikad prije. I ponovno ciljevi stvaranja slobodnog tržišta, i potreba za takvim okrutnostima, izgledaju kao potpuno nepovezane pojave.

3. dio
Kako preživjeti demokraciju
Bombe načinjene od zakona

Užasava nas oružani sukob između nacija. No, ni ekonomski sukob nije nimalo bolji od onog oružanoga. Nalikuje kirurškoj operaciji. Ekonomski rat zapravo je produljena tortura. I njegova razaranja nisu nimalo manje strašna od onih koja opisuje književnost o takozvanom pravom ratu. O ovom drugom ni ne razmišljamo, jer smo se navikli na njegove smrtonosne učinke... Pokret protiv rata je zdrav, i molim za njegov uspjeh. Unatoč tome, i dalje me grize strah da će cijeli pokret propasti ako ne dodirne sam korijen svih zala — ljudsku pohlepu.

M. K. Gandhi, »Nenasilje - najveća snaga«, 1926.

06. Spasio ih rat

Tačerizam i njegovi korisni neprijatelji

Suveren je onaj koji odlučuje o krizi.

Carl Schmitt, nacistički pravnik[1]

FRIEDRICH HAYEK, svetac-zaštitnik Čikaške škole, vratio se s putovanja po Čileu 1981. toliko zadivljen Augustom Pinochetom i *Chicago Boysima* da je sjeo za stol i sastavio pismo svojoj prijateljici Margaret Thatcher, britanskoj premijerki. U njemu je nagovara da se državama Južne Amerike okoristi kao modelom preobrazbe britanske keynesijanske ekonomije. Thatcherova i Pinochet kasnije će postati bliski prijatelji — naime, Thatcherova će vremešnog generala posjećivati u kućnom pritvoru u Engleskoj, dok se suočavao s optužbama za genocid, torturu i terorizam.

Britanska premijerka dobro se upoznala s, kako je sama govorila, »zamjetnim uspjesima čileanske ekonomije« koju je opisivala kao »radikalan primjer ekonomske reforme iz kojega možemo izvući bezbroj pouka«. Unatoč divljenju prema Pinochetu, kad joj je Hayek prvi put predložio da podražava njegovu politiku šok-terapije, Margaret Thatcher nije se dala uvjeriti. U veljači 1982. godine, premijerka je problem otvoreno iznijela u privatnome pismu svome intelektualnome guruu: »Sigurna sam da ćete se složiti da su, u Britaniji, s našim demokratskim institucijama i potrebom za višom razinom konsenzusa, neke čileanske mjere u potpunosti neprihvatljive. Našu reformu moramo provesti sukladno našim tradicijama i Ustavu. A taj će proces, povremeno, bar naizgled biti bolno spor.«[2]

Bit priče glasi da šok terapija čikaškoga stila nije moguća u demokraciji kakva je u Ujedinjenom Kraljevstvu. Thatcherova je odrađivala treću godinu svoga prvoga mandata, sve više padala u anketama i nije željela sebi zajamčiti gubitak sljedećih izbora izvodeći bilo što radikalno ili nepopularno, kako joj je predlagao Hayek.

Hayeku je to, jednako kao i pokretu koji je zastupao, bila razočaranja vrijedna procjena. Eksperiment u Južnom čunju donio je toliko nevjerojatno

golemu zaradu, iako samo malenom broju sudionika, da su multinacionalne kompanije počele iskazivati sve veću glad za novim područjima - i to ne samo u zemljama u razvoju, nego i u bogatim državama Zapada u kojima je država nadzirala još unosnija područja koja se moglo voditi kao profitabilne institucije — telekomunikacije, zrakoplovne tvrtke, televizijske kuće, proizvodnju i distribuciju energije. Ako je itko mogao zagovarati takav program unutar bogatoga svijeta, bili su to ili Margaret Thatcher u Engleskoj, ili tadašnji američki predsjednik, Ronald Reagan.

Godine 1981., časopis *Fortune* objavljuje članak u kojem hvali sve vrline »Čileanskog novog vrlog svijeta *Reaganomike*«. Slaveći »blještave, luksuza prepune prodavaonice« Santiaga, »blistave, nove, japanske automobile«, članak u potpunosti zaboravlja sveprisutnu represiju i procvat gradskih slamova. »Što možemo naučiti iz čileanskog eksperimenta u ekonomskom pravovjerju?« pita se, samo da bi brzo dao ispravan odgovor: »Ako malena i nerazvijena država može živjeti sukladno teoriji konkurentskog natjecanja, to onda može i naša, resursima neizmjerno bogatija ekonomija.«[3]

Ipak, kako to jasno otkriva pismo Margater Thatcher Hayeku, to nije bilo ni izdaleka toliko jednostavno. Izabrani vode moraju neprekidno brinuti kako će birači ocijeniti njihovu učinkovitost — što se događa u pravilnim razmacima. Početkom osamdesetih, unatoč činjenici da su na vlasti bili Reagan i Thatcherova, i da su Hayek i Friedman »služili« kao utjecajni savjetnici, nije bilo nimalo jasno može li takav radikalan ekonomski program, okrutno i nasilno nametnut Južnom čunju, ikad zaživjeti u Britaniji ili Sjedinjenim Državama.

Desetljeće ranije, Friedman i njegov pokret teško je u Sjedinjenim Državama razočarao nitko drugi nego Richard Nixon i time samo još jednom potvrdio ispravnost ove postavke. Iako je Nixon *Chicago Boysima* pomogao da se u Čileu dokopaju vlasti, kod kuće je krenuo potpuno drugačijim kursom — a tu mu nepostojanost Friedman nikad neće oprostiti. Kad je Nixon zasjeo u Ovalni ured 1969., Friedman je pomislio da je konačno došlo vrijeme da povede unutarnju kontrarevoluciju protiv nasljeđa New Deala. »Iznimno je mali broj predsjednika izražavao filozofska stremljenja toliko bliska mojima«, pisao je Friedman Nixonu.[4] Njih dvojica redovno su se sastajali u Ovalnom uredu, a Nixon je na ključne položaje u ekonomiji postavio nekoliko Friedmanovih istomišljenika i kolega. Jedan od njih bio je profesor čikaškoga Sveučilišta, George Schultz, koga je Friedman nagovorio da radi za Nixona; drugi je bio Donald Rumsfeld, tada tridesetsedmogodišnjak. Rumsfeld je pohađao seminare na čikaškome Sveučilištu,

te je ta okupljanja kasnije opisivao riječima punim poštovanja. Rumsfeld je Friedmana i kolege proglasio »grozdom genija«, kod kojih su on i ostali, samoproglašeni, »štenci«, došli »učiti pod njihovim nogama... Bio sam neizmjerno povlašten.«[5] Dok su oni istinski učenici stvarali politiku i razvijali bliske odnose s predsjednikom, Friedman je čvrsto vjerovao da će i najmoćnija ekonomska sila svijeta njegove teorije provesti u praksu.

Samo, 1971. godine, američka ekonomija bila je na koljenima — nezaposlenost je bila visoka, a inflacija je dizala cijene do neba. Nixon je znao da će mu, ako bude slijedio Friedmanov kurs *laissez-faire,* milijuni bijesnih Amerikanaca dati otkaz. Odlučio je obuzdati cijene osnovnih proizvoda - stanarina i nafte. Friedmana je to užasnulo — od svih državnih »distorzija«, kontrola cijena bila je ona najgora. Njih je nazivao »rakom koji razara sposobnost funkcioniranja ekonomskog sustava«.[6]

Još ga je gore osramotila spoznaja da upravo njegovi učenici provode keynesijanska načela: Rumsfeld je vodio program nadzora plaća i cijena i odgovarao izravno Schultzu, tadašnjem direktoru Ureda za upravu i proračun. Friedman je, jednom prilikom, nazvao Rumsfelda u Bijelu kuću i prekorio svog »štenca«. Rumsfeld tvrdi da mu je Friedman rekao: »Moraš prestati raditi to što radiš.« Na što mu je novopečeni birokrat odvratio da mu se čini da mjere djeluju — inflacija je u padu, ekonomija se razvija. Bijesni Friedman odgovorio je da je upravo to najveći zločin: »Ljudi će pomisliti da si ti za to zaslužan... izvući će pogrešnu pouku.«[7] Tako je i bilo — sljedeće godine Nixon uspijeva osvojiti 60 posto glasova birača. Tijekom drugog mandata, predsjednik je nastavio gaziti i druga Friedmanova pravovjerja — donio je niz novih zakona kojima je industriji nametnuo još strože ekološke i sigurnosne propise. »Sad smo svi keynesijanci«, izjavio je pobjedonosno Nixon - bio je to najteži od svih udara.[8] Friedmana je ta izdaja pogodila toliko duboko da je kasnije Nixona opisivao kao »najsocijalističkijeg od svih predsjednika Sjedinjenih Država tijekom 20. stoljeća.«[9]

Nixonov mandat bio je bolna pouka Friedmanu. Profesor čikaškoga Sveučilišta izgradio je cijeli pokret na izjednačenju kapitalizma i slobode, ali slobodni ljudi kao da nisu željeli glasati za političare koji su slijedili njegove savjete. Da bi sve bilo još gore, samo su diktature — u kojima je sloboda očito bila neprisutna — bile jedini oblici vlasti spremni da doktrinu slobodnoga tržišta provedu u praksi. I dok su se tako pokušavali nositi s domaćom izdajom, lumeni Čikaške škole, s huntama su se probijali kroz sedamdesete. Gotovo posvuda gdje su na vlasti bile desničarske vojne diktature, osjećala se prisutnost čikaškoga Sveučilišta. Harbenger je 1976. radio kao savjetnik bolivijskome

vojnome režimu, i prihvatio počasni naslov argentinskog Sveučilišta Tucuman, 1979., u vrijeme kad je hunta nadzirala sva sveučilišta.[10] Nadalje, u Indoneziji je savjetovao Suharta i Berkeleyjsku Mafiju. Friedman je represivnoj kineskoj Komunističkoj partiji napisao program ekonomske liberalizacije, u trenutku kad su Kinezi odlučili prijeći na tržišnu ekonomiju.[11]

Stephen Haggard, okorjeli neoliberalni politolog s Kalifornijskog sveučilišta, priznao je postojanje »tužne činjenice« da su se »neke od najsveobuhvatnijih reformi u zemljama u razvoju ostvarile odmah nakon vojnih udara« — te, uz Južni čunj i Indoneziju, kao primjere navodi Tursku, Južnu Koreju i Ganu. Doduše, navodi još neke uspjehe koji nisu bili izravne posljedice pučeva, ali su ih ostvarile jednostranačke države kao što su Meksiko, Singapur, Hong Kong i Tajvan. Izravno se suprotstavljajući temeljnoj Friedmanovoj tezi, Haggard zaključuje da »ono dobro — na primjer, demokracija i tržišno orijentirana ekonomska politika — ne idu uvijek ruku pod ruku«.[12] Upravo tako — početkom osamdesetih godina *nije postojao nijedan slučaj* da je višestranačka demokracija radikalno skrenula u slobodno tržište.

Ljevičari u zemljama u razvoju već su dugo tvrdili da istinska demokracija u kojoj pošteni zakoni korporacijama onemogućuju kupovanje izbornih rezultata, neizbježno ishodi vladama okrenutima preraspodjeli bogatstva. Logika je jednostavna — u tim državama živi daleko veći broj siromašnih nego bogatih. Programi izravne raspodjele zemlje i podizanja plaća, a ne programi prelijevanja kapitala, u izravnome su interesu siromašne većine. Ako se svim građanima zajamči pravo glasa unutar relativno poštenog izbornog procesa, oni će glasovati za političare koji će, po njihovu mišljenju, najvjerojatnije stvoriti radna mjesta i dijeliti zemlju, ne podliježući novim obećanjima slobodnoga tržišta.

Upravo zbog tih razloga, Friedman je mnogo vremena proveo izučavajući intelektualni paradoks - kao nasljednik plašta Adama Smitha, svim srcem vjerovao je da ljudima upravlja sebičan interes i da društvo funkcionira najbolje kad se tom interesu dopusti upravljati gotovo svim aktivnostima — osim kad je u pitanju ona mala zanimacija zvana izbori. Budući da je najveći dio svjetskog stanovništva ili siromašno, ili živi ispod prosječnog dohotka svojih država (među njima su i SAD), u kratkoročnom im je interesu glasovati za političare koji obećavaju bogatstvo s vrha ekonomske piramide preraspodijeliti nadolje, njima.[13] Friedmanov dugogodišnji prijatelj Allan Meltzer, monetarni ekonomist po struci, ovako je postavio problem: »Glasovi se raspoređuju ravnomjernije od prihoda... glasači s prihodima u razini ili ispod crte više

dobivaju prijenosom prihoda sebi.« Tu je reakciju opisao kao »dio cijene demokratske vlasti i političke slobode«, dodavši pritom da »Friedmanovi (Milton i njegova supruga Rose) plivaju protiv snažne matice. Ne mogu je ni zaustaviti ni obrnuti njezin tok, ali su utjecali daleko više od većine načina sukladno kojima razmišljaju i djeluju političari i obični ljudi.«[14]

S druge strane Atlantika, Margaret Thatcher pokušavala je ostvariti englesku inačicu fridmanizma zagovarajući utemeljenje sustava kasnije poznatog kao »društvo vlasništva«. Napore je usredotočila na državne ili subvencionirane stanove u Britaniji, čemu se Thatcherova protivila s filozofskog stajališta, tvrdeći da država ne smije utjecati na tržište nekretnina. Socijalne stanove nastanjivali su oni koji nisu glasovali za torijevce budući da se to protivilo njihovim osobnim ekonomskim interesima — bila je uvjerena da bi oni, našavši se na tržištu, svoje interese počeli poistovjećivati s interesima onih bogatijih koji su se protivili preraspodjeli. Posljedično tome, stanovnicima socijalnih stanova ponudila je pravo otkupa po sniženoj cijeni. Tako su oni koji su ih mogli otkupiti postajali vlasnici, dok su se drugi, kreditno nesposobni, suočili s gotovo stopostotnim povišenjem stanarina. Bila je to strategija podijeli pa vladaj, i urodila je plodom — stanari koji su plaćali najam i dalje su se protivili Thatcherovoj, na ulicama velikih britanskih gradova vidljivo je porastao broj beskućnika, ali su ankete pokazivale da je više od polovice novih vlasnika prešlo na torijevsku stranu.[15]

Iako je rasprodaja nekretnina dala tračak nade opstanku radikalno desničarske ekonomije unutar demokracije, Thatcherovoj je i dalje, nakon samo jednog mandata prijetio gubitak posla. Godine 1979. na izbore izlazi s parolom »Laburisti ne rade«, ali se do 1982., pod njezinom vlašću broj nezaposlenih udvostručio, jednako tako i stopa inflacije.[16] Pokušala je napasti jedan od najsnažnijih sindikata u državi, sindikat rudara, i propala. Nakon tri godine na čelu, doživjela je da joj popularnost pada na samo 25 posto — toliko nisko nije pao ni George W. Bush u svojim najcrnjim danima — pala je niže od ikojeg britanskog premijera otkad se provode ankete. Podrška njezinoj vladi pala je na samo 18 posto.[17] Dok su se spremali opći izbori, činilo se da tačerizmu prijeti preran i neslavan kraj — daleko prije nego što su torijevci uspjeli ostvariti svoje najveće ciljeve: masovnu privatizaciju i slom radničkih sindikata. U tim trenucima kušnje Thatcherova piše Hayeku, izvješćujući ga da je preobražaj u čileanskom stilu u Ujedinjenom Kraljevstvu »u najvećoj mjeri neprihvatljiv«.

Njezin katastrofalan prvi mandat naizgled je još više potvrđivao pouke Nixonovih godina — da radikalni i visokoprofitni programi Čikaške škole ne

mogu zaživjeti u demokratskom sustavu. Činilo se jasnim da je za uspješno nametanje ekonomske šok-terapije potreban neki drugi vid šoka - državni udar ili ćelije za torturu nekog represivnog režima.

To je u velikoj mjeri unosilo nemir na Wall Street jer su početkom osamdesetih autoritarni režimi u svijetu počeli padati - u Iranu, Nikaragvi, Ekvadoru, Peruu, Boliviji; za njima će slijediti mnogi drugi u, kako ga je konzervativni politolog Samuel Huntington nazvao, »trećem valu« demokracije.[18] Takav razvoj događaja izazivao je zabrinutost - što će spriječiti pojavu novog Allendea koji će svojim populističkim programima osvajati glasove i podršku?

Washington je promatrao kako se upravo takav scenarij ostvaruje i u Iranu i u Nikaragvi, 1979. godine. U Iranu su šaha, koji je uživao američku podršku, zabacili ujedinjeni ljevičari i islamisti. Dok su u javnost dolazili napisi o taocima i ajatolasima, ekonomska strana cijelog programa podigla je Washington na noge. Islamski je režim, koji se tada još nije preobrazio u totalni autoritarizam, nacionalizirao bankarski sektor i zatim proveo program podjele zemlje. Nadalje, uveo je nadzor uvoza i izvoza — bio je to obrat šahove politike slobodne trgovine.[19] Pet mjeseci nakon toga, u Nikaragvi, od Sjedinjenih Država sponzorirana diktatura Anastasia Somoze Dabaylea pada u narodnoj buni koju je podigla ljevičarska sandinistička vlada. Koja je odmah počela nadzirati uvoz i, jednako kao i Iranci, nacionalizirala bankarski sektor.

Bile su to crne prognoze za san o globalnom slobodnom tržištu. Početkom osamdesetih fridmaniti su se suočili s mogućnošću da njihova, ni deset godina stara revolucija, neće preživjeti novi val populizma.

Rat za spas

Šest tjedana nakon što je Thatcherova otpisala Hayeku, dogodilo se nešto što je promijenilo njezino mišljenje kao i sudbinu korporacijskog pohoda — 2. travnja 1982. Argentina je izvršila invaziju na Falklandsko otočje — ostatak britanske kolonijalne vlasti. Falklandski rat, ili Malvinski rat - za Argentince, u povijest ulazi kao okrutan iako većinom nevažan sukob. U to vrijeme Falklandsko otočje naizgled nije imalo nikakvu stratešku važnost. Ta skupina otoka ispred argentinske obale nalazila se tisućama kilometara daleko od Britanije i gutala golema sredstva za zaštitu i održavanje. Ni Argentini ti otoci nisu bili od neke veće koristi, ali su britanski posjed u »svojim« vodama smatrali uvredom nacionalnom ponosu. Legendarni argentinski pisac Jorge Luis Borges taj sukob oko teritorija otrovno opisuje kao »dvojicu ćelavaca koji se tuku za češalj«.[20]

Gledajući s vojnog stajališta, jedanaest tjedana duga bitka naizgled nije ni najmanje povijesno značajna. Ipak, previda se način kojim je taj rat utjecao na projekt slobodnog tržišta, a njegov utjecaj bio je golem — upravo je Falklandski rat Thatcherovoj dao političko pokriće da, prvi put, u nekoj zapadnoj, liberalnoj demokraciji, ostvari program radikalne kapitalističke preobrazbe.

Obje sukobljene strane imale su dobre razloge za rat. Godine 1982. argentinska ekonomija umirala je pod teretom duga i korupcije, dok su pokreti za ljudska prava dobivali na snazi. Nova huntina vlada, pod vodstvom generala Leopolda Galtierija, smatrala je da su protuimperijalistički osjećaji snažniji od osjećaja gnjeva zbog neprekidnog gaženja demokracije — što je Galtieri mudro okrenuo protiv Britanaca nakon što su ovi odbili predati otočje. Ubrzo je huntin, bijelo-modri argentinski stijeg zavijorio na toj kamenoj hridi, a cijela je država dobila šlagvort za slavlje.

Kad su stigle vijesti da Argentina potražuje Falklande, Thatcherova je to prepoznala kao posljednji tračak mogućnosti da preobrati svoju političku nesreću te je odmah prešla u čerčilovsko ratno stanje. Sve do tog trenutka iskazivala je samo prezir prema financijskom bremenu koje su Falklandi nametali državnoj riznici. Prije je već srezala subvencije otočju i najavila oštro kresanje troškova Mornarice, u čemu su se našli i brodovi koji su čuvali Falklande — te su poteze argentinski generali jasno protumačili kao britansku spremnost za predaju teritorija. (Jedan od biografa Margaret Thatcher proglasio je njezin odnos prema Falklandima »otvorenim pozivom na invaziju Argentine.«)[21] Tijekom priprema za rat kritičari svih političkih boja optuživali su je da vojsku koristi za ostvarenje vlastitih političkih ciljeva. Laburistički poslanik Tony Benn rekao je: »Sve se više čini da je na kocki reputacija gospode Thatcher, a ne Falklandsko otočje«, dok je konzervativni *Financial Times* primijetio: »Prezira je vrijedna činjenica da se cijeli problem sve više miješa s britanskim unutarnjim političkim razlikama u potpunosti nepovezanim sa samim problemom. U pitanju nije samo bahatost argentinske vlade. Jednako tako u pitanju je rejting, a moguće i goli opstanak torijevske vlade u Britaniji.«[22]

Usprkos toj dozi zdravog cinizma tijekom priprema, čim su se rasporedile snage, državu je obuzelo, kako je to opisao nacrt laburističke rezolucije, »ratoborno, šovinističko, militarističko raspoloženje« i viđenje Falklandskoga otočja kao posljednjeg bljeska slave u sumraku Britanskoga imperija.[23] Thatcherova je slavila »Falklandski duh« koji je plamtio u naciji, što je u praksi značilo da su nestale majice s natpisom »Dolje drolja!« i

da su ih zamijenile one s parolom »Nabijem ti huntu!« i prodavale se kao lude.[24] Ni London ni Buenos Aires nisu povukli nijedan imalo ozbiljniji potez kojim bi spriječili mogući sukob. Thacherova je Ujedinjene narode pomela u zapećak jednako kao što su to učinili i Bush i Blair početkom Iračkoga rata — nisu je zanimale ni sankcije ni pregovori. Obje strane, kao jedini mogući ishod, zanimala je slavna pobjeda.

Thatcherova se borila za vlastitu političku budućnosti - u čemu je upravo spektakularno uspjela. Nakon pobjede na Falklandima — plaćene s 225 života britanskih i 655 argentinskih vojnika, premijerku su proglasili ratnom heroinom, a nadimak »Željezna lady« iz uvrede pretvorio se u kompliment.[25] Tako su se preobrazili i rezultati anketa. Osobni rejting, tijekom borbi, više se nego udvostručio — s 25 posto na početku, skače na 59 posto na kraju i time otvara put odlučnoj pobjedi na izborima sljedeće godine.[26]

Britanski protunapad na Falklande nosio je kodno ime Operacija Korporacija — iako je takav naziv bio pomalo čudan za vojni pohod, pokazao se proročkim. Thatcherova je golemu popularnost koju joj je donijela pobjeda iskoristila za provedbu one korporacijske revolucije, za koju je Hayeku, prije rata, tvrdila da je nemoguća. Kad su rudari u ugljenokopima započeli štrajk 1984., premijerka je to proglasila nastavkom rata protiv Argentine i zatražila jednako brutalno rješenje. Tada je dala svoju povijesnu izjavu: »Morali smo se boriti protiv vanjskog neprijatelja na Falklandima, a sad se moramo boriti protiv unutarnjeg neprijatelja, što je daleko teže, ali jednako pogibeljno za slobodu.«[27] Nakon što je britansko radništvo smjestila među »unutarnje neprijatelje«, Thatcherova je štrajkače napala punom silinom državnog aparata — u samo jednom sukobu osam tisuća policajaca naoružanih palicama, mnogi od njih na konjima, napali su štrajkače, pri čemu je ranjeno više od sedamsto ljudi. Tijekom tog dugog štrajka, broj ranjenih popeo se na tisuće. Kao što *Guardianov* reporter Seumas Milne bilježi u svojoj sjajnoj povijesti štrajka *The Enemy Within: Thatcher's Secret War against the Miners,* premijerka je službe sigurnosti natjerala da pojačaju nadzor nad sindikatom, a osobito nad njegovim ratobornim predsjednikom, Arthurom Scargillom. Slijedila je »najambicioznija operacija nadzora ikad provedena u Britaniji«. U sindikat su se ubacivali brojni agenti i doušnici, prisluškivani su telefoni i nadzirani domovi, pa čak i kiosci s ribicama i krumpirićima koje je često posjećivalo sindikalno vodstvo. Glavnog ravnatelja sindikata su u Donjem domu optužili da je agent službe MI5, ubačen da »destabilizira i sabotira sindikat« — unatoč tome što je on poricao optužbe.[28]

Nigel Lawson, ministar financija Ujedinjenog Kraljevstva u vrijeme štrajka, objasnio je zašto je vlada Margaret Thatcher smatrala sindikat

neprijateljem. »Isto kao što se naoružavalo zbog Hitlerovih prijetnji u tridesetima«, izjavljuje Lawson desetljeće kasnije. »Morali smo se pripremiti.«[29] Jednako kao i na Falklandima, vladu su malo zanimali pregovori — usredotočili su se i odlučili slomiti sindikat bez obzira na žrtve (tri tisuće policajaca iz rezervnih postrojbi stvaralo je neviđene dnevne troškove). Colin Naylor, rezervni policijski narednik koji se našao u prvim redovima sukoba, opisao ga je kao »građanski rat«.[30]

Do 1985. godine Thatcherova je pobijedila i u tom ratu — radnici su gladovali i nisu mogli izdržati. Naposljetku je 966 radnika ostalo bez posla.[31] Bio je to strašan udarac najsnažnijem britanskom sindikatu, koji je ostalima poslao jasnu pouku — ako je Thatcherova spremna ići glavom kroz zid da slomi rudare o kojima ovisi svjetlo i grijanje u cijeloj zemlji, onda bi, onim slabijim sindikatima koji proizvode manje važne proizvode ili usluge, bilo čisto samoubojstvo napadati njezin novi ekonomski poredak. Bolje prihvatiti što god se nudi. Poruka je bila zapanjujuće slična onoj koju je samo nekoliko mjeseci nakon preuzimanja vlasti, uputio Ronald Reagan slamajući štrajk kontrolora leta. Nedolaskom na posao »odbacili su pravo na rad, te će ih se ukloniti«, rekao je Reagan. Zatim je, jednim udarcem, otpustio 11 400 najvažnijih radnika u državi — od tog šoka se američki radnički pokret oporavlja još i danas.[32]

U Britaniji je Thatcherova svoju pobjedu na Falklandima i nad rudarima proglasila velikim napretkom provedbe radikalnog ekonomskog programa. Između 1984. i 1988. vlada je, među ostalima, privatizirala British Telecom, British Gas, British Airways, British Airport Authority i British Steel, i prodala svoj udio u British Petroleumu.

Baš kao što su teroristički udari 11. rujna 2001. tada neomiljenom predsjedniku pružili priliku da započne s masovnom privatizacijom (u Bushevom slučaju riječ je o privatizaciji sektora sigurnosti, rata i obnove), Thatcherova se svojim ratom poslužila da otvori prvu masovnu privatizacijsku dražbu u zapadnoj demokraciji. To je bila ona istinska Operacija Korporacija, ona s povijesnim posljedicama. Način kojim je uspješno iskoristila Falklandski rat bio je prvi očit dokaz da ekonomskom programu Čikaške škole za napredak nisu potrebne ni vojne diktature ni ćelije za mučenje. Dokazala je da je moguće, s dovoljno snažnom političkom krizom, demokraciji nametnuti ograničenu inačicu šok-terapije.

Ipak, Thatcherovoj je bio potreban neprijatelj da ujedini zemlju, niz nesvakidašnjih okolnosti kojim je opravdavala korištenje hitnih mjera i represije — ta ju je kriza prikazala više kao čvrstu i odlučnu, nego kao

okrutnu i nazadnu. Rat je savršeno poslužio njezinim ciljevima, ali je Falklandski rat bio samo jedna anomalija ranih osamdesetih godina, povratak u nekadašnje kolonijalne sukobe. Ako su osamdesete uistinu željele postati svitanjem novog doba mira i demokracije — kako su tvrdili mnogi — onda su sukobi »falklandskog tipa« trebali biti previše rijetki da bi mogli stvoriti temelj globalnog političkog programa.

Milton Friedman 1982. piše svoj iznimno utjecajan tekst kojim najbolje definira doktrinu šoka: »Samo kriza — stvarna ili prividna — stvara istinsku promjenu. Kad dođe do takve krize, akcije koje se poduzimaju ovisne su o idejama koje se nalaze u tome području. Vjerujem da je to naša temeljna zadaća — razvijati alternative postojećoj politici, održavati ih na životu i nadohvat ruke sve dok ono politički nemoguće ne postane politički neizbježnim.«[33] To će postati nekom vrstom mantre njegovog pokreta tijekom razdoblja nove demokracije. Allan Metzler raspreda o toj filozofiji: »Ideje su alternative i čekaju krizu kao katalizator promjene. Friedmanov model utjecaja bio je dati vjerodostojnost idejama, učiniti ih podnošljivima i vrijednima pokušaja u trenutku kad se ukaže prilika.«[34]

Ipak, kriza o kojoj govori Friedman nije vojna nego ekonomska. Shvaćao je da se u normalnim okolnostima ekonomske odluke donose na temelju sukoba suparničkih interesa — radnici traže radna mjesta i povišice, vlasnici traže niže poreze i što labavije propise, a političari moraju stvoriti ravnotežu između sukobljenih sila. No, ako ekonomska kriza izazove dovoljno snažan udar - radikalan pad vrijednosti valute, slom tržišta, tešku recesiju - onda sve postaje nevažno i vode dobivaju slobodne ruke činiti sve što je potrebno (ili sve za što se tvrdi da je potrebno) u ime reakcije na nacionalnu krizu. Krize su, na neki način, područja oslobođena demokracije — jazovi u svakodnevnoj politici u kojima, bar naizgled, ne postoje potrebe za pristankom i konsenzusom.

Ideja da slom tržišta može poslužiti kao katalizator za revolucionarne promjene na krajnjoj ljevici ima dugu povijest — najznačajnija je boljševička postavka da se hiperinflacijom koja razara vrijednost novca, mase privodi korak bliže krajnjem uništenju kapitalizma.[35] Ta teorija pomaže objasniti zašto određene skupine ljevičarskih sekti vječno proračunavaju točne uvjete u kojima će kapitalizam doseći »krizu«, jednako kao što evangelički kršćani procjenjuju znakove Drugog dolaska. Sredinom osamdesetih dolazi do snažnog preporoda te komunističke ideje — koju su ekonomisti Čikaške škole iskoristili kao temelj tvrdnji da je, jednako kao što se slomom tržišta

može ubrzati ljevičarska revolucija, njime moguće potpaliti i desničarsku kontrarevoluciju. Ta teorija postala je poznata kao »hipoteza krize.«[36]

Friedmanovo zanimanje za krizu bio je očit pokušaj izvlačenja pouke iz pobjeda ljevice nakon Velike krize — nakon sloma tržišta Keynes i njegovi učenici, dotad samo glasovi vapijućih u pustinji, bili su spremni i čekali s idejama, rješenjima za New Deal. Tijekom sedamdesetih i početkom osamdesetih, Friedman i njegovi korporacijski pomoćnici pokušali su podražavati taj proces svojim jedinstvenim vidom intelektualne spremnosti na katastrofu. Pomno su stvarali novu mrežu desničarskih trustova mozgova — među kojima su Heritage i Cato — i stvorili najznačajnije sredstvo širenja Friedmanovih nazora; bila je to PBS-ova mini-serija u deset nastavaka *Free to Choose* — koju su potpomogle neke od najvećih svjetskih korporacija: Getty Oil, Firestone Tire & Rubber Co., PepsiCo., General Motors, Bechtel i General Mills.[37] Friedman je zaključio da će, u trenutku nove krize, samo i jedino njegovi *Chicago Boysi* imati ideje i rješenja problema.

U vrijeme kad je, ranih osamdesetih, prvi put uobličio teoriju krize, Sjedinjene Države našle su se u recesiji — bio je to dvostruki udar visoke inflacije i nezaposlenosti. Politika Čikaške škole, danas poznata kao Reaganomika, u Washingtonu je imala snažan utjecaj. Ipak, ni sam Reagan nije se usuđivao primijeniti sveobuhvatnu šok-terapiju o kojoj je sanjao Friedman, onu kakvu je prepisao Čileu.

Još jednom će se jedna latinoamerička država naći kao pokusni kunić Friedmanovoj teoriji krize — samo što tom prilikom cijeli taj proces neće pokrenuti *Chicago Boy* nego nova vrsta doktora šoka, daleko prikladnija za novo, demokratsko doba.

07. Novi doktorski šok

Ekonomsko ratovanje zamjenjuje diktaturu

> Bolivijsko stanje u velikoj mjeri može se usporediti s oboljelim od raka. Bolesnik je svjestan da se suočava s najopasnijim i najbolnijim operativnim zahvatom monetarne stabilizacije i drugih mjera. Ali, nema mu druge.
>
> Cornelius Zondag, američki ekonomski savjetnik u Boliviji, 1956.[1]

> Korištenje pojma »rak« u političkom diskursu potiče fatalizam i opravdava »okrutne« mjere — jednako kao što i osnažuje sveprisutnu pomisao da je ta bolest neizbježno neizlječiva. Koncept bolesti nikad nije nevin. Ipak, moguće je tvrditi da su metafore raka, same po sebi, implicitno genocidne.
>
> Susan Sontag, *Bolest kao metafora,* 1977.[2]

BOLIVIJA JE, GODINE 1985., bila dijelom vala demokratizacije koji je plavio svijet u razvoju. Osamnaest od prethodnih dvadeset jedne godine, njezini stanovnici proživjeli su pod nekim oblikom diktature. Sad su dobili priliku, na nacionalnim izborima izabrati vlastitog predsjednika.

Ipak, zadobiti nadzor nad bolivijskom ekonomijom u tim, prilično nekarakterističnim okolnostima, djelovalo je više kao kazna, manje kao nagrada. Državni dug bio je toliki da su samo kamate nadilazile cjelokupni bolivijski državni budžet. Godinu dana ranije, 1984., Reaganova administracija tu je državu gurnula u propast financiranjem dotad neviđenog napada na tamošnje uzgajivače koke koji su uzgajali biljku čije se zeleno lišće može preraditi u kokain. Opsada koja je najveći dio Bolivije pretvorila u ratnu zonu nije samo prekinula trgovinu kokom, nego je i zagušila izvor otprilike polovice bolivijskih izvoznih prihoda i tako izazvala ekonomski kolaps. *New York Times* izvješćuje ovako: »Kad je vojska u kolovozu umarširala u Chapare i tako, djelomično zatvorila dotok narko-dolara, udarni val odmah je pogodio cvatuće crno tržište dolara... Za manje od tjedan dana nakon okupacije Chapare, vlada je morala službenu vrijednost pesoa umanjiti za više od pola.« Nekoliko mjeseci kasnije, inflacija se udeseterostručila te

su tisuće napuštale domovinu tragajući za poslom u Argentini, Brazilu, Španjolskoj i Sjedinjenim Državama.[3]

Upravo u tim eksplozivnim trenucima, kad inflacija dosiže 14 000 posto, Bolivija ulazi u svoje povijesne opće izbore 1985. Izbori su bili utrka između dvije, Bolivijcima dobro poznate političke pojave - bivšeg diktatora Huga Banzera, i bivšeg izabranog predsjednika Víctora Paza Estenssoroa. Ishod je bio tijesan, tako da je konačnu odluku morao donijeti bolivijski Kongres, ali je Banzerova ekipa bila sigurna u pobjedu. Još prije objave rezultata, stranka je zatražila tada malo poznatog tridesetogodišnjeg ekonomista, Jeffreyja Sachsa, da im pomogne načiniti antiinflacijski ekonomski program. Sachs je bio zvijezda u usponu harvardske katedre ekonomije, skupljao pregršti akademskih priznanja i postao jedan od najmlađih tamošnjih redovnih profesora. Samo nekoliko mjeseci ranije, delegacija bolivijskih političara posjetila je Harvard i, vidjevši ga na djelu, osjetila divljenje prema njegovoj neustrašivosti — tada im je rekao da njihovu inflacijsku krizu može riješiti u jednome danu. Sam Sachs nije imao iskustva u razvojnoj ekonomiji ali je, kako to sam priznaje, »mislio da znam otprilike sve što se ima znati« o inflaciji.[4]

Na Sachsa su u velikoj mjeri utjecali Keynesovi napisi o povezanosti između hiperinflacije i širenja fašizma u Njemačkoj nakon Prvoga svjetskoga rata. Mirovni sporazum nametnut Njemačkoj uzrokovao je tešku ekonomsku krizu - uz nju i stopu hiperinflacije koja je 1923. iznosila 3,25 milijuna posto — za kojom je, nekoliko godina kasnije, slijedila i Velika depresija. Država kojom su harale 30-postotna nezaposlenost i sveopći gnjev izazvan, kako se tamo činilo, globalnom zavjerom, bila je plodno tlo za nacizam.

Sachs je rado navodio Keynesovo upozorenje da »ne postoji tankoćutniji ili sigurniji način razaranja temelja društva kao što je uništenje valute. Taj proces, na stranu uništenja, povlači sve skrivene silnice ekonomskih zakona.«[5] Dijelio je Keynesovo mišljenje da je sveta dužnost ekonomista svim silama gaziti te sile razaranja. Sachs izjavljuje: »Od Keynesa sam naslijedio njegovu duboku tugu i osjećaj rizika da sve može poći po zlu. Kako smo bili neizrecivo glupi kad smo ostavili Njemačku u stanju tolikog razdora.«[6] Također je novinarima izjavio da je Keynesov životni stil smatrao politički angažiranim životom ekonomista-svjetskog putnika, dakle, kao uzor vlastitoj karijeri.

Iako je Sachs dijelio Keynesovo vjerovanje u snagu ekonomije u borbi protiv siromaštva, bio je istovremeno i proizvod Reaganove Amerike, što će reći da se 1985. godine zatekao usred fridmanističkog protuudara na sve što je zastupao Keynes. Shvaćanja Čikaške škole o nadmoći slobodnoga tržišta ubrzo su se pretvorila u neupitno pravovjerje svih katedri

ekonomije sveučilišta Ivy League, među njima i harvardske, na što Sachs nije bio nimalo imun. Divio se Friedmanovoj »vjeri u tržišta, njegovom neprekidnom ustrajanju na ispravnom monetarnom upravljanju« i nazivao ga »neizrecivo ispravnijim od mutnih strukturalističkih ili pseudokeynesijanskih argumenata kakve se često sluša po državama u razvoju.«[7]

Ti »mutni« argumenti bili su upravo oni koje se, samo desetljeće ranije, u Latinskoj Americi gušilo nasiljem — uvjerenje da je bijeg iz siromaštva moguć oslobađanjem kontinenta od struktura kolonijalnog vlasništva i intervencionističkom politikom poput zemljišne reforme, zaštite radnih prava, subvencija, nacionalizacije prirodnih resursa i kooperativnog vođenja politike rada. Sachs je imao malo vremena za takve strukturne promjene. Iako nije znao gotovo ništa o Boliviji, o zatiranju tamošnjih starosjedilaca i krvavo plaćenih pobjeda revolucije iz 1952., bio je uvjeren da Bolivija, osim od hiperinflacije, boluje i od »socijalističkog romantizma« — iste one developmentalističke iluzije koju je prijašnja generacija u Sjedinjenim Državama obrazovanih ekonomista pokušala zatrti u Južnom čunju.[8]

Sachs se od pravovjerja Čikaške škole odmicao u pitanjima uvjerenja da se politika slobodnog tržišta mora poduprijeti otpisom dugova i širokogrudnom pomoći — mladom harvardskom ekonomistu »nevidljiva ruka« nije bila dovoljna. Taj će raskorak naposljetku Sachsa natjerati da se odaleči od svojih *laissez-faire* nastrojenih kolega i svoje napore okrene isključivo pomoći. No, do tog raskola proteći će još godine. U Boliviji je Sachsova hibridna ideologija urodila nekim čudnim proturječjima. Na primjer, kad se prvi put iskrcao iz zrakoplova u La Pazu i udahnuo rijetki andski zrak, zamišljao je sebe kao »Keynesa-povratnika« koji je stigao bolivijski narod izbaviti iz »kaosa i nereda« hiperinflacije.* Iako temeljna zasada keynesijanizma glasi da države u teškoj ekonomskoj recesiji moraju trošiti novac kako bi potaknule ekonomiju, Sachs je krenuo suprotnim putem, zagovarajući vladinu strogost i porast cijena usred krize - isti recept za proturječje koje je *BusinessWeek* u Čileu opisao kao »Svijet smišljeno izazvane depresije dr. Strangelovea«.[9]

Sachs je Banzeru otvoreno savjetovao da će samo naglom šok-terapijom Boliviju izliječiti od hiperinflacijske krize. Predložio je deseterostruko povećanje cijene nafte, deregulaciju cijelog niza cijena i proračunske rezove. Govoreći pred članovima Bolivijsko-američke trgovinske komore Sachs je još jednom iznio predviđanje da je hiperinflaciju moguće obuzdati u

* Obuzdavanje hiperinflacije Njemačku nije spasilo od teške ekonomske krize i kasnijeg fašizma, ali Sachs tu proturječnost nikad ne spominje u svojoj neprekidnoj uporabi te analogije.

jednome danu, izvijestivši da je »narod bio zatečen i zadivljen tom mogućnošću.«[10] Jednako kao i Friedman, Sachs je čvrsto vjerovao da se naglom promjenom politike »ekonomija može trgnuti iz slijepe ulice, slijepe ulice socijalizma, slijepe ulice masovne korupcije ili slijepe ulice centralističkog planiranja, te se preobraziti u normalnu, tržišnu ekonomiju«.[11]

U vrijeme kad je Sachs davao ta junačna obećanja, ishod bolivijskih izbora i dalje je visio u zraku. Bivši diktator Hugo Banzer ponašao se kao pobjednik, ali njegov suparnik, Víctor Paz Estenssoro, još nije digao ruke. Tijekom kampanje Paz Estenssoro objavio je nekoliko konkretnih poteza kojima se namjerava obračunati s inflacijom — no, odslužio je tri mandata kao izabrani bolivijski predsjednik prije nego što su ga, tijekom onog posljednjeg 1964., svrgnuli državni udarom. Upravo je Paz dao lice bolivijskoj developmentalističkoj preobrazbi, nacionaliziravši velike rudnike kositra, započevši podjelu zemlje siromašnim seljacima i braneći opće pravo glasa svim Bolivijcima. Jednako kao i Juan Perón u Argentini, i Paz je bio složena i sveprisutna pojava u političkom krajobrazu, često naglo mijenjajući uvjerenja da se zadrži na vlasti ili se vrati na vrh. Za vrijeme kampanje 1985. godine, ostarjeli Paz zakleo se na vjernost vlastitoj »nacionalističkoj i revolucionarnoj« prošlosti i davao neodređene izjave o fiskalnoj odgovornosti. Nije bio socijalist, ali nije bio ni neoliberal Čikaške škole — bar su tako Bolivijci vjerovali.[12]

Budući da je o Kongresu ovisila konačna odluka o predsjedniku, bilo je to razdoblje opasnih zakulisnih pregovora i političkih trgovanja između stranaka, Kongresa i Senata. Naposljetku je glavnu ulogu odigrao jedan novoizabrani senator — Gonzalo Sánchez de Lozada (u Boliviji poznatiji kao Goni). U Sjedinjenim Državama živio je toliko dugo da je španjolski govorio s primjetnim američkim naglaskom — vratio se u Boliviju i postao jedan od tamošnjih najbogatijih poslovnih ljudi. Posjedovao je Comsur, drugi po veličini privatni rudnik u državi — koji će ubrzo postati najveći. Kao mladić, Goni je studirao na Čikaškome sveučilištu i, iako po pozivu nije bio ekonomist, bio je pod snažnim utjecajem Friedmanovih ideja, shvaćajući da one sobom nose neizmjerno profitabilne posljedice za rudarski sektor koji je, u Boliviji, najvećim dijelom i dalje nadzirala država. Kad je Sachs Banzerovim ljudima iznio svoju šok-terapiju, Goni je ostao zadivljen.

Pojedinosti tih zakulisnih pregovora nikad nisu izišle u javnost, ali su posljedice bile savršeno jasne. Dana 6. kolovoza 1985., Paz priseže kao predsjednik Bolivije. Samo nekoliko dana ranije, Paz je Gonija imenovao vodom najtajnijeg dvostranačkog kriznog ekonomskog tima sa zadaćom

radikalne preobrazbe ekonomije. Ishodište skupine bila je Sachsova šok-terapija, ali će skupina neizmjerno nadići sve što je on predlagao. Zapravo, skupina je predložila razaranje cjelokupnog državno-centralističkog ekonomskog modela koji je sam Paz stvorio deset godina ranije. U tom trenutku Sachs se nalazio na Harvardu, ali je izjavio da je »sretan što čuje da je ADN (Banzerova stranka) primjerke programa stabilizacije podijelila s novim predsjednikom i njegovim ljudima«.[13]

Pazova stranka nije imala pojma da je njezin vođa dogovorio taj zakulisni aranžman. Osim ministra financija i ministra planiranja, pripadnika tajne skupine, nijedan član Pazovog novoizabranog kabineta nije imao pojma o postojanju krizne ekonomske skupine.[14]

Sedamnaest dana zaredom krizna se skupina sastajala u dnevnoj sobi Gonijeve palače. »Tamo smo se sastajali oprezno, gotovo krišom«, prisjeća se ministar planiranja, Guillermo Bedregal, u intervjuu iz 2005. godine, u kojem prvi put otkriva te pojedinosti.[15*] Smišljali su radikalnu preradu nacionalne ekonomije i to toliko sveobuhvatnih razmjera da plan nije nalikovao ničemu što se ikad pokušalo ostvariti unutar demokratskog sustava. Predsjednik Paz je vjerovao da mu je jedina mogućnost djelovati što je brže i iznenadnije moguće. Na taj način će bolivijske, već ozloglašeno ratoborne sindikate i seljačke udruge uhvatiti na spavanju i ne dati im priliku da uzvrate — tako se bar nadao. Goni se prisjeća da je Paz neprekidno ponavljao: »Ako mislite ostvariti plan, ostvarite ga sad. Ne mogu operirati dvaput.«[16] Sami razlozi za Pazovo poslijeizborno obrtanje plašta i dalje ostaju tajnom. Umro je 2001. i nikad nije objasnio zašto je u zamjenu za predsjednički mandat prihvatio Banzerov program šok-terapije, ili je li u nekom trenutku doživio korjenito ideološko preobraćenje. Neke podatke o tome pružio mi je Edwin Corr, onodobni veleposlanik Sjedinjenih Država u Boliviji. Sjeća se da se sastao sa svim političkim strankama i jasno im dao do znanja da će američka pomoć poteći obilno samo ako krenu putem šoka.

Sedamnaest dana kasnije, ministar planiranja Bedregal držao je u rukama nacrt priručnika programa šok-terapije. U njemu se tražilo ukidanje subvencija za hranu, ukidanje gotovo svakog nadzora nad svim cijenama i 300-postotno povišenje cijene nafte.[17] Usprkos činjenici da će, u već ionako beznadno siromašnoj državi, život poskupjeti neizmjerno, planom se, na godinu dana, zamrzavalo već ionako malene plaće državnih službenika.

* Bolivijci su za postojanje i razvoj programa šok terapije saznali tek dvadeset godina kasnije. U kolovozu 2005., dvadeset godina nakon nastanka izvornoga proglasa, bolivijska novinarka Susan Velasco Portillo intervjuirala je članove krizne skupine - njih nekoliko dalo joj je podatke o tajnoj operaciji. Ovaj dio knjige prvenstveno se zasniva na tim sjećanjima.

Plan je također zahtijevao duboke rezove državne potrošnje, bolivijske granice širom otvarao neograničenom uvozu i pozivao na smanjivanje državnih tvrtki, što je bila prethodnica privatizacije. Bolivija je izbjegla neoliberalnu revoluciju koju je Južni čunj proživio u sedamdesetima — sad se spremala nadoknaditi izgubljeno vrijeme.

Ni kad su pripadnici krizne skupine završili izradu nacrta novih zakona, nisu ih bili spremni predstaviti bolivijskim izabranim zastupnicima, a još manje glasačima koji svojim glasovima nikad nisu poduprli taj plan. Morali su dovršiti još jednu zadaću. Kao skupina, odvezli su se u bolivijski ured Međunarodnog monetarnog fonda i tamošnjem predstavniku objasnili što namjeravaju. Njegov odgovor zvučao je i ohrabrujuće i beznadno: »O tome sanja svaki dužnosnik u MMF-u. No, ako ne prođe, ja na sreću imam diplomatski imunitet, tako da mogu sjesti u avion i zbrisati.«[18]

Bolivijci koji su predlagali plan nisu imali taj izlaz za nuždu, te ih je nekoliko strahovalo od reakcije naroda. »Pobit će nas«, prorokovao je Fernando Prado, najmlađi pripadnik skupine. Glavni autor plana, Bedregal, pokušavao im je vratiti hrabrost uspoređujući skupinu s vojnim pilotima u napadu na neprijatelja. »Moramo biti kao piloti nad Hiroshimom. Kad je bacio atomsku bombu nije znao što radi, ali kad je ugledao dim, rekao je: 'Bemti, žao mi je!' Upravo tako moramo i mi — pokrenuti program i onda: 'Bemti, žao nam je!'«[19]

Upravo ta pomisao, da će promjena politike najvećim dijelom nalikovati iznenadnom vojnom napadu vječno se kao tema vraća u izjavama ekonomskih šok-terapeuta. U vojnoj doktrini Sjedinjenih Država *Šok i stupor - brzo ostvarivanje prevlasti,* objavljenoj 1996., koja je u konačnici poslužila kao temelj invaziji na Irak 2003., autori izjavljuju da napadačka sila »mora preuzeti nadzor nad okolišem, paralizirati ili preopteretiti protivnikove percepciju i poimanje događaja, te neprijatelja tako učiniti nesposobnim za pružanje otpora.«[20] Ekonomski šokovi djeluju sukladno sličnoj teoriji: premisa glasi da ljudi mogu razviti reakcije na postupne promjene — povremena rezanja fondova javnog zdravstva ili neke trgovinske sporazume — ali ako deseci promjena istovremeno navale iz svih pravaca, rada se osjećaj beskorisnosti i populacija naposljetku omlitavi.

Nadajući se da će izazvati upravo takav osjećaj beznađa, bolivijski planeri zahtijevali su da se sve njihove radikalne mjere primijene istodobno, unutar prvih stotinu dana nove vlade. Umjesto da svaki dio programa predstave kao pojedinačan zakon (novi porezni zakon, novi zakon o cijenama i tako dalje) Pazova skupina tražila je da se cjelokupna revolucija pretoči u samo

jedan predsjednički dekret, D.S. 21060. Taj dekret sadrži 220 pojedinačnih zakona i pokriva sve vidove ekonomskog života države, tako ga izjednačujući, po viđenju i stremljenjima, s »Ciglom«, omašnim nacrtom koji su *Chicago Boysi* napisali pripremajući se za Pinochetov puč. Sami autori tvrde da se program moglo ili prihvatiti ili odbaciti samo kao cjelinu — amandmani nisu bili mogući. Bio je to ekonomski blizanac *Šoku i stuporu.*

Nakon što je skupina dovršila dokument, načinili su pet primjeraka — jedan za Paza, jedan za Gonija i jedan za ministra financija. Adrese preostalih dvaju primjeraka otkrivaju koliko su Paz i njegova skupina čvrsto vjerovali da će narod njihov plan smatrati objavom rata - dakle, jedan je otišao glavnom zapovjedniku vojske, drugi su namijenili šefu policije. Cijelo to vrijeme Pazov kabinet ni o čemu nije imao pojma. I dalje su čvrsto, i pogrešno, vjerovali da rade za onog istog čovjeka koji je prije toliko godina nacionalizirao rudnike i dijelio zemlju.

Tri tjedna nakon što je položio predsjedničku prisegu, Paz je konačno sazvao kabinet i otkrio im iznenađenje koje je čuvao za njih. Naredio je da se zatvore vrata dvorane i »tajnicima naložio da ne prihvaćaju nijedan poziv za ministre«. Bedregal je zapanjenoj publici pročitao svih šezdeset stranica dokumenta. Kasnije je priznao da je bio toliko nervozan da mu je »nekoliko minuta kasnije prokrvarilo iz nosa«. Paz je članove svog kabineta izvijestio da o dokumentu nema rasprave — još jednim zakulisnim dogovorom osigurao si je podršku Banzerove desničarske oporbene stranke. I dodao je da svi koji se ne slažu slobodno podnesu ostavke.

»Ne slažem se«, izjavio je ministar industrije.

»Molim vas, izađite«, odvratio je Paz. Ministar nije izišao. Budući da je inflacija i dalje divljala, i budući da su postojale jasne naznake da će Washington financijskom pomoći nagraditi primjenu šok-terapije, nitko se nije usudio otići. Dva dana kasnije, Paz je svojim predsjedničkim obraćanjem naslovljenim »Bolivija umire«, preko televizije, spustio bolivijsku »Ciglu« ravno na glavu potpuno nesvjesnoj javnosti.

Sachs je točno predvidio da će porast cijena označiti kraj hiperinflacije. U dvije godine inflacija je pala na 10 posto, što je po svim mjerilima vrijedno divljenja.[21] Ipak, ono šire nasljeđe bolivijske neoliberalne revolucije u daleko je većoj mjeri upitnije. Svi se ekonomisti slažu da brza inflacija nanosi golemu štetu, da je neodrživa i da se mora obuzdati — a proces prilagodbe izaziva velike tegobe. I dalje se raspravlja kako je moguće ostvariti uvjerljiv program i tko, u bilo kojem društvu, mora podnijeti najveći dio tih tegoba. Ricardo Grinspun, profesor ekonomije i specijalist za Latinsku Ameriku na

njujorškom Sveučilištu, objašnjava da pristup sukladan keynesijanskoj ili developmentalističkoj tradiciji iziskuje mobilizaciju podrške i podjelu tereta »procesom pregovora koji uključuje sve ključne subjekte — vladu, radništvo, seljaštvo, sindikate i tako dalje. Na taj način sve strane dogovaraju politiku prihoda, plaća i cijena, dok se istovremeno primjenjuju mjere stabilizacije«. Grinspun dodaje da se tome oštro suprotstavlja »pravovjerni pristup koji cijelu socijalnu cijenu promjene, putem šok-terapije, prebacuje na pleća siromašnih slojeva«. Rekao mi je da se upravo to zbilo u Boliviji.

Baš kao što je Friedman obećavao Čileu, oslobođena trgovina navodno je trebala stvoriti radna mjesta novonezaposlenima. To se nije dogodilo, te je stopa nezaposlenosti s 20 posto u vrijeme izbora skočila na 25-30 posto dvije godine kasnije.[22] U državnoj rudarskoj tvrtci — što ju je Paz bio nacionalizirao u pedesetima — od dvadeset osam tisuća zaposlenika ostaje samo šest tisuća.[23]

Minimalna plaća nikad nije povratila raniju vrijednost, te su, nakon dvije godine provedbe programa, realne plaće izgubile 40 posto vrijednosti - u jednom trenutku padaju čak do 70 posto.[24] Godine 1985., godine šok-terapije, bolivijski prosječni prihod po stanovniku iznosio je 845 američkih dolara; dvije godine kasnije pada na 789$. Tom mjerom poslužili su se Sachs i bolivijska vlada i, usprkos manjkavom napretku koji otkriva, ona ni izdaleka ne prikazuje istinsku degradaciju životne svakodnevnice većine bolivijskog stanovništva. Prosječan prihod izračunava se zbrajanjem ukupnog prihoda države koji se tada dijeli s ukupnim brojem stanovništva — on previda činjenicu da je šok-terapija u Boliviji imala iste učinke kao i u ostatku regije: malobrojna elita umnogostručila je bogatstvo, dok je najveći dio nekadašnje radničke klase u potpunosti izbačen iz ekonomije, pretvorivši se u suvišno stanovništvo. Godine 1987., bolivijski seljaci, *campesinos*, zarađivali su, prosječno gledajući, samo 140 dolara godišnje — manje od jedne petine »prosječnog nacionalnog dohotka«.[25] U tome se skriva problem mjerenja čistih »prosjeka« — takvi rezultati učinkovito brišu sve oštre podjele.

Voda seljačkog saveza objasnio je da »vladine statistike ne prikazuju sve veći broj obitelji prisiljenih da žive pod šatorima; tisuće i tisuće neuhranjene djece koja žive na komadu kruha i šalici čaja dnevno; stotine *campesinosa* koji su u prijestolnicu otišli u potrazi za poslom i završili prosjačeći po ulicama«.[26] Bila je to skrivena povijest bolivijske šok-terapije — nestale su stotine tisuća radnih mjesta s osiguranim mirovinama da bi ih zamijenila ona nesigurna mjesta bez imalo zaštite. Između 1983. i 1988., broj korisnika socijalnog osiguranja u Boliviji opada za 61 posto.[27]

Vrativši se u Boliviju kao savjetnik usred procesa tranzicije Sachs se usprotivio porastu plaća kojim bi se održao korak s porastom cijena hrane i goriva, te je zauzvrat zagovarao osnivanje kriznog fonda kojim bi se pomoglo onim najteže pogođenima — bio je to flaster na već razjapljenoj rani. Sachs se u Boliviju vraća na Pazov poziv i radi izravno za predsjednika. Pamte ga kao neslomljivu pojavu. Goni (koji će kasnije postati bolivijski predsjednik) tvrdi da je Sachs pripomogao očvrsnuti odlučnost kreatora politike u trenutku sve snažnijeg pritiska javnosti izazvanog ljudskim žrtvama šok-terapije. »Kad bi nas posjetio, govorio nam je: 'Slušajte me, postupnost ne pali. Kad sve izmakne kontroli, onda se proces mora zaustaviti, baš kao u medicini. Ili će se poduzeti neki radikalni koraci, ili pacijent umire.«[28]

Jedna od izravnih posljedica te odlučnosti bila je da su mnogi krajnje osiromašeni Bolivijci počeli uzgajati koku, budući da se plaćala deset puta više od ostalih usjeva (što zvuči pomalo ironično, jer je prvotnu ekonomsku krizu izazvala američkim novcem potpomagana opsada uzgajivača koke).[29] Procjenjuje se da je 1989. godine svaki deseti radnik radio kao uzgajivač ili prerađivač koke u kokain.[30] među tim radnicima našla se i obitelj Eva Moralesa, budućeg bolivijskog predsjednika i bivšeg vode militantnog saveza uzgajivača koke.

Industrija koke odigrala je značajnu ulogu u uskrsavanju bolivijske ekonomije i borbi protiv inflacije (povjesničari tu činjenicu danas priznaju, ali je Sachs nikad ne spominje i objašnjava da su inflaciju pobijedile njegove reforme).[31] Samo dvije godine nakon »atomske bombe« ilegalni izvoz droge Boliviji je donosio zaradu veću od ukupnog državnog izvoza, te se procjenjuje da je oko 350 000 ljudi zarađivalo u nekoj grani proizvodnje ili trgovine drogom. Kako je to objasnio jedan strani bankar: »U ovom trenutku bolivijska ekonomija ovisna je o kokainu.«[32]

U razdoblju odmah nakon šok-terapije, samo je nekoliko pojedinaca izvan Bolivije raspravljalo o tim, toliko složenim posljedicama. Većina je raspredala neizmjerno jednostavniju priču o junačnom i mlađahnom harvardskom profesoru koji je, doslovno vlastitim rukama »spasio inflacijom razorenu ekonomiju Bolivije«.[33] Pobjeda nad inflacijom koju je Sachs pripomogao ostvariti bila je dovoljna da Boliviju pretvori u legendaran i zapanjujući primjer uspjeha slobodnog tržišta, »najznačajniji slučaj u suvremenoj povijesti«, kako ga opisuje *The Economist*.[34] »Bolivijsko čudo« Sachsu je donijelo status zvijezde u moćnim financijskim krugovima i ustoličilo ga kao vodećeg stručnjaka za krizom pogođene ekonomije — što ga je, u godinama koje su slijedile, odvelo u Argentinu, Peru, Brazil, Ekvador i Venezuelu.

Hvale kojima su obasipali Sachsa nisu se odnosile samo na pobjedu nad inflacijom u siromašnoj državi. Hvalili su ga i zato što je postigao ono za što su mnogi tvrdili da je nemoguće — pripomogao je pokretanju radikalne i neoliberalne preobrazbe, izbjegavši rat, unutar granica demokracije, preobrazbu neizmjerno većih razmjera od onih koje su pokušali ostvariti Thatcherova ili Reagan. Sachs je bio savršeno svjestan povijesne važnosti svoga postignuća. »Bolivija je uistinu prvi, po mome mišljenju, spoj demokratskih reformi spojenih s institucionalnim ekonomskim promjenama«, izjavio je nekoliko godina kasnije. »I Bolivija daleko bolje od Čilea pokazuje da je moguće političku liberalizaciju i demokraciju kombinirati s ekonomskom liberalizacijom. Sto je neizmjerno važna pouka — obje strane djeluju usporedno i pritom se međusobno osnažuju.«[35]

Usporedba s Čileom nije slučajna. Zahvaljujući Sachsu — tom »apostolu demokratskog kapitalizma«, kako ga opisuje *New York Times,* šok-terapija konačno sa sebe uspijeva zbaciti vonj diktature i logora smrti koji su se za nju lijepili još otkad je Friedman poduzeo svoj sudbonosni pohod na Santiago deset godina ranije.[36] Sachs je, suprotno svim tvrdnjama kritičara, dokazao da je pohod slobodnog tržišta ne samo moguće preživjeti nego i pritom jahati na valu demokratizacije koji je plavio svijet. Štoviše, Sachs je, svojim slavljenjem Keynesa i njegove nepokolebljive predanosti boljitku cjelokupnog svijeta u razvoju, bio savršena osoba koja će taj križarski pohod povesti prema blažem i miru okrenutom razdoblju.

Bolivijska ljevica Pazov je dekret okrstila nazivom *pinochetismo económico* — ekonomski pinočetizam.[37] Što se ticalo poslovne zajednice unutar i izvan Bolivije, upravo je to bilo ono bitno — Bolivija je ostvarila pinočetovsku šok-terapiju bez Pinocheta — štoviše, pod vlašću vlade lijevoga centra, ni manje ni više. Kako je jedan bolivijski bankar izjavio s divljenjem: »Ono što je Pinochet izveo bajunetama, Paz je ostvario pomoću demokratskog sustava.«[38]

Priča o bolivijskom čudu neprekidno se prepričava, u novinama, u časopisima, u napisima o Sachsu, u samom Sachsovom besteleru kao i u dokumentarnim filmovima kakva je i PBS-ova trodijelna serija *Commanding Heights: The Battle for the World Economy.* Ipak, postoji jedan velik problem — to nije istina. Bolivija je dokazala da je šok-terapiju moguće provesti u državi koja je netom prije provela izbore, ali nije dokazala da je sve to moguće provesti demokratski ili bez represije — točnije, dokazala je, ponovno, da i dalje vrijedi ono suprotno.

Kao prvo, očit je problem da narod Bolivije predsjedniku Pazu nije dao mandat za sveobuhvatnu preobrazbu ekonomske arhitekture države.

Natjecao se s nacionalističkom programom koji je olako odbacio sklapajući zakulisne sporazume. Nekoliko godina kasnije utjecajni ekonomist slobodnog tržišta John Willliamson skovao je naziv za Pazovo djelo — »vudu-politika« — većina je to i dalje nazivala lažima.[39] A to, naravno, ni u kojem slučaju nije jedini problem te demokratske povijesti.

Posve predvidljivo, mnogi birači koji su glasovali za Paza bili su bijesni zbog te izdaje i čim je dekret izišao na vidjelo, deseci tisuća izišli su na ulice da zaustave naum koji je značio otpuštanja i sve veću glad. Najveći otpor pružao je glavni bolivijski radnički savez koji je općim štrajkom zaustavio cjelokupnu tamošnju industriju. Pazova reakcija bila je takva da je odnos Margaret Thatcher prema rudarima izgledao potpuno pitomo. Odmah je proglasio »opsadno stanje«, tenkovi su izašli na ulice prijestolnice i uveden je policijski sat. Bolivijcima su trebale posebne propusnice za putovanje unutar granica vlastite domovine. Specijalna policija poharala je sindikalne dvorane, sveučilišta i radijske postaje, kao i nekoliko tvornica. Zabranjena su politička okupljanja i marševi, a za bilo kakve sastanke moralo se tražiti dopuštenje državnih vlasti.[40] Oporbenim političarima učinkovito je zabranjen rad — jednako kao i u doba Banzerove diktature.

Čisteći ulice, policija je uhitila tisuću petsto prosvjednika, svjetinu zasipala suzavcem i pucala na štrajkače tvrdeći da su napadali policajce.[41] Paz se pobrinuo da zauvijek okonča sve prosvjede. Kad su vode radničkog saveza započeli štrajk glađu, Paz je policiji i vojsci naredio da okupi dvjesto vodećih sindikalnih voda, potrpa ih u avione i preveze u udaljene zatvore smještene u Amazoni.[42] Agencija Reuters izvješćuje da se među zatvorenicima našlo »vodstvo Bolivijskog radničkog saveza kao i ostali viši sindikalni dužnosnici«, koje su odveli u »izolirana sela amazonskoga bazena u sjevernoj Boliviji i tamo im ograničili kretanje.«[43] Bila je to masovna otmica koju je pratila ucjena — zatvorenike će osloboditi samo ako sindikati otkažu prosvjede, na što su naposljetku i pristali. Filemon Escobar tih je godina bio rudar i sindikalni aktivist na ulicama. U nedavnom telefonskom intervjuu prisjeća se da su »s ulica kupili sindikalne vode i odvodili ih u prašumu da ih tamo pojedu kukci. Kad su ih oslobodili, ekonomski program već je išao punom parom.« I nastavlja: »Vlada nije pojedince odvodila u prašumu da ih tamo muči ili ubija, nego zato da može provesti svoj ekonomski program.«

Takvo nesvakidašnje opsadno stanje potrajalo je tri mjeseca i, budući da je plan proveden tijekom prvih stotinu dana vlade, to je značilo da je u vrijeme te odlučne šok-terapije cijela država bila zaključana. Godinu dana kasnije, kad je Pazova vlada započela masovna otpuštanja u rudnicima

kositra, sindikati ponovno izlaze na ulice, te se ponavlja isti niz dramatičnih zbivanja — ponovno opsadno stanje, a dva zrakoplova bolivijskog Ratnog zrakoplovstva prevoze stotinu vodećih sindikalnih voda u logore za internaciju smještene u bolivijskim tropskim ravnicama. Tom su se prilikom, među otetim vodama, našla i dvojica bivših ministara rada i jedan bivši senator — što je podsjećalo na Pinochetov »VIP zatvor« u južnome Čileu, gdje je završio i Orlando Letelier. Vode su u logorima proveli dva i pol tjedna sve dok, ponovno, sindikati nisu pristali prekinuti prosvjede i štrajk glađu.[44]

Bila je to neka vrsta olakšane verzije huntine vlasti. Kako bi režim mogao nametnuti ekonomsku šok terapiju, neki pojedinci moraju nestati — makar i privremeno. Iako daleko manje okrutni, takvi su nestanci služili onoj istoj svrsi kao i u sedamdesetima. Pritvaranje bolivijskih sindikalista da se ne bi mogli odupirati reformama, očistilo je put ekonomskom brisanju cijelih sektora radništva — ubrzo su ostali bez radnih mjesta i završili pretrpani u slamovima i getima koji su okruživali La Paz.

Sachs je otišao u Boliviju citirajući Keynesovo upozorenje da ekonomski raspad rada fašizam, ali je nastavio propisivati toliko mučne mjere da se za njihovu provedbu morao poslužiti kvazifašističkim mjerama.

Međunarodni tisak u to je vrijeme pratio autoritarnu Pazovu vladu, ali su se priče održale samo nekoliko dana i to kao napisi o uobičajenim nemirima u Latinskoj Americi. Ipak, kad je došlo vrijeme za legendu o trijumfu »reformi slobodnog tržišta« u Boliviji, ti događaji nisu ušli u tkanje priče (baš kao što se toliko često prešućuje simbioza Pinochetova nasilja i čileanskog »ekonomskog čuda«). Jeffrey Sachs, naravno, nije osobno pozvao specijalce, niti je proglasio opsadno stanje, ali poglavlje svoje knjige *The End of Poverty* posvećuje bolivijskoj pobjedi nad inflacijom i iako, bar naizgled, sav sretan preuzima dio zasluga, nijednom riječju ne spominje represiju potrebnu za ostvarenje tog nauma. Najbliža tome njegova je izjava o »napetim trenucima tijekom prvih mjeseci programa stabilizacije«.[45]

Druga izvješća ne spominju čak ni to priznanje. Goni ide toliko daleko da tvrdi »da je stabilizacija ostvarena u demokraciji koja nije gazila ljudske slobode i koja je omogućavala slobodu izražavanja«.[46] Nešto manje ružičastu ocjenu daje ministar Pazove vlade svojom izjavom da su se ponašali »kao autoritarne svinje«.[47]

Taj raskorak možda je najtrajnija zasada bolivijskog eksperimenta u šok-terapiji. Bolivija je dokazala da takvu mučnu šok-terapiju i dalje moraju pratiti siloviti napadi na nepoćudne društvene skupine i demokratske institucije. Također pokazuje da je korporacijski križarski pohod moguće

provesti takvim neprikriveno autoritarnim sredstvima i istovremeno primati čestitke kao demokrat jer su se izbori održali, bez obzira na to koliko su, nakon njih, gažene ljudske slobode ili koliko su temeljito zanemarivani demokratski zahtjevi. (Ta se pouka u nadolazećim godinama pokazala osobito prikladnom za ruskog predsjednika Borisa Jeljcina, kao i za neke druge vode.) Na taj se način Bolivija pokazala kao nacrt za nov, daleko probavljiviji vid autoritarnosti, građanski *coup d'état* koji provode političari i ekonomisti u odijelima, a ne vojnici u odorama - i koji se u potpunosti odvija unutar službenih okvira jednog demokratskog režima.

08. Kriza na djelu
Kako upakirati šok-terapiju

> Dakle, kakav je smisao razoriti moju memoriju koja je moj kapital i tako me izbaciti iz biznisa? Liječenje je bilo upravo sjajno, samo smo izgubili pacijenta.
>
> Ernest Hemingway o svojoj terapiji elektrošokovima, nedugo prije samoubojstva 1961.[1]

JEFFREY SACHS IZ CIJELE PRIČE izvukao je pouku da se hiperinflaciju uistinu može zaustaviti do kraja, i to dovoljno strogim i drastičnim metodama. Otišao je u Boliviju ubiti inflaciju i obavio je posao. Slučaj zaključen.

John Williamson, jedan od najutjecajnijih desno orijentiranih vašingtonskih ekonomista, ključni savjetnik MMF-a i Svjetske banke pomno je pratio Sachsov eksperiment te je u Boliviji vidio nešto od neizmjerno veće važnosti. Program šok-terapije opisao je kao trenutak »velikog praska« — prijelomnu točku kampanje globalnog širenja doktrine Čikaške škole.[2] Sam razlog imao je malo veze s ekonomijom, ali je zato bio snažno povezan s taktikom.

Možda mu to i nije bila prvotna namjera, ali je Sachs, prilično spektakularno, uspio dokazati da je Friedmanova teorija krize u potpunosti ispravna. Bolivijski raspad prouzročen hiperinflacijom bio je isprika potrebna za pokretanje programa, politički neodrživog u normalnim prilikama. A to je bila država sa snažnim i militantnim radničkim pokretom, štoviše bila je posljednje uporište Che Guevare. Usprkos svemu, natjerali su je da prihvati drakonsku šok-terapiju u ime stabiliziranja podivljale valute.

Do sredine osamdesetih godina nekoliko ekonomista primijetilo je da istinska kriza hiperinflacije podražava učinke vojnog sukoba - širenje straha i zbunjenosti, izbjeglice i velik broj izgubljenih života.[3] Bilo je zastrašujuće jasno da je u Boliviji hiperinflacija odigrala ulogu jednaku Pinochetovom ratu u Čileu, ulogu kakvu je Falklandski rat odigrao za Margaret Ihatcher — svi ti događaji stvorili su okoliš podoban za primjenu kriznih mjera, izuzetno stanje tijekom kojeg je moguće ukinuti demokratsku vlast, a ekonomski

nadzor privremeno predati u ruke skupini stručnjaka u Gonijevom salonu. Tvrdokornim ideolozima Čikaške škole, kojima je pripadao i Williamson, to je značilo da hiperinflacija nije problem koji, kako je Sachs tvrdio, treba rješavati, nego zlatna koka koju treba zgrabiti pod svaku cijenu.

Tijekom osamdesetih takvih je koka bilo na pretek. Zapravo, velik dio svijeta u razvoju, i osobito Latinska Amerika, u tom se trenutku vrtoglavo penjao spiralom hiperinflacije. Kriza je bila ishod dvaju osnovnih čimbenika, koji su svoje korijene vukli iz vašingtonskih financijskih institucija. Prvi čimbenik bio je ustrajan pokušaj prebacivanja nelegitimnih dugova diktatura na pleća novih demokracija. Drugi je bio Friedmanom nadahnuta odluka američkih Saveznih rezervi da dopuste vrtoglav skok kamatnih stopa što je, doslovno preko noći, umnogostručilo veličinu tih dugova.

Prijenos neugodnih dugovanja

Argentina je doslovno klasičan slučaj. Godine 1983. hunta kolabira nakon Falklandskog rata i Argentinci biraju novog predsjednika, Raúla Alfonsína. Novooslobođena država bila je spremna da eksplodira, zahvaljujući podmetnutoj, takozvanoj, dužničkoj bombi. U okviru procesa koji je hunta nazvala »dostojanstvenom tranzicijom«, Washington je inzistirao da nova vlada pristane otplatiti dugove koje su namaknuli generali. Za vrijeme huntine vladavine, argentinski vanjski dug nabubrio je s 7,9 milijardi dolara prije puča, na 45 milijardi u trenutku predaje vlasti — dugove su nabili kod Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke, američke Export-Import banke i privatnih banaka sa sjedištima u Sjedinjenim Državama. U Urugvaju je hunta u trenutku stupanja na vlast preuzela dug u iznosu pola milijarde dolara i povisila ga na 5 milijardi — strašan teret za državu sa samo 3 milijuna stanovnika. U Brazilu, koji je najradikalniji slučaj, generali su stupili na vlast 1964. obećavajući financijski red i uspjeli dug od 3 milijarde podići na 103 milijarde 1985.[4]

U vrijeme prijelaza u demokraciju čuli su se snažni argumenti, kako moralni tako i pravni, da su ti dugovi »neugodni«, te da novooslobođeni narodi ne bi smjeli pod prisilom plaćati račune vlastitih tlačitelja i mučitelja. To se osobito vatreno zagovaralo u Južnom čunju, budući da je najveći dio stranih kredita tijekom godina diktature odlazio ravno policiji i vojsci — njima se plaćalo oružje, vodeni topovi i najsuvremeniji logori za torturu. U Čileu je, na primjer, zajmovima utrostručena vojna potrošnja i čileanska je vojska proširena s četrdeset sedam tisuća pripadnika 1973. na osamdeset

pet tisuća 1980. Svjetska banka procjenjuje da je otprilike 10 milijardi dolara zajmova koje su podigli generali otišlo na vojnu potrošnju.[5]

Najveći dio sredstava koji se nije potrošio na oružje jednostavno je nestao. U temeljima huntine vlasti ležala je kultura korupcije — bio je to tračak slike izopačene budućnosti koja će nastati kad se te iste samohodne ekonomske politike prošire na Rusiju, Kinu i »zonu oslobođenu od prijevare« okupiranog Iraka (tu frazu posuđujem od nezadovoljnog američkog savjetnika).[6] Senatsko izvješće iz 2005. godine navodi da je Pinochet nadzirao doslovno bizantsku mrežu od najmanje 125 tajnih bankovnih računa u inozemstvu s imenima raznih članova obitelji ili varijacija vlastitoga imena. Na računima se, a oni najzloglasniji nalaze se u banci Riggs sa sjedištem u Washingtonu D. C., po procjenama krije oko 27 milijuna dolara.[7]

Argentinska hunta suočila se s optužbama za još veću gramzivost. Godine 1984. José Martínez de Hoz, glavni arhitekt ekonomskog programa, uhićen je na temelju optužbi za pronevjeru povezanih s velikim državnim subvencijama koje je primala jedna od tvrtki na čijem je bio čelu (slučaj je kasnije odbačen).[8] U međuvremenu je Svjetska banka provjeravala što se zbivalo s 35 milijardi dolara stranih zajmova koje je podigla hunta i otkrila da je 19 milijardi — dakle, 46 posto ukupnoga iznosa — prebačeno u inozemstvo. Švicarski dužnosnici potvrdili su da je najveći dio iznosa završio na tajnim računima.[9] Američke Savezne rezerve primijetile su da je, samo 1980. godine, argentinski vanjski dug porastao za 9 milijardi dolara; iste te godine, iznos koji su argentinski državljani deponirali u inozemstvu porastao je za 6,7 milijardi dolara.[10] Larry Sjaastad, čuveni profesor čikaškog Sveučilišta, koji je osobno obrazovao mnoge argentinske Chicago Boyse, opisao je te nestale milijarde (opljačkane njegovim studentima ispred nosa) kao »najveću prijevaru dvadesetog stoljeća«.

Pronevjeritelji unutar hunte u svoje su zločine uvlačili čak i vlastite žrtve. U centru za torturu ESMA u Buenos Airesu, zatvorenike s dobrim poznavanjem stranih jezika ili sveučilišnim obrazovanjem redovito su izvlačili iz ćelija da za svoje uznike obavljaju službeničke dužnosti. Jedna od preživjelih, Graciela Daleo, dobila je naredbu da strojem ispiše dokument koji časnicima otkriva *off-shore* porezna skrovišta za novac koji su krali.[12]

Ostatak nacionalnog duga najvećim se dijelom potrošilo na otplatu kamata, kao i na mutna izvlačenja privatnih tvrtki. Godine 1982., nedugo prije pada argentinske diktature, hunta je učinila posljednju uslugu korporacijskom sektoru. Domingo Cavallo, predsjednik Argentinske središnje

Možda je izjava svojevremeno bila točna, ali stoljeće još nije bilo gotovo - ruski eksperiment Čikaške škole tek se spremao započeti.

banke, najavio je da će država na sebe preuzeti dugovanja velikih multinacionalnih i domaćih tvrtki koje su se, kao i čileanske piraje, zajmovima dovele na prosjački štap. Taj ljupki dogovor značio je da će tvrtke i dalje posjedovati vlastite pogone i ubirati zaradu, ali da će javnost morati otplatiti između 15 i 20 milijardi dolara njihovih dugova - među tvrtkama koje je obuhvatila ta širokogrudna odredba našle su se Ford Motor Argentina, Chase Manhattan, Citibank, IBM i Mercedes-Benz.[13]

Oni koji su zagovarali poravnanje tih nezakonito akumuliranih dugova tvrdili su da su zajmodavci znali, ili su u najmanju ruku trebali znati da se novac troši na represiju i korupciju. Slučaj je nedavno dobio nov zamah kad je State Department skinuo oznaku tajnosti s transkripta sastanka od 7. listopada 1976., između tadašnjeg državnog tajnika Henryja Kissingera i argentinskog ministra vanjskih poslova koji je tu dužnost obnašao tijekom vojne diktature, admirala Césara Augusa Guzzettija. Nakon rasprave o međunarodnoj osudi kršenja ljudskih prava koje je uslijedilo nakon puča, Kissinger je rekao: »Slušajte, mi bismo, a to je naše temeljno stajalište, željeli da uspijete. Gajim to staromodno mišljenje da prijatelje treba podržati... što prije uspijete, to bolje.« Nakon toga Kissinger prelazi na temu zajmova i Guzzettija potiče da što brže zatraži najveću moguću stranu pomoć, prije nego što argentinski »problem ljudskih prava« veže ruke američkoj administraciji. »U banci su dva zajma«, rekao je Kissinger, govoreći o banci Inter-American Development. »I nemamo namjeru glasovati protiv njih.« Također je poučio ministra: »Nastavite predavati zahtjeve u banci Export-Import. Željeli bismo da vaš ekonomski program uspije i dat ćemo sve od sebe da vam pomognemo.«[14]

Taj transkript dokazuje da je vlada Sjedinjenih Država hunti odobravala zajmove znajući da ih koristi u jeku kampanje terora. Početkom osamdesetih, Washington je inzistirao da nova argentinska vlada otplati te »neugodne« dugove.

Dužnički šok

Već su sami po sebi ti dugovi bili divovsko breme novim demokracijama, no to će breme postati daleko težim. Pripremao se novi vid šoka — Volckerov šok. Ekonomisti se tim pojmom služe da bi opisali posljedice odluke predsjednika Saveznih rezervi, Paula Volckera, kojom u Sjedinjenim Državama drastično podiže kamatne stope, dopuštajući njihov rast do 21 posto — rast kamata svoj vrhunac dostiže 1981. godine i takvo se stanje zadržava sve do polovice osamdesetih.[15] U Sjedinjenim Državama porast kamatnih stopa dovodi do vala bankrota, da bi se, 1983. utrostručio broj ljudi koji nisu bili sposobni više otplaćivati hipoteke.[16]

Ipak, najteži bolovi osjećali su se izvan SAD-a. Zemljama u razvoju, već opterećenima teškim dugovima, Volckerov je šok - poznat još i kao »dužnički šok« ili »dužnička kriza« — bio poput hica iz divovskog električnog pištolja, ispaljenog iz Washingtona. Nagli rast kamatnih stopa značio je više kamate na vanjske dugove, koje se, u najvećem broju slučajeva moglo otplaćivati samo novim zajmovima. Rada se dužnička spirala. U Argentini je već ionako golemih 45 milijardi dolara duga koje je namrla hunta brzo raslo sve dok 1989. ne dostiže 65 milijardi — što se ponavlja u svim siromašnim svjetskim državama.[17] Nakon Volckerovog šoka brazilski dug doslovno eksplodira, popevši se u samo šest godina s 50 milijardi dolara na 100 milijardi. Mnoge afričke države koje su se naveliko zaduživale tijekom sedamdesetih našle su se u sličnom položaju — dug Nigerije se u istom, kratkom razdoblju penje s 9 na 29 milijardi dolara.[18]

No, svijetom osamdesetih nisu samo harali ekonomski šokovi. Svaki put kad cijena nekog izvoznog proizvoda, kakvi su kava ili kositar, padne za 10 ili više posto, dolazi do »cjenovnog šoka«. MMF-ovi podaci govore o tome da su zemlje u razvoju pretrpjele 25 takvih šokova između 1981. i 1983., dok su, između 1984. i 1987., na samome vrhuncu krize, doživjele 140 istih šokova koji su ih gurnuli u još veće dugove.[19] Jedan od njih pogodio je Boliviju 1986., godinu dana nakon što je progutala Sachsov gorki lijek i podvrgnula se kapitalističkoj preobrazbi. Cijena kositra, drugog bolivijskog izvoznog proizvoda osim koke, pala je 55 posto, tuđom krivicom razorivši tamošnju ekonomiju. (Upravo su takav vid ovisnosti o izvozu sirovina developmentalističke države pokušavale nadići tijekom pedesetih i šezdesetih godina — tu ideju, kao »mutnu«, odbacuju sjevernjački ekonomistički krugovi.)

U tom trenutku Friedmanova teorija krize počinje ojačavati samu sebe. Budući da je globalna ekonomija sve više slijedila njegove naputke o kliznim kamatnim stopama, deregulaciji cijena i izvozno orijentiranoj ekonomiji, sustav je postajao sve više podložan krizi i stvarao sve veći broj upravo onakvih slomova koje je sam Friedman poistovjećivao s isključivim okolnostima u kojima državne vlasti mogu prihvaćati njegove radikalne savjete.

Na taj je način kriza ugrađena u model Čikaške škole. Kad neograničene svote novca slobodno i velikom brzinom mogu putovati svijetom, i kad su špekulanti u mogućnosti kladiti se na vrijednost svega, od kakaa do valuta, dolazi do stvaranja eksplozivne smjese. Budući da politika slobodne trgovine potiče siromašne države da se i dalje oslanjaju na izvoz sirovina, recimo kave, bakra, nafte ili žita, te države postaju neizmjerno ranjive ako upadnu u začarani krug neprekidne krize. Nagli pad cijene kave izaziva

krizu unutar cjelokupne ekonomije koju, zatim, još više produbljuju trgovci valutom svojim namjernim rušenjem vrijednosti novca. Kad se svemu tome doda još i vrtoglav uspon kamatnih stopa, nacionalni dugovi bujaju doslovno preko noći — što je savršen recept za mogući ekonomski kaos.

Sljedbenici Čikaške škole običavaju sredinu osamdesetih godina prikazivati kao nesmetan i pobjednički marš njihove ideologije — dok su se države pridruživale valu demokratizacije, slijedila je epifanija da slobodni ljudi i ničim obuzdana slobodna tržišta idu ruku pod ruku. Ustvari, događalo se da, dok su stanovnici tih država konačno osvajali svoju dugo im odricanu slobodu i bježali iz ćelija za torturu šokom diktatora kakvi su bili filipinski Ferdinand Marcos ili urugvajski Juan María Bordaberry, dožive savršenu najezdu financijskih šokova — dužničke šokove, cjenovne šokove, valutne šokove — koje je stvarala neizmjerno nestabilna i deregulirana globalna ekonomija.

Argentinsko iskustvo sklapanja šokova u cjelinu dužničke krize nažalost je tipično. Raul Alfonsin je 1983. godine, na vrhuncu Volckerova šoka, zasjeo u predsjedničku palaču i cijelu vladu, od prvoga dana, odmah ubacio u krizno stanje. Godine 1985. inflacija je toliko skočila da je Alfonsin bio prisiljen uvesti novu valutu, *austral*, procijenivši da bi mu nov početak mogao dati mogućnost stjecanja nadzora. U sljedeće četiri godine cijene su skočile toliko da su izbili masovni prosvjedi zbog hrane, a argentinski su restorani, umjesto tapetama, zidove tapecirali novčanicama, budući da su bile jeftinije od papira. U lipnju 1989., mjesecu kad inflacija dosiže 203 posto, i pet mjeseci prije završetka predsjedničkoga mandata, Alfonsin diže ruke — daje ostavku i saziva nove izbore.[20]

Političari u njegovu položaju imali su i druge mogućnosti. Mogao je odbiti isplatu golemih argentinskih dugova. Mogao se s vladama susjednih država ujediniti u dužnički kartel. Te vlade mogle su stvoriti zajedničko tržište i utemeljiti ga na developmentalističkim načelima - doduše, taj je proces bio u tijeku prije nego što su cijelu regiju rastrgali sadistički vojni režimi. Ipak, dio onodobnog izazova bio je povezan s nasljeđem državnog terora, s kojim su se sučelile nove demokracije. Tijekom osamdesetih i devedesetih godina, najveći dio svijeta u razvoju još je teturao u nekoj vrsti terorom izazvanog mamurluka — bili su slobodni na papiru, ali istovremeno i oprezni i preplašeni. Nakon što je konačno pobjeglo iz mraka diktature, tih nekoliko izabranih političara bilo je voljno riskirati i izazvati nov niz državnih udara financiranih od Sjedinjenih Država i nastaviti provoditi upravo onu istu politiku koja je izazvala državne udare u sedamdesetima — osobito zato što

vojni dužnosnici koji su ih izveli najvećim dijelom nisu bili po zatvorima nego su, izborivši se za imunitet, sjedili po vojarnicama i čekali.

Očito nespremne za ratovanje s vašingtonskim institucijama koje su posjedovale njihove dugove, krizom pogođene nove demokracije morale su igrati po njihovim pravilima, koja su početkom osamdesetih postala neizmjerno stroža zbog toga što se dužnički šok precizno, i nimalo slučajno, poklopio s novom erom odnosa između Sjevera i Juga, odnosa koji će, najvećim dijelom, vojne diktature učiniti suvišnima. Bila je to zora ere »strukturnih prilagodbi« - poznatije pod nazivom »diktatura dugova«.

Filozofski gledano, Milton Friedman nije vjerovao ni u MMF, ni u Svjetsku banku - za njega su oni bili klasični primjeri značajnog miješanja vlasti u osjetljive signale slobodnog tržišta. Stoga je prilično ironično da je doslovno postojala tekuća vrpca koja je *Chicago Boyse* transportirala u goleme stožere tih dviju institucija, smještene u vašingonskoj Devetnaestoj ulici, gdje su ovi zauzeli većinu vodećih položaja.

Arnold Harbenger, voda latinoameričkog programa na čikaškom Sveučilištu često se hvali koliko je njegovih studenata zgrabilo utjecajne poslove u Svjetskoj banci i MMF-u. »U jednom trenutku četvorica glavnih ekonomista u Svjetskoj banci bili su moji čikaški studenti. Jedan od njih, Marcelo Selowsky, postao je glavnim ekonomistom za novostvoreno područje imperija bivšeg Sovjetskog Saveza — najveći posao u cijeloj Banci. A zatim ga je zamijenio drugi moj bivši student, Sebastian Edwards. Dakle, jako je lijepo gledati kako ti ljudi napreduju i ponosan sam što sam sudjelovao u njihovu razvoju kao ekonomista.«[21] Sljedeća njegova zvijezda je Claudio Loser koji je na čikaškome Sveučilištu diplomirao 1971. i postao direktor MMF-ovog Odjela za zapadnu hemisferu — najviši položaj u sferi odnosa s Latinskom Amerikom.* Čikaški studenti zauzeli su brojne položaje u MMF-u, među kojima i onaj drugi po važnosti - glavnog zamjenika glavnog direktora - te vodećeg ekonomista, direktora istraživačkog odjela i višeg ekonomista Afričkog odjela.[22]

Friedman se možda, s filozofskog stajališta, suprotstavljao tim institucijama, ali u praksi nisu postojale institucije koje bi bolje mogle primjenjivati teoriju krize. Kad su države proživljavale silovit uspon kriza tijekom osamdesetih, mogle su se obratiti samo Svjetskoj banci ili MMF-u. A

* Losera su otpustili nakon argentinskog kolapsa 2001. Svi su jednoglasno zaključiti da se MMF pod njegovom vlašću toliko klanjao politici slobodnog tržišta da je, sve dok su države rezale potrošnju I privatizirale ekonomiju, te države doslovno obasipao zajmovima, žmireći na neskrivene slabosti u tamošnjim ekonomijama - recimo, masovnu nezaposlenost ili podivljalu korupciju - a da se i ne spominje nemogućnost otplate duga MMF-u.

kad bi to učinile, našle bi se oči u oči s pravovjernim *Chicago Boysima,* dresiranim da njihove ekonomske katastrofe ne sagledavaju kao problem, nego kao dragocjene mogućnosti koje treba iskoristiti u cilju osvajanja novih područja slobodnog tržišta. Takav »oportunizam krize« postao je vodećom logikom najmoćnijih financijskih institucija svijeta. Istovremeno je bio i teška izdaja načela na kojima su se one temeljile.

Jednako kao i Ujedinjeni narodi, i Svjetska banka i MMF stvoreni su kao izravan odgovor na užase Drugoga svjetskoga rata. S ciljem da se nikad više ne ponove pogreške koje su omogućile uspon fašizma u samome srcu Europe, svjetske sile sastale su se u Breton Woodsu, u državi New Hampshire 1944. godine i stvorile novu ekonomsku arhitekturu. Svjetska banka i MMF, financirani prilozima prvotnih četrdeset triju država članica, dobili su jasan mandat da sprečavaju buduće ekonomske šokove i lomove poput onih koji su u tolikoj mjeri destabilizirali weimarsku Njemačku. Svjetska banka trebala je dugoročno investirati u razvoj kojim je države izvlačila iz siromaštva, dok je MMF trebao djelovati kao neka vrsta globalnog branika promicanjem ekonomskih programa koji su ublažavali tržišne špekulacije i nestabilnosti. Kad bi izgledalo da neka država upada u krizu, MMF bi uskakao stabilizirajućim subvencijama i zajmovima i tako sprečavao i sam nastanak krize.[23] Te dvije institucije, jedna nasuprot drugoj u Washingtonu, trebale su usklađivati svoje akcije.

John Maynard Keynes, vođa delegacije Ujedinjenog Kraljevstva, čvrsto je vjerovao da je svijet konačno spoznao političku opasnost od samoregulacije tržišta. »Samo ih je šačica to smatrala mogućim«, rekao je Keynes na kraju konferencije. Ali, ako institucije ostanu vjerne svojim utemeljiteljskim načelima, »bratstvo svih ljudi postat će više od fraze«.[24]

Ni MMF ni Svjetska banka nisu se pokazali ravnima toj univerzalističkoj viziji — od samog početka moć nisu podijelili na temelju načela »jedna država — jedan glas« kao što je slučaj u Glavnoj skupštini UN-a, nego na temelju ekonomske snage pojedine države — takvo uređenje Sjedinjenim Državama daje pravo veta nad svim važnijim odlukama, dok Europa i Japan nadziru sva ostala područja. Tako da su, nakon što su Reagan i Thatcherova došli na vlast tijekom osamdesetih, njihove iznimno ideološki nastrojene administracije bile u biti sposobne koristiti te dvije institucije za ostvarenje vlastitih ciljeva, ubrzano im povećavajući moć i pretvarajući ih u osnovna sredstva promicanja korporacijskog pohoda.

O kolonizaciji Svjetske banke i MMF-a koju je provela Čikaška škola najvećim se dijelom šuti, ali je sve postalo službeno 1989. godine, kad je

John Williamson otkrio postojanje »vašingtonskog konsenzusa«. Bio je to popis ekonomskih programa koje su obje institucije smatrale minimumom nužnim za ekonomsko zdravlje — »zajednička srž mudrosti koju prihvaćaju svi ozbiljni ekonomisti«.[25] Ti programi, prikriveni svojom tehničkom i nimalo kontroverznom stranom, sadržavali su u sebi neskrivene ideološke tvrdnje kao što je ona »da treba privatizirati sva državna poduzeća« i »ukloniti sve zapreke koje zaustavljaju prodor stranog kapitala«.[26] Dovršeni popis bio je, ni manje ni više, Friedmanov neoliberalni trijumvirat privatizacije, deregulacije/slobodne trgovine i radikalnih rezova državne potrošnje. Williamson je rekao da su to programi »koje je Latinskoj Americi nametala tadašnja vlast u Washingtonu«.[27] Joseph Stiglitz, bivši glavni ekonomist Svjetske banke i jedan od posljednjih protivnika tog novog pravovjerja, zapisao je da bi se »Keynes okretao u grobu da vidi što se zbiva s njegovim čedom«.[28]

Dužnosnici Svjetske banke i MMF-a uvijek su, uz zajmove davali i ekonomske preporuke, ali ranih osamdesetih, ohrabreni beznađem zemalja u razvoju, te preporuke preobrazile su se u radikalne zahtjeve za uvođenje slobodnog tržišta. Kad bi se krizom pogođene države obraćale MMF-u i tražile otpis dugova ili hitne zajmove, Fond bi uzvraćao sveobuhvatnim programima šok-terapije, ravnima »Cigli« koju su *Chicago Boysi* složili za Pinocheta, ili proglasu s 220 zakona, »skuhanom« u Gonijevom salonu u Boliviji.

MMF je svoj prvi, sveobuhvatni program »strukturne prilagodbe« izdao 1983. U sljedeća dva desetljeća svaka država koja bi od Fonda zatražila veći zajam saznala bi da svoju ekonomiju mora preraditi od vrha do dna. Davison Budhoo, viši MMF-ov ekonomist koji je tijekom osamdesetih dizajnirao programe strukturnih prilagodbi za Latinsku Ameriku i Afriku, poslije je priznao da se »sve što smo činili od 1983. nadalje temeljilo na uvjerenju da imamo misiju 'privatizirati' jug ili pomrijeti — shodno tome, najpodlijim smo sredstvima stvarali ekonomsko bezumlje u Latinskoj Americi i Africi od 1983. do 1988«.[29]

Usprkos toj radikalnoj (i iznimno profitabilnoj) novoj misiji, MMF i Banka vječno su tvrdili da je sve što čine u isključivom interesu stabilizacije. Službeni mandat i dalje je bio sprečavanje krize — a ne socijalni inženjering niti ideološka transformacija — tako da je službena politika i dalje trebala biti stabilizacija. U stvarnosti je, u jednoj državi za drugom, metodično iskorištavana međunarodna kriza za promicanje programa Čikaške škole, temeljenog na okrutnoj primjeni Friedmanove doktrine šoka.

Ekonomisti Svjetske banke i MMF-a priznavali su to i tada, iako su se priznanja najvećim dijelom davala šifriranim jezikom ekonomije i

ograničavala se na specijalizirane forume i publikacije za »braću tehnokrate«. Dani Rodrik, glasoviti ekonomist sa sveučilišta Columbia koji je tijesno surađivao sa Svjetskom bankom, cijeli projekt »strukturne prilagodbe« opisuje kao genijalnu marketinšku strategiju. »Svjetskoj se banci mora odati počast«, piše Rodrik 1994. godine, »što je izmislila i uspješno prodala koncept 'strukturnih prilagodbi', koncept koji *ujedno spaja* mikroekonomske i makroekonomske reforme. *Strukturna prilagodba prodavala se kao proces koji države moraju proći u cilju spašavanja vlastitih ekonomija od krize.* Time se vladama koje su prihvatile taj paket *zamućuje* razlika između zdrave makroekonomske politike koja održava vanjski balans i stabilnost cijena, s jedne strane, i politike koja određuje otvorenost (slobodna trgovina, na primjer) s druge.«[30]

Načelo je bilo jednostavno - države u krizi očajnički trebaju hitnu pomoć kojom će stabilizirati valutu. No, kad se privatizacija i politika slobodne trgovine 'spakiraju' zajedno s financijskim aranžmanom, državama ostaje samo da prihvate cijeli paket. Uistinu lukav dio cijelog plana bio je taj što su sami ekonomisti znali da slobodna trgovina nema nimalo veze s okončanjem krize, samo se taj podatak mudro »prikrivao«. Rodrik je svojim komentarom želio odati poštovanje. Ne samo što se paketom uspijevalo siromašne zemlje natjerati da prihvate programe koje je za njih odabrao Washington nego je sistem uistinu funkcionirao — štoviše, Rodrik je svoje tvrdnje mogao potkrijepiti brojkama. Proučavao je sve države koje su u osamdesetima prihvatile radikalne programe slobodne trgovine i otkrio da »nijedan značajan slučaj trgovinske reforme u zemljama u razvoju tijekom osamdesetih nije zaživio izvan konteksta teške ekonomske krize«.[31]

Bilo je to zapanjujuće priznanje. U tom trenutku u povijesti, Banka i Fond javno su tvrdili da su vlade svijeta konačno došle k pameti i shvatile da je program »vašingtonskog konsenzusa« jedini recept za stabilnost — stoga i demokraciju. I onda slijedi priznanje, iz samih krugova vašingtonskog establišmenta, da se zemlje u razvoju pokoravaju njima samo zbog spoja lažnih pretpostavki i otvorene iznude: »Želite spasiti državu? Onda je rasprodajte.« Rodrik čak priznaje i da privatizacija i slobodna trgovina - dva središnja dijela paketa strukturne prilagodbe — nemaju izravne veze sa stvaranjem stabilnosti. Drugačije tvrdnje, kako sam kaže, primjeri su »loše ekonomije«.[32]

Argentina — tadašnji »uzorni učenik« MMF-a — još jednom nudi jasan uvid u mehaniku novog poretka. Nakon što je kriza hiperniflacije natjerala predsjednika Alfonsina da odstupi, zamijenio ga je Carlos Menem, peronistički guverner manje provincije koji je nosio kožne jakne, guste zaliske i

djelovao dovoljno čvrsto da preživi i još prijeteću vojsku i kreditore. Nakon svih nasilnih pokušaja brisanja peronističke stranke i sindikalističkog pokreta, Argentina dobiva predsjednika koji započinje s kampanjom obnove sindikata, obećavajući ponovno oživljavanje Perónove nacionalističke ekonomske politike. Bio je to trenutak koji je svojim emocionalnim odjekom uvelike podsjećao na Pazovo postavljenje u Boliviji.

Pokazalo se da je da je tih odjeka bilo previše. Nakon godinu dana na vlasti Menem je pod snažnim pritiskom MMF-a hrabro zaplovio kursom »vudu-politike«. Izabran kao simbol stranke koja se suprotstavila diktaturi, Menem je za ministra ekonomije imenovao Dominga Cavalla i tako na dužnost vratio huntinog dužnosnika odgovornog za oprost dugova korporacijama — bio je to huntin oproštajni dar.[33] Njegovo imenovanje bilo je, kako ga ekonomisti nazivaju, »signal« — nedvosmislen znak da će u tom slučaju nova vlada nastaviti provedbu korporacijskog eksperimenta koji je započela hunta. Burza u Buenos Airesu reagirala je ekvivalentom gromoglasnog aplauza — na dan Cavallova imenovanja trgovina obveznicama porasla je 30 posto.[34]

Cavallo je odmah pozvao ideološka pojačanja — vladu je nakrcao bivšim Friedmanovim i Harbengerovim studentima, tako da su *Chicago Boysi* zauzeli doslovno sve vodeće položaje u ekonomiji zemlje. Roque Fernández postaje predsjednik Centralne banke, a radio je i u MMF-u i u Svjetskoj banci; potpredsjednik Centralne banke, Pedro Pou, *Chicago Boy* koji je radio za diktatorsku vlast; glavni bankovni savjetnik Pablo Guidotti, koji dolazi ravno s posla u MMF-u, gdje je radio pod vodstvom još jednog bivšeg profesora čikaškog Sveučilišta, Michaela Musse.

Argentina po tome nije bila jedinstvena. Do 1999. godine, strani diplomci Čikaške škole popunili su više od dvadeset pet ministarskih fotelja i zasjeli na desetak položaja predsjednika centralnih banaka od Izraela do Kostarike — nesvakidašnja razina utjecaja za samo jednu sveučilišnu katedru.[35] U Argentini, kao i u mnogim drugim državama, *Chicago Boysi* bili su neka vrsta ideoloških kliješta koja su stezala izabranu vlast — jedna skupina stiskala je iznutra, druga je pritisak vršila iz Washingtona. Na primjer, MMF-ove delegacije u Buenos Aires najčešće je predvodio Claudio Loser, argentinski *Chicago Boy* — što je značilo da sastanci u ministarstvu financija i centralnoj banci nisu bili susreti protivnika, nego kolegijalne i prijateljske rasprave bivših studenata čikaškoga Sveučilišta i novopečenih suradnika s Devetnaeste ulice. U Argentini je objavljena knjiga koja govori o efektu takva globalnog eko-

nomskog bratimljenja— naslov je neobično prikladan: *Buenos Muchachos,* što je izravna referenca na *Dobre momke*, Scorseseov klasični film o mafiji.[36]

Članovi tog bratstva savršeno su se slagali kad je u pitanju bila »terapija« argentinske ekonomije — i kako je ostvariti. Cavallov plan, kako su ga kasnije prozvali, temeljio se na lukavom paketu koji su usavršili i Svjetska banka i MMF — obuzdavanje kaosa i beznađa hiperinflacijske krize s ciljem uvođenja privatizacije kao integralnog dijela spašavanja. U cilju stabilizacije monetarnog sustava Cavallo ubrzo velikim dijelom reže javnu potrošnju i uvodi novu valutu, argentinski peso, vezan na tečaj američkoga dolara. U godini dana inflacija pada na 17,5 posto nekoliko godina poslije i doslovno nestaje.[37] Time je riješeno pitanje podivljale valute i istovremeno »prikrivena« druga polovica programa.

Unatoč svim naporima da ugodi stranim ulagačima, argentinska diktatura je u državnim rukama ostavila velike i poželjne dijelove ekonomije — od nacionalne zrakoplovne tvrtke, pa do velikih patagonijskih ležišta nafte. Kad su u pitanju bili Cavallo i *Chicago Boysi* onda je revolucija bila samo napola dovršena, a oni su bili odlučni iskoristiti ekonomsku krizu da dovrše svoje djelo.

Početkom devedesetih, Argentina je rasprodala vlastita bogatstva toliko brzo i potpuno da je projekt u velikoj mjeri nadišao sve ono što se zbivalo u Čileu samo deset godina ranije. Do 1994. godine 90 posto svih državnih tvrtki prodano je privatnicima, među kojima su se našli Citibank, Bank Boston, francuske tvrtke Suez i Vivendi, španjolski Repsol i Telefónica. Prije same rasprodaje, Menem i Cavallo širokogrudno su novim vlasnicima učinili vrijednu uslugu — otpustili su, po Cavallovim osobnim procjenama, otprilike 700 000 radnika; drugi izvori navode i daleko veću brojku. Samo je naftna kompanija tijekom Menemovog mandata ostala bez 27 000 ljudi. Kao Sachsov obožavatelj, Cavallo je proces nazvao »šok-terapijom«. Menem se služio još okrutnijim izrazom — u državi koja je još trpjela posljedice masovnih tortura, skovao je naziv »teška operacija bez anestezije«.[38*]

Na vrhuncu transformacije, časopis *Time* na naslovnicu stavlja Menema čije se lice ceri iz središta suncokreta — naslov glasi »Menemovo čudo«.[39]

* U siječnju 2006. godine, dugo nakon što su Cavallo i Menem napustili svoje položaje, Argentinci su doznali neke iznenađujuće novosti. Saznalo se da »Cavallov plan« zapravo i nije bio Cavallov, ali ni MMF-ov - cjelokupan program argentinske šok-terapije ranih devedesetih u tajnosti su oblikovali JP Morgan i Citibank, dva najveća argentinska privatna zajmodavca. U tužbi protiv argentinske vlade poznati povjesničar Alejandro Olmos Gaona otkriva zastrašujući, 1 400 stranica dug dokument koje su dvije američke banke napisale za Cavalla: »...politički programi koje je vlada provodila od '92. naovamo sadrže... privatizaciju sredstava, reformu zakona o radu, privatizaciju mirovinskog sustava. Sve se iznosi polažućl veliku pozornost na detalje... Svi vjeruju da je Domlngo Cavallo autor ekonomskog plana koji se provodio nakon 1992., ali to nije istina.«

Uistinu, bilo je to čudo - Menem i Cavallo proveli su radikalni i bolni program privatizacije, pritom ne izazivajući narodnu bunu. Kako im je uspjelo?

Godinama kasnije, Cavallo objašnjava: »U vrijeme hiperinflacije ljudi trpe neizmjerno, osobito oni s niskim plaćama i mali štediše, jer gledaju i slušaju kako im u nekoliko sati ili nekoliko dana plaće jede porast cijena koji se zbiva neslućenom brzinom. Tada ljudi zamole vladu: 'Molimo vas, učinite nešto'. Ako vlada oblikuje dobar plan stabilizacije, to je prilika da ga se poprati i drugim reformama... od kojih se one najvažnije vežu s otvaranjem ekonomije, deregulacijom tržišta i procesom privatizacije. No, jedini način primjene svih tih reformi bio je, u to vrijeme, iskoristiti stanje koje je nastalo djelovanjem hiperinflacije, jer je narod bio spreman prihvatiti radikalne promjene s ciljem rezanja hiperinflacije i povratka u normalno stanje.«[40]

Dugoročno gledajući, Cavallov program će se, u svojoj sveobuhvatnosti, pokazati katastrofalnim rješenjem za Argentinu. Njegova metoda stabilizacije valute — vezanjem pesa za američki dolar - do te je mjere podigla cijenu proizvodnje da se argentinske tvornice nisu mogle natjecati s jeftinim uvozom koji je gušio zemlju. Tijekom tog razdoblja nestao je toliki broj radnih mjesta da je polovica zemlje završila ispod granice siromaštva. Ipak, kratkoročno, plan je polučio savršen uspjeh — Cavallo i Menem provukli su privatizaciju u vrijeme dok je država teturala pod šokom hiperinflacije. Kriza je obavila svoje.

Postignuće koje su ostvarili argentinski vode bilo je bliže psihološkim, nego ekonomskim tehnikama. Kao što je Cavallo, veteran hunte, savršeno dobro razumijevao, u trenucima krize ljudi su spremni predati velik dio moći svakome tko izjavi da posjeduje čarobno rješenje — bez obzira bila u pitanju kriza kao financijski slom ili, kao što će Busheva administracija kasnije pokazati, teroristički napad.

Tako je od Friedmana započeti križarski pohod uspio preživjeti zastrašujući prijelaz u demokraciju — iako ne tako da su njegovi pobornici uvjeravali birače u mudrost vlastitih svjetonazora, nego tako što su spremno skakali s krize na krizu i znalački iskorištavali beznađe ekonomskih slomova i promicali programe kojima su vezivali ruke ranjivim, novim demokracijama. Nakon što su usavršili taktiku, prilike su se doslovno počele množiti. Volckerov šok slijedila je meksička Kriza tekile 1994., Azijska zaraza 1997. i Ruski kolaps 1998. — za njim ubrzo slijedi i slom u Brazilu. Kad su ti šokovi i krize počeli gubiti snagu, pojavit će se kataklizme: tsunamiji, uragani, ratovi i teroristički napadi. Kapitalizam katastrofe počeo je poprimati svoje obličje.

4. dio
Izgubljeni u tranziciji
Dok plakasmo, dok drhtasmo, dok plesasmo...

Ti najcrnji trenuci dali su poticaj upravo savršenim mogućnostima za one koji shvaćaju potrebu fundamentalne ekonomske reforme.

Stephan Haggard i John Williamson,
The Political Economy of Policy Reform, 1994.

09 Kako zalupiti vrata povijesti pred nosom

Kriza u Poljskoj, pokolj u Kini

Živim u Poljskoj, danas slobodnoj, a Miltona Friedmana smatram jednim od najvažnijih intelektualnih arhitekata slobode moje domovine.

Leszek Balcerowicz, bivši poljski ministar financija, studeni 2006.[1]

Postoji određeni kemijski spoj koji se oslobađa u utrobi kad udeseterostručite zaradu. Izaziva ovisnost.

William Browder, američki financijski menadžer, o ulaganjima u Poljsku tijekom prvih dana kapitalizma[2]

Ni u kojem slučaju ne smijemo prestati jesti, jer strahujemo da se ne zagušimo.

Narodni dnevnik, službene državne novine, o potrebi nastavka reforme slobodnog tržišta nakon pokolja na trgu Tiananmen[3]

PRIJE NEGO ŠTO JE PAO Berlinski zid i tako postao najsnažnijim simbolom raspada komunizma, nastala je ikona koja je otkrila mogućnost pada sovjetskih barijera. Bio je to Lech Walesa, električar bez posla, gustih brkova, raščupane kose, koji se penjao na željeznu ogradu ukrašenu cvijećem i zastavama u poljskome gradu Gdańsku. Ta je ograda štitila Lenjinovo brodogradilište, a s njim i tisuće radnika koji su se tamo ušančili i prosvjedovali protiv odluke kojom je Komunistička partija podigla cijenu mesu.

Radnički štrajk bio je dotad neviđen izraz pobune protiv iz Moskve nadzirane vlade koja je Poljskom upravljala trideset pet godina. Nitko nije znao što će se dogoditi — hoće li Moskva poslati tenkove? Hoće li tenkovi pucati po štrajkačima i natjerati ih da rade? Štrajk je trajao sve dulje, a brodogradilište se pretvorilo u džep narodne demokracije unutar autoritarne države - radnici su produljili popis zahtjeva. Nisu više željeli da im živote nadziru partijski aparatčici koji su, navodno, govorili u ime radničke klase. Željeli su osnovati vlastiti, nezavisni sindikat, tražili su pravo da pregovaraju, da se cjenjkaju,

pravo na štrajk. Ne čekajući dopuštenje, glasovanjem su utemeljili sindikat i nazvali ga Solidarność — Solidarnost.[4] To se zbilo 1980., one godine kad se svijet zaljubio u Solidarnost i sindikalnog vodu Lecha Walesu.

Walesa, tada tridesetšestogodišnjak, bio je toliko usklađen sa stremljenjima poljskoga radništva da je sve podsjećalo na neku vrstu duhovne pričesti. »Jedemo isti kruh!«, grmio je kroz mikrofon u gdanjskim brodogradilištima. Sto se odnosilo ne samo na Walesinu neupitnu radničku vjerodostojnost, nego i na snažnu ulogu koju je u nastanku tog novog pokreta odigrala Katolička crkva. Dok su partijski dužnosnici mrko gledali na religiju, radnici su svoju vjeru iskazivali kao dokaz hrabrosti — iza barikada su u redovima primali svetu pričest. Sam Walesa, taj privlačan spoj opscenosti i pobožnosti, otvara ured Solidarnosti noseći drveno raspelo u jednoj ruci i stručak cvijeća u drugoj. Kad je došlo vrijeme da se potpiše prvi povijesni sindikalni sporazum između Solidarnosti i vlade, Walesa se potpisao »velikim nalivperom načinjenim u obliku pape Ivana Pavla II.« Divljenje je bilo obostrano — poljski papa poručio je Walesi da se moli za Solidarnost.[5]

Solidarnost se zastrašujućom brzinom širila poljskim rudnicima, brodogradilištima i tvornicama. 10 milijuna članova u samo godinu dana — gotovo polovica poljskog radno sposobnog stanovništva. Izborivši pravo na pregovore, Solidarnost je počela iznositi konkretne zahtjeve — pet, a ne šest radnih dana tjedno, veći utjecaj na upravljanje tvornicama. Već umorni od života u državi koja je idealizirala radničku klasu i istovremeno zlostavljala ono stvarno radništvo, članovi Solidarnosti u javnost su iznosili pojedinosti o korumpiranosti i okrutnosti partijskih dužnosnika koji su odgovarali ne poljskome narodu nego nekim dalekim i izoliranim moskovskim birokratima. U lokalne podružnice Solidarnosti slila se sva žudnja za demokracijom i samoupravljanjem koje je gazila jednopartijska vlast i tako pokrenula masovni egzodus iz Komunističke partije.

Moskva je pokret prepoznala kao dotad najozbiljniju prijetnju svojem Istočnom imperiju. Unutar Sovjetskoga Saveza oporbu su i dalje najvećim dijelom činili aktivisti za ljudska prava, većinom desno orijentirani. Pripadnike Solidarnosti nije se olako moglo odbaciti kao »sluge kapitalizma« — oni su bili radnici s čekićima u rukama, ugljenom prašinom na koži, ljudi koji bi trebali, sukladno marksističkoj teoriji, stvarati temelj partije.* Još veća prijetnja bila je vizija Solidarnosti kao potpuna antiteza partiji - demokratska gdje je partija bila autoritarna; raspršena gdje je partija bila

* Jedna od omiljenih parola Solidarnosti iz osamdesetih godina glasila je: »Socijalizam - DA, njegova izopačenost - NE« (što vjerojatno neizmjerno bolje zvuči na poljskome).

centralizirana; samoupravljačka gdje je partija bila birokratska. Sa svojih 10 milijuna članova Solidarnost je imala moć u potpunosti zaustaviti poljsku privredu. Kako se Walesa izrugivao - možda će izgubiti političke bitke, »ali nas nitko neće tjerati na rad. Jer ako nam narede da izrađujemo tenkove, onda ćemo izrađivati tramvaje. Kamioni će, ako ih tako složimo, voziti unatraške. Mi znamo kako pobijediti sustav. Mi smo njegovi učenici.«

Odlučnost kojom je Solidarnost stremila demokraciji nadahnula je na pobunu čak i članove partije. »Jednom sam bio toliko naivan da sam pomišljao da je za grijehe partije kriva šačica zlih ljudi«, izjavio je poljskim novinama Marian Arendt, član Centralnog komiteta. »Sad više ne gajim takve iluzije. Nešto je krivo u cijelom aparatu, u cijeloj našoj strukturi.«[6]

U rujnu 1981. godine, pripadnici Solidarnosti bili su spremni svoj pokret podići na novu razinu. Devetsto poljskih radnika još se jednom okupilo u Gdańsku, na prvom nacionalnom kongresu sindikata. Tom prilikom Solidarnost se pretvara u revolucionarni pokret koji stremi preuzeti državu, nudeći Poljskoj vlastiti ekonomski i politički program. U programu piše: »Zahtijevamo samoupravne i demokratske reforme na svim razinama uprave, i nov socio-ekonomski sustav koji u sebi ujedinjuje planiranje, samoupravljanje i tržište.« U samome središtu programa nalazila se vizija preobrazbe golemih tvrtki pod državnom upravom u kojima su radili milijuni članova Solidarnosti, u demokratske, radničke kooperative. »Društveno poduzetništvo«, stoji dalje u programu, »trebalo bi postati temeljnom organizacijskom jedinicom ekonomije. Njega nadziru radnički savjeti koji zastupaju kolektiv, a operativno ga vodi direktor koji se imenuje natječajem i koga savjet može opozvati.«[7] Walesa se usprotivio tom zahtjevu, strahujući da bi tolik izazov partijskome nadzoru mogao izazvati slom. Drugi su tvrdili da je pokretu potreban cilj, pozitivna nada u budućnost, a ne samo neprijatelj. Walesu su tom prilikom nadglasali, te je ekonomski program postao službenom politikom Solidarnosti.

Walesina strahovanja o mogućnosti sloma pokazala su se dobro utemeljenima. Sve veće ambicije koje je iskazivala Solidarnost u Moskvi su izazvale strah i bijes. Pod snažnim pritiskom, poljski voda, general Wojciech Jaruzelski, proglasio je, u prosincu 1981., vojni zakon. Tenkovi su se probijali kroz snijeg, opkoljavali tvornice i rudnike, a tisuće članova i vode Solidarnosti, među njima i Walesu, odvodilo se, hapsilo i trpalo u zatvore. Časopis *Time* piše ovako: »Vojnici i policija služili su se silom da rastjeraju nepokorne radnike, ostavljajući najmanje sedam mrtvih i stotine ranjenih, nakon što su rudari iz Katowica odlučili uzvratiti sjekirama i pajserima.«[8]

Solidarnost se povukla u podzemlje, ali je tijekom osmogodišnje policijske vladavine državom, legenda o pokretu samo još više rasla. Godine

1983. Walesa dobiva Nobelovu nagradu za mir, unatoč tome što mu je država i dalje ograničavala djelovanje i što nije osobno mogao doći na dodjelu. »Mjesto dobitnika Nagrade za mir je prazno«, na svečanosti je rekao predstavnik Nobelovog odbora. »Stoga se još više potrudimo poslušati nijemi govor njegovog ispražnjenog mjesta.«

Prazno mjesto bila je prikladna metafora budući da su dotad već svi u Solidarnosti vidjeli ono što im je odgovaralo: Nobelov odbor vidio je čovjeka čije je »jedino oružje bilo oružje miroljubivog štrajka.«[9] Ljevica je vidjela mogućnost otkupljenja, socijalizam neukaljan Staljinovim ili Maovim zločinima. Desnica je otkrivala dokaze da komunističke države čak i na one umjerene izraze neslaganja uzvraćaju grubom silom. Pokreti za ljudska prava vidjeli su zatvorenike zatočene zbog vlastitih uvjerenja. Katolička crkva pronalazila je saveznika u borbi protiv komunističkog ateizma. A Margaret Thatcher i Ronald Reagan spazili su otvor, napuklinu u sovjetskome oklopu — unatoč tome što se Solidarnost borila za upravo ona prava koja se to dvoje voda trudilo svim silama zgaziti u vlastitim državama. Što je zabrana trajala dulje, to je mitologija Solidarnosti postajala snažnijom.

Do 1988. već je oslabio teror onog prvotnog sloma, te su poljski radnici ponovno počeli organizirati masovne štrajkove. Taj su put, budući da se ekonomija našla u slobodnome padu, a u Moskvi na vlast zasjeo umjerenjački režim Mihaila Gorbačova, komunisti popustili. Legalizirali su Solidarnost i pristali na hitne izbore. Solidarnost se rascijepila na dvije skupine — postojao je sindikat, ali i novo krilo Građanski komitet Solidarnosti koji će sudjelovati na izborima. Ta dva tijela bila su nerazdvojivo povezana — vođe Solidarnosti bili su kandidati, a budući da je izborni program bio nejasan, jedine konkretne crte kako bi budućnost Solidarnosti mogla izgledati nalazile su se u ekonomskom programu. Sam Walesa nije se natjecao, odlučivši zadržati ulogu sindikalnoga vođe, ali je postao zaštitnim znakom kampanje koja se vodila pod parolom: »S nama ste sigurniji«.[10] Komunisti su pretrpjeli sramotan poraz, a Solidarnost je slavila — natjecali su se za 261 zastupničko mjesto i osvojili ih 260.* Walesa je manevrirao iza kulisa i položaj premijera namijenio Tadeuszu Mazowieckome koji je, iako samo s tračkom Walesine karizme, ipak bio urednik tjednika Solidarnosti i jedan, kako ga se smatralo, od vodećih intelektualaca unutar pokreta.

* Izbori, iako sami po sebi revolucionarni, ipak su bili namješteni - od samoga početka Komunistička partija imala je zajamčenih 65 posto mjesta u donjem domu parlamenta - Solidarnost se smjela natjecati samo za ona preostala. Ipak, pobjeda je bila toliko snažna da je Solidarnost uspjela preuzeti stvarni nadzor nad vladom.

Šok vlasti

Kao što su Latinoamerikanci nedugo prije naučili, autoritarni režimi običavaju prigrliti demokraciju upravo u trenutku kad im ekonomski programi krenu putem propasti. Poljska nije bila izuzetak. Komunisti su desetljećima pogrešno vodili ekonomiju, radeći jednu katastrofalnu i preskupu grešku za drugom — država se našla na rubu raspada. »Na vlastitu nesreću, pobijedili smo!«, glasi legendarna (i proročka) Walesina izjava. Kad je Solidarnost preuzela vlast, dug je iznosio 40 milijardi, inflacija je divljala na 600 posto, dolazilo je do teških nestašica hrane i crno je tržište cvjetalo. Brojne tvornice izrađivale su proizvode koji su, bez kupaca na vidiku, trunuli po skladištima.[11] Poljacima je takvo stanje bilo okrutan prodor u demokraciju. Sloboda je konačno stigla, ali je malo njih imalo sklonosti ili vremena za slavlje jer su im plaće bile bezvrijedne. Dane su provodili stojeći u redovima za brašno ili maslac, ako su se te proizvode taj tjedan zatekli u prodavaonicama.

Cijelo to ljeto, nakon izborne pobjede, vlada Solidarnosti bila je paralizirana vlastitom neodlučnošću. Brzina urušavanja staroga poretka i nagla izborna pobjeda bili su šokovi već sami po sebi — samo nekoliko mjeseci kasnije aktivisti Solidarnosti isplaćivali su plaće istim onim agentima tajne službe pred kojima su se skrivali. Dodatni šok predstavljalo je otkriće da je jedva preostalo novca za plaće. Umjesto da gradi post-komunističku ekonomiju o kojoj se sanjalo, pokret se suočio s daleko hitnijom zadaćom sprečavanja sveobuhvatnog sloma i moguće masovne gladi.

Vode Solidarnosti znali su da žele okončati čvrst stisak u kojem je država gušila privredu, ali im nije bilo potpuno jasno čime bi ga mogli zamijeniti. Militantno krilo pokreta u takvom je stanju vidjelo mogućnost iskušavanja vlastitog ekonomskog programa — ako se tvornice u državnome vlasništvu pretvore u radničke kooperative, postoji mogućnost da ponovno postanu ekonomski isplative — radnička uprava može biti daleko učinkovitija, osobito bez dodatnih troškova partijske birokracije. Drugi su zagovarali jednako postupni pristup tranziciji kakav je Gorbačov zastupao u Moskvi - polagano proširivanje područja u kojima vrijede monetarni zakoni ponude i potražnje (više legalnih prodavaonica i tržišta), ujedinjeno s snažnim modelom javnoga sektora kakav je prevladavao u skandinavskim socijal-demokracijama.

No, baš kao što se zbilo i u Latinskoj Americi, prije nego što se stiglo dogoditi išta drugo, Poljska se morala riješiti dugova i izvući iz trenutačne krize. Teorijski gledano, upravo je to bila glavna zadaća MMF-a: davanje fondova za stabilizaciju kojima se sprečava ekonomske katastrofe. Ako je ijedna vlada zaslužívala tu slamku spasa, onda je to bila vlada Solidarnosti

koja se netom izvukla iz prvog demokratskog svrgavanja nekog komunističkog režima unutar Istočnoga bloka, tijekom posljednjih četrdeset godina. Sigurno bi, nakon svih hladnoratovskih parola upućenih totalitarnim režimima s druge strane Željezne zavjese, novi poljski vladari imali pravo očekivati bar malenu pomoć.

Samo što se takva nije nudila. U čvrstome zagrljaju ekonomista Čikaške škole, MMF i američko Ministarstvo financija poljske je tegobe promatralo kroz prizmu doktrine šoka. Ekonomski slom, veliko opterećenje dugovima, ojačani dezorijentacijom izazvanom promjenom režima, značili su da je Poljska u savršenom, oslabljenom, položaju da prihvati program radikalne šok-terapije. Financijski gledano, bila je zanimljivija od Latinske Amerike — istočnu Europu još nije dodirnuo zapadni kapitalizam... otvoreno tržište nije postojalo. Ono najdragocjenije još je ležalo u državnim rukama — savršeni kandidati za privatizaciju. Mogućnost brzih profita onima koji »ulete« prvi bila je neizmjerna.

Uvjeren da će nova vlada, što stanje bude gore, brže prihvatiti sveobuhvatnu preobrazbu u ničim obuzdani kapitalizam, MMF je dopuštao da država tone sve dublje i dublje u dugove i inflaciju. Bijela kuća, pod vlašću Georgea H. W. Busha, čestitala je Solidarnosti na pobjedi nad komunizmom, ali je jasno dala do znanja da američka administracija od njih očekuje da podmire sve dugove režima koji je zabranjivao i zatvarao članove sindikata — istodobno nudeći samo 119 milijuna dolara pomoći, što je bila sitnica u državi suočenoj s ekonomskim kolapsom i potrebom za temeljnim restrukturiranjem.

U takvom kontekstu Jeffrey Sachs, tada trideset četiri godine star, počinje raditi kao savjetnik Solidarnosti. Nakon bolivijskih podviga, legenda koja ga je okruživala dostiže doslovno vrtoglave visine. Diveći se kako može služiti kao doktor ekonomskog šoka u desetak zemalja i protom zadržati katedru, *Los Angeles Times* proglašava Sachsa — koji je i dalje izgledao kao član harvardskog debatnog kluba — »Indiana Jonesom ekonomije«.[12]

Sachs u Poljskoj počinje raditi još prije izborne pobjede Solidarnosti — na zahtjev komunističkih vlasti. Započeo je s jednodnevnim putovanjem i susretima s komunističkom vladom i Solidarnošću. A tada George Soros, financijer-milijarder i trgovac valutama, Sachsu daje mogućnost izravnijeg utjecaja. Soros i Sachs zajedno odlaze u Varšavu — Sachs se prisjeća: »Skupini iz Solidarnosti, kao i poljskoj vladi rekao sam da sam spreman više sudjelovati u rješavanju sve dublje ekonomske krize.«[13] Soros je pristao Sachsu i njegovom kolegi Davidu Liptonu, okorjelom ekonomistu

slobodnog tržišta, tada zaposlenom u MMF-u, pokriti troškove pripreme misije u Poljskoj. Kad je Solidarnost pobijedila na izborima, Sachs je počeo tijesno surađivati s pokretom.

Iako je bio slobodnjak kojega nisu plaćali ni MMF, ni američka vlada, Sachs je, po mišljenju mnogih najviših dužnosnika Solidarnosti, posjedovao gotovo mesijanske moći. S debelim vezama u Washingtonu, s legendarnom reputacijom, činilo se da u rukama drži ključeve koji otvaraju dveri pomoći i otpisa dugova što je novoj vladi bila posljednja šansa. Sachs je u to vrijeme izjavio da Solidarnost treba glatko odbiti plaćanje dugova i izrazio je uvjerenje da može prikupiti 3 milijarde dolara pomoći - što je bilo čitavo bogatstvo u usporedbi s Bushevom ponudom.[14] Boliviji je pomogao podići zajmove kod MMF-a i preprogramirao državni dug — naizgled nije bilo razloga za sumnju.

Ipak, ta je pomoć imala svoju cijenu — da bi Solidarnost dobila pristup Sachsovim vezama i moćima uvjeravanja, vlada je prvo morala prihvatiti plan koji je poljski tisak kasnije okrstio »Sachsovim planom« ili »šok-terapijom«.

Program je bio radikalniji od onoga nametnutoga Boliviji — osim uklanjanja nadzora nad cijenama i rezanja subvencija preko noći, Sachsov plan zagovarao je prodaju državnih rudnika, brodogradilišta i tvornica privatnome sektoru. Bio je to izravan sukob s ekonomskim programom Solidarnosti kojim se tražilo radničko vlasništvo, i iako su nacionalni vode pokreta prestali govoriti o kontroverznim idejama unutar programa, one su mnogim članovima Solidarnosti i dalje bivale temeljem njihove vjere. Sachs i Lipton oblikovali su program poljske šok-terapije tijekom samo jedne noći. Bio je petnaest stranica dug i, kako tvrdi Sachs: »Prvi put, vjerujem, da je itko napisao sveobuhvatan program preobrazbe socijalističke privrede u tržišnu ekonomiju.«[15]

Sachs je bio uvjeren da Poljska mora »taj skok iznad institucionalnog bezdana« izvesti odmah jer se, osim svih ostalih tegoba, našla na samome rubu hiperinflacije. Kako je rekao, kad jednom dođe do nje, nastat će »temeljni slom... čista, ničim obuzdana, katastrofa«.[16]

Održao je nekoliko individualnih seminara na kojima je ključnim dužnosnicima Solidarnosti objasnio plan — neki od njih trajali su četiri sata — a zatim se izabranim poljskim dužnosnicima obratio kao skupini. Mnogim vođama Solidarnosti nisu se sviđale Sachsove ideje — pokret je nastao tijekom pobune protiv drastičnog porasta cijena koji su nametnuli komunisti, a u tom im je trenutku Sachs rekao da izvedu to isto, samo u nezamislivo većim razmjerima. Tvrdio je da se time mogu spasiti upravo zato što »narod bezrezervno vjeruje Solidarnosti, što je upravo sjajno i od neizmjerne važnosti«.[17]

Vode Solidarnosti nisu planirali to povjerenje potratiti na programe koji će njihovim suborcima nanijeti velike tegobe, no godine podzemlja, zatvora i progonstava uspjele su ih odalečiti od vlastite baze. Kao što pojašnjava poljski urednik Przemyslaw Wielgosz, vrhuška pokreta »bila je doslovno izolirana... jer podršku nije dobivala iz tvornica nego od Crkve«.[18] Štoviše, vodstvo je očajnički željelo smiriti stanje, pa makar i po cijeni muka, a to je upravo nudio Sachs. »Hoćemo li uspjeti? To želim znati. Hoćemo li uspjeti?«, želio je saznati Adam Michnik, jedan od najčuvenijih intelektualaca Solidarnosti. Sachs nije ni trepnuo: »Sve je u redu. Uspjet ćete.«[19]*

Sachs je Boliviju često isticao kao primjer koji bi Poljska trebala podražavati, i to je činio toliko često da su se Poljaci već umorili slušajući o tome. »Volio bih vidjeti Boliviju«, tih je dana novinaru izjavio jedan od voda Solidarnosti. »Siguran sam da je strašno lijepa i jako egzotična. Samo, ne bih je želio vidjeti *ovdje.«* Lech Walesa razvio je osobito snažnu odbojnost prema Boliviji — što kasnije priznaje Gonzalu Sánchezu de Lozadi (Goniju), kad su se, kao predsjednici, godinama kasnije susreli na samitu. »Prišao mi je«, prisjeća se Goni, »i rekao: 'Oduvijek sam priželjkivao upoznati Bolivijca, osobito bolivijskog predsjednika, jer nas neprekidno tjeraju da uzimamo taj strašno gorak lijek, pritom govoreći da to moramo činiti zato što su to činili i u Boliviji. Kad sam vas upoznao, vidim da niste nimalo loši, ali sam vas nekoć iskreno mrzio.«[20]

Kad je govorio o Boliviji, Sachs je propustio spomenuti da je bolivijska vlada, u cilju provedbe programa šok-terapije, proglasila izvanredno stanje i dvaput kidnapirala i internirala sindikalne vode — jednako kao što je tajna policija Komunističke partije nedugo prije otimala i zatvarala vode Solidarnosti tijekom izvanrednog stanja u Poljskoj.

Danas se mnogi prisjećaju da je, najuvjerljivije od svega zvučalo Sachsovo obećanje da će, ako se pokore njegovim strogim napucima, Poljska prestati biti izuzetak i postati »normalna« — recimo kao »normalna europska država«. Stoga, ako je Sachs u pravu, i ako uistinu ubrzano mogu postati država kakve su Francuska ili Njemačka jednostavnim razaranjem struktura stare države, ne vrijedi li to muka? Zašto poći postupnim putem promjene koji lako može propasti - ili tražiti neki novi, treći put - kad im je instant-europska verzija pod nosom i poziva ih da je prihvate? Sachs je predviđao da će šok-terapija izazvati »trenutačne dislokacije« cjenovnim skokovima. »Ali će se zatim stanje stabilizirati — ljudi će znati na čemu su.«[21]

* Michnik je kasnije ogorčeno primijetio da je »u komunizmu najgore ono što slijedi kasnije«.

Zatim je sklopio savez s poljskim novoimenovanim ministrom financija Leszekom Balcerowicem, ekonomistom iz varšavske Središnje škole za planiranje i statistiku. U trenutku njegova imenovanja, malo se toga znalo o Balcerowiczevim političkim nagnućima (naime, svi ekonomisti službeno su bili socijalisti), ali će ubrzo postati jasno da je sam sebe smatrao počasnim *Chicago Boyem* — čitajući ilegalno poljsko izdanje Friedmanove knjige *Free to Choose.* Ona me »nadahnula, kao i mnoge druge, da sanjam o budućnosti slobode tijekom najmračnijih godina komunističke vladavine«, kasnije objašnjava Balcerowicz.[22]

Friedmanova fundamentalistička inačica kapitalizma bila je miljama daleko od onoga što je tog ljeta Walesa obećavao Poljskoj. On je i dalje tvrdio da će Poljska pronaći neki blaži, treći put, koji je u intervjuu s Barbarom Walters opisao kao: »mješavinu... To neće biti kapitalizam. Bit će to sustav bolji od kapitalizma koji će odbaciti sve zlo kapitalizma.«[23]

Mnogi su u to vrijeme tvrdili da Balcerowicz i Sachs svojim instant-receptom zapravo prodaju maglu i da će, umjesto da Poljskoj vrati zdravlje i normalno stanje, šok-terapijom prouzročiti još veći kaos siromaštva i deindustrijalizacije. »To je siromašna i slaba država. Nećemo moći preživjeti šok«, rekao je vodeći liječnik i zagovornik zdravstvenog osiguranja Lawrenceu Weschleru, novinaru *New Yorkera,*[24]

Tri mjeseca nakon povijesne izborne pobjede i nagle preobrazbe iz odmetnika u zakonodavce, najuži krug Solidarnosti raspravljao je, šetao, vikao, palio cigaretu na cigaretu, nesposoban odlučiti što da radi. A svakim novim danom država je sve dublje zapadala u ekonomsku krizu.

Jako neodlučan zagrljaj

Dana 12. rujna 1989., poljski premijer Tadeusz Mazowiecki, stao je pred prvi slobodno izabrani parlament. Uži krug Solidarnosti konačno je odlučio što će s ekonomijom, ali je samo šačica upućenih znala konačnu odluku — hoće li to biti Sachsov plan, Gorbačovljev postupni put ili radničke kooperative Solidarnosti?

Mazowiecki se spremao objaviti presudu, ali je usred tog velevažnog govora, prije nego što se stigao pozabaviti tim gorućim pitanjem države, nešto pošlo strašno po zlu. Zaljuljao se, uhvatio se za govornicu i, kako tvrdi jedan očevidac: »problijedio, hvatao zrak i čulo se kako govori ispod glasa: 'Ne osjećam se baš dobro'.«[25] Njegovi pomoćnici izvukli su ga iz dvorane, prepuštajući 415 poslanika na milost glasinama. Srčani udar? Je li otrovan? Tko — komunisti? Amerikanci?

Na katu niže, skupina liječnika pregledala je Mazowieckoga i prikopčala mu elektrokardiograf. Ni srčani udar, ni otrov. Premijer je, jednostavno rečeno, patio od »akutnog umora«, ozbiljnog manjka sna i pretjerane količine stresa. Nakon gotovo čitavog sata napete neizvjesnosti, ponovno se vratio u dvoranu gdje ga je dočekao gromoglasni aplauz. »Oprostite«, rekao je knjiški nastrojeni Mazowiecki. »Moje zdravstveno stanje u potpunosti je jednako stanju poljske ekonomije.«[26]

I, naposljetku, pravorijek — poljska će se ekonomija od akutnog umora liječiti šok-terapijom, i to osobito radikalnom inačicom koja u sebi sadrži »privatizaciju državne industrije, stvaranje burze vrijednosnica i tržišta kapitala, konvertibilnu valutu i prijelaz s teške industrije na proizvodnju robe široke potrošnje«, kao i »rezanje proračuna« — sve istovremeno i što brže moguće.[27]

Ako je san o Solidarnosti započeo Walesinim odlučnim preskokom čelične ograde u Gdańsku, onda je Mazowiecki, svojim izmoždenim predavanjem šok-terapiji bio simbol svršetka tog sna. Naposljetku je odlučio novac. Članovi Solidarnosti nisu utvrdili da je njihova vizija zajedničkog upravljanja privredom po sebi pogrešna, ali su njihovi vode povjerovali da je ipak najvažnije osloboditi se komunističkih dugova i trenutačno stabilizirati valutu. Henryk Wujec, jedan od najvećih pobornika poljske kooperative, u to vrijeme izjavio je: »Da smo imali dovoljno vremena, možda bismo mogli uspjeti. Nismo imali vremena.«[28] A Sachs je mogao stvoriti novac. Poljacima je pomogao da sklope sporazum s MMF-om, osigurao djelomični otpis dugova i milijardu dolara za stabilizaciju valute — sve redom, a osobito MMF-ovi fondovi, bilo vezano uz bezuvjetno pokoravanje šok-terapiji.

Poljska je postala klasičnim primjerom Friedmanove teorije krize — dezorijentacija brzih političkih promjena u spoju s kolektivnim strahom izazvanim ekonomskim kolapsom učinili su mogućnost čudotvornog i brzog oporavka — ma koliko prividnog — previše privlačnom da bi je se odbilo. Halina Bortnowska, aktivistica za ljudska prava, opisala je brzinu promjena tijekom tog razdoblja kao »način života kojim živimo ovih dana podsjeća na razliku između pasjih i ljudskih godina... postajemo očevicima polupsihotičnih reakcija. Nemoguće je više očekivati da ljudi zastupaju vlastite interese jer su toliko dezorijentirani da ne znaju — ili ne mare — o kojim je interesima zapravo riječ.«[29]

Ministar financija Balcerowicz kasnije je priznao da je iskorištavanje takvog stanja krize bila smišljena strategija - način kojim se, kao i svim drugim taktikama šoka, uklanjala opozicija. Objasnio je da je bio u

mogućnosti i sadržajem i formom progurati programe dijametralno suprotne viziji Solidarnosti samo zato što se Poljska tada nalazila u, kako je on to okrstio, razdoblju »nesvakidašnje politike«. To je stanje opisao kao kratkotrajno razdoblje u kojemu ne vrijede pravila »normalne politike« (konzultacije, diskusije, rasprave) — drugim riječima, nedemokratsko vrijeme unutar vladavine demokracije.[30]

»Nesvakidašnja politika«, izjavio je, »po definiciji je razdoblje jasnog diskontinuiteta državne povijesti. Ona može biti razdoblje iznimno duboke ekonomske krize, slom ranijeg institucionalnog sustava ili pak oslobođenje od strane vladavine (ili završetak rata). U Poljskoj 1989. stapaju se sve tri pojave.«[31] Zbog takvih nesvakidašnjih okolnosti, bio je u mogućnosti u stranu ukloniti normalan proces i nametnuti »radikalno ubrzavanje legislativnog procesa«, kojim se ozakonio paket šok-terapije.[32]

Tijekom ranih devedesetih, Balcerowiczeva teorija o razdobljima »nesvakidašnje politike« privlači zamjetno zanimanje vašingtonskih ekonomista. Nimalo čudno — samo dva mjeseca nakon što je Poljska najavila prihvaćanje šok-terapije, dogodilo se nešto što će promijeniti tijek povijesti i poljskome eksperimentu pridati globalno značenje. U studenome 1989. godine, oduševljeno se ruši Berlinski zid, grad se pretvara u sajam mogućnosti, a na ruševinama vijori MTV-ova zastava — kao da se Istočni Berlin pretvorio u mjesečevu površinu. Odjednom se činilo da cijeli svijet proživljava istu vrstu ubrzanog postojanja kao i Poljaci — Sovjetski Savez našao se na rubu raspada, aparthejd u Južnoafričkoj republici opasno je teturao, počinju zamirati autoritarni režimi u Latinskoj Americi, istočnoj Europi i Aziji, a dugi ratovi, od Namibije do Libanona, privode se kraju. Posvuda se ruše stari režimi, a oni koji se rađaju na njihovim ruševinama tek moraju poprimiti svoja obličja.

Tijekom samo nekoliko godina činilo se da je polovica svijeta uronila u »nesvakidašnju politiku« ili »tranziciju«, kako se devedesetih nazivalo oslobođene zemlje — zastale u egzistencijalnom vakuumu između prošlosti i budućnosti. Kako tvrdi Thomas Carothers, vođa takozvanog aparata za promicanje demokracije vlade Sjedinjenih Država: »tijekom prve polovice devedesetih... broj »zemalja u tranziciji« radikalno raste, a gotovo stotinu država (otprilike 20 u Latinskoj Americi, 25 u istočnoj Europi i bivšem Sovjetskom Savezu, 30 u podsaharskoj Africi, 10 u Aziji i 5 na Bliskome Istoku) nalazi se u nekoj vrsti radikalne tranzicije iz jednog modela vlasti na drugi.«[33]

Mnogi su tvrdili da će cijeli taj tok, kao i pad stvarnih i onih metaforičkih zidova, dovesti do kraja ideološkog pravovjerja. Oslobođeni polarizacijskog učinka sukobljenih supersila, države će konačno moći iz oba

svijeta odabrati ono najbolje — stvarajući neki vid hibrida političke slobode i ekonomske sigurnosti. Gorbačov je izjavio: »Mnoga desetljeća dogmatskog sljepila i krutog pristupa učinila su svoje. Danas želimo pokazati svoj istinski stvaralački duh.«[34]

Čikaška je škola takve priče o miješanim ideologijama dočekala neskrivenim prezirom. Poljska je jasno pokazala da takav vid kaotične tranzicije otvara mogućnosti odlučnim pojedincima koji će se brzim djelovanjem probiti kroz takve brze promjene. Došao je trenutak da se bivše komunističke države preobrati na čisti friedmanizam, a ne u nekakav bastardni keynesijanski kompromis. Sam Friedman izjavio je da pravovjerni iz Čikaške škole moraju imati spremna rješenja još u trenutku kad svi ostali i dalje postavljaju pitanja i trude se pronaći smjer.

Neka vrsta ponovnog susreta pojedinaca koji su zagovarali taj svjetonazor zbila se te sudbonosne zime 1989. — na posve prikladnome mjestu, naime, čikaškome Sveučilištu. Prilika za susret bilo je predavanje Francisa Fukuyame, naslovljeno »Bližimo li se kraju povijesti?«* Fukuyami, tada višem političkom savjetniku u američkom State Departmentu, strategija pobornika neobuzdanog kapitalizma bila je posve jasna — ne raspravljati s nevažnima nego, umjesto toga, preventivno proglasiti pobjedu. Fukuyama je vjerovao da se krajnosti ne bi smjelo odbacivati, nikakav izbor onog najboljega iz obaju svjetova, nikakvih djelomičnih rješenja. Propast komunizma, kako je govorio okupljenima, vodi »ne ka 'kraju ideologije' ili stapanju kapitalizma i socijalizma... nego ničim pomućenoj pobjedi ekonomskog i političkog liberalizma«. Nije to bio kraj ideologije, nego »povijesti kao takve«.[35]

Predavanje je sponzorirao John M. Olin, dugogodišnji financijer Friedmanovog ideološkog pohoda i procvata desničarskih trustova mozgova.[36] Spoj je bio savršeno prikladan budući da je Fukuyama u biti potvrđivao Friedmanovu tvrdnju da su slobodna tržišta i slobodni narodi dio nerazdvojnog projekta. Tu je tezu hrabro prenio na novo područje, tvrdeći da deregulirana tržišta u ekonomskoj sferi, u spoju s liberalnom demokracijom političke sfere, predstavljaju »konačnu točku ideološke evolucije čovječanstva i... konačni oblik ljudske vladavine«.[37] Demokracija i radikalni kapitalizam sljubljuju se, ne samo jedno s drugim, nego i s modernitetom, napretkom i reformom. Oni koji se protive tom spajanju ne samo što griješe nego i su »i dalje unutar povijesti«, kako to izriče Fukuyama, što je jednako onima ostalima iza Drugog dolaska, budući da su svi drugi već prešli na nebesku, »posthistorijsku« razinu.[38]

* To predavanje Fukuyama pretvara u knjigu *Kraj povijesti i posljednji čovjek*, objavljenu tri godine kasnije.

Ta tvrdnja je doslovno briljantan primjer izbjegavanja demokracije kakvo je oblikovala Čikaška škola. Jednako koliko je MMF pokušavao, pod krinkom programa hitne »stabilizacije«, u Latinsku Ameriku i Afriku prokrijumčariti privatizaciju i »slobodnu trgovinu«, Fukuyama se potrudio taj isti, iznimno upitni program, ucijepiti u prodemokratski val koji se podizao od Varšave do Manile. Kao što sam primjećuje, istina je da postoji jasan i nezaustavljiv konsenzus da svi ljudi imaju pravo demokratski vladati sobom, ali samo u najludim maštanjima unutar State Departmenta tu žudnju za demokracijom prati zahtjev građana za ekonomskim sustavom koji bi ukinuo zaštitu radnih prava i uzrokovao masovna otpuštanja.

Ako je i postojao istinski konsenzus o čemu, onda je to bio konsenzus da je za one koji su bježali iz lijevih i desnih diktatura, demokracija značila konačno zadobivanje prava odlučivanja u svim važnim pitanjima umjesto jednostranog i nasilnog nametanja tuđih ideologija. Drugim riječima, to univerzalno načelo koje Fukuyama identificira kao »suverenitet naroda« u sebi *sadrži* pravo naroda da bira način kojim će se raspoređivati blago njihovih domovina — od sudbina tvrtki u državnome vlasništvu, pa do razine subvencija za škole i bolnice. Diljem svijeta, pojedinci su bili spremni iskoristiti svoja krvavo plaćena demokratska prava i konačno postati tvorcima vlastitih nacionalnih sudbina.

Godine 1989. povijest je stvarala uzbudljiv zaokret i ulazila u razdoblje istinske otvorenosti i mogućnosti. Stoga nije nimalo slučajno da Fukuyama, iz svoga gnijezda u State Departmentu, bira upravo taj trenutak da pokuša bučno zatvoriti knjigu povijesti. Niti je slučajno da Svjetska banka i MMF biraju upravo tu eksplozivnu godinu da otkriju postojanje »Vašingtonskog konsenzusa« - posve jasan pokušaj prekida svih rasprava i raspri o bilo kakvim ekonomskim idejama izvan »ladice« slobodnog tržišta. Bile su to strategije ograničavanja demokracije, stvorene da sasijeku neočekivanu pojavu samoodređenja, te vječne i jedine najveće prijetnje križarskome pohodu Čikaške škole.

Šok na trgu Tiananmen

Kina je bila jedno od mjesta na svijetu gdje se dokazala sva nevjerodostojnost hrabre Fukuyamine tvrdnje. Fukuyama je svoj govor održao u veljači 1989. - dva mjeseca kasnije u Pekingu je doslovno eksplodirao prodemokratski pokret praćen masovnim prosvjedima i protestnim sjedenjem na trgu Tiananmen (Trg nebeskog mira — op. prev.). Fukuyama je iznio postavku da su demokratski procesi i »procesi slobodnog tržišta« u svojoj biti procesi-blizanci koje je nemoguće razdvojiti. No, u Kini,

vlada je učinila upravo to — svim se silama trudila deregulirati cijene i plaće i proširiti opseg tržišta dok je, istovremeno, čvrsto odlučila silovito se oduprijeti svim zahtjevima za izbore i građanske slobode. Prosvjednici su, s druge strane, zahtijevali demokraciju i, mnogi među njima, protivili se vladinu prihvaćanju neregulirano kapitalizma, što su, kao činjenicu, zapadni mediji često izostavljali u svojim izvješćima o zbivanjima. U Kini demokracija i ekonomija Čikaške škole nisu išle ruku pod ruku - našle su se na suprotnim stranama barikada koje su okruživale trg Tiananmen.

Ranih osamdesetih, kineska vlada, tada pod vodstvom Deng Xiaopinga, bjesomučno je pokušavala izbjeći reprizu događanja u Poljskoj gdje su radnici dobili dopuštenje osnovati neovisni pokret i njime u pitanje dovesti partijski monopol na moć. Naime, kineski vode nisu namjeravali štititi tvornice u državnome vlasništvu, kao ni poljoprivredne zajednice koje su činile temelj komunističke države. Deng je, ustvari, čvrsto odlučio prijeći na korporativnu ekonomiju — u tome je bio toliko odlučan da je njegova vlada, 1980. godine, pozvala Miltona Friedmana da u Kini, temeljima teorije slobodnog tržišta pouči stotine visokih državnih dužnosnika, profesora i partijskih ekonomista. »Svi su pozvani na ulazu morali pokazati pozivnice«, prisjeća se Friedman svoje pekinške i šangajske publike. Njegova temeljna poruka glasila je: »Koliko neizmjerno bolje obični ljudi žive u kapitalizmu, nego u komunističkim državama!«[39] Iznosio je primjer Hong Konga, područja čistog kapitalizma kojemu se Friedman već odavno divio zbog »dinamičnog i inovativnog karaktera koji je stvorila osobna sloboda, sloboda trgovine, niski nameti i minimalne intervencije vlasti«. Tvrdio je da je Hong Kong, unatoč nepostojanju demokracije, slobodniji od Sjedinjenih Država, budući da tamošnja vlast manje utječe na ekonomiju.[40]

Friedmanova definicija slobode u kojoj su političke slobode samo slučajnosti, štoviše, nepotrebne, u usporedbi sa slobodom neobuzdane trgovine, savršeno se uklapala s vizijom koja je nastajala u krugovima kineskog Politbiroa. Partija je ekonomiju željela otvoriti privatnom vlasništvu i potrošačkom mentalitetu, i istovremeno u rukama zadržati vlast — taj je plan, partijskim dužnosnicima i njihovim obiteljima osiguravao najbolje poslove i prva mjesta u redovima za najveće zarade u trenutku kad započne rasprodaja državnoga vlasništva. Sukladno toj inačici »tranzicije«, oni isti pojedinci koji su državu nadzirali pod komunizmom, nadzirat će je i u kapitalizmu, istovremeno uživajući u velikom poboljšanju vlastitoga životnoga stila. Kineska vlada nije namjeravala podražavati model Sjedinjenih Država — model kojemu su stremili bio je daleko bliži Pinochetovom Čileu: slobodna tržišta sljubljena s autoritarnim političkim nadzorom koji se provodi represijom čelične pesnice.

Od samog početka Dengu je bilo savršeno jasno da je u cijelom planu represija najvažniji čimbenik. Tijekom Maove vladavine, kineska država okrutno je nadzirala vlastiti nadzor, razračunavala se s protivnicima i neistomišljenike slala na preodgoj. Samo, Maova represija provodila se u ime radništva i protiv buržoazije — partija se sad spremala podići vlastitu kontrarevoluciju i od radnika zatražiti da se odreknu najvećeg dijela povlastica i sigurnosti kako bi manjina mogla ostvarivati goleme zarade. Sto nije bila nimalo laka zadaća. Kad je Deng, 1983. godine, Kinu otvorio stranim ulaganjima i smanjio zaštitu radništva, istovremeno je naredio stvaranje Narodne naoružane policije s 400 000 pripadnika — novu, putujuću postrojbu za gušenje štrajkova, sa zadaćom gonjenja svih znakova »ekonomskih zločina« (bolje rečeno, štrajkova i prosvjeda). Kako tvrdi povjesničar Kine Maurice Meisner: »Narodna naoružana policija u arsenalima je posjedovala američke helikoptere i električne štapove za stoku.« I: »nekoliko je odjela otputovalo u Poljsku kako bi se obučavalo u tehnikama gušenja pobuna« — tamo su izučavali taktike kojima se poljska policija koristila protiv Solidarnosti tijekom razdoblja izvanrednog stanja.[41]

Velik broj Dengovih reformi bio je uspješan i omiljen — seljaci su dobili veći nadzor nad vlastitim životom, u gradove se vratila trgovina. No, potkraj osamdesetih, Deng započinje uvoditi mjere koje je gradsko radništvo doslovno dočekalo na nož — ukida nadzor cijena koje skaču u nebo; nestaje zaštita na radu što dovodi do masovne nezaposlenosti; u novoj Kini sve se više naziru temeljne nejednakosti između pobjednika i gubitnika. Već 1988. godine, Partija se suočava sa snažnom reakcijom, što je prisiljava da djelomično odustane od deregulacije cijena. Bahata korumpiranost i nepotizam Partije također su izazivali sve veće negodovanje. Mnogi Kinezi željeli su veće tržišne slobode, ali je »reforma« sve više i više podsjećala na kod kojim su se partijski dužnosnici pretvarali u tajkune, budući da su mnogi od njih u privatni posjed preuzeli imovinu kojom su dotad upravljali kao birokrati.

Budući da se eksperiment slobodnog tržišta našao u pogibelji, vlasti ponovno pozivaju Friedmana da posjeti Kinu — jednako kao što su ga Chicago Boysi i piraje zatražili za pomoć 1975. godine, u trenutku kad svojim programom rasplamsavaju unutarnju pobunu u Čileu.[42] Važan posjet, svjetski slavnog gurua kapitalizma bila je »injekcija« koju su kineski »reformatori« toliko trebali.

Kad su Friedman i njegova supruga Rose stigli u Šangaj, u rujnu 1988. godine, zapanjilo ih je kolikom je brzinom središnja Kina počela nalikovati Hong Kongu. Usprkos gnjevu koji je tinjao u narodu, sve što su vidjeli

samo je potvrdilo »našu vjeru u snagu slobodnih tržišta«. Friedman je taj trenutak opisao kao »razdoblje najveće nade kineskog eksperimenta«.

U nazočnosti službenih državnih medija, Friedman je dva sata sastančio s Zhao Ziyangom, generalnim sekretarom Komunističke partije, i Jiang Zeminom, tadašnjim partijskim sekretarom Šangajskog komiteta i budućim kineskim predsjednikom. Friedmanov savjet Jiangu doslovni je odjek savjeta koji je dao Pinochetu u trenutku kad se čileanski eksperiment našao na tankome ledu - nemojte podleći pritisku i ne oklijevajte. »Naglasio sam važnost privatizacije i slobodnih tržišta, kao i liberalizacije u jednome potezu«, prisjeća se Friedman. U memorandumu koji je uputio generalnom sekretaru Komunističke partije, Friedman naglašava da je šok-terapija u tom trenutku još više potrebita. »Prvi kineski koraci na putu reforme bili su radikalno uspješni. Kina može ostvariti radikalan napredak oslanjajući se još većim dijelom na *slobodna privatna tržišta.*«[43]

Nedugo po povratku u SAD, Friedman je, prisjećajući se neugodnosti koje je pretrpio savjetujući Pinocheta, iz »čiste zloće« uredniku studentskih novina napisao pismo u kojem vlastite kritičare optužuje za dvostruka mjerila. Objasnio je da je proveo dvanaest dana u Kini gdje je »većinom bio gost vladinih ureda«, i gdje se susreo s najvišim dužnosnicima Komunističke partije. No, kako ističe Friedman, ti susreti nisu izazvali nikakve studentske prosvjede zbog kršenja ljudskih prava. »A, sasvim slučajno, kineskim vlastima dao sam isti savjet koji sam izrekao i u Čileu.« Zatim, sarkastično, zaključuje: »Trebam li se pripremiti za lavinu protesta što sam bio voljan savjetovati jednu toliko zloćudnu vlast?«[44]

Nekoliko mjeseci, to zlobno pismo poprimilo je daleko mračnije prizvuke, budući da je kineska vlada počela podražavati velik broj najzloglasnijih Pinochetovih taktika.

Friedmanovo putovanje nije polučilo željene rezultate. Slike u službenim glasilima, na kojima profesor blagoslivlja partijske birokrate nisu uspjele preobratiti stavove javnosti. Najvidljiviji simbol oporbe bili su prosvjeti koje su organizirali studenti, štrajkajući na trgu Tiananmen. Te povijesne prosvjede gotovo svi svjetski mediji jednoglasno su prikazali kao sraz između suvremenih, idealistički nastrojenih studenata koji su zahtijevali zapadnjačke demokratske slobode i autoritarnih vlasti staroga kova koje su štitile komunističku državu. Nedavno se pojavila drugačija analiza značenja Tiananmena, analiza koja dovodi u pitanje općeprihvaćenu inačicu i friedmanizam stavlja u samu srž događaja. Tu, alternativnu inačicu, među

ostalima, zagovara i Wang Hui, jedan od organizatora prosvjeda 1989., sada vodeći intelektualac u krugovima kineske »nove ljevice«. U svojoj knjizi *Chinas New Order,* objavljenoj 2003., Wang objašnjava da se među prosvjednicima našla gotovo cjelokupna lepeza kineskoga društva — ne samo elitni studenti nego i tvornički radnici, mali poduzetnici i profesori. Kako se prisjeća, prosvjede je pokrenulo narodno nezadovoljstvo Dengovim »revolucionarnim« ekonomskih promjenama — smanjenjem plaća, porastom cijena i nastankom »krize otpuštanja i nezaposlenosti«.[45] Kako tvrdi Wang: »Te promjene bile su katalizator društvene mobilizacije 1989.«[46]

Prosvjedi nisu bili okrenuti ekonomskoj reformi *an sich* — prosvjedovalo se, naime, protiv izrazito friedmanističke naravi reformi — brzine, bešćutnosti i činjenice da je cijeli taj proces bio izrazito nedemokratske prirode. Wang govori da su pozivi na izbore i borba za slobodu govora bili tijesno povezani s ekonomskim nezadovoljstvom. Zahtjev za demokratizacijom potaknula je činjenica da je partija promicala promjene, po samoj naravi revolucionarne, u potpunosti bez privole naroda. Došlo je, kako navodi, »do općeg zahtjeva za demokratskim mehanizmima nadzora poštenja procesa reforme i reorganizacijom sustava socijalne skrbi.«[47]

Ti zahtjevi natjerali su Politbiro da se konačno odluči. Nisu birali, kako se i prečesto tvrdilo, između demokracije i komunizma, ili između »reformi« i »stare garde«. Računica je bila daleko složenija. Treba li partija silom provesti program slobodnoga tržišta, što je moguće izvesti samo gaženjem tijela prosvjednika? Ili bi trebala ustuknuti pred zahtjevima za uvođenje demokracije, odreći se monopola na vlast i riskirati veliki zastoj ekonomskog programa?

Neki »slobodnotržišni« reformatori unutar Partije, osobito generalni sekretar Zhao Ziyang, naizgled su bili spremni kladiti se na demokraciju, uvjereni da ekonomska i politička reforma mogu biti kompatibilne. No, oni moćniji dijelovi Partije nisu bili voljni toliko riskirati. Zatim se čuo konačni zaključak: država će svoje programe ekonomske »reforme« zaštititi gušenjem prosvjeda.

Vlada Narodne republike Kine poslala je jasnu poruku, dana 20. svibnja 1989. godine, kad je proglasila izvanredno stanje. Dana 3. lipnja, tenkovi Narodnooslobodilačke armije napali su prosvjednike i pucali po svjetini. Vojnici su navalili na autobuse u kojima su pobunjeni studenti potražili zaklon i tukli ih palicama — nove snage probile su barikade koje su zatvarale trg Tiananmen, na kojemu su studenti podigli kip boginje Demokracije, i opkolili organizatore. Slični napadi istovremeno su otpočeli i u drugim krajevima države.

Nikad nećemo sa sigurnošću znati koliko je ljudi poginulo i ranjeno tih dana. Partija priznaje stotine, dok onovremeni očevici broj mrtvih procjenjuju na između dvije i sedam tisuća, tvrdeći da je ranjenih bilo čak trideset tisuća. Nakon protesta, uslijedio je sveopći lov na vještice i progon svih kritičara i protivnika režima. Uhićeno je oko četrdeset tisuća, tisuće su završile po zatvorima, a smaknuto ih je, kako se tvrdi, na stotine. Jednako kao i u Latinskoj Americi, vlada se najsnažnije obrušila na tvorničke radnike koji su predstavljali najizravniju prijetnju nereguliranom kapitalizmu. »Većinom su uhićeni i doslovno svi smaknuti bili tvornički radnici. Budući da je neskriveni cilj bio terorizirati narod, postalo je već uobičajeno uhićene pojedince podvrgavati premlaćivanju i torturi«, piše Maurice Meisner.[48]

Najveći dio zapadnih medija prikazivao je pokolj kao još jedan primjer komunističke okrutnosti — baš kao što je Mao, tijekom Kulturne revolucije, pomeo svoje protivnike, sad je i Deng, »Pekinški koljač«, svoje kritičare gazio pod budnim okom divovskog Maovog portreta. Naslov u *Wall Street Journalu* tvrdi da »Kineske okrutne mjere prijete usporavanjem desetgodišnjih reformi« — kao da je Deng bio protivnik reformi, a ne njihov najvatreniji zagovornik, odlučan otvoriti im nova prostranstva.[49]

Pet dana nakon krvavoga sloma, Deng se obratio naciji i savršeno nedvosmisleno izjavio da slomom pobune ne štiti komunizam, nego kapitalizam. Nakon što je prosvjednike ponizio nazivajući ih »velikom hrpom ljudskoga šljama«, kineski predsjednik ponovno je potvrdio odlučnost partije u provedbi šok-terapije. »Kratko rečeno, ovo je bio test koji smo položili«, izjavio je, i dodao: »Možda će nam to zlo omogućiti nastavak provedbe reformi i politike otvorenih vrata mirnijim, boljim, možda i bržim tempom... Nismo pogriješili. U četiri temeljna načela (ekonomskih reformi) nema ništa pogrešno. Ako pogreška i postoji, onda leži u nedovoljno pomnoj primjeni tih načela.«[50*]

Orville Schell, sinolog i novinar, ukratko pojašnjava Dengovu odluku: »Nakon pokolja 1989. zapravo je izjavio da neće zaustaviti ekonomske reforme — umjesto toga, zaustavit će one političke.«[51]

Dengu i ostatku Politbiroa mogućnosti koje je nudilo slobodno tržište postale su doslovno bezgranične. Baš kao što je Pinochet terorom očistio ulice u ime revolucionarnih mijena, tako je i Tiananmen popločao put radikalnim preobrazbama neopterećenima strahom od pobune. Ako je seljacima i radnicima život nakon toga postao teži, imali su to prihvatiti šutke, ili se

* Deng je imao neke značajne advokate. Nakon masakra, Henry Kissinger napisao je uvodnik u kojem tvrdi da Partija nije imala izbora. »Nijedna vlada na svijetu ne bi tolerirala da deseci tisuća prosvjednika, osam tjedana okupiraju glavni trg u prijestolnici... Stoga slom nije bilo moguće izbjeći.«

suočiti s gnjevom vojske i tajne policije. I tako je Deng, s narodom koji je trpio čisti teror, počeo provoditi svoje dotad najsveobuhvatnije reforme.

Prije Tiananmena morao je ublažiti neke bolnije mjere — tri mjeseca nakon pokolja, ponovno ih je stavio na snagu i u praksu proveo još neke Friedmanove preporuke, među kojima i deregulaciju cijena. Wang Hui ističe da postoji očit razlog zašto se »tržišne reforme, čija provedba nije uspjela potkraj osamdesetih, dovršavaju u klimi nastaloj nakon 1989.«; razlog tomu je, kako piše, taj da je »nasilje iz 1989. poslužilo da obuzda društvenu pobunu koju je izazvao proces, te je novi sustav cijena napokon dobio svoj konačni oblik.«[52] Drugim riječima, šok pokolja omogućio je provedbu šok-terapije.

Tijekom tri godine odmah nakon tog krvavog obračuna, Kina se potpuno otvara stranim ulaganjima, stvarajući diljem države posebne izvozne zone. Najavljujući te nove inicijative, Deng je državu podsjetio da će »se primijeniti sva potrebna sredstva da se, u budućnosti, u samom korijenu zatre svaki trag pobune. Moguće je uvođenje vojnih sudova, pa čak i još okrutnijih metoda.«[53*]

Taj je val reformi Kinu pretvorio u svjetsku manufakturu, omiljenu lokaciju za tvornice doslovno svih multinacionalnih kompanija na svijetu. Nijedna druga država nije nudila povoljnije uvjete od Kine — niska davanja i porezi, podmitljivi službenici i, najviše od svega, gomile jeftine radne snage koja će još mnogo godina oklijevati, strahujući od neviđeno nasilnih odmazda, riskirati glavu i zahtijevati poštene plaće ili temeljnu zaštitu na radu.

Stranim ulagačima i Partiji bila je to obostrana dobitna kombinacija. Istraživanje iz 2006. otkriva da su 90 posto kineskih milijardera (izračunato u kineskim juanima) djeca komunističkih dužnosnika. Otprilike dvije tisuće devetsto stranačkih nasljednika — takozvani »kraljevići« — u rukama drže 260 milijardi američkih dolara.[54] Pravi zrcalni odraz korporacijske države, prvotno nastale u Čileu pod Pinochetom — otvoreni prolaz između korporacijskih i političkih elita koji ujedinjenim snagama uklanjanju radništvo kao organiziranu političku snagu. Danas se ta profesionalna suradnja vidi u načinu kojim strani multinacionalni mediji i tehnološke kompanije kineskoj državi pomažu uhoditi vlastiti narod i osigurati da se, kad studenti na internetu tragaju za frazama kakva je »pokolj na trgu Tiananmen« ili čak »demokracija«, na zaslonima računala ne pokaže nijedan dokument. »Stvaranje današnjeg tržišnog društva nije ishod niza spontanih događaja«, piše Wang Hui, »nego ishod nasilja i miješanja države.«[55]

David Harvey, antropolog s njujorškog Sveučilišta primjećuje da je Deng tek nakon Tiananmena pošao na svoju čuvenu »južnu turneju« Kinom, i »da je, iza otvaranja stranoj trgovini i izravnim stranim ulaganjima, središnja vlast stajala punom silinom.«

Jedna od istina koju otkriva Tiananmen je zastrašujuća sličnost taktika autoritarnog komunizma i kapitalizma Čikaške škole - zajednička spremnost da se uklone protivnici, da se ploča obriše od svakog otpora, da se počne iznova.

Usprkos činjenici da se pokolj zbio samo nekoliko mjeseci nakon što je kineske dužnosnike potaknuo da nastave provedbu bolnih i neomiljenih programa slobodnog tržišta, Friedman se nikad nije suočio s »lavinom protesta što je savjetovao jednu tako zloćudnu vlast«. I, kao obično, nije pronalazio nikakvu povezanost između savjeta koji je dao, i nasilja potrebnog da ga se provede u djelo. Iako je osudio kinesku uporabu sile, Friedman je Kinu i dalje isticao kao primjer »učinkovitosti slobodnog tržišta u promicanju prosperiteta i slobode«.[56]

Slučajnost je neobična, ali se pokolj na trgu Tienanmen zbio onog istog dana kad je Solidarnost u Poljskoj premoćno pobijedila na izborima - 4. lipnja 1989. Na neki način, bila su to dva dijametralno suprotna primjera doktrine šoka. Obje države morale su iskoristiti šok i strah da bi ostvarile preobrazbu u slobodno tržište. U Kini, gdje je država svukla rukavice i pribjegla teroru, torturi i ubojstvima, to je urodilo — tržišno gledajući — savršenim uspjehom. U Poljskoj, gdje se uspjelo obuzdati samo šok ekonomske krize i brze promjene — gdje je izostalo otvoreno nasilje — posljedice šoka naposljetku su uminule te je ishod bio daleko manje uspješan.

U Poljskoj se šok-terapiju moglo nametnuti odmah nakon izbora, ali bi se time travestirao demokratski proces, budući da je terapija bila u izravnom sukobu sa željama većine glasača koji su svoje glasove dali Solidarnosti. Još 1992., 60 posto Poljaka protivilo se privatizaciji državne industrije. Braneći svoje nepopularne poteze, Sachs je tvrdio da nema izbora, svoju ulogu izjednačujući s ulogom kirurga u operativnoj dvorani. »Kad u Hitnoj dobijete tipa sa zastojem srca, možete mu rasporiti prsa, ne mareći za ožiljke koji ostaju«, rekao je. »Glavno je pacijentu ponovno pokrenuti srce. Naravno, to ostavlja strašan nered. Jednostavno, izbora nema.«[57]

No, nakon što su se Poljaci oporavili od prve operacije, počeli su propitivati i liječnika i liječenje. Šok-terapija u Poljskoj nije prouzročila »trenutačne dislokacije«, kao što je predviđao Sachs. Prouzročila je posvemašnju depresiju — 30-postotno smanjenje industrijske proizvodnje u prve dvije postreformske godine. Uz rezanje sredstava i poplavu jeftinog uvoza, nezaposlenost dostiže zastrašujuće razmjere — godine 1993., u nekim područjima popela se do 25 posto, što je bila strahotna promjena

u državi u kojoj, pod komunističkom vlašću, unatoč svim zloporabama i teškoćama, nije bilo službeno nezaposlenih. Čak i nakon što je ekonomija počela ponovno rasti, visoka nezaposlenost ostaje kroničnom pojavom. Prema posljednjim izvješćima Svjetske banke, u Poljskoj nezaposlenost stagnira na oko 20 posto — najviši postotak u Europskoj Uniji. Stanje je daleko gore za populaciju mladu od dvadeset četiri godine: 2006. bilo je nezaposleno 40 posto mladih radnika, dvostruko više od prosjeka Unije. Iako, najgori je broj siromašnih - godine 1989. 15 posto poljske populacije živjelo je ispod granice siromaštva; godine 2003. ispod crte našlo se 59 posto Poljaka.[58] Šok-terapija koja je uništila svaku zaštitu rada i svakodnevni život učinila neizmjerno skupljim nije bila poljski put pretvorbe u »normalnu« europsku državu (s čvrstim zakonima o radu i velikodušnom socijalnom zaštitom), nego prema istim onim zjapećim razlikama koje su popratile sve trijumfe kontrarevolucije — od Čilea do Kine.

Činjenica, da je upravo Solidarnost, stranka koju je stvorilo poljsko radništvo, nadzirala stvaranje te podklase i izazvala gorko razočaranje te atmosferu cinizma i gnjeva u državi. Vode Solidarnosti često su umanjivali važnost socijalističkih korijena stranke — s time da Walesa danas tvrdi da je još 1980. znao da će »morati graditi kapitalizam«. Karol Modzelewski, militantni intelektualac Solidarnosti koji je u komunističkim zatvorima proveo osam i pol godina, gnjevno mu je uzvratio: »Za kapitalizam u zatvoru ne bih proveo ni tjedan, ni mjesec, kamoli osam i pol godina!«[59]

Tijekom prvih osamnaest mjeseci vladavine Solidarnosti radnici su vjerovali svojim herojima kad su ih ti uvjeravali da su muke samo privremene, da su neizbježna prepreka na poljskome putu u modernu Europu. Čak i kad su se suočili s vrtoglavim porastom nezaposlenosti, organizirali su samo šačicu štrajkova i strpljivo čekali da terapeutski dio šok-terapije urodi plodom. Kad obećano ozdravljenje nije došlo, bar ne u obliku radnih mjesta, pripadnici Solidarnosti ostali su zbunjeni — kako je njihov vlastiti pokret mogao stvoriti životni standard niži nego u komunizmu? »Solidarnost me branila 1980. nakon što sam utemeljio sindikalni odbor«, rekao je četrdesetjednogodišnji građevinski radnik. »Ali kad sam im se ovaj put obratio za pomoć, rekli su mi da moram patiti u ime reformi.«[60]

Nakon otprilike godinu i pol dana poljskog razdoblja »nesvakidašnje politike« bazi Solidarnosti dogorjelo je do nokata, te su zahtijevali okončanje eksperimenta. Krajnje nezadovoljstvo odražavalo se u broju štrajkova: godine 1990., kad su radnici Solidarnosti još davali *carte blanche,* bilo je samo 250 štrajkova; do 1992. došlo je do više od 6 000 sličnih prosvjeda.[61] Suočivši

se s pritiskom odozdo, vlada je morala usporiti one ambicioznije programe privatizacije. Potkraj 1993. godine zabilježeno je više od 7 500 štrajkova - 62 posto poljske industrije još se nalazilo u javnome vlasništvu.[62]

Činjenica da su poljski radnici uspjeli zaustaviti sveobuhvatnu privatizaciju države znači da su, ma koliko bile bolne, reforme mogle biti još teže. Val štrajkova nesumnjivo je spasio stotine tisuća radnih mjesta koja bi nestala da se te, navodno neučinkovite, tvrtke zatvorilo ili radikalno srezalo broj zaposlenih u njima. Zanimljivo je da je poljska ekonomija u istom tom razdoblju počela brzo rasti, dokazujući, kako tvrdi istaknuti poljski ekonomist i bivši pripadnik Solidarnosti, Tadeusz Kowalik, da su oni spremni otpisati državne tvrtke kao neučinkovite i zastarjele »očito pogriješili«.

Osim štrajkova, poljski radnici otkrili su još jedan način da izraze nezadovoljstvo svojim nekadašnjim saveznicima u Solidarnosti — demokracijom koju su izborili, iskoristili su se da odlučno kazne stranku na izborima; jednako je prošao i voljeni voda Lech Walesa. Najteži udarac pretrpjeli su 19. rujna 1993., kad je koalicija lijevih stranaka, među kojima i bivši vladajući Komunisti (preimenovali se u Demokratski savez ljevice) osvojili 66 posto zastupničkih mjesta u parlamentu. Solidarnost se tada već rascijepila u zaraćene frakcije. Sindikalna frakcija osvojila je manje od 5 posto i tako izgubila pravo na parlamentarne predstavnike, dok je nova stranka, koju je vodio tadašnji premijer Mazowiecki, osvojila samo 10,6 posto — jasno i nedvosmisleno odbijanje šok-terapije.

Ipak, nekim čudom, u godinama koje su slijedile, dok su se deseci država mučile reformirati svoje ekonomije, one nezgodne sitnice — recimo, štrajkovi, izborni porazi, promjene političkih programa — jednostavno iščezavaju. Umjesto toga, Poljsku će se prikazivati kao model, kao dokaz da se radikalne preobrazbe prema slobodnome tržištu mogu provesti demokratski i miroljubivo.

Kao još bezbroj priča o zemljama u tranziciji, i ova se najvećim dijelom svodi na mit. Ipak, i to je bolje od istine — u Poljskoj se demokraciju na ulicama i na izborima iskoristilo kao oružje protiv »slobodnoga tržišta«. Dok su u Kini, gdje je val neobuzdanog kapitalizma zgazio demokraciju na trgu Tiananmen, šok i teror pokrenuli jedan od najunosnijih i najčvršćih investicijskih procvata u suvremenoj povijesti. Još jedno čudo rodilo se iz pokolja.

10. Demokracija rođena u lancima

Prigušena sloboda Južne Afrike

> Pomirenje znači da oni koji su postojali na dnu povijesti moraju uvidjeti da postoji kvalitativna razlika između represije i slobode. Za njih sloboda dobiva značenje dovoljne količine čiste vode, prekidača električne struje, mogućnost života u pristojnome domu i dobra posla, mogućnosti da se školuje djecu, pristupa zdravstvenoj skrbi. Mislim reći, čemu sva ta tranzicija ako se kvaliteta života tih ljudi ne povisi i ne poboljša? Ako se to ne zbude, onda je glasovanje jalovo.
>
> Nadbiskup Desmond Tutu, predsjednik Južnoafričkog odbora za istinu i pomirenje, 2001.[1]

> Prije prijenosa vlasti, Nacionalna stranka želi je uškopiti. Trudi se ugovoriti vrstu prijelaza u kojem će se odreći prava da vodi zemlju, u zamjenu za pravo da crncima brani da njome vladaju kako oni žele.
>
> Allister Sparks, južnoafrički novinar[2]

U SIJEČNJU 1990. GODINE, Nelson Mandela, tada sedamdesetjednogodišnjak, smjestio se u svojoj zatvorskoj ćeliji da napiše poruku svojim pristašama na slobodi. Njome je želio okončati raspravu o tome je li dvadeset sedam godina u zatvoru, kojih je većinu proveo na otoku Robben, nedaleko od Cape Towna, oslabjelo vođinu predanost ekonomskoj preobrazbi južnoafričke rasističke države. Poruka je sadržavala samo dvije rečenice kojima je odlučno riješila sva pitanja: »Nacionalizacija rudnika, banaka i monopolističkih industrijskih grana je ANC-ov* program, i potpuno je nezamisliva bilo kakva promjena ili prilagodba naših stavova. Jačanje crne ekonomije cilj je koji u potpunosti podržavamo i potičemo, ali u našoj situaciji neizbježan je državni nadzor nad određenim granama ekonomije.«[3]

Pokazalo se da povijest još nije završila — kako je to tvrdio Fukuyama. U Južnoj Africi, najsnažnijoj ekonomiji afričkog kontinenta, činilo se da

* Afrički nacionalni kongres - op. prev.

neki još vjeruju da sloboda u sebi sadrži i pravo potraživanja i preraspodjele nezakonito stečene imovine njihovih tlačitelja.

To vjerovanje služilo je trideset pet godina kao temelj programa Afričkog nacionalnog kongresa, od trenutka kad se pojavilo u proglasu o temeljnim načelima, Povelji slobode. Povijest nastanka povelje postala je dijelom južnoafričkoga folklora i to s dobrim razlogom. Sve započinje još 1955., kad je stranka u gradove i sela odaslala pedeset tisuća dragovoljaca. Njihova zadaća bila je prikupljati »zahtjeve o slobodi« — viziju svijeta nakon pada aparthejda, u kojemu će svi Južnoafrikanci imati jednaka prava. Zahtjevi su ispisivani na komadićima papira: »Zemlja svim bezemljašima«, »Poštene plaće i kraće radno vrijeme«, »Besplatno i obvezatno obrazovanje bez obzira na boju kože, rasu i nacionalnu pripadnost«, »Pravo slobodnog prebivanja i kretanja« i još mnogo takvih.[4] Nakon što su primili zahtjeve, vode Afričkog nacionalnog kongresa spojili su ih u konačan dokument, koji su službeno prihvatili 26. lipnja 1955. godine, tijekom Narodnog kongresa u Kliptownu, gradu unutar »tampon zone« izgrađene da se bijele stanovnike Johannesburga zaštiti od goleme svjetine Soweta. Otprilike tri tisuće delegata — Crnaca, Indijaca, »obojanih« i nekoliko bijelaca — smjestili su se na pustopoljini i glasovali o sadržaju dokumenta. Nelson Mandela ovako opisuje povijesni sastanak u Kliptownu: »Povelja je pročitana naglas, članak po članak, na engleskome te na jezicima sesotho i xhosa. Nakon svakog članka okupljeni su glasno izražavali odobravanje povicima *'Afrika!'* i *'Mayibuye!'*«[5] Prvi, prkosni, zahtjev Povelje slobode glasi: »Vladat će narod!«

Sredinom pedesetih godina, taj san bio je desetljećima daleko od stvarnosti. Drugog dana Kongresa policija je silom prekinula rad, tvrdeći da su delegati kovali urotu.

Tijekom tri desetljeća, južnoafrička vlada u kojoj su prevladavali bijeli Afrikaneri i Britanci, zabranjivala je rad ANC-u i drugim političkim strankama koje su stremile dokinuću aparthejda. U tom razdoblju snažne represije, Povelja slobode neprekidno je kružila iz ruke u ruku, među pripadnicima revolucionarnog podzemlja — njezina snaga da budi nadu i otpor nije nimalo uminula. U osamdesetima je preuzima nov naraštaj mladih i ratobornih, nastao u gradovima. Siti strpljenja i uljudnog ponašanja, odlučni učiniti sve samo da sruše bijelačku nadmoć, mladi radikali svojom su neustrašivošću zapanjili vlastite roditelje. Izišli su na ulice, bez iluzija, vičući: »Neće nas zaustaviti ni meci, ni suzavac.« Prolazili su bezbroj pokolja, pokapali prijatelje, pjevali i vraćali se. Kad su ih pitali protiv čega se bore, odgovarali su: »Protiv aparthejda«, »Protiv rasizma«; a na pitanje za što se bore, mnogi su odgovorili: »Za slobodu« i, često, »Za Povelju slobode«.

Povelja sadrži pravo na rad, stanovanje dostojno čovjeka, slobodu mišljenja i, ono najradikalnije, pravo na udio u bogatstvima najbogatije afričke države, među kojima se nalazi i najveće svjetsko nalazište zlata. »Nacionalno blago naše domovine, nasljeđe Južoafrikanaca, vratit će se narodu — mineralno blago pod zemljom, banke i monopolističke industrije vratit će se u vlasništvo naroda kao cjeline. Sve ostale industrije i trgovina nadzirat će se i tako pripomoći dobrobiti naroda«, stoji u Povelji.[6]

U vrijeme nastanka, neki pripadnici oslobodilačkog pokreta smatrali su je potpuno centrističkom — drugi su mislili da je neoprostivo slaba. Panafrikanci, koje je ANC osuđivao zbog prevelike količine ustupaka bijelim kolonizatorima (zašto Južna Afrika pripada »svima, crnima *i* bijelima?«, pitali su — u manifestu treba stajati zahtjev, kako je tvrdio jamajčanski crni nacionalist Marcus Garvey: »Afrika Afrikancima.«) Tvrdi marksisti zahtjeve su odbacivali kao »sitnoburžujske«; nije revolucionarno razdijeliti vlasništvo nad zemljom među svima — Lenjin je rekao da se jednako tako mora ukinuti svako privatno vlasništvo.

Ipak, sve oslobodilačke frakcije su, zdravo za gotovo, prihvatile činjenicu da aparthejd nije samo politički sustav koji regulira pravo glasa i slobodnog kretanja. Aparthejd je istovremeno i *ekonomski* sustav kojim se rasizam služi da bi proveo iznimno unosan plan — malobrojna bijela elita imala je mogućnost izvlačiti goleme profite iz južnoafričkih rudnika, imanja i tvornica, samo zato što crna većina nije imala pravo posjedovanja zemlje i bila je prisiljena prodavati svoj rad daleko ispod njegove stvarne vrijednosti — i bivala premlaćivana i ležala po zatvorima kad bi se drznula pobuniti. U rudnicima su bijelci zarađivali deset puta više od crnaca, a veliki industrijalci su, baš kao i u Latinskoj Americi, tijesno surađivali s vojskom koja je »nestajala« nepokorne radnike.[7]

Povelja slobode pretpostavljala je postojanje temeljnog konsenzusa unutar oslobodilačkog pokreta, da sloboda neće svanuti kad crnci preuzmu nadzor nad državom, nego tek kad se sve državno bogatstvo, protuzakonito oduzeto, ponovno vrati i raspodjeli društvu kao cjelini. Južna Afrika ne može više postojati kao država s kalifornijskim životnim standardom za bijelce, i kongoanskim za crnce, kako su je opisivali u godinama aparthejda — sloboda je značila da se mora pronaći neki vid ravnoteže.

Upravo je to Mandela potvrdio svojim dvjema rečenicama iz zatvora — i dalje je vjerovao u temeljnu postavku da nema slobode bez preraspodjele. U vrijeme kad je velik broj država proživljavao »tranziciju«, ta je izjava imala neizmjernu važnost. Ako Mandela ANC dovede na vlast i zatim nacionalizira banke i rudnike, taj presedan u velikoj će mjeri ekonomistima

Čikaške škole otežati odbacivanje takvih tvrdnji kao ostataka prošlosti i ustrajavanje na tvrdnji da samo neobuzdano slobodno tržište i slobodna trgovina mogu dokinuti korjenite nejednakosti.

Dana 11. veljače 1990., dva tjedna nakon što je napisao svoju poruku, Mandela izlazi iz zatvora kao slobodan čovjek, tada jedini u svijetu, koji je pojavom bio nalik živućemu svecu. Južnoafrički gradovi doživjeli su eksploziju slavlja i obnavljali uvjerenje da ništa ne može zaustaviti borbu za slobodu. Za razliku od pokreta u istočnoj Europi, ovaj južnoafrički nije bio potučen, nego u punome zamahu. Mandela je tada doživio toliko snažan kulturni šok da je mikrofon na kameri zamijenio za »neko novo oružje koje se ispililo dok sam čamio u zatvoru«.[8]

Vratio se u svijet potpuno drugačiji od onoga koji je napustio prije dvadeset sedam godina. Kad su Mandelu uhitili 1962. godine, afričkim kontinentom harao je val nacionalizma Trećeg svijeta — sada ga je razdirao rat. Dok je bio u zatvoru, socijalističke su revolucije buknule i zgasnule — Che Guevara ubijen je u Boliviji 1967.; Salvador Allende poginuo je u puču 1973.; predsjednik i junak-osloboditelj Mozambika, Samora Machel, nestao je u tajanstvenoj avionskoj nesreći 1986. Kasne osamdesete i početak devedesetih doživjele su pad Berlinskog zida, nasilje na trgu Tiananmen i raspad komunizma. Usred svih tih mijena nije imao vremena da se snađe — čim su ga pustili, Mandela je morao povesti narod u slobodu i istovremeno spriječiti građanski rat i ekonomski krah — dvije iznimno vjerojatne mogućnosti.

Ako je ikad postojao treći put između komunizma i kapitalizma — način demokratizacije države i istovremene preraspodjele bogatstva — onda je ANC na vlasti u Južnoafričkoj Republici, bar naizgled, imao jedinstvenu priliku taj san pretvoriti u stvarnost. U pitanju nije bila samo globalna bujica divljenja i podrške Mandeli, nego i osobit način na koji se borba protiv aparthejda oblikovala tijekom godina. U osamdesetima to postaje istinski globalni i masovni pokret, a izvan Južne Afrike aktivisti se iznimno učinkovito kao oružjem koriste bojkotom korporacija — istovremeno i južnoafričkih proizvoda, kao i međunarodnih tvrtki koje su poslovale s rasističkom državom. Cilj strategije bojkota bio je izvršiti dovoljno snažan pritisak na korporacijski sektor i tako natjerati krutu južnoafričku vlast da dokine aparthejd. Istovremeno, kampanja je posjedovala i moralni značaj — mnogi potrošači čvrsto su vjerovali da tvrtke koje, koristeći se zakonima bjelačke manjine, ostvaruju zaradu, zaslužuju dobiti po džepu.

Takav stav pružio je ANC-u jedinstvenu priliku da odbaci onovremeno pravovjerje slobodnog tržišta. Budući da su se svi slagali da su korporacije djelomično odgovorne za zločine aparthejda, Mandela je dobio prostor da

objasni zašto se mora nacionalizirati ključne grane južnoafričke ekonomije — baš kao što je zahtijevala Povelja slobode. Istim argumentima mogao se poslužiti i da objasni zašto je dug nastao u razdoblju aparthejda u stvari nezakonito breme na plećima nove, izabrane vlasti. Takvo nepokorno ponašanje izazvat će buru nezadovoljstva u MMF-u, američkom Ministarstvu financija i Europskoj Uniji, ali je Mandela istovremeno bio i živući svetac — čime je za svoj program zadobio golemu podršku javnosti.

Nikad nećemo saznati koja se od tih sila pokazala snažnijom. U godinama koje su protekle između Mandeline zatvorske poruke i ANC-ove premoćne pobjede na izborima 1994., kada su ga izabrali za predsjednika, dogodilo se nešto što je partijsku hijerarhiju uvjerilo da se ne može poslužiti vlastitim korijenima da preuzme i preraspodijeli pokradeno državno blago. Stoga je, umjesto da pronađe ravnotežu između Kalifornije i Konga, ANC prihvatio program koji je nejednakost i zločin podigao na toliku razinu da južnoafričke razlike više podsjećaju na one između Beverly Hillsa i Bagdada. Danas ta država postoji kao živući podsjetnik na sve što slijedi kad se ekonomska reforma odijeli od političke preobrazbe. Politički gledano, tamošnji stanovnici imaju pravo glasa, građanske slobode i pravo na vladavinu većine. Ekonomski, Južna Afrika nadišla je Brazil i postala najnejednakije društvo na svijetu.

U Južnoafričku Republiku otputovala sam 2005., pokušavajući shvatiti što se dogodilo tijekom tranzicije, u onim ključnim godinama između od 1990. do 1994., i što je Mandelu natjeralo da pođe putem koji je toliko jasno opisivao »nezamislivim«.

ANC je otpočeo pregovore s vladajućom Nacionalnom strankom, odlučan izbjeći košmar koji je proživljavao susjedni Mozambik, kad je pokret za nezavisnost, 1975. godine, silom okončao portugalsku kolonijalnu vladavinu. Odlazeći, Portugalci su se svetili gdje i kako god su mogli, lijevali beton u šahtove i dizala, uništavali traktore i iz zemlje iznosili sve što su mogli ponijeti. ANC je, što mu neizmjerno služi na čast, uspio dogovoriti relativno miroljubivu predaju vlasti. Ipak, time nisu uspjeli spriječiti južnoafričke rasističke vladare da na odlasku izazovu kaos. Za razliku od svojih kolega u Mozambiku, Nacionalna stranka nije lijevala cement — njihova sabotaža, jednako štetna, bila je daleko manje primjetna i skriva se u sitno otisnutim dodacima tih povijesnih pregovora.

Pregovori tijekom kojih su utvrđeni uvjeti okončanja aparthejda odvijali su se na dva usporedna kolosijeka koja su se često presijecala — ekonomskom i političkom. Najveći dio pozornosti, naravno, usredotočio se na političke

samite visoke razine, susrete između Nelsona Mandele i F. W. de Klerka, vode Nacionalne stranke.

De Klerk se u tim pregovorima trudio zadržati što veći dio moći. Pokušao je sve — cijepanje države u federaciju, jamčenje prava veta svim manjinskim strankama, rezerviranje određenog postotka zastupničkih mjesta u vladi svakoj etničkoj skupini - činio je sve da onemogući jednostavnu vladavinu većine koja će, kako je vjerovao, sigurno dovesti do masovne eksproprijacije zemljišta i nacionalizacije korporacija. Mandela je kasnije izjavio: »Nacionalna stranka zapravo je pokušavala, s našim pristankom, zadržati bjelačku premoć«. De Klerk je imao novac i oružje - njegov protivnik imao je višemilijunski pokret. Mandela i njegov glavni pregovarač, Cyril Ramaphosa, pobijedili su u gotovo svim točkama.[9]

Usporedno s tim, često usijanim susretima, na daleko nižoj razini vođeni su ekonomski pregovori koje je, za ANC, vodio Thabo Mbeki, tada stranačka zvijezda u usponu — današnji predsjednik Južnoafričke Republike. Kako su politički pregovori napredovali, Nacionalnoj stranci postalo je jasno da će ANC ubrzo čvrsto zgrabiti Parlament, te je stranka južnoafričke elite svu svoju snagu i kreativnost skrenula u ekonomske pregovore. Južnoafrički bijelci nisu uspjeli spriječiti crnce da preuzmu vlast, ali kad je u pitanju bilo očuvanje bogatstva koje su zgrnuli tijekom aparthejda, borit će se do posljednje kapi krvi.

U tim je pregovorima de Klerkova vlada koristila dvostranu strategiju. Prvo, pozivajući se na sve utjecajniji Vašingtonski konsenzus i tvrdeći da postoji samo jedan način vođenja ekonomije, prva strategija ključne sektore ekonomskog odlučivanja - trgovinsku politiku i rad središnje banke -prikazivala je kao »tehničke« ili »administrativne«. Zatim se poslužila širokom lepezom političkog oružja - međunarodnim trgovinskim sporazumima, inovacijama u ustavnom zakonu i programima strukturne prilagodbe - da nadzor nad centrima moći u ruke preda navodno nepristranim stručnjacima, ekonomistima i dužnosnicima MMF-a, Svjetske banke, Općeg sporazuma o tarifama i trgovini (GATT) i Nacionalne stranke - svima samo ne ANC-ovim borcima za slobodu. Bila je to strategija balkanizacije, iako ne zemljopisna (što je de Klerk pokušavao u početku), nego ekonomska.

Plan je uspješno proveden pred nosom ANC-ovim vođama koji su, posve prirodno, sve snage okrenuli u bitku za nadzor nad Parlamentom. Tijekom tog procesa ANC se propustio zaštititi od daleko podlije strategije — u biti, složenog plana kojim se sprečavalo da ekonomski članci Povelje slobode postanu južnoafričkim zakonskim odredbama. »Vladat će

narod!« — ta će parola ubrzo postati stvarnost, samo što se područje kojim će vladati ubrzano smanjivalo.

Dok su se odvijali ti napeti pregovori između suparničkih strana, ANC se također bavio pripremom vlastitih članova za dan stupanja na dužnosti. Skupovi ANC-ovih ekonomista i pravnika pokušavali su se u radnim skupinama dovinuti kako općenita obećanja Povelje slobode — stambena pitanja i zdravstvenu skrb — točno pretvoriti u praktične programe. Najambiciozniji od svih planova bio je »Neka demokracija proradi«, ekonomski nacrt južnoafričke budućnosti nakon aparthejda, načinjen tijekom pregovora na visokoj razini. No, u to vrijeme, stranački pristaše nisu znali da, dok kuju svoje veličanstvene planove, za stolom pregovaračka ekipa pristaje na ustupke koji će njihovu primjenu učiniti doslovno nemogućom. »Program je umro prije nego što smo ga pokrenuli«, rekao mi je o »Neka demokracija proradi«, ekonomist Vishnu Padayachee. Kad su napokon dovršili nacrt, »igrala se potpuno nova igra«.

Kao jedan od nekoliko klasično obrazovanih ekonomista u ANC-u, Padayachee je dobio vodeću ulogu u programu »Neka demokracija proradi« (»uglavnom sam se bavio brojkama«, kako je sam izjavio). Većina onih s kojima je surađivao na tim dugočasnim političkim sastancima završili su u samome vrhu ANC-ove vlade. On nije. Odbio je sve ponude za položaje u vlasti i odlučio se za akademsku karijeru u Durbau, gdje predaje, piše i posjeduje iznimno omiljenu knjižaru Ike's Bookshop — ime je dobila po Ikeu Mayetu, prvom južnoafričkom nebjelačkom knjižaru. Tamo smo se, u okruženju očuvanih i rasprodanih svezaka afričke povijesti, sastali i raspravljali o procesu tranzicije.

Padayachee je borbi za slobodu pristupio sedamdesetih godina, kao savjetnik južnoafričkom sindikalnom pokretu. »Tih dana svima nam je na vratima visjela Povelja slobode«, prisjeća se. Upitala sam ga kad je shvatio da se ekonomska obećanja neće ostvariti. Prvi put je, kako je rekao, posumnjao potkraj 1993., kad su njega i kolegu iz programa pozvali članovi pregovaračke skupine, tada u završnim fazama natezanja s Nacionalnom strankom. Tom prilikom od njih dvojice zatražili su da napišu izvješće o prednostima i manama davanja potpune neovisnosti Južnoafričkoj središnjoj banci koja bi radila potpuno neovisno o izabranoj vladi — ah, da, pregovaračima je sve to trebalo do sutra ujutro.

»Uhvatili su nas potpuno nespremne«, prisjeća se Padayachee, sada u ranim pedesetima. Diplomirao je na baltimorskom sveučilištu Johns Hopkins. Stoga je znao da se čak i među ekonomistima slobodnog tržišta u Sjedinjenim Državama ideja o potpunoj neovisnosti središnje banke smatra rubnom idejom — omiljenim programom šačice ideologa Čikaške škole koji su tvrdili

da središnje banke treba voditi kao suverene republike unutar država, što dalje od nezgrapnih ruku izabranih zakonodavaca.[10*] Padayachee i njegovi kolege, čvrsto uvjereni da monetarna politika mora služiti novoj vlasti i »uzvišenim ciljevima rasta, zapošljavanja i preraspodjele«, jasno su poručili ANC-u: »U Južnoafričkoj Republici neće postojati neovisna središnja banka.«

Padayachee i kolega probdjeli su noć pišući izvješće s argumentima kojima se pregovaračka skupina mogla oduprijeti tom »iskliznuću« Nacionalne stranke. Ako se središnja banka (u Južnoafričkoj Republici ona se zove Državne rezerve) vodi neovisno o ostatku vlasti, to može ograničiti ANC-ovu sposobnost da održi obećanja iz Povelje slobode. Štoviše, ako središnja banka ne odgovara ANC-ovoj vladi, onda kome je, točno, odgovorna? MMF-u? Burzi u Johannesburgu? Nacionalna stranka očito je pokušavala pronaći način kojim će, unatoč izbornome porazu, zadržati svoju moć — a toj se strategiji treba oduprijeti pod svaku cijenu. »Zatvarali su igru što su najviše mogli«, prisjeća se Padayachee. »Bio je to posve očit dio plana.«

Padayachee je izvješće faksirao ujutro — odgovor je čekao tjednima. »A tada, kad smo upitali što se dogodilo, rekli su nam: 'Eto, od toga smo odustali'.« Ne samo što će se središnjom bankom upravljati kao neovisnim entitetom unutar Južnoafričke države, nego će je voditi isti čovjek koji ju je vodio i u doba aparthejda, Chris Stals. Ne samo što je ANC odustao od središnje banke — još jedan divovski ustupak ostavio je na položaju bjelačkog ministra financija Dereka Keyesa — baš kao što su ministri financija i direktori središnje banke iz razdoblja argentinske diktature nekim čudom i u demokraciji uspjeli zadržati svoje položaje. *New York Times* slavio je Keyesa kao »vodećeg južnoafričkog apostola štedljive i biznisu okrenute vlasti«.[11]

Do tog trenutka, kako je govorio Padayachee: »I dalje smo slavili jer je sve to, ah, Bože moj, bila revolucionarna borba koja je morala iznjedriti bar *nešto.«* Kad je saznao da će središnjom bankom i riznicom upravljati stare rasističke gazde, shvatio je da je »izgubljeno sve na području ekonomske preobrazbe«. Kad sam ga zapitala jesu li, po njegovu mišljenju, pregovarači bili svjesni koliko su time izgubili, nakon kraćeg razmišljanja je odvratio: »Iskreno govoreći, nisu.« Bila je to čista trampa: »U pregovorima se nešto mora dati, a naša strana dala je sve to — ti meni, ja tebi.«

Padayachee smatra da ništa od toga nije ishod neke divovske izdaje koju su počinili ANC-ovi vode, nego jednostavno zato što su ih nadigrali u nizu pitanja, u to vrijeme naizgled manje bitnih, za koja se kasnije pokazalo da su u ravnoteži držala trajnu slobodu Južne Afrike.

* Milton Friedman znao se često našaliti da bi se, da je bilo po njegovom, središnje banke do tolike mjere oslanjale na čistoću »ekonomske znanosti«, da bi ih nadzirala divovska računala - ljudi su nepotrebni.

Tijekom pregovora dogodilo se da se ANC našao u novoj vrsti mreže, ovaj put spletene od mutnih pravila i zakona — sve redom načinjenih da ograniče i uguše moć izabranih voda. Dok je mreža padala na državu, primijetila ju je samo nekolicina - ali kad je nova vlada preuzela vlast i pokušala slobodno djelovati, svojim biračima pružiti opipljive blagodati oslobođenja koje su čekali i za njega dali svoje glasove, mreža se skupila i uprava je otkrila da su joj ruke čvrsto vezane. Patrick Bond, ekonomski savjetnik u Mandelinom kabinetu tijekom prvih godina ANC-ove vladavine, prisjeća se da je interni vic glasio: »Ej, dobili smo državu, a gdje je vlast?« Dok se nova vlada trudila ostvariti snove utkane u Povelju slobode, otkrila je da se moć skriva drugdje.

Želite preraspodijeliti zemlju? Nemoguće — u posljednjem trenutku pregovarači su pristali u novi ustav dodati klauzulu koja štiti sve privatno vlasništvo i tako u potpunosti onemogućili zemljišnu reformu. Želite stvoriti radna mjesta milijunima nezaposlenih? Ne može — stotine tvornica bile su na rubu zatvaranja zato što je ANC potpisao sporazum GATT, prethodnicu Svjetske trgovinske organizacije, koji je branio subvencioniranje tvornica automobila i tekstilne industrije. Želite li dijeliti besplatne lijekove protiv AIDS-a po gradovima, gdje se bolest širila zastrašujućom brzinom? Time kršite sporazum o intelektualnim pravima Svjetske trgovinske organizacije, kojoj je ANC pristupio bez javne rasprave — smatrajući to samo korakom naprijed nakon GATT-a. Treba vam novac za izgradnju većeg broja većih kuća za siromašne i uvođenje besplatne električne energije u gradove? Zao nam je — budžet je pojela otplata golemog duga koji im je na leđa, u potaji, prebacila rasistička vlast. Tiskati još novca? Recite to guverneru središnje banke koji je tamo zasjeo još za aparthejda. Besplatna voda za sve? Malo vjerojatno. Svjetska banka, s velikim kontingentom domaćih ekonomista, istraživača i predavača (kako se sama nazvala »Banka znanja«), partnerstvo s privatnim sektorom smatra osnovnom normom. Želite nametnuti nadzor nad valutom kako bi je očuvali od neobuzdanih špekulacija? Time kršite 850 milijuna američkih dolara vrijedan sporazum s MMF-om koji je, savršeno prikladno, potpisan uoči izbora. Podigli biste minimalne plaće i tako smanjili jaz u prihodima zaostao još iz aparthejda? A, ne bi išlo. U sporazumu s MMF-om obvezali ste se na »ograničavanje plaća«.[12] I, nemojte ni pomišljati da zanemarite svoje obveze — svaka promjena smatrat će se dokazom opasne nacionalne nesigurnosti, nedostatkom predanosti »reformama« i nepostojanjem »sustava temeljenog na zakonima«. Sve je to dovelo do kraha valute, rezanja pomoći i odljeva kapitala. Zaključimo — Južnoafrička Republika bila

je istovremeno i slobodna i zatočena; svaki od tih tajanstvenih akronima predstavljao je pojedinačnu nit mreže koja je prikovala novu vlast.

Dugogodišnji borac protiv aparthejda, Rassool Snyman, grubim je riječima opisao tu zamku. »Nikad nas nisu oslobodili. Samo su nam skinuli lance s vrata i okovali nam gležnjeve.« Yasmin Sooka, istaknuti južnoafrički borac za ljudska prava rekao mi je da se tranzicija »svodila na izjavu: 'Mi zadržavamo sve, dok vi (ANC) vladate u ime... Možete imati političku vlast, možete zadržati fasadu vlasti, ali ona prava vlast leži drugdje'.«[13*] Bio je to proces infantilizacije, zajednički svim takozvanim zemljama u tranziciji — nove vlade dobivaju ključeve kuće, ali ne i kombinaciju koja otvara sef.

Dijelom sam željela shvatiti kako se, nakon takve epske borbe za slobodu, moglo dogoditi nešto slično. Ne samo kako su se vode oslobodilačkog pokreta odrekli ekonomske fronte, nego kako je i ANC-ova baza - ljudi koji su dotad žrtvovali gotovo sve - vodama dopustila da se predaju. Zašto baza stranke nije *zatražila* da vode održe obećanja iz Povelje slobode i pobune se protiv ustupaka još dok se o njima pregovaralo?

Upitala sam Williama Gumedea, ANC-ovog aktivista treće generacije koji je, kao voda studentskog pokreta, te burne godine proveo na ulicama. »Svi su pratili političke pregovore«, prisjeća se, govoreći o susretima Mandele i de Klerka, »Ako bi ljudi osjetili da nešto ide po zlu, došlo bi do masovnih prosvjeda. No, kad bi ekonomski pregovarači izvještavali o svom dijelu, narod je to smatrao tehničkim pitanjima koja nisu zanimala nikoga.« Takvo viđenje, rekao je, poticao je sam Mbeki koji je pregovore opisivao kao »administrativne« i stoga nimalo važne za narod (otprilike kao Čileanci sa svojom »tehnificiranom demokracijom«). Što je za posljedicu imalo, kako je, gotovo potpuno beznadno, izjavio: »Propustili smo! Propustili smo cijelu priču.«

Gumede, danas jedan od najpoznatijih južnoafričkih novinara-istraživača, rekao mi je da je naposljetku shvatio da se o budućnosti njegove domovine odlučivalo upravo na tim »tehničkim« sastancima — što je malo njih shvaćalo tih godina. Kao i mnogi s kojima sam razgovarala, i Gumede me podsjetio da je, tijekom razdoblja tranzicije, Južna Afrika lebdjela na samome rubu građanskoga rata - gradove su terorizirale bande koje je naoružala Nacionalna stranka, policijski pokolji i dalje su bili stvarnost, i dalje se ubijalo vode i neprekidno govorilo o državi koja tone u krvoproliće.

Upravo su *Chicago Boysi* u Čileu prvi put u praksi Isprobali taj proces zaštite kapitalizma od demokracije ili, kako su običavali govoriti »izgradnju nove demokracije«. U čileu su, prije nego što su, nakon sedamnaestogodišnje vladavine hunte, vlast predali izabranoj vladi, *Chicago Boysi* prepravili ustav i sudove tako da je bilo doslovno nemoguće dokinuti njihove revolucionarne zakone. Za taj proces Imali su bezbroj naziva: stvaranje »tehnificirane demokracije«, »zaštićene demokracije« ili, kako je to lijepo oblikovao Pinochetov mladi ministar José Piñera, osiguravanje »zaštite od politike«. Alvaro Bardôn, Pinochetov podtajnik za ekonomiju, objasnio je klasični način razmišljanja Čikaške škole: »Ako ekonomiju priznamo kao znanost, time, implicitno, umanjujemo moć vlade ili političkih struktura jer obje institucije gube odgovornost za donošenje takvih odluka«.

»Usredotočio sam se na politiku — masovne akcije, otišao sam u Bisho (poprište posljednjeg obračuna između prosvjednika i policije) i vikao: 'Ovi moraju otići!'«, prisjeća se Gumede. »No, to nije bila ona prava borba — prava borba vodila se oko ekonomije. I istinski sam razočarao sama sebe vlastitom naivnošću. A mislio sam da sam politički dovoljno zreo da razumijem bit problema. Kako sam to mogao previdjeti?«

Otad se Gumede trudi nadoknaditi izgubljeno vrijeme. Kad smo se sastali, našao se usred oluje koju je diljem države pokrenula njegova nova knjiga *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC*. Riječ je o iscrpnom izvješću koje potanko otkriva kako je ANC predao nacionalni ekonomski suverenitet na sastancima za koje, u to vrijeme, nije mario. »Napisao sam tu knjigu nošen gnjevom«, rekao mi je Gumede. »Bjesnio sam i na sebe i na stranku.«

Teško je shvatiti kako bi ishod mogao biti drugačiji. Ako je Padayachee u pravu, i ako sami ANC-ovi pregovarači nisu uspjeli uvidjeti goleme razmjere gubitka, kakvu su šansu imali ulični borci pokreta?

U tim ključnim godinama u kojima su potpisivani sporazumi stanovnici Južne Afrike živjeli su u neprekidnoj krizi, leteći između snažnog ushita što Mandelu vide slobodna i gnjeva izazvanog spoznajom da je Chrisa Hanija, mladog militanta kojeg su mnogi smatrali Mandelinim nasljednikom, ubio rasistički ubojica. Osim šačice ekonomista nitko nije želio raspravljati o neovisnosti središnje banke, temi koja čak i u normalnim okolnostima djeluje kao snažno sredstvo za uspavljivanje. Gumede ističe da je većina jednostavno pretpostavila da će ANC, bez obzira na kompromise koje sklapa dolazeći na vlast, sve njih moći razvrgnuti kad čvrsto zasjedne u fotelju. »Mi ćemo biti vlast — sve to popravit ćemo kasnije«, tako je rekao.

ANC-ovi aktivisti nisu tada shvaćali da se tijekom tih pregovora mijenjala i sama priroda demokracije i to do tolike mjere da, kad se mreža ograničenja konačno obrušila na njihovu domovinu, *kasnije više* neće postojati.

Tijekom prve dvije godine ANC-ove vladavine, stranka se još trudila iskoristiti ograničena sredstva i održati obećanje o preraspodjeli. Došlo je do lavine javnih ulaganja — za siromašne je izgrađeno više od sto tisuća domova, milijuni su dobili priključke za vodu, električnu energiju i telefon.[14] Ipak, u već poznatoj nam priči, opterećeni dugovima i pod međunarodnim pritiskom da privatizira te usluge, vlada je ubrzo počela podizati cijene. Nakon deset godina vladavine ANC-a, milijuni su ostali bez tih istih priključaka zato što

nisu mogli plaćati račune.* Do 2003. godine najmanje 40 posto novouvedenih telefonskih linija nije više bilo u uporabi.[15] A »banke, rudnici i monopolističke industrije« koje se Mandela zakleo nacionalizirati, ostale su čvrsto u rukama bjelačkih megakonglomerata koji su istodobno nadzirali i 80 posto burze u Johannesburgu.[16] Godine 2005. crno stanovništvo kontroliralo je samo 4 posto tvrtki koje su poslovale na burzi.[17] 2006. su bijelci — samo 10 posto stanovništva — u rukama držali 70 posto južnoafričkih zemljišta.[18] Ipak, najviše uznemiruje činjenica da je ANC-ova vlada potrošila daleko veća sredstva da zaniječe ozbiljnost krize izazvane AIDS-om, nego za nabavku lijekova za oko 5 milijuna zaraženih virusom HIV-a, iako se, početkom 2007. godine, pokazuju neki znakovi napretka.[19] No, možda je ovo najstrašniji statistički podatak: od 1990., kad je Mandela izišao iz zatvora, prosječni životni vijek stanovnika Južnoafričke Republike skratio se za trinaest godina.[20]

Ispod svih tih činjenica i brojki skriva se ANC-ova sudbonosna odluka, nastala nakon što je vodstvo shvatilo da je izgubilo bitku u ekonomskim pregovorima. U tom trenutku stranka je mogla pokušati pokrenuti novi oslobodilački pokret i razderati mrežu koja ih je gušila. Ili, mogla je jednostavno prihvatiti ograničene ovlasti i pristati na pravila novog ekonomskog poretka. ANC-ovo vodstvo odlučilo se za ovo drugo. Umjesto da u samo središte postavi program preraspodjele bogatstva koje se već nalazilo u državi — uostalom, to je sama srž Povelje slobode zbog kojih je došlo na vlast — nakon što je zavladao, ANC je prihvatio prevladavajuću logiku da je jedini izlaz pokoravanje novim, stranim ulagačima koji će stvoriti novo bogatstvo i koje će naposljetku doprijeti do siromašnih. Ali, da bi se omogućilo postojanje takvom »modelu dopiranja«, ANC-ova vlada morala je drastično promijeniti ponašanje da bi uspjela privući ulagače.

A to nije bilo nimalo lako — Mandela je to naučio po izlasku iz zatvora. Netom nakon oslobađanja, južnoafrička burza doživjela je paničan krah — južnoafrička valuta, rand, izgubila je 10 posto vrijednosti.[21] Nekoliko tjedana kasnije, korporacija De Beers, proizvođač dijamanata, premješta sjedište tvrtke iz Južne Afrike u Švicarsku.[22] Takav vid trenutačnog kažnjavanja tržišta bio bi nezamisliv samo tri desetljeća ranije — u vrijeme kad je Mandela prvi put završio u zatvoru. Tijekom šezdesetih bilo je nečuveno da multinacionalne kompanije tako hirovito sele iz države u državu, a tada je svjetski monetarni sustav i dalje bio čvrsto povezan sa zlatnim standardom. Sad se južnoafrička

* Ni danas se sa sigurnošću ne zna je li broj kućanstava kojima su isključeni struja, voda i telefoni veći od broja onih priključenih. Najmanje jedno vjerodostojno istraživanje otkrilo je da su isključenja brojem nadmašila priključenja - vlada tvrdi da je na vodovodnu mrežu priključila devet milijuna ljudi; rezultati istraživanja iskazuju brojku od deset milijuna isključenih.

valuta našla bez ikakvog nadzora, pale su trgovinske barijere i najveći dio trgovine temeljio se na kratkoročnim špekulacijama.

Takvom eksplozivnom tržištu ne samo da se nije sviđala činjenica da je Mandela na slobodi, jer bi nekoliko pogrešno sročenih rečenica moglo dovesti do razornog stampeda što ga je kolumnist *New York Timesa,* Thomas Friedman, spretno okrstio »elektroničkim stadom«.[23] Stampedo koji je dočekao Mandelino oslobođenje bio je samo početak igre pitanja i odgovora između ANC-ova vodstva i financijskih tržišta — šok-dijalog koji je stranku poučio novim pravilima igre. Svaki put kad bi neki viši stranački dužnosnik dao izjavu koja bi mogla značiti da bi zloglasna Povelja slobode mogla postati službenom politikom, tržište bi uzvraćalo šokom i rand bi se našao u slobodnom padu. Pravila su bila jednostavna i okrutna; svodila su se na elektronski ekvivalent jednosložnog gunđanja: pravda — skupo, prodati; *status quo* - dobro, kupiti. Kad je, nedugo nakon oslobođenja, Mandela ponovno govorio nacionalizaciji u prilog, tijekom privatnog ručka s vodećim poslovnim čovjekom, »*All-Gold*« burzovni indeks odmah je pao za pet posto.[24]

Skokove na tržištu izazivali su čak i oni potezi koji naizgled nisu imali nikakve veze s financijskim svijetom, nego su samo bili naznake nekog mogućeg radikalizma. Kad je Trevor Manuel, ANC-ov ministar, nazvao ragbi u Južnoj Africi »sportom bijele manjine«, samo zato što su u momčadi bili isključivo bijelci, rand je doživio novi udar.[25]

Između svih ograničenja nove vlasti, tržište se pokazalo najvećim - i tako, na neki način, samim duhom neobuzdanog kapitalizma; ono provodi vlastitu volju. Kad se države jednom otvore hirovitim ćudima globalnoga tržišta, svaki odmak od pravovjerja Čikaške škole odmah kažnjavaju njujorški i londonski mešetari, rušeći vrijednost valute nepokornoj državi, uzrokujući još dublju krizu i time potrebu za novim zajmovima koje prate novi uvjeti. Mandela je tu zamku priznao 1997. obraćajući se nacionalnom kongresu ANC-a: »Sama mobilnost kapitala kao i globalizacija kapitala i drugih tržišta, u potpunosti onemogućuje državama da samostalno odlučuju o nacionalnoj ekonomskoj politici, zanemarujući time moguću reakciju tih tržišta«.[26]

Thabo Mbeki bio je osoba unutar ANC-a koja je naizgled znala kako zaustaviti šokove — Mbeki je bio Mandelina desna ruka tijekom predsjedničkoga mandata, i njegov izravni nasljednik. Mbeki je mnogo godina proveo kao prognanik u Engleskoj, studirao je na Sveučilištu u Sussexu i zatim se preselio u London. Tijekom osamdesetih, dok su se gradovi u njegovoj domovini gušili u oblacima suzavca, on je udisao isparavanja tačerizma. Od svih ANC-ovih voda Mbeki se najviše družio s vodećim biznismenima i, još prije Mandelina oslobađanja, upriličio nekoliko tajnih sastanaka s korporacijskim dužnosnicima koji su se bojali mogućnosti

da na vlast dođe crna većina. Godine 1985., nakon cjelonoćnog ispijanja viskija s Mbekijem i skupinom južnoafričkih biznismena u tanzanijskoj lovačkoj kolibi, Hugh Murray, urednik prestižnog poslovnog časopisa, primijetio je: »Voda ANC-a posjeduje značajnu sposobnost umirivanja, čak i u onim najosjetljivijim trenucima.«[27]

Mbeki je vjerovao da se ključ izlaska na tržište skriva u potrebi da ANC potakne takvo blisko povjerenje u daleko većim razmjerima. Kako tvrdi Gumede, Mbeki je na sebe unutar stranke preuzeo ulogu predavača kolegija »Slobodno tržište«. Nakon što je tržišnu zvijer pustio na slobodu, Mbeki je objašnjavao da je nije moguće ukrotiti, nego joj samo davati sve što poželi - rast i još više rasta.

1 tako, umjesto da zatraže nacionalizaciju rudnika, Mandela i Mbeki počeli su se redovito sastajati s Harryjem Oppenheimerom, bivšim čelnikom rudarskih divova Anglo-Americana i De Beersa — ekonomskim simbolima vladavine aparthejda. Nedugo nakon izbora 1994., Oppenheimeru su na uvid i odobrenje dali ANC-ov ekonomski program, djelomično ga mijenjajući sukladno njegovim primjedbama, kao i primjedbama drugih vodećih industrijalaca.[28] Nadajući se da će tako izbjeći još jedan tržišni šok, Mandela se u svom prvom poslijeizbornom predsjedničkom intervjuu pažljivo odalečio od ranijih vlastitih izjava kojima je zagovarao nacionalizaciju. »U našoj ekonomskoj politici... ne postoji ništa što bi skretalo prema nacionalizaciji, što nije nimalo slučajno«, rekao je. »Nema nijedne parole koja bi nas povezivala s marksističkom ideologijom.«[29*] Financijski tisak je, nakon tog preobraćenja, ponudio stalne izraze ohrabrenja: »Iako u ANC-u i dalje postoji snažno ljevičarsko krilo«, primjećuje *Wall Street Journal,* »gospodin Mandela u posljednje vrijeme više zvuči kao Margaret Thatcher nego kao socijalistički revolucionar kakvim smo ga nekoć smatrali.«[30]

U spomen na radikalnu prošlost koju je ANC i dalje vukao za sobom, i usprkos svim naporima nove vlasti da se prikaže nimalo prijeteći, tržište je nastavilo stvarati bolne šokove - tijekom samo mjesec dana, 1996. godine, rand opada 20 posto, a iz države je nastavio kuljati kapital, dok je južnoafrička prebogata elita sredstva prebacivala u inozemstvo.[31]

Mbeki je uvjerio Mandelu da je potrebno jednom za svagda raskinuti s prošlošću. ANC-u je potreban potpuno nov ekonomski program — nešto hrabro, nešto šokantno, nešto što prenosi poruku, i to širokim, dramatičnim potezima, razumljivim tržištu - izjava da je ANC spreman prihvatiti Vašingtonski konsenzus.

Zapravo je ANC-ov službeni ekonomski program kojim su pobijedili na izborima, pozivao na »povećanje javnog sektora u strateškim područjima, putem, na primjer, nacionalizacije«. Zatim je tu i Povelja slobode, koja ostaje stranačkim manifestom.

Jednako kao i u Boliviji, gdje se program šok-terapije pripremao u strogoj tajnosti, nalik kakvoj tajnoj vojnoj operaciji, i u Južnoafričkoj Republici samo je šačica najbližih Mbekijevih suradnika znala da se stvara novi ekonomski program, u potpunosti drugačiji od obećanja koja su davali u vrijeme izbora 1994. Gumede o članovima ekipe piše ovako: »svi su morali prisegnuti na šutnju, i cijeli se proces odvijao u najstrožoj tajnosti kako lijevo krilo stranke ne bi doznalo ništa o Mbekijevom planu.«[32] Ekonomist Stephan Gelb, sudionik u stvaranju novog programa, priznaje da je to bila »reforma 'odozgo' koja se provodila punom silinom, do krajnosti dovodeći argumente u prilog naglasku na tajnosti i potpunoj zaštiti njezinih tvoraca od narodnog pritiska.«[33] (Taj naglasak na tajnosti i izdvojenosti bio je osobito ironičan, budući da je, tijekom vladavine aparthejda, ANC Povelju slobode sastavio iznimno otvorenim i demokratskim procesom. Sad se, u novom, demokratskom poretku, stranka odlučila pred biračima prikrivati vlastite ekonomske programe.)

U lipnju 1996. godine, Mbeki je objavio rezultate — program neoliberalne šok-terapije za Južnu Afriku, u kojem se pozivalo na ubrzanu privatizaciju, rezanje državne potrošnje, smanjivanje »fleksibilnosti« rada, slobodniju trgovinu i još manji nadzor nad tokovima financija. Gelb tvrdi da je glavni cilj bio »mogućim ulagačima objaviti vladinu (točnije rečeno ANC-ovu) predanost pravovjerju.«[34] Da bi toj poruci osigurao još veću jasnoću i razgovijetnost u krugovima njujorških i londonskih mešetara, prilikom objavljivanja programa u javnosti Mbeki je izjavio: »Samo me proglasite tačeristom.«[35]

Šok-terapija je uvijek marketinška predstava — to je dio temeljne teorije. Tržište vrijednosnica obožava pretjerano nabijene, savršeno izrežirane trenutke koji do neba podižu cijene dionicama — sve obično započinje ponudom početnog javnog paketa, najavom velikog spajanja ili ulazak novog, slavnog direktora u tvrtku. Kad ekonomisti državama savjetuju da najave sveobuhvatni paket šok-terapije, dio tog savjeta dijelom se temelji na pokušaju podražavanja tih dramatičnih tržišnih događanja koja obično pokreću stampedo - samo što se, umjesto prodaje pojedinačnog paketa, u tim slučajevima na prodaju nudi država. Željno očekivani odgovori obično glase: »Kupujte argentinske vrijednosnice!« ili »Kupujte bolivijske obveznice.« S druge strane, sporiji i oprezniji pristup možda i jest manje okrutan, ali tržištu uskraćuje te nabijene mjehure unutar kojih se ostvaruju one prave zarade. Šok-terapija uvijek predstavlja značajan rizik, što u Južnoj Africi nije urodilo plodom — Mbekijeva teatralna gesta nije uspjela privući dugoročna ulaganja; njezin ishod bila su špekulantska ulaganja koja su još više srušila vrijednost tamošnjoj valuti.

Šok iz temelja

»Novopečeni preobraćenik u sebi nosi više žara. Takvi žele ugoditi još i više«, primijetio je Ashwin Desai, pisac iz Durbana, kad smo se sastali porazgovarati o njegovim sjećanjima na tranziciju. Desai je, tijekom borbe za slobodu, čamio u zatvoru, i uvida paralele između zatvorske psihologije i ponašanja ANC-a na vlasti. U zatvoru, kako je rekao: »Ako više ugađaš čuvaru, dobivaš bolji status. Ta se logika očito prenijela na neke poteze južnoafričkoga društva. Željeli su na neki način dokazati da su upravo oni najbolji zatvorenici. Neizmjerno discipliniraniji čak i od drugih država.«

Ipak, ANC-ova baza pokazala se daleko manje obuzdanom — što je stvorilo potrebu za još većom stegom. Kako tvrdi Yasmin Sooka, jedan od porotnika u Južnoafričkom odboru za istinu i pomirenje, mentalitet stege uvukao se u sve vidove tranzicije — među kojima i potragu za pravdom. Nakon višegodišnjeg slušanja svjedočanstava o torturama, ubojstvima i nestancima, odbor za istinu okrenuo se pitanju kojim bi se sredstvom moglo početi ispravljati nepravde. Istina i oprost bili su važni, ali jednako važne bile su odštete i naknade žrtvama i njihovim obiteljima. Nije imalo smisla novu vlast tražiti da ih isplati, jer nije sama počinila te zločine i, štoviše, sredstva koja bi se trošila na odštetu žrtvama aparthejda značila su manje domova i škola za siromašne pripadnike novooslobođene nacije.

Neki članovi odbora smatrali su da bi račune za namiru šteta trebalo podnijeti multinacionalnim korporacijama koje su iz aparthejda izvlačile zaradu. Na kraju je Odbor za istinu i pomirenje donio skromnu preporuku da se provede jednokratno oporezivanje korporacija po stopi od 1 posto — takozvani »porez solidarnosti«. Sooka je za takvu blagu preporuku očekivala ANC-ovu podršku; umjesto toga, vlada je, pod Mbekijevim vodstvom, odbila bilo kakvu mogućnost naplate odšteta od korporacija ili bilo kakva poreza solidarnosti, strahujući da će se time tržištu prikazati kao nepovoljno područje. »Predsjednik je odlučio veliki biznis ne smatrati krivim«, rekla mi je Sooka. »Vrlo jednostavno.« Naposljetku je vlada izdvojila manji dio traženih sredstava, novac izvlačeći iz vlastitog proračuna — čega su se članovi odbora pribojavali.

Južnoafrički odbor za istinu i pomirenje često se spominje kao primjer uspješne »izgradnje mira«, koji se izvozio u druge ratne zone, od Šri Lanke do Afganistana. No, mnogi od izravno umiješanih u taj proces i dalje gaje duboke sumnje. Nakon objave konačnoga izvješća, u ožujku 2003., predsjednik Odbora, nadbiskup Desmond Tutu, izjavio je pred novinarima da je sloboda i dalje »nedovršen posao«. »Možete li objasniti zašto se danas crnac budi u

siromašnome getu, a sloboda je svanula prije 10 godina? Ne znam zašto takvi jednostavno ne kažu: 'K vragu i mir. K vragu i Tutu i Odbor za istinu.«[36]

Sooka, današnja predsjednica Južnoafričke zaklade za ljudska prava, kaže da, iako su se saslušanja bavila, kako to ona opisuje »vanjskim manifestacijama aparthejda, kakve su tortura, osobito loše postupanje i nestanci«, ekonomski sustav kojemu su svi ti zločini služili ostavila su »doslovno netaknutim« — što je odjek zabrinutosti zbog sljepila »ljudskih prava«, kako je to Orlando Letelier zabilježio još prije tri desetljeća. Zatim je dodala da bi, kad bi imala priliku sve započeti ponovno: »Postupila bih potpuno drugačije. Ispitala bih *sustave* aparthejda — istražila bih pitanje zemljišta, svakako bih istražila ulogu multinacionalnih kompanija, osobito bih pomno istražila ulogu rudarske industrije, jer nju smatram onom istinskom boleštinom Južne Afrike... Zatim bih istražila sustavne učinke politike aparthejda, a torturi bih posvetila samo *jedno* saslušanje jer sam mišljenja da, ako se usredotoči samo na torturu i pritom previda ono čemu služi, tada dolazi do revizije one istinske povijesti.«

Odštete naopačke

Činjenica da je ANC odbacio zahtjev Odbora da se od korporacija naplati odšteta osobito je nepošten čin — kako ističe Sooka — jer vlada i dalje otplaćuje dugove aparthejda. Tijekom prvih godina nakon predaje vlasti, novu vladu to je stajalo 30 milijardi randa godišnje (otprilike 4,5 milijardi dolara) — iznos koji otkriva oštar raskorak s jadnim, ukupnim iznosom od 85 milijuna dolara, kojim je vlada, naposljetku, isplatila više od devetnaest tisuća žrtava i obitelji žrtava rasističkih ubojstava i torture. Nelson Mandela naveo je breme duga kao jedinu i najveću prepreku ostvarenju obećanja iz Povelje slobode. »Trideset milijardi (randa) kojima nećemo graditi kuće koje smo planirali prije nego što smo došli na vlast, kojima nećemo našoj djeci osigurati najbolje škole, korjenito rješavanje problema nezaposlenosti, osiguranja posla dostojnog čovjeka svima, pristojnih plaća, mogućnosti da voljenima pruži zaklon, da ih hrani... ograničava nas dug koji smo naslijedili.«[37]

Usprkos Mandelinu priznanju da se plaćanje dugova aparthejda pretvorilo u breme koje izobličuje, stranka se oduprla svim prijedlozima da to odbije. Strahovalo se da bi, čak i ako uspije dokazati da su dugovi »neprikladni«, svaki pokušaj izbjegavanja vraćanja Južnu Afriku ulagačima otkrio kao opasno radikalno područje, što bi izazvalo novi tržišni šok. Dennis Brutus, dugogodišnji pripadnik ANC-a, i bivši zatvorenik s otoka Robben, glavom se zaletio u taj zid straha. Godine 1998., vidjevši sve razmjere stresa pod kojim se našla nova vlada, on i skupina južnoafričkih aktivista odlučili su da je najbolji način kojim će potpomoći borbu, otpočeti pokret »dužničkog jubileja«.

»Moram priznati da sam bio nevjerojatno naivan«, rekao mi je Brutus, sad u sedamdesetim godinama života. »Očekivao sam da će nam vlada odati priznanje zbog činjenice da je baza počela raspravljati o problemu duga, znate, da će to ojačati njihove napore u borbi protiv dugova.« Zapanjio se kad ih je vlada prekorila izjavljujući: »Ne, ne prihvaćamo vašu potporu.«

Ono što je, u ANC-ovoj odluci da nastavi otplaćivati dugove, toliko razbjesnilo aktiviste kakav je bio i Brutus bila je doslovno opipljiva žrtva koju su podnosili prilikom isplate svake pojedine rate. Na primjer, između 1997. i 2004. godine, južnoafrička vlada prodala je osamnaest tvrtki u državnome vlasništvu i time prikupila 4 milijarde dolara, ali je gotovo polovica tog iznosa otišla na otplate dugova.[38] Drugim riječima, ANC ne samo što je pogazio izvornu Mandelinu prisegu o »nacionalizaciji rudnika, banaka i monopolističke industrije«, nego je, pritisnut dugovima, činio upravo suprotno — nacionalno se blago počelo rasprodavati i time su poravnavani dugovi nekadašnjih tlačitelja.

Tu je i pitanje gdje je točno odlazio taj novac. Tijekom pregovora o tranziciji, de Klerkova je skupina zahtijevala da svi državni službenici zadrže svoja radna mjesta čak i nakon predaje vlasti — oni koji žele otići, predložili su, trebaju primiti pozamašne doživotne mirovine, što je bio nesvakidašnji zahtjev u državi sa zanemarivom mrežom socijalnog osiguranja — ipak, bilo je to jedno od nekolicine »tehničkih« pitanja u kojima je ANC predao bitku.[39] Taj je ustupak značio da je ANC-ova vlada trpjela rashode dviju vlada — vlastite i bjelačke vlade u sjeni koja je sišla s vlasti. Četrdeset posto godišnjih vladinih rashoda odlazilo je u golemi državni mirovinski fond — najveći dio korisnika bili su bivši zaposlenici iz razdoblja aparthejda.[40]

Na kraju je Južna Afrika završila do grla upetljana u složen slučaj odštete naopačke — slučaj u kojem su bijeli biznismeni, koji su tijekom aparthejda iz crnog radništva izvlačili goleme profite i izbjegli platiti i jedan cent odštete, nastavili od svojih prijašnjih žrtava primati debele čekove. A kako su oni skupljali sredstva za takvu nevjerojatnu širokogrudnost? Otimajući privatizacijom blago državi — što je samo suvremeni vid one iste pljačke koju je ANC toliko žarko želio izbjeći, pristavši na pregovore u nadi da će tako izbjeći i mozambičku krizu. No, za razliku od događanja u Mozambiku gdje su državni službenici

* Istinu govoreći, to iz aparthejda zaostalo breme istovremeno povećava ukupan državni dug i svake godine izvan dohvata stavlja milijarde randa javnih sredstava. »Tehničkom« promjenom, 1989. godine, državni mirovinski fond prelazi s »plaćanja u hodu«, sustava u kojem se sredstva uplaćuju iz doprinosa svake godine, na »potpuno pokriveni« sustav, u kojemu fond mora posjedovati dovoljnu količinu kapitala da u bilo kojem trenutku isplati 70 do 80 posto ukupnih dugovanja - što je, u stvarnosti, potpuno nemoguća situacija. Posljedično tome, fond je, s 30 milijardi randa 1989., narastao na više od 300 milijardi randa 2004. - što ga svakako kvalificira za jednog od uzročnika dužničkoga šoka. To stanovnicima Južne Afrike znači da je golemi dio kapitala kojim neovisno upravlja mirovinski fond doslovno nestao Iz dohvata potrošnje na stanovanje, zdravstvenu skrb ili temeljne usluge. Mirovinski sporazum je u ANC-ovo ime dogovarao Joe Slovo, legendarni voda južnoafričke Komunističke partije, i on, još i danas, ostaje izvorom velikog nezadovoljstva unutar države.

uništili strojeve, natrpali džepove i pobjegli, u Južnoj se Africi rasprodaja države i pljačka državne riznice nastavlja još i danas.

Kad sam stigla u Južnu Afriku bližila se pedeseta obljetnica potpisivanja Povelje slobode, što je ANC odlučio obilježiti medijskim spektaklom. Plan je bio da se Parlament za tu priliku preseli iz svog uobičajenog sjedišta u Cape Townu u neizmjerno skromnije okruženje Kliptowna, mjesta prve ratifikacije Povelje. Južnoafrički predsjednik Thabo Mbeki želio je tu priliku iskoristiti da glavno raskrižje u Kliptownu preimenuje u Trg predanosti Waltera Sisulua, po jednom od najštovanijih ANC-ovih voda. Mbeki je također želio otkriti i novi spomenik Povelji slobode, kulu od cigle na kojoj su, na kamenim pločama, stajale ugravirane riječi Povelje, i upaliti vječni »plamen slobode«. Uz tu zgradu nastavljali su se radovi na još jednom spomeniku, takozvanim Tornjevima slobode, paviljonu s crnim i bijelim betonskim stupovima, što je trebalo simbolizirati slavni članak Povelje koji glasi: »Južna Afrika pripada svima koji u njoj žive, bijelima i crnima«.[41]

Temeljna poruka događaja nije se mogla izbjeći — prije pedeset godina stranka je obećala Južnoj Africi podariti slobodu, što je i ostvarila — bio je to ANC-ov trenutak »zaključenja misije«.

Ipak, u svemu tome bilo je nešto čudno. Kliptown se kao osiromašeno gradsko naselje prepuno ruševnih straćara, s otvorenom kanalizacijom na ulici i 72 posto nezaposlenoga stanovništva, što je daleko viši postotak nego u doba aparthejda — čini simbolom koji daleko više pristaje pogaženim obećanjima Povelje slobode, nego prikladnom scenografijom za tako prepredeno režiranu ceremoniju.[42] Kako se pokazalo, obljetnicu nije uobličio ili režirao ANC nego neka čudna tvorevina imenom Blue IQ. Iako, službeno, pomoćna služba pokrajinske vlasti, Blue IQ »djeluje u pomno oblikovanom okolišu koji tvrtku čini daleko bližom privatnome sektoru nego vladinu odjelu« — kako stoji u iznimno sjajnoj i nesvakidašnje modroj brošuri. Cilj tvrtke je privlačenje novih, stranih ulaganja u Južnu Afriku — što je dio ANC-ova programa »preraspodjele pomoću rasta«.

Blue IQ je prepoznao turizam kao granu najprikladniju za ulaganja, te je svojim istraživanjima tržišta tvrtka pokazala da turistima koji posjećuju Južnu Afriku velik dio privlačnosti zemlje čini ANC-ova globalna slava pobjednika nad tlačiteljima. U nadi da će iskoristiti tu mogućnost, u Blue IQ-u su odredili da za južnoafričku legendu o pobjedi nad protivnikom ne postoji bolji simbol od Povelje slobode. S time na umu, tvrtka je pokrenula projekt kojim je Kliptown namjerila preobraziti u zabavni park

Povelje slobode, »svjetsku turističku destinaciju i tradicijsko okupljalište koje lokalnim i stranim posjetiocima nudi jedinstveno iskustvo« - koje prati muzej, šoping na temu slobode i čelično-stakleni hotel Sloboda. Taj dotadašnji geto imao se preobraziti u »poželjno i napredno« predgrađe Johannesburga, dok će se većina tamošnjeg stanovništva preseliti u geta smještena na lokacijama manjeg povijesno značenja.[43]

S planovima o preobrazbi Kliptowna, Blue IQ samo slijedi priručnik slobodnog tržišta — pruža mogućnosti ulaganja, u nadi da će tako, u nekoj budućnosti, stvoriti radna mjesta. Ipak, ono što izdvaja ovaj projekt jest činjenica da u Kliptownu temelji te cjelokupne mašinerije počivaju na pedeset godina starom listu papira kojim se tražio izrazito izravniji put borbe protiv siromaštva. Raspodijelite zemlju da se milijuni mogu hraniti od nje, tražili su tvorci Povelje slobode, vratite rudnike da se tim blagom mogu graditi kuće i infrastruktura, i tako otvarati radna mjesta. Drugim riječima, izbacite posrednike. Te ideje mnogim ušima možda i zvuče kao utopijski populizam, ali nakon tolikih propalih pokušaja otjelotvorenja pravovjerja Čikaške škole, istinski sanjari možda su upravo ti koji i dalje vjeruju da bi se planom kakav je izgradnja zabavnog parka Povelje slobode, kojim se ponovno otvaraju prilike korporacijama i istovremeno obespravljuje oni najpotrebitiji, moglo riješiti sve teže zdravstvene i ekonomske probleme 22 milijuna Južnoafrikanaca koji i dalje žive u siromaštvu.[44]

Nakon više od desetljeća od trenutka kad je Južna Afrika odlučno skrenula prema tačerizmu, ishodi eksperimenta u »pravdi na kapaljku« doslovno su sramotni:

- Od 1994., kad je ANC preuzeo vlast, udvostručio se broj ljudi koji žive s manje od jednog dolara na dan — s 2 milijuna na 4 milijuna 2006. godine.[45]
- Između 1991. i 2002. godine, stopa nezaposlenosti među crnim Južnoafrikancima više se nego udvostručila — porasla je s 23 na 48 posto.[46]
- Od 35 milijuna crnih državljana Južne Afrike, samo pet tisuća zarađuje više od 60 000 dolara godišnje. Broj bjelačkoga stanovništva u tom platežnom razredu veći je dvadeset puta — mnogi zarađuju daleko više od tog iznosa.[47]
- ANC-ova vlada izgradila je 1,8 milijuna stanova — u međuvremenu je bez stana ostalo više od 2 milijuna ljudi.[48]

- Otprilike milijun ljudi istjerano je s imanja tijekom prvoga desetljeća demokracije.[49]
- Ta prisilna iseljenja znače da je za 50 posto porastao broj onih koji stanuju u kolibama i straćarama. Godine 2006. više od četvrtine južnoafričkog stanovništva prebiva u nepostojećim slamovima — većinom bez tekuće vode i električne energije.[50]

Možda ta iznevjerena obećanja o slobodi najbolje otkriva način na koji se Povelja slobode gleda u raznim dijelovima južnoafričkoga društva. Još nedavno sam dokument je predstavljao najveću prijetnju povlaštenim bijelcima u društvu — danas ga u poslovnim salonima i ograđenim četvrtima smatraju izjavom dobre volje, istovremeno laskavom i potpuno bezopasnom; jednakim nekakvoj kitnjastoj poslovnjačkoj uljudnosti. No, u predgrađima, gdje je dokument prihvaćen na polju u Kliptownu nekoć bio nabijen mogućnostima, o njegovim je obećanjima gotovo i previše bolno razmišljati. Mnogi Južnoafrikanci bojkotirali su u potpunosti državnu proslavu obljetnice. »Ono što piše u Povelji slobode stvarno je sjajno«, rekao mi je S'bu Zikode, voda sve brojnijeg pokreta stanovnika straćara u Durbanu. »Ja, doduše, vidim samo izdaju.«

Na kraju se najuvjerljivijim argumentom za odbacivanje obećanja o raspodjeli iz Povelje slobode pokazao onaj najmanje maštovit — to čine svi. Vishnu Padayachee ukratko mi je prenio poruku koju je vodstvo ANC-a od samog početka dobivalo od »zapadnih vlada, MMF-a i Svjetske banke. Govorili bi nam: 'Svijet se promijenio, sve to ne znači ništa — ovo su vam jedina pravila igre.'« Gumede piše ovako: »ANC je bio posve nespreman za takav ishod. Ključni ekonomski vode redovno su posjećivali uprave međunarodnih organizacija, Svjetske banke i MMF-a, te je tijekom 1992. i 1993. nekoliko ANC-ovih dužnosnika, od kojih neki nisu imali nikakvo ekonomsko obrazovanje, prošlo skraćeni tečaj za direktore u stranim poslovnim školama, investicijskim bankama, trustovima mozgova za ekonomsku politiku i Svjetskoj banci, gdje su ih 'neprekidno tovili neoliberalnim idejama'. Iskustvo je bilo zapanjujuće. Nikad prije nije međunarodna zajednica u tolikoj mjeri zavodila vladu koja još nije zavladala.«[51]

Mandela je osobito snažnu dozu takva oblika elitnog školskog *mobbinga* doživio susrećući europske državnike na Svjetskom ekonomskom forumu u Davosu, 1992. godine. Kad je istaknuo da Južna Afrika ne namjerava učiniti ništa radikalnije od onoga što je zapadna Europa učinila Marshallovim

planom nakon Drugoga svjetskoga rata, nizozemski ministar financija odbacio je tu analogiju: »Tako smo razmišljali tada. Samo, svjetska ekonomija postala je neovisna. Proces globalizacije pušta korijene. Nijedna ekonomija ne može se razvijati odvojeno od ekonomija drugih država.«[52]

Dok su vode kao što je bio Mandela putovali mrežom globalizacije, u njih se ucjepljivalo da najveći dio lijevo orijentiranih vlada prihvaćaju Vašingtonski konsenzus — to čine komunisti u Vijetnamu i Kini, isto tako sindikalisti u Poljskoj, kao i socijaldemokrati u Čileu koji su se konačno oslobodili Pinocheta. Čak je i Rusima zasvijetlila neoliberalna žaruljica — u vrijeme kad je ANC vodio najteže pregovore, Moskva se našla usred korporatističkog ludila, prodajući, najbrže što je mogla, državno vlasništvo aparatčicima koji su se preko noći pretvorili u poduzetnike. Ako se predala Moskva, kako bi se ofucana banda južnoafričkih boraca za slobodu mogla oduprijeti toj silovitoj globalnoj plimi?

Tako je, ukratko rečeno, glasila poruka koju su prodavali pravnici, ekonomisti i socijalni radnici, zaposlenici sve brže rastuće »tranzicijske« industrije — skupine stručnjaka koji iz ratom razorenih država skoknu do krizom razdiranih gradova i zapanjene novopečene političare zasipaju svojim najsvježijim praktičnim primjerima iz Buenos Airesa, nadahnjujućim uspjesima iz Varšave, strahotnim rikanjem Azijskih tigrova. »Tranziciolozi« su (kako ih naziva politolog s njujorškog Sveučilišta, Stephen Cohen) u prednosti pred političarima koje savjetuju — oni su pripadnici hipermobilne klase, dok su vode pokreta za oslobođenje po vlastitoj prirodi okrenuti prema unutra.[53] Po vlastitoj prirodi ljudi koji promiču intenzivne nacionalne preobrazbe usko su usredotočeni na vlastite narative i međusobnu borbu za nadmoć — te tako često nesposobni obraćati više pozornosti na svijet izvan njihovih granica, što je samo po sebi zlo, jer da je ANC-ovo vodstvo bilo sposobno prozreti vrtlog tranzicije i samo otkriti što se uistinu zbiva u Moskvi, Varšavi, Buenos Airesu ili Seulu, vidjelo bi daleko drugačiju sliku.

11. Lomača mlade demokracije:

Rusija se odlučuje za »Pinochetovu opciju«

> Dijelovi živućeg grada ne mogu se rasprodati tek tako, zanemarujući starosjedilačku tradiciju čak i ako ona došljacima djeluju čudno... Jer to su naše tradicije i ovo je naš gard. Dugo vremena živjeli smo pod diktaturom komunista samo da bismo otkrili da živjeti pod diktaturom biznismena nije ništa bolje. Oni nimalo ne mare u kojoj su se točno državi zatekli.
>
> Grigorij Gorin, ruski pisac, 1993.[1]

> Sirite istinu — zakoni ekonomije jednaki su zakonima strojarstva. Isti zakoni vrijede posvuda.
>
> Lawrence Summers, glavni ekonomist Svjetske banke, 1991.[2]

KAD JE SOVJETSKI predsjednik Mihail Gorbačov otputovao u London da bi sudjelovao na svojem prvom samitu sedam najrazvijenijih država svijeta (G7) u lipnju 1991., imao je sve razloge očekivati da ga dočekaju kao heroja. Tijekom protekle tri godine više je lebdio nego kročio međunarodnom pozornicom, šarmirao medije, potpisivao sporazume o razoružanju i skupljao mirovne nagrade — među kojima i Nobelovu 1990.

Štoviše, uspjelo mu je postići i ono dotad nezamislivo — pridobiti američku javnost. Ruski voda toliko je temeljito razorio karikature Imperija zla da mu je američki tisak nadjenuo mazni nadimak »Gorby«, a 1987. godine časopis *Time* u velikoj je mjeri riskirao odlučivši sovjetskog predsjednika proglasiti osobom godine. Urednici su objašnjavali da je Gorbačov, za razliku od svojih prethodnika (»demona u šubarama«), ruska inačica Ronalda Reagana — »kremaljska inačica Velikoga komunikatora«. Odbor za dodjelu Nobelove nagrade presudio je da, zahvaljujući njegovim naporima, »postoji nada da danas slavimo kraj Hladnoga rata«.[3]

Početkom devedesetih godina, svojom dvojakom politikom *glasnosti* (otvorenosti) i *perestrojke* (preobražaja), Gorbačov je Sovjetski Savez

proveo kroz naporan proces demokratizacije — oslobađa se tisak, biraju se ruski parlament, lokalni savjeti, predsjednik i potpredsjednik, ustavni sud postaje neovisno tijelo. Kad je u pitanju bila ekonomija, Gorbačov je stremio mješavini slobodnoga tržišta i čvrste zaštitne mreže u kojoj je država pod nadzorom držala ključne industrijske grane — predviđao je da će za dovršenje tog procesa trebati deset do petnaest godina. Konačni mu je cilj bio stvaranje socijalne demokracije sukladno skandinavskom modelu — »socijalistički svjetionik za cijelo čovječanstvo«.[4]

Isprva se činilo da je i Zapad želio da Gorbačov uspije osloboditi sovjetsku ekonomiju i, slijedeći uzor, približi je švedskoj. Odbor za dodjelu Nobelove nagrade jasno pojašnjava nagradu kao način potpore tranziciji — »pomoć u trenutku potrebe«. Prilikom posjeta Pragu, Gorbačov je jasno izjavio da to ne može ostvariti sam: »Kao i alpinisti, nacije svijeta mogu se ili penjati zajedno i stići do vrha ili zajedno pasti u bezdan«, rekao je.[5]

Stoga je ono što se dogodilo tijekom sastanka G7 1991. godine bilo potpuno neočekivano. Njegove kolege, državni poglavari, uputili su mu gotovo jednoglasnu poruku da će, ako odmah ne prihvati radikalnu ekonomsku šok-terapiju, presjeći uže i pustiti ga da padne. »Njihovi prijedlozi tempa i metoda tranzicije doslovno su me zapanjili«, piše Gorbačov o tom događaju.[6]

Poljska je upravo tad završila prvu rundu šok-terapije pod tutorstvom MMF-a i Jeffreyja Sachsa, a britanski premijer John Major, američki predsjednik George H. W. Bush, kanadski premijer Brian Mulroney i japanski premijer Toshiki Kaifu slagali su se da Sovjetski Savez mora još zbijenijim i bržim rasporedom, slijediti poljski primjer. Nakon sastanka, Gorbačov je iste naredbe primio i od MMF-a, Svjetske banke, kao i svih ostalih važnijih kreditnih institucija. Kad je poslije, iste godine, zatražila oprost dugova da na taj način pregrmi katastrofalnu ekonomsku krizu, Rusija je primila krut odgovor da se dugovi moraju poštivati.[7] Od vremena kad je Sachs zagovarao pomoć i oprost dugova Poljskoj, političko se raspoloženje promijenilo — postalo je zloćudno.

Zatim je uslijedio... raspad Sovjetskoga Saveza, Gorbačova zasjenjuju Jeljcin i buran tijek ekonomske šok-terapije u Rusiji - to je dobro dokumentirano poglavlje suvremene povijesti. Ipak, ta se povijest i prečesto prepričava sterilnim pojmovima »reforme« i pretvorila se u nevjerojatno uopćenu narativu kojom se prikriva jedan od najtežih zločina protiv demokracije u suvremenoj povijesti. Rusija je, jednako kao i Kina, morala odabrati između ekonomskog programa Čikaške škole i istinske demokratske revolucije. Kad su se sučelili s tim izborom, kineske vođe napale su vlastiti

narod kako bi spriječili da im demokracija pokvari njihove »slobodnotržišne« planove. U Rusiji je bilo drugačije — demokratska revolucija bila se već čvrsto ukorijenila i, stoga, da bi se ekonomski program Čikaške škole mogao provesti, Gorbačovljev miroljubivi proces koji je davao nadu morao je biti grubo prekinut i zatim mu je radikalno obrnut tok.

Gorbačov je znao da je sila jedini način kojim će moći nametnuti šokterapiju kakvu su zagovarali G7 i MMF — jednako kao što su i mnogi na Zapadu promicali takvu politiku. Časopis *The Economist* u svom utjecajnom napisu iz 1990. Gorbačovu savjetuje da prihvati »vladavinu snažnih... da sa zemljom sravni otpor koji sprečava svaku korjenitu ekonomsku reformu«.[8] Samo dva tjedna nakon što je Nobelov odbor proglasio kraj Hladnoga rata *The Economist* nuka Gorbačova da se preoblikuje sukladno uzoru jednoga od najzloglasnijih hladnoratovskih ubojica. Pod naslovom »Mihail Sergejevič Pinochet?«, napis zaključuje da pokoravanje tim savjetima može prouzročiti »moguće krvoproliće... i postoji mogućnost, iako mikroskopska, da bi to mogao biti sovjetski zaokret prema onome što bi se moglo nazvati pinochetovskim pristupom liberalnoj ekonomiji«. *Washington Post* otišao je i dalje. U kolovozu 1991. godine, novine objavljuju komentar naslovljen »Pinochetov Čile — pragmatičan uzor sovjetskoj ekonomiji«. U članku se podržava ideja državnog udara kojim bi se svrgnulo sporohodnog Gorbačova, ali autor, Michael Schrage, pomalo strepi da protivnici sovjetskoga predsjednika »ne posjeduju ni znanje ni podršku kojima bi prihvatili Pinochetov model«. I nastavlja: »trebali bi se preobličiti na sliku i priliku despotu koji je istinski znao kako izvesti državni udar — umirovljenom čileanskom generalu Augustu Pinochetu.«[9]

Gorbačov je ubrzo otkrio da se suočio s protivnikom koji je bio i više nego spreman odigrati ulogu ruskog Pinocheta. Iako je Boris Jeljcin tada bio na dužnosti predsjednika Rusije, bio je daleko manje poznat od Gorbačova koji je vodio čitav Sovjetski Savez. To će se stanje radikalno promijeniti 19. kolovoza 1991., samo mjesec dana nakon samita G7. Skupina komunističke stare garde dovezla se tenkovima pred Bijeli dom — kako se naziva zgrada ruskoga parlamenta. U pokušaju zaustavljanja procesa demokratizacije, zaprijetili su napadom na prvi izabrani državni parlament. U svjetini koja je odlučila obraniti novorođenu demokraciju, Jeljcin se popeo na tenk i osudio agresiju kao »ciničan, desničarski pokušaj puča«.[10] Jedan od prosvjednika na ulicama opisao taj je dan kao »prvu priliku kad sam osjetio da istinski mogu utjecati na stanje u vlastitoj domovini. Duše su nam nabujale. Osjećali smo neizmjerno jedinstvo. Osjećali smo se nepobjedivima.«[11]

Jednako kao i Jeljcin. Kao voda, uvijek je bio protiv Gorbačova. Tamo gdje je Gorbačov namjeravao uvesti poštenje i trezvenost (jedan od njegovih najradikalnijih poteza bila je agresivna kampanja protiv opijanja votkom), Jeljcin se dokazivao kao ozloglašeni žderonja i notorni pijanac. Prije državnog udara Rusi su Jeljcina gledali pomalo rezervirano - ipak, pomogao je spasiti demokraciju od komunističkog državnog udara i time postao, barem privremeno, narodnim junakom.

Jeljcin je odmah iskoristio svoj trijumfalni nastup i pretvorio ga u osnaženu političku moć. Sve dok Sovjetski Savez ostane »u komadu«, uvijek će imati manje vlasti od Gorbačova, i tako je, u prosincu 1991., četiri mjeseca nakon neuspjelog puča, Jeljcin povukao genijalan politički potez. Sklopio je savez s još dvije sovjetske republike, time grubo rastočio Sovjetski Savez i, posljedično tome, natjerao Gorbačova da odstupi. Raspadom Sovjetskoga Saveza »jedine države koju su Rusi ikad poznavali«, ruska psiha doživljava snažan šok — kako piše politolog Stephen Cohen, bio je to prvi od »tri traumatična šoka« koje će Rusi preživjeti tijekom sljedeće tri godine.[12]

Onoga dana kad je Jeljcin objavio da Sovjetski Savez više ne postoji, u kremaljskome kabinetu zatekao se Jeffrey Sachs — prisjeća se da je ruski predsjednik tada izjavio: »Gospodo, želim samo objaviti da je Sovjetski Savez okončao postojanje...« A ja sam rekao: »Zaboga, to se događa jednom u stotinu godina. To je nešto najluđe što je moguće zamisliti, to je istinsko oslobođenje, idemo im pomoći.«[13] Jeljcin je pozvao Sachsa u Rusiju kao savjetnika, a Sachs je bio i više nego spreman: »Ako može Poljska, može i Rusija«, izjavio je.[14]

No, Jeljcin nije želio samo savjete, želio je isto onakvo furiozno prikupljanje sredstava kakvo je Sachs priskrbio Poljskoj. »Jedina je nada«, rekao je Jeljcin, »obećanje da nam Skupina sedmorice brzo pribavi golema sredstva financijske pomoći.[15]« Sachs je rekao Jeljcinu da čvrsto vjeruje da će, ako je Moskva spremna u uspostavljanju kapitalističke ekonomije primijeniti tehniku »velikog praska«, moći prikupiti otprilike 15 milijardi dolara.[16] Moraju biti ambiciozni i moraju djelovati brzo. Jeljcin, doduše, nije znao da će Sachsa ubrzo izdati sreća.

Rusko preobraćenje na kapitalizam u mnogome nalikuje izopačenom pristupu koji je potaknuo prosvjede na trgu Tiananmen, dvije godine ranije u Kini. Moskovski gradonačelnik, Gavriil Popov tvrdio je da postoje samo dva načina za slamanje centralistički nadzirane ekonomije: »Vlasništvo se može podijeliti svim članovima društva, ili se oni najbolji komadi mogu predati vodama... Ukratko rečeno, postoji demokratski pristup i postoji nomenklatura - logika aparatčika.«[17] Jeljcin se odlučio za ovaj drugi, i to istinski žurno. Potkraj 1991. parlamentu je iznio revolucionaran prijedlog; ako mu

daju godinu dana posebnih ovlasti sukladno kojima će zakone moći donositi dekretom, a ne glasovanjem u parlamentu, onda je u stanju riješiti ekonomsku krizu i vratiti im zdrav sustav u procvatu. Jeljcin je ustvari zahtijevao izvršnu vlast kakvu uživaju diktatori, ne demokrati, ali je parlament tada i dalje bio zahvalan predsjedniku na ulozi koju je odigrao tijekom državnoga udara, štoviše, državi je očajnički trebala strana pomoć. Složili su se — Jeljcin ima godinu dana apsolutne moći kojom će preobraziti rusku ekonomiju.

Jeljcin je odmah okupio tim ekonomista, kojih je većina u posljednjim godinama komunizma osnovala neku vrstu kluba obožavatelja slobodnog tržišta, čitala temeljne spise mislilaca Čikaške škole i raspravljala kako bi se njihove teorije mogle primijeniti u Rusiji. Iako nikad nisu studirali u SAD-u, toliko su obožavali Miltona Friedmana da ih je ruski tisak prozvao Jeljcinovim »*Chicago Boysima*« — kopijom izvornog nadimka, iako savršeno prikladnog kontekstu procvata ruske ekonomije crnoga tržišta. Na Zapadu su ih proglasili »mladim reformatorima«. Skupinu je predvodio Jegor Gajdar, jedan od dvojice Jeljcinovih premijera. Pjotr Aven, Jeljcinov ministar od 1991. do 1992., jedan od članova najužega kruga, ovako je opisao tu bivšu kliku: »Njihovo poistovjećivanje s Bogom potjecalo je, savršeno prirodno, iz uvjerenja u vlastitu sveobuhvatnu nadmoć što je, nažalost, bila glavna značajka svih naših reformatora.«[18]

Pišući o skupini koja se u hipu uzdigla na vlast u Moskvi, ruske novine *Nezavisnaja gazeta,* primjećuju prilično zapanjujući razvoj događaja jer će »Rusija prvi put u vladi imati skupinu liberala koji sebe smatraju sljedbenicima Friedricha von Hayeka i 'Čikaške škole' Miltona Friedmana«. »Njihovi programi bili su« savršeno jasni — »stroga financijska stabilizacija koja se provodi sukladno 'receptima' šok-terapije«. Nadalje, *Gazeta* primjećuje da je Jeljcin u isto vrijeme kad je imenovao tu skupinu na vlast doveo i zloglasnog grubijana Jurija Skokova i predao mu »obrambena i represivna ministarstva — vojsku, Ministarstvo unutarnjih poslova i Komitet državne sigurnosti«. Te odluke bile su jasno povezane: »'Okrutni' Skokov vjerojatno je sposoban 'osigurati' strogu stabilizaciju politike, dok će 'okrutni' ekonomisti to isto jamčiti na području ekonomije«. Članak završava proročanstvom: »Nimalo neće iznenaditi ako pokušaju stvoriti nekakvu domaću inačicu Pinochetovog sustava, u kojem će Gajdarova ekipa igrati ulogu *Chicago Boysa.*«[19]

Priskačući u pomoć pružanjem ideološke i tehničke podrške Jeljcinovim *Chicago Boysima*, američka vlada financirala je vlastite stručnjake za tranziciju čiji su poslovi sezali od pisanja dekreta o privatizaciji, preko osnivanja burze njujorškog stila, pa sve do stvaranja ruskog tržišta zajedničkih fondova. U

jesen 1992. US-AID sklapa s harvardskim Institutom za međunarodni razvoj ugovor i s 2,1 milijuna dolara sredstava u Rusiju šalje skupine mladih pravnika i ekonomista da prate Gajdarov tim. U svibnju 1995. Harvard imenuje Sachsa direktorom Instituta za međunarodni razvoj, što znači da je u razdoblju ruskih reformi igrao dvije uloge — počeo je kao Jeljcinov slobodni savjetnik, a potom je nadzirao veliki ruski odjel Harvarda, koji je plaćala američka vlada.

Još se jednom skupina samoproglašenih revolucionara okupila u tajnosti da napiše radikalni ekonomski program. Dmitrij Vasiljev, jedan od ključnih reformatora, prisjeća se toga: »Na početku nismo imali nijednog zaposlenika, čak ni tajnicu. Nismo imali nikakvu opremu, čak ni telefaks. U tim uvjetima, za samo mjesec i pol dana, morali smo stvoriti sveobuhvatan program privatizacije i napisati dvadeset normativnih zakona... uistinu romantična vremena.«[20]

Dana 28. listopada 1991. Jeljcin najavljuje ukidanje kontrole cijena i predviđa da će »liberalizacijom cijena sve sjesti na svoje mjesto«.[21] »Reformatori« su, nakon što je Gorbačov odstupio, pričekali samo tjedan dana da lansiraju svoj program ekonomske šok-terapije — drugi od tri traumatična šoka. Program šok-terapije sadržavao je i program stvaranja slobodnog tržišta, kao i prvu fazu rafalno brze privatizacije otprilike 225 000 tvrtki u državnome vlasništvu.[22]

»Program 'Čikaške škole' u potpunosti je zatekao cijelu državu«, prisjeća se jedan od prvotnih Jeljcinovih ekonomskih savjetnika.[23] Iznenađenje je bilo smišljeno, bilo je dijelom Gajdarove strategije, da se provedbe promjena izvedu toliko neočekivano i brzo da se time onemogući bilo koji vid otpora. Problem s kojim se suočio njegov tim bio je već klasičan — prijetnja da će demokracija ugroziti njihove planove. Rusi nisu željeli da im ekonomijom upravlja komunistički Centralni komitet, ali ih je većina i dalje čvrsto vjerovala u raspodjelu bogatstva i aktivističku ulogu vlade. Jednako kao i poljski pristaše Solidarnosti, 67 posto Rusa je izjavilo 1992. godine anketarima da vjeruju da su radničke zadruge i dalje najpovoljniji način privatizacije vlasništva komunističke države, dok je 79 posto izjavilo da održavanje pune zaposlenosti smatraju temeljnom zadaćom vlade.[24] To je značilo da bi, da je Jeljcinov tim otvorio javnu raspravu umjesto da potajice napadne već ionako dezorijentiranu javnost, revolucija Čikaške škole zgasnula još u zametku.

Vladimir Mau, Jeljcinov savjetnik tijekom tog razdoblja, objašnjava da su »za reformu najpovoljniji uvjeti... umorna javnost, iscrpljena prijašnjom političkom borbom... Zato je vlada bila uvjerena da je, uoči liberalizacije cijena, radikalan društveni sukob nemoguć, i da vlada neće pasti zbog narodne pobune«. Velika većina Rusa — 70 posto — protivila se ukidanju

nadzora nad cijenama, objasnio je, ali »bilo je jasno da su se oni, i tada i sada, okretali urodima svojih privatnih nasada i, općenito uzevši, individualnim ekonomskim okolnostima«.[25]

Joseph Stiglic, tada glavni ekonomist Svjetske banke, objašnjava mentalitet koji je vodio terapeute šoka. Njegove metafore bi dosad već trebale biti poznate: »Samo se munjevitim napadom tijekom 'povoljnog razdoblja' koje stvara 'magla tranzicije' promjene mogu provesti prije nego što populacija dobije priliku organizirati se i štititi svoje ranije interese«.[26] Drugim riječima, doktrina šoka.

Stiglic je ruske reformatore nazvao »tržišnim boljševicima« zbog njihove privrženosti sverazornoj revoluciji.[27] Ipak, dok su izvorni boljševici u potpunosti svoju centralistički planiranu državu željeli podići na pepelu stare, tržišni boljševici vjerovali su u neki vid magije — ako se stvore optimalni uvjeti za stvaranje profita, država će se ponovno podići bez ikakve potrebe za planiranjem. (Takvo uvjerenje ponovno izranja na površinu u Iraku, deset godina kasnije.)

Jeljcin je davao neodređena obećanja da će se »stanje pogoršati tijekom sljedećih šest mjeseci«, ali da će nakon toga započeti oporavak, te će Rusija ubrzo postati ekonomski Titan — jedna od četiri najsnažnije svjetske ekonomije.[28] Takva logika, takozvanog kreativnog razaranja za ishod je imala malu dozu kreacije i vrtoglavo razaranje. Nakon samo godinu dana, šok-terapija uzima zastrašujući danak — milijuni Rusa, pripadnika srednje klase, gube životne uštedevine u trenutku kad valuta gubi vrijednost, oštri rezovi subvencija značili su da milijuni radnika mjesecima nisu primali plaću.[29] Prosječni Rus je 1992. godine trošio 40 posto manje nego 1991., a trećina stanovništva pada ispod granice siromaštva.[30] Srednja klasa prisiljena je na ulicama prodavati svoje stvari — stoliće za kartanje — djela beznađa koja ekonomisti Čikaške škole hvale kao »poduzetnički« dokaz da je kapitalistička renesansa uistinu u punome zamahu. Prodavalo se obiteljsko nasljedstvo i nošene sakoe.[31]

Jednako kao i u Poljskoj, i Rusi su se konačno podigli na noge i počeli zahtijevati okončanje sadističke ekonomske avanture (»dosta eksperimenata« — glasio je onovremeni omiljeni moskovski grafit). Pod pritiskom glasača, izabrani parlament — ono isto tijelo koje je podržalo Jeljcinov uspon na vlast — zaključilo je da je došlo vrijeme da zauzda predsjednika i njegove 'instant' *Chicago Boyse*. U prosincu 1992. izglasali su smjenu Jegora Gajdara, a u ožujku 1993. dokinuli su specijalne ovlasti kojima je Jeljcin dekretima mogao nametati svoje ekonomske zakone. Isteklo je razdoblje milosti, a rezultati su bili katastrofalni — od tog časa zakoni prolaze parlamentarnu

proceduru, postupak uobičajen za svaku liberalnu demokraciju, poštujući sve što piše u ruskome Ustavu.

Poslanici su djelovali sukladno svojim pravima, ali je Jeljcinu omiljela neograničena moć, te je sam sebe sve manje smatrao predsjednikom i sve više monarhom (običavao je samoga sebe zvati Borisom I.). Na parlamentarnu »pobunu« uzvratio je televizijskim obraćanjem tijekom kojega proglašava opsadno stanje i time, savršeno prikladno, vraća sve carske ovlasti. Tri dana kasnije, neovisni ruski Ustavni sud (čije je stvaranje bilo jedno od najvećih Gorbačovljevih demokratskih postignuća) presuđuje (s devet naprama tri glasa) da je Jeljcin, grabežom vlasti po osam točaka, prekršio ustav koji je prisegnuo poštivati.

Sve do tog trenutka još je u Rusiji bilo moguće »ekonomsku reformu«, kao i demokratsku, predstavljati kao dijelove istog projekta. Nakon što je Jeljcin proglasio krizu, sudarila su se ta dva projekta - Jeljcin i njegovi šok-terapeuti našli su se u izravnome sukobu s izabranim parlamentom i ustavom.

Unatoč tome, Zapad je stao iza Jeljcina koji je i dalje igrao ulogu naprednjaka »do srži predanoga slobodi i demokraciji, iskreno posvećenoga reformi«, kako je to sročio ondašnji američki predsjednik, Bill Clinton.[32] Većina zapadnog tiska također je stala uz Jeljcina i protiv parlamenta, čije je zastupnike nazivala »komunističkim tvrdolinijašima« koji pokušavaju obrnuti tijek demokratskih reformi.[33] Kako je napisao šef moskovskog dopisništva *New York Timesa,* »zastupnici su patili od sovjetskog mentaliteta — sumnjičavi prema reformama, bez poznavanja demokracije, prezirni prema intelektualcima ili 'demokratima'«.[34]

Ustvari, bili su to isti oni političari — usprkos svim manama (uzimajući u obzir da je broj zastupnika iznosio 1 041, mana je bilo na pretek) — koji su stali uz Jeljcina i Gorbačova i oduprli se tvrdolinijaškom puču 1991., isti oni koji su izglasali raspad Sovjetskoga Saveza i koji su, sve donedavno, davali podršku Jeljcinu. Unatoč tome, *The Washington Post* odlučio je ruske parlamentarce proglasiti »antivladom« — kao da se radilo o nekim uljezima koji sami po sebi nisu dio vlasti.[35]

U proljeće 1993. sukob je postao još izvjesniji nakon što je parlament izglasao proračun koji nije pratio MMF-ove naputke o strogoj štednji. Jeljcin je uzvratio pokušajem rušenja parlamenta. Na brzinu je sklepao referendum koji su, na posve orvelovski način, podržali mediji, i glasače upitao treba li raspustiti parlament i održati prijevremene izbore. No, na referendum nije izašao dovoljan broj birača da Jeljcinu da potreban mandat. Unatoč tome proglasio je pobjedu, tvrdeći da je to dokaz da zemlja i dalje stoji

iza njega jer je ubacio posve neobvezujuće pitanje — podržavaju li glasači njegove reforme. Podršku mu je pružila tijesna većina.[36]

U Rusiji se taj referendum i dalje smatrao propagandnim manevrom - i to neuspjelim. U stvarnosti su Jeljcin i Washigton i dalje zapeli u parlamentu koji je imao ustavno pravo činiti to što je činio — usporavati transformaciju šok-terapije. Uslijedio je žestok pritisak. Lawrence Summers, tadašnji američki dominstar financija, upozorio je da se »mora osnažiti i intenzivirati korak ruskih reformi u cilju osiguravanja multilateralne podrške«.[37] MMF je shvatio poruku pa je jedan neimenovani dužnosnik medijima izjavio da se povlači obećanih 1,5 milijardi dolara zajma jer je MMF »nezadovoljan ruskim praćenjem reformi«.[38] Pjotr Aen, bivši Jeljcinov ministar, tada je izjavio: »Bezumna MMF-ova opsjednutost proračunskom i monetarnom politikom, kao i totalno površan i formalan odnos prema svim ostalim pitanjima... imali su značajan utjecaj na tijek događaja.«[39]

Naime, dogodilo se da je samo dan nakon što je procurilo iz MMF-a Jeljcin, uvjeren u podršku Zapada, načinio prvi i nepovratni korak prema onome što se danas otvoreno naziva »Pinochetovom tehnikom« — izdao je proglas broj 1400. u kojem najavljuje ukidanje ustava i raspuštanje parlamenta. Dva dana poslije parlament je na izvanrednoj sjednici sa 636 naprama 2 glasa donio odluku o smjeni Jeljcina zbog tog nečuvenog čina (koji je, naime, jednak jednostranom raspuštanju američkog kongresa od strane predsjednika). Potpredsjednik Aleksandar Ruckoj izjavio je da je »Rusija već platila krvavu cijenu političkog avanturizma« Jeljcina i njegovih reformatora.[40]

Nekakav vid oružanog sukoba između Jeljcina i parlamenta postao je neizbježan. Usprkos činjenici da je ruski Ustavni sud još jednom proglasio Jeljcinovo ponašanje neustavnim, Clinton ga je nastavio podržavati, a Kongres mu je odobrio 2,5 milijarde dolara pomoći. Ohrabren time, Jeljcin je poslao vojsku da opkoli parlament, uspio zgradi parlamenta, Bijelom domu, prekinuti dovod struje, grijanje i telefonske linije. Boris Kagarlicki, direktor moskovskog Instituta za globalizacijska istraživanja rekao mi je da su pristaše ruske demokracije »pristizale u tisućama da pokušaju probiti blokadu. Uslijedila su dva tjedna miroljubivih prosvjeda protiv vojske i policije, što je dovelo do djelomične deblokade zgrade parlamenta, tijekom koje se moglo unijeti hranu i vodu. Nenasilni otpor svakim je danom sve više jačao, dobivajući sve veću podršku.«

Dok su se zaraćene strane sve dublje ukopavale, jedini kompromis kojim se moglo riješita ta pat-pozicija bio je da obje strane pristanu na prijevremene izbore i sve dotad učinjeno stave pred oči javnosti. Mnogi su zagovarali to rješenje, ali dok je Jeljcin vagao svoje šanse i, navodno,

sve više naginjao izborima, iz Poljske su doprle vijesti da su birači odlučno kaznili Solidarnost, stranku koja ih je izdala svojom šok-terapijom.

Nakon što su doživjeli poraz Solidarnosti na izborima, Jeljcinu i njegovim zapadnim savjetnicima postalo je jasno da prijevremeni izbori znače gotovo siguran poraz. U Rusiji je na vagi ležalo previše toga — golema nalazišta nafte, oko 30 posto svjetskih rezervi prirodnoga plina, 20 posto nikla, a da se i ne spominju tvornice oružja i državni medijski aparat kojima je Komunistička partija obuzdavala taj divovski narod.

Jeljcin napušta pregovore i prelazi u ratno stanje. Udvostručivši plaće vojsci, pridobio je za sebe najveći dio armije, te je »parlament opkolio tisućama pripadnika postrojbi Ministarstva unutarnjih poslova, ogradio ga bodljikavom žicom i okružio vodenim topovima, odbijajući propustiti ikoga«, kako piše u *The Washington Postu*.[41] Potpredsjednik Ruckoj, Jeljcinov najveći protivnik u parlamentu, dotad je naoružao vlastitu stražu i oduševljeno u tabor primio protofašističke nacionaliste. Svoje je pristaše molio da »Jeljcinovoj diktaturi ne pruže ni trenutka predaha«.[42] Kagarlicki, koji je sudjelovao u prosvjedima i o tim događajima napisao knjigu, rekao mi je da je 3. listopada masa pristaša parlamenta »umarširala u televizijski centar Ostankino i zatražila da se objave vijesti. Neki su, iako u manjini, nosili oružje. U gomili je bilo i djece. Njih su dočekale Jeljcinove postrojbe i na njih otvorile vatru«. Ubijeno je stotinjak prosvjednika i jedan vojnik. Jeljcin je zatim raspustio sve gradske i okružne savjete u državi. Mlada ruska demokracija nestajala je komad po komad.

Nema sumnje da su neki zastupnici iskazivali odbojnost prema miroljubivom rješenju i to priopćavali narodu, ali kako piše bivši dužnosnik State Departmenta, Leslie Gelb, parlamentom »nije prevladavala banda desničarskih manijaka«.[43] Krizu je prouzročilo Jeljcinovo nezakonito raspuštanje parlamenta i protivljenje najvišem sudu u državi — takvi potezi izazvali su doslovno samoubilačku reakciju u državi koja se nipošto nije željela odreći krvavo osvojene demokracije.*

Jasne poruke iz Washingtona ili Europske Unije mogle su Jeljcina natjerati da otpočne ozbiljne pregovore s parlamentarcima, ali je on primao samo podršku i hrabrenja. Konačno, ujutro 4. listopada 1993., Jeljcin je ispunio svoj davno urečeni usud i postao ruski Pinochet, započevši niz nasilnih sukoba koji su nepogrešivo podsjećali na čileanski državni udar od prije dvadeset

* U jednom od najslavnijih primjera senzacionalističkog izvještavanja *The Washington Post* piše ovako: »Oko 200 prosvjednika tada je navrlo na rusko Ministarstvo obrane, gdje se nalazi kontrolno središte za rusko atomsko oružje i gdje se sastaju najviši časnici, stvarajući time apsurdnu tvrdnju da bi ruska svjetina, braneći svoju demokraciju, mogla izazvati atomski rat. »U Ministarstvu su zabravili vrata, te je puk ostao vani, ne izazivajući nikakve incidente«, Izvjestio je *The Post*.

godina. U tom, trećem traumatičnom šoku koji je Jeljcin priredio ruskome narodu, naredio je neodlučnoj vojsci da napadne ruski Bijeli dom, zapali ga i u pepelu ostavi onu istu zgradu na čijoj je obrani zadobio slavu samo dvije godine ranije. Komunizam je možda skončao bez ispaljenog metka, ali je kapitalizam čikaškog stila, kako se pokazalo, za vlastitu obranu potrebovao veliku količinu municije — Jeljcin je pozvao pet tisuća vojnika, dovukao desetke tenkova i oklopnih transportera, helikoptera i elitnih postrojbi naoružanih automatskim puškama, sve to da bi novu rusku kapitalističku ekonomiju obranio od smrtonosne prijetnje demokracije.

The Boston Globe ovako izvještava o Jeljcinovoj opsadi parlamenta: »Jučer je tridesetak ruskih vojnih tenkova i oklopnih transportera deset sati opkoljavalo zgradu parlamenta, takozvani Bijeli dom, u središtu Moskve i zasipalo ga rasprskavajućim granatama dok je pješaštvo po zgradi tuklo automatima. Oko 4 i 15 popodne tristotinjak stražara, parlamentarnih zastupnika i njihovo osoblje u jednom je redu, s rukama u zraku, napustilo zgradu.«[44]

Do kraja toga dana, u vojnom napadu poginulo je petsto, a ranjeno još oko tisuću ljudi — najveće nasilje koje je Moskva doživjela još od 1917. godine.[45] Peter Reddaway i Dmitrij Glinski, autori najobjektivnije povijesti Jeljcinovih godina *(The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy),* ističu da je »tijekom operacija čišćenja okoline i unutrašnjosti Bijeloga doma uhićeno 1 700 osoba, i oduzeto 11 komada oružja. Neki uhićeni zadržani su na stadionu, što podsjeća na postupke kojima se koristio Pinochet nakon čileanskog puča 1973.«[46] Mnogi su završili u policijskim postajama, gdje ih je policija okrutno tukla. Kagarlicki se sjeća da mu je policijski časnik, udarajući ga po glavi, vikao: »Htjeli ste demokraciju, kurvini sinovi? Sad ćete je dobiti!«[47]

Ipak, Rusija nije bila repriza Čilea, bila je Čile unatraške. Naime, Pinochet je izveo državni udar, raspustio demokratske institucije i tada uveo šok-terapiju. Jeljcin je šok-terapiju proveo u demokraciji, a zatim ju je mogao braniti samo razaranjem demokracije i državnim udarom. Zapad je oduševljeno podržao oba scenarija.

»Jeljcin dobiva sveopću podršku za svoj napad«, glasi naslov *The Washington Posta,* dan nakon puča; »Demokracija ostvarila pobjedu«. *The Boston Globe* objavljuje naslov: »Rusija izbjegla povratak u tamnicu vlastite prošlosti«. Tadašnji američki državni tajnik, Warren Christopher, otputovao je u Moskvu, stao uz Jeljcina i Gajdara, te objavio: »Sjedinjene Države ne podržavaju olako raspuštanje parlamenta. No, ovo su izuzetna vremena.«[48]

U Rusiji je stanje izgledalo drugačije. Jeljcin, čovjek koji je na vlast došao braneći parlament, sad ga je doslovno spalio, tako da je zgrada prekrivena čađi dobila nadimak Crni dom. Jedan sredovječni Moskovljanin prestravljeno je izjavio snimateljskoj ekipi: »Narod je podržao Jeljcina zato što nam je obećao demokraciju, a on ju je sada strijeljao. Ne samo da ju je zgazio, nego ju je i strijeljao.«[49] Vitalij Nejman, stražar na ulazu u Bijeli dom koji se zatekao na dužnosti tijekom puča 1991., ovako opisuje izdaju: »Dobili smo nešto potpuno suprotno od onoga o čemu smo sanjali. Za njih smo išli na barikade, davali živote, a oni nisu održali obećanja.«[50]

Jeffrey Sachs, hvaljen i slavljen jer je uspio dokazati da »slobodnotržišne« reforme mogu ići pod ruku s demokracijom, nastavlja javno podržavati Jeljcina i nakon napada na parlament, ocrnjujući protivnike kao »skupinu bivših komunista opijenih vlašću.«[51] U svojoj knjizi *The End of Poverty,* u kojoj podrobno opisuje svoju ulogu u Rusiji, Sachs u potpunosti prešućuje tu dramatičnu epizodu; ne spominje je nijednom, baš kao što je izostavio i opsadno stanje i napade na sindikalne vode koji su popratili provedbu njegove bolivijske šok-terapije.[52]

Nakon puča, Rusija se našla pod neobuzdanom diktaturom — raspuštena su izabrana tijela, Ustavni sud prestaje raditi baš kao što ni Ustav nije više na snazi, a ulicama kruže tenkovi, uvodi se policijski sat, mediji se suočavaju sa sveprisutnom cenzurom unatoč tome što se građanske slobode ubrzo ponovno vraćaju. Što, pak, *Chicago Boysi* i njihovi zapadni savjetnici čine u tom prijelomnom trenutku? Isto ono što su činili dok je tinjao Santiago, isto ono što čine u zapaljenom Bagdadu — počinju bjesomučno donositi zakone. Tri dana nakon državnoga udara, Sachs primjećuje da do tog trenutka »šok-terapija još nije zaživjela«, jer se plan »provodio nekoherentno i nasumično. Sad imamo priliku nešto učiniti«, rekao je.[53]

To nešto su i učinili. »Tri dana Jeljcinov ekonomski tim radi luđačkim tempom«, izvještava *Newsweek*. »Dan nakon što je ruski predsjednik raspustio parlament, tržišni reformatori primili su naredbu - počnite pisati dekrete.« Časopis citira »proslavljenog zapadnjačkog ekonomista koji tijesno surađuje s vladom« i koji savršeno jasno daje na znanje da je u Rusiji demokracija oduvijek predstavljala prepreku tržišnom programu: »Nakon što smo parlament maknuli s puta, došao je savršen trenutak za reformu... Ovdašnji ekonomisti bili su prilično depresivni. Sad radimo danonoćno.« Upravo tako - ništa čovjeka ne veseli kao dobar državni udar, kako je

Charles Blitzer, glavni ekonomist Svjetske banke izjavio *The Wall Street Journalu*: »Nikad se u životu nisam tako dobro proveo.«[54]

A zabava je tek počinjala. Dok se država klimala nakon napada, Jeljcinovi *Chicago Boysi* probijali su se kroz najupitnije mjere programa — goleme proračunske rezove, uklanjanje kontrole cijena temeljnih prehrambenih proizvoda (među njima i kruha), i još opsežniju i bržu privatizaciju — standardna politika koja trenutačno uzrokuje bijedu i kojoj je, naizgled, potrebna policijska država kojom će zaustaviti pobunu.

Nakon Jeljcinovog puča, Stanley Fischer, prvi zamjenik direktora MMF-a (sedamdesetih je bio *Chicago Boy),* zagovarao je »što brži prodor na svim frontama«.[55] Jednako je tako i Lawrence Summers, koji je radio u Clintonovoj administraciji, pripomagao oblikovati rusku politiku. Tri »-zacije«, kako ih je nazivao - »privatizacija, stabilizacija i liberalizacija - moraju se dovršiti što prije moguće«.[56]

Promjena se odvijala tolikom brzinom da Rusi jednostavno nisu mogli držati korak. Radnici često nisu znali da su njihove tvornice ili rudnici otišli u prodaju, a da i ne spominjem kome su ih prodali (takvu korjenitu pomutnju doživjela sam, desetljeće kasnije, u iračkim tvornicama u državnom vlasništvu). U teoriji je sva ta jurnjava i rasprodaja trebala iznjedriti ekonomski procvat koji će Rusiju izvući iz beznađa — u praksi je komunističku državu zamijenila korporacijska; dobitnici tijekom tog procvata bili su malen klub Rusa među kojima je bilo mnogo bivših partijskih aparatčika i šačica zapadnih menadžera fondova koji su ostvarivali zapanjujuće zarade ulažući u netom privatizirane ruske tvrtke. Klika novopečenih milijardera od kojih će mnogi postati dijelom skupine takozvanih »oligarha« zbog doslovno carskih razina moći i bogatstva, urotili su se s Jeljcinovim *Chicago Boysima* i državi oteli gotovo sve vrijedno i u inozemstvo slali golem profit čija je mjesečna vrijednost (»izvoza« - op. prev.) dosizala 2 milijarde dolara. Prije šok-terapije u Rusiji nije bilo milijunaša; do 2003. godine, prema popisu časopisa *Forbes,* bilo je sedamnaest ruskih milijardera.[57]

Djelomičan je uzrok tome što Jeljcin i njegova skupina u jednom od rijetkih odmaka od čikaškoga pravovjerja nisu stranim multinacionalnim tvrtkama dopuštali izravni otkup ruskog vlasništva — najbolje su ostavili Rusima, a zatim su svježe privatizirane tvrtke, u vlasništvu takozvanih oligarha, otvorili stranim ulaganjima. Zarade su bile astronomske. »Tražite li ulaganje koje vam za tri godine može vratiti 2000 posto uloženoga?«, pita *The Wall Street Journal.* »To nudi samo jedno tržište... Rusija.«[58] Mnoge investicijske banke, među njima i Credit Suisse First Boston, kao i nekoliko ulagača dubokih džepova, brzo su preuzeli ruske zajedničke fondove.

Ruski oligarsi i strani ulagači na obzoru su vidjeli samo jedan mračan oblak — vrtoglav pad Jeljcinove popularnosti. Posljedice ekonomskog programa bile su nevjerojatno okrutne za prosječnog Rusa, a sam proces bio je savršeno vidljivo izopačen da mu se stopa podrške svela na jednoznamenkaste postotke. Ako Jeljcin izleti iz ureda, tko god ga zamijeni vjerojatno će zaustaviti ruski pustolovni prodor u područja radikalnog kapitalizma. Oligarhe i »reformatore« još je više zabrinjavala činjenica da bi moglo doći do, potpuno opravdane, nacionalizacije većeg dijela vlasništva prodanog u neustavnim političkim okolnostima.

U prosincu 1994. godine, Jeljcin je učinio isto ono što su tijekom povijesti činili mnogi očajni vode da se održe na vlasti - otpočeo je rat. Njegov šef nacionalne sigurnosti, Oleg Lobov, povjerio je zakonodavcu: »Potreban nam je mali, pobjedonosni rat kojim ćemo podići predsjednički rejting«, a ministar obrane predmnijevao je da njegova vojska za nekoliko sati može potući ustaničke snage u otpadničkoj republici Čečeniji — mačji kašalj.[59]

Činilo se da plan daje plodove, barem privremeno. Tijekom prve faze, ruske snage privremeno su potisnule pokret za nezavisnost Čečenije i zauzele već napuštenu predsjedničku palaču u Groznome, dopuštajući tako Jeljcinu da oglasi veličanstvenu pobjedu. No, to se, i u Čečeniji kao i Moskvi, pokazalo kratkotrajnim trijumfom. Kad je Jeljcin 1996. ponovno izišao na izbore, i dalje je bio toliko neomiljen, a poraz se činio toliko izvjesnim da su se njegovi savjetnici bavili mišlju otkazivanja glasovanja - na tu mogućnost u velikoj mjeri upućuje pismo skupine ruskih bankara koje objavljuju sve ruske državne novine.[60] Jeljcinov ministar privatizacije, Anatolij Čubajis (Sachs ga je jednom prozvao »borcem za slobodu«) postaje jedan od najistaknutijih zagovornika Pinochetove opcije.[61] »Da bi u društvu zaživjela demokracija, na vlasti mora biti diktatura«, izjavio je.[62] Bio je to izravan odjek izlika koje su, umjesto Pinocheta, podastirali čileanski *Chicago Boysi,* kao i Deng Xiaopingova filozofija friedmanizma bez slobode.

Naposljetku su izbori ipak održani, Jeljcin je pobijedio, i to zahvaljujući 100 milijuna dolara priloga od oligarha (trideset tri puta više od zakonski dozvoljene svote), kao i osamsto puta većoj medijskoj pratnji televizijskih postaja u vlasništvu oligarha.[63] Nakon što su uklonili prijetnju nagle promjene vlasti, *Chicago Boysi* su bili u mogućnosti prijeći na najizazovniji i najunosniji dio programa — rasprodaju onoga što je Lenjin nazivao »zapovjednim vrhuncima«.

Za 88 milijuna dolara prodaju 40 posto udjela naftne kompanije, veličinom usporedive s francuskim Totalom (čija zarada, 2006. godine, dosiže 193 milijarde dolara). Tvrtka Norilsk Nikl, proizvođač petine ukupne

svjetske proizvodnje nikla, prodana je za 170 milijuna dolara — unatoč tome što godišnja zarada ubrzo dostiže 1,5 milijarde dolara. Velika naftna tvrtka Jukos, koja nadzire veću količinu nafte od Kuvajta, prodana je za 309 milijuna dolara, a današnja godišnja dobit tvrtke dosiže više od 3 milijarde. Pedeset jedan posto udjela u naftnom gigantu Sidanku prodan je za 130 milijuna, a samo godinu dana poslije taj udio na međunarodnom tržištu dosiže 2,8 milijardi dolara vrijednosti. Velika tvornica oružja otišla je za 3 milijuna, za cijenu vikendice u Aspenu.[64]

Sramotno nije bilo samo to što su se javna ruska bogatstva rasprodavala za samo djelić realne vrijednosti — sramotno je bilo i to što su se u istinskom korporacijskom stilu kupovala javnim novcem. Matt Bivens i Jonas Bernstein, novinari *Moscou) Timesa* pišu ovako: »... šačica odabranih preuzela je, doslovno besplatno, državna ruska nalazišta nafte — bio je to dio divovske igre skrivača u kojoj je jedna ruka vlasti plaćala onoj drugoj.« Tijekom te besprizorne suradnje između političara koji su prodavali državne tvrtke i biznismena koji su ih kupovali, nekoliko je Jeljcinovih ministara prebacilo goleme iznose državnog novca koji je trebao završiti u državnim bankama ili riznici u privatne banke koje su na brzinu pokupovali oligarsi.* Zatim je država s tim istim bankama sklapala ugovore o provedbi privatizacijskih aukcija na kojima su prodavana naftna polja i rudnici. Banke su vodile dražbe dok su se istovremeno na njima natjecale — naravno, one koje su bile u vlasništvu oligarha odlučile su postati ponosnim novim vlasnicima nekadašnjeg državnog vlasništva. Novac kojim su otkupljivale dionice državnih tvrtki vjerojatno je upravo onaj državni novac koji su Jeljcinovi ministri ranije deponirali kod njih.[65] Drugim riječima, ruski narod dao je predujam za pljačku vlastite domovine.

Ili, kako je rekao jedan od »mladih reformatora« u trenutku kad su ruski komunisti odlučili razbiti Sovjetski Savez, »moć su zamijenili siromaštvom«.[66] Baš kao i u slučaju njegova mentora Pinocheta i Jeljcinova se obitelj strahovito obogatila — njegova djeca i priženjeni članovi završili su u vrhuškama velikih privatiziranih poduzeća.

Kad su oligarsi čvrsto zgrabili nadzor nad ključnim područjima ruske države, tvrtke su otvorili multinacionalnim ulagačima koji su se dočepali velikih njihovih dijelova. Godine 1997. tvrtke Royal Dutch/Shell i BP sklapaju partnerstvo s dva ruska naftna diva, Gazpromom i Sidankom.[67] Bila su to iznimno profitabilna ulaganja, ali je glavni udio bogatstva ostao u rukama

* Dvije najvažnije banke povezane s oligarsima bile su banka Menatep Mihaila Hodorovskog i Uneximbank Vladimira Potanjina.

ruskih igrača, a ne njihovih stranih partnera. Taj će previd MMF i Svjetska banka uspješno ispraviti prilikom budućih privatizacijskih aukcija u Boliviji i Argentini. U Iraku nakon invazije Sjedinjene Države poći će korak dalje pokušajem da u potpunosti iz unosne privatizacije isključe lokalnu elitu.

Wayne Merry, glavni politički analitičar američkog veleposlanstva u Moskvi tijekom ključnog razdoblja između 1990. i 1994., priznao je da se tada suočio s teškim izborom između demokracije i tržišnih interesa u Rusiji. »Vlada Sjedinjenih Američkih Država odredila je da ekonomsko mora nadjačati političko. Odlučili smo se za oslobađanje cijena, privatizaciju industrije i stvaranje uistinu ničim obuzdanog i nereguliranog kapitalizma — u biti se istovremeno nadajući da će se, nekom automatikom, kao ishod svega toga, razviti vladavina zakona, civilno društvo i predstavnička demokracija... Nažalost, odlučili smo zanemariti volju naroda i pod svaku cijenu provesti ekonomski program.«[68]

Tijekom tog razdoblja u Rusiji se zgrnulo toliko bogatstvo da čak ni neki »reformatori« nisu odoljeli zovu akcije. Više nego ikad prije stanje u Rusiji ogoljavalo je mit o tehnokraciji, štreberskom »slobodnotržišnom« ekonomistu koji tobože iz čistog uvjerenja, nameće i provodi neke knjiške ekonomske modele. Jednako kao u Čileu i Kini gdje je ruku pod ruku s ekonomskom šok-terapijom kročila podivljala korupcija, nekoliko Jeljcinovih »čikaških« ministara i ministarskih zamjenika izgubili su položaje u korupcijskim skandalima na najvišoj razini.[69]

Zatim su tu bili i mali genijalci iz harvardskog Projekta Rusija, sa zadaćom ustrojavanja tamošnje privatizacije i tržišta vrijednosnica i fondova. Zatim se otkrilo da su dvojica akademika na čelu projekta — harvardski profesor ekonomije Andrei Shleifer i njegov zamjenik Jonathan Hay — ostvarivali izravan profit iz tržišta koje su, sami, danonoćno stvarali. Dok je Shleifer radio kao glavni savjetnik za privatizacijsku politiku u Gajdarovoj skupini, njegova supruga je šakom i kapom ulagala u privatizirano rusko vlasništvo. Hay je sâm, tada tridesetogodišnji diplomant harvardskog Pravnog fakulteta, ulagao u dionice privatiziranih ruskih naftnih kompanija, navodno time izravno prekršivši ugovor koji je s Harvardom sklopio USAID. I dok je Hay ruskoj vladi pomagao utemeljiti novo tržište zajedničkih fondova, njegova djevojka, kasnije supruga, dobila je licencu za otvaranje prvog zajedničkog fonda u Rusiji kojim se, kad je posao proradio, upravljalo iz, ureda na Harvardu, plaćenog od američke vlade. (Tehnički gledano, kao ravnatelj harvardskog Instituta za međunarodni razvoj u kojem se

ugnijezdio i Projekt Rusija, Sachs je dijelom tog razdoblja bio Shleiferov i Hayev nadređeni. No, Sachs nije više radio na terenu u Rusiji i nikad se nije upleo u bilo koju od tih sumnjivih djelatnosti.)[70]

Kad je cijela zbrka izišla na sunce, američko Ministarstvo pravosuđa optužilo je Harvard, navodeći da Shleiferovi i Hayevi poslovi krše ugovore koje je sveučilište potpisalo, i kojima se zabranjuje ostvarivanje osobnog dobitka tijekom suradnje na visokoj razini. Nakon sedmogodišnje istrage i pravne bitke Okružni sud u Bostonu presudio je da je Harvard prekršio ugovor, da su se dvojica akademika »urotili u cilju prijevare Sjedinjenih Država«, da se Shleifer bavio »očitim transakcijama sa samim sobom«, i da je »Hay pokušao oprati 400 000 dolara uz pomoć oca i djevojke.«[71] Harvard je platio 26,5 milijuna dolara odštete — najveća isplata u povijesti tog sveučilišta. Shleifer je pristao platiti 2 milijuna, a Hay između 1 i 2 milijuna dolara — ovisno o zaradi — budući da nijedan od njih nije priznao krivicu.[72*]

Možda su takve »transakcije sa samim sobom« i bile neizbježne, uzimajući u obzir samu prirodu ruskog eksperimenta. Anders Åslund, jedan od najutjecajnijih zapadnih ekonomista koji je u to vrijeme radio u Rusiji, tvrdio je da bi šok-terapija urodila plodom zato što »čudotvorni porivi kapitalizma nadjačavaju gotovo sve.«[73] Dakle, ako je pohlepa bila pokretač obnove Rusije, onda su, svakako, i tipovi s Harvarda, njihove supruge i djevojke, jednako kao i Jeljcinovo osoblje i obitelj, svojim sudjelovanjem u tom bezumlju, samo primjerom pokazivali kako se to radi.

Sve to ukazuje na neugodno i važno pitanje o ideologiji slobodnoga tržišta — radi li se tu uistinu o »pravovjernima«, onima koje potiču ideologija i uvjerenje da će slobodno tržište izliječiti nerazvijenost, kako se često tvrdi, ili ideje i teorije često služe kao složena izlika koja pojedincu omogućuje da djeluje na krilima neobuzdane pohlepe i istovremeno sve to prikrivati altruizmom? Naravno, sve ideologije su potkupljive (što su ruski aparatčici jasno dali do znanja još dok su tijekom komunističke ere zgrtali brojne povlastice), a naravno da postoje i pošteni neoliberali — ipak, ekonomija Čikaške škole djeluje osobito osjetljivo na korupciju. Kad se jednom, kao činjenica, prihvati da su profit i pohlepa u masovnim razmjerima najveća dobrobit za svako društvo, onda se u velikoj mjeri bilo koji čin osobnog bogaćenja može pravdati kao prinos velikom i stvaralačkom kotlu kapitalizma u kojem buja bogatstvo i cvate ekonomski rast — čak i ako to vrijedi samo za pojedinca i njemu najbliže.

Na nesreću, taj novac nije se vratio ruskome narodu, istinskim žrtvama izopačenog procesa privatizacije, nego je završio u džepu američke vlade - jednako kao što »zviždači« svojim optužbama koje se podižu protiv američkih tvrtki na državnim ugovorima u Iraku završavaju nagodbama i podjelom odšteta između američke vlade i američkih zviždača.

Ni filantropsko djelovanje Georgea Sorosa u Istočnoj Europi — u to se ubraja i financiranje Sachsovih putovanja regijom — nije ostalo imuno na to proturječje. Nema sumnje da je Soros pridonio demokratizaciji Istočnoga bloka, ali je istovremeno imao jasne ekonomske interese dok je provodio neki vid ekonomske reforme koja je pratila demokratizaciju. Kao najmoćniji svjetski trgovac valutama ostvario je veliku zaradu nakon što su države uvele konvertibilne valute i uklonile nadzor nad kapitalom, a kad su državne tvrtke došle na dražbu, pojavio se kao jedan od mogućih kupaca.

Za Sorosa bi, savršeno legalno bilo ostvarivanje izravne zarade iz tržišta koja je kao filantrop pomogao stvoriti, ali ne bi izgledalo previše lijepo. Neko se vrijeme borio sa sukobom interesa tako što je svojim tvrtkama branio ulaganja u države u kojima su djelovale njegove zaklade. No, kad je Rusija konačno došla na bubanj, ni on nije više mogao odoljeti. Godine 1994. objasnio je da se njegova politika »prilagodila sukladno činjenici da se u regiji istinski razvijaju tržišta i da više nemam, ni razloga, ni prava, svojim zakladama ili dioničarima, uskraćivati priliku da tamo ulažu, ili tim državama uskratiti priliku da se dočepaju dijela tih sredstava«. Na primjer Soros je još ranije, 1994. godine, kupio dionice ruskog privatiziranog telefonskog sustava, što se pokazalo iznimno lošim ulaganjem, a otkupio je i udio u velikoj poljskoj prehrambenoj tvrtki.[74] U prvim danima raspada komunizma Soros je, pomažući se Sachsovim aktivnostima, bio jedan od prvih pokretača i zagovornika šok-terapije u ekonomskoj preobrazbi. Ipak, potkraj devedesetih očito se predomislio i postao jedan od vodećih kritičara šok-terapije, te sredstva preusmjerio nevladinim udrugama koje se usredotočuju na razvoj mjera za sprečavanje korupcije prije nego što započne i sama privatizacija.

To prosvjetljenje stiglo je prekasno da Rusiju spasi od navale kazino-kapitalizma. Šok-terapija širom ju je otvorila dotoku svježeg novca - kratkoročnih spekulativnih ulaganja i trgovanja valutom kao najunosnijeg oblika ulaganja. Toliko intenzivna špekulacija Rusiju je, u trenutku kad se azijska financijska kriza počela širiti (o tome ćemo u 13. poglavlju), ostavila potpuno nezaštićenom. Javnost je optuživala Jeljcina, te mu podrška opada na potpuno neodrživih 6 posto.[75] Budući da se budućnost većine oligarha još jednom našla na kocki, trebat će još jedan velik šok koji će spasiti ekonomski projekt i odgoditi prijetnju nastanka istinske demokracije u Rusiji.

Tijekom rujna 1999. državu je pogodio cijeli niz strahotno okrutnih terorističkih napada — naizgled, iz vedra neba, usred noći u zrak su odletjele četiri stambene zgrade, pri čemu je poginulo oko tri stotine ljudi. U toj

narativi, i predobro poznatoj Amerikancima nakon 11. rujna 2001., sva ostala pitanja s političkog je zemljovida zbrisala jedina čovjeku znana sila sposobna za tu zadaću. »Bio je to vid potpuno iskonskog straha«, objašnjava ruska novinarka Jevgenija Albats. »Odjednom se činilo da sve te raspre o demokraciji, o oligarsima, postaju ništavne u usporedbi sa strahom od smrti u vlastitome stanu.«[76]

Čovjek koji je dobio zadaću progoniti »zvijeri« bio je tadašnji ruski premijer, čelični i pomalo zlokobni Vladimir Putin.[77*] Odmah nakon bombaških napada, krajem rujna 1999., Putin je započeo sa zračnim napadima na Čečeniju, napadajući civilna područja. U novom ozračju terora, činjenica da je Putin sedamnaest godina karijere proveo u KGB-u, doslovno najstrašnijem simbolu komunističke ere, mnogim Rusima odjednom je djelovala umirujuće. Budući da je alkoholizam sve više onesposobljivao Jeljcina, zaštitnik Putin bio je savršena osoba da ga naslijedi na predsjedničkom tronu. Dana 31. prosinca 1999., dok je rat u Čečeniji onemogućivao bilo kakvu ozbiljniju raspravu, nekoliko oligarha upriličilo je tihu predaju vlasti između Jeljcina i Putina — bez potrebe za izborima. Prije nego je sišao s vlasti, Jeljcin je okrenuo i posljednju stranicu Pinochetovog priručnika i za sebe tražio imunitet. Putinov prvi predsjednički čin bio je potpisivanje zakona koji Jeljcina štiti od bilo kakva kriminalnog progona, pa bila u pitanju korupcija ili vojni napad i ubojstva prosvjednika, do čega je došlo tijekom njegovoga mandata.

Jeljcina povijest gleda više kao korumpiranog klauna nego kao opakog grubijana. Ali, kad su u pitanju njegova ekonomska politika i ratovi koje je vodio da bi je zaštitio, onda se ne smije previdjeti značajan prilog broju mrtvih u križarskome pohodu Čikaške škole, broju koji se neprekidno penje još od Čilea sedamdesetih godina. Osim žrtava Jeljcinova Listopadskog udara, u ratovima u Čečeniji poginulo je, kako se procjenjuje, oko 100 000 civila.[78] Veći pokolji koje je pokrenuo odvijali su se usporeno, ali su brojke daleko veće — nove, »dodatne štete« ekonomske šok-terapije.

Iako nisu vladale ni glad ni kuga ni bitke, nikad toliko ljudi nije izgubilo živote u toliko kratkom razdoblju. Do 1998. godine pod stečaj je otišlo 80 posto ruskih imanja, zatvorilo se otprilike sedamdeset tisuća državnih tvornica, što je stvorilo epidemiju nezaposlenosti. Godine 1989., u vrijeme prije šok-terapije, u siromaštvu je živjelo 2 milijuna ljudi unutar Ruske Federacije — živjeli su s manje od 4 dolara dnevno. Nakon što su šok-terapeuti, sredinom

Nimalo ne Iznenađuje da se, uzimajući u obzir neobuzdani kriminal unutar ruske vladajuće klase, oko tih događaja doslovno množe teorije zavjere. Mnogi Rusi vjeruju da Čečeni nemaju nikakve veze s bombama u stanovima, i da je riječ o dijelu tajne operacije s ciljem ustoličenja Putina za Jeljcinovog nasljednika.

devedesetih, Rusiji dali svoj »gorki lijek«, ispod granice siromaštva živjelo je, prema podacima Svjetske banke, 74 milijuna Rusa. To znači da ruske »ekonomske reforme« mogu preuzeti zasluge za osiromašenje *72 milijuna ljudi tijekom samo osam godina.* Nakon 1996., 25 posto Rusa — gotovo 37 milijuna ljudi — živi u bijedi koju se opisuje kao »beznadna«.[79]

Iako su se tijekom posljednjih godina milijuni Rusa iščupali iz bijede, velikim dijelom zahvaljujući skoku cijena nafte i plina, ruska klasa krajnje siromašnih ostaje i dalje stalnom pojavom, praćena svim bolestima povezanima s takvim statusom izopćenika. Iako je život u komunizmu bio bijedan u pretrpanim i hladnim stanovima, Rusi su bar imali stanove, a godine 2006., pak, vlada priznaje da u Rusiji živi 715 000 djece bez doma; UNICEF-ova procjena govori o 3,5 milijuna djece.[80]

Tijekom Hladnoga rata sveprisutni alkoholizam na Zapadu se vječno smatrao dokazom da je život u komunizmu toliko loš da su Rusima potrebne velike količine votke da bi preživjeli dan. U kapitalizmu Rusi piju dvaput više alkohola nego što su pili prije, a povećala se i potražnja za snažnim analgeticima. Ruski narko-car, Aleksandar Mihailov, kaže da je broj ovisnika, između 1994. i 2004., porastao za 900 posto i dosegao brojku veću od 4 milijuna, od kojih su mnogi ovisni o heroinu. Epidemija droge ubrzala je razvoj još jednog tihog ubojice — 1995. je u Rusiji bilo pedeset tisuća HlV-pozitivnih; u samo dvije godine ta se brojka udvostručila. Deset godina kasnije, prema podacima UNAIDS-a, gotovo milijun Rusa pozitivno je na virus HIV-a.[81]

To su spore smrti, a bilo je i brzih. Odmah nakon uvođenja šok-terapije 1992. godine ionako visoka stopa samoubojstava u Rusiji počinje se uspinjati još više, te vrhunac Jeljcinovih »reformi« 1994. bilježi stopu samoubojstava gotovo dvostruko višu od one osam godina ranije. Rusi su se također i međusobno ubijali daleko učestalije - do 1994. godine, broj nasilnih zločina više se nego učetverostručio.[82]

»Što su naša domovina i njezin narod izvukli iz posljednjih 15 godina zločina?«, upitao je Vladimir Gusev, moskovski akademik, tijekom demokratskih prosvjeda 2006. »Godine zločinačkog kapitalizma pobile su 10 posto našeg stanovništva.« Uistinu, ruska populacija bilježi radikalno opadanje — država godišnje ostaje bez, otprilike, 700 000 ljudi. Između 1992., prve godine pune šok-terapije i 2006. broj Rusa opao je za 6,6 milijuna.[83] Tri desetljeća ranije, André Gunder Frank, otpadnički ekonomist Čikaške škole, piše Miltonu Friedmanu, te ga optužuje za »ekonomski genocid«. Danas mnogi Rusi sličnim pojmovima opisuju polagani nestanak svojih sunarodnjaka.

Ta planska mizerija sve čini još izopačenijim jer se blago koje je nakupila elita u Moskvi troši kao nigdje drugdje na svijetu, osim u šačici naftnih emirata. Jedna vremenska zona nalazi se u središtu Moskve koja se pretvorila u futuristički, ubrzani grad grijeha gdje oligarsi jurcaju u konvojima crnih mercedesa, pod paskom najboljih plaćenih vojnika i gdje zapadni novčarski menadžeri podliježu zakonima otvorenog ulaganja danju i čarima hotelskih prostitutki noću. U drugoj vremenskoj zoni je sedamnaestogodišnja djevojka na upit čemu se nada u budućnosti odvratila ovako: »Teško je govoriti o dvadeset prvom stoljeću dok čovjek čita pod svijećom. Ovdje dvadeset prvo stoljeće nije važno. Ovdje vlada devetnaesto stoljeće.«[84]

Pljačka države bogate poput Rusije zahtijevala je i krajnje okrutne zločine — od spaljivanja parlamenta, pa sve do invazije na Čečeniju. »Politika koja rada siromaštvo i zločin«, piše Georgij Arbatov, jedan od Jeljcinovih prvih (i zanemarenih) ekonomskih savjetnika, »... može preživjeti samo po cijeni gušenja demokracije.«[85] Baš kao i u Južnome čunju, u Boliviji tijekom opsadnog stanja, u Kini za vrijeme Tiananmena. Baš kao što će biti i u Iraku

Ako niste sigurni, slobodno okrivite korupciju

Ponovno čitajući zapadna novinska izvješća o razdoblju ruske šok-terapije, zapanjuje koliko onodobne rasprave nalikuju raspravama o Iraku koje će se voditi tek desetljeće kasnije. Clintonovoj, kao i administraciji Busha starijega, a da i ne spominjem administraciju Europske Unije, skupine G7 i MMF-a, očit cilj u Rusiji bio je prebrisati prijašnje stanje i stvoriti uvjete za kapitalistički bakanal koji će, posljedično tome, pokrenuti procvat demokracije slobodnoga tržišta pod vodstvom pretjerano samouvjerenih Amerikanaca koji su tek završili škole. Drugim riječima — Irak bez eksploziva.

Kad je ludilo šok-terapije u Rusiji bilo na vrhuncu, »vode navijača« bili su apsolutno uvjereni da se samo potpunim razaranjem svih institucija redom mogu stvoriti uvjeti za ponovno rođenje nacije - san o praznoj ploči koji će se ponoviti u Bagdadu. »Poželjno je«, piše harvardski povjesničar Richard Pipes, »da se Rusija nastavi raspadati sve dok ne nestane i najmanjeg traga njezina institucionalnog ustroja.«[86] I, kako, godine 1995., piše ekonomist Richard Ericson, predavač na sveučilištu Columbia: »Svaka reforma mora izazvati poremećaje dotad neviđenih povijesnih razmjera. Mora se odbaciti cijeli jedan svijet, a s njim i sve ekonomske kao i najveći dio društvenih i političkih institucija, da bi se taj proces okončao uništenjem fizičkog ustroja proizvodnje, kapitala i tehnologije.«[87]

Još jedna paralela s Irakom — nije važno koliko je Jeljcin silovito gazio sve što bi ga podsjetilo na demokraciju..., njegovu vladavinu Zapad je i

dalje opisivao kao »dio prijelaza u demokraciju«, a ta narativa promijenit će se tek kad Putin otpočne ukidati razne nelegalne aktivnosti skupine oligarha. Slično tome, Busheva je administracija vječito prikazivala Irak kao državu na putu k slobodi, čak i kad bi se suočila s gomilama dokaza o divljačkoj torturi, eskadronima smrti koje nije nadzirao nitko i sveobuhvatnom medijskom cenzurom. Ruski ekonomski program vječito je opisivan kao »reforma«, jednako kao što se Irak vječito »obnavlja«, čak i nakon što su gotovo svi američki ugovorni suradnici pobjegli i za sobom ostavili ruševnu infrastrukturu i dekonstrukciju koja divlja svom silinom. Tko god se, sredinom devedesetih u Rusiji drznuo preispitati mudrost »reformatora«, završavao bi kao »obožavatelj Staljina«, jednako kao što su pojedince koji su kritizirali invaziju na Irak godinama optuživani da tvrde da je pod Saddamovim režimom život bio bolji.

Kad nije više bilo moguće prikrivati sve neuspjehe ruskog programa šokterapije, na optuženičku klupu sjela je »ruska kultura korupcije«, jednako kao i pretpostavka da Rusi »nisu spremni« za istinsku demokraciju zbog svoje višestoljetne autoritarne povijesti. Ekonomisti iz vašingtonskih trustova mozgova hitro su porekli svaku vezu s frankenštajnskom ekonomijom koju su pripomogli stvoriti u Rusiji, okrstivši je imenom »mafijaškog kapitalizma« — što je, navodno, pojava prirođena karakteru ruskog čovjeka. »Nikad ništa dobro iz Rusije«, izvješćuje *The Atlantic Monthly,* 2001. godine, navodeći riječi ruskog birokrata. U *Los Angeles Timesu,* novinar i romanopisac Richard Lourie izjavljuje da su »Rusi buntovna nacija koja jednostavno mora, čak i kad čini one najprizemnije stvari poput izlaska na izbore ili zarađivanja, iz svega toga načiniti posvemašnju zbrku.«[88] Ekonomist Anders Aslund izjavio je da će Rusiju preobraziti samo »izazovi kapitalizma«, i da će iz čiste snage pohlepe poniknuti poriv za obnovom zemlje. Kad su ga, nekoliko godina kasnije, upitali što je pošlo po zlu, odgovorio je: »Korupcija, korupcija, korupcija«, kao da se korupcija razlikuje od ničim obuzdanog širenja »izazova kapitalizma« što ih je toliko vatreno zagovarao.[89]

Doduše, cijela ta farsa ponovit će se desetljeće kasnije u ime objašnjavanja nestanka milijardi dolara predviđenih za obnovu Iraka, samo će se tada umjesto nasljeđa komunizma i carizma prizivati Saddamovo sotonsko nasljeđe i patologija »radikalnog islama«. U Iraku će američki gnjev izazvan očitom nesposobnošću Iračana da prihvate dar »slobode na nišanu« dobiti svoju mračnu stranu iako se gnjev na Irak neće izlijevati samo putem zlobnih kolumni o »nezahvalnim« Iračanima, nego i od ruke američkih i britanskih vojnika izravno po njihovim tijelima.

Pravi problem s narativom o »krivici Rusije« leži u činjenici da ona sprečava svako iole ozbiljnije istraživanje o tome što cijeli taj slučaj zapravo otkriva o pravom licu pohoda za oslobađanje neobuzdanih slobodnih tržišta, tog najmoćnijeg političkog smjera u posljednja tri desetljeća. O korupciji brojnih oligarha i dalje se govori kao o stranoj sili i koja je zarazila inače valjane i časne planove o razvoju slobodnog tržišta. Samo što korupcija nije bila uljez u ruskim reformama — zapadne sile aktivno su poticale brze i prljave poslove na svim razinama, tvrdeći da su oni najbrži način za ponovno pokretanje ekonomije. Spas nacije pomoću obuzdavanja pohlepe bilo je nešto najbliže planu za budućnost kojim su ruski *Chicago Boysi* i njihovi savjetnici raspolagali nakon što su završili razaranje ruskih institucija.

Takvi katastrofalni ishodi nisu karakteristični samo za Rusiju — cjelokupna, tridesetogodišnja povijest eksperimenta Čikaške škole povijest je masovne korupcije i korporacijskog sljubljivanja policijskih država i velikih korporacija... od čileanskih piraja, preko argentinskih obiteljskih privatizacija, ruskih oligarha, Enronovih poigravanja na tržištu energenata, pa sve do iračke »zone bez varanja«. Bit šok-terapije jest otvoriti prostor golemoj zaradi koja se ostvaruje velikom brzinom, i to ne unatoč bezakonju, nego upravo zbog njega. »Rusija se pretvorila u Klondike* za špekulante međunarodnih fondova« — tako glasi naslov u ruskim novinama iz 1997., dok *Forbes* Rusiju i Srednju Europu opisuje kao »nova prostranstva«.[90] Pojmovi koji daleko više pripadaju razdoblju kolonijalizma u potpunosti su prikladni.

Pokret koji je Milton Friedman stvorio pedesetih moguće je pojmiti najbolje kao pokušaj multinacionalnog kapitala da prigrabi prostranstva iznimno unosna i neomeđena zakonima, kojima se toliko, iako sa zadrškom, divio Adam Smith, intelektualni praotac današnjih neoliberala... Umjesto putovanja po Smithovim »divljačkim i barbarskim nacijama« kojima nisu vladali zapadni zakoni (što više nije praktično moguće), taj pokret odlučio je sustavno razoriti sve postojeće zakone i pravila, i obnoviti ono prijašnje bezakonje. Tamo gdje su Smithovi kolonizatori ubirali svoju neizmjernu zaradu grabeći ono što je nazivao »pustošima«, i to »za sitniš«, današnje multinacionalne kompanije smatraju programe vlada, javno vlasništvo i sve ono što nije na prodaju područjem koje se mora osvojiti i prigrabiti — državne pošte, nacionalne parkove, škole, socijalno osiguranje, spašavanje u slučaju katastrofe i sve ono što, inače, nadzire država.[91]

Klondike - negdje u devetnaestome stoljeću (vidi neke romane Jacka Londona), ubavi gradić na Aljaski, središte »zlatne groznice«, (op. prev.)

Ekonomisti Čikaške škole državu gledaju kao kolonijalno područje koje korporacijski konkvistadori »perušaju« jednako nemilosrdno i bešćutno kao i njihovi preci koji su kući dovlačili zlato iz Anda. Tamo gdje je Smith vidio plodna zelena polja koja se pretvaraju u unosna imanja na pampama i prerijama, Wall Street vidi »netaknute prilike« u čileanskom telefonskom sustavu, argentinskoj državnoj avio-kompaniji, ruskim naftnim poljima, bolivijskom vodovodu, odašiljačima i vezama u Sjedinjenim Državama, poljskim tvornicama, u svemu što je, redom, stvoreno javnim sredstvima i što se, nešto kasnije, prodaje za sitnicu.[92] Zatim slijedi blago koje se stvara tako da se država primorava patentom (i cijenom) da štiti oblike života i prirodna bogatstva koja nikad nisu smatrana predmetima posjeda — sjemenke, geni, ugljik u Zemljinoj atmosferi. Neumorno tragajući za novim prostranstvima profita u javnom sektoru, ekonomisti Čikaške škole podsjećaju na kartografe kolonijalnoga doba koji su otkrivali nove vodene putove u Amazoni ili bilježili smještaj tajnih zaliha zlata u unutrašnjosti hramova Inka.

Korupcija je na tim suvremenim prostranstvima jednako prisutna kao i u vrijeme kolonijalne zlatne groznice. Budući da se oni najznačajniji privatizacijski dogovori vječito sklapaju usred opće pomutnje ekonomske ili političke krize, jasni zakoni i učinkovita pravila nikad nisu na snazi — vlada kaos, cijene su prilagodljive, a tako i političari. Posljednja tri desetljeća proživjeli smo u graničarskom kapitalizmu, u kojem granica neprekidno mijenja položaj, skačući s krize na krizu, bježeći čim zakoni dođu do daha.

I tako, daleko od toga da posluži za pouku i opomenu, uspon ruskih oligarha-milijardera precizan je dokaz koliko je isplativo oderati do kosti jednu industrijaliziranu državu — doduše, Wall Street je želio još više. Odmah nakon raspada Sovjetskoga Saveza, američko Ministarstvo financija i MMF u velikoj su mjeri daleko strože zahtijevali trenutačnu privatizaciju u drugim, krizom pogođenim, državama. Najteži slučaj do danas zbio se 1994. godine, godinu dana nakon Jeljcinova puča, kad je meksička ekonomija pretrpjela potpuni raspad, poznat još i kao Kriza tekile — Sjedinjene Države su kao uvjet spasa zatražile rafalnu privatizaciju... *Forbes* je objavio da se tijekom tog procesa ispililo dvadeset troje novih milijardera. »Pouka je potpuno jasna — predvidjeti gdje će izniknuti nova gomila milijardera, tragati za državama koje otvaraju tržišta.« Ta je kriza u potpunosti otvorila Meksiko mogućnosti dotad neviđenog stranog vlasništva — 1990. godine, u Meksiku se, u stranom vlasništvu, nalazila samo jedna banka, ali »do 2000. u stranim rukama našle su se dvadeset četiri od trideset banaka.«[93] Potpuno je jasno da jedina pouka ruskog slučaja glasi: što je prijenos bogatstva brži i manje zakonit, to će biti unosniji.

Čovjek koji je sve to shvaćao bio je Gonzalo Sánchez de Lozada (Goni), biznismen u čijem se salonu 1985. godine oblikovao program bolivijske šok-terapije. Kao bolivijski predsjednik sredinom devedesetih, prodao je bolivijsku državnu naftnu kompaniju, državnu avio-kompaniju, željeznicu, telefoniju i opskrbu strujom. Za razliku od Rusije, gdje su najveći plijen zgrabili domaći, kao pobjednici u bolivijskoj rasprodaji na površinu su isplivali Enron, Royal Dutch/Shell, Amoco Corp. i Citicorp — prodaja se vršila izravno... nije bilo potrebe za sklapanjem lokalnih partnerstava.[94] *The Wall Street Journal* ovako opisuje tu vestern-scenu u La Pazu: »Hotel Radison Plaza pretrpan je direktorima velikih američkih kompanija — AMR Corp.'s American Airlines, MCI Communications Corp., Exxon Corp., i Solomon Brothers Inc. Bolivija ih je pozvala da preobraze zakone o sektorima koje će se privatizirati i da se nadmeću za otkup kompanija *engros*« — čist posao. »Važno je te promjene učiniti nepovratnima i provesti ih prije nego što se umiješa itko drugi«, izjavio je predsjednik Sánchez de Lozada, objašnjavajući logiku šok-terapije. Bolivijska je vlada, da bi se apsolutno zaštitila od protuudara tih i takvih »antitijela«, učinila nešto što je već, u sličnim okolnostima, učinila i ranije — proglašava se trajno »opsadno stanje«, zabranjuje se politička okupljanja i ozakonjuje uhićenje svih protivnika tog procesa.[95]

Zatim su tu i godine argentinske, do srži korumpirane privatizacije koje Goldman Sachs u jednom od svojih izvješća o ulaganjima naziva »Bravo New World«.* Carlos Menem, tadašnji peronistički predsjednik koji je na vlast došao obećavajući da će biti zastupnik radništva, prvo je rascjepkao, a zatim i rasprodao naftna nalazišta, telefonski sustav, avijaciju, željeznicu, aerodrome, autoceste, vodovod, banke, zoološki vrt u Buenos Airesu i, u konačnici, poštu i državni mirovinski fond. Dok se argentinsko bogatstvo selilo u inozemstvo, životni stil argentinskih političara u velikoj je mjeri zablistao. Menem je, nekoć poznat po kožnim jaknama i »šljakerskim zaliscima«, uskočio u talijanska odijela i, navodno, redovito posjećivao plastičnog kirurga (»ubola me pčela« — tako je objašnjavao otekline na licu). María Julia Alsoragay, Menemova ministrica zadužena za privatizaciju, slikala se gola ispod krznene bunde za naslovnicu popularnog časopisa, a Menem je počeo voziti žarkocrveni ferrari Testarossu — »darak« od zahvalnog biznismena.[96]

Države koje su podražavale ruski model privatizacije također su doživjele i ublažene inačice Jeljcinova obrnutog puča — vlade koje su na vlast dolazile u miru i putem izbora, odjednom su shvatile da nemaju izbora, te su pribjegavale sve većim okrutnostima da bi obranile programe reformi.

*»Brave New World«, A. Huxleyja - roman u nas poznatiji kao »Vrli novi svijet«, (op. prev.)

U Argentini je vladavina neoliberalizma okončala 19. prosinca 2001., kad su predsjednik Fernando de la Rúa i njegov ministar financija, Domingo Cavallo, pokušali provesti nove MMF-ove mjere stroge štednje. Javnost se pobunila, pa je de la Rúa poslao saveznu policiju da, svim potrebnim sredstvima, rastjera gomilu. De la Rúa je morao pobjeći helikopterom, ali ne prije nego što je policija ubila dvadeset jednog prosvjednika i ranila još 1 350.[97] Gonijevi posljednji mjeseci i dani u kabinetu bili su još krvaviji. Njegove privatizacije u Boliviji razbuktale su niz »ratova« — prvo rat za vodu koji se vodio protiv ugovora s Bechtelom kojim je tvrtka podigla cijene za 300 posto; zatim »porezni rat« protiv MMF-ova plana kojim se popunjavanje proračunskih rupa namjeravalo obaviti oporezivanjem siromašnih; pa onda »plinski ratovi« protiv njegovih planova da plin izvozi u Sjedinjene Države. Na koncu je i Goni morao pobjeći iz predsjedničke palače i živjeti kao izgnanik u SAD-u; ali, jednako kao i de la Rúa, ne prije nego što je izgubljeno mnogo života. Nakon što je Goni vojsci naredio da uguši ulične prosvjede, vojnici su ubili sedamdeset ljudi, od kojih su mnogi bili promatrači, i ranili još četiri stotine. Početkom 2007. bolivijski Vrhovni sud protiv Gonija podiže optužnicu za izazivanje pokolja.[98]

Režimi koji su Argentini i Boliviji nametnuli masovnu privatizaciju u Washingtonu se smatraju dokazima da se šok-terapija može provesti mirno i demokratično... bez državnih udara, bez represije. Iako je istina da nisu otpočeli rafalima, sigurno je znakovito da su oba režima dokinuta paljbom.

U velikom dijelu južne polutke o neoliberalizmu se često govori kao o »drugoj kolonijalnoj pljački« — tijekom one prve, bogatstvo se iznosilo iz zemlje, tijekom druge, bogatstvo se otimalo državi. Nakon svakog od tih valova bjesomučnog zarađivanja slijedila su obećanja: sljedeći put će odvjetničke tvrtke pregledati sve spise prije nego što započne rasprodaja državnog vlasništva, cijeli proces nadzirat će »očima sokolovim« zakonodavci i istražitelji neokaljanog morala. Drugom prilikom, privatizaciji će prethoditi »izgradnja institucija« (lijep izraz iz poslijeruskog rječnika). Doduše, pozivanje na zakon i red, nakon što je zarada nestala u inozemstvu, samo je način legaliziranja pljačke *ex post facto,* jednako kao što su europski kolonizatori otimačinu zemlje ozakonili sporazumima. Bezakonje na granici nije problem nego temelj cijele igre, što je shvatio Adam Smith, jednako kao što su u njoj i pokajničko kršenje prstiju i zakletve da će sljedeći put biti bolje.

12. *Id* kapitalizma

Rusija i novo doba sirovog tržišta

> Sami ste sebe učinili čuvarom svih onih koji u svim državama streme ublažiti zlo našega stanja razumnim eksperimentiranjem unutar okvira postojećeg društvenog poretka. Ako ne uspijete, racionalnu promjenu diljem svijeta promatrat će se s velikom pristranošću, prepuštajući tako pravovjerju i revoluciji da se izbore do kraja.
>
> John Maynard Keynes - pismo predsjedniku Franklinu D. Rooseveltu, 1933.[1]

ONOGA LISTOPADSKOGA DANA 2006. kad sam posjetila Jeffreyja Sachsa New York City se našao pod vlažnim pokrovom sive kišice koji je na svakih pet koraka bio isprekidanim udarom žarkocrvene boje. Bio je to tjedan veličanstvenog lansiranja brenda Bono (Product) Red — grad se našao pod punim udarom. Crveni iPodi i Armanijeve sunčane naočale blještali su s plakata, na svakoj autobusnoj postaji ustobočili su se u raznim crvenim odjevnim kombinacijama Steven Spielberg ili Penelope Cruz, svaki Gapov dućan u gradu podlegao je snazi tog buđenja, iz Appleove prodavaonice na Petoj Aveniji zračio je rumen sjaj. »Može li majica promijeniti svijet?«, pitao se jedan oglas. Da, može, sigurni smo, zato što dio zarade odlazi u Svjetsku zakladu za borbu protiv AIDS-a, tuberkuloze i malarije. »Kupuj dok ne nestanu!« objavio je Bono nekoliko dana ranije, usred televizijskog prijenosa šoping-groznice u društvu Oprah.[2]

Nešto mi je govorilo da će većina novinara koji žele razgovarati sa Sachsom tog tjedna vjerojatno pokušati izvući poglede te super-zvijezde ekonomije na taj novi i pomodni način prikupljanja novca. Uostalom, i sam Bono Sachsa naziva »svojim profesorom«, a kad sam ušla u Sachsov ured na sveučilištu Columbia (s Harvarda je otišao 2002.), dočekala me fotografija njih dvojice. Usred toga glamuroznog humanitarizma osjećala sam se pomalo nedobrodošlo jer sam željela razgovarati o temi koja je tom profesoru najmanje omiljena, zbog koje bi prijetio da će, usred razgovora s novinarima, prekinuti vezu. Željela sam razgovarati o Rusiji i o svemu što je tamo pošlo krivo.

Upravo je u Rusiji, nakon prvih godinu dana šok-terapije, Sachs započeo vlastitu »tranziciju« iz globalnog doktora šoka u jednog od najistaknutijih svjetskih zagovornika povećanja pomoći osiromašenim državama. Ta ga je preobrazba, u godinama što su slijedile, dovela u sukob s većinom bivših kolega i suradnika iz pravovjernih ekonomskih krugova. Sto se tiče samoga Sachsa, nije se promijenio — on je kao i uvijek spreman pomoći državama da pomoću obilne pomoći i oprosta dugova razviju tržišnu ekonomiju. Godinama mu je bilo moguće ostvarivati takve ciljeve surađujući s MMF-om i američkim Ministarstvom financija. No, kad se našao na terenu u Rusiji, ton rasprave se promijenio te je podigao glas protiv službene ravnodušnosti koja ga je šokirala i stjerala u sukob s vašingtonskim ekonomskim establišmentom.

U retrospektivi nema ni najmanje sumnje da je Rusija obilježila početak novog poglavlja razvoja križarskoga pohoda Čikaške škole. U prijašnjim laboratorijima šok-terapije tijekom sedamdesetih i osamdesetih američko Ministarstvo financija i MMF pokazivali su neku malu želju da eksperiment uspije, barem površinski — upravo zbog toga što se radilo o eksperimentima koje će, kao uzore, slijediti i druge države. Latinoameričke diktature sedamdesetih primile su nagrade u obliku stalnih zajmova, zbog napada na sindikate i otvaranje granica — zajmovi su odobravani unatoč odstupanjima od pravovjerja Čikaške škole (Čile je zadržao državni nadzor nad najvećim rudnicima bakra na svijetu, argentinska hunta sporo je provodila privatizaciju). Bolivija je, kao prva demokracija koja je u osamdesetima prihvatila program šok-terapije, primila pomoć i doživjela brisanje dijela duga — bilo je to mnogo prije nego što je Goni pokrenuo privatizaciju u devedesetima. Poljskoj, prvoj državi Istočnoga bloka koja je pristala na šok-terapiju, Sachs je s lakoćom osigurao značajne količine zajmova, ali je još jednom veliki privatizacijski val usporio i posrnuo u trenutku kad je izvorni program naišao na snažan otpor.

Rusija je bila drugačija. »Previše šoka, premalo terapije« — tako je glasila općeprihvaćena presuda. Zapadne sile tvrdoglavo su zahtijevale provedbu i onih najbolnijih »reformi«, istovremeno škrtareći količinama pomoći koju su nudile zauzvrat. Čak je i Pinochet svojim programima pomoći u hrani najsiromašnijoj djeci ublažio bol šok-terapije — vašingtonski vođe nisu vidjeli razloga pomoći Jeljcinu da učini isto. Umjesto toga, gurnuli su zemlju u njezin hobbesovski košmar.

Nije nimalo lako sa Sachsom voditi opsežnu raspravu u Rusiji. Nadala sam se da će razgovor nadići njegovu početnu defanzivnost (»Ja sam bio u

pravu, oni su potpuno bili u krivu«, rekao mi je. Zatim je dodao: »Pitajte Larryja Summersa, nemojte mene, pitajte Boba Rubina, pitajte Clintona, pitajte Cheneyja koliko su bili sretni zbog razvoja događaja u Rusiji.«) Osim toga, htjela sam zaobići i njegovu posvemašnje razočaranje (»U to sam vrijeme pokušavao učiniti nešto što se kasnije pokazalo potpuno jalovim.«) Trudila sam se bolje shvatiti zašto je u Rusiji bio toliko neuspješan, zašto je, baš u tom trenutku, Jeffreya Sachsa napustila njegova legendarna sreća.

Sachs sad tvrdi da je znao da je nešto drugačije još u trenutku kad je stigao u Moskvu. »Od prvog časa osjećao sam nekakvu prijetnju... Od prvog trenutka bio sam bijesan.« Rusija se suočila s »prvorazrednom makroekonomskom krizom, jednom od najsnažnijih i najnestabilnijih kriza koju sam doživio«, rekao je. No, što se njega ticalo, izlaz je bio jasan — šok-terapija kakvu je prepisao Poljskoj »s ciljem brzog pokretanja osnovnih tržišnih silnica — i užasno velika količina pomoći. Pomišljao sam na 30 milijardi dolara godišnje — ugrubo ih dijeleći na 15 za Rusiju i 15 za republike s ciljem ostvarivanja mirne i demokratske tranzicije.«

Mora se priznati da Sachs posjeduje zloglasno selektivno pamćenje kad na tapetu stignu drakonske mjere koje je provodio u Poljskoj i Rusiji. Tijekom našeg razgovora neprekidno je zaobilazio vlastite pozive na brzu privatizaciju i golema rezanja (ukratko rečeno, šok-terapiju, izraz kojega se danas odriče i tvrdi da je govorio samo o uskom spektru politike cijena, a ne o sveobuhvatnom servisiranju države). Po njegovim sjećanjima, šok-terapija je odigrala manju ulogu, dok se on gotovo isključivo bavio prikupljanjem sredstava — kaže da je njegov plan za Poljsku glasio ovako: »fond za stabilizaciju, otpis dugovanja, kratkoročna financijska pomoć, integracija s zapadnoeuropskom ekonomijom... Kad me Jeljcinov tim zamolio za pomoć, u biti sam im predložio to isto.«*

Ključna postavka Sachsove izjave nije upitna: osigurati veliku količinu pomoći bila je temeljna pretpostavka njegova ruskog programa - kao i Jeljcinova odluka da se pokori programu u cjelini. Sachs je temeljio vlastitu viziju, kako sam kaže, na Marshallovom planu, na 12,6 milijardi dolara (današnjih 130 milijardi) koje su Sjedinjene Države namijenile za rekonstrukciju europske infrastrukture i industrije po završetku Drugog svjetskog rata — tu shemu gotovo svi smatraju najuspješnijim diplomatskim potezom Washingtona.[3] Sach kaže da je Marshallov plan pokazao da se »kad je država

* John Cassidy ovo bilježi u New Yorkeru, 2005.: »Ostaje činjenica da se Sachs, i u Poljskoj kao i u Rusiji, odlučio za društveni inženjering velikih razmjera, pretpostavljajući ga postupnoj promjeni i izgradnji institucija. Jedan primjer toga jest katastrofalna privatizacijska politika, lako se najveći dio privatizacije realizirao tek nakon Sachsova odlaska Iz Rusije, potkraj 1994., temeljni okviri programa nastali su tijekom 1992. i 1993., u vrijeme kad je još tamo radio.«

u rasulu, ne može samo očekivati da će se sama od sebe podići na noge i povratiti jedinstvo. Stoga mi je u Marshallovu planu bilo zanimljivo... kako je zapravo skromna novčana infuzija stvorila temelj na kojem je korijene pustio (europski) ekonomski oporavak.« Na početku je vjerovao da u Washingtonu postoji slična politička želja da se Rusija preobrazi u uspješnu kapitalističku ekonomiju, jednako kao što je postojalo iskreno zanimanje kad su nakon Drugoga svjetskog rata u pitanju bili Zapadna Njemačka i Japan.

Sachs je bio siguran da sredstva za novi Marshallov plan može izvući od američkog Ministarstva financija i MMF-a, a za takvo uvjerenje imao je čvrst temelj. »Vjerojatno najvažniji ekonomist na svijetu« - tako ga je *The New York Times* opisivao tih godina.[4] Kad je radio kao savjetnik nove poljske vlade, prisjeća se da je »u jednom jedinom danu u Bijeloj kući skupio milijardu dolara.« Ali, potom je rekao i ovo: »Kad sam im to isto predložio za Rusiju, nitko nije pokazao ni najmanje zanimanje. Nitko. U MMF-u su me gledali kao da sam potpuno lud.«

Iako su se mnogi u Washingtonu divili i Jeljcinu i njegovim *Chicago Boysima,* nitko nije bio spreman pružiti im pomoć u količinama o kojima su raspravljali, što je značilo da je Sachs pokrenuo proces razaranja Rusije i da nije mogao ispuniti svoj dio pogodbe. Tijekom tog razdoblja ozbiljno se približava samokritici: »Moja najveća osobna pogreška«, izjavio je na vrhuncu ruskog debakla, »bila je predsjedniku Borisu Jeljcinu izjaviti: 'Ne brinite. Pomoć stiže.' Naime, bio sam duboko uvjeren da je ta pomoć previše važna i bitna Zapadu, da bi se cijeli program upropastio toliko značajno i temeljito kao što se zbilo.«[5] Doduše, problem nije bio samo u tome što ni Ministarstvo ni MMF nisu slušali Sachsa - problem je bio i taj što je Sachs agresivno zagovarao šok-terapiju prije nego što je dobio jamstva da će pomoći... Taj su rizik skupo platili milijuni ljudi.

Kad sam sa Sachsom ponovno pretresala to pitanje, ponovio je da mu je osnovna greška bilo pogrešno tumačenje vašingtonske političke klime. Prisjeća se razgovora s Lawrenceom Eagleburgerom, američkim državnim tajnikom u vrijeme mandata Georgea H. W. Busha. Sachs je iznio slučaj - ako se dopusti da Rusija još dublje utone u ekonomski kaos, to bi moglo osloboditi sile izvan svačijeg nadzora — masovnu glad, ratoborni nacionalizam, čak i fašizam, što nije, zacijelo, nimalo mudro u državi u kojoj je atomsko oružje doslovno jedini proizvod za koji postoje viškovi. »Vaša analiza možda i jest ispravna, ali to se neće dogoditi«, odvratio je Eagleburger. Zatim je upitao Sachsa: »Znate li u kojoj godini živite?«

Bila je 1992., godina američkih izbora, godina kad se Bill Clinton spremao potući Busha starijeg. Temelj Clintonove kampanje bila je tvrdnja da je Bush zanemario domaće ekonomske tegobe i po svijetu trčao za slavom (»Budalo, to ti je ekonomija.«). Sachs vjeruje da je Rusija pala kao žrtva unutarnjeg američkog sukoba. I, kako kaže, sad vidi da su na djelu bile i druge silnice — mnogi moćnici 11 Washingtonu i dalje su vodili Hladni rat. Ruski ekonomski slom smatrali su geopolitičkom pobjedom, odlučnom pobjedom koja je Sjedinjenim Državama osigurala premoć. »Nisam mogao tako razmišljati«, rekao mi je Sachs, a zvučao je kao što često zvuči, kao mladi skaut koji je zalutao usred epizode *Obitelji Soprano:* »Ja sam razmišljao ovako: 'To je sjajno - konačno propada taj mrski režim. A sad idemo stvarno pomoći Rusima. Bacimo se na posao svim snagama... Kad se sjetim toga, siguran sam da su me politički planeri gledali kao luđaka.'«

Usprkos neuspjehu, Sachs ne smatra da je tijekom tog razdoblja politiku odnosa s Rusijom poticala ideologija slobodnog tržišta. Kako je rekao, glavna joj je značajka bila »čista lijenost«. Raširenih ruku bi dočekao uzavrelu žestoku raspravu o tome treba li Rusiji ponuditi pomoć ili sve prepustiti tržištu. Umjesto toga, zaprepastilo ga je nepostojanje ikakva ozbiljnog istraživanja i rasprave o tim temeljnim odlukama. »Za mene je dominantna pojava bio nedostatak bilo kakva napora. Raspravljajmo o tom pitanju barem dva dana — nikad ništa slično! Nikad nisam naišao na: 'Zavrnimo rukave, na posao, riješimo probleme, idemo vidjeti što se zapravo zbiva'.«

Kad Sachs tako strasno govori o »napornu radu«, vraća se u dane New Deala, Velikoga društva i Marshallova plana, kad su mladići s najelitnijih sveučilišta sjedili za zapovjednim stolovima u kratkim rukavima, okruženi praznim šalicama kave i hrpama programa, žustro raspravljajući o kamatnoj stopi i cijeni žitarica. Tako su se tvorci politike ponašali na vrhuncu keynesijanizma, takav vid »ozbiljnosti« očito je zaslužívala i ruska katastrofa.

Pripisati propast Rusije navali kolektivne lijenosti u Washingtonu loše je i nedovoljno objašnjenje. Možda je tu epizodu moguće bolje shvatiti kroz prizmu omiljenu ekonomistima slobodnog tržišta — kroz prizmu tržišnog natjecanja. Kad je Hladni rat bio u punome zamahu, kad je Sovjetski Savez bio netaknut, narodi svijeta mogli su (barem u teoriji) odlučiti kojoj se ideologiji žele prikloniti — postojala su dva pola i mnogo toga između njih. To je značilo da je kapitalizam morao privlačiti potrošače, morao je nuditi inicijativu, morao je imati kvalitetne proizvode. Keynesijanizam je oduvijek bio izraz potrebe kapitalizma za natjecanjem. Predsjednik Roosevelt uvodi New Deal ne zato da bi isključivo ublažio tegobe Velike krize, nego i da

oslabi snažan pokret američkih građana koji su, pretrpjevši težak udar neobuzdanog slobodnog tržišta, tražili promjenu ekonomskog modela. Neki su žudjeli za radikalno drukčijim sustavom — na predsjedničkim izborima 1932. godine, milijun Amerikanaca glasovalo je za socijalističkog ili komunističkog kandidata. Sve veći broj Amerikanaca sve je pozornije slušalo Hueyja Longa, populističkog senatora iz Louisiane koji je tvrdio da Amerikanci moraju primati zajamčeni godišnji prihod u iznosu 2 500 dolara. Objašnjavajući zašto je u New Deal iz 1935. godine dodao još veće povlastice i socijalno osiguranje, FDR je izjavio da je želio »ukrasti Longovu grmljavinu«.[6]

U tom su kontekstu američki industrijalci nevoljko prihvatili Rooseveltov New Deal. Rubove tržišta moralo se ublažiti novim radnim mjestima u javnome sektoru i osigurati da nitko ne gladuje — budućnost kapitalizma našla se na kocki. Za vrijeme Hladnoga rata nijedna država slobodnoga svijeta nije bila imuna na takve pritiske. Zapravo, postignuća kapitalizma na polovici stoljeća, točnije, ono što Sachs naziva »normalnim« kapitalizmom — zaštita radnika, mirovine, javna zdravstvena skrb i državna potpora najsiromašnijima u Sjevernoj Americi - sva redom iznikla su iz one pragmatične potrebe da kapitalizam, suočen sa snažnom ljevicom, pristane na veće ustupke.

Marshallov plan bio je najmoćnije oružje koje je ikad dopremljeno na ekonomsku bojišnicu. Nakon rata njemačka je ekonomija bila u krizi i prijetila da će upropastiti i ostatak Zapadne Europe. Istovremeno je toliko velik broj Nijemaca počeo naginjati socijalizmu da je vlada Sjedinjenih Država pristala podijeliti Njemačku na dvije države, ne želeći je izgubiti u cijelosti, niti dopustiti da u potpunosti skrene ulijevo. U Zapadnoj se Njemačkoj američka vlada okoristila Marshallovim planom za izgradnju kapitalističkog sustava kojim nije namjeravala stvoriti pristupačna, nova tržišta za Ford ili Sears nego ga učiniti toliko uspješnim i neovisnim da, zbog njega, europska tržišna ekonomija procvjeta, a socijalizam izgubi svaku privlačnost.

Do 1949. godine to je značilo da su Amerikanci u zapadnonjemačkoj vladi trpjeli sve vidove u potpunosti nekapitalističkih politika — državni nadzor nad otvaranjem novih radnih mjesta, golema ulaganja u javni sektor, subvencije njemačkim tvrtkama i snažne sindikate. Potezom, u potpunosti nezamislivim u devedesetima ili u Iraku pod američkom okupacijom, vlada Sjedinjenih Država razgnjevila je vlastite korporacije nametnuvši moratorij na strana ulaganja da, ratom razorene njemačke tvrtke oslobodi bremena tržišnog natjecanja prije nego što se potpuno oporave. »Ulazak stranih kompanija u Njemačku u to vrijeme smatrao

se činom ravnim gusarstvu«, rekla mi je Carolyn Eisenberg, autorica priznate povijesti Marshallovog plana.[7] »Osnovna razlika između onda i danas jest ta što tadašnja vlada Sjedinjenih Država nije gledala Njemačku kao područje iz kojeg će cijediti novac. Nisu željeli stvarati neprijatelje. Smatrali su da bi se takvom pljačkom i otimačinom izravno utjecalo na oporavak Europe u cjelini.«

Eisenbergova ističe da takav pristup nije bio posljedica navale altruizma. »Sovjetski Savez nalikovao je nabijenom topu. Ekonomija je tonula u krizu, jačala je njemačka ljevica, a oni su (Zapad) morali što brže prigrabiti odanost njemačkog naroda. Uistinu su sebe smatrali borcima za slobodu njemačke duše.«

Njezina povijest te bitke ideologija, iz koje izniče Marshallov plan, upućuje na trajnu slijepu točku koja se skriva u cjelokupnu Sachsovu opusu — u kojem se nalaze i njegovi nedavni, hvalevrijedni, napori da radikalno poveća sredstva za pomoć Africi. Masovni pokreti jedva da se i spominju. Sach, naime, stvaranje povijesti smatra zadaćom uske elite, pitanjem imenovanja tehnokrata na njima najprikladnije položaje. Jednako kao što su i programi šok-terapije sklapani u tajnim bunkerima La Paza ili Moskve, tako se, po njegovu mišljenju, 30 milijardi američkih dolara programirane pomoći Rusiji trebalo materijalizirati na temelju, samo i jedino, razumnih argumenata koje je iznosio u Washingtonu. No, Eisenbergova ipak primjećuje da izvorni Marshallov plan nije proistekao iz čiste dobrohotnosti ili, čak, razumnih argumenata, nego je iznikao iz straha od narodne pobune.

Sachs se iskreno divi Keynesu, ali ga, naizgled, ne zanima ono što je u potpunosti omogućilo postojanje keynesijanizma u njegovoj domovini — nemušti i ratoborni zahtjevi sindikalista i socijalista pretvorili su ono radikalno rješenje u uvjerljivu prijetnju, tako da je New Deal u usporedbi s njom izgledao kao prihvatljiv kompromis. Ta nespremnost da prizna važnost masovnih pokreta koji tjeraju neodlučne vlade da prihvate ideje koje i sam zagovara ima ozbiljne posljedice. Prvo, to znači da Sachs u Rusiji nije bio sposoban uvidjeti nezaobilaznu političku stvarnost koja ga je doslovno bola u oči — Marshallovog plana za Rusiju biti neće zato što je jedini Marshallov plan nastao upravo *zbog* Rusije. Kad je Jeljcin rastočio Sovjetski Savez, time je ispraznio onaj »nabijeni top« koji je poticao razvoj prvotnoga Plana. Bez njega, kapitalizam je u hipu postao slobodan preobraziti se u svoj najbjesomučniji oblik — ne samo u Rusiji, nego i posvuda po svijetu. Raspadom Sovjetskoga Saveza, slobodno je tržište prigrabilo globalni monopol što je značilo da više nisu potrebne sve one »distorzije« koje utječu na njegovu, inače savršenu ravnotežu.

To je ona istinska tragedija obećanja koja je dao Poljacima i Rusima — da će se, ako pristanu na šok-terapiju, odjednom probuditi u »normalnoj europskoj državi«. A upravo su te normalne europske države (sa snažnim mrežama socijalnih zaštita, radničkim zaštitama, moćnim sindikatima i zdravstvenom skrbi u državnim rukama) nastale kao kompromis između kapitalizma i komunizma. Sad za kompromis više nije postojala potreba - u Zapadnoj Europi pod opsadom su se našli svi umjereni politički programi, baš kao što su pretrpjeli napade u Kanadi, Australiji i Sjedinjenim Državama. Takvi programi neće se uvoditi u Rusiji — a osobito ne sa zapadnim subvencijama.

Oslobađanje svih spona jest, u svojoj biti, ekonomska teorija Čikaške škole (također poznata i kao neoliberalizam ili, u SAD-u, neokonzervativizam): nije to nikakav nov izum nego samo kapitalizam oslobođen svih keynesijanskih dodataka, kapitalizam u razdoblju monopolizma, sustav koji je otpustio sve kočnice - koji više ne mora raditi da bi nas zadržao kao mušterije, koji, po želji, može biti antisocijalan, antidemokratski ili neotesan. Sve dok je komunizam predstavljao prijetnju, živio je i džentlmenski sporazum keynesijanizma — nakon što je i taj sustav izgubio tlo pod nogama, nestaju svi tragovi kompromisa, ispunjavajući tako puritičko stremljenje koje je kao cilj pokreta Friedman postavio još prije pola stoljeća.

To je ona prava bit Fukuyamine dramatične najave »kraja povijesti« koju je upriličio tijekom predavanja na čikaškome Sveučilištu 1989. godine - on nije tvrdio da u svijetu ne postoje nikakve druge ideje. Samo je iznio tvrdnju da nakon pada komunizma neće postojati nijedna druga, dovoljno moćna ideja koja će se prepoznati kao ravnopravni protivnik.

Dok je Sachs gledao kolaps Sovjetskoga Saveza kao oslobođenje od autoritarne vlasti i bio spreman zasukati rukave i priteći u pomoć, njegove kolege iz Čikaške škole smatrali su taj događaj drugačijim vidom slobode — konačnim oslobođenjem od keynesijanizma i dobronamjernih ideja pojedinaca kakav je Jeffrey Sachs. Gledano u tom svjetlu, odluka da se ne učini ništa, odluka koja je toliko razgnjevila Sachsa kad je pogodila Rusiju, nije bila »čista lijenost« nego *laissez-faire* na djelu - pusti, ne čini ništa. Ne maknuvši prstom da pomognu, svi pojedinci zaduženi za odnose s Rusijom — od Dicka Cheneyja, kao ministra obrane predsjednika Busha starijeg, preko Lawrencea Summersa, podtajnika Ministarstva financija, sve do Stanleyja Fischera u MMF-u - zapravo su činili nešto; proveli su u praksu ideologiju Čikaške škole i tržištu pustili da počini najteži zločin. Rusija je, još više nego Čile, primjer čikaške ideologije na djelu, predznak negativne utopije »obogati se ili krepaj« koju će većina tih istih faca stvoriti u Iraku samo deset godina kasnije.

Nova pravila igre na sunce su izišla u Washingtonu, D. C., 13. siječnja 1993., prilikom male, ali važne konferencije — samo za uzvanike — na desetom katu kongresnog centra Carnegie, smještenoga na Dupont Circleu, samo sedam minuta vožnje od Bijele kuće i odmah pod nosom MMF-u i Svjetskoj banci. John Williamson, utjecajni ekonomist, poznat po tome što je oblikovao misije i banke i fonda, događaj je upriličio kao povijesno okupljanje neoliberalnog klana. Tamo se okupilo impresivno društvo najvažnijih »tehno-političara«, predvodnika kampanje širenja čikaške doktrine po svijetu. Nazočni su bili i bivši ministri financija Španjolske, Brazila i Poljske, guverneri središnjih banaka Turske i Perua, šef kabineta meksičkog predsjednika i bivši panamski predsjednik. Tamo se zatekao i Sachsov stari prijatelj i junak, Leszek Balcerowich, tvorac poljske šok-terapije, kao i Dani Rodrik, ekonomist koji je dokazao da su sve države koje su prihvatile neoliberalno restrukturiranje proživljavale duboke krize. Došla je i Anne Krueger, buduća zamjenica glavnog direktora MMF-a — Joséa Pińera. Pinochetov najzadrtiji ministar, nije mogao biti nazočan jer se natjecao na predsjedničkim izborima u Čileu, ali je poslao detaljno izvješće. Sachs, koji je u to vrijeme bio Jeljcinov savjetnik, trebao se prvi obratiti okupljenima.

Cijeli taj dan sudionici konferencije bavili su se omiljenom zabavom svih ekonomista i smišljali kako neodlučne političare natjerati da prihvate programe neomiljene biračima. U kojem trenutku nakon izbora treba pokrenuti šok-terapiju? Jesu li stranke lijevoga centra učinkovitije od onih desnih, zbog toga što se udar ne očekuje? Je li bolje upozoriti javnost ili »vudu-politikom« uhvatiti narod na spavanju? Iako se konferencija odvijala pod nazivom »Politička ekonomija političkih reformi« — tako neprivlačan naziv bio je smišljen s ciljem odvraćanja medijske pozornosti - jedan sudionik zlobno je primijetio da se, zapravo, govorilo o »makijavelističkoj ekonomiji«.[8]

Sachs je satima slušao sve te razgovore da bi se, nakon večere, uspeo na podij i održao govor, naslovljen u istinski njegovoj maniri: »Život u ekonomskoj šok-sobi«.[9] Bio je vidljivo nervozan. Uzvanici su bili spremni poslušati govor jednog od svojih idola, čovjeka koji je luč šok-terapije prenio u demokratsko doba. Sachs nije bio raspoložen za samohvalu. Umjesto toga, govor je odlučio iskoristiti — tako mi je kasnije objašnjavao — kao pokušaj da toj moćnoj gomilici objasni svu težinu zbivanja u Rusiji.

Svoje slušatelje podsjetio je na injekcije pomoći koje su Europa i Japan primali nakon Drugog svjetskog rata, što je bilo »od životne važnosti za kasniji, veličanstveni, japanski uspon«. Ispričao je priču o pismu koje mu je poslao analitičar iz zaklade Heritage — samog središta friedmanizma — i

koji je »svim srcem vjerovao u ruske reforme, ali ne i u stranu pomoć Rusiji. Što je uobičajen stav ideologa slobodnoga tržišta — među kojima sam i ja«, izjavio je. »To zvuči uvjerljivo, ali je pogrešno. Tržište to ne može postići samo — međunarodna pomoć je životno važna«. Opsjednutost politikom *laissez-faire* Rusiju gura u katastrofu koju, rekao je: »bez obzira koliko hrabri, sjajni i sretni bili ruski reformatori, neće prebroditi bez izdašne vanjske pomoći... sve je vjerojatnije da ćemo propustiti povijesnu priliku.«

Sachsa su, naravno, ispratili pljeskom, ali je reakcija bila mlaka. Zašto hvali toliko masivnu javnu potrošnju? Ta se skupina spremila u globalnim razmjerima uništiti New Deal, a ne sklapati novi. Tijekom konferencije koja je uslijedila, nijedan sudionik nije podržao Sachsovo viđenje — štoviše, nekoliko njih otvoreno mu se suprotstavilo.

Sachs mi je rekao da je tim govorom pokušao »objasniti kako izgleda istinska kriza... prenijeti osjećaj hitnje«. Vašingtonski tvorci politike, rekao je, često »ne shvaćaju što je zapravo ekonomski kaos. Ne mogu pojmiti nered koji slijedi«. Želio ih je suočiti s činjenicom da također postoji »dinamika zbog koje cijeli sustav sve više i više izmiče nadzoru, sve dok na vlast ponovno ne zasjedne Hitler, dok ne bukne građanski rat, dok ne zavlada masovna glad ili što već... Mora se uputiti pomoć i to hitno, jer nestabilno stanje kreće prema sve većoj nestabilnosti — to nije put ka savršenoj ravnoteži«.

Tada sam pomislila da Sachs nije dovoljno cijenio svoju publiku. U toj dvorani okupili su se istinski poznavaoci Friedmanove teorije krize, a mnogi od njih primijenili su je u svojim državama. Većina ih je savršeno dobro razumijevala koliko razarajući i eksplozivan može biti ekonomski slom, ali su iz Rusije izvlačili drugu pouku — da bolno i kaotično političko stanje Jeljcina tjera na brzu rasprodaju državnoga blaga — što je izrazito povoljan ishod.

John Williamson, domaćin konferencije, imao je zadaću skrenuti raspravu na te pragmatične prioritete. Sachs je bio jedina prava zvijezda na konferenciji, ali je Williamson bio onaj istinski guru te skupine. Proćelav, nefotogeničan i zapanjujuće politički nekorektan, Williamson je istinski tvorac naziva »Vašingtonski konsenzus« — dvije vjerojatno najčešće navođene i moralno najupitnije riječi u suvremenoj ekonomiji. Slavan je po svojim čvrsto ustrojenim zatvorenim konferencijama i seminarima na kojima provjerava svoje smjele postavke. Siječanjski susret namislio je iskoristiti za ostvarenje važnog cilja — želio je konačno ispitati valjanost takozvane »hipoteze krize«.[10]

U svojem predavanju Williamson nije nijednom spomenuo važnost spašavanja ijedne države od krize — zapravo je o tim katastrofama govorio gotovo poetično. Okupljene je podsjetio na neupitne dokaze da države svoj gorki

lijek mogu progutati samo kad istinski pate — samo kad su u šoku, sposobne su žaleći i primiti šok-terapiju. »Ti najcrnji trenuci najbolje su prilike onima koji shvaćaju potrebu fundamentalne ekonomske reforme«, izjavio je.[11]

Kao nesvakidašnji talent za verbaliziranje podsvjesnog dijela financijskoga svijeta, Williams je, gotovo nehajno, ukazao da to otvara neka zanimljiva pitanja:

> Moramo se upitati je li moguće suvislo razmišljati o planskom izazivanju krize kojom se uklanjaju političke zapreke reformama. Na primjer, jednom se u Brazilu natuknulo da bi vrijedilo nabiti hiperinflaciju i time sve prestraviti do dovoljne mjere da prihvate promjene... Vjerojatno nitko, obdaren povjesničarskim uvidom, ne bi zagovarao nešto slično u Njemačkoj tridesetih godina, ili nagovarao Japan da pode u rat kako bi požnjeo sve blagodati nesvakidašnjeg procvata koji je uslijedio nakon poraza. Ipak, bi li kriza manjih razmjera mogla poslužiti istoj svrsi? Je li moguće osmisliti pseudokrizu koja služi istoj toj pozitivnoj funkciji, i koja ne nosi cijenu one istinske krize?

Williamsove primjedbe velik su korak naprijed za doktrinu šoka. U dvorani, u kojoj se okupilo dovoljno ministara financija i guvernera središnjih banaka da stvore kvorum za važan trgovinski samit, počelo se otvoreno raspravljati o mogućnosti aktivnog stvaranja teže krize koja bi pripomogla provedbi šok-terapije, istovremeno ne izazivajući tegobe kakve sobom nose istinske krize.[12]

Ipak, jedan sudionik konferencije osjetio se pozvanim u svome govoru distancirati od takvih pogibeljnih ideja. »Williamsonov prijedlog da bi bilo mudro izazvati umjetnu krizu u cilju pokretanja reformi u najboljem slučaju može se očitati kao ideja smišljena da mami i izaziva«, izjavio je John Toye, britanski ekonomist sa sveučilišta u Sussexu.[13] Ne postoje nikakvi dokazi da je Williamson izazivao. Zapravo, postoje brojni dokazi da su, sukladno njegovim idejama, donošene odluke na najvišim razinama financija u Washingtonu i drugdje.

*

Mjesec dana nakon Williamsonove konferencije u Washingtonu, u mojoj domovini mogao se nazrijeti tračak novog žara za stvaranjem »pseudokrize«, iako je tu pojavu malo njih prepoznavalo kao dio onodobne globalne strategije.

U veljači 1993. Kanada se našla usred financijskoga sloma - što bi se dalo zaključiti iz novina i televizije. »Dužnička kriza prijeti« — vrištao je golem naslov u nacionalnim novinama *Globe and Mail*. Velika državna televizija objavila je specijalno izvješće da »ekonomisti previđaju da će sljedeće godine, najviše za dvije, zamjenik ministra financija doći u kabinet i objaviti da Kanada nije više kreditno sposobna... Životi će nam se stubokom promijeniti.«[14]

U rječnik je odjednom ušla fraza »dužnički zid« - u značenju da je, iako se u tom trenutku život činio mirnim i udobnim, Kanada trošila toliko iznad vlastitih mogućnosti da će vrlo uskoro tvrtke s Wall Streeta, Moody ili Standard and Poor srozati državni kreditni rejting s trostrukog »A« na nešto daleko niže. Kad se to dogodi, hiperpokretni ulagači koje su oslobodila nova pravila globalizacije i slobodne trgovine jednostavno će povući novac iz Kanade i premjestiti ga na sigurno. Jedino rješenje — tako nam je rečeno — bilo je radikalno rezanje rashoda na nezaposlenost i zdravstvenu skrb. Naravno, vladajuća Liberalna stranka učinila je upravo to, unatoč tome što je na vlast došla s programom stvaranja radnih mjesta (kanadska inačica »vudu-politike«).

Dvije godine nakon vrhunca deficitarne histerije, novinarka Linda McQuaig otvoreno je objavila da je osjećaj krize pomno podjarivala i upravljala njime šačica trustova mozgova koje su plaćale najveće kanadske korporacije i banke, osobito instituti C. D. Howe i Fraser (ustanove koje je Milton Friedman oduvijek aktivno i otvoreno podržavao).[15] Kanada je imala stvarnih problema s deficitom, ali oni nisu nastali zbog rashoda za osiguranje nezaposlenih, ni za druge socijalne programe. Statistics Canada objavila je podatke da su deficit stvorile visoke kamatne stope koje su napuhale vrijednost duga jednako kao što je tijekom osamdesetih Volckerov šok napuhao dug zemalja u razvoju. McQuaigova je posjetila upravu tvrtke Moody na Wall Streetu i razgovarala s Vincentom Trugliom, višim analitičarom, zaduženim za kanadski kreditni rejting. On joj je rekao nešto istinski važno — da su direktori kanadskih korporacija i banaka na njega vršili neprekidan pritisak da objavljuje katastrofalna izvješća o stanju državnih financija, što je odbio učiniti jer je Kanadu smatrao sjajnim i stabilnim područjem za ulaganja. »Jedina država koju nadzirem, u kojoj nacionalne kompanije žele da još više spustim rejting — i to traže redovno. Misle da su precijenjeni.« Rekao je da ga predstavnici država običavaju nazivati i govoriti mu da je rejting prenizak. »Dok Kanađani običavaju vlastitu domovinu podcjenjivati daleko više od stranaca.«

Razlog je bio taj što je »kriza deficita« bila, kanadskoj financijskoj zajednici, najvažnije oružje u uzavreloj političkoj borbi. U vrijeme kad

je Truglia primao te čudne pozive u jeku je bila snažna kampanja kojom se vladu željelo primorati da smanji poreze rezanjem troškova socijalnih programa — zdravstva i obrazovanja. Budući da je te programe podržavala velika većina Kanađana, jedini način kojim se moglo opravdati smanjenje bio je nacionalni ekonomski slom — kriza pune snage. Činjenica da je tvrtka Moody nastavila Kanadi izdavati najviši mogući rejting —AAA — u velikoj je mjeri otežavala održavanje takva kataklizmičkog raspoloženja.

U međuvremenu su takve proturječne vijesti zbunjivale investitore — Moody je na sva zvona slavio Kanadu, dok je kanadski tisak prikazivao državne financije u najcrnjim mogućim tonovima. Trugli su toliko dozlogrdile politizirane statistike koje su stizale iz Kanade i tako u sumnju dovodile rezultate njegovih vlastitih istraživanja da je učinio nešto nesvakidašnje — objavio je »specijalni komentar« u kojem pojašnjava da kanadski rashodi »nisu izmaknuli nadzoru«; štoviše, uputio je i nekoliko prikrivenih hitaca mutnim računicama kojima su se bavili desničarski trustovi mozgova. »Nekoliko nedavno objavljenih izvješća u velikoj mjeri pretjerano prikazuju stanje kanadskog fiskalnog duga. U nekima od njih nalaze se dvaput zbrojeni iznosi, dok druga iznose neprikladne međunarodne usporedbe... Ta netočna mjerenja vjerojatno su imala utjecaja na pretjerano pesimističnu ocjenu kanadskih dužničkih problema.« Nakon specijalnog izvješća iz Moodyja, proširio se glas da ne postoji prijeteći »dužnički zid« — što je uvelike unesrećilo kanadsku poslovnjačku zajednicu. Truglia kaže da ga je, nakon što je objavio komentar: »jedan Kanađanin... iz stvarno važne kanadske financijske institucije nazvao i urlao na njega. Doslovno je urlao. Stvarno, neviđeno.«[16*]

Kad su Kanađani konačno saznali da su »krizom deficita« u najvećoj mjeri manipulirali korporacijski trustovi mozgova, to više nije bilo važno — proračunski rezovi već su bili stupili na snagu. Sto je izravno zadalo težak udarac kanadskim socijalnim programima, udarac od kojega se ovi nikad nisu oporavili unatoč, kasnijim brojnim proračunskim viškovima. Strategija krize u tom se razdoblju koristila još mnogo puta. U rujnu 1995. u medije je procurila video-snimka Johna Snobelena, ministra obrazovanja pokrajine Ontario, koji je, na zatvorenom sastanku s dužnosnicima, izjavio da se prije najave smanjenja budžeta za obrazovanje i drugih nepopularnih poteza mora propuštanjem podataka stvoriti ozračje panike koje stvara daleko mračniju sliku od one o kojoj bi »bio spreman govoriti«. To je nazvao »stvaranjem korisne krize«.[17]

Mora se primijetiti da je Truglia uistinu rijetka ptica na Wall Streetu - politički pritisak i prečesto utječe na kreditne rejtinge, što se zatim koristi za povećanje pritiska s ciljem provedbe »tržišnih reformi«.

»Statistički šarlatani« u Washigtonu

Do 1995. se politički diskurs u većini zapadnih demokracija već zasitio razgovora o dužničkim zidovima i neizbježnom ekonomskom slomu i zahtijevao sve veće rezove i sve ambiciozniju privatizaciju — istovremeno su friedmanistički trustovi mozgova predvodili taj val i naviještali nove krize. No, u vašingtonskim najmoćnijim financijskim institucijama postojala je spremnost ne samo da se, pomoću medija, stvori privid krize, nego i da se poduzmu konkretne mjere za stvaranje posve realnih kriza. Dvije godine nakon što je Williamson iznio svoju tvrdnju o »podjarivanju« kriza, Michael Bruno, glavni ekonomist odjela za razvojnu ekonomiju Svjetske banke, u javnost je iznio istu ideju, ponovno bez dizanja neke veće medijske prašine. U svome predavanju Međunarodnom ekonomskom udruženju, u Tunisu 1995. godine, što ga je kasnije Svjetska banka objavila kao vlastito izdanje, Bruno je pet stotina okupljenih ekonomista iz šezdeset osam država izvijestio o postojanju sve snažnijeg konsenzusa o »ideji krize dovoljne snage koja bi kolebljive tvorce politike natjerala na provedbu reformi s ciljem povećanja produktivnosti«.[8*] Bruno je Latinsku Ameriku istaknuo kao »sjajan primjer naizgled blagotvorne duboke krize« — osobito se pozabavio Argentinom gdje su, kako je rekao, predsjednik Carlos Menem i njegov ministar financija Domingo Cavallo, sjajno »iskorištavali ozračje krize« i provodili program sveobuhvatne privatizacije. Da slučajno ne bi bilo nejasnoća, Bruno je izjavio: »Naglašavam ono najvažnije — politička ekonomija duboke krize obično osigurava pozitivan ishod radikalnih reformi.«

U svjetlu te tvrdnje, izjavio je da međunarodne agencije moraju učiniti više od pukog iskorištavanja postojećih ekonomskih kriza da bi se provelo zasade Vašingtonskog konsenzusa — moraju preventivno srezati pomoć i tako još produbiti postojeću krizu. »Neugodan šok (na primjer, pad državnih ili vanjskih prihoda) ustvari može *povećati* bogatstvo jer skraćuje razdoblje (prije prihvaćanja reformi). Ideja da 'sve mora postati gore prije nego što se stanje poboljša', čovjeku prirodno pada na pamet... Zapravo, kriza visoke inflacije može 'popraviti' državu daleko bolje nego što bi se sama probijala kroz nekoliko težih kriza.«

Bruno sam priznaje da ideja produbljivanja ili stvaranja teškog ekonomskog sloma po sebi zvuči strašno — državni službenici gube plaće, propada javna infrastruktrura — ali kao pravi čikaški sljedbenik zamolio je svoje slušatelje da to razaranje prihvate kao prvi korak u stvaranju. »Tijekom

* Iako Bruno nije studirao u Chicagu, mentor mu je bio istaknuti čikaški student, Don Patinkin - ranije sam navela njegovu izjavu u kojoj ekonomiju Čikaške škole uspoređuje s marksizmom zbog njezine »logičke potpunosti«.

produbljivanja krize *vlada možda postupno nestane*«, izjavio je Bruno. »Takav razvoj događaja ima poželjan ishod — točnije rečeno, moguće je da u razdoblju reforme moć ušančenih skupina oslabi, a vođa koji se odluči za dugoročno rješenje namjesto kratkoročnog može zadobiti podršku za svoje reformske programe.«[19]

Ovisnici o krizi Čikaške škole stvarno su krenuli ubrzanom misaonom putanjom. Samo nekoliko godina ranije pretpostavljali su da bi se krizom hiperinflacije mogli stvoriti uvjeti šoka potrebni za provođenje šok-terapija. Glavni ekonomist Svjetske banke, institucije koju je novcem od poreza plaćalo 178 država i čija je zadaća bila obnavljati i osnaživati posrnule ekonomije, sada je zagovarao stvaranje propalih država zbog mogućnosti koje je nudio »početak u ruševinama«.[20]

Godinama su kolale glasine da međunarodne financijske institucije petljaju s umijećem stvaranja »pseudokrize«, kako je naziva Williamson, s ciljem pokoravanja država svojoj volji, ali to se teško moglo dokazati. Najopsežnije svjedočanstvo za sobom ostavlja Davison Budhoo, MMF-ov dužnosnik koji se prometnuo u »zviždača« i vlastitu instituciju opružio za namještanje izvješća s ciljem razaranja ekonomija siromašnih i nepokornih država.

Budhoo je potjecao s Grenade, studirao ekonomiju na Londonskoj ekonomskoj školi i u Washingtonu se isticao svojim nekonvencionalnim pristupom osobnosti — imao je raskuštranu kosu, otprilike kao Albert Einstein i umjesto prugastih odijela nosio jakne. U MMF-u je radio dvanaest godina, oblikujući programe strukturnih prilagodbi za Afriku, Latinsku Ameriku i rodno mu Karipsko otočje. Nakon što je institucija tijekom razdoblja Reagana i Thatcherove oštro skrenula udesno, slobodoumni se Budhoo na radnom mjestu osjećao sve lošije. Fond su napučili zadrti *Chicago Boysi,* pod vodstvom tadašnjeg glavnog direktora, okorjelog neoliberala Michela Camdessusa. Kad je Budhoo dao otkaz 1988. godine, odlučio se posvetiti razotkrivanju tajni svoga bivšega poslodavca. Sve je započelo nesvakidašnjim otvorenim pismom Camdessusu, u kojemu se čuju *j'accuse* odjeci pisama koje je André Gunder Frank pisao Friedmanu desetljeće ranije.

Pokazujući privrženost jeziku rijetkom za više ekonomiste iz Fonda, pismo započinje ovako: »Danas sam dao ostavku na svoj položaj u Međunarodnom monetarnom fondu, gdje sam proveo više od dvanaest godina, i odradio više od 1000 dana koje sam proveo na službenim putovanjima za Fond, prodajući varke i trikove vladama i narodima Latinske Amerike, Kariba i Afrike. Za mene ta ostavka znači neprocjenjivo vrijedno oslobođenje, jer

njome, kao divovskim korakom, započinjem svoj put ka onome mjestu na kojem se nadam oprati ruke od onoga što duhom vidim kao krv milijuna siromašnih i izgladnjelih... Znate, krvi ima toliko da teče u rijekama. Zatim se suši, lijepi se po meni — ponekad pomišljam da na svijetu nema dovoljno sapuna da se operem od svega što sam počinio u vaše ime«.[21]

Zatim nastavlja izlagati slučaj. Budhoo je optužio Fond da statistiku koristi kao »smrtonosno« oružje. Iscrpno dokumentira kako je, radeći kao zaposlenik Fonda tijekom osamdesetih godina, sudjelovao u pomno osmišljenim »statističkim šaradama« kojima su napuhavane brojke u MMF-ovim izvješćima o naftom bogatoj državi Trinidad i Tobago, s ciljem da se država prikaže manje stabilnom nego što je u stvarnosti bila. Budhoo je iznio tvrdnju da je MMF više nego udvostručio rezultate životno važnih statističkih mjerenja tamošnje cijene rada i tako državu prikazao iznimno neproduktivnom iako je, nastavlja, Fond raspolagao točnim podacima. U drugom slučaju tvrdi da je Fond »iz vedra neba, doslovno izmislio« goleme, neplaćene državne dugove.[22]

Nadalje, tvrdi da su sve te »teške nepravilnosti« stvorene namjerno - da nije riječ o »pogreškama u računanju« — i da su zatim kao činjenice predstavljene financijskim tržištima koja su Trinidad odmah proglasila rizičnim područjem i srezala ulaganja. Ekonomski problemi države — pokrenuti padom cijene nafte, glavnog izvoznog proizvoda — brzo su poprimili razmjere katastrofe, te je Trinidad morao moliti MMF za pomoć. Fond je tada zatražio da država pristane na ono što Budhoo opisuje kao MMF-ovu »najsmrtonosniju ljekariju« — otpuštanja, rezanja plaća i »cijeli spektar« programa strukturnih prilagodbi. Proces je opisao kao »varkom smišljen prekid ekonomske kucavice u državi«, s ciljem »prvotno ekonomskog uništenja Trinidada i Tobaga, a zatim i preobrazbe države«.

Budhoo, koji je umro 2001. godine, u svom pismu jasno iznosi da je takvu sudbinu u šakama skupine dužnosnika doživjelo više država. Cijeli program MMF-ovih strukturnih prilagodbi opisao je kao oblik masovne torture kojim se »vlade i narodi koji 'vrište od bola' prisiljavaju da pred nama padaju na koljena, slomljeni, prestravljeni, raspadnuti, i da mole za tračak razuma s naše strane. No, mi im se okrutno smijemo u lice i nesmiljeno nastavljamo s mučenjem«.

Nakon objavljivanja pisma, trinidadska je vlada naručila dvije nezavisne studije koje su ispitale točnost navoda i otkrile da su istiniti - MMF je napuhavao i objavljivao pogrešne brojke, što je državi nanijelo neprocjenjive štete.[23]

Unatoč svim dokazima koji su pokrijepili tvrdnje, Budhoove teške optužbe doslovno su nestale bez traga — Trinidad i Tobago skupina je otočića pred venezuelanskom obalom, i osim ako narod te države ne pohara MMF-ov stožer na Devetnaestoj ulici, malo je vjerojatno da će ičime privući pozornost svijeta. Pismo je netko 1996. godine pretvorio u kazališnu predstavu s naslovom *Pismena ostavka g. Budhooa MMF-u (Pedeset godina je i previše)* i postavio je u malom kazalištu u njujorškoj četvrti East Village. Izvedba je doživjela iznenađujuće pozitivnu kritiku u *The New York Timesu* koji hvali »nesvakidašnju kreativnosti« i »zanimljive rekvizite«.[24] Taj kratki kazališni osvrt jedini je slučaj da se Budhoovo ime spominje u *The New York Timesu.*

13. Neka gori
Haranje Azijom i pad »drugog Berlinskog zida«

Novac teče tamo gdje leži prilika, a u ovom se trenutku Azija čini jeftinom.

Gerard Smith, bankar za financijske institucije, zaposlen u njujorškoj tvrtki UBS Securities, o azijskoj krizi 1997.-1998.[1]

Dobra vremena — loša politika.

Mohammad Sadi, ekonomski savjetnik indonezijskog generala Suharta[2]

PITANJA ZVUČE NAIZGLED jednostavno. Što možete kupiti za svoju plaću? Je li dovoljna za stan i hranu? Ostaje li vam višak koji šaljete roditeljima? Što je s troškovima prijevoza na posao i s posla? Bez obzira kako ih uobličila, neprekidno sam dobivala iste odgovore: »Ovisi«, ili »Ne znam«.

»Samo nekoliko mjeseci ranije«, objašnjavao mi je sedamnaestogodišnji radnik koji je u tvornici nedaleko od Manile šivao odjeću za Gap, »imao sam dovoljno novca da sam svaki mjesec mogao malo slati obitelji — sad ne zarađujem ni da sebi kupim hranu.«

»Jesu li vam snizili plaće?« upitala sam.

»Ne, mislim da nisu«, rekao je, pomalo zbunjen. »Jednostavno, s tim novcem ne mogu više platiti sve. Cijene neprekidno rastu.«

Bilo je to u ljeto 1997. godine, kad sam u Aziji istraživala radne uvjete nakon procvata tvornica izvoznih proizvoda. Otkrila sam da su radnici naišli na problem teži od prisilnih prekovremenih sati ili zlostavljanja od strane nadređenih — njihove države velikom su brzinom padale prema onome što će se ubrzo pokazati kao depresija u punoj snazi. Stanje u Indoneziji, gdje je kriza bila još dublja, bilo je na rubu eksplozije. Indonezijska valuta gubila je vrijednost između jutra i sumraka — i tako u nedogled. Jednoga su dana tvornički radnici mogli kupiti ribu i rižu, drugi dan morali su se prehranjivati samo rižom. Doduše, sudeći po neobvezatnim razgovorima

po restoranima i taksijima činilo se da svi znaju tko je kriv: »Kinezi«. Tako su mi rekli. Etnički Kinezi, kao indonezijska trgovačka kasta, naizgled su najizravnije zarađivali na porastu cijena i, posljedično tome, nosili najveće breme krivice. To je Keynes mislio reći upozoravajući na pogibelji od ekonomskog kaosa — nikad se ne može znati kakav će se amalgam gnjeva, rasizma i revolucije oteti nadzoru.

Južnoazijske države bile su osobito osjetljive na teoriju zavjere i etnička žrtvovanja budući da, istini za volju, za financijsku krizu nije postojao nikakav razuman razlog. Na televiziji i po novinama analitičari su zvučali kao da je cijela regija oboljela od neke misteriozne i iznimno priljepčive boleštine — slom tržišta odmah je dobio ime »Azijska gripa«, da bi ga kasnije promaknuli u »Azijsku zarazu«, nakon što se proširila na Latinsku Ameriku i Rusiju.

Samo nekoliko tjedana prije nego što je sve otišlo k vragu, te države smatrale su se uzorima ekonomske snage i vitalnosti — nazivali su ih Azijskim tigrovima, najblistavijim primjerima uspješnosti procesa globalizacije. U jednom trenutku burzovni mešetari govorili su klijentima da najsigurniji put do bogatstva vodi preko ulaganja ušteđevine u zajedničke fondove azijskog »tržišta u usponu«, a nakon toga su bjesomučno izvlačili novac dok su trgovci »napadali« valute — baht, ringgit, rupiju — i stvorili ono što je *The Economist* nazvao »uništenjem ušteđevina razmjera sličnijih otvorenom i totalnom ratu«.[3] Unatoč svemu tome, unutar ekonomija Azijskih tigrova nije se promijenilo ništa vidljivo — najvećim dijelom vodile su ih one iste klike, nisu ih dotukli ni ratovi niti kakve prirodne katastrofe, nisu patile od velikih deficita — neke zapravo nisu ni imale deficit. Mnogi veliki konglomerati našli su se do grla u dugovima, ali su i dalje proizvodili od tenisica do automobila i prodaja je išla dobro kao i uvijek. Dakle, kako je moguće da su, godine 1996. ulagači smatrali razumnim u Južnu Koreju uložiti 100 milijardi dolara, a da već sljedeće godine, ista država bilježi negativnu stopu ulaganja od 20 milijardi — dakle, razlika iznosi 120 milijardi?[4] Što može objasniti takav monetarni udar?

Otkrilo se da su države pale kao žrtve čiste panike koju su toliko smrtonosnom učinile brzina i eksplozivnost globaliziranog tržišta. Neutemeljene glasine da Tajland ne posjeduje dovoljnu količinu dolara da brani valutu pokrenule su stampedo elektronskog stada. Banke su povukle zajmove, tržište nekretnina koje je toliko bujalo da se pretvorilo u balon, rasprsnulo se u trenutku. Prekidana je izgradnju napola dovršenih trgovinskih centara, nebodera, odmarališta — nepomični kranovi lebdjeli su povrh gusto načičkanog obzora Bangkoka. U eri sporijeg kapitalizma postojala je

mogućnost da se kriza u tom trenutku zaustavi, ali kako su trgovci zajedničkim fondovima tržili Azijskim tigrovima kao jedinstvenim investicijskim paketom, kad je pao jedan tigar, pali su i ostali — nakon Tajlanda, panika se proširila i novac je isparío iz Indonezije, Malezije, s Filipina, pa čak i iz Južne Koreje, jedanaeste po snazi svjetske ekonomije i blistave zvijezde na nebeskom svodu globalizacije.

Da ojačaju vlastite valute, azijske su vlade morale crpiti zalihe središnjih banaka, i tako su prvotni strah pretvorile u stvarnost — sad su države uistinu padale pod stečaj. Tržište je odgovorilo novom navalom panike. Tijekom samo jedne godine s azijskih je tržišta kapitala nestalo 600 milijardi dolara - bogatstvo koje se prikupljalo godinama.[5]

Kriza je izazvala očajničke poteze. U Indoneziji su osiromašeni građani poharali prodavaonice po gradovima i odnijeli što su mogli ponijeti. U jednom slučaju došlo je do strahotnog udesa — tijekom jedne od pljački požar je zahvatio trgovinski centar u Jakarti, gdje je nekoliko stotina ljudi živo izgorjelo.[6]

U Južnoj Koreji su televizijske postaje provodile masovnu kampanju i pozivale građane da doniraju zlatninu koja je potom pretapana i time je otplaćivan državni dug. Tijekom samo nekoliko tjedana 3 milijuna ljudi predalo je ogrlice, naušnice, sportska odličja i trofeje. Žene su predavale vjenčano prstenje, a kardinal je donirao zlatno raspelo. Televizija je emitirala kičaste donatorske kvizove, ali i nakon što se skupilo dvjesto tona zlata — količina dovoljna da sruši cijenu na svjetskom tržištu — korejska je valuta nastavila padati.[7]

Jednako kao i u vrijeme Velike krize, i ta je kriza izazvala val samoubojstava u obiteljima koje su doživjele nestanak životnih ušteđevina i zatvaranje desetaka tisuća manjih tvrtki. U Južnoj Koreji stopa samoubojstava 1998. porasla je 50 posto. Najviše samoubojica bili su stariji od šezdeset godina, stariji roditelji pokušavali su time smanjiti ekonomsko breme na plećima svoje ispaćene djece. Korejski tisak također je izvještavao o uznemirujućem porastu skupnih samoubojstava — bili su to slučajevi kad su glave obitelji svoje ukućane preopterećene dugovima uspijevali nagovoriti na skupno vješanje. Vlasti su podsjećale na činjenicu da se »samoubojstvom smatra samo smrt glave obitelji — ostale smrti smatraju se ubojstvima, tako da je stvarni broj samoubojstava daleko veći nego što prikazuju statistike«.[8]

Azijsku krizu prouzročio je već klasični začarani krug straha i jedino što ju je moglo zaustaviti bio je onaj isti potez kojim se spasila meksička valuta u vrijeme takozvane »Krize tekile« 1994. — brz i odlučan zajam — dokaz tržištu da američko Ministarstvo financija neće dopustiti da Meksiko

propadne.[9] Azija nije dočekala ništa slično. Zapravo, čim se kriza razbuktala, zapanjujuće velik broj velikih riba iz financijskih krugova izrekao je identičnu izjavu: »Ne pomažite Aziji!«

Sam Milton Friedman, već u osamdesetima, učinio je rijetku čast pojavivši se na CNN-u gdje je uredniku vijesti Louu Dobsu izjavio da se protivi bilo kakvom vidu pomoći, te da se tržište mora oporaviti samo. »Profesore, ne mogu vam reći koliko vrijedi vaša podrška u ovoj semantičkoj raspravi«, izjavio je Dobbs, upravo sramotno zaslijepljen Friedmanom. Taj stav zagovarao je i Friedmanov stari prijatelj Walter Wriston, bivši direktor Citibanka, kao i George Shultz, tadašnji Friedmanov suradnik u desničarski nastrojenom Hooverovom institutu i član uprave brokerske kuće Charles Schwab.[10]

To mišljenje otvoreno je dijelila i jedna od najmoćnijih investicijskih banaka na Wall Streetu — Morgan Stanley. Jay Pelosky, nova zvijezda tržišne strategije, rekao je na konferenciji u Los Angelesu, koju je upriličio Institut Milken (slavan po svojim bezvrijednim dionicama), da je od životne važnosti da ni MMF, a ni američko Ministarstvo financija ne učine ništa čime bi ublažili tegobe krize koja je dostigla razmjere iz 1930. »Iz Azije su nam najpotrebnije svježe loše vijesti. Loše vijesti potrebne su kao poticaj procesu prilagodbe«, izjavio je Pelosky.[11]

Clintonova administracija shvatila je mig Wall Streeta. Tijekom samita Azijsko-pacifičke ekonomske suradnje u studenome 1997. u Vancouveru - dakle, četiri mjeseca nakon sloma, Bill Clinton razgnjevio je svoje azijske parnjake izjavivši da je njihova ekonomska katastrofa zapravo samo »nekoliko kvrga na putu«.[12] Poruka je bila jasna — američko Ministarstvo financija nije namjeravalo smiriti stanje. A MMF, institucija koja je nastala da bi sprečavala upravo takve slomove, nije činio ništa, što je nakon ruskog slučaja postalo zaštitnim znakom Fonda. Naposljetku su se ipak pokrenuli, ali ne brzim i hitnim stabilizacijskim zajmom koji je potreban pretežno financijskoj krizi. Umjesto toga poslali su dug popis zahtjeva, nabijen vjerovanjem Čikaške škole da je azijska katastrofa u svojoj biti samo prikrivena prilika.

Početkom devedesetih godina, kad god bi pobornicima slobodne trgovine u raspravama zatrebala uvjerljiva priču o uspjehu, neprekidno su isticali Azijske tigrove. Bile su to ekonomije-čudesa koje su napredovale skokovima, navodno zato što su širom otvorile granice neograničenoj globalizaciji. Svakako, korisna priča - Tigrovi su se uistinu razvijali vrtoglavom brzinom — ali, tvrditi da se njihov razvoj temelji na slobodnoj trgovini bio je čisti privid. Malezija, Južna Koreja i Tajland i dalje su vodili izrazito

protekcionističku politiku koja je strancima priječila posjedovanje zemlje i otkup državnih tvrtki. I države su zadržale značajnu ulogu — nadzirući sektore energetike i transporta. Tigrovi su, gradeći vlastite ekonomije, zaustavljah uvoz iz Japana, Europe i Sjeverne Amerike. Nesumnjivo, bile su to povijesti ekonomskih uspjeha, ali povijesti koje su dokazivale da miješane i nadzirane ekonomije rastu brže i ravnomjernije od onih koje su se pokorile vesternu i bezakonju Vašingtonskog konsenzusa.

Takvo stanje nije odgovaralo zapadnim i japanskim investicijskim bankama i multinacionalnim tvrtkama i potpuno je razumljivo da su, dok su promatrali bujanje azijskog potrošačkog tržišta, čeznuli za ničim ograničenim pristupom regiji gdje bi mogli prodavati svoje. Željeli su i pravo otkupa najboljih korporacija tigrova - osobito divovskih korejskih konglomerata kakvi su bili Daewoo, Hyundai, Samsung i LG. Sredinom devedesetih, pod pritiskom MMF-a i novostvorene Svjetske trgovinske organizacije, azijske su vlade pristale na kompromis — zadržat će zakone kojima od stranog vlasništva štite nacionalne tvrtke i oduprijeti se pritiscima da privatiziraju ključne državne kompanije, ali će podići zapreke u financijskom sektoru i dopustiti navalu papirnatog ulaganja i trgovinu valutom.

Godine 1997. kad je bujica svježeg kapitala u Aziji naglo promijenila smjer, bio je to izravan ishod takve vrste špekulativnih ulaganja koja su bila legalizirana samo zbog pritiska Zapada. To Wall Street, naravno, nije gledao na taj način. Vrhunski investicijski analitičari u trenutku su prepoznali krizu kao mogućnost konačnog uklanjanja svih preostalih barijera kojima se štitilo azijsko tržište. Pelosky, strateg banke Morgan Stanley, osobito je vatreno zagovarao takav pristup — ako se dopusti produbljenje krize, sva će strana sredstva nestati iz regije, pa će tvrtke u azijskome vlasništvu morati proglasiti stečaj ili se prodati zapadnjačkim tvrtkama - Morgan Stanley je u oba slučaja vidio povoljan ishod. »Volio bih vidjeti zatvaranje kompanija i rasprodaju... rasprodaja takvog vlasništva ide jako teško — vlasnici obično prodaju samo pod prisilom. Stoga, potrebne su nam nove loše vijesti da bismo nastavili pritiskati korporacije i natjerali ih da konačno rasprodaju svoje kompanije.«[13]

Neki su raspad Azije gledali u još širim razmjerima. José Pińera, Pinochetov ministar miljenik, koji je u to vrijeme radio u vašingtonskom Institutu Cato, s iskrenim je veseljem dočekao krizu i objavio »da je stigao dan naplate«. Naime, smatrao je da je kriza završno poglavlje rata koji su on i njegova čikaška bratija započeli u Čileu tijekom sedamdesetih godina. Pad Tigrova, kako je rekao, predstavlja, ni manje ni više nego, »pad drugog

Berlinskog zida«, kolaps »ideje postojanja 'Trećeg puta' između demokratskog kapitalizma slobodnog tržišta i socijalističkog etatizma.«[14]

Pińeirino mišljenje nipošto nije bilo radikalno. Neskriveno ga je dijelio i Alan Greenspan, ravnatelj američkih Saveznih rezervi i vjerojatno najmoćniji tvorac ekonomske politike na svijetu. Greenspan je krizu opisao kao »iznimno dramatičan događaj koji vodi ka ujednačavanju tipa tržišnog sustava kakav postoji u ovoj državi«. Iznio je i primjedbu da će »trenutačna kriza u mnogim azijskim državama vjerojatno ubrzati raspad ostataka sustava poznatih po velikom utjecaju ulaganja pod nadzorom vlada.«[15] Drugim riječima, raspad ekonomije pod azijskom vlašću zapravo je bio proces stvaranja nove ekonomije američkog tipa — porođajne muke nove Azije (koristim frazu koja će nekoliko godina poslije koristiti u kontekstu daleko težeg nasilja).

Michel Camdessus, tadašnji ravnatelj MMF-a, dakle vjerojatno drugi najmoćniji tvorac svjetske ekonomske politike, zastupao je slično viđenje stanja. U jednom od rijetkih intervjua govorio je o krizi kao o prilici koju je Azija dobila da zbaci staru kožu i rodi se iznova. »Ekonomski modeli nisu vječni«, izjavio je. »U nekim trenucima su korisni, a u drugima... zastare pa se moraju odbaciti.«[16] Kriza pokrenuta glasinama koje su izmišljotinu preobrazile u stvarnost očito je bila jedan od tih trenutaka.

Željan da nikako ne propusti priliku, MMF je nakon višemjesečne neaktivnosti tijekom koje se kriza produbljivala naposljetku otpočeo pregovore s izmučenim azijskim vladama. Jedina država koja se u to vrijeme oduprla Fondu bila je Malezija, zahvaljujući relativno malenom dugu. Kontroverzni malezijski premijer, Mahathir Mohamad, izjavio je da ne smatra da se »ekonomija mora uništiti da bi se poboljšala«, što je u tom trenutku bilo dovoljno da ga proglase bjesomučnim radikalom.[17] Ostale azijske ekonomije koje su bile pogođene krizom previše su očajnički žudjele za stranom valutom, da bi odbile desetke milijardi MMF-ovih zajmova, te su svi redom zasjeli za stol: Tajland, Filipini, Indonezija i Južna Koreja. »Ne možete državu natjerati da traži pomoć. Ona to mora učiniti sama. A kad ostane bez novca, malo se kome može obratiti«, izjavio je Stanley Fischer, glavni MMF-ov pregovarač.[18]

Fischer je bio jedan od najgrlatijih zagovornika šok-terapije u Rusiji, i unatoč strahotnim ljudskim žrtvama, njegov stav prema Aziji ostao je jednako krut. Nekoliko je vlada iznijelo prijedlog da bi, budući da je krizu prouzročila neobuzdana lakoća kojom je novac kuljao u njihove države kao i iz njih, bilo smisleno ponovno djelomično vratiti barijere — strahotni »nadzor kapitala«. Kina je zadržala nadzor (zanemarujući Friedmanove

savjete), i ostala jedina država regije netaknuta krizom. Malezija je vratila nadzor, što je naizgled polučilo rezultate.

Fischer i ostatak MMF-ove skupine odmah su odbacili taj prijedlog.[19] MMF nije pokazivao zanimanje da otkrije onaj istinski uzrok krize. Umjesto toga, nalik zatvorskom istražitelju koji traži slabe točke, Fond se isključivo usredotočio na mogućnost iskorištavanja krize kao pregovaračkog aduta. Raspad je natjerao skupinu tvrdoglavih država da mole za milost — propustiti takvu priliku čikaškim je ekonomistima koji su upravljali MMF-om bilo jednako profesionalnom nemaru.

Nakon što su ispraznili riznice, Azijski tigrovi, bar što se ticalo MMF-a, bili su spremni za preobrazbu. Prva faza procesa bila je »osloboditi« države svih »oblika državne zaštite trgovine ili ulaganja, tih ključnih sastojaka 'azijskoga čuda'«, kako navodi politolog Waiden Bello.[20] MMF je nadalje zatražio da vlade provedu temeljito rezanje proračunske potrošnje što je dovelo do masovnih otpuštanja u javnom sektoru, i to u državama u kojima je broj samoubojstava dostizao rekordne razine. Fischer je kasnije priznao, da je MMF zaključio da krize u Indoneziji i Koreji nisu povezane s pretjeranom državnom potrošnjom. Unatoč tome, okoristio se nesvakidašnjom prednošću koju je stvorila kriza da provede sve stroge mjere programa. Kako to opisuje izvjestitelj *The New York Timesa*, MMF-ovi potezi podsjećali su na »kirurga koji usred operacije srca odluči malo prekopati po bubrezima i plućima.«[21*]

Nakon što je MMF Tigrove »oslobodio« starih navada, bili su spremni ponovno se roditi, i to u čikaškom stilu — privatizirane osnovne usluge, neovisne središnje banke, »fleksibilna« radna snaga, niska socijalna potrošnja i, naravno, potpuno slobodna trgovina. Sukladno novim sporazumima, Tajland je strancima dopustio da posjeduju velike udjele u bankama, Indonezija je srezala subvencije za hranu, a Koreja uklonila zakon kojim je radništvo štitila od masovnih otpuštanja.[22] MMF je Koreji nametnuo čak i stroge kvote otpuštanja - uvjet za dobivanje zajma bio je otpuštanje 50 posto zaposlenika iz korejskog bankarskog sektora (kasnije brojka opada na 30 posto).[23] Takav zahtjev bio je od životne važnosti brojnim zapadnim multinacionalnim kompanijama koje su tražile jamstvo da mogu radikalno skresati azijske tvrtke koje su se spremale otkupiti. Pińerin »Berlinski zid« počeo je padati.

* MMF se često prikazuje kao marioneta američkog Ministarstva financija, i žice na kojima 'visi' Fond rijetko su se tako dobro primjećivale kao tijekom tih pregovora. Da bi, u konačnim pregovorima, osigurao interese američkih tvrtki, David Upton, dominstar za međunarodna pitanja američkog Ministarstva financija (i Sachsov nekadašnji suradnik u provedbi poljskog programa šok-terapije) odletio je u Južnu Koreju i smjestio se u seulskome Hiltonu - u hotelu gdje su predstavnici MMF-a pregovarali s korejskom vladom. Liptonova nazočnost bila je, kako stoji u napisu novinara *The Washington Posta* Paula Blusteina, »vidljiv dokaz utjecaja Sjedinjenih Američkih Država na politiku MMF-a«.

Takve mjere bile bi nezamislive samo godinu dana prije krize, kad su južnokorejski sindikati bili na vrhuncu ratobornosti. Prijedlog novog zakona o radu kojim se smanjivala zaštita radništva dočekali su nizom najvećih i najradikalnijih štrajkova u povijesti Južne Koreje. Ipak, zahvaljujući krizi, promijenila su se i pravila igre. Ekonomski raspad bio je toliko težak da je vladama pružio mogućnost (kao što su to učinile krize od bolivijske pa sve do ruske) proglašavanja privremene autoritarne vlasti: nije trajalo dugo — točno koliko je trebalo za provedbu MMF-ovih zahtjeva.

Na primjer, tajlandski paket šok-terapije u Nacionalnoj skupštini nije prošao uobičajenu parlamentarnu debatu, nego je provedba osigurana četvorim izvanrednim proglasima. »Izgubili smo neovisnost, sposobnost upravljanja vlastitom makroekonomskom politikom. To je nesreća.«, priznao je zamjenik tajlandskog premijera Supachai Panitchpakdi (kasnije je za svoj susretljiv stav nagrađen položajem ravnatelja WTO-a).[24] U Južnoj Koreji, MMF je još otvorenije podrivao demokraciju. Tamo se dovršetak pregovora vremenski podudarao s već otprije raspisanim predsjedničkim izborima na kojima su se obojica kandidata natjecali s programima okrenutima protiv MMF-a. Dotad neviđenim miješanjem u politički proces suverene države MMF je odbio poslati novac sve dok se sva četvorica vodećih kandidata nisu obvezala da će se u slučaju pobjede pridržavati novih pravila. Tim načinom uspješno ucjenjujući državu, MMF je trijumfirao - svi su se kandidati na to obvezali pismeno.[25] Nikad dotad središnja zadaća Čikaške škole — dakle, izmaknuti ekonomske probleme izvan dohvata demokracije— nije bila eksplicitnija; stanovnici Južne Koreje dobili su poruku da mogu glasati, ali da nemaju nikakav utjecaj na upravljanje i ustroj ekonomije. (Dan potpisivanja sporazuma istog je trenutka proglašen korejskim »Danom nacionalnog poniženja«.)[26]

U jednoj od najteže pogođenih država, takva »zauzdavanja« nisu bila potrebna — Indonezija se, kao prva država u regiji koja je širom otvorila vrata dereguliranim stranim ulaganjima, i dalje nalazila pod nadzorom generala Suharta — već više od trideset godina. Ipak, Suharto je, u poznim godinama sve više pokazivao otvorenu nepokornost spram Zapada (što diktatori često čine). Nakon višedesetljetne rasprodaje indonezijskog naftnog i rudnog bogatstva stranim korporacijama, dosadilo mu je bogatiti druge, stoga je posljednjih desetak godina proveo skrbeći za sebe, svoju djecu i svoje prijatelje s golfa. Na primjer, general je odobrio velike subvencije automobilskoj industriji — u vlasništvu njegova sina Tommyja — što je uvelike uznemirilo Toyotu i Ford koji nisu znali zašto bi se na tržištu morali natjecati s, kako su ih analitičari nazivali, »Tommyjevim igračkama«.[27]

Nekoliko mjeseci Suharto se pokušavao oduprijeti MMF-u, i odobrio proračun u koji nisu ušli radikalni rezovi koje je zahtijevao Fond. MMF je uzvratio povećavajući razinu patnje. Službeno, predstavnici Fonda nisu tijekom pregovora smjeli razgovarati s medijima jer i najmanji pokazatelj razvoja pregovora može dramatično utjecati na tržišna kretanja. To, pak, nije spriječilo »neimenovanog višeg MMF-ovog dužnosnika« da *The Washington Postu* izjavi »da se i sama tržišta počinju pitati koliko su ustvari najviši krugovi indonezijske vlasti ozbiljni u želji da provedu program, osobito one velike reformske zahvate«. Članak se nastavlja predviđanjem da će MMF kazniti Indoneziju tako što joj neće odobriti milijarde obećanih zajmova. Čim se članak pojavio, indonezijska je valuta propala ravno do dna, u jednom danu gubeći po 25 posto vrijednosti.[28]

Nakon tog teškog udarca, Suharto je digao ruke. »Može li mi netko pronaći ekonomista koji zna što se zbiva?«, navodno je moljakao indonezijski ministar vanjskih poslova.[29] Suharto mu ga je pronašao — točnije, pronašao ih je nekoliko. Uz jamstva da će zaključni pregovori s Fondom proteći glatko, vratio je Berkeleyjsku mafiju koja je, odigravši glavnu ulogu u prvim danima režima, izgubila svoj utjecaj kod ostarjelog generala. Nakon višegodišnjih lutanja po političkim pustošima, vratili su se na vlast na čelu s Widjojom Nitisastrom, tada sedamdesetogodišnjakom, poznatim u Indoneziji kao »dekan Berkeleyjeske mafije«, novim indonezijskim glavnim pregovaračem. »U zlatnim vremenima Widjojo i ekonomisti završili su u zapećku, a predsjednik Suharto pričao je s ulizicama«, objašnjava Mohammad Sadli, bivši Suhartov ministar. »Tehnokrati su najbolji u trenucima krize. Suharto ih privremeno sluša, a ministri moraju držati jezik za zubima.«[30] Razgovori s MMF-om poprimili su nov, kolegijalni prizvuk, nalikujući više »intelektualnim raspravama. Nijedna strana nije vršila pritisak na drugu«, izjavio je pripadnik Widjojove skupine. Posve prirodno, MMF je izvukao gotovo sve — ukupno 140 »prilagodbi«.[31]

Otkrivenje

MMF je razvoj krize smatrao iznimno pozitivnim. Za manje od godinu dana Fond je ugovorio ekonomsku inačicu »generalnih servisa« u Tajlandu, Indoneziji, Južnoj Koreji i na Filipinima.[32] Konačno je sve bilo spremno za vrhunac svake drame preobrazbe — otkrivenje, trenutak kad se izmesareni, otupjeli subjekt na povocu pokazuje javnosti obuzetoj strahopoštovanjem — u ovom slučaju, svjetskim tržištima vrijednosnica i novca. Ako sve prođe glatko, nakon što MMF podigne zavjesu koja skriva njegove najnovije

tvorevine, uzavreli novac koji je lani pobjegao iz Azije sjurit će se natrag i pokupovati, u tom trenutku, neodoljivo privlačne Tigrove obveznice, vrijednosnice i dionice. Dogodilo se nešto potpuno drugačije -tržište je preplavila panika. Razmišljalo se ovako: ako Fond Tigrove smatra toliko beznadnim slučajevima koje je trebalo podići iz praha i pepela, onda je Azija u daleko gorem stanju nego što se itko od nas pribojavao.

I stoga, umjesto da nahrupe, brokeri su MMF-ovo veličanstveno Otkrivenje dočekali povlačenjem novih količina novca i novim napadima na azijske valute. Koreja je gubila milijardu dolara dnevno, a dug je postao potpuno bezvrijedan. MMF-ova »pomoć« preobrazila je krizu u kataklizmu. Ili, kako je to uobličio Jeffrey Sachs, tada već u otvorenom sukobu s međunarodnim financijskim institucijama: »Umjesto da ugasi požar MMF je počeo vikati 'gori kazalište'.«[33]

Ljudske žrtve MMF-ova oportunizma u Aziji dosezale su katastrofalne razmjere baš kao i u Rusiji. Međunarodna organizacija rada procjenjuje da je u tom razdoblju bez posla ostalo 24 milijuna ljudi, a da je stopa nezaposlenosti u Indoneziji skočila s 4 na 12 posto. Tajland je na vrhuncu »reformi« dnevno gubio 2 000 radnih mjesta - 60 000 mjesečno. U Južnoj Koreji, svaki mjesec bez posla je ostajalo 300 000 radnika - što je najvećim dijelom posljedica MMF-ovih potpuno suvišnih zahtjeva za rezanjem državne potrošnje i podizanjem kamatnih stopa. Do 1999. godine, stope nezaposlenosti u Južnoj Koreji i Indoneziji gotovo su se utrostručile. Baš kao i u Latinskoj Americi tijekom sedamdesetih, u tim krajevima Azije nestala je glavna značajka tog regionalnog »čuda« - velika i rastuća srednja klasa. Godine 1996. 63,7 posto stanovnika Južne Koreje smatralo je sebe pripadnicima srednje klase - 1999. ta brojka opada na 38,4 posto. Podaci Svjetske banke govore da je u siromaštvu završilo 20 milijuna Azijaca tijekom razdoblja koje bi Rodolfo Walsh okrstio »planskom bijedom«.[34]

Iza svake statistike skriva se povijest bolnih žrtvovanja i ponižavajućih odluka. Kao i uvijek, krizu su najgore podnosili žene i djeca. Mnoge seoske obitelji na Filipinima i u Južnoj Koreji prodavale su svoje kćeri trgovcima ljudima, koji bi ih onda prebacivali u Europu, Australiju i Sjevernu Ameriku gdje su radile kao prostitutke. U Tajlandu su dužnosnici službe za javno zdravstvo izvijestili o 20-postotnom porastu dječje prostitucije u samo godinu dana - u godini nakon MMF-ovih reformi. Filipini su pratili taj trend. »Od procvata su korist imali bogati, a mi, sirotinja, plaćamo cijenu krize«, izjavila je Khun Bunjan, glavarica zajednice iz sjeveroistočnog dijela Tajlanda koja je vlastitu djecu slala da prosjače nakon što joj je suprug

ostao bez posla u tvornici. »Nestaje čak i onaj ograničeni pristup školstvu i zdravstvenoj skrbi.«[35]

Takvo je stanje prevladavalo u vrijeme kad je američka državna tajnica, Madeleine Albright, posjetila Tajland u ožujku 1999. godine i smatrala prikladnim da prekori tajlandsku javnost zbog srljanja u prostituciju i »slijepu ulicu droge«. »Najvažnije je da se djevojke ne smiju iskorištavati i zlostavljati, niti izlagati AIDS-u. Iznimno je važno uzvratiti«, izjavila je Albrightova, prepuna moralne odlučnosti. Očito nije uviđala vezu između pojave da velik broj tajlandskih djevojaka završava kao prostitutke i programa štednje koji je otvoreno i »snažno podržavala« tijekom te iste turneje. Takav odnos prema azijskoj financijskoj krizi podsjeća na Miltona Friedmana koji izražava nezadovoljstvo Pinochetovim ili Deng Xiaopingovim gaženjima ljudskih prava, dok istovremeno slavi njihovo hrabro prihvaćanje ekonomske šok-terapije.[36]

Hranjenje leševima

Povijest azijske priče obično završava ovako: MMF je pokušao pomoći, nije išlo. Čak je i MMF-ova interna revizija donijela isti takav zaključak. Fondov neovisni Ured za procjenu zaključio je da su zahtjevi za strukturnim prilagodbama bili »loše smišljeni« i da su bili »opsežniji nego što se činilo neophodnim«, jednako kao što su bili »po sebi nevažni za rješavanje krize«. Ured također upozorava da se »krizom ne smije koristiti kao prilikom za ostvarivanje dugog niza reformi samo zato što je stanje povoljno, bez obzira na to koliko je takav pristup moguće opravdavati uspjehom«.* Osobito značajan dio tog internog izvješća optužuje Fond da se dao zaslijepiti ideologijom slobodnog tržišta i da je osmišljavao sustav nadzora nad kapitalom institucionalno posve nezamisliv. »Ako je krivovjerno utvrditi da financijska tržišta ne raspodjeljuju svjetski kapital na racionalan i stabilan način, onda je smrtni grijeh razmišljati o nadzoru nad kapitalom.«[37]

Samo je šačica u to vrijeme bila voljna priznati da MMF, iako je iznevjerio narode Azije, nije iznevjerio Wall Street — daleko od toga. MMF-ove drastične mjere možda su prestrašile »svjež novac«, ali su ohrabrile velike investicijske kuće i multinacionalne kompanije. »Naravno, ta su tržišta iznimno nestabilna«, izjavio je Jerome Booth, ravnatelj istraživanja u londonskoj tvrtki Ahmore Investment Management. »Ali upravo u tome i leži prava zabava.«[38] Tvrtke koje su se željele zabavljati shvatile su da se

* Zbog nekog razloga, to iznimno kritično izvješće objavljuje se tek 2003. godine, pet godina nakon krize. Tada je bilo prekasno da se objave upozorenja i zabrane Iskorištavanja krize - MMF je u to vrijeme već »strukturno prilagođavao« Afganistan i kovao planove za Irak.

zbog MMF-ovih »prilagodbi« sve u Aziji našlo na rasprodaji — što je veća panika na tržištu, azijske će tvrtke više željeti prodati, same do beskraja rušeći cijene. Jay Pelosky iz Morgan Stanleyja rekao je da Aziji treba »svježih loših vijesti kojima će se korporacije pritisnuti da prodaju svoje tvrtke« — što se, zahvaljujući MMF-u, i ostvarilo.

Je li MMF uistinu planirao produbiti azijsku krizu ili je iskazao opasan nehaj i dalje ostaje otvorenim pitanjem. Možda je najmilosrdnija interpretacija ta da je Fond znao da ne može izgubiti — ako prilagodbe izazovu još jedan balon u području novih tržišnih obveznica, onda je to dobitak; ako raspire još žešću borbu kapitala, onda se regija pretvara u Eldorado za kapitalističke lešinare. U svakom slučaju, MMF je mogućnost potpunog kolapsa smatrao dovoljno isplativom da ude u rizik. Danas je jasno tko je dobio.

Dva mjeseca nakon što je MMF sklopio konačan sporazum s Južnom Korejom, *The Wall Street Journal* objavljuje članak naslovljen »Wall Street hara azijskim Pacifikom«. U njemu piše da je Peloskyjeva tvrtka, jednako kao još nekoliko važnijih kuća, u »azijsko-pacifičku regiju poslala vojsku bankara koji su tragali za brokerskim kućama, tvrtkama za upravljanje vlasništvom, pa čak i bankama koje se dalo zgrabiti za sitniš. Pohod na azijske akvizicije iznimno je žuran jer su mnoge američke brokerske tvrtke pod vodstvom Merrill Lynch & Co. i Morgan Stanleyja kao svoj prvenstveni cilj postavile širenje preko oceana.«[39] Ukratko rečeno, zbilo se nekoliko velikih preuzimanja: Merrill Lynch kupio je japansku Yamaichi Securities, kao i najveću tajlandsku brokersku kuću, dok je tvrtka AIG otkupila Bangkok Investment za djelić stvarne vrijednosti. JP Morgan je otkupio udio u tvrtki Kia Motors, dok su Travelers Group i Salomon Smith Barney otkupile jednu od najvećih korejskih tekstilnih tvrtki i još nekoliko drugih kompanija. Zanimljivo je primijetiti da je ravnatelj Međunarodnog savjetodavnog odbora tvrtke Salomon Smith Barney, odbora koji je tvrtku savjetovao o spajanjima i kupovini, tijekom toga razdoblja bio upravo Donald Rumsfeld (imenovan u svibnju 1999.). U odboru se našao i Dick Cheney. Još jedan dobitnik bio je Carlyle Group, tajanstvena vašingtonska tvrtka poznata kao omiljeno pribježište bivših predsjednika i ministara — od bivšeg državnog tajnika Jamesa Bakera, preko bivšeg britanskog premijera Johna Majora, sve do Busha starijega, koji su tamo radili kao savjetnici. Carlyle se koristio svojim zastrašujuće debelim vezama da otme telekomunikacijski dio Daewooa — Ssangyong Information and Communication (jednu od najvećih korejskih tvrtki za visoku tehnologiju) — i postane većinski dioničar u jednoj od najvećih korejskih banaka.[40]

Jeffrey Garten, bivši američki doministar trgovine, iznio je predviđanje da će, nakon što MMF završi svoje, »nastati uvelike drugačija Azija, bit će to Azija u kojoj će američke tvrtke prodrijeti daleko dublje i ostvariti daleko značajniji pristup.«[41] Nije se šalio. Za samo dvije godine, preobrazio se najveći dio azijskoga lica — stotine tamošnjih brendova zamijenili su multinacionalni divovi. Što je proglašeno »najvećom svjetskom rasprodajom pred zatvaranje« - u *The New York Timesu,* ili »sajam rasprodaje biznisa«, kako o tome piše *Business Week.*[42] Zapravo, bila je to pretpremijera jednog vida kapitalizma katastrofe koji će, nakon 11. rujna, postati mjernom jedinicom — strane tvrtke okoristile su se strašnom tragedijom da bi poharale Aziju. Tamo nisu došle stvarati vlastite poslove i natjecati se, nego prigrabiti cijeli aparat, radnu snagu, potrošače i vrijednosti brendova koje su korejske tvrtke gradile godinama — često su ih lomili na dijelove, smanjivali ili zatvarali da na vlastitim tržištima tako uklone uvozničku konkurenciju.

Na primjer, razvalili su korejskog diva, tvrtku Samsung, i rasprodali dijelove — Volvo se dočepao teške industrije, SC Johnson & Son farmaceutskog dijela, General Electric je odnio rasvjetu. Nekoliko godina kasnije, snažnu automobilsku tvrtku Daewoo - koja se procjenjivala na 6 milijardi dolara - GM je dobio za samo 400 milijuna - krađa ravna onima iz ruske šok-terapije. Do tog trenutka, za razliku od Rusije, multinacionalne tvrtke u potpunosti su iz igre izbacile one lokalne.[43]

Među ostalim velikim ribama koje su zgrabile svoj dio tijekom azijske rasprodaje nalaze se: Seagram, Hewlett-Pakcard, Nestlé, Interbrew i Novartis, Carrefour, Tesco i Ericsson. Coca-Cola je za pola milijarde dolara otkupila korejsku tvrtku za punjenje boca; Procter and Gamble otkupili su korejsku tvtku za pakiranje; Nissan je prigrabio jednu od najvećih indonezijskih automobilskih tvrtki. General Electric se dočepao kontrolnog paketa dionica u korejskom proizvođaču hladnjaka LG; britanski Powergen oteo je LG Energy, veliku korejsku energetsku tvrtku za distribuciju struje i plina. Napisi u *Business Weeku* govore da je saudijski princ Alwaleed bin Talal »letio diljem Azije svojim kremastim Boeingom 727 i kupovao na 'rasprodajama'« — među njima je i udio u Daewoou.[44]

Morgan Stanley, kao najglasniji zagovaratelj produbljivanja krize, posve se prikladno ubacio u mnoge od tih poslova i pokupio goleme postotke. Tvrtka je savjetovala Daewoo tijekom prodaje automobilskog sektora i kao posrednik prilikom privatizacije nekoliko južnokorejskih banaka.[45]

Strancima nisu prodavane samo privatne azijske tvrtke. Jednako kao i prilikom ranijih kriza u Latinskoj Americi i Istočnoj Europi, i ova je

također natjerala vlade da prodaju javne usluge i tako prikupe očajnički potrebna sredstva. Američka vlada veselo je, i blagovremeno, predvidjela tu posljedicu. Raspravljajući zašto bi Kongres trebao odobriti milijarde MMF-u za potrebe preobrazbe Azije, predstavnica američke Trgovinske komore, Charlene Bershefsky, dala je jamstva da će se sporazumima »stvoriti nove poslovne prilike za tvrtke iz Sjedinjenih Država«. Azija će morati ubrzati »privatizaciju određenih ključnih sektora — među njima i energetiku, transport, usluge i komunikacije«.[46]

Naravno, kriza je izrodila val privatizacije, a strane multinacionalne kompanije počistile su sve. Bechtel je dobio ugovor za privatizaciju vodoprivrede i odvodnje u istočnoj Manili, kao i ugovor za izgradnju rafinerije nafte na indonezijskom otoku Sulawesiju. Motorola je preuzela potpuni nadzor nad korejskim Appeal Telecomom. Njujorški energetski gigant Sithe dočepao se velikog udjela u tajlandskoj javnoj plinari — Cogeneration. Indonezijske vodoprivredne sustave podijelili su britanski Thames Water i francuski Lyonnaise des Eaux. Kanadska tvrtka Westcoast Energi dočepala se divovskog projekta izgradnje elektrana u Indoneziji. British Telecom otkupio je velik udio malezijske i korejske poštanske službe. Bell Canada u vlasništvu drži udio korejske telekomunikacijske tvrtke Hansol.[47]

Sve u svemu, tijekom dvadeset mjeseci, multinacionalne kompanije obavile su 186 važnijih spajanja ili otkupa tvrtki u Indoneziji, Tajlandu, Južnoj Koreji, Maleziji i na Filipinima. Promatrajući razvoj rasprodaje, Robert Wade, ekonomist iz LSE-a, i Frank Veneroso, ekonomski savjetnik, iznijeli su predviđanje da bi MMF-ov program »čak mogao i ubrzati tok najvećeg mirnodopskog prijenosa vlasništva iz domaćih u strane ruke koji je svijet doživio u posljednjih pedeset godina«.[48]

Iako je priznavao neke pogreške tijekom prvih reakcija na krizu, MMF tvrdi da su brzo ispravljane i da su programi »stabilizacije« urodili uspjehom. Istina je da su se azijska tržišta naposljetku umirila, ali je cijena tog mira strahotna i plaća se još danas. Milton Friedman je na vrhuncu krize upozoravao na paniku i tvrdio da će »proći... kad srede tu financijsku zbrku, bit ćemo svjedoci povratka rasta u Aziji, ali nitko ne zna hoće li se to dogoditi za jednu, dvije ili tri godine«.[49]

Istini za volju, ni desetljeće kasnije kriza u Aziji još nije završila. Nakon što 24 milijuna ljudi, u dvije godine, izgubi radna mjesta, korijene hvata novi soj očaja koji nijedna civilizacija ne može olako apsorbirati. Taj očaj pojavljuje se u različitim oblicima diljem regije — od znakovitog porasta

vjerskog ekstremizma u Indoneziji i Tajlandu, do eksplozije porasta dječje prostitucije.

U Indoneziji, Maleziji i Južnoj Koreji stopa zaposlenosti ni danas nije dosegnule razinu iz 1997. godine. Ne samo zato što radnici koji su radna mjesta izgubili tijekom krize nikad nisu uspjeli pronaći nove poslove. Otpuštanja su se nastavila, a novi, strani vlasnici željeli su iz uloženoga izvući sve veći profit. Nastavilo se i sa samoubojstvima — u Južnoj Koreji, samoubojstvo je četvrti po učestalosti uzrok smrti, dakle, dvostruko učestaliji nego prije krize — svakoga dana život sebi oduzme trideset osam ljudi.[50]

To je neispričana povijest politike koju MMF naziva »stabilizacijskim programima« — kao da su države brodovi koje podivljalo more tržišta bacaka na sve strane. Naposljetku ipak dolazi do stabilizacije, ali se ta nova ravnoteža uspostavlja bacanjem milijuna ljudi preko palube — radnika u javnom sektoru, vlasnika malih poduzeća, subvencioniranih poljoprivrednika, sindikalista. Mračna tajna »stabilizacije« glasi da se velika većina nikad ne uspije vratiti na palubu. Skapavaju po getima — u kojima sad obitava milijarda ljudi — završavaju u javnim kućama ili kontejnerima na teretnim brodovima. Oni su obespravljeni, oni su ljudi koje njemački pjesnik Rainer Maria Rilke opisuje kao »ljude kojima ne pripadaju ni prošlost ni budućnost«.[51]

Ti ljudi nisu jedine žrtve MMF-ovog zahtjeva za stvaranjem savršenog azijskog pravovjerja. U Indoneziji su nastavili bujati protukineski stavovi kojima sam bila očevicem u ljeto 1997., a podjarivala ih je politička kasta koja je bila presretna što može sa sebe odvrgnuti pozornost. Stanje se uvelike pogoršalo nakon što je Suharto povisio cijene osnovnih životnih potrepština. Diljem zemlje buknule su pobune, mnoge od njih usmjerene protiv kineske manjine — ubijeno je otprilike tisuću dvjesto ljudi, a deseci Kineskinja doživjeli su grupna silovanja.[52] I njih treba pribrojiti žrtvama ideologije Čikaške škole.

Naposljetku se gnjev u Indoneziji okrenuo protiv Suharta i predsjedničke palače. Tijekom tri desetljeća, Indonežani su manje-više bili pristojni, dobro pamteći pokolje koji su Suharta doveli na vlast, a to se sjećanje osvježavalo povremenim masakrima u provincijama i na Istočnom Timoru. Cijelo to vrijeme ljudi su potiho bjesnili na Suharta, ali je tek MMF uspio zapaliti lomaču — što se, ironično zvuči, zbilo nakon zahtjeva da se povećaju cijene goriva. Nakon toga Indonežani su se pobunili i svrgnuli Suharta.

Jednako kao i zatvorski istražitelj, i MMF se okoristio nevjerojatnim bolom krize da slomi volju Azijskih tigrova, da ih upokori dokraja. No,

CIA-ini priručnici upozoravaju da taj proces može otići predaleko ako se upotrijebi prevelika količina bola, umjesto s regresijom i pokornošću, istražitelji se suočavaju sa samouvjerenošću i prkosom. U Indoneziji je ta granica prekoračena — bio je to podsjetnik da je moguće pretjerati i sa šok-terapijom, i tako izazvati povratni udar, dobro poznat svima od Bolivije do Iraka.

Ipak, kad su u pitanju neplanirane posljedice njihovih programa, križari slobodnog tržišta otkrivaju se kao loši učenici. Iz nevjerojatno unosne azijske rasprodaje izvukli su jednu-jedinu pouku — sve je, bar naizgled, potvrđivalo ispravnost doktrine šoka, pristigli su novi dokazi (kao da ih nije bilo dovoljno) da se ništa ne može usporediti s onom istinskom katastrofom, da ništa ne otvara nova prostranstva tako dobro kao istinski društveni prevrat. Nekoliko godina nakon vrhunca krize, nekoliko istaknutih komentatora bilo je spremno izjaviti da je sve što se zbilo u Aziji, usprkos svim razaranjima, zapravo bio prikriveni blagoslov. *The Economist* bilježi da je »Južnoj Koreji bila potrebna nacionalna kriza da se nacije okrenute prema sebi pretvori u naciju koja prihvaća strani kapital, promjenu i tržišno natjecanje.« Thomas Friedman, u svom bestseleru *The Lexus and the Olive Tree* izjavljuje da se događaji u Aziji ne mogu proglasiti krizom. »Uvjereno tvrdim da nam je globalizacija učinila uslugu razaranjem ekonomija Tajlanda, Koreje, Malezije, Indonezije, Meksika, Rusije i Brazila tijekom devedesetih jer je time nestalo bezbroj loših običaja i institucija«, piše i dodaje da se: »po mome mišljenju, raskrinkavanje nepotističkog kapitalizma u Koreji, ne može proglasiti krizom.«[53] U svojim kolumnama kojima u *The New York Timesu* podržava invaziju na Irak naći će se na djelu slična logika samo što će se raspad provesti krstarećim raketama, a ne trgovanjem valutom.

Azijska kriza u svakom slučaju pokazuje koliko učinkovito funkcionira iskorištavanje katastrofe. Istovremeno, razornost tržišnoga sloma i cinizam reakcije Zapada pokrenuli su snažne reakcije.

Snage multinacionalnog kapitala ostvarile su svoju volju u Aziji, ali su izazvale nove bujice narodnog gnjeva koji se naposljetku izlio izravno na institucije koje promiču ideologiju neobuzdanog kapitalizma. Neuobičajeno uravnotežen uvodnik *Financial Timesa* piše ovako: »Azija je bila znak upozorenja da nezadovoljstvo javnosti kapitalizmom i snagama globalizacije doseže zabrinjavajuće razine. Azijska kriza pokazala je svijetu da zbog naglog odljeva kapitala mogu pokleknuti čak i one najuspješnije države. Ljude je užasnulo da hirovi tajnih fondova mogu uzrokovati masovno siromaštvo na drugome kraju svijeta.«[54]

Za razliku od bivšeg Sovjetskog Saveza, gdje se smišljena bijeda šok-terapije mogla prodati kao dio »bolne tranzicije« iz komunizma u tržišnu

demokraciju, azijska kriza posve je očito potomak globalnoga tržišta - a prvosvećenici globalizacije odašiljali su svoje poslanike u pogođena područja da još više pogoršaju bol.

Ishod je bio taj da su te misije prestale biti udobno anonimne — u čemu su dotad uživali. Stanley Fischer iz MMF-a prisjeća se »cirkuske atmosfere« oko seulskog hotela Hilton, kad je na početku pregovora posjetio Koreju. »Ostao sam zatočen u hotelskoj sobi - nisam smio izaći jer me ispred vrata očekivalo 10 000 fotografa.« Drugo izvješće govori o tome da su MMF-ovi predstavnici, da bi se dočepali dvorane u kojoj se održavao banket, morali »proći kroz stražnji ulaz, što je značilo spuštati se stubištima i proći kroz golemu Hiltonovu kuhinju.«[55] U to vrijeme MMF-ovi dužnosnici nisu bili naviknuti na toliku pozornost. Da završe kao zatočenici de-luxe hotela poslanicima Vašingtonskog konsenzusa kao pojava postat će bliska tek u godinama koje slijede — nakon što su svuda po svijetu njihova okupljanja počeli pratiti masovni prosvjedi.

Nakon 1998. sve teže postaje mirnim sredstvima nametnuti šok-terapije - putem uobičajenih MMF-ovih prijetnji i prisila tijekom trgovinskih samita. Novi prkos pristiže s Juga i svoju svjetsku premijeru ima prilikom raspada pregovora Svjetske trgovinske organizacije u Seattleu, 1999. Iako su mladi prosvjednici privukli najveći dio medijske pozornosti, istinska pobuna zbila se u nutrini kongresnog centra, kad su zemlje u razvoju stvorile glasački blok i odbile zahtjeve za novim trgovinskim ustupcima sve dok će Europa i Sjedinjene Države subvencionirati i štititi domaću industriju.

U to vrijeme i dalje se raspad u Seattleu moglo proglasiti kraćom stankom u neprekidnom napredovanju korporacionizma. No, samo nekoliko godina poslije dubina rasjeda neće se moći previđati — napušta se ambiciozan san sukladno kojem je vlada Sjedinjenih Država željela stvoriti unificiranu zonu slobodne trgovine koja obuhvaća cijelu azijsko-pacifičku regiju, kao i sporazum i planove globalnih ulagača za stvaranje Slobodne američke trgovinske zone koja bi se protezala od Aljaske do Čilea.

Možda je najveći utjecaj takozvanog anti-globalizacijskog pokreta bio taj što je ideologiju Čikaške škole stjerao u samo središte međunarodne rasprave. U kratkom trenutku, na prijelazu tisućljeća, nije bilo nijedne krize koja bi privukla pozornost — dužnički šokovi su uminuli, »tranzicije« su bile dovršene, a novi svjetski rat još nije započeo. Preostala je samo povijest križarskog pohoda za stvaranje slobodnog tržišta: mračna stvarnost nejednakosti, korupcije i propadanja okoliša koja ostaje nakon što su

brojne vlade prihvatile Friedmanov savjet što ga je prije tolikih godina dao Pinochetu — pogrešno je pokušavati »tuđim novcem činiti dobro«.

U retrospektivi, zapanjuje da je, nakon što sučeljavanje sa suparničkim idejama ili silama više nije bilo potrebno, razdoblje kapitalističkog monopola trajalo iznimno kratko — samo osam godina: od raspada Sovjetskoga Saveza 1991. do raspada samita Svjetske trgovinske organizacije 1999. Ipak, sve jača oporba neće usporiti provedbu toga iznimno unosnog plana — njegovi zagovornici jednostavno će zajahati na valovima straha i dezorijentiranosti koje će stvoriti šokovi snažniji nego ikad prije.

5. dio
Vremena šoka -
uspon kompleksa razornog kapitalizma

Nadimak nam je kreativno razaranje, unutar i izvan vlastitoga društva. Svakodnevno rušimo stari poredak — od biznisa do znanosti, književnosti, slikarstva, arhitekture, kinematografije do politike i zakona... Oni nas moraju napasti da bi preživjeli, baš kao što mi razaramo njih da bi nastavili naše povijesno poslanje.

Michael Ledeen, *The War against the Terror Masters,* 2002.

George sve probleme na ranču rješava motornom pilom - mislim da je to razlog zašto se toliko dobro slaže s Cheneyjem i Rumsfeldom.

Laura Bush, izjava na večeri Udruge dopisnika Bijele kuće, 30. travnja 2005.

14. Šok-terapija u SAD-u

U djelokrugu Domovinske sigurnosti

On je bešćutno malo kopile. Vjerujte mi na riječ.

Richard Nixon, predsjednik Sjedinjenih Država, o Donaldu Rumsfeldu, 1971.[1]

Danas strahujem da se zapravo budimo u društvu nadzora koje nas je već odasvud okružilo.

Richard Thomas, britanski informatičar, studeni 2006.[2]

Domovinska sigurnost možda je upravo dostigla razinu do koje su doprla ulaganja u e-tvrtke 1997. godine. U to vrijeme ispred imena tvrtke samo se trebalo staviti »e-« i dionice bi skakale do neba. Danas je to isto moguće polučiti s nazivom »tvrđava«.

Daniel Gross, *Slate,* lipanj 2005.[3]

BILO JE TO JEDNOG SPARNOG ponedjeljka u Washingtonu... Donald Rumsfeld spremao se obaviti omraženu mu zadaću — razgovarati s osobljem. Otkad je preuzeo dužnost ministra obrane, u Združenom stožeru učvrstio je svoju reputaciju bahata, tajnovitog i - atribut koji se neprekidno ponavljao — arogantnog tipa. Netrpeljivost je bila razumljiva. Otkako je kročio u Pentagon, Rumsfeld je odbacio propisanu ulogu vode i pokretača, te se odlučio ponašati poput kakva beskrvnog krvnika — tajnika uprave sa zadaćom smanjenja broja zaposlenika.

Kad je Rumsfeld prihvatio imenovanje, mnogi su se pitali zašto ga želi. Bilo mu je šezdeset osam godina, imao je petoro unučadi i osobnu imovinu čija se vrijednost procjenjivala na 250 milijuna dolara, štoviše— istu tu dužnost obnašao je za vrijeme mandata Geralda Forda.[4] Rumsfeld nije namjeravao postati tradicionalnim ministrom obrane kojeg određuju ratovi koji se vode za vrijeme njegova mandata — stremio je daleko više.

Novoustoličeni ministar obrane zadnjih je dvadesetak godina proveo vodeći multinacionalne korporacije, sjedeći po upravnim odborima, često

vodeći tvrtke kroz dramatična spajanja i preuzimanja, kao i bolna restrukturiranja. Tijekom devedesetih sebe je smatrao čovjekom Nove ekonomije, upravljao je tvrtkom koja se specijalizirala za digitalnu televiziju, sjedio u upravi još jedne obećavajuće »e-tvrtke za poslovna rješenja« i služio kao predsjedavajući upravnoga odbora iznimno suvremene biotehničke tvrtke koja je držala ekskluzivna patentna prava na liječenje ptičje gripe, kao i na još nekoliko važnih lijekova protiv AIDS-a.[5] Kad je Rumsfeld, 2001. godine, ušao u kabinet Georgea W. Busha, sam je sebi dao zadaću preobličiti narav ratovanja u dvadeset prvom stoljeću, preobratiti ga u nešto više psihološko nego fizičko, većim dijelom spektakl, a manjim borbu, i neizmjerno unosnije nego što je ratovanje ikada bilo.

Mnogo se pisalo o Rumsfeldovu kontroverznom projektu »transformacije« kojim je osmoricu umirovljenih generala potaknuo da zatraže njegovu ostavku i koji ga je naposljetku prisilio da odstupi nakon izbora 2006. Kad je Bush objavio njegovu ostavku, projekt »sveobuhvatne transformacije«, a ne rat u Iraku ili onaj, širi, Rat protiv terora, kao najvažniji Rumsfeldov doprinos: »Donov rad u tom području rijetko je dopirao do novinskih naslova. Ali, reforme koje se odvijaju — a koje je on pokrenuo — povijesnih su razmjera.«[6] Uistinu, jesu, ali nije oduvijek bilo jasno od čega se zapravo sastoje.

Viši vojni dužnosnici prezirali su »transformaciju« kao »isprazno klepetanje«, a Rumsfeld se često činio odlučnim (do gotovo komičnih razmjera) da dokaže točnost tih napada: »Armija prolazi kroz proces velike modernizacije«, izjavio je Rumsfeld u travnju 2006. »Sa sile utemeljene na diviziji prelazi se na borbenu silu modularne brigade... iz ratovanja zbog cilja na ratovanje zbog prekidanja sukoba, prema interoperabilnosti i zatim prema međusobnoj ovisnosti. A to je složena zadaća.«[7] Istini za volju, cijeli projekt nije bio toliko složen kao što ga je Rumsfeld prikazivao. Ispod ovih nerazumljivih riječi skrivao je pokušaj da se u samu srž američke vojske uvede sustav ugovornih suradnika i brendovi, dijelovi revolucije kojoj je sam pripadao u korporacijskom svijetu.

Tijekom devedesetih godina mnoge tvrtke koje su tradicionalno proizvodile vlastite proizvode i održavale brojnu i stabilnu radnu snagu prihvatile su takozvani Nikeov model — ne posjedovati nijednu tvornicu, proizvode proizvoditi služeći se složenom mrežom ugovornih i podugovornih suradnika, i sva sredstva preusmjeriti u dizajn i marketing. Druge tvrtke opredijelile su se za takozvani Microsoftov model: održavati čvrsto nadzornu jezgru sastavljenu od dioničara-zaposlenika koji izvode temeljne zadaće unutar tvrtke, dok se sve ostalo prebacuje privremeno zaposlenima — od vođenja sobe s poštom, do pisanja programskih kodova. Neki su takve tvrtke koje su prošle proces

radikalnog restrukturiranja nazivali »šupljim korporacijama« jer su većinom postojale kao forma, s iznimno malo opipljiva sadržaja.

Rumsfeld je vjerovao da je Ministarstvu obrane Sjedinjenih Država potrebna upravo takva prerada — kao što prilikom njegova dolaska u Pentagon piše časopis *Fortune*: »Gospodin direktor spremao se nadzirati isto onakvo restrukturiranje kakvo je toliko uspješno provodio u korporacijskom svijetu.«[8] Naravno, postojale su neke neizbježne razlike. Jednako kao što su se korporacije oslobađale zemljopisno ograničenih tvornica i radnika s punim radnim vremenom, Rumsfeld je želio vojsku osloboditi velikog broja profesionalnih vojnika u ime održavanja malene jezgre stožera koju podržavaju jeftiniji, privremeni vojnici iz pričuvnih postrojbi i Nacionalne garde. U međuvremenu će ugovorni suradnici iz tvrtki kao što su Blackwater ili Halliburton obavljati poslove koji sežu od prijevoza u opasnim okolnostima, preko ispitivanja zatvorenika do dopreme hrane i zdravstvene skrbi. Tamo gdje su korporacije sredstva uštedena na radnicima trošile na dizajn i marketing, Rumsfeld je svoju »uštedevinu« od smanjenog broja vojnika i tenkova, smjerao potrošiti na najnoviju satelitsku i nanotehnologiju iz privatnog sektora. »U dvadeset prvom stoljeću«, izjavljuje Rumsfeld o suvremenoj vojsci, »moramo prestati misliti o stvarima, broju stvari i njihovoj masi, te umjesto toga razmišljati, i to prvenstveno, o brzini, spretnosti i preciznosti.« Uvelike je podsjećao na hiperaktivnog savjetnika Toma Petersa koji je potkraj devedesetih izjavio da kompanije moraju odlučiti jesu li »pravi igrači u prodaji pameti« ili »dobavljači kabastih predmeta«.[9]

Ne iznenađuje da su generali, koji su običavali imati prevlast u Pentagonu, bili prilično uvjereni da »stvari« i »masa« imaju neku važnost kad je riječ o ratovanju. Ubrzo su postali izrazito negativno nastrojeni prema Rumsfeldovoj viziji »šuplje« vojske. Tijekom malo više od sedam mjeseci u uredu, ministar je nagazio tolik broj žuljeva da se govorkalo da su mu dani odbrojeni.

Upravo u tom trenutku Rumsfeld poziva osoblje Pentagona na jedan od rijetkih »sastanaka gradske uprave«. Odmah su se rodila nagađanja: hoće li objaviti ostavku? Hoće li nas zabavljati pričama? Pokušava li zakašnjelo staroj gardi prodati priču o transformaciji? Dok su stotine viših dužnosnika Pentagona ulazile u dvoranu, tog ponedjeljka ujutro, »prevladavala je znatiželja«, rekao mi je jedan od njih. »Kako ćeš nas uvjeriti? Tada ga više nije trpio gotovo nitko.«

Kad je Rumsfeld ušao, »uljudno smo ustali i sjeli«. Brzo je postalo jasno da ostavka nije na dnevnom redu, a da će izostati i zabavne priče. Bio je to možda najneobičniji govor koji je ikad održao ijedan američki ministar obrane. Započeo je ovako:

Današnja tema je protivnik koji predstavlja prijetnju, ozbiljnu prijetnju, sigurnosti Sjedinjenih Američkih Država. Taj protivnik je jedna od posljednjih utvrda centralističkog planiranja na svijetu. On vlada propisujući petogodišnje planove. Iz samo jedne prijestolnice, pokušava svoje zahtjeve nametnuti vremenskim zonama, kontinentima, oceanima i još dalje. Okrutnom ustrajnošću, guši slobodnu misao i lomi nove ideje. On slabi obranu Sjedinjenih Država i stavlja na kocke živote muškaraca i žena u odorama.

Možda to zvuči kao bivši Sovjetski Savez, ali je taj neprijatelj nestao — naš današnji dušman daleko je tankoćutniji i nezasitniji... i bliži našim domovima. On je pentagonska birokracija.[10]

Nakon što je Rumsfeld otkrio svoju retoričku doskočicu, lica u dvorani doslovno su se okamenila. Većina slušatelja bili su ljudi koji su svoje karijere posvetili borbi protiv Sovjetskog Saveza i nije im bilo ugodno slušati da ih se, u takvom poigravanju, uspoređuje s komunjarama. »Poznajemo protivnika. Poznajemo i prijetnju. Jednako čvrstom odlučnošću kakvu zahtijeva borba protiv odlučnog protivnika moramo se uhvatiti u koštac i izdržati... danas objavljujemo rat birokraciji.«

Dakle, učinio je nezamislivo — ministar obrane, ne samo što je Pentagon opisao kao ozbiljnu prijetnju Americi, nego je i objavio rat instituciji u kojoj radi. Publika je bila zapanjena. »Govori da smo mi neprijatelj, da smo neprijatelj mi. A vjerovali smo da svoj posao radimo za ovu naciju«, rekao mi je jedan dužnosnik.

Rumsfeld time nije želio sačuvati novac poreznih obveznika — nedugo prije u Kongresu je zatražio 11-postotno povećanje proračuna. No, budući da se pokoravao korporacijskim načelima kontrarevolucije, sukladno kojima velika Vlast spaja snage s velikim Biznisom i sredstva raspodjeljuje nagore — dakle, želio je manje trošiti na osoblje, a daleko više javnog novca izravno usmjeriti u blagajne privatnih kompanija. Time je Rumsfeld otpočeo svoj »rat«. Svaki odjel morao je srezati osoblje za 15 posto, a među njima su se našli »stožeri svih vojnih baza na svijetu. To nije samo sukladno zakonu, to je i dobra zamisao koju ćemo ostvariti«.[11]

Višim je dužnosnicima već naredio da »istraže Ministarstvo obrane i otkriju koji se poslovi mogu obavljati bolje i jeftinije uzimanjem vanjskih ugovornih suradnika«. Želio je znati »zašto je Ministarstvo obrane jedna od posljednjih institucija koja sama ispisuje čekove? Kad postoji cijela industrija koja učinkovito nadzire skladišta, zašto posjedujemo i nadziremo toliki broj

svojih? Zašto u našim bazama diljem svijeta sami skupljamo smeće i peremo podove umjesto da to damo vanjskim tvrtkama što čini već bezbroj kompanija? Svakako možemo izvana nabaviti i jeftiniju računalnu podršku...«

Zatim je napao »svetu kravu« vojnog establišmenta — zdravstvenu skrb za vojnike. Zašto je u vojsci toliko liječnika, želio je znati Rumsfeld. »Neke od tih potreba, osobito opću praksu ili specijalističke zahvate koji nisu povezani s borbom možda bi učinkovitije mogao zadovoljavati privatni sektor.« A što je s kućama za vojnike i njihove obitelji — njih je sigurno moguće graditi »javno-privatnim partnerstvom«.

Ministarstvo obrane trebalo bi se usredotočiti na svoje temeljne zadaće: »vođenje rata... U svim ostalim slučajevima trebamo pronaći dobavljače koji mogu manje bitne zadaće izvršiti brzo i učinkovito.«

Nakon tog govora mnogi su pentagonski dužnosnici shvatili da Rumsfeldovoj smionoj viziji uzimanja vanjskih suradnika u vojsku na putu stoji samo mali problem — Ustav Sjedinjenih Američkih Država koji nacionalnu sigurnost jasno određuje kao dužnost vlasti, a ne privatnih tvrtki. »Mislio sam da će Rumsfelda taj govor stajati položaja«, rekao mi je moj izvor.

To se nije dogodilo, a medijska pozornost njegove objave rata Pentagonu bila je slaba - zato što je svoju ratobornu izjavu iznio 10. rujna 2001.

Zapravo, čudna je povijesna fusnota da je CNN u svojim večernjim vijestima, 10. rujna, objavio kraći prilog pod naslovom »Ministar obrane objavio rat pentagonskoj birokraciji« i da je već sljedećeg jutra ista ta mreža izvijestila o napadu na tu instituciju, samo što je napad bio nešto manje metaforične naravi, pobio 125 pentagonskih zaposlenika i teško ranio još 110 ljudi koje je Rumsfeld, prije manje od dvadeset četiri sata, opisao kao državne neprijatelje.[12]

Cheney i Rumsfeld - kapitalisti profokatastrofe

Ideja u središtu Rumsfeldova zaboravljenog govora nije ništa manje nego temeljna zasada Bushevog režima — posao vlasti nije da vlada nego da tu zadaću preda učinkovitijem i općenito nadmoćnijem privatnom sektoru. Rumsfeld je jasno iznio da ta zadaća nije nimalo prozaično rezanje budžeta nego njezinim zagovornicima predstavlja križarski pohod za promjenu svijeta, usporediv s pobjedom nad komunizmom.

Kad je Busheva ekipa preuzela vlast, u maniji privatizacije osamdesetih i devedesetih (koju u potpunosti prihvaća i Clintonova administracija, jednako kao i državne i lokalne vlasti) prodane su ili dane u nadzor javne tvrtke u nekoliko sektora — vodoprivredi, elektro-energetici, upravljanju

autocestama i prikupljanju otpada. Nakon što je država otpilila sebi te grane, ostala je »srž« — one funkcije toliko prirođene ideji vladanja da bi sama ideja njihove predaje privatnom sektoru u pitanje dovela samo značenje pojma nacionalne države: vojska, policija, vatrogasci, zatvori, nadzor granice, tajne službe, kontrola zaraznih bolesti, sustav javnog školstva i upravljanje državnom birokracijom. No, budući da su se prvi koraci privatizacije pokazali upravo nevjerojatno unosnima, mnoge tvrtke koje su progutale državne viškove pohlepno su promatrale te temeljne funkcije jer su ih smatrale novim izvorima trenutačnog bogaćenja.

Potkraj devedesetih godina na snazi dobiva pokret rušenja tabua koji su štitili »srž« od privatizacije. U mnogome, bio je to samo logičan produžetak *statusa quo.* Baš kao što su ruska nalazišta nafte, latinoameričke telekomunikacije i azijska industrija u devedesetima obasuli tržište vrijednosnica superprofitima, sada je došao red da vlada Sjedinjenih Država odigra tu središnju ekonomsku ulogu — osjećala se hitnja jer su se negativne reakcije izazvane privatizacijom i slobodnom trgovinom ubrzano širile svijetom u razvoju i tako zatvarale druga područja rasta.

Bio je to potez koji je doktrinu šoka doveo na novu samo-referencijsku razinu — sve do tada katastrofe i krize kanalizirane su u cilju provedbe radikalnih programa privatizacije, ali su institucije koje su raspolagale moćima izazivanja i reagiranja na katastrofalne događaje - vojska, CIA, Crveni križ, Ujedinjeni narodi, ekipe »prve pomoći« — bili posljednje utvrde pod nadzorom države. Sad, kad se pripremalo »gutanje« i same srži, metode iskorištavanja krize, usavršavane tijekom protekla tri desetljeća, iskoristit će se kao sredstvo privatizacije infrastrukture stvaranja i reagiranja na krize. Friedmanova teorija krize zadrla je u postmodernu.

Na čelu pokreta za stvaranje onoga što bi se isključivo moglo opisati kao privatizirana policijska država stale su najmoćnije pojave buduće Busheve administracije: Dick Cheney, Donald Rumsfeld i, osobno, George W. Bush.

Rumsfeldu je ideja primjene »tržišne logike« na vojsku Sjedinjenih Država bio projekt koji je vukao već četiri desetljeća. Započeo je početkom šezdesetih, kad je pohađao seminare na katedri ekonomije Čikaškoga sveučilišta. Tamo je razvio osobito bliske odnose s Miltonom Friedmanom koji je, nakon što je Rumsfeld s trideset godina ušao u Kongres, tog prerano sazrelog republikanca uzeo pod svoje okrilje, pomogao mu razviti smionu platformu politike slobodnoga tržišta i poučavao ga teoriji ekonomije. Njih dvojica ostali su bliski godinama — Rumsfeld je svake godine dolazio na Friedmanovu rođendansku proslavu koju je organizirao Ed Feulner,

ravnatelj zaklade Heritage. »Kad sam blizu Miltona i kad razgovaram s njim, osjećam se pametniji«, izjavio je Rumsfeld o svome mentoru, kad je Friedman napunio devedesetu.[13]

Divljenje je bilo obostrano. Friedmana je toliko zadivila Rumsfeldova predanost stvaranju deregulirаnih tržišta da je za vrijeme izbora 1980. agresivno lobirao kod Reagana da Rumsfelda imenuje potpredsjedničkim kandidatom umjesto Georgea H. W. Busha, a Reaganu nikad nije oprostio što je zanemario njegov savjet. »Mislim da je Reagan pogriješio imenujući Busha svojim potpredsjedničkim kandidatom«, piše Friedman u svojim memoarima. »Uistinu, to smatram najgorom odlukom ne samo njegove kampanje nego i predsjedničkog mandata. Moj izbor bio je Donald Rumsfeld. Da su ga izabrali, uvjeren sam da bi naslijedio Reagana kao predsjednik i da nikad ne bi svanulo ono žalosno razdoblje Busha i Clintona.«[14]

Rumsfeld je preživio poraz od Reaganova potpredsjednika tako da se bacio na svoju cvatuću poslovnu karijeru. Kao direktor međunarodne farmaceutske i kemijske kompanije Searle Pharmaceuticals služio se političkim vezama da kod Uprave za hranu i lijekove* (FDA) osigura odobrenje za aspartan (prodavao se pod nazivom NutraSweet) — a kad je Rumsfeld posredovao u prodaji Searlea tvrtki Monsanto, osobno je zaradio oko 12 milijuna dolara.[15]

Prodaja tolikih razmjera Rumsfelda je ustoličila kao veliku ribu u korporacijama i smjestila ga u upravne odbore iznimno unosnih tvrtki kakve su Sears i Kellogg. Zbog svog statusa nekadašnjeg ministra obrane postao je neprocjenjivom vrijednošću svakoj tvrtki unutar, kako ga je nazivao Eisenhower, »vojno-industrijskog kompleksa«. Rumsfeld je sjedio u upravama proizvođača zrakoplova Gulfstream, primao je 190 000 dolara godišnje kao član upravnog odbora ASEA Brown Boveri (ABB), švicarskog strojarskog diva koji je privukao neželjenu pozornost nakon otkrića da je tvrtka Sjevernoj Koreji prodavala nuklearnu tehnologiju — kao i opremu za proizvodnju plutonija. Prodaja atomskog reaktora zbila se 2000. godine, kad je Rumsfeld bio jedini sjevernoamerički član ABB-ova odbora. Rumsfeld tvrdi da se ne sjeća da je prodaja reaktora došla pred upravni odbor iako tvrtka i dalje tvrdi da je »članove odbora izvijestila o projektu«.[16]

Bilo je to 1997., kad su Rumsfelda imenovali predsjednikom upravnog odbora biotehnološke tvrtke Gilead Sciences, godine kad će se on čvrsto ustoličiti kao kapitalist *proto*katastrofe. Tvrtka je registrirala patent za lijek Tamiflu, sredstvo sa liječenje brojnih tipova gripe i prioritetan lijek za ptičju

* U izvorniku Food and Drug Administration (op. prev.)

gripu.* Da je došlo do epidemije izazvane tim iznimno zaraznim virusom (ili samo prijetnje epidemijom) vlade svijeta morale bi utrošiti milijarde dolara za lijekove tvrtke Gilead Sciences.

Patenti na lijekove i cjepiva kojima se obuzdavaju epidemije i danas su pitanje velikih rasprava. Sjedinjene Države nisu doživjele epidemiju već nekoliko desetljeća, ali kad je sredinom pedesetih godina epidemija poliomijelitisa bila na vrhuncu, vodile su se uzavrele rasprave o moralnosti profitiranja na bolestima. Uz gotovo šezdeset tisuća zabilježenih slučajeva poliomijelitisa, uz roditelje koji strahuju da će im djeca oboljeti od bolesti koja stvara invalide i koja je često i smrtonosna, potraga za lijekom bila je doslovno bjesomučna. Kad je Jonas Salk, znanstvenik sa sveučilišta u Pittsburghu, 1952. godine otkrio i razvio prvo cjepivo protiv poliomijelitisa, nije patentirao lijek koji spašava živote. »Nema patenta«, odvratio je radijskom voditelju Edwardu R. Murrowu. »Tko može patentirati sunce?«[17]

Sa sigurnošću je moguće utvrditi da bi Donald Rumsfeld, da je kojim slučajem sunce moguće patentirati, već odavno predao zahtjev Uredu za zaštitu patenata Sjedinjenih Američkih Država. Njegova bivša tvrtka Gilead Sciences, koja drži patente na četiri lijeka protiv AIDS-a, velik dio svojih snaga troši na pokušaje da spriječi distribucije jeftinijih, generičkih inačica lijekova u zemljama u razvoju. Zbog takvih djelatnosti postala je metom aktivista koji se u Sjedinjenim Državama bore za javno zdravstvo i ističu da je Gilead neke od svojih najvažnijih pripravaka stvorio trošeći sredstva poreznih obveznika.[18] Gilead epidemije smatra rastom tržišta i provodi agresivnu kampanju kojom tvrtke i pojedince potiče na skladištenje Tamiflua - za svaki slučaj. Prije nego što se vratio vlasti, Rumsfeld je bio toliko siguran da je naišao na novu vruću industrijsku granu, da je pripomogao utemeljiti nekoliko privatnih investicijskih fondova koji su se specijalizirali za biotehnologije i farmaceutiku.[19] Te tvrtke zarađuju na apokaliptičnim viđenjima budućnosti ili podivljalim boleštinama zbog kojih vlade moraju po najvišim cijenama kupovati proizvode kojima će spašavati živote i na koje privatni sektor drži patentna prava.

Dick Cheney, Rumsfeldov proteže u Fordovoj administraciji, također je stvorio bogatstvo utemeljeno na unosnom viđenju mračne budućnosti — iako je tamo gdje je Rumsfeld gledao procvat tržišta kuge Cheney ubirao plodove budućih ratova. Kao ministar obrane predsjednika Busha starijeg,

* Tamiflu je izazvao velike kontroverze. U sve većem broju prijavljenih slučajeva, mladi koji su uzimali lijek postali su rastreseni, paranoidni, patili su od iluzija i pokazivali simptome suicidalnog ponašanja. Između studenoga 2005. i studenoga 2006., dvadeset pet smrtnih slučajeva na svijetu povezuje se s Tamifluom - u Sjedinjenim Američkim Državama na deklaraciji stoji upozorenje koje podsjeća pacijente na »povećani rizik od rastresenosti i mogućnosti samoranjavanja« i koje ih potiče da se podvrgnu »pomnom promatranju svih znakova neuobičajena ponašanja«.

Cheney je smanjio broj aktivnih vojnika i težište u velikoj mjeri prenio na privatne ugovorne suradnike. Sklopio je ugovor s tvrtkom Brown & Root, strojarskim odjelom multinacionalne kompanije Haliburton, sa sjedištem u Houstonu, te od njih zatražio da otkriju zadaće koje su u tom trenutku izvršavali pripadnici američke vojske i koje je moguće za profit prepustiti privatnome sektoru. Nimalo ne iznenađuje što je Halliburton otkrio sve moguće poslove koje bi mogli obavljati civili, pa su ta smiona otkrića urodila novim pentagonskim ugovorom — Programom povećanja civilne logistike* (LOGCAP). Pentagon je odavno bio na zlu glasu zbog svojih multimilijarderskih ugovora s proizvođačima oružja, no ovo je bila novost: vojska se neće opskrbljivati opremom, nego će joj služiti kao operativni menadžer.[20]

Izabrana skupina kompanija dobila je poziv na natječaj za pružanje neograničene »logističke podrške« misijama vojske Sjedinjenih Država - što je, zapravo, izrazito neodređen opis posla. Nadalje, u ugovoru se nisu navodili nikakvi financijski okviri — tvrtka koja je pobijedila bila je savršeno sigurna da svaki posao koji obavi za vojsku ima pokriće Pentagona, te povrh toga zajamčeni profit — što je poznato kao ugovor s »povećanim troškovima«. Bili su to posljednji dani administracije Busha starijeg, a kompanija koja je dobila ugovor bila je upravo Halliburton. Kao što je primijetio novinar *Los Angeles Timesa* T. Christian Miller, Halliburton »je u borbi za petogodišnji ugovor potukao trideset šest ostalih ponuđača — nije neko iznenađenje kad se uzme u obzir da je upravo ta tvrtka uobličila sve planove«.

Godine 1995., dok je Clinton sjedio u Bijeloj kući, Halliburton je za novog šefa unovačio Cheneyja. Iako je Halliburtonova podružnica Brown & Root dotad već godinama ugovorno surađivala s vojskom Sjedinjenih Država, pod Cheneyevim vodstvom, suradnja s Halliburtonom porast će do tolike mjere da će preobraziti i samu narav suvremenog ratovanja. Zahvaljujući labavo sastavljenom ugovoru što su ga Halliburton i Cheney sklopili tijekom njegova mandata u Pentagonu, kompanija je mogla razvlačiti i proširivati pojam »logističke podrške« sve dok Halliburton nije postao odgovoran za stvaranje cjelokupne operativne infrastrukture američkog vojnog djelovanja u inozemstvu. Od vojske se tražilo da osigura vojnike i oružje — na neki način, vojska se prometnula u dobavljača sredstava, dok je Halliburton režirao cijelu predstavu.

Takav rezultat koji je prvi put ugledao svjetlo dana na Balkanu bio je neka vrsta instant vojnog iskustva u kojem je razmještanje snaga u inozemstvu podsjećalo na izlet s teškim naoružanjem i punom opremom. »Naš

* U izvorniku Logistics Civil Augumentation Program (op. prev.)

zaposlenik je prva osoba koja će naše vojnike pozdraviti po dolasku na Balkan, i biti onaj posljednji koji će im mahati na oproštaju«, objašnjavao je Halliburtonov glasnogovornik, prikazujući zaposlenike kompanije više kao vode putovanja na krstarenjima nego kao koordinatore vojne logistike.[21] Tu je Halliburton bio drugačiji — naime, Cheney nije vidio nikakva razloga zašto se rat ne bi pretvorio u vodeći dio američke, ionako iznimno profitabilne uslužne ekonomije — invazija sa smiješkom.

Na Balkanu, gdje je Clinton razmjestio devetnaest tisuća vojnika, američke baze nicale su kao minijaturni Halliburtonovi gradovi - uredna, ograđena predgrađa koja je tvrtka u potpunosti izgradila i njima upravljala. Halliburton je postrojbama pružao sve udobnosti doma - restorane s brzom hranom, supermarkete, kino-dvorane i suvremene teretane.[22] Neki viši časnici pitali su se kako će sva ta raskoš djelovati na vojničku disciplinu — no, i oni su uživali u povlasticama. »Sve Halliburtonovo dolazilo je na zlatnom pladnju«, rekao mi je jedan od njih. »Dakle, nismo se žalili.« A kad je u pitanju bio Halliburton, održati kupca sretnim značilo je obaviti dobar posao — to je jamčilo nove ugovore, a budući da se profit izračunavao kao postotak troškova, što viši troškovi to veći profit. »Ne brinite, sve to ide u troškove«, bila je izreka koja je postala legendarna u bagdadskoj Zelenoj zoni, ali troškovi rata *de luxe* nastaju za vrijeme Clintonova mandata. Tijekom samo pet godina u Halliburtonu, Cheney je zamalo udvostručio količinu novca koju je kompanija izvukla iz američkog Ministarstva financija — s 1,2 na 2,3 milijarde dolara, dok se svota koju je kompanija dobila putem saveznih zajmova i garancija povećala petnaest puta.[23] Za te su ga napore dobro nagradili. Prije nego što je zasjeo u potpredsjedničku fotelju Cheney je »svoju neto vrijednost procjenjivao između 18 i 81,9 milijuna dolara, u što ulazi između 6 i 30 milijuna dolara u dionicama tvrtke Halliburton Co... Sve u svemu, Cheney je primio otprilike 1.260 000 Halliburtonovih dionica od kojih je 100 000 već iskoristio, 760 000 je imao pravo naplatiti, dok 166 667 vrijedi od ovog prosinca (2000. godine).«[24]

Poriv da uslužnu ekonomiju zarije u samo srce vlasti za Cheneya je bio obiteljski posao. Potkraj devedesetih, dok je vojne baze pretvarao u Halliburtonova predgrađa, njegova supruga Lynne je kao članica upravnog odbora tvrtke Lockheed Martin, najvećeg vojnog ugovornog suradnika na svijetu, zarađivala opcije na dionice povrh plaće. Njezin rad u odboru, od 1995. do 2001., poklapa se s ključnim razdobljem tranzicije što su ga doživjele tvrtke kao što je Lockheed.[25] Hladni rat je završio, smanjivali su se troškovi za obranu, i budući da su svoje proračune gotovo u cijelosti popunjavale ugovorima za proizvodnju oružja, tim je tvrtkama trebao nov poslovni model. U Lockheedu

i ostalim proizvođačima oružja počela se rađati strategija agresivnog promicanja novog opisa radnog mjesta — plaćeno vladanje.

Sredinom devedesetih, Lockheed je počeo preuzimati državne odjele za informacijsku tehnologiju, voditi računalne sustave i najveći dio obrade podataka. Najvećim dijelom prikriveno, tvrtka je u tom pravcu otišla toliko daleko da je *The New York Times,* 2004. godine, objavio: »Lockheed Martin ne vodi Sjedinjene Države. Ali pomaže upravljati zapanjujuće velikim dijelom zemlje... Oni sortiraju poštu i zbrajaju poreze. Oni nadziru svemirske letove i zračni promet. Da bi to bilo moguće, u Lockheedu pišu više programskih kodova nego u Microsoftu.«[26*]

Bio je to moćan bračni par. Dok je Dick vodio Halliburton s ciljem da preuzme infrastrukturu ratovanja u inozemstvu, Lynne je pomagala Lockheedu da preuzme svakodnevno upravljanje državom. Povremeno bi se supružnici našli u izravnom sukobu. Kad je država Teksas, 1996. godine, objavila da se korporacije mogu natjecati za upravljanje programom socijalne pomoći — petogodišnji ugovor je vrijedio gotovo 2 milijarde dolara — u natjecanje su ušli i Lockheed, ali i informacijski div Electronic Data Systems, koji se hvastao Cheneyjem kao članom odbora. Na kraju se umiješala Clintonova administracija i prekinula natjecanje. Iako je u velikoj mjeri podržavala vanjske ugovore, odlučivanje tko ima pravo na socijalnu pomoć smatralo se temeljnom ulogom vlasti, dakle neprikladnom za privatizaciju. Na to su se žalili i Lockheed kao i EDS, a i tadašnji guverner Teksasa, George W. Bush, koji je privatizaciju sustava socijalne skrbi smatrao izvanrednom zamisli.[27]

George W. Bush se nije u mnogočemu istaknuo kao guverner, ali je u jednom području doslovno iskazivao genijalnost - predavanje raznih područja uprave koju je bio izabran voditi u privatne ruke - osobito područja vezana uz sigurnost, što je moguće smatrati pretpremijerom privatizacije Rata protiv terora koji će on ubrzo objaviti. Za njegova mandata, broj privatnih zatvora u Teksasu popeo se s dvadest šest na četrdeset dva, što je časopis *The American Prospect* potaknulo da Bushev Teksas nazove »svjetskom prijestolnicom privatnih zatvora«. Godine 1997. FBI je otvorio istragu o zatvoru u okrugu Brazoria, šezdeset kilometara od Houstona, nakon što je lokalna televizijska postaja emitirala snimku na kojoj stražari nogama udaraju nepokorne

U tom razdoblju svi su se veliki proizvođači oružja uvukli u posao upravljanja državom. Tvrtka Computer Sciences, koja vojsku opskrbljuje informacijskom tehnologijom - među kojom su i biometričke identifikacije - sklopila je s okrugom San Diego 644 milijuna dolara vrijedan ugovor sukladno kojem je trebala voditi cjelokupnu informacijsku tehnologiju - bio je to jedan od najvrjednijih ugovora takve vrste. Nakon što je okrug postao nezadovoljan radom tvrtke i odbio obnoviti ugovor, tamošnji su ga dužnosnici predali još jednom divu za proizvodnju oružja, Northrop Grummanu, proizvođaču bombardera B-2.

zatvorenike u međunožje, pucaju po njima puškama za omamljivanje i na njih puštaju pse. Najmanje jedan od tih nasilnih stražara na snimci na sebi je imao odoru tvrtke Capital Correctional Resources, privatne kompanije koja se ugovorom obvezala pribavljati zatvorske stražare.[28]

Incident u Brazoriji nije nimalo umanjio Bushevo zagovaranje privatizacije. Nekoliko tjedana poslije doživio je izvjestan vid prosvjetljenja nakon što je upoznao Joséa Pińeru, čileanskog ministra koji je, za vrijeme Pinochetove diktature, privatizirao socijalno osiguranje. »Po njegovoj usredotočenosti, po govoru tijela, po važnim pitanjima, odmah sam shvatio da je gospodin Bush u potpunosti pojmio bit moje ideje - da reforma socijalnog osiguranja može poslužiti kao sredstvo osiguranja pristojne mirovine i istovremeno stvarati svijet radnika-kapitalista, društvo vlasništva... Toliko se zagrijao za tu ideju da mi je na kraju došapnuo: 'Ispričajte to mom mlađem bratu na Floridi. Oduševit ćete ga'.«[29]

Odlučnost budućeg predsjednika da rasproda državu, spojena s Cheneyevim vodstvom u preobrazbi vojske u ugovornu instituciju i Rumsfeldovim patentiranjem lijekova koji mogu spriječiti epidemije, dobar je uvid u vrstu države koju će njih trojica zajedno podići — vizija savršeno šuplje vlasti. Iako se taj radikalni program nije našao u središtu programa Busheve predsjedničke kampanje na izborima 2000. godine, bilo je naznaka onoga što se sprema: »Stotine tisuća stalno zaposlenih službenika savezne vlasti izvršava poslove koje mogu obavljati privatne tvrtke«, izjavio je Bush u jednom od govora tijekom kampanje. »Najveći mogući broj tih zadataka oslobodit ću za tržišno natjecanje. Ako privatni sektor može bolje obaviti posao, onda privatni sektor zaslužuje taj ugovor.«[30]

11. rujna i povratak javne službe

Kad su Bush i njegov kabinet zasjeli u Bijelu kuću u siječnju 2001. godine, potreba za novim izvorom rasta američkih korporacija poprimila je još veće razmjere. Nakon što se tehno-mjehur konačno rasprsnuo i burzovni indeks Dow Jones pao za 824 boda tijekom prva dva mjeseca predsjedničkoga mandata, našli su se sučeljeni s ozbiljnim ekonomskim padom. Keynes je tvrdio da se vlade iz recesije moraju izvući trošenjem, stvarajući ekonomski poticaj javnim radovima. Bushevo rješenje bilo je dekonstrukcija vlasti — otkidao je velike komade javnog vlasništva i njime hranio korporacijsku Ameriku, u obliku poreznih olakšica s jedne strane i unosnih ugovora s druge. Bushev ravnatelj proračuna, ideolog trustova mozgova Mitch Daniels, objavio je: »Osnovna ideja glasi da posao vlasti nije pružanje usluga, nego osiguravanje njihova postojanja - i to mi se samo

po sebi čini razumljivim.«[31] Procjena je u sebi sadržavala reakciju na krizu. Joseph Allbaugh, republikanski operativac kojeg je Bush postavio na čelo Saveznog ureda za krizna stanja* (FEMA) — tijela odgovornog za reakcije na katastrofe, među kojima su i teroristički napadi — svoje je novo radno mjesto opisao kao »predimenzionirani program izdavanja ovlasti«.[32]

Zatim se dogodio 11. rujna i u trenutku se učinilo da vlada, čija je glavna zadaća da u što većoj mjeri osakati samu sebe, i nije toliko dobra. Dok je prestravljeni narod tražio zaštitu snažne i čvrste vlasti, ti napadi mogli su u samome početku dokrajčiti Bushev projekt »prošupljivanja« državne uprave.

Privremeno je izgledalo da će tako i biti. »11. rujna promijenio je sve«, rekao je deset dana nakon napada Ed Feulner, stari prijatelj Miltona Friedmana i ravnatelj zaklade Heritage, i tako bio među prvima koji je izrekao tu sudbonosnu rečenicu. Mnogi su prirodno pretpostavljali da će ta promjena u sebi sadržavati i novu procjenu radikalnog protudržavnog programa koji su Feulner i njegovi ideološki saveznici zagovarali tijekom tri desetljeća — u domovini i diljem svijeta. Uostalom, priroda sigurnosnih propusta 11. rujna razotkrila je sve rezultate dvadesetogodišnjeg kresanja javnog sektora i prebacivanja funkcija vlasti na profitne korporacije. Jednako kao što je poplava u New Orleansu razotkrila trulo stanje javne infrastrukture, napadi su otkrili državu koja je sebi dopustila da postane pogibeljno slabom - radio-veze njuorške policije i vatrogasaca popucale su u vrhuncu operacije spašavanja, kontrolori leta nisu na vrijeme uočili zrakoplove koji su skrenuli s kursa, a napadači su prošli kroz aerodromske sigurnosne provjere koje su obavljali unajmljeni radnici — od kojih je dio zarađivao manje od zaposlenika u kantini.[33]

Prva velika pobjeda friedmanitske kontrarevolucije u Sjedinjenim Državama bili su Reaganov napad na sindikat kontrolora leta i deregulacija aviokompanija. Dvadeset godina kasnije cjelokupan sustav zračnog prijevoza bio je privatiziran, dereguliran i smanjen, a golemu većinu poslova aerodromske sigurnosti obavljali su loše plaćeni, loše obučeni radnici koji nisu pripadali sindikatima. Nakon napada glavni inspektor Ministarstva prometa posvjedočio je da su aviokompanije koje su odgovorne za sigurnost letova učinile značajne propuste kojima su pokušavale srezati troškove. »Taj se pritisak pokazao kao čimbenik znatnog slabljenja sustava sigurnosti«, izjavio je pred Odborom za 11. rujna što ga je sazvao Bush. Dugogodišnji dužnosnik službe sigurnosti Savezne uprave za zračni promet izjavio je pred odborom da aviokompanije pitanja sigurnosti rješavaju pristupom »popljuj, poreci, odgodi«.[34]

* U izvorniku Federal Emergency Management Agency (op. prev.)

Dana 10. rujna, sve dok je postojalo izobilje jeftinih letova, ništa od toga nije bilo važno. No, 12. rujna, plaćati zaposlenike aerodromske službe sigurnosti 6 dolara na sat djelovalo je potpuno nepromišljeno. A onda je netko, u listopadu, novinarima i pravnicima poslao omotnice s bijelim prahom i proširio paniku zbog moguće epidemije bedrenice. Još jednom se privatizacija iz devedesetih otkrila u novom svjetlu. Zašto privatni laboratorij ima ekskluzivna prava na proizvodnju cjepiva protiv bedrenice? Kako se savezna vlada mogla odreći odgovornosti da štiti javnost od teške zdravstvene krize? Cijelom stanju nije pretjerano pomogla ni činjenica da je privatizirani laboratorij Bioport »pao« na cijelom nizu inspekcijskih pregleda, i da u to vrijeme nije imao ovlaštenje za distribuciju cjepiva Savezne uprave za lijekove i hranu.[35] Nadalje, ako je istina što se tvrdilo u medijskim izvješćima, da se bedrenica, velike boginje i ostale smrtonosne tvari može širiti poštanskim pošiljkama, hranom, vodoopskrbnim sustavima, je li onda Busheva privatizacija poštanske službe uistinu bila pametan potez? I što sa svim onim otpuštenim inspektorima koji su ispitivali kakvoću hrane i vode — može li ih netko vratiti na posao?

Negativna reakcija na prokorporacijski konsenzus dobila je na snazi nakon novog skandala s Enronom. Tri mjeseca nakon napada 11. rujna, tvrtka Enron proglašava stečaj pri čemu tisuće zaposlenika gube mirovinsku štednju dok se uprava, pomažući se tajnim podacima, uspijeva izvući. Kriza je pridonijela općem padu povjerenja u sposobnost privatnih tvrtki da pružaju osnovne usluge, osobito nakon što se saznalo da je, nekoliko mjeseci ranije, Enron svojim manipulacijama cijenom energenata uzrokovao masovna iskopčavanja struje u Kaliforniji. Milton Friedman, tada devedesetogodišnjak, toliko je strepio da se sprema povratak keynesijanizmu da se požalio da se »u javnosti poslovni ljudi prikazuju kao nekih drugorazredni građani.[36]

Dok su direktori padali iz fotelja, sindikati i zaposlenici u javnom sektoru - glavni zločinci u Friedmanovoj kontrarevoluciji - zadobivali su u očima javnosti sve veće poštovanje. Dva mjeseca nakon napada, povjerenje u vladu bilo je više nego ikad nakon 1968. godine — a razlog tome je, kako je Bush izjavio pred skupinom državnih zaposlenika, »kvaliteta kojom se obavlja svoj posao«.[37] Neupitno su istinski junaci 11. rujna oni »šljakeri« koji su prvi došli do mjesta nesreće — njujorški vatrogasci, policija i spasilačke službe. 403 pripadnika tih službi izgubilo je živote pokušavajući evakuirati nebodere i pomoći žrtvama. Amerika se u trenutku zaljubila u svoje muškarce i žene u odorama svih boja, a političari su se, nataknuvši zapanjujućom brzinom kape s amblemima njujorške policije ili vatrogasaca (NYPD i FDNY), trsili održati korak s tim novim raspoloženjem.

Kad je Bush stao među vatrogasce i spasioce na Nultoj točki, dana 14. rujna — taj su trenutak njegovi savjetnici okrstili »trenutkom megafona« — grlio se s iznimno sindikalno povezanim javnim službenicima koje je suvremeni konzervativni pokret, odlučio zgaziti. Naravno, to je morao učiniti (tih dana je čak i Dick Cheney na glavi nosio zaštitni šljem), ali nije morao biti toliko uvjerljiv. Tada nekim čudnim spojem iskrenih predsjednikovih osjećaja i žudnje javnosti za vodom dostojnim trenutka nastaju oni najdirljiviji govori Busheve političke karijere.

Tjednima nakon napada predsjednik je putovao na velikoj turneji po javnom sektoru — posjećivao je državne škole, vatrogasne domove, spomengroblja, Centre za nadzor i sprečavanje zaraza — grlio se i zahvaljivao državnim službenicima na njihovu doprinosu i skromnom domoljublju. »Dobili smo nove junake«, izjavljuje Bush u svome govoru, hvaleći ne samo osoblje spasilačkih službi nego i učitelje, zaposlenike pošte i zdravstvene radnike.[38] U tim se trenucima prema radovima u interesu javnosti odnosio s poštovanjem i dostojanstvom kakvi u Sjedinjenim Državama nisu viđeni već četiri desetljeća. Rezanje troškova odjednom je nestalo s dnevnog reda, a predsjednik je svakim svojim novim govorom najavljivao neke nove i ambiciozne programe javnih radova.

»Dvostruki zahtjevi posrnule ekonomije i hitnost novog rata protiv terorizma preobrazili su filozofsku srž Busheva predsjedničkog programa«, samouvjereno izjavljuju John Harris i Dana Milbank, pišući za *The Washington Post* jedanaest dana nakon napada. »Čovjek koji se na vlast uspeo predstavljajući se kao ideološki potomak Ronalda Reagana, devet mjeseci kasnije u daleko većoj mjeri nalikuje na nasljednika Franklina D. Roosevelta.« U nastavku primjećuju da »Bush radi na velikom paketu ekonomskih poticaja s ciljem zaustavljanja recesije. Izjavio je da je oslabljenoj ekonomiji potreban poticaj koji će vlada dati velikom financijskom injekcijom, što je temeljno načelo keynesijanske ekonomije, te same srži Rooseveltovog New Deala.«[39]

Korporacijski New Deal

Unatoč svim proglasima i fotografiranjima u javnosti, Bush i njegov najuži krug nisu imali namjeru preobratiti se na keynesijanizam. Budući da su i dalje bili jednako odlučni u svojoj namjeri slabljenja javne sfere, sigurnosni propusti 11. rujna samo su potvrdili njihova najdublja ideološka (i sebična) uvjerenja — da samo privatne tvrtke raspolažu inteligencijom i inovacijama kojima se mogu suprotstaviti novim sigurnosnim izazovima. Iako je

istina da se Bijela kuća spremala potrošiti goleme količine novca poreznih obveznika na ekonomske poticaje, to se nije planiralo sukladno FDR-ovu modelu. Bushev New Deal odnosio se isključivo na korporacijsku Ameriku, izravan godišnji prijenos stotina milijardi državnog novca u privatne ruke. Za to će trebati ugovori, mnogi od njih tajni, bez natjecanja, bez gotovo ikakva nadzora nad golemom industrijskom mrežom — tehnologija, mediji, komunikacije, zatvori, građevinarstvo, obrazovanje, zdravstvena skrb.*

U razdoblju masovne dezorijentacije zbila se, u retrospektivi, domaća inačica ekonomske šok-terapije. Busheva ekipa, svi redom zadrti friedmaniti, brzo je počela iskorištavati šokiranu naciju da progura svoje radikalno viđenje šuplje vlasti u kojem doslovno sve, od ratovanja do akcija spašavanja, potpada pod ostvarivanje profita.

Bio je to smion napredak šok-terapije. Umjesto da, kao u devedesetima, prodaje preostale javne tvrtke, Bushev je tim za svoje djelovanje stvorio potpuno nov okvir — Rat protiv terora — od samog početka osmišljen kao privatna inicijativa. Za to su bile potrebne dvije faze. Prva, tijekom koje se Bijela kuća okoristila sveprisutnim osjećajem opasnosti nakon 11. rujna i tako radikalno povećala policijski nadzor, prismotru, pritvaranje i ratne ovlasti izvršne vlasti — bila je to borba za moć koju vojni povjesničar Andrew Bacevich naziva »zakotrljanim pučem«.[40] Zatim se te novoproširene i obilno subvencionirane zadaće održavanja sigurnosti, invazija, okupacija i obnova istog trenutka ustupilo ugovornim suradnicima — predalo privatnom sektoru da ih izvršava i na njima ostvaruje profit.

Iako je službeni cilj bio borba protiv terorizma, posljedica je bila stvaranje kompleksa kapitalizma katastrofe — u potpunosti razvijena nova ekonomija domovinske sigurnosti, privatizirani rat i obnova nakon katastrofa sa zadaćom nimalo manje važnom od izgradnje i upravljanja privatiziranom državom sigurnosti — u domovini i u inozemstvu. Ekonomski poticaj takve sveobuhvatne inicijative pokazao se dovoljnim da se uhvati korak tamo gdje su posustali globalizacija i internetske tvrtke. Jednako kao što je internet lansirao mjehur internetskih tvrtki,** 11. rujna urodio je mjehurom kapitalizma katastrofe. »Nakon što se zatvorila IT industrija — pošto se rasprsnuo mjehur — što mislite, tko je pokupio sav novac? Vlada«, izjavio je Roger Novak iz tvrtke Novak Biddle Venture Partner, koja ulaže u tvrtke iz područja domovinske

* Nepostojanje tržišnog natjecanja prilikom dodjele ugovora bilo je jedna od glavnih značajki Bushevog mandata. Analiza koju *New York Times* provodi tijekom veljače 2007. godine otkriva da je »manje od polovice svih 'ugovornih akcija' - novi ugovori i plaćanja po postojećim ugovorima - podložno punom i otvorenom natjecanju. Na natječaje, godine 2005., izlazi samo 48 posto ugovora, za razliku od 79 posto 2001«.

** U izvorniku »dot-com« (op. prev.)

sigurnosti. A sad, nastavlja: »svi fondovi uviđaju koliko je kopanje duboko i pitaju se kako se dočepati dijela tog kolača.«[41]

Bio je to sam vrhunac Friedmanove kontrarevolucije. Desetljećima se tržište hranilo mrvicama države — sad će joj proždrijeti srž.

Zvuči čudno, ali je najučinkovitije ideološko oružje tog procesa bila tvrdnja da ekonomska ideologija nije više prvotni pokretač američke unutarnje ili vanjske politike. Mantra da je »11. rujna promijenio sve« prikladno je zakrila činjenicu da se, za ideologe slobodnog tržišta i korporacije čijim interesima služe, promijenila samo lakoća kojom mogu ostvarivati svoje ambiciozne planove. Umjesto da svoje nove programe podastre raspravi u Kongresu ili preživljava teške sukobe sa sindikatima javnog sektora, Busheva Bijela kuća mogla se domoljubno postrojiti iza predsjednika i okoristiti slobodnim rukama koje joj je podario tisak tražeći da prestane pričati i da se baci na posao. *The New York Times* piše u veljači 2007.: »Bez javne rasprave, bez ikakve formalne političke odluke ugovorni suradnici doslovno su postali četvrti dio vlasti.«[42]

Umjesto da se sveobuhvatnim planiranjem s ciljem krpanja rupa u javnoj infrastrukturi suoči sa sigurnosnim izazovima koje je postavio 11. rujna, Busheva ekipa namijenila je vladi novu ulogu u kojoj zadaća države nije bila da pruža sigurnost, nego da je nabavlja po tržišnoj cijeni. I tako, u studenome 2001. godine, samo dva mjeseca nakon napada, Ministarstvo obrane okupilo je, kako su ih opisali, »malenu skupinu poduzetnika i savjetnika« iskusnih u *dot-com* sektoru. Njihova zadaća bila je prepoznati »najnovija tehnološka rješenja koja izravno pomažu američkim naporima u globalnom Ratu protiv terora«. Početkom 2006., takva neslužbena savjetovanja postala su službenim dijelom Pentagona — Inicijativa za katalizaciju obrambenog poduzetništva (DeVenCi)*, »potpuno operativan odjel« koji neprekidno dostavlja sigurnosne podatke poduzetnicima s političkim vezama i koji, zauzvrat, po privatnom sektoru tragaju za novim tvrtkama sposobnim proizvoditi novu opremu za nadzor i s tim povezane proizvode. »Mi smo pretraživački program«, objašnjava Bob Pohanka, direktor DeVenCija.[43] Sukladno Bushevoj viziji, uloga vlade svodi se na prikupljanje novca potrebnog za pokretanje novog tržišta rata, a zatim otkup najboljih proizvoda koji izviru iz tog stvaralačkog kotla, te time poticati industriju na još veće inovacije. Drugim riječima, političari stvaraju potražnju koju privatni sektor opskrbljuje svim zamislivim rješenjima

* U izvorniku Defense Venture Catalyst Initiative (op. prev.)

— procvat ekonomije domovinske sigurnosti i rat dvadeset prvog stoljeća u potpunosti su financirani dolarima poreznih obveznika.

Ministarstvo domovinske sigurnosti - posve nova ruka države koju stvara Bushev režim - najbolji je primjer tog potpuno ugovornog načina upravljanja. Jane Alexander, zamjenica ravnatelja Istraživačkog odjela Ministarstva domovinske sigurnosti objasnila je ovako: »Mi ne stvaramo ništa. Ako industrija ne proizvede, onda ne možemo ništa ni pribaviti.«[44]

Druga ruka su Protuobavještajna terenska djelovanja (CIFA)*, nova obavještajna agencija koju stvara Rumsfeld, potpuno neovisna od CIA-e. Ta usporedna špijunska služba prepušta privatnim poduzetnicima 70 posto budžeta — jednako kao i Ministarstvo domovinske sigurnosti i ona je izgrađena kao šupljina. Ken Minihan, bivši direktor Agencije za nacionalnu sigurnost (NSA), objasnio je tu pojavu: »Domovinska sigurnost previše je važna da bi bila u rukama vlade.« Minihan je, kao i još stotine zaposlenika iz Busheve administracije, već napustio svoje mjesto u državnoj upravi i prebacio se u cvatuću industriju domovinske sigurnosti koju je, kao vrhunski agent, pomogao stvoriti.[45]

Svaki vid kojim je Busheva administracija definirala parametre Rata protiv terora poslužio je za uvećavanje njegove profitabilnosti i tržišne održivosti — od definicije neprijatelja, preko pravila djelovanja i bojišnice koja se sve više širi. U dokumentu što ga je objavilo Ministarstvo domovinske sigurnosti stoji: »Današnji teroristi mogu udariti bilo gdje, bilo kad, doslovno bilo kakvim oružjem«, što posve prikladno znači da sigurnosne službe moraju štititi od svakoga zamislivog rizika na svakom mogućem mjestu u bilo kojem trenutku. Štoviše, da se pokrene potpuna reakcija, nije potrebno dokazati da je prijetnja stvarna - više ne vrijedi čak ni čuvena Cheneyeva »1-postotna doktrina« kojom je opravdao invaziju na Irak, tvrdeći da je, u slučaju da postoji 1 posto mogućnosti da nešto predstavlja prijetnju, potrebno da Sjedinjene Države reagiraju kao da je riječ o 100-postotnoj prijetnji. Takva logika osobito je dobro došla proizvođačima svih mogućih suvremenih naprava za detekciju — na primjer, ako je moguće zamisliti napad velikim boginjama, onda Ministarstvo domovinske sigurnosti plaća pola milijarde dolara privatnim tvrtkama da razviju i ugrade detektore koji će spriječiti tu nedokazanu prijetnju.[46]

Unatoč svim promjenama nazivlja — Rat protiv terora, Rat protiv islama, Rat protiv islamofašizma, Rat Trećeg svijeta, Dugi rat, Generacijski rat - temeljni oblik sukoba nije se promijenio. Ne ograničuju ga ni vrijeme, ni

* U izvorniku Counterintelligence Field Activity (op. prev.)

prostor, ni ciljevi. S vojnog gledišta, takve razvučene i bezoblične značajke unaprijed osuđuju Rat protiv terora na neuspjeh. No, s ekonomskoga gledišta, riječ je o sigurnoj pobjedi - nije to nekakav kratkotrajni rat koji je moguće dobiti, nego nova i stalna građevina u arhitekturi globalne ekonomije.

To je bila poslovna budućnost koju je Busheva administracija predočila korporacijskoj Americi nakon 11. rujna. Na strani prihoda nalazio se naizgled beskonačan priljev poreznih prihoda koji su se slijevali iz Pentagona (270 milijardi dolara godišnje privatnim ugovornim suradnicima - povećanje od 137 milijardi od trenutka kad je Bush postao predsjednik), američkih obavještajnih službi (42 milijarde godišnje privatnim ugovornim suradnicima, a svota se više nego udvostručila od 1995. godine), te novonastalog Ministarstva domovinske sigurnosti. Između 11. rujna 2001. i 2006. godine, Ministarstvo domovinske sigurnosti isplatilo je 130 milijardi dolara privatnim ugovornim suradnicima — taj novac dotad nije kružio ekonomijom, a iznos nadilazi bruto društvene proizvode i Čilea i Češke Republike. Godine 2003. Busheva je administracija potrošila 327 milijardi dolara na ugovore s privatnim tvrtkama - gotovo 40 centa na svaki porezom prikupljeni dolar.[47]

U nepojmljivo kratkom roku predgrađa koja okružuju Washington, D. C., postala su pretrpana sivim zgradama u koje su se naselili »inkubatori« i »početnici« na području sigurnosti — na brzinu sklepane operacije u koje se, jednako kao i u Silicijsku dolinu u devedesetima, novac slijevao brže nego što se moglo sklopiti uredski namještaj. Busheva administracija je u međuvremenu odigrala ulogu širokogrudna kapitalističkog poduzetnika iz istog tog, uspjehom opijenog razdoblja. Dok je tijekom devedesetih cilj bio razviti ubojit program »onog najnovijeg« i onda ga prodati Microsoftu ili Oracleu, došlo je vrijeme za novu tehnologiju »traganja i prikucavanja«, okrenutu lovu na teroriste, koja se prodavala Ministarstvu domovinske sigurnosti ili, pak, Pentagonu. To je razlog zašto je osim početnoga kapitala i investicijskih fondova industrija katastrofe izrodila i cijelu armiju novih lobističkih tvrtki koje su novim tvrtkama obećavale debele veze s pravim ljudima na Capitol Hillu - godine 2001. postojale su samo dvije lobističke tvrtke koje su se bavile sigurnošću. Godine 2006. bilo ih je 543. »Privatnim se zajmovima bavim još od ranih devedesetih«, izjavio je za časopis *Wired* Michael Steed, direktor tvrtke Palladin, koja se bavi domovinskom sigurnošću. »I nikad još nisam doživio tako neprekinut dotok poslova.«[48]

Tržište terorizma

Jednako kao i mjehur *dot-coma,* mjehur katastrofe bubri *ad hoc* i potpuno kaotično. Jedan od prvih procvata industrije domovinske sigurnosti bile su nadzorne kamere — u Britaniji ih je instalirano 4,2 milijuna, jedna na svakih četrnaest stanovnika, a u Sjedinjenim Državama ima ih 30 milijuna, koje snimaju 4 milijarde sati godišnje. Sto je stvorilo problem — tko će pregledavati 4 milijarde sati snimljenog materijala? Posljedično tome, nastaje novo tržište »analitičkog softvera« koji pregledava snimke i traži sličnosti sa slikama ubačenima u program (prodaja raznih sustava sigurnosti urodila je nekim od najunosnijih ugovora, među kojima je i onaj, vrijednosti 9 milijardi dolara, koje je Ratno zrakoplovstvo sklopilo s nekoliko tvrtki, među kojima i s Booz Allen Hamiltonom, jednom od najstarijih savjetničkih tvrtki za strategiju, i nekim od najvećih vanjskih suradnika u zrakoplovstvu).[49]

Takav razvoj stvorio je još jedan problem jer programi za prepoznavanje lica mogu izvršiti sigurnu identifikaciju samo ako se ljudi postave licem ravno prema kameri, što rijetko čine dok žure na posao ili s posla. Stoga se stvorilo još jedno tržište koje je potrebovalo digitalno poboljšanje kvalitete slike. Tvrtka Salient Stills, koja prodaje programe za izdvajanje i poboljšavanje kvalitete video snimaka, počela je prodajući svoj softver medijskim tvrtkama, ali je shvatila da prava zarada leži u prodaji FBI-u i drugim pravosudnim službama.[50] Uza sve uhođenje koje se provodilo — telefonski razgovori, prisluškivanja, financijski podaci, pošta, nadzorne kamere, internet — vlada se počela gušiti u podacima, što je otvorilo još jedno golemo tržište upravljanja i potrage za podacima, jednako kao što je i stvorilo programe koji tvrde da su sposobni »povezati točke« u tom oceanu brojki te tako otkriti svako sumnjivo djelovanje.

Tijekom devedesetih tehnološke su tvrtke neprekidno na sva zvona vješale sva čudesa svijeta bez granica i moć informacijske tehnologije koja je svrgavala autoritarne režime i rušila zidove. Danas unutar kompleksa kapitalizma katastrofe oruđe informacijske revolucije prešlo je služiti onoj drugoj strani. U tom procesu mobiteli i internet pretvorili su se u moćno oružje državnog nadzora kojim se služe sve više i više autoritarni režimi, uz punu suradnju privatiziranih telefonskih kompanija i programa za pretragu — bez obzira surađuje li Yahoo s kineskom vladom i pomaže joj pronaći disidente, ili AT&T pomaže američkoj Agenciji za nacionalnu sigurnost da svoje klijente prisluškuje bez pravovaljana naloga (Busheva administracija tvrdi da je prekinula tu praksu). Rušenje granica, velik simbol i obećanje globalizacije, zamijenila je rastuća industrija nadzora

granica — od optičkog skeniranja i biometričkih isprava, do planova za suvremenu ogradu na granici Meksika i SAD-a, na čemu će Boeing i skupina drugih tvrtki zaraditi 2,5 milijarde dolara.[51]

Dok tvrtke za visoku tehnologiju preskaču iz jednog mjehura u drugi, ishod toga je bizaran spoj sigurnosti i potrošačke kulture. Mnoge danas korištene tehnologije proistekle su iz Rata protiv terora — biometričke identifikacijske isprave, video-nadzor, nadzor na internetu, pretraživanje podataka... koje prodaju tvrtke kakve su Verint Systems, Seisint, Accenture ili Choice Point — koje je privatni sektor razvio prije 11. rujna s ciljem stvaranja detaljnog profila kupca i otvaranja novih obzora u mikromarketingu. Tvrtke obećavaju i smanjenje broja zaposlenika u supermarketima ili robnim centrima jer biometričke isprave u kombinaciji s karticama uklanjanju potrebu za blagajnama. Kad je negodovanje javnosti uzrokovano tehnologijom »Velikog Brata« zaustavilo takve ideje, prodavači i marketing doživjeli su teško razočaranje. 11. rujna ponovno je osigurao protočnost tržišta — odjednom je strah od terora nadišao strah od življenja u nadziranome društvu. Dakle, danas se isti oni podaci koji se prikupljaju provlačenjem kartica ili »loyalty« karticama mogu prodati, ne samo Gapu ili sličnim tvrtkama kao podaci korisni marketingu nego i FBI-u kao sigurnosni podaci, te otkrivati »sumnjive« interese za nabavu kartica za mobitele ili putovanja na Bliski istok.[52]

Poslovni časopis *Red Herring* objašnjava u jednom od svojih napisa koji slave takav program da softver »prati teroriste otkrivajući poklapa li se ime ispisano u stotinama različitih inačica s imenom u bazi podataka domovinske sigurnosti. Na primjer, ime Mohammad. Program sadrži stotine različitih inačica pisanja tog imena, a on u jednoj jedinoj sekundi može pročešljati terabajte podataka.«[53] Zadivljujuće... sve dok se ne dočepaju pogrešnog Mohammada, što imaju naviku (lošu) činiti — od Iraka, preko Afganistana, pa sve to predgrađa Toronta.

Tijekom razdoblja vladavine nestručnosti i pohlepe — zaštitnoga znaka Bushevih godina - ta mogućnost pogreške, od Iraka do New Orleansa, poprima divovske razmjere. Samo jedna pogrešna potvrda proizišla iz takvih elektroničkih »pecanja« dovoljna je da neki apolitičan čovjek, koji možda malo podsjeća na nekoga čije ime zvuči slično njegovu (osobito onima koji nimalo ne poznaju arapsku ili muslimansku kulturu) dobije oznaku mogućeg terorista. Nadalje, i privatne tvrtke nadziru proces upisivanja imena pojedinaca i organizacija na »crne liste«, jednako kao i programe provjere imena putnika u bankama podataka. Od lipnja 2007. godine, na popisu sumnjivih terorista Nacionalnog centra za protuterorističko djelovanje našlo se pola

milijuna imena. Drugi računalni program, Automatski sustav za nalaženje (ATS)*, koji u javnost izlazi u studenome 2006., do danas je »rizičnima« proglasio desetke milijuna putnika na proputovanju Sjedinjenim Državama. Rezultati, koje putnici nikad nisu doznali, temelje se na sumnjivim uzorcima koji se otkrivaju pretragama komercijalnih podataka — na primjer, podaci koje aviokompanija daje o »putnikovu čestom kupovanju karata u jednom smjeru, omiljenom sjedištu, učestalosti putovanja, količini prtljage, načinu plaćanja karte, čak i jelima koje naručuje.«[54] Učestalost navodno sumnjivog ponašanja zbraja se i tako određuje »razina rizika« svakog putnika.

Svakome se može uskratiti pravo putovanja zrakoplovom, ulaznu vizu u Sjedinjene Države, pa čak ga se može i uhititi i proglasiti »neprijateljskim borcem« na temelju dokaza tih sumnjivih tehnoloških rješenja: mutna slika koju je prepoznao program za identifikaciju lica, pogrešno napisano ime, pogrešno shvaćen dijelak razgovora. Ako »neprijateljski borci« nisu državljani Sjedinjenih Država, vjerojatno nikad neće saznati što ih je točno obilježilo, jer im je Busheva administracija uskratila pravo na *habeas corpus,*** pravo uvida u dokaze na sudu, jednako kao i pravo na pošteno suđenje i pravičnu obranu.

Ako osumnjičeni, na primjer, završi u Guantánamu, vjerojatno će završiti u novom, najstrože čuvanom, zatvoru za dvjesto osoba što ga je izgradio Halliburton. Ako završi kao žrtva CIA-ina programa »neuobičajenog izručenja«, ako ga otmu na ulicama Milana ili dok presjeda s aviona na avion u američkoj zračnoj luci i prebace na neku od takozvanih tajnih lokacija, negdje u CIA-inu arhipelagu tajnih zatvora, zatvorenik će s kapuljačom na glavi vjerojatno poletjeti Boeingom 737, dizajniranim za prijevoz direktora i ponovno prerađenim za takvu svrhu. *The New Yorker* navodi da je tvrtka Boeing za CIA-u obavljala poslove »putničkog agenta« tako što je blokirala planove leta za 1 245 letova s uhićenicima, unajmljivala zemaljske posade, pa čak i rezervirala hotele. Izvješće španjolske policije otkriva da je takve poslove obavljala tvrtka Jeppesen International Trip Planing, Boeingova podružnica iz San Josea. U svibnju 2007. godine Američka udruga za građanske slobode podigla je tužbu protiv Boeingove podružnice — tvrtka je odbila potvrditi, kao i zanijekati navode.[55]

Kad uhićenici stignu na odredište, suočavaju se s istražiteljima kojih jedan dio nije zaposlen ni u CIA-i, ni u vojsci, nego radi za privatne tvrtke.

* U izvorniku Automatic Targeting System (op. prev.)

** Zakonska odredba koja propisuje da se pojedinac dovede pred suca ili pred sud, koja služi kao zaštita protiv nezakonitog uhićenja ili zatvaranja, (op. prev.)

Bill Golden, koji vodi poslovnu web-stranicu www.InteligenceCareers.com, izjavio je ovo: »Više od polovice protuobavještajnih stručnjaka na terenu radi za privatne tvrtke.«[56] Ako ti istražitelji-slobodnjaci žele zadržati svoje unosne ugovore, onda iz uhićenih moraju izvući upravo one »korisne podatke« za kojima tragaju njihovi vašingtonski poslodavci, što je plodno tlo za zloporabu. Baš kao što će zatvorenici pod torturom izjaviti sve samo da nestane bol, tvrtke pod ugovorom osjećaju snažan ekonomski poticaj da se posluže svim znanim tehnikama u cilju izvlačenja traženih podataka, ne mareći za njihovu pouzdanost. (Djelomičan razlog zašto se Busheva administracija toliko oslanjala na privatne obavještajne tvrtke koje su radile u novim strukturama, kakav je Rumsfeldov Ured za specijalno planiranje, leži u činjenici da su se oni, za razliku od »državne« konkurencije, pokazali daleko spremnijima prilagođavati i manipulirati podacima u cilju ispunjavanja političkih ciljeva administracije jer produljenje ugovora ovisi isključivo o tome.)

Postoji tu i primitivnija inačica primjene tih tržišnih »rješenja« na Rat protiv terora — spremnost da se »masno« plati gotovo svatko tko posjeduje podatke o navodnim teroristima. Tijekom invazije na Afganistan američki su obavještajni agenti proširili glas da će za svakog »isporučenog« talibana ili pripadnika al-Qaide platiti između 3 000 i 25 000 američkih dolara. »Bit ćete bogati i moćni kako niste ni sanjali«, glasi reklama na letku što su ga Amerikanci dijelili u Afganistanu, a predočena je kao dokaz u procesu koji se pred Saveznim sudom Sjedinjenih Država vodio u ime nekoliko zatvorenika iz Guantánama. »Milijuni dolara za vašu pomoć protutalibanskim snagama... Dovoljno novca da zbrinete obitelj, selo, pleme, za ostatak života.«[57]

Ubrzo su se ćelije u Bagramu i Guantánamu do vrha napunile kozarima, taksistima, kuharima, prodavačima — svi redom smrtno opasni... barem su tako tvrdili oni koji su ih predali i pokupili nagrade.

»Imate li kakvu ideju zbog čega bi vas vlada i pakistanske obavještajne službe prodali i predali Amerikancima?«, upitao je član vojnog suda egipatskog zatvorenika iz Guantánama.

U transkriptu s kojeg je skinuta oznaka tajnosti, zatvorenik zvuči potpuno zbunjeno: »Ma dajte, molim vas«, odvratio je »Sami znate što se zbiva. U Pakistanu se ljude kupuje za 10 dolara. Kako, onda, djeluje 5 000?«

»Dakle, prodali su vas?«, upitao je član suda, kao da mu to još nije palo na pamet.

»Da.«

Pentagonove statistike pokazuju da su 86 posto zatvorenika u Guantánamo predali afganistanski ili pakistanski borci i agenti nakon obavijesti o

nagradama. Nakon prosinca 2006. Pentagon iz Guantánama pušta 360 zatvorenika. Agencija Associated Press uspjela je pronaći njih 245; 205 je, po povratku u domovinu, oslobođeno svih optužbi.[58] Te brojke teško optužuju kakvoću obavještajnog rada uzrokovanog tržišnim pristupom identifikaciji terorista što ga je zagovarala vlada.

Tijekom samo nekoliko godina, industrija domovinske sigurnosti koja jedva da je prije 11. rujna postojala, eksplodirala je do razmjera koji uvelike nadilaze i Hollywood i glazbeni biznis.[59] Ipak, najviše upada u oči koliko se malo takav »sigurnosni procvat« sagledava i analizira *kao ekonomska grana*, kao dosad neviđen dodir neograničenih policijskih ovlasti i neobuzdanog kapitalizma, spajanje robne kuće i tajnog zatvora. Kad se podaci o tome tko jest, a tko nije prijetnja sigurnosti pretvore u proizvod koji se prodaje jednako spremno kao i podaci o tome tko na Amazonu kupuje Harryja Pottera, ili tko je otišao na krstarenja Karibima ili uživa u odmoru na Aljasci, onda se mijenjaju temeljne vrijednosti civilizacije. Ne samo da se time potiče uhođenje, tortura i stvaranje lažnih podataka, nego se stvara i snažan poticaj za stvaranje straha i osjećaja ugroženosti, tih prvih uzročnika nastanka nove industrije.

Kad su u prošlosti nastajale nove ekonomske grane — od Fordove revolucije do procvata informacijskih tehnologija — svojom su pojavom uvijek poticale pravu bujicu analiza i rasprava o tome kako će takvi divovski poremećaji u stvaranju bogatstva istovremeno utjecati i na način našeg postojanja kao civilizacije, načina putovanja, pa čak i načina kojim naši mozgovi prerađuju podatke. Nova ekonomija katastrofe nije potaknula nijednu sličnu pojavu. Naravno, tu i tamo dolazilo je do rasprava... o ustavnosti Domovinskog zakona, o neograničenom pritvaranju, o torturi i neuobičajenim izručenjima... ali rasprava o samom značenju komercijalnog izvođenja tih funkcija gotovo se u potpunosti izbjegava. Ono što bi se moglo nazvati raspravom svodi se na prozivanje pojedinačnih slučajeva ratnog profiterstva i korupcijske skandale, kao i već uobičajeno prozivanje vlade zbog nedovoljnog nadzora privatnih tvrtki - rijetko se govori o daleko širem i dubljem pitanju *što znači sudjelovati u potpuno privatiziranom ratu, stvorenom da traje zauvijek**

Dio problema leži u činjenici da nam se ekonomija katastrofe prikrala s leđa. Tijekom osamdesetih i devedesetih nove su ekonomije objavljivale svoj dolazak u punom sjaju i blještavilu. Tehnološki mjehur osobito se snažno nametnuo kao presedan posjedničkoj klasi, izazivajući zaglušujuće razine pretjerivanja — beskonačni medijski profili smionih i mladih direktora

* Italik prevoditeljev.

snimljenih pored privatnih mlažnjaka, jahti s daljinskim upravljanjem, po idiličnim planinskim kućicama oko Seattlea.

Takvu razinu bogatstva danas stvara ekonomski kompleks katastrofe, iako te vijesti rijetko dopiru do nas. U studiji iz 2006. piše: »Otkad je započeo 'Rat protiv terora', direktori 34 posto najsnažnijih tvrtki koje ugovorno rade za obranu uživaju u razini dohotka dvostruko višoj od dohotka primljenog tijekom četiri godine koje su prethodile 11. rujnu.« Direktori su doživjeli da im naknade između 2001. i 2005. godine narastu za 108 posto, dok članovi uprava ostalih velikih američkih kompanija u tom razdoblju bilježe samo 6 posto porasta.[60]

Industrija katastrofe možda se bliži profitima *dot-coma,* ali to čini tajno poput CIA-e. Kapitalisti katastrofe izbjegavaju medije, skrivaju blago i znaju da se ne valja hvaliti. »Ne želimo slaviti postojanje goleme industrije koja je procvala da bi nas štitila od terorizma«, izjavio je John Elstner iz tvrtke Chesapeake Innovation Center, inkubatora domovinske sigurnosti. »Ipak, to je velik posao, a CIC je u samom njegovu središtu.«[61]

Peter Swire, nekadašnji privatni vladin konzultant tijekom Clintonova mandata, ovako opisuje preklapanje silnica skrivenih iza Rata protiv terora: »Postoji vlada u posvećenom pohodu povećanja sustava prikupljanja podataka i industrija informacijske tehnologije u očajničkoj potrazi za novim tržištima.«[62] Drugim riječima, eto korporatizma — veliki poslovi i velika vlast spajaju svoje neograničene moći da nadziru i upravljaju stanovništvom.

15. Korporacijska država

Skidaj okretna vrata, stavljaj slavoluk!

Mislim da je sve to čudno i glupo. Izjaviti da sve što činimo izvire iz naše gladi za novcem — mislim da je to ludost. Mislim da se morate vratiti u školu.

George H. W. Bush, odgovarajući na optužbe da je njegov sin napao Irak s ciljem otvaranja novih tržišta za američke tvrtke.[1]

Državni službenici posjeduju značajku koja nedostaje privatnom sektoru. A ta je dužnost i odanost općem dobru, dužnost i odanost najvišim interesima zajednice koja nadilazi interese pojedinaca. Tvrtke odgovaraju svojim dioničarima, a ne domovini.

David M. Walker, glavni revizor Sjedinjenih Američkih Država, veljača 2007.[2]

On ne vidi razliku između javnog i privatnog intersea.

Sam Gardiner, umirovljeni brigadir američkog Ratnog zrakoplovstva, o Dicku Cheneyju, veljača 2004.[3]

NA VRHUNCU IZBORNE groznice 2006., tri tjedna prije objave ostavke Donalda Rumsfelda, George W. Bush je potpisao Zakon o obrambenim ovlastima, na privatnoj ceremoniji u Ovalnome uredu. U tisuću četiristo stranica uvukao se i dodatak koji je tada prošao gotovo potpuno nezapaženo, a koji predsjedniku daje ovlasti da proglasi ratno stanje i »upotrijebi oružane snage, među njima i Nacionalnu gardu«, te time u slučajevima »javne krize« gazi volju državnih guvernera s ciljem »uspostavljanja javnog reda« i gušenja »nereda«. Krizno stanje može biti uragan, masovni prosvjedi ili »javna zdravstvena kriza« u kojem će slučaju vojska nametati karantene i čuvati zalihe cjepiva.[4] Prije tog zakona predsjednik je mogao proglasiti ratno stanje samo u slučaju pobune.

Uz nekoliko kolega koji su se natjecali s njim, demokratski senator Patrick Leahy jedini je pozivao na uzbunu i tražio da u zapisnik ude izjava da se

»korištenjem vojske za uspostavu reda i mira gazi jedno od temeljnih načela naše demokracije«, ističući da su »posljedice promjene zakona goleme, ali da je ta izmjena, uz površno izučavanje, 'ubačena' kao dodatak zakonu. Drugi kongresni odbori s jurisdikcijom u tom području nisu dobili priliku komentirati, a da i ne spominjem da nisu dobili ni priliku održati saslušanja u svezi s tim zakonskim prijedlozima.«[5]

Osim izvršne vlasti koja je dobila nesvakidašnju novu moć, na površinu je isplivao još jedan neupitni dobitnik — farmaceutska industrija. U slučaju bilo kakve zaraze, moguće je pozvati vojsku da čuva laboratorije i zalihe lijekova, kao i da nameće karantene — dugogodišnji politički cilj Busheve administracije. Dobre vijesti za Rumsfeldovu bivšu kompaniju Gilead Sciences, vlasnicu patenta za Tamiflu, lijeka za ptičju gripu. Moguće je da su novi zakon, kao i neprekinuto zastrašivanje ptičjom gripom, bar dijelom pridonijeli zvjezdanom statusu tog lijeka nakon Rumsfeldova odlaska iz Ministarstva — tijekom samo pet mjeseci, vrijednost dionica porasla je za 24 posto.[6]

Kakvu ulogu interesi industrije igraju u oblikovanju pojedinosti nekog zakona? Možda nikakvu, ali to pitanje svakako vrijedi postaviti. Jednako tako, samo u neizmjerno većim razmjerima, kakvu su ulogu povlastice ugovornim suradnicima, kakvi su Halliburton, Bechtel ili naftna kompanija ExxonMobil, odigrale u entuzijazmu kojim je Busheva ekipa napala i okupirala Irak? Na takva motivacijska pitanja nemoguće je precizno odgovoriti jer su umiješani likovi doslovno ozloglašeni zbog preklapanja korporacijskih i nacionalnih interesa do tolike mjere da su i sami, bar naizgled, nesposobni razlučiti jedne od drugih.

U svojoj knjizi *Overthrow,* objavljenoj 2006., bivši dopisnik *New York Timesa* Stephen Kinzer trudi se doprijeti do srži svega što je poticalo američke političare koji su naređivali i u inozemstvu izvodili državne udare tijekom prošloga stoljeća. Izučavajući miješanje Sjedinjenih Država u operacije svrgavanja režima - od Havaja 1893., do Iraka 2003. - Kinzer primjećuje da je često riječ o jasnom procesu u tri faze. Prvo — multinacionalne korporacije sa sjedištem u Sjedinjenim Državama sučeljavaju se s nekom prijetnjom izazvanom djelovanjem stranih vlada koje zahtijevaju da tvrtka »plati porez, poštuje zakone o radu ili o zaštiti okoliša. Ponekad se kompanija nacionalizira ili od nje na neki način zatraži da proda dio posjeda ili opreme«, piše Kinzer. Drugo — američki političari doznaju za prepreke s kojima se korporacija sučeljava, te ih tumače kao izravan napad na Sjedinjene Države: »Motivaciju preobražavaju iz ekonomske u političku ili, pak, geostratešku. Iznose pretpostavku da je svaki režim koji ometa

američku tvrtku ili joj stvara probleme zacijelo antiamerički orijentiran, represivan, diktatorski i da je vjerojatno oružje neke strane sile kojim se pokušava podrovati Sjedinjene Države.« Treća faza događa se u trenutku kad političari moraju javnosti prodati potrebu za intervencijom, i u tom se trenutku sve pretvara u grubo ocrtanu borbu dobra protiv zla, »priliku da se jadna i potlačena nacija oslobodi od brutalnosti režima koji smatramo diktaturom, jer koji bi inače drugi režim ometao rad nekoj američkoj kompaniji.«[7] Velik dio američke vanjske politike svodi se, drugim riječima, na vježbu masovne projekcije u kojoj malobrojna sebična elita spaja vlastite potrebe i želje sa željama i potrebama cijeloga svijeta.

Kinzer ističe da takvu tendenciju osobito iskazuju političari koji na državne dužnosti stižu izravno iz korporacijskog svijeta. Na primjer, Eisenhowerov državni tajnik, John Foster Dulles, proveo je najveći dio radnog vijeka kao utjecajni pravnik za međunarodno korporacijsko pravo i zastupao neke od najbogatijih svjetskih firmi u sporovima protiv stranih vlada. Razni Dullesovi biografi zaključuju, jednako kao i Kinzer, da je državni tajnik bio doslovno nesposoban razlučiti interese korporacije od interesa vlastite domovine. »Dulles je gajio dvije doživotne opsesije - borbu protiv komunizma i zaštitu prava multinacionalnih korporacija«, piše Kinzer. »Po njegovu mišljenju one su... 'međusobno povezane i međusobno se osnažuju'.«[8] To je značilo da nije morao birati za koju će se opsesiju opredijeliti — ako je gvatemalska vlada ugrozila, na primjer, interese tvrtke United Fruit Company, time je *de facto* izravno napala Sjedinjene Države, što zaslužuje vojnu akciju.

Slijedeći svoje dvojne opsesije borbe protiv terorizma i zaštite interesa multinacionalnih kompanija, Busheva administracija, pretrpana direktorima svježe pristiglim iz svojih ureda, podložna je istim tim pomutnjama i preklapanjima. Ipak, postoji značajna razlika. Kompanije s kojima se Dulles poistovjećivao bile su multinacionalne, s velikim međunarodnim ulaganjima u stranim državama — u rudarstvu, poljoprivredi, bankarstvu i nafti. Tim kompanijama najvećim je dijelom bio zajednički jasan cilj - željeli su stabilan i unosan okoliš u kojem se posluje - labave zakone u ulaganjima, krotko radništvo i nikakve iznenadne eksproprijacije. Državni udari i vojne intervencije bili su sredstva ostvarivanja tog cilja, a ne i sam cilj.

Kao kapitalisti *proto*katastrofe, tvorci Rata protiv terora drugačiji su soj korporacijskih političara od svojih prethodnika — njima su ratovi i ostale katastrofe uistinu cilj po sebi. Kad Dick Cheney i Donald Rumsfeld poistovjete ono što je dobro za Lockheet, Halliburton, Carlyle i Gilead s onim što je dobro za Sjedinjene Države, štoviše i za cijeli svijet, onda takve projekcije

urađaju iznimno pogibeljnim posljedicama. Razlog tome je činjenica što su upravo kataklizme ono neupitno i temeljno dobro tim tvrtkama — ratovi, epidemije, prirodne katastrofe, manjkovi ili nestašice - i zašto su im bogatstva do te mjere nabujala otkad je Bush zasjeo u Bijelu kuću. Ono što njihove projekcije čini još opasnijima jest činjenica da su do dosad neviđenih razmjera Bushevi dužnosnici zadržali svoje interese unutar kompleksa kapitalizma katastrofe, čak i nakon što su ušli u novu eru privatiziranih ratova i kriznih situacija, dopuštajući tako sebi da istovremeno ostvaruju zaradu na nesrećama koje su pripomogli stvoriti.

Na primjer, nakon što je Rumsfeld dao ostavku poslije poraza republikanaca 2006., novine su izvijestile da se vraća u privatni sektor. Istina glasi da nikad iz njega nije ni otišao. Kad je prihvatio Bushevo imenovanje za ministra obrane, Rumsfeld se, kao i svi javni dužnosnici morao osloboditi sve imovine koja mu je tijekom mandata mogla stajati na putu donošenja odluka. Zvuči jednostavno — to znači da je morao prodati sve što je bilo povezano s nacionalnom sigurnošću ili obranom. Rumsfeld se zatekao u velikim nevoljama. Bio je toliko opterećen udjelima u raznim granama industrije katastrofe da je tvrdio da mu je nemoguće osloboditi se svega i ispoštovati rokove i pritom je petljao etičkim normama ne bi li zadržao sve što ima.

Prodao je dionice Lockheeda, Boeinga i drugih vojnih tvrtki koje je izravno posjedovao, te još 50 milijuna dolara u obveznicama pohranio u javnu zakladu. Ipak, i dalje je djelomično ili u cijelosti posjedovao privatne investicijske tvrtke povezane s obranom, kao i dionice biotehnološkog sektora. Rumsfeld se nije želio izložiti gubitku da te tvrtke proda na brzinu, pa je zatražio dva tromjesečna produljenja roka — što je iznimna rijetkost na tim razinama vlasti. To je značilo da je nakon početka mandata ministra obrane i dalje, što će reći punih šest mjeseci, a možda i dulje, tragao za, po njemu, prikladnim kupcima za tvrtke i vlasništvo.[9]

Kad je na red došla tvrtka Gilead Sciences, kojoj je Rumsfeld predsjedao i koja je držala patentna prava na Tamiflu, ministar obrane je naglo stao. Kad su ga zatražili da se odluči između poslovnih interesa i dužnosti prema javnosti, jednostavno je odbio. Epidemije su pitanja nacionalne sigurnosti, pa stoga jasno ulaze u djelokrug ministra obrane. Usprkos tom nesvakidašnjem sukobu interesa, Rumsfeld je tijekom cijelog mandata »odgađao« prodaju svojih dionica u Gileadu — i tako spasio negdje između 8 i 39 milijuna dolara vrijednosti tvrtke.[10]

Dok ga je senatski Odbor za etiku pokušavao upokoriti uobičajenim pravilima o sukobu interesa, Rumsfeld se ponašao otvoreno ratoborno. Jednom

je prilikom napisao pismo Državnom uredu za etička pitanja, žaleći se da je potrošio 60 000 dolara na honorare računovođa koji su mu pomagali ispunjavati »pretjerano složene i zbunjujuće« obrasce za prijavu imovine. Čovjeku koji je, za vrijeme ministarskog mandata, držao 95 milijuna dolara, 60 000 dolara koje je potrošio na honorare činilo se doslovno pretjeranim troškom.[11]

Rumsfeldovo tvrdoglavo odbijanje da prestane zarađivati na katastrofama dok obnaša najvišu sigurnosnu dužnost u državi utjecala je na njegovu učinkovitost na nekoliko određenih načina. Veći dio prve godine mandata, dok se pokušavao riješiti vlasništva, Rumsfeld se morao spašavati od donošenja uznemirujuće široke lepeze političkih odluka - Associated Press izvještava: »...izbjegavao je sastanke u Pentagonu na kojima se raspravljalo o AIDS-u.« A kad je savezna vlada morala odlučiti hoće li se umiješati u nekoliko spajanja i prodaja na visokim razinama - u pitanju su bili glavni ugovorni suradnici Ministarstva obrane: General Electric, Honeywell, Nothrop Grumman i Silicon Valey Graphics — Rumsfeld se izuzeo i iz tih pregovora na najvišoj razini. Pokazalo se, prema izjavama njegove glasnogovornice, da je bio financijski povezan s nekoliko navedenih tvrtki. »Namjeravam se od njih držati najdalje moguće«, izjavio je Rumsfeld novinaru koji se raspitivao o jednoj od tih prodaja.[12]

U šest godina svoga mandata, Rumsfeld je morao izlaziti iz sobe kad god bi razgovori skrenuli na temu liječenja ptičje gripe i nabavke lijekova. Sukladno pismu u kojem se nalazi sporazum koji mu je omogućio zadržati dionice, morao se izuzeti iz donošenja odluka »koje mogu izravno i predvidljivo utjecati na Gilead«.[13] Istovremeno, njegove kolege brižno su štitili njegove interese. U srpnju 2005. godine Pentagon troši 58 milijuna dolara na Tamiflu, a Ministarstvo zdravstva i socijalne skrbi objavljuje da će nekoliko mjeseci poslije nabaviti lijek u vrijednosti 1 milijarde dolara.[14]

Rumsfeldu se prkos neupitno isplatio. Da je nastupajući na dužnost prodao Gileadove dionice u siječnju 2001., zaradio bi jedva 7,45 dolara po dionici. Zadržavši ih rijekom svih panika izazvanih ptičjom gripom, nakon svih bioterorističkih histerija i nakon svih odluka vlastite administracije da obilno ulaže u tvrtku, Rumsfeldu je dionica, u trenutku odlaska iz Ministarstva, vrijedila 67,60 dolara - porast od 807 posto. (U travnju 2007. dionica Gileada prodavala se po 84 dolara.[15]) To znači da je Rumsfeld, odlazeći s mjesta ministra obrane, bio zamjetno bogatiji nego kad je došao - rijetka ptica među multimilijunašima u državnoj službi.

Jednako kao što se Rumsfeld nikad nije odrekao Gileada, tako je i Cheney oklijevao dokraja presjeći veze s Halliburtonom — no njegov je aranžman,

za razliku od Rumsfeldova, privukao veliku medijsku pozornost. Prije nego što se odrekao upravljanja tvrtkom da bi postao potpredsjednički kandidat Georgeu Bushu, Cheney je ugovorio mirovinski paket koji mu je osigurao pregršt Halliburtonovih dionica i opcija. Nakon neugodnih pitanja iz tiska, pristao je prodati dio Halliburtonovog portfelja i pritom zaradio impresivnih 18,5 milijuna dolara. Nije prodao sve. *The Wall Street Journal* piše da Cheney prilikom stupanja na dužnost potpredsjednika zadržava 189 000 Halliburtonovih dionica i 500 000 nerealiziranih opcija.[16]

Činjenica da je Cheney zadržao toliku količinu Halliburtonovih dionica znači da je, tijekom svog potpredsjedničkog mandata, svake godine zarađivao milijune na dividendama i istovremeno od Halliburtona primao godišnji prinod od 211 000 dolara — otprilike jednak njegovoj državnoj plaći. Kad će 2009. napustiti svoju funkciju, i kad će moći unovčiti udio u Halliburtonu, Cheney će imati priliku doslovno besramno zaraditi zbog zapanjujućeg porasta vrijednosti Halliburtonovih dionica. Naime, vrijednost dionica tvrtke porasla je s 10 dolara prije rata u Iraku na 41 dolar tri godine kasnije — skok od 300 posto, zahvaljujući sretnom spoju divljanja cijena energenata i iračkih ugovora, izravnih posljedica Cheneyjeva tjeranja države u rat protiv Iraka.[17] Irak se, naizgled, savršeno uklapa u Kinzerovu formulu — Saddam nije bio izravna prijetnja američkoj sigurnosti, ali je predstavljao prijetnju američkim energetskim tvrtkama jer je ne toliko davno potpisao ugovore s ruskim naftnim divom i pregovarao s francuskom tvrtkom Total, ostavljajući tako Sjedinjene Države i Britance praznih ruku — treće po veličini potvrđene svjetske zalihe nafte klizile su iz anglo-američkog stiska.[18] Saddamov pad s vlasti značio je neviđene mogućnosti naftnim divovima, među njima ExxonMobileu, Chevronu, Shellu, BP-u, koji su, svi redom, počeli stvarati temelje za nove sporazume s Irakom, jednako kao što se i Halliburton, nakon što se tvrtka preselila u Dubai, našao u savršenom položaju da svim tim tvrtkama prodaje svoje usluge na području energetike.[19] Sam rat pokazao se kao jedinstveno najunosniji događaj u Halliburtonovoj povijesti.

Rumsfeld se, jednako kao i Cheney, mogao vrlo jednostavno u potpunosti izvući i osloboditi udjela u tim »holdinzima za katastrofe« i tako ukloniti svaku primisao da profit igra važnu ulogu u njihovoj vatrenoj naklonosti prema situacijama iz kojih proizlaze katastrofe. No, tada bi propustili zlatne godine vlastitih industrijskih grana. Kad god bi od njih zatražili da se odluče između profita i javnog života, vječno su se priklanjali profitu, tjerajući vladine etičke odbore da se prilagode njihovu prkosu.

Tijekom Drugoga svjetskog rata predsjednik Franklin D. Roosevelt snažno se protivio ratnom profiterstvu: »Ne želim vidjeti da iz ove svjetske kataklizme u Sjedinjenim Državama nikne ijedan ratni milijunaš.« Čovjek se pita što bi FDR učinio s Cheneyjem čiji su se milijuni ratnih profita gomilali dok je sjedio u potpredsjedničkoj fotelji. Ili, što bi bilo s Rumsfeldom koji 2004. godine nije mogao izdržati, a da ne unovči dio Gileadovih dionica i pritom lako zaradi 5 milijuna dolara - prema podacima iz njegove imovinske kartice koju predaje tijekom svoga ministarskog mandata. Očito je želio malo okusiti profit koji ga čeka nakon odlaska iz ureda.[20] U Bushevoj administraciji ratni profiteri ne dižu buku da bi se približili vlasti, oni jesu vlast i između te dvije skupine razlike jednostavno nema.

Busheve godine obilježavaju neki od najodvratnijih i najglasnijih korupcijskih skandala u nedavnoj povijesti: Jack Abramoff sa svojim izletima na golf koje je nudio članovima Kongresa; Randy »Duke« Cunningham, trenutačno služi osam godina zatvora zbog primanja mita i upisivanja donacije jahte *Duke-Stir* u »meni za podmićivanje« koji je na službenom kongresnom memorandumu uputio jednom proizvođaču oružja; tulumi u hotelu Watergate s plaćenim prostitutkama... sve to jako smrdi na Moskvu ili Buenos Aires sredinom devedesetih.[21]

Zatim su tu i okretna vrata između vlade i industrije. Ona su oduvijek stajala tamo, ali je najveći dio političara običavao pričekati dok administracija ne napusti vlast prije nego što krene unovčavati svoje državne veze. Tijekom Busheva mandata zlatno doba non-stop tržišta domovinske sigurnosti pokazalo se prevelikom kušnjom kojoj većina dužnosnika nije mogla odoljeti. I tako, umjesto da pričekaju kraj mandata, stotine njih iz široke lepeze vladinih agencija već je pojurilo prema vratima. Eric Lipton, koji je za *The New York Times* pratio tu pojavu u Ministarstvu domovinske sigurnosti, piše: »... iskusni vašingtonski lobisti i skupine za nadzor kažu da se takvi razmjeri egzodusa viših dužnosnika jedne vladine institucije bilježe kao rijetkost u suvremenoj povijesti«. Lipton je otkrio devedeset četiri slučaja da javni dužnosnici koji su radili u području domovinske sigurnosti rade u nekom području industrije domovinske sigurnosti.[22]

Broj takvih slučajeva je prevelik da bismo se njima ovdje potanje bavili, ali postoji nekoliko istaknutih primjera u koje su umiješani ključni tvorci Rata protiv terora. John Ashcroft, bivši državni tužitelj i glavni pokretač Domovinskog zakona, danas vodi tvrtku Ashcroft Group, specijaliziranu za povezivanje tvrtki iz industrije domovinske sigurnosti sa saveznim institucijama. Tom Ridge, prvi ravnatelj Ministarstva domovinske sigurnosti,

sada radi u tvrtki Ridge Global i kao savjetnik tvrtke za komunikacijsku tehnologiju Lucent, iznimno aktivne u sigurnosnom sektoru. Rudy Giuliani, bivši njujorški gradonačelnik i heroj 11. rujna, četiri mjeseca poslije utemeljuje tvrtku Giuliani Partners i prodaje usluge kao konzultant za krizne situacije. Richard Clarke, protuteroristički car Clintonove i Busheve administracije i izraziti kritičar administracije, sada predsjeda tvrtkom Good Harbor Consulting, specijaliziranom za domovinsku sigurnost i protuterorističko djelovanje. James Woolsey, direktor CIA-e do 1995., radi u Paladin Capital Group, privatnoj ulagačkoj tvrtki koja ulaže u tvrtke domovinske sigurnosti, te obnaša dužnost potpredsjednika tvrtke Booz Allen, jedne od vodećih u industriji domovinske sigurnosti. Joe Allbaugh, ravnatelj FEMA-e kojega je 11. rujna zatekao na dužnosti, uzeo je otpremninu osamnaest mjeseci nakon toga i utemeljio New Bridge Strategies, obećavajući da će služiti kao »most« između poslova i unosnog svijeta vladinih ugovora i ulagačkih prilika u Iraku. Na njegov položaj dolazi Michael Brown i odlazi samo dvije godine poslije da bi utemeljio Michael D Brown LLC, tvrtku specijaliziranu za pripreme za slučaj katastrofe.[23]

»Mogu li sada dati otkaz?«, piše Brown u već zloglasnom mejlu koji je uputio svom suradniku usred kataklizme nakon uragana Katrine.[24] A to bi, manje-više, bila bit cijele filozofije — ostati u vlasti dovoljno dugo, prigrabiti dovoljno zvučnu titulu u ministarstvu koje dijeli »masne« ugovore, prikupiti dovoljnu količinu povjerljivih podataka o mogućnostima prodaje, pa zatim dati otkaz i prodavati »svoje« bivšim kolegama. Državna služba tako se svela na, otprilike rečeno, izvidnički pohod s ciljem budućeg rada u kompleksu kapitalizma katastrofe.

Ipak, na neki način priče o korupciji i okretnim vratima ostavljaju pogrešan utisak. Naime, navode na zaključak da i dalje postoji jasna granica između države i kompleksa - koja je, ustvari, iščeznula još davno. Inovativnost Busheva razdoblja ne leži u brzini kojom političari prelaze iz jednog od tih svjetova u drugi, nego u broju pojedinaca koji svojim pravom smatraju istovremeno prebivati u oba svijeta. Ljudi kakvi su Richard Perle ili James Baker stvaraju politiku, savjetuju na najvišim razinama i govore za medije, predstavljajući se kao nepristrani stručnjaci i državnici, a istovremeno, su do grla utonuli u biznis privatiziranih ratova i obnove. Oni utjelovljuju ostvarenje najvišeg cilja korporatističke misije — konačno spajanje političkih i korporacijskih elita, u ime sigurnosti, pri čemu država igra ulogu ravnatelja poslovnoga ceha — i istovremeno biva najvećim izvorom poslovnih prilika... zahvaljujući ugovornoj ekonomiji.

Gdje god izranjala tijekom posljednjih trideset pet godina — od Santiaga ili Moskve, preko Pekinga pa sve do Bushevag Washingtona, alijansa između malobrojne korporacijske elite i desničarskih vlasti uvijek se proglašavala nekim vidom izopačenosti. Nazivali su je: mafijaški kapitalizam, oligarhijski kapitalizam, a danas pod Bushem - »kapitalizam ulizica«. No, tu nije riječ o izopačenju, upravo tome vodi cijeli križarski pohod Čikaške škole, zajedno sa svojom trojedinom opsesijom: privatizacijom, deregulacijom i razaranjem sindikata.

Rumsfeldova i Cheneyjeva tvrdoglava odbijanja da se odluče između dionica kompleksa katastrofe i njihovih javnih dužnosti prvi su znak da se rodila istinska korporacijska država. A znakova ima još mnogo.

Moć bivših

Jedna od temeljnih značajki Busheve administracije bila je oslanjanje na vanjske savjetnike i poslanike-slobodnjake koji su obavljali one ključne dužnosti: James Baker, Paul Bremer, Henry Kissinger, George Shultz, Richard Perle, kao i pripadnici Odbora za obrambenu politiku i Odbora za oslobođenje Iraka - imenujem samo nekoliko. Kongres je tijekom tih najvažnijih godina u kojima su se donosile odluke igrao ulogu pisara s gumenim pečatom, presude Vrhovnog suda smatrane su manje-više nježnim sugestijama, a ti, većinom dragovoljni, savjetnici raspolagali su neograničenim utjecajem.

Njihova moć izvire iz činjenice da su ti savjetnici ranije obnašali ključne dužnosti u vladi — sve redom bivši državni tajnici, bivši veleposlanici i bivši pomoćnici ministara obrane. Svi su već odavno otišli iz vlasti i u međuvremenu stvorili unosne karijere u kompleksu kapitalizma katastrofe. Budući da se vode kao ugovorni suradnici, a ne kao osoblje, većina njih za razliku od izabranih političara ne podliježe pravilima o sukobu interesa - ako uopće ičemu i podliježu. Posljedica toga bila je skidanje onih, takozvanih, okretnih vrata između vlasti i industrije i njihove zamjene »slavolukom« (kao što mi je rekao specijalist za nadzor katastrofe Irwin Redlener). Koristeći se reputacijom tih blistavih i časnih bivših političara, industrija katastrofe mogla je otvoriti dućan usred vlade.

Kad je James Baker, u ožujku 2006. godine, imenovan supredsjedavajućim Skupine za iračke studije, savjetničke skupine sa zadaćom iznalaženja preporuke za nov napredak u Iraku, doslovno opipljivo se osjetilo obostrano olakšanje - eto političara staroga kova, političara koji je državu vodio u onim mirnijim vremenima, zrelog političara. Baker je nedvojbeno veteran onog razdoblja američke vanjske politike koje nije toliko nepromišljeno

kao ovo današnje. Samo, to je bilo petnaest godina ranije. Dakle, tko je James Baker danas?

Jednako kao i Cheney, nakon odlaska iz vlade po završetku mandata Busha starijeg, James Baker III. je iz svojih državnih veza izvukao pravo bogatstvo. Osobito su se unosnima pokazali prijatelji koje je stekao u Saudijskoj Arabiji i Kuvajtu za vrijeme prvog Zaljevskog rata.[25] Baker Botts, njegova odvjetnička tvrtka sa sjedištem u Houstonu, zastupa saudijsku kraljevsku obitelj, zatim Halliburton i Gazprom, najveću rusku naftnu kompaniju, te je jedna od vodećih odvjetničkih tvrtki za naftu i plin na svijetu. Također je postao dioničar u tvrtki Carlyle Group i od te je iznimno tajanstvene kompanije zaradio, kako se procjenjuje, nekih 180 milijuna dolara.[26]

Carlyle je iz rata izvukao golemu dobit zahvaljujući prodaji robotskih sustava, sustava obrambenih komunikacija i unosnom ugovoru s Irakom za obučavanje policije što ga je sklopio holding tvrtke, USIS. Kompanija vrijedna 56 milijardi dolara posjeduje i obrambeno orijentiranu investicijsku tvrtku koja se specijalizirala za pronalaženje vojnih tvrtki i njihovu promidžbu u javnosti, što se posljednjih godina pokazalo iznimno uspješnim poslom. »Najboljih 18 mjeseci u povijesti tvrtke«, izjavio je glavni Carlyleov dužnosnik za ulaganja, Bill Conway, misleći pritom na prvih 18 mjeseci iračkoga rata. »Zaradili smo i to stvarno brzo.« Irački rat, koji se dosad neupitno dokazao kao katastrofa, Carlyleovim je odabranim ulagačima donio rekordnih 6,6 milijardi dolara zarade.[27]

Kad je Bush mladi Bakera vratio u javni život, imenujući ga specijalnim poslanikom za pitanja iračkoga duga, Baker se nije morao povući ni iz Carlyle Groupa, kao ni Baker Bottsa, usprkos izravnoj povezanosti tih tvrtki s ratom. Isprva je nekoliko komentatora upozoravalo na ozbiljnu vjerojatnost sukoba interesa. *The New York Times* je objavio uvodnik u kojem se Baker poziva da odstupi s položaja u Carlyleu i Baker Bottsu, te tako očuva vjerodostojnost svoje funkcije poslanika za dugove. »Gospodin Baker je preduboko zadro u mrežu unosnih odnosa privatnoga biznisa, te tako djeluje kao moguće zainteresirana stranka u svim modelima reprogramiranja dugova«, stoji u uvodniku koji zaključuje da Bakeru neće biti dovoljno »odbaciti mogućnost zarade od klijenata izravno povezanih s iračkim dugovanjima... Da bi mogao časno vršiti svoju novu javnu dužnost, gospodin Baker mora odstupiti s one dvije privatne.«[28]

No, slijedeći primjer koji je postavio sam vrh administracije, Baker otvoreno odbija, a Bush podržava njegovu odluku i ostavlja mu dužnost da svjetske vlade nagovori da otpišu irački doslovno smrtonosni dug. Nakon

što je tu dužnost obavljao skoro godinu dana, dobila sam kopiju povjerljivog spisa koji dokazuje da se našao u neizmjerno ozbiljnijem i izravnijem sukobu interesa nego što se ranije pretpostavljalo. Riječ je o šezdeset stranica poslovnog programa što ga je podnijela skupina kompanija, od Carlylea pa sve do kuvajtske vlade, jednog od najvećih iračkih zajmodavaca. Konzorcij je ponudio da se iskoriste političke veze na najvišim razinama da od Iraka naplati 27 milijardi dolara neplaćenog duga Kuvajtu, preostalog još od Saddamove invazije — drugim riječima, da učini upravo suprotno od onoga što je Baker trebao raditi kao poslanik... dakle, uvjeriti vlade da treba otpisati iračke dugove iz Saddamove ere.[29]

Dokument naslovljen kao »Prijedlog pomoći kuvajtskoj vladi u zaštiti i naplati potražnji od Iraka«, predan je gotovo dva mjeseca *nakon* Bakerova imenovanja. U njemu se James Baker imenom navodi jedanaest puta, što jasno otkriva da će se Kuvajt okoristiti suradnjom s kompanijom koja zapošljava čovjeka zaduženog za brisanje iračkoga duga... samo, sve je to imalo svoju cijenu. U zamjenu za usluge, stoji u dokumentu, kuvajtska vlada mora u Carlyle Group uložiti milijardu dolara. Jasan primjer trgovanja utjecajem — plati Bakerovoj kompaniji da te štiti od Bakera. Taj sam dokument pokazala profesorici Kathleen Clark, vodećoj stručnjakinji za državnu etiku i propise koja predaje pravne znanosti na vašingtonskom Sveučilištu, a ona mi je rekla da se Baker našao u »klasičnom sukobu interesa. Stoji na obje strane transakcije: tobože treba zastupati interese Sjedinjenih Država, ali je istovremeno i viši savjetnik u Carlyleu, a Carlyle želi naplatiti svoju pomoć Kuvajtu pri izvlačenju novca iz Iraka«. Pošto je pregledala dokument, Clarkova je izjavila da su »Carlyle i druge kompanije iskorištavale Bakerov tadašnji položaj da pokušaju sklopiti sporazum s Kuvajtom koji izravno podriva interese Sjedinjenih Država«.

Dan nakon što je *The Nation* objavio moj napis o Bakeru, Carlyle je istupio iz konzorcija i tako odbacio mogućnost da zaradi milijardu dolara — nekoliko mjeseci kasnije Baker prodaje svoj udio u Carlyleu i daje ostavku na položaj glavnog savjetnika. No, šteta je već bila počinjena — kao poslanik, Baker se pokazao nesposobnim jer nije uspio osigurati otpis dugovanja koji je tražio Bush i koji je Iraku bio prijeko potreban. Tijekom 2005. i 2006., Irak je za Saddamov rat platio 2,59 milijardi dolara odšteta, najvećim dijelom Kuvajtu — bila su to sredstva, očajnički potrebna za rješavanje iračke humanitarne krize i za obnovu zemlje, osobito nakon povlačenja američkih tvrtki koje su stratile novac za pomoć i otišle ne dovršivši posao. Bakerova zadaća bila je otpisati 90 do 95 posto iračkoga duga. Umjesto toga, dug se reprogramirao te i dalje iznosi otprilike 99 posto iračkog BDP-a.[30]

I druga ključna područja iračke politike također su završila u rukama poslanika-slobodnjaka čije su tvrtke iz rata izvlačile rekordne profite. Bivši državni tajnik George Shultz vodio je Odbor za oslobođenje Iraka, grupu za pritisak koja nastaje 2002. godine, pošto je od Busheve Bijele kuće dobio zadatak da u javnosti stvori pozitivan odnos prema ratu. Naravno, Shultz je udovoljio zahtjevu. Budući da je njegov položaj bio odmah uz bok administraciji, imao je mogućnost poticati histeriju izazvanu izravnom prijetnjom koju je predstavljao Saddam, u potpunosti oslobođen bilo kakve obveze da dokazuje iznesene činjenice. »Ako u dvorištu zateknete zvečarku, ne čekate da vas ugrize pa tek onda poduzmete nešto u svoju obranu«, piše Shultz u *The Washington Postu*, u rujnu 2002. godine, pod naslovom: »Djelujmo odmah - opasnost je izravna. Saddam Hussein mora biti uklonjen«. Doduše, Shultz čitateljima nije otkrio da je, u to vrijeme, bio član upravnog odbora Bechtela, tvrtke u kojoj je mnogo godina proveo kao direktor. Tvrtka će, za obnovu zemlje koju je Shultz toliko žarko želio sravniti u prah i pepeo, pokupiti 2,3 milijarde dolara.[31] Dakle, u retrospektivi ipak vrijedi zapitati je li Shultz, u vrijeme kad je svijet pozivao da odmah skoči na noge, govorio kao zabrinuti viši državni dužnosnik ili kao predstavnik Bechtela... ili možda i Lockheed-Martina?

Danielle Brian, izvršna direktorica neprofitne skupine Projekt nadzora vlade, izjavljuje ovo: »Nemoguće je razlučiti gdje završava vlada, a gdje započinje Lockheed«. Još je teže razlučiti gdje završava Lockheed, a gdje započinje djelokrug Odbora za oslobođenje Iraka. Skupinu koju je vodio Shultz, i koja je pozivala na rat, okupio je Bruce Jackson koji je, samo tri mjeseca prije toga, radio kao potpredsjednik za strategiju i planiranje u Lockheed-Martinu. Jackson kaže da su ga »ljudi iz Bijele kuće« zamolili da osnuje skupinu — koju je napučio starim drugovima iz Lockheeda. Osim Jacksona, u skupinu su iz Lockheeda prešli Charles Kupperman, dopredsjednik tvrtke zadužen za svemirske i strateške rakete, i Douglas Graham, Lockheedov direktor proizvodnje obrambenih sustava. Unatoč tome što se odbor na izričit zahtjev Bijele kuće osniva kao mašinerija ratne propagande, nijedan od članova nije morao odstupiti s položaja u Lockheedu, niti prodati dionice. Što je članovima odbora bila prava blagodat jer je cijena Lockheedove dionice skočila 145 posto zahvaljujući ratu koji su potpomogli osmisliti — s 41 dolar u ožujku 2003., na 102 dolara u veljači 2007.[32]

Zatim je tu i Henry Kissinger koji je pokrenuo kontrarevoluciju pružajući podršku Pinochetovom državnom udaru. U svojoj knjizi *State of Denial*, objavljenoj 2006. godine, Bob Woodward otkriva da se Dick Cheney svaki mjesec sastajao s Kissingerom, dok se Bush s njim susretao

otprilike svaka dva mjeseca, »što ga čini najredovitijim i najučestalijim Bushevim savjetnikom za vanjskopolitička pitanja«. Cheney je izjavio Woodwardu: »S Henryjem Kissingerom vjerojatno sam razgovarao više nego s ikim drugim.«[33]

Ali, koga je to Kissinger zastupao tijekom svih tih susreta na samome vrhu? Jednako kao i Baker i Shultz, i on je bio državni tajnik, ali tu dužnost nije obnašao već tri desetljeća. Od 1982. godine, kad je utemeljio svoju privatnu i prilično tajnovitu tvrtku Kissinger Associates, posao mu je bio zastupati niz klijenata koji, po pričama, sežu od Coca-Cole i Union Carbidea, do Hunt Oila i građevinskog diva Fluora (jednog od najvećih dobitnika ugovora za obnovu Iraka), pa čak i njegova starog partnera u čileanskim tajnim operacijama, tvrtke ITT.[34] Dakle, kad se sastajao s Cheneyjem, je li se ponašao kao stari državnik ili, pak, kao skupo plaćeni lobist za svoju naftnu i građevinsku klijentelu?

Kissinger je jasno naznačio čemu (i kome) je odan još u studenome 2002. godine kad ga je Bush imenovao predsjedavajućim Komisije za istragu 11. rujna, što je možda najvažnija funkcija na koju se uopće može nekog domoljuba pozvati iz mirovine. No, kad su obitelji žrtava od Kissingera zatražile da objavi popis svojih klijenata (korporativnih), odbio je u javnosti dokazati vlastitu vjerodostojnost i transparentnost. Umjesto da otkrije imena klijenata, radije je dao ostavku na položaj predsjednika Komisije.[35]

Richard Perle, Kissingerov prijatelj i poslovni suradnik, donijeti će istu odluku samo godinu dana kasnije. Tog dužnosnika Ministarstva obrane tijekom Reaganovog mandata Rumsfeld je zamolio da predsjeda Odborom za obrambenu politiku. Prije nego što je Perle preuzeo dužnost Odbor je bio spokojna savjetodavna skupina i sredstvo kojim su ranije uprave prenosile svoja iskustva sadašnjim djelatnicima. Perle ga je pretvorio u privatnu platformu i služio se zvučnom titulom da u medijima silovito zagovara preventivni napad na Irak. Odborom se služio i za druge svrhe. Istraga koju je Seymour Hersh proveo za *The New Yorker* otkriva da se položajem služio da svojoj novoj tvrtki osigura ulaganja. Pokazalo se da je Perle jedan od prvih kapitalista katastrofe nakon 11. rujna - samo dva mjeseca nakon napada utemeljuje poduzetničku tvrtku Trireme Partners, i ulaže u tvrtke koje razvijaju proizvode i usluge povezane s domovinskom sigurnošću i obranom. U pismima kojima nudi poslovnu suradnju, Trireme se hvasta svojim političkim vezama: »Trojica članova upravnog odbora Trireme trenutačno savjetuju ministra obrane Sjedinjenih Američkih Država dok sudjeluju u radu Odbora za obrambenu politiku SAD.« Ta trojica bili su Perle, njegov prijatelj Gerald Hillman i Henry Kissinger.[36]

Jedan od prvih Perleovih ulagača bio je Boeing, drugi po veličini Pentagonov dobavljač — koji je, s 20 milijuna dolara pripomogao da Trireme »zaplovi«. Perle je tada postao istaknuti Boeingov zagovornik i napisao uvodnik u kojem podržava Boeingov iznimno upitan, 17 milijardi dolara vrijedan ugovor za izradu letećih cisterni s Pentagonom.[37*]

Iako je Perle svojim ulagačima ispričao sve o svom utjecaju u Pentagonu, nekoliko njegovih kolega iz Odbora za obrambenu politiku tvrdi da ih je propustio izvijestiti o Triremeu. Tijekom saslušanja o tvrtki jedan od ispitanih opisao ju je kao »sam rub, ili drugu stranu ruba etičkog zemljovida«. Na kraju je i Perlea pridavila mreža sukoba interesa, pa je i on, jednako kao i Kissinger, morao odlučiti — stvarati obrambenu politiku ili zarađivati na Ratu protiv terora. U ožujku 2003., baš kad je započinjao rat u Iraku, i kad se rađao novi Eldorado za ugovorne suradnike, Perle je odstupio s položaja predsjednika Odbora za obrambenu politiku.[38]

Richarda Perlea ništa ne može toliko razbjesniti kao tvrdnja da njegovo zagovaranje neograničenog rata kojim će dokrajčiti sve zlo ni u kojem slučaju ne utječe na mogućnost da upravo na toj tvrdnji ostvari divovski osobni profit. Na CNN-u je Wolf Blitzer Perleu »servirao« Hershevu primjedbu da je »osnovao tvrtku koja može zaraditi na ratu«. Iako se tvrdnja činila samom po sebi jasnom, Perle je eksplodirao, proglasio Hersha, dobitnika Pulitzerove nagrade, »pojavom najbližom terorizmu u povijesti američkog novinarstva, iskreno govoreći«. Zatim je rekao Blitzeru: »Ne vjerujem da će tvrtka zaraditi na ratu... Sama pretpostavka da je moj svjetonazor povezan s mogućnosti ulaganja u obranu domovine potpuna je besmislica.«[39]

Čudna tvrdnja. Ako tvrtka za poduzetnička ulaganja koja investira u sigurnosne i obrambene kompanije uspije ne zaraditi na ratu, to bi, u svakom slučaju, značilo iznevjeriti ulagače. Taj je događaj urodio cijelim nizom pitanja o ulozi koju igraju pojave kakva je Perle, koja prebiva u zoni sumraka između kapitalista katastrofe, javnog intelektualca i tvorca politike. Kad bi Lockheedov ili Boeingov direktor na Fox Newsu zagovarao promjenu vlasti u Iranu (kao što je to učinio Perle), očitim bi osobnim interesom potro sve intelektualne argumente koje bi mogao iznijeti. No, Perlea se i dalje predstavlja kao »analitičara«, kao pentagonskog savjetnika, možda i

* Posao s cisternama pretvorio se u najveći skandal u novijoj povijesti Pentagona, zbog kojega su viši dužnosnik Ministarstva obrane i jedan Boeingov direktor »aterirali« u zatvor. Dužnosnik je u Boeingu pregovarao o mogućnosti zaposlenja u trenutku kad je sporazum krenuo nizbrdo. Uslijedila je istraga tijekom koje su Rumsfelda ispitivali zašto nije primijetio da se tijekom njegova mandata obavljaju prljavi poslovi. Odvratio je da se ne može prisjetiti svih pojedinosti svoje uloge u sklapanju sporazuma koji je trebao »pojesti« između 17 i 30 milijardi dolara poreznih obveznika. »Ne sjećam se da sam ga odobrio. Ali se također sigurno ne sjećam ni da ga nisam odobrio - ako tako želite.« Rumsfelda su prekorili zbog lošeg upravljanja, ali bi i njegova zaboravnost također mogla biti pokazateljem koliko se često ministar obrane povlačio iz rasprava o nabavi da, na taj način, izbjegne pojavu sukoba interesa sa svojim brojnim holdinzima koji su povezani s obranom.

kao »neokonzervativca«, ali nikad ni traga izjavi da bi možda mogao biti samo trgovac oružjem obdaren zadivljujuće bogatim rječnikom.

Kad god se pripadnici te vašingtonske klike suoče s vlastitim ekonomskim interesima u ratovima koje podržavaju, svi redom reagiraju jednako kao i Perle: tvrdnje su u potpunosti neutemeljene, prizemne, graniče s terorizmom. Neokonzervativci - ta skupina kojoj pripadaju Cheney, Rumsfeld, Shultz, Jackson i, usudila bih se tvrditi, Kissinger - svim se silama trude prikazati kao čisti intelektualci, tvrdokorni realisti koje pokreću ideologija i uzvišene ideje, svjetovima daleko od profita. Na primjer, Bruce Jackson izjavljuje da Lockheed nije odobravao njegovo sudjelovanje u kreiranju vanjske politike izvan radnog vremena. Perle je izjavio da mu je veza s Pentagonom nanijela poslovni gubitak, jer »to znači da ima stvari... koje se ne smiju ni izreći niti činiti«. Perleov partner Gerald Hillman ustrajno tvrdi da Perle »nije stvorenje financija. On nema nikakve želje za financijskim dobitkom«. Douglas Feith je, dok je radio kao politički podtajnik Ministarstva obrane, tvrdio da su »bivše potpredsjednikove veze s kompanijom (Halliburton) odbijale dužnosnike vlade i nikako ih nisu poticale da s njom sklope ugovor, unatoč tome što je bilo pravilno dodijeliti ugovor KBR-u (Kellogg, Brown and Root, bivšoj Halliburtonovoj podružnici).«[40]

Čak i oni najžešći kritičari običavaju neokonzervativce prikazivati kao pravovjerne, kao one koje isključivo pokreće posvemašnja predanost nadmoći američke i izraelske snage, toliko sveobuhvatna da su spremni, sve u ime »sigurnosti«, žrtvovati čak i ekonomske interese. Ta je razlika istovremeno i umjetna i pati od amnezije. Pravo na neograničenu potragu za zaradom oduvijek je ležalo u samoj srži neokonzervativne ideologije. Prije 11. rujna, zahtjevi za radikalnom privatizacijom i napadi na javnu potrošnju bili su glavni pokretači neokonzervativnog pokreta - do srži natopljenog friedmanizmom — u trustovima mozgova kakvi su American Enterprise Institute, Heritage ili Cato.

Pošavši u Rat protiv terora neokonzervativci nisu odbacili svoje korporatističke ekonomske ciljeve; samo su otkrili nov i još učinkovitiji način njihova ostvarenja. Naravno, ti vašingtonski jastrebovi teže ostvarenju vladarske uloge Sjedinjenih Država u svijetu, kao i Izraela na Bliskom istoku. Ipak, nemoguće je odvojiti taj vojni projekt - beskonačan rat u inozemstvu i policijska država kod kuće - od interesa kompleksa kapitalizma katastrofe koji je izgradio industriju vrijednu mnogo milijardi dolara upravo na temeljima tih pretpostavki. Spoj političkih i profiterskih ciljeva najjasnije se otkriva na bojišnicama Iraka.

6. dio
Irački puni krug
Šok svih šokova

Operacije u kojima se primjenjuje taktika šoka rizične su po tome što tijekom njihove provedbe može doći do »neplaniranih posljedica«, kao i do izazivanja nepredviđenih reakcija. Na primjer, neprekidni napadi na državnu infrastrukturu, elektroenergetsku mrežu ili ekonomski sustav mogu stvoriti tolike poteškoće da će reakcija koja slijedi u daleko većoj mjeri osnažiti umjesto da oslabi protivnikovu volju za borbom.

Potpukovnik John N. T. Shanahan,
»Operacije šoka«, *Air & Space Power,* 15. listopada 2001.

Izravna fizička okrutnost stvara samo i jedino odbojnost, neprijateljstvo i sve veći prkos... Ispitanike koji su podnijeli bol daleko se teže obraduje drugim metodama. Tim načinom subjekt ispitivanja nije pokoren, nego su mu obnovljeni samouvjerenje i zrelost.

Kubark Counterintelligence Interrogation, CIA-in priručnik, 1963.

16. Brisanje Iraka

U potrazi za bliskoistočnim »modelom«

> Introvertirani shizofrenik ili melankolik može se usporediti s utvrđenim gradom koji je zatvorio dveri i odbija trgovati s ostatkom svijeta... U zidu nastane rupa i tako se ponovno uspostavlja dodir sa svijetom. Na nesreću, ne možemo nadzirati količinu štete koja nastaje tijekom napada.
>
> Andrew M Wyllie, britanski psihijatar, o elektrokonvulzivnoj terapiji, 1940.[1]

> Vjerovao sam da u svijetu nakon 11. rujna mudro korištenje nasilja može djelovati terapeutski.
>
> Richard Cohen, kolumnist *Washington Posta,* o podršci koju je pružao invaziji na Irak[2]

BILO JE TO U OŽUJKU 2004. U Bagdadu nisam uspjela provesti ni tri sata, a sve je pošlo po zlu. Kao prvo, naš se auto nije pojavio na kontrolnoj točki na aerodromu, pa smo moj fotograf Andrew Stern i ja morali stopirati za vožnju, kako se tada govorilo, »najopasnijom cestom na svijetu«. Kad smo se uspjeli dovući do hotela smještenog u živahnoj četvrti Karada, tamo nas je dočekao Michael Birmingham, irski mirovni aktivist koji se u Bagdad preselio prije invazije. Upitala sam ga može li me upoznati s nekoliko Iračana koje zabrinjava program privatizacije njihove ekonomije. »Ovdje nitko ne mari za privatizaciju«, rekao nam je Michael. »Ovdje je važno samo preživjeti.«

Uslijedila je napeta rasprava o moralnosti uvođenja političkih programa u ratne zone. Michael nije želio reći da Iračani ne podržavaju program privatizacije, nego samo da najveći dio stanovništva ima veće brige na pameti. Brinuli su zbog bombi koje su eksplodirale po njihovim džamijama, ili su tragali za pokojim rođakom koji je nestao u zatvoru Abu Ghraib kojim je upravljala američka vojska. Razmišljali su kako će za sutra pribaviti vodu za piće i pranje — a ne sprema li se neka strana kompanija privatizirati njihov vodovod, da bi im ga prodala natrag samo godinu dana kasnije.

Tvrdio je da došljaci imaju zadatak pokušati dokumentirati stvarnost rata i okupacije, a ne odlučivati o popisu iračkih prioriteta.

Branila sam se najbolje što sam mogla, govoreći da baš i ne sanjam o pomisli da se Irak proda Bechtelu ili ExxonMobilu - taj je proces tada bio u svojim početnim fazama i predvodio ga je najviši izaslanik Bijele kuće u Iraku, L. Paul Bremmer III. Mjesecima sam izvještavala o rasprodaji iračkog vlasništva s trgovinskih izložbi po hotelskim dvoranama, potpuno nadrealističkih događanja prilikom kojih su prodavači pancirki plašili poslovne ljude pričama o odsječenim udovima dok su američki dužnosnici zaduženi za trgovinu sve uvjeravali da stanje nije tako loše kakvim ga prikazuju na televiziji. »Najbolje vrijeme za ulaganje jest dok još ima krvi po tlu«, iskreno mi je izjavio jedan delegat, sudionik vašingtonske konferencije »Obnova Iraka — 2«.

Činjenica da je Bagdadu bilo teško pronaći ljude koje zanima razgovor o ekonomiji, ustvari nimalo ne iznenađuje. Tvorci te invazije čvrsto vjeruju u doktrinu šoka — znali su da je moguće, dok se Iračani pretežito bave svakodnevnim preživljavanjem, kriomice rasprodati zemlju i ishod objaviti kao gotov čin. Za to su vrijeme novinari i aktivisti bar naizgled pozornost usmjerili na spektakularne »tvarne« napade, zaboravljajući pritom da se oni koji najviše grabe nikad ne pokazuju na ratištu. A u Iraku je toga bilo na pretek - ne samo treća po veličini svjetska ležišta nafte, nego i sam teritorij, kao jedna od posljednjih svjetskih utvrda koja se branila pred navalom stvaranja globalnog tržišta utemeljenog na Friedmanovoj viziji neobuzdanog kapitalizma. Nakon što je križarski pohod pokorio Latinsku Ameriku, Afriku, Istočnu Europu i Aziju, arapski ga je svijet pozivao kao posljednju granicu.

Dok smo se Michael i ja natezali u raspravi, Andrew je otišao na balkon zapaliti cigaretu. Kad je otvorio staklena vrata, učinilo nam se da je sav zrak isisan iz sobe. Pred prozorom je lebdjela vatrena lopta nalik lavi, tamnocrvena i prošarana crnim. Zgrabili smo cipele i u čarapama se sjurili stubištem s petoga kata. Predvorje je bilo zatrpano razbijenim staklom. A iza ugla, u ruševinama je ležao hotel Mount Lebanon, zajedno sa susjednom zgradom - razorila ih je pola tone teška bomba u dotad najvećem napadu te vrste od kraja rata.

Andrew je s kamerama odjurio prema ruševinama; ja sam se pokušala suspregnuti, ali sam na kraju potrčala za njim. Nakon samo tri sata u Bagdadu, već sam kršila jedno od svojih pravila — ne trči za bombama. Po povratku u hotel, svi neovisni reporteri i pripadnici nevladinih udruga pili su arak i pokušavali u red dovesti razinu adrenalina. Svi su mi se cerekali i pozdravljali nas: »Dobro došli u Bagdad!« Pogledala sam Michaela i nijemo smo to sebi

priznali — da, imao je pravo. Točku na »i« stavio je rat: »Ovdje raspored rade bombe, a ne novinari«, što je istina. Ne samo što u svoj vrtlog usišu sav kisik, one traže sve — našu pozornost, naše suosjećanje, naš užas.

Te noći pomislila sam na Claudiu Acuńu, nesvakidašnju novinarku koju sam dvije godine ranije upoznala u Buenos Airesu i koja mi je dala primjerak »Otvorenog pisma pisca vojnoj hunti« Rodolfa Walsha. Upozorila me da nas je takvo neopisivo nasilje sposobno spriječiti da otkrijemo čijim interesima služi. Naša objašnjenja zašto se rat vodi, rijetko su nadilazila odgovore dulje od jedne riječi: nafta, Izrael, Halliburton. Većina nas se odlučila suprotstaviti ratu kao činu bezumlja jednog predsjednika koji sebe smatra kraljem, kao i njegova britanskog pomoćnika koji se želio naći na pobjedničkoj strani povijesti. Jedva da su ikoga zanimale postavke da je rat ustvari promišljena politička odluka, da su arhitekti invazije oslobodili krajnje nasilje zato što miroljubivim sredstvima nisu bili sposobni razvaliti zatvorene bliskoistočne ekonomije, i da je razina terora razmjerna veličini dobitka.

Invazija na Irak javnosti se »prodala« na temelju straha od oružja masovnog uništenja jer su, kako je to objasnio Paul Wolfowitz, OMU »jedina tema o kojoj se svi mogu složiti« — drugim riječima, izlika temeljena na najnižem zajedničkom nazivniku.[3] Doduše, postoji i ona rjeđa inačica koju zagovaraju intelektualno nastrojeni zagovornici rata, a to je teorija »modela«. Prema tvrdnjama pravovjernih koji je promiču, a među njima je mnogo onih koji se poistovjećuju s neokonzervativcima, terorizam izvire iz više lokacija u arapskom i muslimanskom svijetu — otmičari zrakoplova 11. rujna potječu iz Saudijske Arabije, Egipta, Ujedinjenih Arapskih Emirata i Libanona; Iran financira Hezbollahh; Sirija ugošćuje vodstvo Hamasa; Irak šalje novac obiteljima palestinskih bombaša-samoubojica. To je tim zagovornicima rata koji napade na Izrael izjednačuju s napadima na Sjedinjene Države, kao da nema nikakve razlike između tog dvoga, dostatno da cjelokupnu regiju proglase mogućim rasadnikom terorizma.

Dakle, što je to s tim dijelom svijeta, pitaju, koji proizvodi teroriste? Ideološki slijepi da američku ili izraelsku politiku prepoznaju kao čimbenik »proizvodnje«, a još manje kao izazov, kao pravi uzrok navode nešto drugo - manjak »slobodnotržišne« demokracije u regiji.[4*]

* Val slobodnog tržišta zaobišao je tu regiju zbog nekoliko razloga. Najbogatije države - Kuvajt, Saudijska Arabija i Emirati - toliko su prenatrpane naftnom gotovinom da su se uspjele sačuvati od zaduživanja i, posljedično tome, izvan su MMF-ova dohvata (84 posto saudijske ekonomije, na primjer, i dalje je pod državnim nadzorom). Irak posjeduje velik dug koji je zaostao još od rata protiv Irana, all je usporedno s početkom ere globalizacije završio prvi Zaljevski rat i Irak se našao na udaru strogih sankcija - ne samo da nije bilo »slobodne trgovine«, nego, doslovno, nije bilo nikakve trgovine unutar legalnih okvira.

Budući da se cijeli arapski svijet nije moglo pokoriti odjednom, kao katalizator je trebala poslužiti jedna država. Sjedinjene Države napast će tu državu i pretvoriti je, kao što je Thomas Friedman, vodeći medijski »prodavač« teorije, izjavio: »u drugačiji model u samome srcu arapsko-muslimanskog svijeta«, model koji će posljedično izazvati niz demokratsko-neoliberalnih odjeka diljem regije. Joshua Muravchik, pripadnik American Enterprise Institutea, predvidio je »tsunami diljem islamskoga svijeta«, zatim u »Teheranu i Bagdadu«, dok je arhikonzervativni Michael Ledeen, savjetnik Busheve administracije opisao taj cilj kao »rat za preobrazbu svijeta«.[5*]

U okvirima unutarnje logike same teorije, borba protiv terorizma, širenje pionirskog kapitalizma i održavanje izbora stopili su se u jedan, jedinstveni projekt. Bliski istok »očistit će se« od terorista i stvorit će se divovska zona slobodne trgovine; zatim će se sve to »zabetonirati« izborima nakon samog čina — dakle, paket tri-u-jedan. George W. Bush poslije objašnjava taj program jednom jedinom frazom: »širiti slobodu u ugroženoj regiji«, što su mnogi pogrešno protumačili kao romantičarsku predanost demokraciji.[6] Samo, to je oduvijek bio onaj drugi vid slobode, slobode koja se ponudila Čileu tijekom sedamdesetih, kao i Rusiji u devedesetima — slobode zapadnim multinacionalnim kompanijama da se hrane svježe privatiziranim državama — to je središte teorije modela. Predsjednik je to kristalno jasno dao do znanja samo osam dana nakon proglašenja okončanja velikih sukoba u Iraku, najavivši plan »stvaranja američko-bliskoistočne zone slobodne trgovine u sljedećih deset godina«.[7] Cheneyjeva kći Liz, veteranka avanture ruske šok-terapije, zasjela je na čelo projekta.

Kad je ideja o invaziji neke arapske države i njezine preobrazbe u model-državu prvi put dobila na težini nakon 11. rujna, na površinu je izbilo nekoliko mogućih kandidata: Irak, Sirija, Egipat i, miljenik Michaela Ledeena, Iran. Ipak, Irak se nametnuo kao najpovoljnije rješenje. Osim golemih rezervi nafte, Irak se činio kao pogodno središnje mjesto za vojne baze jer je Saudijska Arabija djelovala manje pouzdano, a Saddam je, koristeći kemijsko oružje protiv vlastitog naroda, ionako već bio omražena pojava.

Sama postavka da je nepristupanje Vašingtonskom konsenzusu dovoljan razlog za invaziju na stranu državu možda zvuči pretjerano - ipak, postoji presedan. Kad je NATO, 1999. godine, bombardirao Beograd, službeni razlog bila su Miloševićeva pretjerana kršenja ljudskih prava koja su užasnula svijet. No, u malo poznatim otkrićima, godinama nakon rata na Kosovu, Strobe Talbott, zamjenik državnog tajnika tijekom Clintonovog mandata i vodeći američki pregovarač tijekom rata, daje neizmjerno manje idealizirano objašnjenje. »Budući da su nacije diljem regije željele provesti ekonomske reforme, ublažiti etničke napetosti i proširiti opseg civilnoga društva, Beograd kao da je uživao neprekidno se krećući u suprotnom pravcu. Nije nimalo čudno da su se NATO i Jugoslavija naposljetku sudarili. NATO-ov rat najbolje objašnjava jugoslavenski otpor širenju trendova političkih i ekonomskih reformi, a ne patnje kosovskih Albanaca.« Ta Izjava pojavljuje se 2005. godine u knjizi *Collision Course: NATO, Russia and Kosovo,* koju je napisao John Norris, bivši Talbotov direktor komunikacija.

Postoji još jedan, često previđani čimbenik, a taj je da je Irak posjedovao prednost poznatog teritorija.

Zaljevski rat, 1991. godine, bio je posljednja velika kopnena ofenziva Sjedinjenih Država u kojoj su sudjelovale stotine tisuća vojnika — još dvanaest godina nakon toga u Pentagonu se taj sukob koristio kao model u vježbaonicama, pri obuci i izvedbi složenih ratnih igara. Jedan primjer teorije nastale iz tih igara jest izvješće koje je Donaldu Rumsfeldu raspalilo maštu — naslov je glasio *Šok i stupor — brzo postizanje premoći.* Djelo skupine tvrdolinijaških stratega Sveučilišta za nacionalnu obranu. Izvješće iz 1996. godine nameće se kao opće primjenjiva vojna doktrina, ali u biti govori o ponovnom vođenju Zaljevskoga rata. Vodeći tvorac, umirovljeni mornarički zapovjednik Harlan Ullman, objašnjava da se projekt rodio kad su generala Chucka Homera, zapovjednika zrakoplovstva u invaziji 1991., pitali što mu je u borbama protiv Saddama Husseina zadavalo najveće probleme. Odgovorio je da nije znao gdje »zabiti čavao« kojim će uništiti iračku vojsku. »Šok i stupor«, piše Ullman (tvorac te fraze), »bavi se pitanjem — kad bi bilo moguće ponoviti Pustinjsku oluju, kako bi bilo moguće pobijediti u dvostruko kraćem roku i s daleko manjim brojem snaga?... Ključ uspjeha leži u pronalaženju točaka za Homerove »čavle«, točke koje, ako se napadnu, uzrokuju trenutačan slom neprijateljskih snaga«.[8] Autori su vjerovali da će se vojska Sjedinjenih Država, ako ikad dobije novu priliku boriti se protiv Saddama, naći u neizmjerno povoljnijem položaju i lakše pronaći »ulazne točke«, zahvaljujući novoj satelitskoj tehnologiji i otkrićima na području preciznog oružja, što će omogućiti zabijanje »čavala« dotad neviđenom točnošću.

Irak je imao još jednu prednost. Dok se američka vojska bavila maštanjem o reprizi Pustinjske oluje s tehnološkim inovacijama, što se može opisati kao razlika između »Atarija i PlayStationa«, kako je naveo jedan komentator, iračke vojne snage brzo su nazadovale, nagrizane sankcijama i, doslovno, raspuštene programom nadzora oružanih snaga koji su provodili Ujedinjeni narodi.[9] To je značilo da je Irak, u usporedbi s Iranom ili Sirijom, izgledao kao poprište rata koji je najlakše dobiti.

Thomas Friedman otvoreno je iznio pravo značenje razloga zašto je Irak izabran kao model. »U Iraku se nećemo baviti izgradnjom nacije. U Iraku stvaramo naciju«, pisao je — kao da je traganje za velikom, naftom bogatom, arapskom nacijom koju treba stvoriti iz temelja potpuno prirodno, čak i »plemenito« djelo u dvadeset prvom stoljeću.[10] Friedman se nalazi među mnogim jednokratnim zagovornicima rata koji su otada izjavljivali

da nisu mogli predvidjeti pokolj koji će uslijediti nakon invazije. Teško je razumjeti kako im je promaknula takva sitnica. Irak nije bio prazno mjesto na zemljovidu — bio je i ostaje kultura stara jednako kao i ljudska civilizacija, iznimno antiimperijalistički nastrojena, prepuna snažnog arapskog nacionaliizma, duboko ukorijenjenih vjerovanja, u kojoj je najveći dio odraslog muškog stanovništva prošao vojnu obuku. Ako se »stvaranje nacije« trebalo dogoditi Iraku, što je u tom slučaju trebala postati nacija koja se tamo zatekla? Od samog početka neizgovorena pretpostavka glasi da bi najvećim dijelom trebala nestati i tako očistiti teren za taj uzvišeni eksperiment - ideja koja u sebi sadrži, i to u samoj svojoj srži, samouvjerenost nesvakidašnjeg kolonijalističkog nasilja.

Trideset godina ranije, kad je kontrarevolucija Čikaške škole prvi put iz udžbenika zakoračila u stvarni svijet, pokušavala je i izbrisati nacije i umjesto njih stvoriti neke nove. Baš kao i Irak 2003. godine, i Čile je 1973. trebao poslužiti kao model za cijeli buntovni kontinent - što je i bio tijekom mnogih godina. Okrutni režimi koji su primjenjivali ideje Čikaške škole tijekom sedamdesetih shvaćali su da će u ime novih, idealiziranih nacija koje su se trebale roditi u Čileu, Argentini, Urugvaju i Brazilu, morati doslovno iskorijeniti čitave društvene skupine kao i njihove kulturne zasade.

U državama koje su patile zbog političkih čistki, dolazilo je do kolektivnih napora u cilju pomirenja s takvom nasilnom povijesti - odbori za istinu, iskapanja neobilježenih grobnica i začeci suđenja za ratne zločine. No, latinoameričke hunte nisu radile same — i prije i nakon pučeva podržavao ih je Washington, o čemu postoji obilna dokumentacija. Na primjer, godine 1976., u godini argentinskog državnog udara, kad su tisuće mladih aktivista nestali iz svojih domova, hunta je primala punu novčanu potporu Washingtona. (»Ako se nešto mora obaviti, onda to obavite što brže«, bio je izjavio Kissinger.[11]) Te je godine predsjednik bio Gerald Ford, šef kabineta Dick Cheney, Donald Rumsfeld je bio ministar obrane, a Kissingerov izvršni pomoćnik bio je častohlepan mladi čovjek imenom Paul Bremer. Njih nije dodirnuo nijedan proces s ciljem ostvarivanja pravde ili otkrivanja istine, usprkos njihovu podupiranju hunti, nakon čega su nastavili uživati u dugotrajnim i uspješnim karijerama. I to toliko dugo da su tri desetljeća kasnije i dalje bili u igri, sposobni da u Iraku provedu zapanjujuće sličan — iako neizmjerno krvaviji — eksperiment.

U svome nastupnom govoru 2005. godine George W. Bush je opisao razdoblje između završetka Hladnog rata i početka Rata protiv terora kao »godine spokoja, godine odmora — nakon kojih je stigao dan vatre«.[12]

Invazija na Irak označila je silovit povratak ranijim tehnikama pohoda slobodnog tržišta — korištenje krajnjim šokom kojim se brišu i uklanjanju sve prepreke stvaranju modela korporatističke države, slobodne od svih mogućih utjecaja.

Ewen Cameron, psihijatar na CIA-inu platnom spisku, onaj koji je pokušao »promijeniti uzorak« pacijenata tako što je u njih izazivao regresiju do infantilnog stanja, vjerovao je da, ako slab šok koristi tome cilju, onda snažan šok koristi još i više. I onda je mozgove zasipao svime čega se sjetio — električnom strujom, halucinogenim tvarima, senzornom deprivacijom, preopterećenjem osjetila - svime što može prebrisati ono što je bilo i stvoriti praznu ploču na koju će on utiskivati nove misli, nove uzorke ponašanja. Bila je to strategija invazije i okupacije Iraka — samo neizmjerno većih dimenzija. Tvorci rata prekopali su globalni arsenal taktike šoka i odlučili iskoristiti sve — munjevita bombardiranja s dodatkom složenih psiholoških operacija, nakon kojih slijedi najbrži i sveobuhvatan politički i ekonomski program šok-terapije koji se ikad pokušalo ostvariti, s podrškom, u slučaju bilo kakva otpora, zatvaranjem onih koji se opiru i podvrgavanjem takvih zlostavljanju »bez rukavica«.

Cesto se u analizama rata u Iraku nailazi na zaključak da je invazija urodila »uspjehom«, ali da se okupacija pokazala neuspješnom. Takva procjena previda da su invazija i okupacija ustvari dva dijela jedinstvene strategije — bombardiralo se s ciljem brisanja ploče na kojoj će se stvoriti model-nacija.

Rat kao masovna tortura

Čini se da je stratezima invazije na Irak iz 2003. godine odgovor na pitanje »gdje zabiti čavle« glasio: svugdje. Za vrijeme prvog Zaljevskog rata, tijekom pet tjedana ispaljeno je oko tri stotine krstarećih projektila Tomahawk. Godine 2003., tristo osamdeset raketa lansira se u samo jednom danu. Između 20. ožujka i 2. svibnja, u tjednima »velikih borbi«, vojska Sjedinjenih Država izbacila je na Irak više od trideset tisuća bombi, i još dvadeset tisuća precizno navođenih krstarećih raketa - dakle 67 posto ukupne proizvedene količine toga oružja.[13]

»Strašno se bojim« rekla je za vrijeme bombardiranja Yasmine Musa, stanovnica Bagdada i majka troje djece. »Ne prođe nijedna minuta da se ne začuje ili ne osjeti da je negdje pala bomba. Mislim da ne postoji četvorni metar Iraka koji bi bio siguran.«[14] Što je značilo da *Šok i stupor* obavljaju svoje. Otvoreno gazeći ratne zakone koji zabranjuju kolektivno kažnjavanje,

Šok i stupor je vojna doktrina koja se ponosi ne samo uništavanjem neprijateljskih vojnih snaga nego i, kao što naglašavaju njezini autori, »društva kao cjeline« — masovni strah njezin je temeljni dio.

Još jedan čimbenik koji izdvaja *Šok i stupor* je potpuna svijest o ratu kao televizijskom spektaklu koji se istovremeno emitira za nekoliko skupina gledatelja: neprijatelju, Amerikancima u domovini i svima onima koji pomišljaju na stvaranje nereda. »Kad CNN u realnom vremenu prenosi video snimke napada, pozitivan učinak na podršku Saveznicima i negativan učinak na moguću podršku neprijatelju mogu odigrati ključnu ulogu«, stoji u priručniku *Šok i stupor** Od samog početka invazija je »izrežirana« kao poruka Washingtona svijetu, izrečena jezikom vatrenih kugli, zaglušujućih detonacija i vibracija koje ruše gradove. U *Doktrini 1 posto* Ron Suskind objašnjava da je Rumsfeldu i Cheneyju »osnovni poticaj za invaziju na Irak« bila želja »da stvore pokazni model kojim će kanalizirati ponašanje sviju onih dovoljno buntovnih da pribave razorno oružje ili na bilo koji način u pitanje dovedu autoritet Sjedinjenih Država«. *Šok i stupor* nije u tolikoj mjeri bila ratna strategija, koliko »globalni bihevioristički eksperiment«.[15]

Ratovanje je dijelom uvijek predstava, uvijek određen vid masovne komunikacije, ali je Rumsfeld svojim promicanjem tehnoloških i medijskih spoznaja koje je nakupio u poslovnom svijetu u središte američke vojne doktrine postavio marketing straha. Tijekom Hladnog rata strah od atomskoga napada bio je srž strategije odvraćanja — ideja je bila da rakete s atomskim glavama nikad ne izlete iz svojih silosa. Ovaj napad bio je drugačije vrste - Rumsfeldov rat koristiti će sve osim atomskoga oružja da stvori predstavu kojom će bombardirati osjetila, trgati i poigravati se emocijama i prenositi trajne poruke, služeći se ciljevima pomno odabranim zbog njihova simboličkog značenja i vrijednosti za televizijsko snimanje. Na taj je način Rumsfeldova teorija rata, dio njegova projekta »transformacije«, imala daleko manji broj dodirnih točaka sa strategijom »silom na silu«, omiljenom u generala koji su ga vječno sputavali, a daleko više s terorizmom kojem je Rumsfeld objavio beskrajni rat. Teroristi ne pokušavaju pobijediti pomoću izravnog sukoba — oni pokušavaju slomiti javni moral spektakularnim, televizičnim predstavama koje istovremeno otkrivaju protivnikove slabosti kao i njihovu vlastitu okrutnost. Ta se teorija skrivala iza napada 11. rujna, jednako kao što je poslužila kao temelj invaziji na Irak.

* Zaljevski rat 1991. godine bio je prva CNN-ova bitka, i iako je ideja o danonoćnim prijenosima uživo i dalje bila u pelenama, vojska je nije u potpunosti uključila u svoje ratne planove.

Šok i stupor se često predstavlja kao jednostavna strategija koja se služi nadmoćnom vatrenom silom, ali autori doktrine u njoj vide daleko više — kako sami tvrde, to je sofisticiran psihološki nacrt okrenut »izravno prema protivnikovoj javnoj volji za otporom«. Oruđe je poznato iz druge grane američkog vojnog kompleksa — senzorna deprivacija, preopterećenje osjetila, s ciljem izazivanja dezorijentacije i regresije. Neskriveno se oslanjajući na CIA-ine istražiteljske priručnike, u *Šoku i stuporu* stoji: »Grubo rečeno, trenutačnom dominacijom stječe se nadzor nad okolišem i paraliziraju se, i u velikoj mjeri preopterećuju protivnikova percepcija i poimanje stanja«. Cilj je »učiniti protivnika potpuno nemoćnim«. To uključuje strategije kakve su »manipulacija osjetilima i osjetima u realnom vremenu... doslovno »uključivanje i isključivanje 'svjetala' koja bilo kojem mogućem agresoru omogućuju sagledavanje ili poimanje uvjeta i događaja o kojima ovise njegove snage i, u konačnici, cjelokupno njegovo društvo«, jednako kao i »u određenom području neprijatelju u potpunosti oduzeti sposobnost komunikacije ili nadzora«.[16] Irak je mjesecima služio kao pokusni kunić u tom eksperimentu masovne torture — proces je počeo davno prije nego što su pale prve bombe.

Samo strahujte

Kad su 2002. godine američki agenti u zračnoj luci JFK oteli kanadskog državljana Mahera Arara i prebacili ga u Siriju kao žrtvu neuobičajenog izručenja, njegovi istražitelji služili su se već odavno iskušanom tehnikom torture. »Posjeli su me na stolac i jedan od njih počeo mi je postavljati pitanja... Ako nisam odgovorio dovoljno brzo, pokazao bi mi metalni stolac u kutu i upitao me: 'Hoćeš li zasjesti tamo?'... Bio sam prestravljen, nisam želio da me muče. Rekao bih bilo što samo da izbjegnem torturu.«[17] Arara su podvrgnuli tehnici poznatoj kao »pokazivanje instrumenata«, u američkom vojnom slengu poznatoj i kao »samo ti strahuj«. Mučitelji znaju da je jedno od najmoćnijih oružja upravo zatvorenikova mašta — često se samo pokazivanje »instrumenata« pokazuje učinkovitijim od same uporabe.

Kako se bližio dan invazije na Irak, američki su mediji dobili od Pentagona zadaću »da prestrave« Irak. »Taj dan nazivaju danom 'Z'«, započinje izvješće u dnevniku CBS-a dva mjeseca prije početka rata. »'Z' kao zračni napadi, toliko razorni da će Saddamovi borci ostati onesposobljeni ili će se odbijati boriti.« Zatim su gledatelji upoznali Harlana Ullmana, autora *Šoka i stupora,* koji je objasnio da »se time postiže učinak sličan učinku atomske bombe u Hiroshimi, ali da za ostvarenje nisu potrebni ni dani ni tjedni, nego minute«. Voditelj Dan Rather završava emisiju upo-

zorenjem: »Uvjeravamo vas da ovo izvješće ne sadrži nikakve podatke koje Ministarstvo obrane smatra moguće korisnim iračkoj vojsci.«[18] Mogao je ići i dalje — to je izvješće, kao i bezbroj drugih u tom razdoblju, bilo integralni dio strategije Ministarstva obrane; strategije sijanja straha.

Iračani su hvatali zastrašujuća izvješća putem ilegalnih satelita ili preko telefonskih poziva rodbine iz inozemstva i mjesecima su živjeli zamišljajući sve strahote *Šoka i stupora.* Sama fraza postala je moćnim psihološkim oružjem. Hoće li biti gore nego 1991.? Ako Amerikanci stvarno misle da Saddam posjeduje oružje masovnog uništenja, hoće li napasti atomskim oružjem?

Jedan odgovor dobili su tjedan dana prije invazije. Pentagon je sazvao vašingtonske vojne dopisnike i pozvao ih na specijalno putovanje do baze Ratnog zrakoplovstva Eglin na Floridi da budu nazočni testiranju MOAB-a, što službeno znači Masovni oružani zračni udar, oružja koje svi u vojsci zovu »Majkom svih bombi«*. Teško deset i pol tona, to je najveće neatomsko oružje koje je ikada stvoreno, sposobno da proizvede, kako je izvijestio CNN-ov dopisnik Jamie Mclntyre, »tri kilometra visoku gljivu koja izgleda i djeluje kao atomsko oružje«.[19]

U svojem izvješću, Mclntyre kaže da samo postojanje takve bombe, čak i ako se nikad ne upotrijebi, »može stvoriti psihološki stampedo« — što je prešutno priznavanje vlastite uloge koju je odigrao u stvaranju istog tog stampeda. »Cilj je prikazati sposobnosti Koalicije toliko jasno i očito da se iračkoj vojsci u najvećoj mogućoj mjeri ubije volja za borbom«, objasnio je Rumsfeld postavke istog tog programa.[20]

Kad je rat započeo, stanovnici Bagdada doživjeli su senzornu deprivaciju divovskih razmjera. Jedan po jedan uništavana su osjetila grada — prvo su nestale uši.

U noći 28. ožujka 2003. godine, dok su se američke snage približavale Bagdadu, bombardirani su i zapaljeni Ministarstvo informiranja i četiri bagdadske telefonske centrale, za čime je slijedilo masovno uništavanje bunkera i prekid milijuna telefonskih veza diljem grada. Napadi na telefonske centrale — ukupno njih dvanaest — nastavili su se sve do 2. travnja, kad je u Bagdadu jedva radio poneki telefon.[21]** Tijekom istog tog napada, gađani

* U izvorniku Massive Ordnance Air Blast - »Mother of All Bombs« (op. prev.)

** Službeno objašnjenje za toliko sveobuhvatno uništavanje bagdadskog telefonskog sustava glasilo je da se time želi presjeći Saddamove veze s njegovim elitnim postrojbama. No, nakon rata, američki isljednici provodili su duge »razgovore« s najvažnijim iračkim zatvorenicima i otkrili da je Saddam već godinama vjerovao da ga uhode koristeći se njegovim telefonskim pozivima te se u prethodnih trinaest godina telefonom poslužio samo dvaput. Kao i obično, pouzdani obavještajni podaci nisu bili potrebni - već je bilo mnogo novca kojim će Bechtel izgraditi novi sustav.

su radijski i televizijski odašiljači i tako je obiteljima koje su se u Bagdadu skrivale po svojim domovima onemogućeno da uhvate čak i najslabiji signal koji je donosio vijesti o tome što se zbiva s druge strane vrata.

Mnogi Iračani kažu da je razaranje tektonskog sustava bio najteži udarac što su ga nanijeli zračni napadi. Spoj zaglušnih detonacija i vibracija bombi koje su padale svuda i nemogućnosti da se nazove nekoga nekoliko ulica dalje i sazna jesu li nečiji voljeni još živi ili da se umiri prestravljena rodbina u inozemstvu, urodio je čistom stravom. Očajno lokalno stanovništvo doslovno je u Bagdadu opsjedalo novinare i preklinjalo za samo nekoliko trenutaka razgovora mobitelom ili novinarima u ruke guralo papiriće s brojevima i molbom da nazovu brata ili ujaka u Londonu ili Baltimoreu. »Poručite im da je sve u redu. Recite da su majka i otac dobro. Pozdravite ga. Recite mu da se ne brine.«[22] Do tog trenutka gotovo su sve ljekarne u Bagdadu već rasprodale i posljednje zalihe tableta za spavanje i antidepresiva, a u gradu se »ni za lijek« nije moglo pronaći valijum.

Zatim su na red došle oči. »Nije se čula nikakva glasna detonacija, tijekom večernjih bombardiranja nije se zbila nikakva zamjetna promjena, no u jednom je trenutku grad s pet milijuna stanovnika utonuo u groznu, beskonačnu noć«, izvijestio je *The Guardian,* 4. travnja. Tamu su »presijecali samo farovi automobila u prolazu.«[23] Zatočeni u vlastitim domovima, stanovnici Bagdada nisu mogli međusobno razgovarati, čuti jedni druge, ni vidjeti vanjski svijet. Poput zatvorenika osuđenog na jedan od CIA-inih tajnih zatvora, cijeli se grad našao u okovima, pod kapuljačom. Zatim su ga svukli do gola.

Utješni predmeti

Prilikom nasilnih ispitivanja, prva faza slamanja zatvorenika usredotočuje se na oduzimanje odjeće i svih predmeta koji mogu prizvati osjećaj vlastite osobnosti — takozvanih »utješnih predmeta«. Zatvoreniku su takvi predmeti često od praktične vrijednosti, na primjer, Kuran, drage fotografije, i s njima se postupa s neskrivenim nepoštovanjem. Pouka glasi: »Ti si nitko, ti si ono što mi želimo da budeš«, što je sama srž dehumanizacije. Iračani su taj proces raščinjavanja proživjeli kolektivno, gledajući kako se obesvećuju najvažnije institucije, gledajući kako im povijest trpaju u kamione i nestaju s njom. Bombardiranje je teško ranilo Irak, ali je otimačina, koju okupacijske snage ničim nisu spriječile, najviše pridonijela brisanju srži identiteta zemlje.

»Stotine pljačkaša razbijali su antičku keramiku, praznili izloge, u džepove trpali zlato i starine iz Nacionalnog muzeja Iraka, i tako otimali ništa manje nego zabilježenu povijest prvog ljudskog društva«, izvješćuje *Los Angeles*

Times. »Nestalo je 80 posto od 170 000 neprocjenjivo vrijednih muzejskih predmeta.«[24] Nacionalna knjižnica, u kojoj su se nalazili primjerci svih knjiga i doktorskih disertacija koje su ikada objavljene u Iraku pretvorila se u pocrnjelu ruinu. Tisuću godina stari primjerci Kurana, ukrašeni iluminacijama, nestali su iz Ministarstva za vjerska pitanja od kojeg je ostala samo spaljena školjka. »Izgubljeno je naše nacionalno nasljeđe«, izjavio je srednjoškolski učitelj iz Bagdada.[25] Jedan tamošnji trgovac rekao je: »Muzej je bio duša Iraka. Ako ne uspije povratiti opljačkano blago, osjećat ću se kao da mi je netko oteo dio duše.« McGuire Gibson, arheolog s čikaškog Sveučilišta, nazvao je to »čistom lobotomijom. Temeljna sjećanja cijele jedne kulture, kulture koja je živjela tisućama godina, jednostavno su nestala.«[26]

Najvećim dijelom zahvaljujući naporima svećenstva koje je organiziralo spasilačke misije na vrhuncu pljačke, uspjelo se spasiti dio predmeta. Ipak, mnogi Iračani vjerovali su, a vjeruju i dalje, da je ta lobotomija sjećanja bila smišljena — da je dio vašingtonskih planova da se iskorijeni snažna i duboko usađena nacija kakva je postojala, i zamijeni se vlastitim modelom. »Bagdad je majka arapske kulture«, izjavio je za *The Washington* Post sedamdesetogodišnji Ahmed Abdullah. »A oni žele izbrisati našu kulturu.«[27]

Arhitekti rata požurili su se istaknuti da su pljačkali sami Iračani, a ne strane snage. Istina je da Rumsfeld nije planirao takvo »perušanje« Iraka, ali isto tako nije poduzeo ništa da bi spriječio samu pojavu, ni da zaustavi pljačku kad je jednom otpočela. To su pogreške koje se ne mogu otpisati kao obični previdi.

Tijekom Zaljevskog rata 1991. pljačkaši su napali trinaest iračkih muzeja, stoga je postojalo uvjerenje da će siromaštvo, gnjev prema starom režimu i sveopća atmosfera kaosa natjerati neke Iračane da ponove zločin (osobito nakon što je Saddam, nekoliko mjeseci ranije, ispraznio zatvore). Vodeći arheolozi upozoravali su Pentagon da mora stvoriti neprobojnu strategiju zaštite muzeja i knjižnica još prije napada - posljedično tome, pentagonski memorandum s nadnevkom 26. ožujka navodi: »Po redu važnosti, 16 točaka koje je životno važno zaštititi u Bagdadu«. Muzej je bio drugi na popisu. Rumsfeld je primao i druga upozorenja da, zajedno s vojskom, pošalje i kontingent međunarodne policije koji će održavati javni red i mir - i ministar je zanemario taj prijedlog.[28]

Doduše, čak i bez policije, u Bagdadu je bilo dovoljno američkih vojnika da se nekoliko njih moglo postaviti na ključnim kulturnim točkama — nisu postavljeni. Američki vojnici koji su se motali oko svojih oklopnih vozila često izvješćuju o prolasku kamiona pretovarenih plijenom, a to je odjek

ravnodušnosti i logike »događa se« koja potječe izravno od Rumsfelda. Neke postrojbe same su pokušale zaustaviti pljačku, ali su se u nekim slučajevima i vojnici pridružili pljačkašima. Vojnici su u potpunosti razorili bagdadsku među narodnu zračnu luku — *Time* piše da su razbijali namještaj, a zatim počeli uništavati civilne zrakoplove na pisti: »Američki vojnici traže udobna sjedišta i suvenire koje otkidaju s avionskih trupova... razrezane fotelje, uništena letačka oprema, razbijena sva vjetrobranska stakla«. Sto je urodilo štetom vrijednom 100 milijuna dolara koju je pretrpio irački nacionalni avio-prijevoznik — jedan od prvih na popisu za rasprodaju u ranoj i ratobornoj djelomičnoj privatizaciji.[29]

Djelomičan uvid u razlog zašto je vladalo toliko slabo službeno zanimanje za zaustavljanje pljački daju dvojica koji su tijekom okupacije igrali ključne uloge — Peter McPherson, viši ekonomski savjetnik Paula Bremera, i John Agresto, ravnatelj programa obnove visokog školstva tijekom okupacije. McPherson je izjavio da se nije nimalo zabrinjavao gledajući Iračane kako odnose državno vlasništvo — automobile, autobuse, opremu ministarstva. Njegova zadaća kao prvog iračkog ekonomskog šok-terapeuta bila je radikalno srezati državu i privatizirati vlasništvo, što je značilo da su mu pljačkaši dali onaj pravi poticaj. »Smatrao sam takav vid 'prirodne' privatizacije, kad netko uzme državni automobil ili vozi kamion koji je nekoć bio u vlasništvu države, potpuno pozitivnom pojavom«, rekao je. Dugogodišnji birokrat Reaganove administracije i vatreni zagovornik ekonomije Čikaške škole, McPherson je pljačku nazvao oblikom »smanjivanja« javnog sektora.[30*]

Njegov kolega John Agresto je u pljački Bagdada, gledajući je na televiziji, vidio svijetlu budućnost. Svoj posao zamišljao je kao »avanturu koja se nikad neće ponoviti«, kao izgradnju iračkog sustava višeg obrazovanja od samih temelja. U tom je kontekstu pljačku sveučilišta i Ministarstva obrazovanja nazvao »prilikom za nov početak«, mogućnošću da iračkim školama podari »najbolju suvremenu opremu«. Ako je misija bila »stvoriti naciju«, kao što su to mnogi vjerovali, onda su svi ostaci stare države samo stajali kao prepreke na putu. Agresto je bio bivši predsjednik koledža St. John u Novom Meksiku, specijaliziranog za klasičnu književnost. Objasnio je da se, iako o Iraku ne zna ništa, suzdržavao prije odlaska čitati knjige o toj zemlji da bi stigao »što je moguće više otvorenoga uma«.[31] Kao i njegovi irački kolege, Agresto će se pokazati kao prazna ploča.

Takav razvoj događaja baca novo svjetlo na Halliburtonovo prekomjerno »deranje« američkih poreznih obveznika, jednako kao i na spremnost Pentagona da dopusti takvu pojavu - možda je Ministarstvo obrane nestanak milijuna smatralo, ne krađom, nego »rezanjima«, zapravo dijelom kampanje smanjivanja državnog aparata i poticanja biznisa.

Da je Agresto pročitao knjigu-dvije, možda bi dvaput razmislio o potrebi da obriše sve i započne iznova. Na primjer, mogao je saznati da je, prije nego što su sankcije pridavile državu, Irak imao najbolji obrazovni sustav u regiji, da je imao najvišu razinu pismenosti u arapskome svijetu - 1985. godine 89 posto Iračana je bilo pismeno. Za usporedbu, u Agrestovoj rodnoj saveznoj državi Novi Meksiko, 46 posto stanovništva je funkcionalno nepismeno, a 20 posto nije sposobno »izvršiti temeljne matematičke operacije i zbrojiti iznos računa u prodavaonici«.[32*] Unatoč svemu, Agresto je i dalje tvrdo vjerovao u nadmoć američkog sustava da je, bar naizgled, bio nesposoban razmisliti o mogućnosti da Iračani žele spasiti i zaštititi vlastitu kulturu i da njezino razaranje mogu smatrati nepovratnim gubitkom.

Takvo neokolonijalističko sljepilo glavna je tema Rata protiv terora. U američkom zatvoru u kubanskome zaljevu Guantánamo postoji soba zvana »ljubavno gnjezdašce«. U nju se odvode zatvorenici nakon što tamničari zaključe da nije riječ o neprijateljskim borcima i da će ih ubrzo pustiti na slobodu. U ljubavnom gnjezdašcu zatvorenicima puštaju holivudske filmove i šopaju ih brzom hranom. Asif Iqbal, jedan od trojice britanskih zatvorenika, poznatih i kao »Tiptonski trio«, dobio je pravo na nekoliko posjeta prije nego što su njega i dvojicu prijatelja vratili kući. »Gledali smo DVD-ove, dobivali hranu iz McDonald'sa, jeli pizze, manje-više ubijali vrijeme. Tamo nismo bili u okovima... Nismo imali pojma zašto se tako ponašaju prema nama. Do kraja tjedna čamili bismo u kavezima, kao i obično... Jednom prilikom je Lesley (FBI-ev dužnosnik) donio čips, sladoled i čokolade - bila je to zadnja nedjelja prije povratka u Englesku.« Njegov prijatelj Rhuhel Ahmed iznio je pretpostavku da je taj specijalni tretman posljedica »toga što znaju da su zasrali stvar i mučili nas dvije i pol godine, pa se sad nadaju da ćemo zaboraviti«.[33]

Ahmeda i Iqbala otela je u Afganistanu Sjeverna Alijansa dok su putovali na vjenčanje. Divljački su ih pretukli, ubrizgali su im nepoznate medikamente, provodili su sate u stresnim položajima, priječeno im je da spavaju, nasilno su ih brijali i tijekom dvadeset devet mjeseci im odricali sva zakonska prava.[34] Nakon toga, od njih se očekivalo da zaneseni čarobnom privlačnošću čipsa »zaborave« sve. Zapravo, takav je i bio plan.

Teško je vjerovati - ipak, najvećim je dijelom takav bio i vašingtonski plan za Irak: šokirati i terorizirati cijelu zemlju, planski razoriti infrastrukturu,

* Kad je Agresto polučio potpun neuspjeh u svojoj zadaći Izgradnje Iračkog sveučilišnog sustava, otišao je neobavljena posla i preinačio raniji vlastiti žar kojim je zagovarao pljačku, a tom je prilikom opisao sebe kao »neokonzervativca kojega je poharala realnost«. Ta i druge pojedinosti nalaze se u sjajnom prikazu Zelene zone autora Rjiva Chandrasekarana, u knjizi *Imperial Life in the Emerald City*.

ne činiti ništa dok se raznosi njezina kultura i povijest, a zatim sve to prebrisati neograničenim količinama jeftinih kućanskih aparata i uvezene brze hrane. U Iraku taj ciklus brisanja i zamjenjivanja jedne kulture drugom nije bio teorijska postavka i zbio se u samo nekoliko tjedana.

Paul Bremer, kojeg je Bush imenovao direktorom okupacijske vlasti u Iraku, priznaje da se, kad je stigao u Bagdad, i dalje pljačkalo, a o redu i miru gotovo se nije ni moglo govoriti. »Bagdad je doslovno gorio dok sam se vozio s aerodroma... Na ulicama nije bilo prometa, nigdje električne struje, proizvodnja nafte je stajala, nikakvih ekonomskih aktivnosti, nijednog policajca na dužnosti.« Unatoč tome, krizu je odlučio riješiti tako da granice države širom otvori apsolutno neograničenom uvozu — nema carina, nema davanja, nema inspekcija, nema poreza. Bremer je dva tjedna nakon dolaska objavio da je Irak »otvoren za poslovanje«.[35] Irak se preko noći, iz jedne od najizoliranijih država na svijetu, države kojoj su stroge UN-ove sankcije prekinule čak i ono osnovno trgovanje, prometnuo u najotvorenije svjetsko tržište.

Dok su kamioni pretrpani plijenom i dalje vozili svoj teret kupcima u Jordan, Siriju i Iran, u suprotnom su pravcu prolazili šleperi do vrha nakrcani kineskim televizorima, holivudskim DVD-ovima, jordanskim satelitskim tanjurima, spremni za iskrcaj na pločnike u bagdadskoj četvrti Karada. Dok je jedna kultura spaljivana i guljena do kraja, druga je, upakirana, kuljala na njezino mjesto da je zamijeni.

samim vratima tog eksperimenta u graničarskom kapitalizmu — bila je to tvrtka New Bridge Strategies koju je osnovao Joe Allbaugh, bivši Bushev ravnatelj FEMA-e. Ta je tvrtka obećavala iskoristiti svoje političke veze na vrhu i pomoći američkim multinacionalnim kompanijama da zgrabe svoj komad Iraka. »Dobiti prava na distribuciju Procter & Gambleovih proizvoda bit će pravi zlatni rudnik«, tvrdio je ushićeno jedan od partnera. »Jedan dobro opremljen 7-Eleven može 'pojesti' 30 iračkih dućana; Wal-Mart može 'pojesti' cijelu državu.«[36]

Jednako kao i zatvorenici u ljubavnom gnjezdašcu u Guantánamu, cijeli će se Irak otkupiti čipsom i pop-kulturom — što je, u najmanju ruku, i bila ideja poslijeratnog razvoja koju je razvijala Busheva administracija.

17. Ideološki protuudar
Izrazito kapitalistička katastrofa

Svijet je neuredan, netko ga mora dovesti u red.

Condoleezza Rice, o potrebi invazije na Irak, rujan 2002.[1]

Busheva sposobnost da zamisli drugačiji Bliski istok možda je povezana s njegovim relativnim nepoznavanjem te regije. Da je putovao na Bliski istok i vidio sve njegove mane, možda bi se obeshrabrio. Oslobođen promatranja svakodnevne stvarnosti, Bush je zadržao viziju mogućeg novog izgleda regije.

Fareed Zakaria, kolumnist u *Newsweeku*[2]

Tada Onaj što sjedi na prijestolju reče: »Evo, sve činim novo!« I doda: »Napiši: Ove su riječi vjerne i istinite«.

Otkrivenje, 21:5 (Biblija, Kršćanska sadašnjost, Zagreb)

RAT U IRAKU MOGAO SE pod nadzorom održavati toliko dugo jer je bilo lako zaboraviti izvornu viziju njegova konačnog ishoda. Ipak, vizija je postojala, i to ona, uredno složena tijekom konferencije koju je u Bagdadu organizirao američki State Department tijekom prvih mjeseci okupacije. Tom prilikom okupilo se četrnaest visokih političkih dužnosnika i birokrata iz Rusije i Istočne Europe — lepeza ministara financija, guvernera centralnih banaka i bivših zamjenika ministara vanjskih poslova. U bagdadsku međunarodnu zračnu luku sletjeli su u rujnu 2003., dobili šljemove i pancirke, a zatim odjurili do Zelene zone, obzidanog grada unutar grada u kojem se ugnijezdila od Sjedinjenih Država nadzirana iračka vlada i Koalicijska privremena vlast (CPA)* — u novije vrijeme, veleposlanstvo Sjedinjenih Američkih Država. U bivšem Saddamovu kongresnom centru, velevažni uzvanici održali su malenoj skupini Iračana predavanja o kapitalističkoj transformaciji.

* U izvorniku Coalition Provisional Authority (op. prev.)

Jedan od najvažnijih predavača bio je Marek Belka, bivši poljski, desno orijentirani ministar financija koji je u Iraku nekoliko mjeseci radio za Bremera. Službeno izvješće State Departmenta otkriva da je Belka Iračanima utuvljivao u glave poruku da moraju iskoristiti taj trenutak kaosa da bi »silovito« proveli programe koji će uzrokovati »gubitak mnogih radnih mjesta«. Belka je dodao da je prva pouka poljskog primjera ta da »neproduktivne tvrtke u državnom vlasništvu treba odmah prodati, ne trudeći se spašavati ih javnim sredstvima«. (Propustio je spomenuti da je pritisak javnosti natjerao Solidarnost da odbaci svoje planove za brzu privatizaciju, što je Poljsku spasilo od sloma kakav se dogodio u Rusiji.) Druga pouka bila je još smionija. Bilo je to pet mjeseci nakon pada Bagdada, a Irak se našao usred humanitarne krize. Nezaposlenost je skočila na 67 posto, neuhranjenost je divljala, a epidemija gladi sprečavana je dijeljenjem besplatne (državno subvencionirane) hrane iračkim domaćinstvima — baš kao što su je primali i tijekom provedbe UN-ova programa »Nafta za hranu«. Iračani su također mogli za sitniš napuniti automobilske spremnike — pod uvjetom da je goriva bilo. Belka je Iračanima rekao da se odmah mora prestati s takvom rasipnošću koja izopačuje tržište. »Razvijte privatni sektor i to tako da prvo ukinete sve subvencije.« Naglasio je da su te mjere daleko »važnije i da će, daleko više od privatizacije, uzrokovati nezadovoljstva.«[3]

Zatim je riječ uzeo, nitko drugi nego Jegor Gajdar, bivši Jeljcinov zamjenik ministra vanjskih poslova, čovjek kojega se smatralo tvorcem ruskog programa šok-terapije. Pozivajući Gajdara u Bagdad, State Department je, barem se tako čini, pretpostavljao da Iračani neće znati da ga u Moskvi gledaju kao gubavca, čovjeka okaljana bliskim vezama s oligarsima i ekonomskim programima koji su osiromašili desetke milijuna Rusa.* Iako je bilo istina da su za Saddamova režima Iračani imali ograničen pristup vijestima iz svijeta, nazočni na konferenciji u Zelenoj zoni najvećim su se dijelom tek nedavno vratili iz progonstva — u devedesetima, dok se Rusija raspadala, čitali su *The International Herald Tribune*.

O toj neobičnoj konferenciji, koju u to vrijeme mediji nisu pratili, govorio mi je Mohamad Tofiq, privremeni ministar industrije. Kad smo se nekoliko mjeseci poslije sastali u njegovu privremenom bagdadskom uredu (od starog ministarstva ostale su samo ruševine), Tofiq se i dalje smijao tom događaju.

* Mnoge »velike ribe« invazije i okupacije Iraka bili su veterani originalnog vašingtonskog tima koji je zahtijevao provedbu ruske šok-terapije: Dick Cheney bio je ministar obrane Georgea Busha starijega u vrijeme kad je oblikovao svoj politički program za post-sovjetsku Rusiju; Paul Wolfowitz je bio Cheneyjev zamjenik, dok je Condoleezza Rice služila kao glavna Busheva savjetnica za rusku tranziciju. Svi su ključni igrači, kao i deseci onih manje važnih, često zazivali rusku aferu iz devedesetih, usprkos katastrofalnim posljedicama koje su trpjeli obični ljudi - bez tračka ironije, kao uzor koji bi irak trebao podražavati u procesu tranzicije.

Rekao je da su Iračani doslovno razvalili uzvanike u pancirkama dok su ih izvještavali o Bremerovoj odluci da granice širom otvori neograničenu uvozu, što je dotad radikalno pogoršalo životni standard ratom ugrožena naroda — ako se nastavi s rezanjem subvencija za gorivo i ukidanjem pomoći u hrani, okupacijske će vlasti dočekat revoluciju. O glavnom govorniku Tofiq je rekao sljedeće: »Nekim organizatorima konferencije rekao sam da, ako žele potaći proces privatizacije u Iraku, dovedu Gajdara i kažu mu da izjavi: 'Učinite upravo suprotno od onoga što sam učinio ja.'«

Kad je Bremer u Bagdadu započeo izdavati pravne proglase, Joseph Stiglitz, bivši glavni ekonomist Svjetske banke upozorio je da će Irak »doživjeti još radikalniji vid šok-terapije od onoga koji se nadvio nad bivši sovjetski svijet«. To je bilo točno. Sukladno izvornom vašingtonskom planu, Irak je trebao postati novom granicom, baš kao što je Rusija to postala početkom devedesetih godina — no, ovom prilikom će u red za laku zaradu prve stati američke tvrtke — a ne lokalni, ili europski, ruski i kineski konkurenti. I ništa neće spriječiti čak ni one najbolnije ekonomske promjene jer se, za razliku od bivšeg Sovjetskoga Saveza, Latinske Amerike ili Afrike, transformacija neće svesti na uljudan ples između MMF-ovih dužnosnika i nepredvidljivih lokalnih političara, dok američko Ministarstvo financija vuče konce iz apartmana na dnu hodnika. Washington će u Iraku isključiti posrednike — MMF i Svjetska banka dobile su sporedne uloge, Sjedinjene Američke Države bile su glava i samo središte zbivanja. Paul Bremer je bio vlast — kao što je jedan od najviših američkih vojnih dužnosnika izjavio agenciji Associated Press, nije imalo smisla pregovarati s lokalnom vlasti jer bismo »u tom trenutku pregovarali sami sa sobom«.[4]

Takva dinamika zbivanja bila je čimbenik koji je iračku transformaciju izdvajao od predašnjih laboratorija. Odbačeni su svi pomno osmišljeni pokušaji — toliko dobro poznati iz devedesetih — da se »slobodna trgovina« prikaže kao nešto različito od imperijalističkih programa. Drugdje bi se slobodna trgovina uvodila na mala vrata i sve bi to pratili uzavreli pregovori, no ovdje je slobodna trgovina ulazila na glavna vrata, bez predstavnika, bez marioneta, preventivnim ratovima izravno grabeći nova tržišta za zapadne multinacionalne kompanije.

Zagovornici »teorije modela« danas tvrde da je u tom trenutku njihov rat pošao po zlu u doslovno strahotnim razmjerima — kao što je Richard Perle izjavio potkraj 2006.: »temeljna pogreška« bila je »Bremera uvesti u igru«. S njim se složio i David Frum, dodavši da su od prvog trenutka

trebali imati »bilo kakva Iračanina« uključenog u preobrazbu Iraka.[5] Umjesto njega, dobili su Paula Bremera koji se ugnijezdio u Saddamovoj Republikanskoj palači s tirkiznom kupolom i tamo *e-mailom* primao zakone o trgovini i ulaganjima ravno iz Ministarstva obrane, zatim ih printao, potpisivao i svojom apsolutnom vlašću nametao iračkom narodu. Bremer nije bio »mirni Amerikanac« koji bi manevrirao i manipulirao iza kulisa. Svojom filmskom pojavom i privrženošću novinarskim ekipama, doimao se odlučnim da Iračanima pokaže svoju apsolutističku vlast dok okružen privatnim čuvarima iz tvrtke Blackwater nadlijeće zemlju u ušminkanom helikopteru Blackhawk, vječno u odori koja mu je postala zaštitni znak — savršeno izglačanim odijelima iz Brooks Brothersa i svijetlosmeđim Timberlandovim čizmama. Čizme su bile oproštajni poklon od sina: »Spraši im ga, tata«, pisalo je na čestitki.[6]

Po vlastitom priznanju Bremer je o Iraku znao malo (»Živio sam u Afganistanu«, izjavio je jednom novinaru.) Doduše, to neznanje bilo je potpuno nevažno jer je Brener znao mnogo i previše o svojoj temeljnoj zadaći u Iraku - o kapitalizmu katastrofe.[7]

11. rujna 2001. godine radio je kao izvršni direktor i »viši politički savjetnik« u osiguravajućem divu Marsh & McLennan. Tvrtka je imala urede u sjevernom tornju World Trade Centra koji je stradao u napadu. Tijekom prvih nekoliko dana nestalima se smatralo 700 djelatnika; u konačnici se izbrojilo 295 mrtvih. Točno mjesec dana kasnije, 11. listopada 2001., Paul Bremer pokrenuo je Odjel za krizne konzultacije, nov odjel u Marshu koji se isključivo bavio pomaganjem multinacionalnim kompanijama da se pripreme za slučaj mogućih terorističkih napada i drugih kriza. Oglašavajući svoje iskustvo kao glavni poslanik za protuterorizam tijekom Reaganove administracije, Bremer i njegova tvrtka nudili su klijentima sveobuhvatne protuterorističke usluge — od osiguranja od političkog rizika do odnosa s javnošću i savjeta kakve zalihe treba stvarati.[8]

Bremerovo pionirsko sudjelovanje u industriji domovinske sigurnosti pokazalo se kao idealna priprema za Irak. Razlog tome leži u činjenici da se Busheva administracija za obnovu Iraka poslužila istim modelom kojim je reagirala na napade 11. rujna — poslijeratni Irak sagledavala je kao uzbudljivo početno ulaganje, prepuno mogućnosti za ostvarenje brze zarade. Iako je Bremer mnogima možda i bio trn u debelom mesu, njegov zadatak nije bio da osvoji iračka srca i duše. Zadatak mu se sastojao u tome da pripremi državu za otvaranje »Korporacije Irak«. Gledane u tom svjetlu, njegove prvotne, u najvećoj mjeri maligne odluke u sebi sadrže nepogrešivu logičku čvrstoću.

Nakon što je smijenio opreznog generala Jaya Garnera kao glavnog američkog izaslanika, Bermer je svoje prve iračke mjesece gotovo isključivo provodio usredotočujući se na ekonomsku preobrazbu, donoseći nizove zakona koji su u cjelini činili klasičan program šok-terapije Čikaške škole. Prije invazije je čvrst temelj iračkoj ekonomiji davala državna naftna kompanija i još dvije stotine tvrtki u državnome vlasništvu koje su proizvodile osnovne proizvode za tamošnje tržište, sirovine za industriju - redom sve od cementa do papira i jestivog ulja. Mjesec dana nakon što je preuzeo svoj novi posao, Bremer je objavio da će se tih dvije stotine tvrtki odmah privatizirati. »Prebacivanje neučinkovita državna poduzeća u privatne ruke temelj je iračkog ekonomskog oporavka«, izjavio je.[9]

Zatim su stigli novi ekonomski zakoni. Da bi strane investitore potaknuo na sudjelovanje u privatizacijskoj dražbi, izgradnju novih tvornica i veleprodajnih lanaca u Iraku, Bremer je donio niz radikalnih zakona koje *The Economist* na sva zvona hvali kao »popis želja koje strani investitori i donatorske agencije sanjaju pronaći na tržištima u razvoju«.[10] Jednim zakonom smanjio je irački koroporacijski porez s 45 na 15 posto (čisto prepisivanje iz Friedmanovog priručnika). Drugim zakonom omogućio je *stranim kompanijama ostvarivanje 100-postotnog vlasništva u Iraku — i* tako spriječio reprizu Rusije gdje su glavne zgoditke pokupili tamošnji oligarsi. To nije bilo sve — ulagači su mogli iz Iraka iznositi 100 posto zarade; od njih se nije zahtijevalo ponovno ulaganje i nisu podlijegali porezima. Dekret je, također, propisivao da ulagači mogu potpisivati ugovore i najmove u trajanju od najmanje četrdeset godina, koji se mogu obnavljati, što je značilo da će buduće, izabrane vlasti na svojim leđima ponijeti breme ugovora koje su potpisali okupatori. Washington se suzdržao samo kad je u pitanju bila nafta — irački savjetnici su upozorili da će se svaki pokušaj privatizacije državne naftne kompanije ili polaganje prava na vlasništvo nad još neotkrivenim ležištima prije ustoličenja iračke vlade smatrati objavom rata. Ipak, okupacijske vlasti dočepale su se 20 milijardi dolara prihoda iračke nacionalne naftne kompanije koje su mogli trošiti po volji.[11*]

Bijela kuća toliko se usredotočila na otkrivanje nove i blistave iračke ekonomije da je odlučila, još prvih dana okupacije, u optjecaj pustiti novu valutu — što je bio velik logistički poduhvat. Novac je tiskala britanska tvrtka De La Rue, novčanice su prevozile flote zrakoplova i distribuirale ga

* Otprilike 8,8 milijardi dolara često se naziva »nestalim iračkim milijardama« jer su, 2004. godine, nestale u iračkim ministarstvima, tada pod nadzorom Sjedinjenih Država, i to doslovno bez traga. Bremer je taj teški previd opravdavao pred Odborom američkoga Kongresa u veljači 2007., izjavljujući sljedeće: »Najvažnije nam je bilo ponovno pokrenuti ekonomiju. Prvi korak bio je prenijeti novac u vlasništvo iračkoga naroda što je brže moguće.« Kad su Bremerovog financijskog savjetnika, umirovljenog admirala Davida Olivera ispitivali pred odborom o nestalim milijardama, odvratio je: »Ma, naravno, razumijem. Samo mi nije jasno koga briga za to?«

konvojima kamiona i oklopnih vozila koji su obavili najmanje tisuću takvih tura diljem zemlje, i to u vrijeme kad polovici stanovništva nije bila dostupna pitka voda, kad semafori nisu radili i kad je zločin bio na vrhuncu.[12]

Iako je sve te planove u djelo provodio Bremer, prioriteti su stizali ravno s vrha. Svjedočeći pred senatskim Odborom, Rumsfeld je Bremerove »sveobuhvatne reforme« opisao kao »stvaranje nekih od najprosvjećenijih — i najpoželjnijih — poreznih i ulagačkih zakona u slobodnome svijetu«. Isprva se činilo da ulagači cijene njegove napore. Tijekom samo nekoliko mjeseci govorilo se o otvaranju McDonald'sa u središtu Bagdada — bio je to najuzvišeniji simbol iračkog pristupanja globalnoj ekonomiji — domalo su skupljena sva potrebna sredstva za izgradnju luksuznog hotela Starwood, a General Motors je planirao izgradnju tvornice automobila. S financijske strane, HSBC, međunarodna banka sa sjedištem u Londonu, dobila je pravo otvaranja podružnica na cijelom području Iraka, dok je Citigroup najavila planove kojima nudi pozamašne zajmove pokrivene zaradom od buduće prodaje iračke nafte. Naftni divovi — Shell, BP, ExxonMobil, Chevron i ruski Lukoil — počeli su stidljivo prilaziti i potpisivati ugovore o obuci iranskih državnih zaposlenika u najnovijim tehnologijama ekstrakcije i modelima upravljanja, uvjereni da će ubrzo kucnuti i njihov čas.[13]

Bremerovi zakoni, oblikovani da stvore uvjete za ulagačku groznicu, i nisu bili potpuno originalni — ustvari, radilo se o ubrzanoj inačici zakona koje se primjenjivalo prilikom ranijih eksperimenata šok-terapijom. No, Bushev kabinet naklonjen kapitalizmu katastrofe zadovoljio se time da pričeka da zakoni stupe na snagu. Irački eksperiment prodro je na novo područje u trenutku kad su se invazija, okupacija i obnova pretvorile u uzbudljivo i potpuno privatizirano tržište. Koje se stvorilo, kao i kompleks domovinske sigurnosti, golemim sredstvima poreznih obveznika. Američki Kongres daje početni prilog samo za obnovu, odobrivši 38 milijardi dolara, ostale države dodaju još 15 milijardi, čemu valja pridodati i onih 20 milijardi sredstava koje je Irak ostvario prodajom nafte.[14]

Nakon što se doznalo za te »početne« milijarde, uslijedili su, neizbježno, pohvalni komentari koji su plan uspoređivali s Marshallovim. Bush je sam poticao stvaranje takvih usporedbi, proglasivši obnovu »najvećom financijskom obvezom takve vrste još od Marshallova plana«, a u televizijskom obraćanju javnosti u prvim mjesecima okupacije izjavio je da je »Amerika već radila takve poslove. Nakon Drugoga svjetskoga rata na noge smo podigli poražene japanske i njemačke narode, stavši uz njih dok su stvarali svoje zakonski izabrane vlasti.«[15]

Ono što se zapravo zbilo s milijardama predviđenima za obnovu Iraka u biti i nema previše veze s poviješću koju je prizivao Bush. Tijekom provedbe izvornog Marshallova plana američke su tvrtke ostvarivale zaradu izvozom opreme i strojeva u Europu, ali je jasan cilj plana bio pomoći ratom razorenim ekonomijama da se oporave i to kao samodostatna tržišta, stvarati nova radna mjesta i razvijati poreznu bazu sposobnu za financiranje tamošnjih socijalnih usluga — što je rezultiralo današnjim njemačkim i japanskim modelima miješanih ekonomija.

Bushev kabinet je zapravo pokrenuo protumarshallovski plan - njegovu zrcalnu suprotnost u gotovo svim zamislivim vidovima. Taj je plan od samog početka jamčio podrivanje, ionako u velikoj mjeri oslabljenog, iračkog industrijskog sektora i vrtoglav porast tamošnje stope nezaposlenosti. Tamo gdje je Marshallov plan nakon Drugog svjetskog rata zabranjivao ulaganje stranim tvrtkama, s ciljem da se izbjegne moguća pomisao da se tim načinom izvlači korist iz oslabljenih država, ta je shema činila sve moguće da potakne korporacijsku Ameriku (nekoliko kosti dobačeno je korporacijama sa sjedištima u državama-članicama »Koalicije spremnih«). Njome su Iračanima iz ruku otimana sredstva za obnovu Iraka, što se pravdalo neupitnom, rasistički obojenom pretpostavkom o američkoj premoći i iračkoj zaostalosti — u igri nisu bili samo već uobičajeni demoni »korupcije« i »neučinkovitosti« — i time je od prvog trenutka cijeli projekt bio osuđen na propast.

Nijedan dolar nije potrošen na ponovno otvaranje iračkih tvornica, kao ni na stvaranje temelja održive ekonomije, otvaranje novih radnih mjesta ili financiranje mreže socijalnog osiguranja. Iračani u tom planu nisu imali nikakvu ulogu — doslovno. Umjesto toga, američka savezna vlada svojim je ugovorima - većinu ih je sklopio USAID - naručila stvaranje »zemlje na sklapanje« koja je proizvedena u Virginiji ili u Texasu, pa je potom prebačena i »montirana« u Irak. Kao što su okupacijske vlasti neprekidno ponavljale, bio je to »dar naroda Sjedinjenih Američkih Država narodu Iraka« — Iračani su samo trebali skinuti ambalažu.[16] Potplaćeni irački radnici nisu dobili priliku sudjelovati čak ni u tom procesu »sklapanja« zato što su veliki američki ugovorni suradnici: Halliburton, Bechtel i kalifornijski građevinski div Parsons radije uvozili strane radnike koje se, po njihovu mišljenju, moglo kontrolirati. Iračani su još jednom završili kao zapanjeni gledatelji — prvo ih je šokirala američka vojna tehnologija, a zatim procesi izgradnje i upravljanja.

Jednako kao i u industriji domovinske sigurnosti, uloga državnih službenika — čak i američkih — bila je srezana na najmanju moguću mjeru.

Bremerovo osoblje brojalo je jedva tisuću petsto ljudi koji su vladali golemom državom s 25 milijuna stanovnika. Za razliku od njih Halliburton je u regiji imao pedeset tisuća radnika, većinom bivših državnih službenika koje je u privatni sektor privukla mogućnost bolje zarade.[17]

Slaba javna i snažna korporacijska nazočnost odražavaju činjenicu da se Bushev kabinet iračkom obnovom (nad kojom je imao posvemašnji nadzor, za razliku od savezne birokracije kod kuće) koristio za ostvarenje vizije u potpunosti ugovorne, šuplje vlasti. U Iraku nijedna upravna funkcija nije smatrana toliko »temeljnom« da se ne bi mogla predati ugovornom suradniku, po mogućnosti onom koji je Republikanskoj stranci tijekom kampanje priskrbljivao priloge ili pravovjerne sljedbenike. Nad svim vidovima umiješanosti stranih sila u iračka pitanja lebdio je uobičajen Bushev moto — ako posao može obaviti privatnik, onda će ga obaviti privatnik.

su i nadzirali ekonomiju. (Tvrtka BearingPoint, podružnica velike međunarodne knjigovodstvene tvrtke KPMG, dobila je 240 milijuna dolara za izgradnju »tržišno pokretanog sustava« u Iraku — na 107 stranica ugovora »privatizacija« se spominje pedeset jedan put; ugovor je, najvećim dijelom, nastao u BearingPointu.) Trustovi mozgova plaćani su da misle (britanski institut Adam Smith dobio je ugovor za pomoć u privatizaciji iračke ekonomije). Privatne zaštitarske tvrtke i vojna industrija obučavali su novu iračku vojsku i policiju. (DynCorp, Vinnell i USIS — dio Carlylea — među ostalima). Obrazovne tvrtke načinile su nacrt novog obrazovnog programa i tiskale nove udžbenike. (Tvrtka Creative Associates, specijalizirana za menadžment i savjetovanje, sa sjedištem u Washingtonu, D. C., za te je poslove potpisala ugovore čija vrijednost nadilazi 100 milijuna dolara.)[18*]

U međuvremenu se model što je Cheney s Halliburtonom prvi put proveo na Balkanu, gdje su se baze preobražavale u minijaturne Halliburtonove gradove, provodio u daleko većim razmjerima. Osim Halliburtonovih poslova na izgradnji i upravljanju vojnim bazama diljem države, Zelena zona je od samog početka bila grad-država kojom je vladao Halliburton (tvrtka je bila doslovno zadužena za sve — od održavanja cesta, deratizacije do izgradnje kina i programa disko-klubova).

Privremenoj vlasti nedostajao je povelik broj ljudi da bi mogla nadzirati sve ugovorne suradnike — uostalom, Busheva je administracija takav nadzor smatrala manje važnom funkcijom koja se može prenijeti na ugovorne

* Ahmed al-Rahim, Amerikanac iračkog podrijetla koji je surađivao s Creative Associates, objasnio je stanje: »Temeljna Ideja bila je da napišemo program i prenesemo ga u Irak.« No, pokazalo se da su se Iračani žalili da »nešto što je složeno u Americi nije prihvatljivo, te da je cijeli program sklepan na brzinu«.

suradnike. Građevinska tvrtka sa sjedištem u državi Colorado, CH2M Hill, zaradila je 28,5 milijuna dolara na zajedničkom poslu s Parsonsom, nadzirući četiri druga velika ugovorna suradnika. Privatizirana je čak i izgradnja »lokalne demokracije« — ugovor je dobio Research Triangle Institute iz Sjeverne Karoline (ugovor je vrijedio 466 milijuna dolara, iako i dalje ostaje nejasno što je točno RTI kvalificiralo da ukorijeni demokraciju u muslimanskoj državi). Vodstvom iračkog programa unutar tvrtke prevladavali su mormoni — pojedinci kakav je bio James Mayfield koji je svojoj pastvi u Houstonu govorio da vjeruje da je moguće muslimane uvjeriti da prihvate Mormonsku knjigu, kao štivo sukladno učenju proroka Muhameda. U jednom svom *e-mailu* koji je poslao kući, maštao je o tome da će mu Iračani podići spomenik kao »utemeljitelju demokracije.«*[19]

Dok su se strane korporacije obrušavale na Irak, mirovali su strojevi u dvije stotine iračkih tvornica, skamenjeni kroničnim prekidima dotoka električne energije. Irak je nekoć posjedovao jednu od najsuvremenijih industrijskih ekonomija u regiji - sad ni najveće iračke tvrtke nisu mogle dobiti pod-pod-pod-ugovor za obnovu vlastite domovine. Da bi uopće mogli sudjelovati u toj potjeri za zlatom, iračke su firme trebale nabaviti generatore i izvršiti neke temeljne popravke — što ne bi bila nepremostiva prepreka, uzimajući u obzir Halliburtonovu brzinu izgradnje vojnih baza sličnih predgrađima na Srednjem Zapadu.

Mohamad Tofiq, dužnosnik Ministarstva industrije, rekao mi je da je nekoliko puta podnosio zahtjev za nabavku generatora i istaknuo činjenicu da je sedamnaest iračkih državnih tvornica cementa savršeno smješteno da istovremeno priskrbe građevni materijali potreban za proces obnove i, istovremeno, zaposle desetke tisuća Iračana. Tvornice nisu dobile ništa — ni ugovore, ni generatore, ni pomoć. Američke tvrtke radije su uvozile vlastiti cement, jednako tako i radnu snagu iz inozemstva po deset puta višim cijenama. Jedan od Bremerovih ekonomskih proglasa jasno zabranjuje Iračkoj centralnoj banci da pruža financijsku podršku poduzećima u državnome vlasništvu (za tu se činjenicu saznalo tek nekoliko godina kasnije).[20] Razlog tom učinkovitom bojkotu iračke industrije nije bio praktične naravi, kako mi je rekao Tofiq, nego ideološke. Među onima koji su donosili odluke, rekao je, »nitko nije vjerovao u javni sektor«.

Dok su se iračke tvrtke masovno zatvarale, jer su bile nesposobne natjecati se s uvozom koji je kuljao preko otvorenih granica, Bremerovo im

* U stvari RTI je izbačen iz Iraka pošto je pripomogao sprečavanju lokalnih islamskih stranaka da nakon demokratskih izbora preuzmu vlast u nekoliko gradova i naselja.

je osoblje ponudilo samo nekoliko utješnih riječi. Obraćajući se skupu iračkih biznismena, Michael Fleischer, jedan od Bremerovih zamjenika, potvrdio je da će zbog strane konkurencije propasti mnogi poslovi, ali da se upravo u tome skriva ljepota slobodnoga tržišta. »Hoće li vas preplaviti strani biznis?«, retorički je upitao. »Odgovor ovisi o vama. Preživjet će samo najbolji među vama.« Zvučao je kao Jegor Gajdar koji je, navodno, saznavši da ruske male tvrtke propadaju zbog primjene šok terapije, izjavio: »Pa što? Umirući zaslužuju da umru.«[21]

*

Malo je poznata činjenica da u Bush-Marshallovu planu ništa nije išlo sukladno predviđanjima. Korporacijsku obnovu Iračani nisu smatrali »darom« — većina ju je sagledavala kao osuvremenjeni oblik otimačine, a američke korporacije nikoga nisu zadivile svojom brzinom i učinkovitošću — umjesto toga, pojam »obnove« pretvorili su u, kako je rekao jedan irački građevinac, »vic kojem se nitko ne smije«.[22] Svaka pogreška izazivala je sve snažniji otpor, stranim se snagama uzvraćalo represijom, što je naposljetku u državi probudilo pakao nasilja. Nakon srpnja 2006., prema otkrićima najvjerodostojnije studije, rat u Iraku odnio je 655 000 života Iračana koji ne bi umrli da nije došlo do invazije ili okupacije.[23]

U studenom 2006. godine, Ralph Peters, umirovljeni časnik vojske Sjedinjenih Država, piše u časopisu *USA Today* »da smo Iračanima dali jedinstvenu priliku da stvore demokraciju i vladavinu prava«, ali su oni »radije podlegli staroj mržnji, vjerskom nasilju, etničkom licemjerju i kulturi korupcije. Čini se da su cinici imali pravo: arapska društva ne mogu preživjeti demokraciju u nama poznatom obliku. Uostalom, narod dobiva vlast kakvu zaslužuje... Nasilje koje je užasom okaljalo bagdadske ulice nije samo simptom nesposobnosti iračke vlade, nego i posvemašnje nesposobnosti arapskoga svijeta da napreduje u bilo kojem vidu ljudskih postignuća. Svjedoci smo kolapsa civilizacije.«[24] Iako je Peters bio osobito otvoren, mnogi zapadni promatrači donijeli su isti takav pravorijek — krivi su Iračani.

Ipak, sektaške podjele i vjerski ekstremizam koji preplavljuju Irak ne mogu se jasno razdvojiti od invazije i okupacije. Iako su te silnice postojale i prije rata, bile su neizmjerno slabije, nego kad se Irak pretvorio u američki laboratorij šoka. Vrijedi zapamtiti da je u veljači 2004., jedanaest mjeseci nakon invazije, anketa koju je proveo Oxford Research International otkrila da većina Iračana želi sekularnu vlast, da 21 posto ispitanika kao omiljen politički sustav navodi »islamsku državu«, a da samo 14 posto »religiozne političare« navodi kao omiljene političke pojave. Šest mjeseci kasnije,

kad je okupacija zašla u novu i još nasilniju fazu, druga anketa otkriva da 70 posto Iračana teži islamskome pravu kao temelju države.[25] Što se tiče sektaškoga nasilja, tijekom prve godine okupacije, ono je bilo gotovo nepoznato. Prvi veći incident, bombaški napad na šijitsku džamiju tijekom blagdana Ašure, zbio se u ožujku 2004., dakle punih godinu dana nakon invazije. Nema sumnje da je okupacija produbila i raspalila te mržnje.

Zapravo, sve sile koje danas komadaju Irak — podivljala korupcija, divljačko sektaštvo, buđenje vjerskog fundamentalizma i tiranija eskadrona smrti — bujale su usporedo s provedbom Bushevog protumarshallovskog plana. Nakon svrgavanja Saddama Husseina Irak je neizmjerno trebao i zasluživao da se obnovi i ponovno ujedini — a taj proces mogli su voditi samo Iračani. Umjesto toga, upravo u tom, neprocjenjivo vrijednom trenutku, država se prometnula u kapitalističku klaonicu - u sustav koji je pojedince i zajednice huškao jedne na druge, koji je uklanjao stotine tisuća radnih mjesta i mogućnosti za život, koji je potragu za pravdom zamijenio neograničenom nedodirljivošću stranih okupatora.

Trenutačno katastrofalno stanje u Iraku ne može se isključivo pripisati nestručnosti i nepotizmu Busheve Bijele kuće, kao ni sektaštvu i plemenskoj razjedinjenosti Iračana. To je izrazito kapitalistička katastrofa, košmar neobuzdane pohlepe koja se oslobodila kročeći za ratom. »Fijasko« Iraka slom je koji je stvorila pomno i vjerno provedena primjena neobuzdane ideologije Čikaške škole. Ovo što slijedi početni je (i ne pretjerano iscrpan) prikaz povezanosti »građanskoga rata« i korporatističkog projekta skrivenog u samoj srži invazije. To je proces u kojem ideologija kao bumerang uzvraća ljudima koji su je oslobodili - ideološki povratni udar.

Najpoznatiji slučaj povratne reakcije izazvao je prvi važniji Bremerov zakon kojim je otprilike pola milijuna državnih zaposlenika izgubilo radna mjesta — većinom su to bili vojnici, ali i liječnici, bolničari, učitelji i inženjeri. »Debaasifikaciju«, kako ju je nazvao, navodno je pokretala želja da se vlada očisti od Saddamovih poslušnika. Nesumnjivo je to bio dio motivacije, ali to ne objašnjava razmjere otpuštanja, niti koliko je taj proces duboko oštetio javni sektor kao cjelinu, kažnjavajući djelatnike koji nisu bili visoki dužnosnici.

Čistka je podsjećala na slične napade na javni sektor koji su pratili programe šok-terapije još otkad je Milton Friedman savjetovao Pinochetu da državne rashode sreže za 25 posto. Bremer nije krio odbojnost spram iračke »staljinističke ekonomije«, kako je opisivao tamošnje državne tvrtke

i velika ministarstva, i nije pokazivao poštovanje za specijalna umijeća i godinama nakupljana znanja što su ih posjedovali irački inženjeri, liječnici, električari i graditelji cesta.[26] Bremer je znao da će ljude uznemiriti gubitak radnih mjesta, ali kako jasno piše u njegovim memoarima, nije razmišljao o tome da će takva nagla amputacija iračke profesionalne klase onemogućiti funkcioniranje iračke države i, posljedično tome, otežati posao i njemu. Takvo sljepilo nije imalo gotovo nikakve veze sa Saddamom, ali je imalo i svaku zamislivu vezu sa »slobodnotržišnim« žarom. Samo bi pojedinac, korjenito odlučan da vlast isključivo sagledava kao breme, a državne službenike kao otpad, mogao donositi odluke kakve je donosio Bremer.

Takvo ideološko sljepilo imalo je tri jasne posljedice — uklanjanjem kvalificiranih pojedinaca s radnih mjesta umanjena je mogućnost obnove, oslabljen je glas sekularnog dijela Iraka, a pokret otpora snabdjeven mnoštvom gnjevnih ljudi. Deseci viših američkih vojnih i obavještajnih časnika priznali su da je većina od 400 000 vojnika koje je Bremer otpustio prešla u novorođeni pokret otpora. Brigadir marinaca Thomas Hammes objasnio je to ovako: »Dakle, sada imamo nekoliko stotina tisuća naoružanih ljudi, zato što su oružje ponijeli doma, i to ljudi koji znaju koristiti oružje, ljudi bez budućnosti, s debelim razlozima da nas mrze.«[27]

Istovremeno, Bremerova klasična odluka, proizvod Čikaške škole, da širom otvori granice neograničenom uvozu istovremeno dopuštajući stranim kompanijama posjedovanje 100-postotnog vlasništva nad iračkim tvrtkama, razbjesnila je iračku poslovnu klasu. Mnogi su uzvratili tako da su pokretu otpora dali i ono malo svojih prihoda. Nakon što je »pokrio« prvu godinu iračkog otpora unutar »Sunitskog trokuta«, izvjestitelj Patrick Graham je u časopisu *Harper's* napisao da su irački biznismeni »užasnuti novim zakonima o stranim ulaganjima koji stranim kompanijama dopuštaju kupovanje tvornica za sitniš. Prihodi su pali jer je državu preplavila strana roba... Ti biznismeni su shvatili da je nasilje jedino čime mogu konkurirati. Riječ je o jednostavnoj poslovnoj logici — što je više problema u Iraku, došljacima će teže biti ući u posao.«[28]

Drugi ideološki povratni udar nastao je zbog odlučnosti Bijele kuće da budućim iračkim vladama zapriječi promjenu Bremerovih ekonomskih zakona — isti poriv za »betoniranjem« promjena nastao je nakon krize koja postoji otkad je MMF objavio svoj prvi program »strukturnih prilagodbi«. Iz vašingtonske perspektive nije imalo smisla stvarati najprosvjećenija pravila o ulaganjima na svijetu, ako će suverena za nekoliko mjeseci na tron zasjesti iračka vlast i izmijeniti ih. Budući da se najveći dio Bremerovih

pravnih proglasa kretao unutar pravne »zone sumraka«, Busheva administracija je rješenje našla u oblikovanju novog nacrta iračkoga Ustava i taj je cilj slijedila smrtonosnom odlučnošću - prvo u obliku privremenog ustava koji je »zabetonirao« Bremerove zakone, a zatim i trajnim Ustavom kojim se pokušalo (i nije uspjelo) učiniti to isto.

Vašingtonska ustavotvorna opsjednutost dovodila je u pomutnju mnoge pravne stručnjake. Letimično gledano, činilo se da nema neke velike potrebe da se iz temelja stvara nov dokument — postojao je savršeno upotrebljiv irački ustav iz 1970., koji je Saddam zanemarivao, štoviše, država je imala hitnije potrebe. I još važnije, proces pisanja ustava jedan je od najmučnijih procesa koji prolazi svaka nacija, pa i one u miru. Taj proces na površinu izvlači sve napetosti, suparništva, predrasude i latentne zavade. Nametanje tog procesa — i to dvaput — državi toliko podijeljenoj i smoždenoj kao što je Irak nakon Saddama, u velikoj je mjeri povećavalo mogućnost nastanka građanskog neposluha. Društveni rasjedi nastali tijekom pregovora nisu još zacijeljeli, te bi krajnji ishod mogao biti i podjela same zemlje.

Jednako kao i podizanje svih trgovinskih barijera, Bremerov plan privatizacije dvije stotine iračkih državnih tvrtki, mnogi su Iračani smatrali novom američkom objavom rata. Radnici su shvatili da će, ako se njihove tvrtke žele prikazati privlačnima stranim investitorima, dvije trećine njih ostati bez posla. U jednoj velikoj iračkoj državnoj tvrtki — bio je to konglomerat sedam tvornica koje su proizvodile jestivo ulje, sapun, sredstva za pranje posuda i ostale osnovne potrepštine — čula sam priču koja je jasno otkrila koliko je objava privatizacije stvorila novih neprijatelja.

Razgledavajući tvornički kompleks u bagdadskom predgrađu, upoznala sam Mahmuda, samouvjerenog dvadesetpetogodišnjaka uredne brade. Rekao je da su on i njegovi kolege, kad su šest mjeseci nakon američke okupacije načuli za planove o prodaji njihove tvornice, ostali »šokirani. Ako privatni sektor otkupi našu kompaniju, prvo će srezati osoblje da izvuče što veću zaradu. A mi ćemo morati živjeti teško jer nam je tvornica jedini izvor prihoda.« Preplašeni tom mogućnošću, skupina od sedamnaest radnika, među njima i Mahmud, otišli su se suočiti s jednim od direktora u njegovoj kancelariji. Izbila je tučnjava — jedan radnik udario je direktora, njegov je čuvar pucao na radnike koji su zatim napali njega. Čuvar je proveo mjesec dana u bolnici. Nekoliko mjeseci kasnije, novo nasilje. Direktora i sina je, dok su išli na posao, netko nastrijelio i teško ranio. Na kraju susreta, upitala sam Mahmuda što bi se dogodilo da su tvornicu prodali unatoč njihovu neslaganju. »Imali smo dva izbora«, rekao je, blago se smiješeći. »Ili

bismo zapalili tvornicu i pustili da izgori do temelja, ili bismo se raznijeli u pogonima. Ne bismo dopustili da je privatiziraju.« Bilo je to jedno od prvih upozorenja — jedno od mnogih — da je Busheva ekipa u potpunosti precijenila vlastite sposobnosti da Iračane na pokornost natjera šokom.

Vašingtonski privatizacijski snovi naišli su na još jednu zapreku — na fundamentalizam slobodnog tržišta koji je uobličio ustroj same okupacije. Zahvaljujući odbijanju svakog mogućeg »etatizma«, okupacijske vlasti izvan Zelene zone trpjele su ozbiljan manjak ljudi i sredstava kojima bi provodili svoje ambiciozne planove, osobito nakon što su se sučelile s okorjelim otporom radnika kakav je i Mahmud. Kao što otkriva dopisnik *The Washington Posta,* Rajiv Chandrasekaran, Privremena je vlast najvećim dijelom bila samo kostur u kojem su trojica ljudi dobila golemu zadaću privatiziranja iračkih državnih tvornica. »Ne trudite se ni započinjati«, savjetovala je trojicu dužnosnika istočnonjemačka delegacija, koja je projekt prodaje državnog vlasništva predala ekipi od osam tisuća ljudi.[29] Ukratko, sama Privremena vlast bila je toliko privatizirana da nije mogla privatizirati Irak.

Problem nije ležao samo u manjku osoblja Privremene vlasti, problem je bio da je Privremena vlast bila napučena ljudima kojima je nedostajalo temeljno povjerenje u javnu sferu, neophodno za ostvarenje složene zadaće temeljne rekonstrukcije države. Politolog Michael Wolfe to objašnjava ovako: »Konzervativci ne mogu dobro vladati iz istog razloga iz kojeg vegeterijanci nisu sposobni pripremiti vrhunsku govedinu na burgundski. Ako vjeruješ da je zadaća koju su ti povjerili u temelju pogrešna, malo je vjerojatno da ćeš je uspješno izvršiti.« I dodaje: »Kao način vladanja, konzervativizam je drugo ime za katastrofu.«[30]

A tako je bilo u Iraku. Mnogo toga posljedica je mladosti i neiskustva američkih političkih namjesnika u Privremenoj vlasti — činjenica da je šačica dvadesetogodišnjih republikanaca dobila ključne uloge nadzora nad iračkim državnim proračunom vrijednim 13 milijardi dolara.[31] Iako nije upitno da su članovi takozvane »škvadre iz vrtića« bili upravo neugodno mladi, to nije njihova najveća krivnja. To nisu bili obični politički petolisci — bili su to vodeći ratnici američke kontrarevolucije protiv svih ostataka keynesijanizma, većinom povezani sa zakladom Heritage, samim središtem friedmanizma otkad je pokret 1973. godine ugledao svjetlo dana. Nije važno radi li se o dvadesetogodišnjim Cheneyjevim praktikantima ili šezdesetogodišnjim predsjednicima sveučilišta, svima redom zajednička je bila civilizacijska odbojnost prema vlasti i vladanju koja, iako neprocjenjivo važan čimbenik raspada sustava socijalnog osiguranja i obrazovanja

u Americi, nije bila ni od kakve koristi u trenutku kad je zadatak bio izgraditi do temelja razorene javne institucije.

Zapravo, čini se da su mnogi od njih vjerovali da je cijeli taj proces doslovno suvišan. James Haveman, zadužen za obnovu iračkog sustava zdravstvene skrbi toliko se, ideološki, protivio besplatnoj i javnoj zdravstvenoj skrbi da je, u državi gdje 70 posto smrtnih slučajeva u djece uzrokuju izlječive bolesti kakva je dijareja, u kojoj se inkubatori popravljaju selotejpom, odlučio da je najvažnije od svega privatizirati sustav raspodjele lijekova.[32]

Manjak iskusnih državnih službenika unutar Zelene zone nije bio posljedica previda — bio je to izraz činjenice da se okupacija Iraka od samog početka svela na radikalan eksperiment stvaranja »šuplje vlasti«. U vrijeme kad su pripadnici trustova mozgova pristizali u Bagdad, ključne uloge u procesu obnove već su, sve redom, prigrabili Halliburton i KPMG. Njihova zadaća, kao državnih službenika, bila je, jednostavno rečeno, nadzirati sitniš u blagajni, što je u Iraku poprimilo oblik predavanja u foliju umotanih »bloketa« novčanica od stotinu dolara ugovornim suradnicima. Bio je to jasan uvid u prihvatljivu ulogu vlasti unutar korporacijske države - vlast ima biti tekućom vrpcom kojom se državni novac slijeva u privatne ruke, što je zadatak za koji je ideološka zadojenost neizmjerno važnija od velikog terenskog iskustva.

Ta danonoćna tekuća vrpca bila je dio sustava koji je toliko dražio Iračane zbog američke ustrajanosti da se imaju prilagoditi strogim zakonima slobodnoga tržišta, bez državnih subvencija ili trgovinske zaštite. U jednom od mnogih predavanja iračkim biznismenima, Michael Fleischer objašnjavao je da »zaštićeni biznis nikad ne može postati konkurentan«.[33] Naizgled nije primjećivao ironiju da su Halliburton, Bechtel, Parsons, KPMG, RTI, Blackwater i sve ostale američke kompanije koje su u Irak pristigle da izvuku korist iz obnove samo dio divovskog protekcionističkog reketa što ga je vlada Sjedinjenih Država stvorila vlastitome tržištu, priječeći konkurenciji čak i sam ulazak u natjecanje, a zatim im plaćala da obave posao i istovremeno jamčila zaradu preko svih granica — sve to na trošak poreznih obveznika. Križarski pohod Čikaške škole, koji nastaje s temeljnom svrhom rastakanja socijalnog etatizma New Deala, naposljetku svoj vrhunac dosiže u korporacijskom New Dealu. Bio je to jednostavniji, ogoljeniji oblik privatizacije u kojem je bio suvišan čak i prijenos krupnih sredstava. Korporacije su, ne skrivajući se ni trenutka, otvoreno zadrle u državnu blagajnu. Nema ulaganja, nema odgovornosti, samo astronomski profit.

Takva dvostruka mjerila bila su izrazito eksplozivna, jednako kao i sustavno izbacivanje Iračana iz cijelog projekta. Napativši se i previše pod

sankcijama i tijekom invazije, većina Iračana prirodno je pretpostavljala da ima pravo izvući korist iz obnove vlastite domovine — ne samo iz konačnih proizvoda nego i poslova koje stvara isti taj proces. No, kad su preko iračkih granica navrli deseci tisuća stranih radnika i zaposlili se kod stranih ugovornih suradnika, Iračani su to smatrali produljenjem invazije. Umjesto obnove, razaranje se nastavilo pod drugačijom krinkom — bilo je to posvemašnje brisanje iračke industrije, nekoć snažnog izvora nacionalnog ponosa, koji je nadilazio čak i sektaške podjele. Tijekom Bremerova mandata u američkoj obnovi Iraka uspjelo se zaposliti samo petnaest tisuća Iračana — zastrašujuće malen broj.[34] »Dok Iračani gledaju kako svi ugovori redom odlaze strancima koji dovode vlastite čuvare i inženjere, mislite da bismo ih mi trebali mirno gledati — pa što, zaboga, očekujete?«, rekao mi je Nouri Sitto, Amerikanac iračkog podrijetla, kad smo se sastali u Zelenoj zoni. Sitto se vratio u Bagdad da Privremenoj vlasti pomaže u procesu obnove, ali je bio umoran od tolike količine diplomacije. »Ekonomija je temeljni uzrok terorizmu i manjku sigurnosti.«

Najveći dio nasilja okrenuo se protiv stranih okupatora, njihovih projekata i radnika. Neke napade u Iraku očito su izvele skupine kakva je al-Qaida, sa željom da takvom strategijom izazvati kaos. Da je obnova od samog početka gledana kao dio nacionalnog projekta, većina iračkog stanovništva vjerojatno bi je branilo kao nadgradnju vlastitih zajednica, što bi provokatorima uvelike otežalo posao.

Busheva je administracija s lakoćom mogla pretpostaviti da bi svaka tvrtka koja prima američke porezne dolare trebala za svoje projekte zaposliti Iračane. Također se velik dio poslova mogao izravno prepustiti iračkim tvrtkama. No, takve jednostavne i razumne mjere nisu se zbile godinama jer su se sukobljavale s temeljnom strategijom preobrazbe Iraka u novorođeni mjehur tržišne ekonomije — a svi znaju da takvi mjehuri ne bujaju potpomagani zakonima i pravilima, nego u njihovu odsustvu. Stoga su u ime brzine i učinkovitosti ugovorni suradnici mogli unajmljivati koga god žele, uvoziti otkuda požele i po želji tvrtkama prodavati ugovore.

Da su šest mjeseci nakon invazije Iračani počeli piti vodu iz Bechtelovih slavina, da su im domove osvjetljavale žarulje General Electrica, da su se njihovi bolesni i nemoćni liječili u bolnicama koje je podigao Parsons, da je ulicama patrolirala od DynCorpa osposobljena policija, mnogi bi državljani (iako ne i svi) vjerojatno nadjačali vlastiti gnjev što su isključeni iz procesa obnove. Samo, ništa se slično nije zbilo i još dugo prije nego što su snage iračkog pokreta otpora počele sustavno napadati projekte obnove,

postalo je jasno da je primjena načela *laissez-faire,* na toliko opsežan državni projekt, urodila potpunim neuspjehom.

Oslobođene svih propisa, najvećim dijelom zaštićene od kaznenog progona, s ugovorima koji su jamčili pokriće svih troškova (uz profit), mnoge strane korporacije postupile su savršeno predvidljivo — grabile su kao lude. U Iraku poznate kao »primarni«, veliki su ugovorni suradnici razvili složen sustav preraspodjele ugovora. Otvorili su urede u Zelenoj zoni, pa čak i u Kuwait Cityju i Ammanu, i zatim poslove prepuštali kuvajtskim kompanijama koje su ih preprodavale Saudijcima koji bi, kad bi sigurnosno stanje postalo previše upitno, naposljetku poslove predavali iračkim tvrtkama, i to često onim kurdistanskim — za djelić stvarne vrijednosti ugovora. Demokratski senator Byron Dorgan opisuje tu mrežu, služeći se kao primjerom ugovorom za postavljanje klima-uredaja u Bagdadu: »Dakle, ugovor prelazi podugovornom suradniku koji ga prosljeđuje drugom podugovornom suradniku i zatim onom na četvrtoj razini. Posljedično tome, cijenom klima-uređaja pokrivaju se četiri ugovorna suradnika od kojih četvrti konačno instalira ventilator u sobu. Tako je američki porezni obveznik platio klima-uređaj, a nakon što novac prođe četvore ruke, nalik načinu kojim kockice leda putuju po sobi, napokon netko u neku iračku sobu donese i instalira ventilator.«[35] Još je važnije pripomenuti da su Iračani sve to vrijeme promatrali kako im kradu novac za pomoć, dok država ključa.

Kad se Bechtel spakirao i u studenome 2006. napustio Irak, tvrtka je za nemogućnost dovršavanja projekta okrivila »pretjerano nasilje«. Ipak, propast ugovornog sustava započela je mnogo prije nego što je oružani otpor u Iraku dobio na snazi. Prve škole koje je Bechtel obnovio odmah su izazvale cijeli niz pritužbi.[36] Početkom travnja 2004. godine, prije nego što je Irak potonuo u nasilje, posjetila sam bagdadsku Središnju dječju bolnicu. Navodno ju je obnovio jedan drugi američki ugovorni suradnik, no u hodnicima se vidjela otvorena kanalizacija, nije radio nijedan toalet, a radnici koji su popravljali kantinu bili su toliko siromašni da nisu imali ni cipele — bili su pod-pod-pod-pod-ugovorni suradnici... kao i žene koje su za svojim kuhinjskim stolovima vezle stolnjake za Wal-Martovog pod-pod-pod-ugovornog suradnika.

Takvo pogrešno upravljanje nastavilo se još tri i pol godine, sve dok se svi glavni američki ugovorni suradnici specijalizirani za obnovu nisu povukli iz Iraka, potrošili milijarde i najveći dio poslova ostavili nedovršenima. Parsons je dobio 186 milijuna dolara da izgradi 142 dispanzera. Tvrtka ih je dovršila samo 6. U pitanje su došli čak i oni projekti koji su prikazivani kao veliki

uspjesi obnove. U travnju 2007. američki inspektori u Iraku provjerili su osam projekata što su ih dovršili američki ugovorni suradnici — među njima i kliniku za porodništvo kao i sustav za pročišćavanje vode — i otkrili da »od osam sedam njih više ne funkcionira kako je bilo predviđeno«, kako navodi *The New York Times*. Novine također donose podatak da je 2007. godine iračka električna mreža proizvodila znatno manju količinu energije nego 2006.[37] Nakon prosinca 2006., kad su istjecali svi najvažniji ugovori za obnovu, Ured glavnog inspektora istraživao je osamdeset sedam slučajeva moguće pronevjere povezanih s američkim ugovornim suradnicima u Iraku.[38] Korupcija tijekom okupacije nije bila ishod lošeg upravljanja, nego političke odluke — ako Irak treba postati novim teritorijem kaubojskog kapitalizma, onda mora biti oslobođen od svih zakona.

Bremerova Privremena vlast nije pokušavala zaustaviti razne prevare, zakulisne dogovore i podle igre jer je i sama bila ishod jedne od takvih igara. Iako je nosila naziv Okupacijske vlasti Sjedinjenih Američkih Država, ostaje nejasno je li tu funkciju obavljala samo imenom. Toj činjenici osobitu važnost daje sudac koji je vodio čuveno suđenje u slučaju korupcije tvrtke Custer Battles.

Dvojica bivših zaposlenika te zaštitarske tvrtke prokazali su i podigli optužnicu protiv tvrtke, optužujući je za prevare u vezi s ugovorima za obnovu koje je sklapala s Privremenom vlašću, kao i za pronevjeru više milijuna državnih dolara — najvećim dijelom naplaćujući radove na bagdadskoj međunarodnoj zračnoj luci. Slučaj se temeljio na dokumentaciji tvrtke koja je jasno otkrivala da je vođeno dvostruko knjigovodstvo — jedno za tvrtku, drugo za izdavanje računa Privremenoj vlasti. Umirovljeni brigadni general Hugh Tant svjedočio je da je tvrtka radila »vjerojatno najgori posao koji sam vidio u 30 godina vojne karijere«. (Među brojnim navodnim prekršajima tvrtke Custer Battles nalazi se i otimačina iračkih viljuškara s aerodroma koji su zatim prelakirani, a naposljetku je Privremenoj vlasti ispostavljen račun za najam strojeva.)[39]

U ožujku 2006., savezna porota države Virginije donijela je presudu je protiv te tvrtke, proglasila je krivom za prevaru i natjerala da plati 10 milijuna dolara odštete. Tvrtka je tada suca zamolila da, zbog obrata u obrani, preinači presudu. Naime, tvrtka je tvrdila da Privremena vlast nije dio vlade Sjedinjenih Američkih Država i stoga ne podliježe njezinim zakonima, pa tako ni Zakonu o lažnim potraživanjima. Posljedice takve obrane teško je moguće opisati — Busheva administracija je američkim korporacijama koje su radile u Iraku time dala potpuni imunitet od

kaznenog progona po iračkim zakonima; nadalje, ako Privremena vlast nije potpadala pod američke zakone, to je značilo da ugovorni suradnici ne potpadaju ni pod jedan zakon — ni američki, ni irački. Taj put sudac je presudio u korist tvrtke — rekao je da postoje brojni dokazi da je tvrtka Custer Battles Privremenoj vlasti »podnosila lažne i netočno uvećane račune«, ali je presudio da tužitelji »nisu uspjeli dokazati da su potraživanja ispostavljena Sjedinjenim Američkim Državama«.[40] Drugim riječima, američka se državna nazočnost u Iraku tijekom prve godine američkog ekonomskog eksperimenta svodila na fatamorganu — nije postojala vlast, nego samo kanal kojim su stranim korporacijama prelijevani američki porezni i irački naftni dolari, u potpunosti onkraj zakona. Time je Irak postao krajnji izraz protudržavne kontrarevolucije — šuplja država gdje, kako su sudovi naposljetku utvrdili, nije postojalo ni gdje ni tamo.

Nakon što je ugovornim suradnicima predala milijarde, Privremena se vlast doslovno istopila. Bivši dužnosnici vratili su se u privatni sektor i, kad su skandali isplivali na površinu, više nije bilo nikoga tko bi branio sramotnu povijest Zelene zone. No, u Iraku se doslovno fizički bolno osjećao nedostatak tih milijardi. »Stanje je neizmjerno gore i čini se da se ne poboljšava usprkos neizmjerno unosnim ugovorima koji su sklapani s američkim kompanijama«, primijetio je inženjer zaposlen u Ministarstvu elektrifikacije, tjedan dana nakon što je Bechtel najavio da se povlači iz Iraka. »Čudno kako milijarde koje su potrošene na struju nisu donijele ni najmanje poboljšanje, zapravo su samo pogoršale situaciju.« Taksist iz Mosula upitao je: »Kakva obnova? I danas pijemo nepročišćenu vodu iz pogona starog desetljećima koji se nikad nije održavao. Struje ima dva sata dnevno. I sad idemo unazad. Kuhamo na ognjištima, drvo skupljamo u šumama jer nema plina.«[41]

Katastrofalan neuspjeh projekta obnove dijeli izravnu odgovornost za najopasniji oblik povratne reakcije — pogibeljni uspon vjerskog fundamentalizma i sektaške sukobe. Kad se okupacija pokazala nesposobnom da osigura čak i one najosnovnije usluge, među njima i sigurnost, taj su vakuum ispunile džamije i lokalne milicije. Mladi šijitski klerik Moqtada al-Sadr pokazao se osobito sposobnim za prokazivanje svih neuspjeha Bremerove privatizirane obnove i vodio vlastitu obnovu u sjeni po šijitskim getima od Bagdada do Basre i time stjecao odanu pastvu. Financirajući se donacijama koje su primale džamije, kasnije možda i iranskom pomoći, ta su središta slala servisere da popravljaju električne instalacije i telefonske veze, organiziraju skupljanje otpada po četvrtima, instaliraju generatore za hitne slučajeve, organiziraju davanje krvi i nadziru promet. »Otkrio sam vakuum koji nitko nije ispunio«, rekao je al-Sadr prvih dana okupacije, i dodao: »Što mogu, to činim.«[42] Nadalje,

okupio je mlade ljude koji u Bremerovu Iraku nisu našli ni posla ni nade, odjenuo ih u crno i naoružao zahrđalim kalašnjikovima. Iz njih je iznikla Mahdijeva armija, sada jedna od najokrutnijih snaga u iračkim sektaškim borbama. Takve milicije također su dio korporacijskog nasljeđa — da je obnova stvorila radna mjesta, sigurnost i usluge Iračanima, al-Sadr bi ostao bez posla zajedno sa većinom svojih novopečenih sljedbenika. No, dogodilo se tako da su neuspjesi korporacijske Amerike položili temelje al-Sadrovu uspjehu.

Irak se, pod Bremerovom upravom, pokazao kao logičan zaključak teorije Čikaške škole — javni sektor sveden na minimalan broj zaposlenika, i to većinom vanjskih suradnika koji žive u Halliburtonovom gradu-državi sa zadaćom potpisivanja KPMG-ovih zakona naklonjenih korporacijama i dijeljenja platnenih vreća prepunih gotovine zapadnim ugovornim suradnicima pod zaštitom plaćeničkih vojski i potpunim pravosudnim imunitetom. A svuda oko njih gnjevni ljudi koji se sve više okreću vjerskom fundamentalizmu jer je on jedini izvor moći u takvoj »prošupljenoj« državi. Jednako kao i ruski gangsteri ili Bushevi petolisci, suvremeni je Irak ishod pedesetogodišnjeg križarskog pohoda s ciljem privatizacije svijeta. Umjesto da ga se odreknu i vlastiti tvorci, zaslužuje da ga se sagleda kao dosad najčistije otjelovljenje ideologije koja ga je rodila.

18. Puni krug

Od tabule rase do spaljene zemlje

Ne bi li vlasti
U tom slučaju bilo lakše
Raspustiti narod
I izabrati drugi?

Bertolt Brecht, »Rješenje«, 1953.[1]

Irak je posljednje veliko prostranstvo Bliskog istoka... U Iraku je 80 posto bušenja naftnih izvora urodilo otkrićem ležišta nafte.

David Horgan, glavni direktor
irske naftne kompanije Petrel, siječanj 2007.[2]

JE LI MOGUĆE PRETPOSTAVITI da Busheva administracija nije bila svjesna da ekonomski program posjeduje mogućnost u Iraku podjariti nasilni protuudar? Pojedinac koji je vjerojatno bio svjestan mogućih negativnih posljedica bio je upravo onaj koji je provodio politiku — Paul Bremer. U studenome 2001. godine, nedugo nakon što je utemeljio svoju protuterorističku tvrtku, Crisis Consulting Practice, Bremer je napisao izvješće klijentima u kojem objašnjava zašto se multinacionalne korporacije suočavaju s povećanim rizikom od terorističkih napada u domovini i u inozemstvu. U izvješću koje je naslovio »Novi rizici međunarodnog biznisa«, svojim je elitnim klijentima objavio da se s još većim ekonomskim opasnostima suočavaju upravo zbog ekonomskog modela koji ih je toliko nevjerojatno obogatio. Slobodna trgovina, piše, dovela je do »stvaranja dotad neviđenog bogatstva«, ali je »za mnoge imala izravne negativne posljedice«. Ona »zahtijeva otpuštanje radnika. Nadalje, otvaranje tržišta stranoj trgovini vrši nevjerojatno snažan pritisak na tradicionalne veleprodajne mreže i trgovinske monopole.« Sve te promjene dovele su do »rastućih razlika u prihodima i društvenih napetosti«, što, zauzvrat može izazvati cijeli niz napada na američke tvrtke, među kojima i terorističke napade.[3]

Upravo se to zbilo u Iraku. Ako su tvorci rata uvjerili sami sebe da njihov program neće izazvati politički povratni udar, razlog tomu vjerojatno nije ležao u njihovom vjerovanju da će Iračani aktivno pristati na takav program sustavnog obezvlašćivanja. Bliže istini jest da su tvorci rata svoje uloge stavljali na nešto drugo — na dezorijentiranost Iračana, kolektivnu regresiju, nesposobnost da održe korak s tempom preobrazbe. Drugim riječima, kladili su se na snagu šoka. Temeljnu pretpostavku vojnih i ekonomskih šok-terapeuta Iraka najbolje je iznio bivši zamjenik državnog tajnika, Richard Armitage, rekavši da će Iračane toliko šokirati američka vatrena moć, i toliko će se usrećiti Saddamovim padom »da će ih se s lakoćom moći prevesti s točke A na točku B«.[4] A zatim će se, nekoliko mjeseci kasnije, kad ih napusti poslijeratna opijenost, ugodno iznenaditi kad otkriju da žive u arapskom Singapuru, u »Tigru na Tigrisu« — kao što su ga ushićeno krstili neki tržišni analitičari.

Umjesto toga, velika je većina Iračana istog trena zahtijevala pravo utjecanja na preobrazbu svoje domovine. Odgovor koji je uputila Busheva administracija, nošena tim neočekivanim razvojem događaja, stvorio je najsnažniji od svih povratnih udara.

Kako razmontirati demokraciju

U ljeto nakon invazije na Irak osjećala se tolika količina prigušene gladi za političkim sudjelovanjem da je Bagdad, unatoč svakodnevnim tegobama, obuzela gotovo karnevalska atmosfera. Bjesnilo se zbog Bremerovih otpuštanja, osjećalo se zlovolju izazvanu zamračenjima i stranim ugovornim suradnicima, ali se mjesecima taj gnjev prvenstveno izražavao ispadima neobuzdanog i ushićenog slobodnog govora. Tijekom cijelog ljeta svakodnevno se prosvjedovalo pred ulazom u Zelenu zonu — mnogi su radnici tražili povratak na stara radna mjesta. Stotine novih novina izlazile su iz tiskara, prepune kritičkih napisa o Bremeru i njegovom ekonomskom programu. Klerici su u svoje propovijedi petkom uključivali političke osvrte — što je bila sloboda nezamisliva pod Saddamovom vlašću.

Ipak, najuzbudljiviji od svega bili su spontani izbori do kojih je dolazilo u gradovima, naseljima i provincijama diljem države. Napokon se izvukavši iz Saddamova željeznog stiska, građani su sazivali sastanke u gradskim vijećnicama i birali vođe koji će ih zastupati u toj novoj eri. U gradovima kakvi su Samara, Hilla ili Mosul vjerski vode, svjetovni profesionalci ili pripadnici plemena radili su zajedno da odrede popis najvažnijih obnova, prkoseći onim najcrnjim prognozama koje su prizivale sektaštvo i fundamentalizam. Ti sastanci bili su usijani, ali su po mnogim izjavama bili prepuni

ushita — izazovi su bili nezamislivi, no sloboda se pretvarala u stvarnost. U mnogim slučajevima američke su snage, vjerujući predsjedniku koji je izjavio da vojsku šalje u Irak da bi tamo širila demokraciju, često olakšavale posao, pomagale organizirati izbore, čak i izrađivale glasačke kutije.

Taj demokratski žar, spojen s nedvosmislenim odbijanjem Bremerova ekonomskog programa, doveo je Bushevu administraciju u krajnje složen položaj. Administracija je smiono obećavala da će za nekoliko mjeseci vlast predati izabranoj iračkoj vlasti i Iračane odmah uključiti u proces odlučivanja. No, to prvo ljeto nije ostavilo ni najmanju sumnju da će bilo kakvo odricanje od vlasti značiti odbacivanje svih snova o preobrazbi Iraka u uzornu, privatiziranu ekonomiju, prošaranu američkim vojnim bazama — ekonomski nacionalizam, naime, bio je preduboko usađen u stanovništvo, osobito kad su na dnevni red došle državne rezerve nafte, najveće od svih blaga. Tako je Washington odbacio svoja demokratska obećanja i umjesto toga naredio povećanje snage šokova, s nadom da će višom dozom polučiti željeni ishod. Bila je to odluka kojom je pohod za osvajanje čistog i slobodnog tržišta načinio puni krug i vratio se svojim korijenima u latinoameričkom Južnom čunju, u vrijeme kad je ekonomska šok-terapija provodila okrutnim zatiranjem demokracije, nestancima i mučenjem svakoga tko bi se našao na putu.

Kad je Paul Bremer stigao u Bagdad, američki je plan bio da se sazove i brojna poslanička skupština koja će zastupati sve dijelove iračkoga društva i gdje će poslanici izglasati sastav privremenog izvršnog vijeća. Nakon dva tjedna u Bagdadu, Bremer je odbacio ideju. Umjesto toga, odlučio je osobno probrati članove za svoj irački Upravni savjet. U svojoj poruci predsjedniku Bushu Bremer je svoj proces odabira iračkih članova Savjeta opisao kao »spoj igre slijepog miša i trodimenzionalne inačice igre križić-kružić«.[5]

Bremer je rekao da će savjet imati upravne ovlasti, ali se ponovno predomislio. »Moje iskustvo s Upravnim savjetom u tom trenutku navodilo me na zaključak da to i nije neka sjajna ideja«, kasnije je izjavio bivši poslanik, objašnjavajući da su članovi savjeta bili prespori i previše razmišljali — obdareni potpuno neprikladnim osobinama za provedbu njegova plana šok-terapije. »Nisu mogli organizirati ni paradu s dva auta«, izjavio je Bremer. »Jednostavno, nisu bili sposobni odlučivati na prikladan način, zapravo, donijeti ikakvu odluku. Štoviše, i dalje čvrsto zagovaram važnost donošenja ustava prije nego što ikome predamo državnu suverenost.«[6]

Sljedeći Bremerov problem bili su izbori koji su se odvijali po gradovima i naseljima diljem Iraka. Potkraj lipnja, dakle, tijekom svoga drugog mjeseca

u Iraku, Bremer je proširio vijest da se svi lokalni izbori moraju trenutačno obustaviti. Novi plan bio je da okupacijska vlast imenuje lokalne vode — baš kao i Upravni savjet. Konačni obračun zbio se u Nadžafu, najsvetijem gradu iračkih šijita, najveće vjerske zajednice u državi. U Nadžafu su uz pomoć američkih postrojbi upravo organizirani gradski izbori, kadli samo dan prije upisivanja birača, dežurnog potpukovnika naziva marinski general-bojnik Jim Mattis. »Morate otkazati izbore. Bremer je zabrinut da će pobijediti neprijateljski nastrojeni islamski kandidat... Bremer neće dopustiti da pogrešan čovjek dobije izbore. Marincima se savjetuje da odaberu skupinu Iračana koje smatraju sigurnima i između njih izaberu gradonačelnika. Na taj će način Sjedinjene Države nadzirati cijeli proces«, tako pišu Michael Gordon i general Bernard Trainor, autori knjige Cobra II. koja se smatra najopsežnijom vojnom poviješću invazije. Na kraju je američka vojska za gradonačelnika Nadžafa imenovala bivšeg Saddamovog brigadira — jednako kao što su postupili i u drugim gradovima i mjestima diljem države.[7*]

U nekim slučajevima Bremerova zabrana stiže nakon što su Iračani već glasovali za lokalne predstavnike. Brener je, ne zabrinjavajući se, naredio stvaranje novih vijeća. U provinciji Tadži, pretežno mormonski ugovorni suradnik TRI, koji je imao zadaću stvaranja lokalne vlasti, raspustio je savjet koji je tamošnje stanovništvo izabralo mjesecima prije dolaska tvrtke na teren, ustrajući u tvrdnji da se mora početi iznova. »Kao da nazadujemo«, požalio se jedan. Bremer je i dalje tvrdio da ne postoji »prekrivanje« demokracije. »Ne protivim se procesu, ali ga želim provesti na način sukladan našim zamislima... Preuranjeni izbori mogu se pokazati razornima. Sve se mora provesti iznimno oprezno.«[8]

U tom trenutku Iračani su još očekivali da će Washington ispuniti svoje obećanje, organizirati nacionalne izbore i zatim izravno predati vlast vladi koju će izabrati većina državljana. No, u studenome 2003., nakon otkazivanja lokalnih izbora, Bremer je odletio do Washingtona na tajne sastanke u Bijeloj kući. Kad se vratio u Bagdad, objavio je da se opći izbori skidaju s dnevnog reda. Prva iračka »suverena« vlada bit će imenovana, a ne birana.

Taj preokret vjerojatno je imao veze s anketom koju je tijekom tog razdoblja proveo vašingtonski institut International Republican. U anketi su pitali Iračane za kakve bi političare glasovali kad bi imali priliku. Rezultati ankete brzo su razbudili korporativce iz Zelene zone. 49 posto iračkih ispitanika odgovorilo je da bi glasovalo za stranku koja obećava

To je jedan od razloga zašto je proces »debaasifikacije« izazvao tolike provale gnjeva - dok su obični vojnici gubili poslove, zajedno s učiteljima i liječnicima, koji su morali pristupiti stranci da bi mogli profesionalno napredovati, baasistička vojna vrhuška, dobro poznata po kršenjima ljudskih prava, dobila je zadaću (i pravo) uvoditi red po gradovima i drugim naseljima.

stvaranje »većeg broja radnih mjesta u državnom sektoru«. Na pitanje bi li glasovali za stranku koja obećava »povećanje broja radnih mjesta u privatnome sektoru«, potvrdno je odgovorilo samo 4,6 posto. Na pitanje bi li glasovali za stranku koja obećava »zadržati koalicijske snage sve do uspostave mira«, potvrdno je odgovorilo samo 4,2 posto.[9] Jednostavno rečeno, da se Iračanima dopusti slobodno birati novu vladu i da ta vlada dobije istinsku moć, Washington bi morao odustati od dva glavna cilja rata — otvaranja Iraka izgradnji američkih vojnih baza, te potpunog otvaranja Iraka američkim multinacionalnim kompanijama.

Neki kritičari iz neokonzervativnog krila Busheva režima krive svoj plan za Irak zbog toga što se previše oslanjao na demokraciju, zbog doslovno naivnog vjerovanja u samoodređenje. Iz te povijesti prikladno su nestale stvarne činjenice o cijeloj prvoj godini okupacije, kad je Bremer rezao demokraciju gdje god bi uzdigla koju od svojih Hidrinih glava. Tijekom prvih šest mjeseci mandata, raspustio je ustavotvornu skupštinu, odbio prijedlog izbora ustavotvorne komisije, poništio i otkazivao desetke lokalnih i pokrajinskih izbora i zatim zvijer zatukao na nacionalnim izborima — takva djela teško se mogu pripisati idealistički nastrojenom demokratu. A nijedan među visokopozicioniranim neokonzervativcima koji iračke probleme pripisuju nepostojanju »iračkoga ponosa«, nije podržao zahtjeve za izravnim izborima koji su dolazili s ulica Bagdada i Basre.

Mnogi koji su, tih prvih mjeseci, obnašali dužnosti u Iraku povlače izravnu vezu između raznih odluka o odlaganju, umlaćivanja demokracije i divljačkog buđenja oružanog otpora. Salim Lone, UN-ov diplomat koji je radio u Iraku nakon invazije, smatra Bremeorvu prvu protudemokratsku odluku prijelomnim trenutkom. »Prvi razorni napadi na strance u Iraku, na primjer, zbili su se nedugo nakon što su Ujedinjeni narodi u srpnju 2003. godine imenovali prvu iračku vladu — Iračko upravno vijeće — prva se na udaru našla jordanska misija, a zatim je i UN-ov bagdadski stožer odletio u zrak pri čemu su poginuli deseci nevinih... Gnjev koji je izazvao sastav vijeća i gnjev izazvan UN-ovom podrškom tom vijeću u Iraku su se mogli doslovno opipati.« Lone je u tom napadu izgubio mnoge prijatelje i suradnike.[10]

Bremerovo otkazivanje nacionalnih izbora irački su šijiti smatrali teškom izdajom. Kao najveća etnička skupina, bili su uvjereni da će, nakon desetljeća potlačenosti, dominirati izabranom vladom. Šijitski se otpor isprva očitovao u obliku masovnih, mirnih prosvjeda — 100 000 prosvjednika u Bagdadu, 30 000 u Basri. Pri čemu su svi zajedno skandirali: »Da — izborima. Ne — selekciji.« »Naš glavni zahtjev glasi da se ovim procesom utemelje sve ustavne institucije i to putem izbora, a ne imenovanjima«, piše Ali Abdel Hakim

al-Safi, drugi najviši šijitski klerik u Iraku, u pismu upućenom Georgeu Bushu i Tonyju Blairu. Bremerov novi plan proglasio je »samo i jedino zamjenom jedne diktature drugom«, upozoravajući da će, ako nastave provoditi naum, ubrzo otkriti da gube bitku.[11] Bush i Blair nisu ni trepnuli — prosvjede su slavili kao dokaz procvata slobode, ali su kao buldožeri nastavili provoditi plan imenovanja prve iračke, poslijesadamovske, vlade.

U tom trenutku Moqtada al-Sadr postaje političkom snagom s kojom se moralo računati. Kad su i druge vodeće šijitske stranke odlučile sudjelovati u radu imenovane vlade i prihvatiti privremeni ustav nastao iza zidina Zelene zone, al-Sadr se usprotivio, cijeli proces i ustav proglasio nezakonitima i Bremera otvoreno usporedio sa Saddamom Husseinom. Također se ozbiljno počeo baviti stvaranjem Mahdijeve armije. Nakon što su se mirni prosvjedi pokazali neučinkovitima, mnogi šijiti povjerovali su da se, ako žele demokraciju većine pretvoriti u stvarnost, moraju za nju boriti.

Da je Busheva administracija održala obećanje i vlast brzo predala izabranoj iračkoj vladi, postoji velika mogućnost da bi pokret otpora ostao malobrojan, te bi ga bilo lako obuzdati — umjesto da se pretvori u sveopću pobunu. No, održati obećanje značilo bi žrtvovati ekonomski program skriven iza rata, nešto što se nikad neće dogoditi — i zato se nasilne reakcije na američko poricanje iračkog prava na demokraciju moraju smatrati još jednim vidom ideološkog povratnog udara.

Fizički šokovi

Dok je otpor sve više jačao, okupacijske snage uzvraćale su sve silovitije koristeći taktiku šoka. Napadale bi kasno noću ili rano izjutra, vojnici bi razvaljivali vrata, baterijskim svjetiljkama zasljepljivali zamračene domove i vikali na engleskom jeziku (razumijevalo se nekoliko riječi: »pizduni«, »Ali Baba« i »Osama bin Laden«). Žene bi bjesomučno tražile marame da pred strancima zakriju lica; muškarcima bi nasilu navlačili kapuljače pa ih trpali u vojne kamione i s njima jurili do zatvora ili logora za internaciju. Procjenjuje se da su američke snage tijekom prve tri i pol godine okupacije uhitile i zatvorile 61 500 Iračana — obično se pritom koristeći metodama koje su »maksimalizirale učinak šoka uhićenja«. U proljeće 2007. po zatvorima ih je čamilo još oko 19 000.[12] U zatvorima su slijedili novi šokovi — kante s ledenom vodom; pobješnjeli, zapjenjeni njemački ovčari; udarci nogama i rukama, a ponekad i šok električnom strujom koja je puštana kroz gole žice.

Tri desetljeća ranije neoliberalni križarski pohod otpočeo je sličnim taktikama — tobožnji podrivački elementi i teroristi otimani su iz svojih domova,

vezivali su im oči ili im glave prekrivali kapuljačama; zatim bi ih odvodili u mračne ćelije gdje bi ih čekale batine i još gore od toga. Sad je projekt, braneći sva nadanja u model slobodnog tržišta u Iraku, zatvorio puni krug.

Jedan u potpunosti neizbježan čimbenik, zaslužan za takav uzlet taktika torture, bila je Rumsfeldova odluka da vojsku vodi kao suvremenu, ugovorno vezanu korporaciju. Raspored snaga planirao je manje kao ministar obrane, a više kao potpredsjednik lanca šoping-centara koji se trudi uštedjeti prekovremene i tako smanjiti plaće. I nakon što je srezao generalske zahtjeve za 500 000 vojnika na manje od 200 000, još je uspijevao pronaći viškove — u posljednji trenutak zadovoljavajući zov vlastite direktorske nutrine, iz ratnih je planova izbacio još nekoliko desetaka tisuća vojnika.[13]

Iako su njegove ad hoc skrpane trupe bile dovoljno snažne da svrgnu Saddama, nisu se mogle nadati da će uspjeti obuzdati ono što je Bremer u Iraku izazvao svojim proglasima — narod se otvoreno pobunio, a tamo gdje su nekoć postojale iračka vojska i policija, zjapila je pusta jama. Suočivši se s manjkom ljudi koji bi uveli red na ulice, okupacijske su snage učinile prvo što su mogle — s ulica su skupljali ljude i trpali ih u zatvore. Tisuće zatvorenika u racijama su priveli agenti CIA-e, američki vojnici i privatni ugovorni suradnici — većinom neobučeni — koji su agresivnim metodama ispitivanja pokušavali saznati što god mogu o pokretu otpora.

U prvim danima okupacije Zelena je zona ugostila ekonomske šok-terapeute iz Poljske i Rusije; zatim se pretvorila u magnet za drugačiji soj stručnjaka za šokove, onih koji su se specijalizirali za mračna umijeća gušenja pokreta otpora. Privatne zaštitarske kompanije svoje su redove popunile veteranima prljavih ratova iz Kolumbije, Južne Afrike i Nepala. Novinar Jeremy Schahill tvrdi da su Blackwater i ostale privatne zaštitarske tvrtke unajmile više od sedam stotina čileanskih vojnika — većinom pripadnika specijalnih postrojbi — i rasporedili iz u Iraku; neki od njih obuku su prošli i služili u Pinochetovo vrijeme.[14]

Jedan od specijalista za šok najvišega ranga bio je američki zapovjednik James Steele — u Irak je doputovao u svibnju 2003. Steele je bio ključna pojava desničarskih križarskih pohoda po Srednjoj Americi, gdje je služio kao glavni američki savjetnik nekolicini salvadorskih vojnih bataljuna, kasnije optuženih da su djelovali kao eskadroni smrti. Nakon toga, karijera ga je odvela do potpredsjedničkog položaja u Enronu, te je u Irak prvenstveno stigao kao savjetnik za energetiku, no kad se rodio otpor, brzo se prebacio u staru ulogu i postao Bremerov glavni savjetnik za sigurnost. Steele je naposljetku dobio naputak da u Irak uvede, kako su ga neimenovani izvori iz Pentagona pomalo sa strahom nazivali »salvadorski sistem«.[15]

John Sifton, viši istražitelj udruge Human Rights Watch, rekao mi je da zlostavljanje zatvorenika u Iraku nije slijedilo klasičan uzorak. Zlostavljanja bi, u zonama sukoba, otpočinjala vrlo brzo, još tijekom takozvane ratne izmaglice, u vrijeme dok bojišnicom vlada kaos i nitko ne zna pravila. To se dogodilo u Afganistanu, rekao je, »ali Irak je drugačiji — sve je započelo savršeno profesionalno, i zatim se stanje pogoršalo, a ne poboljšalo«. Po njemu promjena nastupa potkraj kolovoza 2003. — četiri mjeseca nakon pada Bagdada. Kaže da su od toga dana počela pritjecati izvješća o zlostavljanjima.

Prema tom »kalendaru« šokovi u ćelijama za mučenje uslijedili su odmah nakon Bremerovih najradikalnijih ekonomskih šokova. Kraj kolovoza poklopio se sa završetkom Bremerova dugog zakonodavnog ljeta i otkazivanja izbora. Dok je svojim odlukama pribavljao nove regrute pokretu otpora, američki vojnici razbijali su vrata i pokušavali ugušiti irački prkos — u svakom za vojsku zrelom muškarcu ponaosob.

Trenutak nastanka te promjene jasno se može pratiti proučavanjem niza dokumenata s kojih je skinuta oznaka tajnosti i koji su na svjetlo dana izašli u jeku skandala povezanog sa zatvorom Abu Graib. Taj papirnati trag nastaje 14. kolovoza 2003., kad je satnik William Ponce, obavještajni časnik u glavnom američkom vojnom stožeru u Iraku, poslao elektroničku poštu svojim kolegama časnicima razmještenima diljem države. U toj poruci sadržano je nekoliko zloglasnih izjava: »Gospodo, što se tiče uhićenika, odsad igramo bez rukavica... (brigadir) je jasno dao do znanja da te pojedince moramo slomiti. Gubici se gomilaju i moramo početi prikupljati podatke kojima ćemo naše suborce zaštititi od daljnjih napada.« Ponce je zatim zatražio prijedloge tehnika ispitivanja prikladne za primjenu na zatvorenicima — takozvanu »listu želja«. U njegov sandučić ubrzo je navrla hrpa prijedloga, među kojima su bili i »niskonaponski elektrošokovi«.[16]

Dva tjedna kasnije, 31. kolovoza, general-bojnik Geoffrey Miller, čuvar zatvora Guantánamo, odlazi u Iran sa zadaćom »gitmoizacije« zatvora u Abu Ghraibu.[17] Dva tjedna nakon toga, 14. rujna, brigadir Ricardo Sanchez, vrhovni zapovjednik u Iraku, daje dopuštenje za korištenje široke lepeze novih tehnika ispitivanja temeljenih na modelu iz Guantánama, među kojima su i smišljeno ponižavanje (takozvano »gaženje ponosa i ega«), »iskorištavanje arapskog straha od pasa«, senzorna deprivacija (takozvana »kontrola rasvjete«), preopterećenje osjetila (vikanje, glasna glazba) i »stresni položaji«. Nedugo nakon što je Sanchez odaslao svoj memorandum, dakle početkom listopada, dolazi do incidenata zabilježenih na već slavnim fotografijama iz Abu Ghraiba.[18]

Bushev tim nije uspio šokirati Iračane ni Šokom i stuporom, kao ni ekonomskom šok-terapijom. Taktika šoka nakon toga usredotočuje se daleko više na pojedinca — koristeći nepogrešivu formulu za izazivanje regresije koja se nalazi u priručniku Kubark.

Mnogi najvažniji zatvorenici odvedeni su u osigurano područje u blizini bagdadske međunarodne zračne luke koje su nadzirale specijalne vojne postrojbe i CIA. U samo područje, koje se skrivalo pred Crvenim križem, ulazilo se samo uz predočenje specijalne propusnice — zapravo, bilo je toliko tajno da stražari nisu propuštali čak ni visoke vojne dužnosnike. Da bi ga se održalo u tajnosti, neprekidno se mijenjalo nazive — od Udarne skupine 20, preko 121 i 6-26, do Udarne skupine 145.[19]

Zatvorenici su tamo čuvani u maloj, posebnoj zgradi, podignutoj s ciljem stvaranja uvjeta propisanih u Kubarku — među njima i potpunu senzornu deprivaciju. Zgrada je bila podijeljena u pet zona — prostorija za liječničke preglede, »mekana soba«, prostorija nalik dnevnoj sobi (za zatvorenike koji su surađivali), crvena soba, modra soba i zloglasna crna soba — potpuno crna, sićušna ćelija, sa zvučnicima u sva četiri ugla.

Postojanje tajne baze u javnost je izišlo tek kad je narednik koji je tamo radio pod pseudonimom Jeff Perry, to mjesto opisao organizaciji Human Rights Watch. U usporedbi s ludnicom koja je vladala u Abu Ghraibu, gdje su se neuvježbani čuvari snalazili kako su god znali i umjeli, CIA-ina aerodromska baza bila je upravo sablasno klinički sređena. Perry je pričao da su isljednici, kad su se željeli poslužiti »grubom taktikom« prilikom ispitivanja zatvorenika u »crnoj sobi«, odlazili do računalnog terminala i ispisavali obrazac, neku vrstu menija za torturu. »Sve je bilo unaprijed upisano«, prisjeća se Perry. »Kontrola klimatizacije, vrućina, hladnoća, stroboskopi, glazba i tako dalje. Kao radni psi... sve se obilježavalo kvačicama.« Nakon što bi ispunili obrazac, isljednici su ga nosili nadzorniku na odobrenje. »Nisam vidio nijedan papir bez potpisa«, izjavio je Perry.

On i ostali isljednici postupno su počeli strahovati da tehnikama ispitivanja krše Ženevsku konvenciju koja je izričito branila »ponižavajući i degradirajući tretman«. Zabrinut da bi mogli završiti na sudu, u slučaju da njihov rad ikad dopre u javnost, Perry i još trojica sukobili su se s brigadirom i »rekli mu da se teško mire s takvim zlostavljanjima«. No, tajni zatvor bio je toliko učinkovit da je samo dva sata kasnije tamo stigao cijeli tim vojnih pravnika i održao prezentaciju na temu zašto se Ženevska konvencija ne odnosi na pritvorenike i zašto se senzorna deprivacija — usprkos CIA-inim istraživanjima koja su dokazivala suprotno — ne može smatrati torturom. »Sve se odvijalo jako

brzo«, izjavio je Perry, govoreći o vremenu reakcije. »Kao da su bili unaprijed spremni. Mislim, došli su s gotovom dvosatnom prezentacijom.«

U Iraku je bilo još takvih »institucija«, gdje su zatvorenici podvrgavani taktikama senzorne deprivacije opisanim u Kubarku — neki od njih podsjećali su na one, već davne, eksperimente na McGillu. Drugi narednik ispričao je o zatvoru u sklopu vojne baze »Tigar« u blizini grada al Qaima nedaleko od sirijske granice u kojem se nalazilo dvadeset do četrdeset zatvorenika. Nakon što bi im povezali oči i okovali im ruke i noge, strpali bi ih u usijane metalne kontejnere i u njima ih držali dvadeset četiri sata — »bez sna, bez hrane, bez vode«, izvješćuje narednik. Nakon što bi ih »omekšali« u kutiji za senzornu deprivaciju, zatvorenike bi šibali stroboskopskim svjetlima i heavy-metalom.[20]

Slične metode koristile su se i u bazi Specijalnih operacija, smještenoj u blizini grada Tikrita — s razlikom da su tamo zatvorenike smještah u još manje kutije — metar i dvadeset visoke, metar i dvadeset široke, dakle premale da bi odrastao čovjek u njima mogao stajati ili ležati — koje su veoma podsjećale na mnoge ćelije u latinoameričkom Južnom čunju. Zatvorenike su u njima držali do tjedan dana u krajnjoj osjetilnoj izolaciji. Ne jedan zatvorenik izvješćuje o elektrošokovima koje su na njemu primjenjivali američki vojnici, iako su vojnici to poricali.[21] Ipak, postoji značajna količina dokaza o kojima se iznimno malo raspravljalo, a koji govore da su američki vojnici u Iraku koristili elektrošokove kao jednu od tehnika torture. Dana 14. svibnja 2004. godine u slučaju za koji javnost gotovo nije ni saznala, dvojica marinaca osuđena su na zatvorske kazne zbog toga što su iračkog zatvorenika mučili elektrošokovima. Državni spisi koje je pribavila udruga American Civil Liberties Union govore o tome da je jedan vojnik »iračkog zatvorenika mučio strujnim udarima iz transformatora... držeći žice na zatvorenikovim ramenima«, sve dok »zatvorenik nije 'proplesao' od šokova«.[22]

Nakon objave poznatih fotografija iz zatvora Abu Ghraib, među njima i one sa zatvorenikom čija je glava prekrivena kapuljačom i koji stoji na kutiji dok mu električni vodovi vise s ruku, vojska se suočila s neobičnim problemom: »Nekoliko zatvorenika tvrdilo je da su upravo oni osoba na objavljenoj fotografiji«, objasnio je glasnogovornik Vojnog kriminalističkog istražnog zapovjedništva, službe zadužene da istraži slučajeve zlostavljanja zatvorenika. Jedan od njih bio je Haj Ali, bivši predsjednik okruga. Ali je izjavio da su i njemu namaknuti kapuljaču, natjerali ga da stoji na kutiji i na tijelo pričvršćivali električne kabele. Proturječeći izjavama zatvorskih stražara koji su tvrdili da kabeli nisu bili pod naponom, Ali je izjavio za

PBS: »Kad bi me potresao strujni udar osjećao sam se kao da mi očne jabučice iskaču iz duplji.«[23]

Jednako kao i tisuće ostalih zatvorenika, Alija su iz Abu Ghraiba pustili ne podigavši optužnicu — gurnuli su ga s kamiona nakon što su izjavili: »Uhitili su vas greškom.« Crveni križ iznosi podatak da američki vojni dužnosnici priznaju da »pogreške« obuhvaćaju od 70 do 90 posto uhićenih u Iraku. Ali tvrdi da je većina tih »ljudskih pogrešaka« napustila zatvor žedna osvete. »Abu Ghraib je mrijestilište za pobunjenike... Sve uvrede i tortura čine ih spremnima na sve. Uostalom, tko ih može kriviti?«[24]

Mnogi američki vojnici shvaćali su takvu reakciju i plašili je se. »Ako je bio pozitivac, sad je postao negativac zbog toga kako smo se odnosili prema njemu«, rekao je narednik iz 82. zračno-desantne postrojbe, dodijeljen osobito okrutnom priručnom zatvoru u sklopu američke vojne baze u predgrađu Faludže, gdje se smjestio bataljun koji se ponosio nadimkom »Krvoželjni manijaci«.[25]

U zatvorima koje vode Iračani stanje je neizmjerno gore. Saddam se oduvijek u velikoj mjeri oslanjao na torturu kao sredstvo moći. Da bi u Iraku poslije Saddama nestalo torture, bio je potreban usredotočen napor nove vlasti koja bi se potrudila osuditi takvu taktiku. Umjesto toga, Sjedinjene Države su prihvatile torturu i koristile je za vlastite ciljeve, postavljajući tako snižena mjerila upravo u vrijeme dok su obučavali i nadzirali nove iračke policijske snage.

U siječnju 2005., udruga Human Rights Watch otkrila je da se tortura u iračkim zatvorima i tamnicama (kao i u onima pod nadzorom Sjedinjenih Država) provodi »sustavno«, te da se među metodama nalaze i elektrošokovi. Interno izvješće 1. konjičke divizije iznosi podatak da iračka policija i vojska »neprekidno koriste elektrošokove i gušenje u cilju izvlačenja priznanja«. Irački tamničari koristili su se i sveprisutnim simbolom latinoameričke torture, picanama, električnim štapovima za stoku. U prosincu 2006., The New York Times objavljuje izvješće o slučaju Faraja Mahmouda kojeg su »svukli i objesili na strop. Kad bi mu električnim štapom dodirnuli genitalije, tijelo mu se odbijalo od zidova«.[26]

U ožujku 2005. Peter Maass, novinar The New York Times Magazinea, pratio je specijalnu postrojbu policijskih komandosa koje je obučavao James Steele. Maass je posjetio gradsku knjižnicu u Samari, kasnije pretvorenu u strašni zatvor. Unutra je vidio okovane zatvorenike povezanih očiju, neke pretučene do krvi, kao i stol s »po čijim su nogama bili tragovi skorene krvi«. Čuo je glasno povraćanje i krikove koje je opisao »kao zvukove koji

lede krv, poput vrištanja kakva luđaka, ili čovjeka koga tuku do smrti«. Također je jasno čuo dva pucnja »iz kruga ili iz blizine zatvora«.[27]

U El Salvadoru su eskadroni smrti bili na zlu glasu po tome što se nisu koristili ubojstvima samo kao sredstvom uklanjanja političkih protivnika, nego kao i porukom koju su slali široj javnosti. Unakažena trupla koja su ostavljali uz ceste jasno su poručivala široj zajednici da bi, ako itko od njih prijeđe granicu, mogao biti sljedeći leš. Mrtva tijela često su na sebi nosila potpis eskadrona smrti: Mano Blanco, ili brigada Maximiliano Hernandez. Do 2005., takvi prizori postale su uobičajene poruke uz rubove iračkih cesta — zatvorenici koje bi se posljednji put vidjelo nakon što su ih uhitili irački komandosi koji su obično povezivani s Ministarstvom unutarnjih poslova, često bi završavali s rupom od metka u glavi, s lisičinama na rukama iza leda ili, pak, s rupama koje su u lubanji načinjene električnom bušilicom. U studenome 2005. godine Los Angeles Times izvješćuje da u bagdadsku mrtvačnicu »svakog tjedna u isto vrijeme stižu deseci leševa, među njima mnogo onih čije su ruke i dalje okovane policijskim lisičinama«. Mrtvačnice su često zadržavale metalne okove i kasnije ih vraćale policiji.[28]

U Iraku postoje tehnološki savršeniji načini kojima je moguće prenijeti poruke terora. Terrorism in the Grip of Justice omiljena je televizijska emisija mreže Al Iraqiya (koju novčano potpomažu Sjedinjene Države). Serija se snima u suradnji s iračkim komandosima iz Salvadora. Nekoliko oslobođenih zatvorenika objasnilo je tehniku produkcije — zatvorenike, koje često hvataju nasumce prilikom racija po četvrtima, muče i premlaćuju, i prijeti njihovim obiteljima sve dok zatvorenici nisu spremni priznati svaki zločin — čak i onaj za koje su odvjetnici dokazali da se nikad nije ni zbio. Potom zatvorenike snimaju kamerama dok »priznaju« da su pobunjenici, štoviše i lopovi, homoseksualci i lažljivci. Svake noći Iračani prate ta priznanja koja izviru iz modrih i podbulih lica ljudi koji su nesumnjivo proživjeli torturu. »Emisija sjajno djeluje na civile«, izjavio je Maassu Adnan Thabit, vođa iračkih komandosa.[29]

Deset mjeseci kasnije tisak prvi put spominje »salvadorski sistem« — čije strahotne posljedice tada postaju jasne. Irački komandosi, koje je u početku obučavao Steele, službeno su radili pod okriljem iračkog Ministarstva unutarnjih poslova čiji su dužnosnici tvrdili, kad ih je Maass ispitivao o prizorima što ih je vidio u knjižnici, da Ministarstvo »ne dopušta nikakva kršenja ljudskih prava zatvorenika koji se nalaze pod paskom snaga sigurnosti Ministarstva unutarnjih poslova«. No, tijekom studenoga 2005., u jednoj od tamnica Ministarstva unutarnjih poslova pronađena su 173 Iračana — neke

su mučili toliko strašno da im je otpadala koža; drugima su na lubanjama otkrili tragove svrdla, kao i iščupane nokte i zube. Oslobođeni zatvorenici izjavili su da nisu svi preživjeli. Sastavili su popis s 18 imena ljudi koje su u tamnici ministarstva mučili do smrti — irački »nestali«.[30]

Istražujući Ewena Camerona i njegovo eksperimentiranje elektrošokovima tijekom pedesetih godina, naišla sam na primjedbu jednog njegova kolege, psihijatra Freda Lowyja. »Freudovi sljedbenici razvili su sve neizmjerno tankoćutne načine guljenja luka s ciljem zadiranja u samu srž problema«, rekao je. »Cameron je želio probušiti rupu do središta — kvragu i slojevi. No, kasnije smo otkrili da postoje samo slojevi.«[31] Cameron je vjerovao da može raznijeti sve slojeve u pacijenta i početi iznova — sanjao je o stvaranju potpuno novih osobnosti. Samo, njegovi se pacijenti nisu ponovno rađali; ostali su zbunjeni, ranjeni, slomljeni.

Irački šok-terapeuti također su raznijeli slojeve dok su tragali za teško uhvatljivom praznom pločom na kojoj će stvoriti svoju novu »uzor-državu«. A našli su samo hrpe ruševina koje su sami stvorili i milijune psihološki i fizički razorenih ljudi - razvalio ih je prvo Saddam, zatim rat, zatim su razarali jedni druge. Bushevi kućni kapitalisti katastrofe nisu uspjeli prebrisati Irak, samo su ga uzmutili. Umjesto tabule rase, očišćene od povijesti, otkrili su stare zavade koje su izbile na površinu da se sljube sa svježim krvnim osvetama koje su se rađale u svakom novom napadu — na džamiju u Karbali, u Samari, na tržnici, na ministarstvo, na bolnicu... države se, jednako kao ni ljude, snažnim šokom ne može pokrenuti ispočetka; tako se lome i taj se lom proteže u beskraj.

A to, naravno, zahtijeva novo razaranje — povećanje doze, dulje držanje prekidača, još boli, još bombi, još torture. Bivši zamjenik državnog tajnika, Richard Armitage, onaj koji je predvidio da će se Iračani s lakoćom prevesti s točke A na točku B, poslije je zaključio da je pravi problem bila prevelika »mekoća« Sjedinjenih Država. »Humani način kojim je koalicija vodila rat«, rekao je, »zapravo nas je doveo u situaciju u kojoj je teže, a ne lakše, okupiti narod. U Njemačkoj i Japanu (nakon Drugog svjetskog rata), stanovništvo je bilo iscrpljeno i teško šokirano događajima — u Iraku se dogodilo suprotno. Iznimno brza pobjeda nad neprijateljskim snagama značila je da nismo pokorili stanovništvo onako kao što smo činili u Njemačkoj ili Japanu... Sjedinjene Države suočile su se s iračkom populacijom koja nije pala u stanje šoka ili stupora.«[32] Do siječnja 2007. Bush i njegovi savjetnici još su vjerovali da nadzor nad Irakom mogu steći jednim dobrim »udarom«,

udarom koji bi pomeo Moqtadu al-Sadra — »taj rak koji podriva« iračku vlast. Izvješće na kojem se temeljila strategija udara pozivalo je na »uspješno čišćenje središta Bagdada« i zatim, kad se al-Sadrove snage povuku u Sadr City, »čišćenje i tog šijitskog uporišta silom«.[33]

Tijekom sedamdesetih godina, u vrijeme kad je započeo korporacijski križarski pohod, koristile su se taktike za koje su sudovi smatrali da imaju neskriveno genocidnu narav — smišljeno brisanje dijela stanovništva. U Iraku se zbilo nešto neizmjerno čudovišnije — brisan je, ne dio stanovništva, nego cijela država; Irak nestaje, rastače se. Sve je otpočelo, kako to često biva, nestankom žena iza velova i vrata, a zatim su djeca nestala iz škola — od 2006. godine, dvije trećine djece ostaje u kućama. Zatim su na red došli profesionalci — liječnici, učitelji, poduzetnici, znanstvenici, farmaceuti, suci, pravnici. Procjenjuje se da su nakon američke invazije eskadroni smrti pobili otprilike tri stotine iračkih akademika, među njima i nekoliko dekana — tisuće su izbjegle iz zemlje. Liječnici su prošli još gore — do veljače 2007. ubijeno ih je oko dvije tisuće, a pobjeglo daljnjih dvanaest tisuća. U studenome 2006., UN-ov Visoki komesarijat za izbjeglice iznosi procjenu da je domove bilo prisiljeno napustiti oko četiri milijuna ljudi — grubo rečeno, svaki sedmi Iračanin. U Sjedinjenim Državama pribježište je pronašlo samo nekoliko stotina izbjeglih.[34]

Nakon potpunog kolapsa iračke industrije, otmice su postale jedini uspješni biznis. Tijekom samo tri i pol mjeseca, početkom 2006., u Iraku je oteto gotovo dvadeset tisuća ljudi. Međunarodni mediji na to obraćaju pozornost samo kad se otme kojeg zapadnjaka, no najvećim dijelom otimaju se irački profesionalci - dok idu ili se vraćaju s posla. Njihove obitelji ili uspijevaju skupiti desetke tisuća američkih dolara za otkupninu ili identificiraju trupla u mrtvačnici. I tortura se pokazala kao uspješna industrijska grana. Skupine za zaštitu ljudskih prava zabilježile su brojne slučajeve u kojima je iračka policija od obitelji zatvorenika zahtijevala tisuće dolara u zamjenu za prestanak torture.[35] Dakle, iračka domaća inačica kapitalizma katastrofe.

To nije bilo ono što je Busheva administracija namijenila Iraku kad su ga odabrali za »model-naciju«, uzor ostatku arapskoga svijeta. Okupacija je započela ushićenim izjavama o praznim pločama i novim počecima. Nije, pak, dugo trebalo da se potraga za čistoćom prometne u izjave o »iskorjenjivanju islama« iz Sadr Cityja ili Nadžafa i uklanjanju »tumora radikalnog islama« iz Faludže ili Ramadija — ono nečisto sastrugat će se silom.

To se zbiva s projektima koji u tuđim državama žele stvoriti model-društva. Kampanje čišćenja rijetko se unaprijed promišljaju. Kad oni koji nastanjuju zemlju odbiju napustiti vlastitu prošlost, tada se san o praznoj ploči pretvara u svog zrcalnog dvojnika, u spaljenu zemlju — samo tada se san o sveobuhvatnom stvaranju preobražava u kampanju posvemašnjeg razaranja.

Nepredviđeno nasilje koje u ovom trenutku guta Irak stvorenje je smrtonosno optimističnih tvoraca rata — i proročeno je u onoj originalnoj, naizgled nevažnoj, pa čak i pomalo idealističkoj frazi: »model za novi Bliski istok«. Dezintegracija Iraka svoje korijene vuče iz ideologije koja traži tabulu rasu da na njoj ispiše svoju novu povijest. A kad se takva djevičanska pločica ne stvori, pristaše te ideologije nastavljaju razarati, brisati i ponovno razarati, nadajući se da će doprijeti do svoje obećane zemlje.

Neuspjeh - novo lice uspjeha

U avionu kojim sam letjela iz Bagdada sva sjedala popunili su strani ugovorni suradnici koji su bježali pred nasiljem. Bilo je to u travnju 2004. — Faludža i Nadžaf bili su pod opsadom; tog tjedna iz Iraka se izvuklo tisuću petsto stranih suradnika. Za njima će poći još mnogi. U to vrijeme vjerovala sam da gledamo prvi potpuni poraz korporatističkog pohoda. Irak je razaran svim zamislivim oružjem, s izuzetkom atomske bombe, ali ništa nije moglo pokoriti tu zemlju. Eksperiment je očito propao.

Danas nisam toliko sigurna. Na jednoj razini potpuno je neupitno da su neki dijelovi projekta urodili katastrofom. Bremera su poslali u Irak da izgradi korporacijsku utopiju — umjesto toga, Irak se pretvorio u sablasnu distopiju u kojoj je običan poslovni sastanak mogao završiti linčem, spaljivanjem živih ili odsijecanjem glava. Do svibnja 2007., prijavljena su ubojstva više od 900 stranih radnika, a još ih je »više od 12 000 ranjeno u borbama ili ozlijeđeno na poslu« - podaci analize New York Timesa. Ulagači koje se Bremer nadljudskim snagama trudio privući nikad se nisu pojavili — ni HSBC, ni Procter & Gamble, koji su privremeno zaustavili svoje joint-venture projekte, što je učinio i General Motors. Tvrtka New Bridge Strategies, koja se hvastala govoreći da »Wal-Mart može preuzeti cijelu zemlju«, objavila je da »McDonald's neće biti otvoren u skorijoj budućnosti«.[36] Bechtelovi ugovori o obnovi nisu se olako pretvorili u dugoročne ugovore o upravljanju vodoprivredom ili distribucijom električne energije. Potkraj 2006. na terenu se napuštaju, gotovo svi planovi o privatiziranoj obnovi, to samo središte antimarshallovskog plana, a pojavljuju se neki radikalni politički zaokreti.

Stuart Bowen, američki specijalni glavni inspektor za obnovu u Iraku, izvijestio je da su ugovori u samo nekoliko slučajeva izravno dodijeljeni iračkim tvrtkama koje su »učinkovitije i jeftinije. Štoviše, time se osnažila ekonomija, jer su zapošljavani Iračani«. Pokazalo se da je plaćati Iračanima obnovu vlastite domovine daleko učinkovitije nego unajmljivati goleme multinacionalne kompanije koje ne poznaju ni zemlju ni jezik, pa troše više od 55 posto ugovornih sredstava na manipulativne troškove.[37] Jon C. Bowersox, bivši savjetnik za zdravstvo u američkom veleposlanstvu u Bagdadu, iznio je tu radikalno obojenu primjedbu — problem iračke obnove, rekao je, leži u želji da se sve izgradi iz temelja. »Mogli smo podići jeftine rehabilitacijske centre i ne pokušavati reformirati sustav zdravstvene skrbi u samo dvije godine.«[38]

Još radikalniji zaokret stigao je iz Pentagona. U prosincu 2006., objavljuje se novi projekt obnove i pokretanja proizvodnje u iračkim državnim tvornicama — istim onima kojima Bremer nije dao generatore zato što se radilo o zaostacima staljinizma. Pentagon je naglo shvatio da, umjesto da cement i dijelove za strojeve kupuje u Jordanu i Kuvajtu, te iste proizvode može nabavljati od polumrtvih iračkih tvornica, te tako otvoriti desetke tisuća radnih mjesta i dijeliti zaradu okolnim zajednicama. Paul Brinkley, američki zamjenik dominstra obrane, zadužen za poslovnu preobrazbu Iraka, izjavio je: »Neke od tih tvornica pregledali smo malo bolje i otkrili da se ne radi o zastarjelim sovjetskim pogonima kakvima smo ih smatrali« — prešutio je, doduše, da su ga neki suradnici počeli nazivati staljinistom.[39]

General-pukovnik kopnene vojske, Peter W. Chiarelli, glavni američki zapovjednik u Iraku, objasnio je da »gnjevnim, mladim ljudima treba dati posla... Već i najmanji pad nezaposlenosti imat će iznimno ozbiljan učinak na razine sektaških obračuna«. Zatim je, jednostavno morao, dodati: »Čini mi se nevjerojatnim da to nismo uspjeli shvatiti ni nakon četiri godine rata... Za mene je to nešto golemo. I važno kao svi ostali dijelovi plana ove kampanje.«[40]

Jesu li takvi obrati označili smrt kapitalizma katastrofe? Teško. U trenutku kad su američki dužnosnici shvatili da ne moraju iz temelja stvarati vrlu novu državu, te da je neizmjerno važnije Iračanima namaknuti radna mjesta i njihovoj industriji omogućiti da sudjeluje u podjeli milijardi dolara prikupljenih za obnovu, novac kojim bi se financiralo takav pothvat već je odavno bio potrošen.

U međuvremenu, usred te plime neokeynesijanskih otkrivenja, Irak je pogodio najsmioniji pokušaj iskorištavanja krize. U prosincu 2006., dvostranačka Skupina za iračke studije, pod vodstvom Jamesa Bakera, objavila

je svoje dugoočekivano izvješće. U njemu su Sjedinjene Države pozvane da »iračkim vodama pomognu preustrojiti nacionalnu naftnu industriju u tržišno poduzeće«, kao i »poticati ulaganja međunarodne zajednice i međunarodnih energetskih kompanija u irački naftni sektor«.[41]

Bijela kuća zanemarila je najveći dio preporuka Skupine, ali ne i tu: Busheva administracija odmah je Iraku počela pomagati u stvaranju radikalnog novog Zakona o nafti koji će kompanijama kakve su Shell ili BP omogućiti potpisivanje tridesetogodišnjih ugovora sukladno kojima će kompanije moći posjedovati velike udjele u zaradi od iračke nafte, iznose koji dosežu desetke, čak i stotine milijardi dolara — nešto nečuveno u državama s lakim pristupom nafti, što je slučaj s Irakom, i osuda na vječno siromaštvo u državi koja 95 posto državnih prihoda ostvaruje prodajom nafte.[42] Taj prijedlog podigao je toliku buru nezadovoljstva da ga se čak ni Paul Bremer nije usudio iznijeti tijekom prve godine okupacije. No, sad će konačno zaživjeti, zahvaljujući sve većem kaosu. Objašnjavajući zašto je opravdano da se toliko veliki postoci zarade odlijevaju iz Iraka, naftne kompanije navodile su sigurnosne rizike. Drugim riječima, katastrofa je omogućila postojanje tog radikalnog zakona.

Vašingtonski izbor trenutka otkriva mnogo toga. U trenutku kad je zakon izglasan Irak se suočio s dotad najtežom krizom - državu su razdirali sektaški sukobi u kojima je tjedno ginulo oko tisuću Iračana. Malo ranije, ponižen je i na izazovan način smaknut Saddam Hussein. Bush je istovremeno pokretao »navalu« vojske na Irak koja je djelovala po daleko »labavijim borbenim pravilima«. Irak je u tom razdoblju bio previše eksplozivno područje za velika ulaganja naftnih divova, stoga nije postojala nikakva hitna potreba za novim zakonom — osim da se iskoristi kaos i tako izbjegne javna rasprava o najvažnijem pitanju s kojim se suočila država. Mnogi izabrani irački zakonodavci nisu imali pojma da se piše novi zakon, štoviše nisu ni bile uključene u oblikovanje konačne verzije. Greg Muttitt, istraživač u skupini za nadzor proizvodnje nafte, Platform, izvijestio je ovako: »Nedavno sam se zatekao na sastanku s iračkim parlamentarcima, te sam ih upitao koliko ih je vidjelo zakon. Od njih dvadeset vidio ga je samo jedan«. Muttitt dalje tvrdi da će, donošenjem zakona, Iračani »biti na golemom gubitku, jer u tom trenutku nemaju mogućnosti za njih sklapati povoljne poslove«.[43]

Najveći irački sindikati izjavili su »da je privatizacija nafte crvena linija koja se ne smije prijeći«, te su u zajedničkoj izjavi osudili zakon kao pokušaj otimanja »iračkih energetskih resursa u trenutku kad irački narod pokušava odrediti vlastitu budućnost, i dalje živeći u uvjetima okupacije«.[44]

Naposljetku, zakon koji je irački kabinet prihvatio u veljači 2007. bio je gori nego što se predviđalo — nije postojalo ograničenje količine profita što ga strane kompanije mogu iznositi iz Iraka i ničim nije određeno u kojem će se točno odnosu sklapati partnerstva s iračkim tvrtkama ili Iračane zapošljavati na nalazištima. Potpuno besprizorno, zakon iračkim poslanicima ne daje nikakvo pravo utjecaja na sklapanje budućih ugovora o nafti. Umjesto toga stvara novo tijelo — Savezni savjet za naftu i plin — koje će, kako piše The New York Times, savjetovati »skupina stručnjaka za naftu iz Iraka i drugih država«. To neizabrano tijelo koje savjetuju neki neodređeni stranci imat će konačnu riječ u svim pitanjima nafte, s punim ovlastima odlučivanja koje će ugovore Irak potpisati, a koje neće. Zapravo, zakonom se tražilo da se iračka ležišta nafte u državnome vlasništvu, dakle glavni izvor državnih prihoda, izuzmu iz demokratske kontrole i umjesto toga stave pod vodstvo moćne i bogate naftne diktature koja će postojati usporedno s iračkom razorenom i neučinkovitom vlasti.[45]

Teško je preuveličati razmjere bezočnosti tog pokušaja pljačke prirodnih blaga. Zarada od nafte jedina je iračka nada i mogućnost financiranja vlastite obnove u trenutku kad zavlada nekakav oblik mira. Polagati pravo vlasništva na tu budućnost u trenutku nacionalne dezintegracije najbesramnije je lice kapitalizma katastrofe.

Postoji još jedna, malo poznata posljedica kaosa u Iraku - što je dulje trajao, to se strana nazočnost više privatizirala i tako u konačnici skovala nov vid vođenja ratova i reakcija na humanitarne katastrofe.

Na tom području se ideologija radikalne privatizacije, ta srž antimarshallovskog plana, bogato isplatila. Tvrdoglavo odbijanje Busheve administracije da opremi rat u Iraku — novim postrojbama ili upraviteljima pod njezinim nadzorom — pokazalo se kao prava blagodat za njezin drugi rat, onaj za privatizaciju američke vlasti. Taj pohod, iako je prestao postojati kao tema javne retorike administracije, ostaje pokretačkom opsesijom što se skriva iza kulisa, i urađa uspjehom neizmjerno većim od uspjeha koje je administracija postigla svim svojim bitkama zajedno.

Budući da je Rumsfeld rat uobličio kao invaziju »baš na vrijeme«, u kojoj su vojnici izvršavali samo borbene funkcije, i budući da je ukinuo pedeset pet tisuća radnih mjesta u Ministarstvu obrane i Ministarstvu ratnih veterana tijekom prvih godinu dana razmještanja snaga u Iraku, privatni je sektor mogao popuniti sve novonastale praznine.[46] Takvo stanje u praksi je značilo da će, dok Irak tone u košmar, oživjeti daleko složenija ratna industrija i opremati ogoljenu vojsku — bez obzira činila to na terenu u Iraku ili kod kuće, liječeći vojnike u bolnici Walter Reed.

Kako je Rumsfeld uporno odbijao sva rješenja koja su zahtijevala povećanje veličine armije, vojska je morala pronaći način da u borbu ubaci veći broj vojnika. U Irak su nagrnule privatne zaštitarske tvrtke da bi obavljale poslove koje su dotad izvršavali vojnici — zaštitu najviših dužnosnika, nadzor nad bazama, pratnju radnika. Kad su se jednom tamo našle, njihove uloge su se još više proširile kao reakcija na kaos. Tvrtka Blackwater se svojim prvim iračkim ugovorom ograničava na privatnu zaštitu Bremera — godinu dana nakon okupacije, uključila se u otvorene ulične sukobe. Kad su se Moqtada al-Sadr i njegovi pristaše u travnju 2004. pobunili u Nadžafu, Blackwater je doslovno preuzeo zapovjedništvo nad američkim marincima tijekom cjelodnevne bitke s Mahdijevom armijom — u kojoj su poginuli deseci Iračana.[47]

Na samom početku okupacije procjenjivalo se da se u Iraku nalazi deset tisuća privatnih vojnika — daleko više nego za vrijeme prvog Zaljevskog rata. Tri godine kasnije istraga američkog državnog Ureda za reviziju otkriva da je u Iraku raspoređeno četrdeset osam tisuća privatnih vojnika iz gotovo svih država svijeta. Nakon vojske Sjedinjenih Američkih Država, najbrojniji kontingent bili su plaćenici — više nego svi pripadnici Koalicije zajedno. »Bagdadski procvat«, kako su ga nazivali u financijskome tisku, preuzeo je sve ono na što su se svi mrštili — sivu ekonomiju — i u potpunosti je uklopio u američki i britanski ratni stroj. Blackwater je unajmio agresivne vašingtonske lobiste da iz rječnika javnosti izbrišu riječ »plaćenik«, te da tvrtku pretvore u općeamerički brend. Direktor Eric Prince izjavljuje: »Sve se to svodi na našu poslovnu mantru: Za nacionalnu sigurnost trudimo se činiti ono što FedEx čini za poštanske usluge.«[48]

Kad se rat preselio u zatvore, vojsci je nedostajao toliki broj uvježbanih istražitelja i prevoditelja za arapski jezik da jednostavno nije mogla izvlačiti podatke iz novih uhićenika. Očajnički tragajući za novim isljednicima i prevoditeljima, obratila se ugovornom suradniku, tvrtki CACI International Inc. CACI se izvornim ugovorom obvezala da će vojsci pružati usluge u području informatičke tehnologije, ali je u tekstu bilo toliko »rupa« da se »informacijska tehnologija« moglo »rastegnuti« sve do ispitivanja.[49] Takva fleksibilnost bila je smišljena — CACI je pripadao novom soju ugovornih suradnika koji su kao agencije za saveznu vladu radili na određeno vrijeme — s takvom tvrtkom sklapa se labav ugovor na neodređeno vrijeme, a tvrtka zadržava veći broj vanjskih suradnika, spremnih da uskoče na bilo koji mogući položaj. Pozvati CACI, čiji zaposlenici nisu morali proći strogu obuku i sigurnosne provjere obvezne za zaposlenike u državnim

službama, bilo je jednako lako kao i naručiti novu pošiljku uredskih potrepština — ubrzo su pristigli deseci novih istražitelja.*

Korporacija koja je najviše zaradila na kaosu bila je Halliburton. Prije invazije, tvrtka je ugovorila gašenje naftnih izvora koje bi, prilikom povlačenja, mogla zapaliti Saddamova vojska. Kad su požari izostali, ugovor s Halliburtonom se proširio i tvrtki osigurao novu funkciju — pribavljanje goriva za cijelu naciju, toliko velik posao da je tvrtka »kupila svaku slobodnu cisternu u Kuvajtu i uvezla još stotine«.[50] U ime oslobađanja vojnika od dužnosti na bojišnici, Halliburton je preuzeo još desetke tradicionalnih vojnih djelatnosti, među kojima su bili i održavanje vojnih vozila i radio-uređaja.

Čak se i novačenje, već odavno vojnički posao, tijekom rata ubrzo pretvorilo u biznis koji donosi profit. Od 2006. godine vojnike su počele novačiti privatne tvrtke specijalizirane za »lov na ljude«, kakva je Serco, podružnica divovskog proizvođača oružja L-3 Communications. Ti su privatni »novačitelji«, od kojih većina nikad nije služila vojsku, dobivali bonus za svaki novi ugovor tako da se tvrtkin glasnogovornik hvalio: »Ako želite jesti odreske, morate slati ljude u vojsku.«[51] Rumsfeldova vladavina također je pridonijela razvoju obuke kao profitne djelatnosti — tvrtke kao što su Cubic Defense Applications i Blackwater održavale su borbenu obuku za vojnike, organizirale ratne igre, vodile vojsku na privatne poligone na kojima se vježbala tehnika borbe »od kuće do kuće« u simuliranim selima.

Zahvaljujući Rumsfeldovoj opsjednutosti privatizacijom, kao što je sam iznio u svom govoru 10. rujna 2001. godine, kad bi se vojnici vratili kući bolesni ili oboljeli od posttraumatskog stresa, liječile bi ih privatne zdravstvene tvrtke kojima je traumama bogat irački rat jamčio golemu zaradu. Jedna od njih, Health Net, našla se na sedmom mjestu Fortuneova popisa 500 naujspješnijih kompanija u 2005. godini, najvećim dijelom zahvaljujući broju traumatiziranih vojnika koji su se vratili iz Iraka. Druga takva tvrtka je IAP Worldwide Services Inc., koja je ugovorom na sebe preuzela velik broj vojnika smještenih u bolnici Walter Reed. Nakana da se privatiziraju medicinski centri navodno je uzrokovala strahovit pad kvalitete njege i liječenja jer je više od stotinu iskusnih državnih zaposlenika otišlo iz bolnice.[52]

Bit »vica« skriva se u činjenici da su ugovorni suradnici svoje poslove obavljali gotovo bez ikakva nadzora. Interna istraga o skandalu u zatvoru Abu Ghraib, koju je provela sama vojska Sjedinjenih Država, zaključila je da vladini dužnosnici, zaduženi za nadzor učinkovitosti istražitelja nisu uopće bili u Iraku, a da se i ne spominje Abu Ghraib, što je »u velikoj mjeri otežavalo, ako ne i onemogućivalo, uspješnu realizaciju ugovora«. General kopnene vojske George Fay, autor tog izvješća, zaključuje da »državni istražitelji, analitičari i vode nisu bili spremni za prihvat istražitelja-vanjskih suradnika, i nisu posjedovali adekvatnu obuku na koju bi se mogli osloniti u upravljanju, nadzoru i provedbi stege nad tim osobljem... Potpuno je očito da nije postojao nikakav dostatan nadzor izvršenja ugovornih obveza u zatvoru Abu Ghraib.«

O toj sve većoj ulozi privatnih tvrtki nikad se nije otvoreno raspravljalo kao o političkom pitanju (otprilike isto onako kao što se odjednom stvorio i prijedlog Zakona o iračkoj nafti). Rumsfeld se nije morao upuštati u strašne bitke s državnim zaposlenicima i generalima. Umjesto toga sve se to događalo na terenu, u uvjetima koje vojska zna nazivati »mračnom stranom zadatka«. Sto je rat dulje trajao, to je u većoj mjeri bivao privatiziran — ubrzo se ispostavilo da je to, jednostavno rečeno, nov način ratovanja. Kriza je omogućila procvat — baš kao što se to već bezbroj puta zbilo.

Ipak, brojke otkrivaju strašnu povijest korporacijske »mračne strane zadatka«. Za vrijeme prvog zaljevskog rata, 1991. godine na svakih stotinu vojnika dolazio je jedan ugovorni suradnik. Na početku invazije na Irak, 2003. jedan ugovorni suradnik dolazio je na svakih sedam vojnika. Tri godine kasnije, tijekom okupacije, odnos glasi jedan naprama tri. Za manje od godinu dana, u vrijeme kad je okupacija ulazila u svoju četvrtu godinu, taj je odnos iznosio jedan naprama 1,4. Nažalost, te brojke uključuju samo ugovorne suradnike koji su radili izravno za vladu Sjedinjenih Država — ne za ostale koalicijske partnere, ni za iračku vladu, a u njih se ne ubrajaju ni ugovorni suradnici smješteni u Kuvajtu ili Jordanu, oni koji su svoje poslove prepuštali pod-ugovornim suradnicima.[53]

Britanske vojnike u Iraku već su u velikoj mjeri nadmašili njihovi sunarodnjaci koji rade za privatne zaštitarske tvrtke — u odnosu 3 naprama 1. Kad je Tony Blair u veljači 2007. godine najavio da iz Iraka povlači tisuću šesto vojnika, tisak je odmah objavio da se »državni službenici nadaju da će tu prazninu popuniti plaćenici'« — zaposlenici tvrtki koje je izravno plaćala britanska vlada. Istovremeno, Associated Press objavljuje broj od 120 000 ugovornih djelatnika u Iraku — broj gotovo jednak broju američkih vojnika.[54] U razmjerima je takav vid privatiziranog ratovanja već zasjenio i Ujedinjene narode. UN-ov proračun za mirovne misije u 2006. i 2007. iznosio je 5,25 milijardi dolara - dakle, nešto više od četvrtine od onih 20 milijardi dolara što ih je Halliburton zaradio iračkim ugovorima, a posljednje procjene otkrivaju da plaćenička industrija sama vrijedi nekih 4 milijarde dolara.[55]

Dakle, dok se obnova Iraka Iračanima i američkim poreznim obveznicima činila potpunim neuspjehom, kompleks kapitalizma katastrofe smatrao ju je nesvakidašnje uspješnom. Nakon što su napadi 11. rujna omogućili njegovo izbijanje, irački rat predstavlja, ni manje ni više, nego rođenje nove ekonomije. U tome leži genijalnost Rumsfeldovog plana »transformacije« — budući da su se svi mogući vidovi razaranja i obnove privatizirali i predali ugovornim suradnicima, svaki put kad padne bomba

nastaje ekonomski procvat, a nastaje i kad stanu, i kad ponovno počnu padati — riječ je o zatvorenoj petlji profita razaranja i obnove, o rušenju i podizanju. Onim, mudrim i dalekovidnim kompanijama kakve su Halliburton ili Carlyle Group razarači i graditelji samo su različite podružnice jedne te iste korporacije.[56*]

Busheva administracija provela je nekoliko važnih i slabo ispitanih mjera u cilju institucionalizacije modela privatiziranog ratovanja, stvorenoga u Iraku — i tako ga načinila trajnom značajkom američke vanjske politike. Bowen kao glavni inspektor za nadzor obnove Iraka izdaje izvješće o »poukama koje su izvučene« iz raznih skandala s ugovornim suradnicima. Izvješće zaključuje da problemi izviru iz nedovoljnog planiranja i poziva na stvaranje »pokretnog pričuvnog korpusa ugovornih suradnika, obučenih za brzo pružanje pomoći i radove na obnovi tijekom djelovanja u trenucima krize«, te »prekvalifikaciju širokog spektra ugovornih suradnika koji su stručni u specijalnim područjima obnove« — drugim riječima, stalnu honorarnu vojsku. U svom govoru o stanju nacije iz 2007. Bush podržava ideju i najavljuje stvaranje posve novog civilnog pričuvnog korpusa. »Takav korpus u velikoj će mjeri djelovati kao naša vojna pričuva. On će olakšati breme Oružanih snaga i tako nam omogućiti da unajmljujemo civile s osobitim kvalifikacijama koji će služiti u našim misijama u inozemstvu u trenutku kad ih Amerika zatreba«, rekao je. »Time ćemo ljudima diljem Amerike, ljudima koji ne nose odoru, pružiti priliku da služe u odlučnoj bici našeg doba.«[57]

Godinu i pol nakon početka okupacije američki State Department otvara novu podružnicu — Ured za obnovu i stabilizaciju. Ured svakodnevno privatnim ugovornim suradnicima plaća izradu detaljnih planova obnove dvadeset pet država koje bi zbog nekog razloga mogle postati ciljevima američkog sponzoriranog razaranja — države od Venezuele do Irana. Korporacije i savjetnici stoje u redu i čekaju »unaprijed potpisane ugovore«, tako da su spremni odmah krenuti u akciju čim dođe do katastrofe.[58] Bushevoj administraciji takvo nešto je potpuno prirodna evolucija — nakon što je iznijela tvrdnju da ima pravo prouzročiti neograničena preventivna razaranja, postavila se kao pionir pokreta preventivne obnove — obnove mjesta koja još nisu razorena.

Najdalje u tom pravcu dopire tvrtka Lockheed Martin. Početkom 2007. počela je kupovati »tvrtke prisutne na tržištu zdravstvene skrbi, vrijedne 1 000 milijardi dolara godišnje« - tako tvrdi *The Financial Times, a* zatim je uspjela prigrabiti i građevinskog diva Pacific Architects and Engineers. Taj val akvizicija označio je početak nove ere vertikalne integracije unutar kompleksa kapitalizma katastrofe - u svim budućim sukobima, Lockheed je dobio mogućnost ne samo proizvoditi oružje i lovačke zrakoplove nego i obnavljati sve što se njima razori, pa čak i liječiti ljude ranjene vlastitim oružjem.

Dakle, u konačnici rat u Iraku uistinu je stvorio »model-ekonomiju« — samo što se nije rodio Tigar s Tigrisa, kao što su prorokovali neokonzervativci. Umjesto toga, stvoren je model privatiziranog rata i obnove — model koji je ubrzo postao spreman za izvoz. Sve do Iraka granice čikaškog pohoda zaustavljala je geografija - Rusija, Argentina, Južna Koreja. Sad se otvaraju nova prostranstva, kad god udari neka nova katastrofa.

7. dio
Pokretna Zelena zona
Tampon-zone i zaštitni zidovi

Budući da ste dobili priliku za nov početak, onda u biti možete početi od samoga vrha, što je jako dobro. Takva prilika velika je povlastica jer postoje drugi krajevi koji nisu imali takve sustave ili su opterećeni dvjesto godina starim sustavima. Na neki način Afganistan je u prednosti što može početi ispočetka s novim idejama i najboljim tehničkim spoznajama.

Paul O'Neill, ministar financija Sjedinjenih Država,
nakon invazije na Kabul, studeni 2002.

19. Kako izbrisati plažu
»Drugi tsunami«

> Tsunami, koji je plažu očistio kao kakav divovski buldožer, građevincima se činio kao nedosanjana prilika koju su brzo krenuli prigrabiti.
>
> Seth Mydans, *International Herald Tribune,* 10. ožujka 2005.[1]

NA PLAŽU SAM SE UPUTILA U samo svitanje u nadi da ću tamo pronaći ponekog ribara prije nego što se i toga dana otisnu u tirkizne vode. Bilo je to u srpnju 2005. i plaža je bila gotovo pusta — ipak, ugledala sam malenu skupinu ručno obojenih drvenih katamarana pored kojih se jedna malena obitelj spremala isploviti na more. Četrdesetogodišnji Roger sjedio je na pijesku samo u sarongu bez košulje i popravljao zapetljanu crvenu mrežu. Pomagao mu je dvadesetogodišnji sin Ivan. Jenita, Rogerova supruga, kružila je oko čamca i mahala kanticom punom zapaljenog tamjana. »Molimo za sreću«, objašnjavala je obred, »i za sigurnost.«

Ne tako davno ta i još deseci plaža nalik njoj diljem obala Šri Lanke bile su poprište bjesomučne spasilačke operacije koja je uslijedila nakon jedne od najstrašnijih kataklizmi u suvremenoj povijesti — 26. prosinca 2004. udario je tsunami, odnio 250 000 ljudskih života i u cijelom tom području 2,5 milijuna ljudi ostavio bez krova nad glavom.[2] Šest mjeseci poslije doputovala sam u Šri Lanku, jedno od najteže pogođenih područja, da vidim može li se ovdašnji proces obnove usporediti s onim u Iraku.

Moja suputnica Kumari, aktivistica iz Colomba, sudjelovala je u spašavanju i rehabilitaciji, te mi je pristala biti vodič i prevoditeljica na putu kroz područje razoreno tsunamijem. Putovanje smo započele u zaljevu Arugam, ribarskom i ocvalom turističkom selu na istočnoj obali otoka, koji je državna skupina za obnovu pokazivala kao primjer svojih planova za »bolju ponovnu izgradnju«.

Tamo smo upoznale Rogera koji nam je za samo nekoliko minuta ispričao potpuno drugačiju priču. Plan je nazvao »planom tjeranja ribara s plaže«. I tvrdio da je taj plan za masovno iseljenje daleko stariji od divovskoga

vala, ali se tsunami, kao i još bezbrojne kataklizme, zauzdao i iskoristio za promicanje tog potpuno neprihvatljivog programa. Roger nam je pričao da je njegova obitelj proživjela petnaest godina provodeći sezonu lova u skrpanoj kolibi na plaži u zaljevu Arugm — nedaleko od mjesta gdje smo sjedili. Zajedno s još desecima drugih ribarskih obitelji držali su čamce kraj koliba, a ulov sušili na listovima banane u sitnom bijelom pijesku. Rado su se družili s turistima — većinom australskim i europskim surferima koji su odsjedali u hostelima na plaži — odmorištima pred kojima su bile natrule ležaljke, i iz kojih je iz zvučnika obješenih na palmina stabla dopirala londonska klupska glazba. Restorani su ribu nabavljali izravno s čamaca, a ribari su svojim živopisnim i tradicionalnim životnim stilom davali onaj, od turista toliko traženi dašak izvornosti.

Dugo je vladao mir između hotela i ribara u zaljevu Arugam, dijelom i zato što je dugogodišnji građanski rat na Šri Lanki jamčio da se nijedna od te dvije poslovne grane ne može razviti do većih razmjera. Na istočnoj obali Šri Lanke vodile su se neke od najžešćih borbi — obje strane, Tigrovi slobode Tamil Eelama (poznatiji kao Tamilski tigrovi) na sjeveru i singaleska središnja vlast u Colombu tvrdile su da su je osvojile - no nijedna strana nije uspjela uspostaviti potpun nadzor. Dospjeti do zaljeva Arugam, značilo je proći labirintom kontrolnih točaka i riskirati da se upadne u pucnjavu ili strada od napada bombaša-samoubojice (Tamilski tigrovi tvrde da su upravo oni izumili taj eksplozivni pojas). U svim vodičima nailazila sam na stroga upozorenja da se držim podalje od nesigurne istočne obale Šri Lanke — tamo su valovi bili upravo zastrašujuće dobri, ali su ih bili dostojni samo najiskusniji.

Preokret je nastupio u veljači 2007. kad su vlada i Tigrovi potpisali sporazum o prekidu vatre. Nije to bio pravi mir, sve je više podsjećalo na napet predah između bitaka, stanku koju su povremeno prekidali samoubilački napadi ili ubojstva. Usprkos takvu nesigurnom stanju, čim su se otvorile ceste, turistički su vodiči počeli na sva zvona hvaliti istočnu obalu, proglašavajući je novim Phuketom: savršeno surfanje, prelijepe plaže, pomodni hoteli, ljuta hrana, tulumi pod punim mjesecom... »pravo mjesto za parti«, tvrdio je *Lonely Planet*.[3] Zaljev Arugam postao je samo središte zbivanja. Istovremeno je otvaranje kontrolnih točaka značilo da se ribari iz cijele zemlje u velikom broju mogu vratiti na neka od najbogatijih lovišta na istočnoj obali, među kojima je i zaljev Arugam.

Plaža se punila. Zaljev Arugam bio je označen kao ribarska luka, ali su se vlasnici obližnjih hotela počeli žaliti da im kolibe kvare vidik, da smrad

sušene ribe tjera goste (jedan od njih, bivši nizozemski državljanin, rekao mi je da »stvarno postoji zagađenje smradom«). Neki hotelijeri počeli su u lokalnih vlasti lobirati da se brodice i ribarske kuće presele u drugi zaljev, manje omiljen kod stranih turista. Seljani su uzvratili, ističući da tamo žive već naraštajima i da im zaljev Arugam znači više od pristaništa - u njemu je svježa voda, struja, škole za djecu, kupci ulova.

Te napetosti zamalo su eksplodirale šest mjeseci prije udara tsunamija — naime, usred noći na plaži je nekim čudom izbio požar. Dvadeset četiri ribarske kolibe pretvorile su se u prah i pepeo. Roger i obitelj, kako mi je rekao, »izgubili su sve, cijelo imanje, mreže i užad«. Kumari i ja razgovarale smo s mnogim ribarima iz Arugama i svi su redom tvrdili da je požar bio podmetnut. Optuživali su hotelijere koji su očito željeli prisvojiti plažu.

No, ako se požarom namjeravalo otjerati ribare, naum nije upalio — seljani su još odlučnije ustrajavali da ostanu, a oni koji su ostali bez kuća ubrzo su podigli nove.

Tsunami je učinio ono što nije uspjelo požaru — potpuno je očistio plažu. Otplavio je svaku krhku tvorevinu — sve čamce, sve ribarske kolibe kao i sve turističke kolibe i bungalove. Poginulo je oko 350 članova zajednice koja je brojila 4 000 ljudi — većinom sličnih Rogeru, Ivanu i Jeniti, koji svoj kruh zarađuju na moru.[4] A ispod tog pomora i ruševina ležalo je ono za čim je turizam žudio sve to vrijeme — nedirnuta plaža, do kosti oribana od svih neurednih tragova radnih ljudi — pravi raj za odmor. Duž cijele obale bilo je isto — nakon što je nestao otpad... ostao je... raj.

Kad je kriza završila, i kad su se ribarske obitelji vratile tamo gdje su nekoć stajali njihovi domovi, dočekala ih je policija koja im je zabranila obnovu. »Nova pravila«, čuli su — nema više kuća na plaži i sve se mora nalaziti najmanje dvjesto metara od granice plime. Većina je prihvatila pravila o gradnji podalje od mora, ali tamo nije bilo slobodnog terena — ribari nisu imali kamo. Ta nova, »tampon-zona« uspostavljena je duž cijele obale. Više se nije smjelo na plažu.

Tsunami je pobio oko trideset pet tisuća stanovnika Šri Lanke, a zbog njega se raselilo gotovo milijun ljudi. Ribari s čamcima, ljudi kao što je Roger, činili su 50 posto ukupnog broja žrtava — u nekim područjima njihov udio penjao se i do 98 posto. Da bi mogli primati novčanu pomoć i hranu, stotine tisuća ljudi preselili su se s plaža u privremene logore u unutrašnjosti — u dugačke, mračne barake načinjene od limenih ploča u kojima je bilo toliko vruće da ih je većina spavala vani. Dok se vrijeme

vuklo, logori su postali prljavi, pojavile su se zaraze, a po krugu su patrolirali vojnici naoružani automatskim puškama, prijetećeg izgleda.

Vlada je službeno izjavila da je tampon-zona sigurnosna mjera s ciljem da se spriječi ponovna katastrofa u slučaju novog tsunamija. Izjava je naizgled zvučala smisleno, ali je postojao jedan, prilično velik problem - nije se odnosila na turizam. Upravo suprotno - hotelijere se poticalo da se šire na vrijedne obale gdje su nekoć živjeli i radili ribari. Tampon-zona nije obuhvaćala odmarališta — sve dok su građevinske radove, bez obzira koliko složene ili koliko blizu moru, prijavljivali kao »popravke«, imali su potpuno odriješene ruke. Tako su dužinom cijele plaže u zaljevu Arugam, građevinci lupali i bušili. »Zar se turisti ne plaše tsunamija?«, želio je znati Roger.

Njemu i njegovim kolegama tampon-zona izgledala je kao uvjerljiva izlika kojom se vlada poslužila da provede ono što je željela provesti prije velikog vala — očistiti plažu od ribara. Svojim ulovom uspijevali su uzdržavati svoje obitelji, ali njime nisu pridonosili ekonomskom rastu kako ga mjere institucije Svjetske banke — dakle, teren gdje su stajale njihove kolibe očito se mogao unosnije iskoristiti. Nedugo prije moga dolaska do medija je dopro dokument naslovljen »Plan razvoja resursa u zaljevu Arugam« i tako su se potvrdile najcrnje slutnje ribarske zajednice. Savezna vlada unajmila je skupinu stranih savjetnika da razrade program obnove zaljeva Arugam — ishod je bio taj plan. Unatoč tome što je tsunami oštetio samo građevine uz more i što je najveći dio grada i dalje stajao, plan je predviđao rušenje i ponovnu izgradnju cijelog Arugama i njegovu preobrazbu iz otkačenog i šarmantnog obalnog gradića u otmjenu »destinaciju okrenutu vrhunskom šoping-turizmu« — dakle, hoteli s pet zvjezdica, luksuzne kućice za ekoturizam po cijeni od 300 dolara na noć, pristanište za hidroavione i heliodrom. Izvješće je tvrdilo da će zaljev Arugam poslužiti kao uzor za trideset novih obližnjih »turističkih zona« kojima će ratom uništena istočna obala Šri Lanke biti pretvorena u Južnoazijsku rivijeru.[5]

U tom umjetničkom doživljaju i nacrtima nedostajale su samo žrtve tsunamija — stotine ribarskih obitelji koje su živjele i radile na plaži. Izvješće je objašnjavalo da će se seljane preseliti na prikladnije lokacije, nekoliko kilometara od oceana, više u unutrašnjost. Stanje je pogoršao podatak da će se taj, 80 milijuna dolara vrijedan razvojni projekt financirati sredstvima pomoći, prikupljenim u ime žrtava tsunamija.

Upravo su zaplakana lica tih ribarskih obitelji i drugih sličnih njima diljem Tajlanda i Indonezije pokrenula povijesnu bujicu međunarodne širokogrudnosti nakon tsunamija - bili su to rođaci nabacani na hrpe u džamijama,

zaplakane majke koje su pokušavale identificirati svoje utopljene bebe, djeca koju je odnijelo more. No, zajednicama kao što je ta iz zaljeva Arugam »obnova« je značila samo smišljeno razaranje njihove kulture i načina života i kradu njihove zemlje. Kako je rekla Kumari, cijeli proces obnove urodit će »nanošenjem novih patnji žrtvama, izrabljivanjem izrabljivanih«.

Kad je plan izišao u javnost izazvao je ogorčenje u cijeloj državi — no, nigdje veće od bijesa u zaljevu Arugam. Kad smo stigle u grad, Kumari i ja smo naletjele na nekoliko stotina prosvjednika odjevenih u kaleidoskopske kombinacije sarija, saronga, hidžaba i japanki. Okupili su se na plaži i započeli marš koji će proći pred hotelima i završiti u susjednom mjestu, Pottuvilu, sjedištu lokalne vlasti.

Dok su prolazili kraj hotela, jedan mladić u bijeloj majici i s crvenim megafonom vodio je prosvjednike svojim pozivima na koje su oni odgovarali. »Nećemo, nećemo...«, povikao je, a okupljeni bi doviknuli: »Turiste i hotele«. Zatim je povikao: »Bijelci...«, da bi oni odvratili: »Van!« (Kumari mi je sve to, ispričavajući mi se, prevodila s tamilskoga.) Drugi mladić, kože skorene od sunca i oceana, preuzeo je megafon i povikao: »Želimo, želimo...« Začuli su se odgovori: »Našu zemlju natrag!«, »Naše domove natrag!«, »Ribarsku luku!«, »Novčanu pomoć!« »Glad, glad«, povikao je, a svjetina je odvratila: »Ribari gladuju!«

Pred ulaznim vratima zgrade okružne uprave, vođe prosvjeda su svoje izabrane predstavnike optužili da su ih napustili, da su korumpirani, da novac namijenjen za pomoć ribarima troše na »dotu kćerima i dragulje suprugama«. Govorili su o posebnim povlasticama koje uživaju Singalci, o diskriminaciji muslimana, o »strancima koji zarađuju na našem jadu«.

Činilo se malo vjerojatno da će njihovi povici imati imalo učinka. U Colombu sam razgovarala s generalnim direktorom Turističke zajednice Šri Lanke, Seenivasagamom Kalaiselvamom, sredovječnim birokratom koji je imao neugodnu naviku citirati iz više milijuna dolara vrijednog »osobnog i brend profila« svoje domovine. Upitala sam ga što će biti s ribarima iz zaljeva Arugam. Zavalio se u naslonjač od ratana i objasnio mi: »U prošlosti je u priobalnom pojasu postojalo bezbroj protuzakonito izgrađenih objekata... nisu se gradili sukladno turističkim planovima. Nakon tsunamija, najbolje što se dogodilo turizmu jest to što je tsunami pomeo najveći dio tih nezakonito izgrađenih nastambi, te zgrade više ne stoje tamo«. A što ako se ribari vrate i ponovno podignu kuće? Objasnio je: »Morat ćemo ponovno rušiti... Plaža će biti čista.«

A nije počelo tako. Kad je Kumari prvi put stigla na istočnu obalu samo nekoliko dana nakon tsunamija, nije još pristigla nikakva službena pomoć. To je značilo da su svi bili spasioci, bolničari ili grobari. Etičke barijere koje su dijelile regiju odjednom su nestale. »Muslimani su Tamilima pomagali pokapati mrtve«, prisjeća se. »A Tamili su odlazili jesti i piti kod muslimanima. Ljudi iz unutrašnjosti zemlje svakog su dana slali dva obroka iz svake kuće, što je mnogo jer su to veliki siromasi. Nisu to činili da bi nešto zaradili; samo su vjerovali da moraju pomagati susjedima, da moraju pomagati sestrama, braći, kćerima, majkama. Samo to.«

Slična multikulturalna pomoć rađala se diljem zemlje. Tamilski tinejdžeri dovozili su traktore s imanja i pomagali u traganju za tijelima. Kršćanska djeca poklonila su svoje školske uniforme da se prekroje u bijele mrtvačke pokrove za muslimane - hinduske žene darovale su bijele sarije. Kao da je ta navala slane vode i otpada imala toliku moć poniznosti da je, osim što je drobila kuće i podizala ceste, jednako tako otplavila i nepomirljive mržnje, krvne zavade i sjećanja na to tko je posljednji ubio koga. Kumari se godinama mučila radeći s mirovnim skupinama i pokušavajući premostiti jazove, a sada je ostala iskreno dirnuta kad je vidjela da se ljudi prema tragediji odnose s tolikom dozom humanosti. Umjesto da beskonačno govore o miru, stanovnici Šri Lanke su u trenucima najvećeg stresa živjeli u miru.

Također se činilo da država može računati na međunarodnu pomoć u obnovi. Isprva pomoć nije pristizala od vlada jer su reagirale sporo, nego od pojedinaca koji su katastrofu pratili na televiziji — školska djeca u Europi prodavala su kolače i skupljala boce, glazbene zvijezde organizirale su koncerte, vjerske skupine prikupljale su odjeću, pokrivače i novac. Građani su zatim od svojih vlada zatražili da njihovu darežljivost poprati jednako vrijednom službenom pomoći. Tijekom šest mjeseci, prikupljeno je 13 milijardi dolara - svjetski rekord.[6]

U prvim mjesecima najveći dio novca namijenjenog obnovi pristizao je do pravih primatelja — nevladine udruge i agencije za pomoć dopremale su pomoć u hrani i vodi, šatore i privremene zaklone; bogate države slale su liječničke ekipe i opremu. Na brzinu su podizani logori - ljudima je trebao krov nad glavom dok im se grade trajni domovi. U svakom slučaju, bilo je dovoljno novca za izgradnju tih kuća. Ali, kad sam šest mjeseci poslije doputovala u Šri Lanku, napredak je potpuno stao — trajnih domova gotovo da i nije bilo, a privremeni logori sve su manje izgledali kao zakloni za unesrećene, a sve više kao trajno podignuta sirotinjska naselja.

Humanitarci su se žalili da im vlada Šri Lanke na svakom koraku baca klipove pod noge — prvo je proglasila tampon-zonu, zatim se nije pronašlo

zamjensko građevinsko zemljište, nakon toga od stranih stručnjaka naručivao se beskrajan niz studija i generalnih planova. Dok su se birokrati prepirali, preživjeli su čekali u usijanim logorima u unutrašnjosti otoka, živjeli na racioniranim obrocima, predaleko od oceana da opet krenu »na ribu«. Dok se kašnjenje često pripisivalo »regulama« i lošem upravljanju, na kocki je bilo neizmjerno više toga.

Prije tsunamija - propali naumi

Veliki plan preobrazbe Šri Lanke rodio se dvije godine prije tsunamija. Sve je započelo svršetkom građanskoga rata, kad su se već poznati igrači obrušili na državu planirajući Šri Lanku uvesti u svjetsku ekonomiju - najistaknutiji među njima bili su USAID, zatim Svjetska banka i njezin izdanak Azijska banka za razvoj. Svi su se slagali da najznačajnija konkurentska prednost Šri Lanke leži u činjenici da je to jedno od posljednjih mjesta koje nije kolonizirala brza globalizacija, nusproizvod toga dugotrajnog rata. Iako malena, Šri Lanka je uspjela očuvati značajan broj divljih životinja - leoparda, majmuna, tisuće divljih slonova. Tamošnje plaže nisu poznavale višekatne građevine, a po planinama su bili raspršeni hinduistički, budistički i muslimanski hramovi i svetišta. Najbolje od svega bilo je, čuli su se ushićeni uzvici iz USAID-a, »da se sve to nalazi na prostoru površine Zapadne Virginije«.[7]

Plan je predviđao da se otočke prašume — taj savršeni zaklon gerilskih ratnika — otvore pustolovno nastrojenim eko-turistima koji će jahati slonove i kao Tarzani letjeti pod krošnjama, onako kako to rade u Kostariki. Otočke religije, sudionice u bezbrojnim krvoprolićima, prilagodit će se duhovnim potrebama zapadnih posjetitelja - budistički svećenici vodit će centre za meditaciju, hinduske žene mogu u hotelima izvoditi svoje živopisne plesove, dok će ayurvedske klinike ubrzo blažiti sve tegobe i boleštine.

Ukratko, ostatak Azije može slobodno zadržati svoje pogone, pozivne centre i uzavrele burze - Šri Lanka će čekati trenutak kad zapovjednici tih industrija požele kutak za odmor. Upravo zbog golemog bogatstva koje se stvorilo u ostalim ispostavama nereguliranog kapitalizma, novac nije u pitanju kad je riječ o uživanju u savršeno uravnoteženom spoju luksuza i divljine, pustolovine i danonoćnih usluga. Budućnost Šri Lanke - tako su vjerovali strani konzultanti — ležala je u hotelskim lancima kakav je Aman Resorts, koji je nedavno otvorio dva zapanjujuća hotela na južnoj obali otoka, u kojima cijena noćenja dostiže 800 dolara i gdje svaka soba ima svoj bazen.

Vlada Sjedinjenih Država toliko se oduševila potencijalima Šri Lanke kao turističkog odredišta visoke klase i svim mogućnostima koje je otok pružao

hotelskim lancima i operatorima, da je USAID oblikovao program preustroja otočke turističke industrije u snažnu lobističku skupinu vašingtonskog tipa. Povećanje sredstava za turističku promidžbu »s manje od 500 000 dolara godišnje, na oko 10 milijuna dolara godišnje«, naravno zahtijeva kredit.[8] U međuvremenu je veleposlanstvo Sjedinjenih Država lansiralo Program konkurentnosti, ispostavu sa zadaćom promicanja američkih ekonomskih interesa u Šri Lanki. Direktor programa, prosijedi ekonomist John Varley, rekao mi je da je Turistička zajednica Šri Lanke stvarno razmišljala u skučenim okvirima, predviđajući da će do kraja desetljeća privući milijun turista godišnje. »Osobno mislim da oni to mogu udvostručiti.« Peter Harrold, Englez koji nadzire poslove Svjetske banke u Šri Lanki rekao mi je: »Oduvijek sam Bali smatrao savršenom usporedbom.«

Nije upitno da je turizam visoke klase iznimno unosno tržište koje se razvija. Ukupni prihodi luksuznih hotela u kojima noćenje u prosjeku stoji 405 dolara porasli su za prilično iznenađujućih 70 posto između 2001. i 2005. godine — što nije bilo nimalo loše za razdoblje tijekom kojeg je došlo do pada nakon 11. rujna, rata u Iraku i vrtoglavog porasta cijena nafte. Po mnogočemu je takav nesvakidašnji razvoj sektora zapravo nusproizvod krajnje nejednakosti koja je ishod sveopćeg trijumfa ekonomske teorije Čikaške škole. Bez obzira na opće stanje ekonomije, danas tamo postoji elita novopečenih multimilijunaša i milijardera, dovoljno brojna da Wall Street tu skupinu smatra »super-potrošačima«, sposobnim da sami zadovoljavaju potrošačke potrebe. Ajay Kapur, bivši direktor njujorške grupe za globalna ulaganja Citigroup Smith Barney, svoje klijente potiče da ulažu u njegovu »plutonomsku košaru« dionica tvrtki kakve su Bulgari, Porsche, Four Seasons i Sotheby's. »Ako plutonomija nastavi postojati, a mi mislimo da će tako biti, i ako se dopusti opstanak i širenje dohodovne nejednakosti, plutonomska košarica postići će veliki uspjeh.«[9]

Ipak, prije nego što Šri Lanka uzmogne ostvariti svoju sudbinu igrališta za plutonomsku ekipu, postoji nekoliko područja koje treba radikalno unaprijediti — i to što brže. Kao prvo, da bi privukla najuglednije hotelske lance, vlada je morala ukloniti zapreke posjedovanju zemljišta (u to vrijeme država je posjedovala otprilike 80 posto površina Šri Lanke).[10] Bili su potrebni »fleksibilniji« zakoni o radu, sukladno kojima će ulagači pronalaziti osoblje za svoja odmarališta. I otok mora modernizirati infrastrukturu - autoceste, otmjeni aerodromi, suvremeniji vodovodi i električna mreža. No, budući da je Šri Lanka kupovinom oružja do grla zagrezla u dugove, vlada nije mogla sama platiti sva ta hitna poboljšanja. Na to im se ponudilo sve već

poznato — zajmovi Svjetske banke i MMF-a u zamjenu za pristanak da se ekonomija otvori privatizaciji i »privatno-javnim partnerstvima«.

Svi ti planovi i uvjeti jasno stoje u programu *Regaining Sri Lanka,* prvom programu šok-terapije koji odobrava Svjetska banka, dovršenom početkom 2003. Glavni pobornik programa bio je otočki političar i poduzetnik Mano Tittawella, čovjek zapanjujuće sličan Newtu Gingrichu — fizički i ideološki.[11]

Baš kao i svi drugi programi šok-terapije i *Regaining Sri Lanka* zahtijevao je brojne žrtve u ime brzog pokretanja ekonomskog rasta. Milijuni će morati napustiti svoja tradicionalna sela i tako osloboditi plaže turistima, a zemljište prepustiti hotelima i autocestama. Ribarstvom će dominirati velike industrijske kočarice koje će isplovljavati iz dubokih luka, a ne drvene brodice koje se u more guraju s plaža.[12] I, naravno, kao što se u takvim okolnostima događalo od Buenos Airesa do Bagdada, uslijedit će masovna otpuštanja u državnim tvrtkama, a cijene usluga moraju porasti.

Zagovornici programa suočili su se s problemom jer većina otočana jednostavno nije vjerovala da će se žrtve isplatiti. Bilo je to 2003. i naivna vjera u globalizaciju već je odavno zgasnula — osobito nakon svih užasa azijske ekonomske krize. Kao prepreka pokazale su se i posljedice rata. Deseci tisuća stanovnika Šri Lanke poginuli su tijekom sukoba u ime »nacije«, »domovine« i »teritorija«. Kad je mir napokon zavladao, od najsiromašnijih se tražilo da se odreknu ono malo parcela i imanja — povrtnjaka, kućica, čamca — zbog toga da Marriott ili Hilton tamo izgrade igralište za golf (a seljani mogu svoju karijeru nastaviti kao prosjaci u prijestolnici). Sve je smrdjelo na loš posao, pa su stanovnici Šri Lanke reagirali sukladno tome.

Program *Regaining Sri Lanka* prvi put »pada« nakon vala nasilnih štrajkova i uličnih prosvjeda, i zatim, konačno, na referendumu. U travnju 2004., stanovnici Šri Lanke usprotivili su se svim stranim stručnjacima i njihovim lokalnim partnerima, te glasali za koaliciju lijevog centra i samoproglašenih marksista koji su se zakleli da će odbaciti cjelokupni program.[13] U to se vrijeme još nije oblikovala većina planova za privatizaciju — među njima privatizaciju vodoprivrede i energetike, a projekti izgradnje autocesta završili su na sudovima. Oni koji su snatrili o izgradnji plutonomskog igrališta naišli su na veliku prepreku — godina 2004. navodno je trebala biti prvom godinom postojanja nove, ulaganjima okrenute, privatizirane Šri Lanke — sve je propalo.

Osam mjeseci nakon tih sudbonosnih izbora, udario je tsunami. Oni koji su oplakivali propast programa *Regaining Sri Lanka* odmah su shvatili važnost tog događaja. Novoizabranoj vladi trebat će milijarde inozemnih

kredita za obnovu uništenih domova, cesta, škola i željezničkih pruga, a ti kreditori dobro su znali da čak i one najtvrdokornije nacije, suočene s katastrofalnom krizom, ubrzo postaju spremne za pregovore. A kad su u pitanju bili ratoborni farmeri i ribari koji su postavljali zapreke na ceste i organizirali masovne skupove kojima su zaustavljali njihove ranije pokušaje raščišćavanja terena u ime razvoja — imali su druga posla.

Nakon tsunamija - druga prilika

U Colombu je nacionalna vlada istog trenutka bogatim državama koje raspolažu dolarima za pomoć, počela dokazivati da je spremna odbaciti vlastitu prošlost. Predsjednica Chandrika Kumaratunga, izabrana zbog programa kojim se otvoreno protivila privatizaciji, izjavila je da je tsunami za nju bio neka vrsta vjerskog otkrivenja, da joj je pomogao da spozna sjaj slobodnoga tržišta. Posjetila je olujom poharanu obalu i, ustobočivši se usred ruševina, objavila: »Mi smo zemlja blagoslovljena s bezbroj prirodnih bogatstava, ali ih nismo u potpunosti iskoristili... Stoga je sama priroda zacijelo pomislila 'što je previše, previše je', išibala nas sa svih strana i tako nam dala pouku o zajedništvu.«[14] Prilično inovativno tumačenje — dakle, tsunami kao Božja kazna zato što otočke plaže i šume nisu prodane.

Pokora je započela odmah. Samo četiri dana nakon udara njezina vlada donijela je zakon kojim je otvorila put privatizaciji vodoopskrbe - što je bio plan kojem su se stanovnici godinama silovito opirali. Naravno, u tom trenutku kad je zemlja bila napola poplavljena pod morem, i dok se još nisu iskopali grobovi, malo ih je znalo što se ustvari zbiva — otprilike kao trenutak donošenja novog iračkog Zakona o nafti. Vlada je također taj nesvakidašnje mučan trenutak iskoristila da stanovnicima još više zagorca život podigavši cijenu benzina — to su izveli da bi zajmodavcima poslali jasnu poruku da je Šri Lanka fiskalno odgovorna država. Nakon toga počela je izrada zakona o cijepanju državne elektroprivrede — s planovima otvaranja energetskog sustava privatnom sektoru.[15]

Herman Kumara, voda Nacionalnog ribarskog pokreta solidarnosti koji zastupa male ribare, proglasio je obnovu otoka »drugim tsunamijem korporacijske globalizacije«. Postupke vlade sagledao je kao smišljeni plan da se birači iskoriste u trenutku njihove najveće slabosti i ranjivosti — kao što za ratom slijedi pljačka, tako je i ovaj, drugi po redu tsunami, nahrupio odmah nakon prvoga. »Ljudi su se ranije silovito protivili takvoj politici«, rekao mi je. »No, tada su gladovali po logorima i samo razmišljali o tome kako preživjeti novi dan — nemaju mjesto gdje će spavati, nemaju dom,

izgubili su izvor prihoda, nemaju pojma kako će se prehraniti u budućnosti. Dakle, u takvom stanju vlada je progurala svoj program. Kad se ljudi oporave, shvatit će da je sve već zapečaćeno — i da je šteta već načinjena.«

Ako su vašingtonski vode toliko brzo reagirali da bi mogli izvući korist iz tsunamija, bilo je to zato jer su ranije učinili nešto iznimno slično. Za generalni pokus kapitalizma katastrofe nakon udara tsunamija iskoristili su malo poznate događaje koji su uslijedili nakon uragana Mitch.

U listopadu 1998. godine cijeli, beskonačni tjedan Mitch je zasjeo iznad Srednje Amerike, šibao obale i planine Hondurasa, Gvatemale i Nikaragve, gutao čitava sela i ubio više od devet tisuća ljudi. Već ionako osiromašene zemlje nisu se mogle izvući bez izdašne strane pomoći — ona došla je, ali sa strašnom cijenom. Samo dva mjeseca nakon Mitcha, dok su države gacale u ruševinama, leševima i blatu, honduraški je kongres donio zakone kojima je omogućio privatizaciju aerodroma, luka i autocesta, te ubrzao provedbu privatizacije državne telekomunikacijske kompanije, nacionalne elektroenergetske kompanije i dijelova vodoopskrbe. Ukinuo je napredne zemljišne reforme, strancima uvelike olakšao kupovinu i prodaju vlasništva, i izglasao zakon o rudarstvu (sastavila ga je industrija) radikalno naklonjen krupnom biznisu kojim su sniženi standardi zaštite okoliša i olakšalo izbacivanje ljudi iz kuća koje su se našle na putu novim iskapanjima.[16]

Slično je bilo i u susjednim državama — tijekom upravo ta dva mjeseca nakon Mitcha, Gvatemala je objavila planove prodaje telefonskog sustava, Nikaragva je učinila isto, zajedno s elektroenergetskom kompanijom i naftnim sektorom. *The Wall Street Journal* piše: »Svjetska banka i Međunarodni monetarni fond čvrsto su stali u podršku prodaji telefonskog sustava, uvjetujući time oslobađanje otprilike 47 milijuna godišnjeg zajma tijekom tri godine i povezivanja zajma s otpisom 4,4 milijarde dolara vanjskog duga Nikaragve.«[17] Privatizacija telekomunikacija nije imala nimalo veze s obnovom nakon uragana, osim unutar logičkih sklopova kapitalista katastrofe u vašingtonskim financijskim institucijama.

Tijekom nekoliko sljedećih godina nastavilo se prodavati, često po cijenama manjima od tržišne vrijednosti. Kupci su, najvećim dijelom, bile nekadašnje državne tvrtke iz drugih država koje su se same privatizirale i sad harale svijetom u potrazi za novim kupovinama kojima će povećati vrijednost svojih dionica. Telmex, meksička privatizirana telefonska kompanija, zgrabila je gvatemalsku; španjolska energetska tvrtka Union Fenosa otkupila je nikaragvanske energetske tvrtke; privatizirana međunarodna

zračna luka San Francisco otkupila je sva četiri aerodroma u Hondurasu. Nikaragva je 40 posto svoje telefonske kompanije prodala za samo 33 milijuna dolara — u trenutku kad je tvrtka PricewaterhouseCoppers njezinu vrijednost procijenila na 80 milijuna.[18] »Razaranje u sebi nosi priliku za strana ulaganja«, objavio je gvatemalski ministar vanjskih poslova, gostujući na Svjetskom ekonomskom forumu u Davosu 1999. godine.[19]

Dakle, u trenutku kad je tsunami pogodio Šri Lanku, Washington je bio pripravan podići »Mitchev model« na novu razinu — ciljajući ne samo na pojedine nove zakone, nego na izravan korporacijski nadzor nad procesom obnove. Svakoj državi koju pogodi katastrofa u razmjerima ravnim tsunamiju iz 2004. godine potreban je sveobuhvatan plan obnove, plan koji će najmudrije iskoristiti priliv strane pomoći i osigurati da sredstva uistinu dopru do pravih primatelja. Predsjednica Šri Lanke podlegla je pritisku Washingtona i zaključila da planiranje ne može povjeriti izabranim političarima svoje vlade. Umjesto toga, samo tjedan dana nakon što je tsunami »poravnao« obale, predsjednica stvara novo tijelo, Radnu skupinu za ponovnu izgradnju nacije. Ta skupina, a ne parlament Šri Lanke, imala je sve ovlasti razvijati i primjenjivati generalni plan za novu Šri Lanku. Skupinu je sačinjavala tamošnja najmoćnija vrhuška biznisa - izabrana iz bankarstva i industrije. I to ne bilo koje industrijske grane — petorica od desetorice članova skupine izravno su posjedovali udjele u turističkom sektoru i zastupali neke od najvećih odmarališta u državi.[20] U skupini nije bilo nijednog predstavnika ribara i zemljoradnika, nijednog ekologa, ni znanstvenika, čak ni specijalista za obnovu nakon katastrofa. Njoj je predsjedavao Mano Tittawella, bivši privatizacijski car. »Ovo je prilika za izgradnju model-nacije«, objavio je.[21]

Stvaranje radne skupine bio je novi vid korporacijskog državnog udara, ostvarenog pomoću siline prirodne katastrofe. Jednako kao i u mnogim drugim državama, i u Šri Lanki su programe Čikaške škole zaustavila uobičajena pravila demokracije — to su dokazali izbori 2004. godine. Ali, kad su se tamošnji državljani ujedinili da riješe nacionalnu katastrofu, i kad su političari očajnički željeli osloboditi novac za pomoć, u tom su se trenutku jasna traženja glasača mogla redom pomesti u stranu i zamijeniti izravnom, neizabranom vlašću industrije — prva runda za kapitalizam katastrofe.

Nekim čudom, za samo deset dana, ne napuštajući prijestolnicu, poslovni vode, članovi radne skupine uspjeli su u potpunosti oblikovati nacrt nacionalne obnove — od stanogradnje do autoputova. Radna grupa je tom prilikom

novac za pomoć preusmjerila u izgradnju super-autocesta i industrijskih ribarskih luka, što je prije katastrofe izazvalo buru općeg nezadovoljstva. »Takav ekonomski program smatramo katastrofom koja nadilazi tsunami; upravo zato smo se toliko krvavo borili da je spriječimo još prije, i zato smo je porazili na posljednjim izborima«, rekao mi je Sarath Fernando koji se borio za zaštitu zemlje. »A sada, samo tri tjedna nakon tsunamija, predstavljaju isti taj plan. Očito je da su ga pripremili još ranije.«*

Washington je podržao radnu skupinu onom vrstom pomoći u obnovi otprije poznatom još iz Iraka — mega-ugovorima za vlastite kompanije. CH2M Hill, strojarski i građevinski div iz države Colorado, dobio je 28,5 milijuna dolara za nadzor ostalih ugovornih suradnika u Iraku. Usprkos vodećoj ulozi u skandalu u vezi s obnovom Bagdada, ista tvrtka dobiva ugovor vrijedan 33 milijuna dolara za Šri Lanku (vrijednost ugovora poslije je porasla na 48 milijuna) — prvenstveno za radove na izgradnji tri pristaništa za plovila duboka gaza, predviđena za industrijske ribarske flote i za izgradnju novog mosta do Arugama, što je bio dio plana pretvorbe grada u »turistički raj«.[22] Oba ta programa — provedena u ime obnove nakon tsunamija — pokazala su se katastrofalnima za glavne žrtve tsunamija, jer su im koče kupile ribu, a hoteli su ih tjerali s plaža. Kumari mi je rekla: »'Pomoć' ne samo što nije pomogla, nego je nanijela i novu štetu.«

Kad sam Johna Varleyja upitala zašto vlada Sjedinjenih Država novac za pomoć troši na projekte koji jamče raseljavanje žrtava tsunamija, gospodin direktor USAID-ovog Programa za konkurentnost mi je objasnio »da se ne žele ograničiti i pomoć davati samo žrtvama tsunamija... Pomoći će cijeloj Šri Lanki i dati doprinos njezinu procvatu«. Varley je program usporedio s dizalom u neboderu — u prvom usponu ono skupinu putnika podiže na vrh gdje oni stvaraju bogatstvo koje dizalu omogućava da se ponovno spusti i podigne još ljudi. Oni koji čekaju u prizemlju moraju znati da će jednom dizalo doći i po njih.

Jedina izravna sredstva koja je američka vlada trošila na male ribare, bilo je milijun dolara za »poboljšanje« privremenih skloništa u kojima su »uskladištili« te ljude tijekom obnove plaža.[23] Bio je to dobar znak da su limene kolibe u skloništima privremene samo po nazivu; da im se uistinu piše da će postati trajnim sirotinjskim naseljima — nalik onima koja okružuju većinu velikih gradova globalnoga Juga. Ne postoji neki snažniji poriv da se pomogne ljudima koji ih nastanjuju, naravno, no žrtve tsunamija navodno su trebale

* Fernando vodi Pokret za zemljišnu i poljoprivrednu reformu (MONLAR), savez nevladinih udruga Šri Lanke, koji je ubrzo nakon katastrofe počeo tražiti provedbu »procesa narodne obnove«.

biti drugačiji slučaj. Svijet je promatrao izravne prijenose kako ti ljudi ostaju bez domova i sredstava za život, a nasumičnost njihova usuda probudila je iskonski, sveopći osjećaj da se izgubljeno treba i mora nadoknaditi — ali ne piramidalnim ekonomijama, nego izravno, pomoću koja prelazi iz ruke u ruku. Samo što su Svjetska banka i USAID shvaćali nešto što je promaklo većini nas — da će ubrzo izravno djelovanje žrtava tsunamija izgubiti na snazi i da će se ubrzo utopiti u milijardama bezlične svjetske sirotinje, od kojih već golem broj živi u limenim kolibama bez tekuće vode. Množenje tih baraka postalo je već prihvaćenom značajkom globalne ekonomije, jednako kao i neobuzdan procvat hotela s noćenjima po 800 dolara.

U jednom od najizdvojenijih logora u unutrašnjosti na južnoj obali Šri Lanke, upoznala sam jednu mladu majku koja zvala se Renuka i bila zapanjujuće lijepa čak i u dronjcima — bila je jedna od onih koji su čekali Varleyjevo dizalo. Njezino najmlađe dijete, curica, imalo je šest mjeseci i rodilo se samo dva dana nakon tsunamija. Renuka je u sebi pronašla nadljudsku snagu, zgrabila dvojicu sinova i potrčala, u devetom mjesecu trudnoće, u vodi do vrata, što dalje od valova. Unatoč tome, nakon tog nesvakidašnjeg spašavanja, ona i obitelj sada su šutke gladovali na komadiću spaljene zemlje, negdje Bogu iza nogu. Nekoliko kanua koje su im darovale dobronamjerne nevladine udruge bili su istinski jadan prizor — tri kilometra od mora, bez ikakva prijevoznog sredstva, sveli su se na okrutan podsjetnik o bivšem životu. Zamolila nas je da svima koji žele pomoći preživjelima prenesemo ovu poruku: »Ako imate nešto za mene, dajte mi to ravno u ruke.«

Veći val

Šri Lanka nije jedina država koja je pretrpjela udar drugog tsunamija — slična izvješća o grabežu zemlje i zakona dopiru iz Tajlanda, s Maldiva, iz Indonezije. U Indiji su preživjeli u državi Tamil Nadu osiromašili do tolike mjere da je 150 žena moralo prodati bubrege kako bi namaknule novac za hranu. Jedan humanitarni radnik izjavio je za *Guardian* da bi državna vlada »radije na obali gradila hotele, ali bi time ljude natjerala u očaj«. Sve države pogođene tsunamijem nametnule su tampon-zone i njima zapriječile seljanima mogućnost da ponovno grade na obalama i oslobodile teren za pojačani razvoj. (U indonezijskom Acehu zone se protežu dva kilometra široko, no vlada je naposljetku morala povući zakon.)[24]

Godinu dana nakon tsunamija poznata nevladina udruga ActonAid, koja nadzire potrošnju strane pomoći, objavila je rezultate podrobnog ispitivanja koje je provela na pedeset tisuća preživjelih u pet država. Posvuda

se ponavljaju isti uzorci — starosjedioce se priječi da obnavljaju kuće dok su hoteli zasipani subvencijama, privremeni logori bili su militarizirani svinjci za pritvor, nije ostvarena gotovo nijedna trajna obnova — nestalo je bezbroj starih tradicija. Izvješće zaključuje da se takvi propusti ne mogu jednostavno pripisati uobičajenim zlima loše komunikacije, nedovoljnih financija ili korupciji. Problemi su složeni i očito namjerni: »Vlade su najvećim dijelom propustile osigurati terene za stalno naseljavanje«, zaključuje izvješće. »Stajale su po strani ili prešutno dopuštale otimačinu zemlje i guranje obalnih zajednica u zapećak, u ime komercijalnih interesa«.[25]

Kad se govori o oportunizmu nakon tsunamija, ništa se ne može usporediti s Maldivima, možda onom od svih pogođenih zajednica koja je dobila najmanje razumijevanja. Tamošnja vlada nije se zadovoljila samo time da ukloni siromašne s obale — tsunamijem se poslužila da vlastite stanovnike izbaci iz najvećeg dijela nastanjivih područja u zemlji.

Maldivi, taj niz od dvjestotinjak nastanjenih otoka ispred indijske obale, turistička su republika na isti način kao što su se neke srednjeameričke države običavale nazivati banana-republikama. Njezin izvozni proizvod nije tropsko voće nego tropski provod, pri čemu zapanjujućih 90 posto državnih prihoda dolazi od turizma na plažama.[26] Provod koji nude Maldivi osobito je dekadentan i čaroban. Gotovo stotinu otoka su »otoci za odmor« — gusto zelenilo okruženo bijelim pijeskom - pod potpunim nadzorom hotela, agencija za krstarenja ili bogatih pojedinaca. Neki su unajmljeni na pedeset godina. Najluksuzniji maldivski otoci ugošćuju elitnu klijentelu (na primjer, Toma Cruisea i Katie Holmes na medenom mjesecu) koju ne privlači samo ljepota i ronjenje, nego i mogućnost potpunog izdvajanja koju pružaju samo privatni otoci.

Tamošnju arhitekturu su »nadahnula« tradicionalna ribarska sela, a odmarališta (*spa)* se nadmeću tko će svoje sklepane kolibe na stupovima natrpati većom količinom plutonomskih igračaka i povlastica - Boseovi zvučnici, u vanjskim kupaonicama slavine s potpisom Philippea Starcka, plahte toliko nježne da se doslovno rastapaju na dodir. Otoci se također natječu u brisanju granica između kopna i mora — vile u Coco Palmu podignute su u laguni i u vodu se silazi ljestvama od konopca, spavaonice u Four Season'su »plutaju« površinom oceana, a Hilton se hvali prvim podmorskim restoranom, podignutim na koraljnom grebenu. U mnogim apartmanima nalaze se prostorije za poslugu, a na jednom privatnom otoku danonoćno radi »predani maldivski batler — *Thakuru*« koji skrbi za pojedinosti poput one želi li gost »martini promiješan ili protresen«... vile u tim, Jamesa Bonda dostojnim odmarališta stoje do 5 000 dolara na noć.[27]

Čovjek koji vlada tim kraljevstvom užitaka jest najdugovječniji azijski državnik, predsjednik Maumoon Abdul Gayoom, na vlasti još od 1978. Tijekom njegova mandata vlada je zatvarala oporbene vode, trpjela optužbe za mučenje »disidenata« koji su počinili zločine jer su pisali za protuvladine internetske stranice.[28] Sklonivši kritičare režima u otočke zatvore, Gayoom i njegova svita dobili su odriješene ruke da svoju pozornost u potpunosti okrenu turističkom biznisu.

Prije tsunamija maldivska se vlada trudila da poveća broj otoka za odmor i tako zadovoljiti rastuću potražnju za luksuznim pribježištima. Suočila se s uobičajenom zaprekom — narodom. Maldivci žive od ribarstva, mnogi žive u tradicionalnim selima razasutim po koraljnim atolima. Taj način života ima svoje izazove jer rustični šarm filetiranja ribe na plaži nije nimalo poželjan prizor na Maldivima. Davno prije tsunamija, Gayoomova se vlada trudila uvjeriti svoje državljane da se presele na skupinu većih, gušće naseljenih otoka koje su turisti rijetko posjećivali. Ti su otoci, navodno, pružali bolju zaštitu od porasta razine mora uzrokovane globalnim zagrijavanjem. No, čak je i toliko represivnom režimu bilo teško iskorijeniti desetke tisuća ljudi s njihove otočke djedovine, tako da je program »konsolidacije stanovništva« najvećim dijelom propao.[29]

Nakon tsunamija, Gayoomova je vlada odmah objavila da je katastrofa dokazala da su mnogi otoci »nesigurni i neprikladni za život«, te otpočela daleko agresivniji program raseljavanja nego prije, objavivši da se svi koji žele državnu potporu za oporavak od posljedica tsunamija moraju preseliti na jedan od pet odabranih »sigurnih otoka«.[30] Vlada je do danas već preselila cjelokupno stanovništvo nekoliko otoka, i nastavlja s provedbom programa čime prikladno oslobađa terene za razvoj turizma.

Maldivska vlada tvrdi da je »Program sigurnih otoka« što ga podržavaju i financiraju Svjetska banka i neke druge agencije, pokrenula javnost koja želi obitavati na »većim i sigurnijim otocima«. Nasuprot tome, brojni otočani tvrde da bi ostali na svojim rodnim otocima, samo da je bila popravljena infrastruktura. U izvješću ActionAida stoji: »Ljudi nisu imali izbora, morali su se preseliti, jer je to bio preduvjet obnove stambenog fonda i sredstava za život.«[31]

Nove cinične primjedbe o programu sigurnosti izazvala je činjenica da su sve vladine brige isparile kad su u pitanju bila vrhunska arhitektonska postignuća izgradnje hotela na niskim otocima. Ne samo što odmarališta ne podliježu nikakvim mjerama sigurnosne evakuacije nego je, u prosincu 2005. godine, samo godinu dana nakon tsunamija, Gayoomova vlada

objavila da je još trideset pet otoka spremno za iznajmljivanje odmarališima na rok do pedeset godina.[32] U međuvremenu, na takozvanim sigurnim otocima nezaposlenost probija sve granice, i dolazi do nasilnih obračuna između pridošlica i starosjedilaca.

Militarizirana obnova i izgradnja

Na neki način drugi je tsunami bio osobito šokantna doza ekonomske šok-terapije; budući da je oluja toliko učinkovito uspjela raščistiti plaže, proces raseljavanja i izgradnje koji bi se u uobičajenim uvjetima odvijao godinama, zbio se u samo nekoliko dana ili tjedana. Prizor se sveo na sliku stotina tisuća siromašnih, tamnoputih ljudi (ribara koje Svjetska banka smatra »neproduktivnima«) koje protiv njihove volje raseljavaju da bi se načinilo mjesta za prebogate, većinom svjetlopute ljude (»iznimno isplative« turiste). Ta dva ekonomska pola globalizacije koja naizgled žive u različitim stoljećima, ali ne i u različitim zemljama, odjednom su se našla u izravnom sukobu zbog istog dijela obale — jedan pol zahtijevao je pravo na rad, drugi je tražio pravo na igru. Potpomognuta oružjem lokalne policije i privatnih zaštitara tamo se zbivala militarizirana obnova i izgradnja — klasni sukob na plaži.

Neki od najizravnijih sukoba dogodili su se na Tajlandu gdje su, samo dvadeset četiri sata nakon tsunamija, građevinski poduzetnici poslali naoružane privatne zaštitare da ograde terene koje su priželjkivali za izgradnju odmarališta. U nekim slučajevima čuvari nisu preživjelima dopuštali ni da, među ruševinama svojih kuća, tragaju za truplima vlastite djece.[33] Tajlandska skupina Preživjeli iz tsunamija i njihovi pristaše brzo se okupila da se obračuna s otimačinom zemlje. U jednom od njihovih prvih proglasa piše ovo: »Za biznismene-političare tsunami je bio znak da su im molitve uslišane, budući da je doslovno izbrisao obalna područja očistivši ih od zajednica koje su dotad stajale kao zapreka planovima za izgradnju odmarališta, hotela, kockarnica i uzgajališta škampa. Za njih su sad obalna područja otvorena zemlja!«[34]

Otvorena zemlja. U kolonijalnim vremenima bila je to tobože zakonita doktrina — *terra nulis*. Ako se neko područje proglasilo praznim ili »pustim«, moglo se prigrabiti, i stanovništvo istrijebiti bez grižnje savjesti. U državama koje je pogodio tsunami, pojam otvorenog područja obremenjen je tim ružnim povijesnim odjekom i budi sjećanje na pokradena blaga i nasilne pokušaje »civiliziranja« starosjedilaca. Nijam, ribar koga sam upoznala na plaži u zaljevu Arugam, nije primjećivao nikakvu razliku. »Za vladu su

naše mreže i riba smrdljive i ružne — zato nas želi potjerati s plaža. Da bi zadovoljila strance, prema vlastitom narodu odnosi se kao prema divljacima.« Činilo se da su se ruševine pretvorile u novu *terra nulis.*

Nijama sam upoznala u skupini ribara koji su se netom vratili s mora, očiju krvavih od slane vode. Kad sam iznijela vladin plan o preseljenju malih ribara na drugu plažu, nekoliko je njih izvuklo široke ribarske noževe i zaklelo se da će »okupiti narod i snagu« i boriti se za svoju zemlju. Rekli su da su restorane i hotele u početku dobrodošlicom dočekali. »Sada«, rekao je ribar imenom Abdul, »kad smo im dali komadić naše zemlje, sada žele sve.« Drugi ribar, Mansoor, pokazao je prema sjenovitim stablima palme, dovoljno snažnim da prežive udar tsunamija. »Ta stabla posadili su moji pra-pra-pradjedovi. Zašto bismo se mi selili na drugu plažu?« Jedan njegov rođak zarekao se da će otići tek kad presuši more.

Priljev pomoći za obnovu nakon tsunamija trebao je stanovnicima Sri Lanke pružiti mogućnost da izgrade trajni mir nakon što su pretrpjeli neizmjerno više od tih gubitaka. U zaljevu Arugan, kao i duž cijele istočne obale, izgledalo je kao da počinje druga vrsta rata čiji će pobjednik izvući korist iz fondova — Singalii, Tamili ili Muslimani — i, najvažnije od svega, hoće li pravu korist izvući stranci na račun domaćeg stanovništva.

Počeo me obuzimati mračan *déjà vu,* kao da vjetar mijenja smjer i da se Sri Lanka sprema postati još jednom »rekonstruiranom« državom koja klizi ravno u vječno razaranje. Gotovo jednakih pritužbi naslušala sam se lani u Iraku — o obnovi u kojoj su povlašteni Kurdi i neki odabrani šijiti. Nekoliko humanitarnih radnika koje sam upoznala u Colombu reklo mi je da im je neizmjerno draže raditi na Šri Lanki, nego u Iraku ili Afganistanu — ovdje se nevladine udruge još smatraju nepristranima, pa čak i pomažu, a riječ obnova nije još dospjela okaljati vlastito značenje. Ipak, i to se mijenjalo. U prijestolnici sam nailazila na plakate s grubim karikaturama zapadnih humanitaraca koji novcem pretrpavaju džepove dok otočani umiru od gladi.

Nevladine udruge podnijele su najveći teret gnjeva koji je izazvala obnova jer su bile dobro vidljive, zbog svojih logotipa što su ih lijepile po svim slobodnim površinama uz more, dok su Svjetska banka, USAID i vladini dužnosnici, snatreći o preobrazbi Šri Lanke u Bali, rijetko napuštali svoje urede u gradu. Ironično, budući da su humanitarne organizacije bile jedine koje su nudile bilo kakvu pomoć — ali sve je to bilo neizbježno, jer je ono što su nudili bilo u potpunosti neprimjereno. Dio problema ležao je u činjenici što je humanitarni kompleks postao toliko velik i toliko se odalečio od ljudi

kojima je služio da je životni stil humanitarnih djelatnika na Šri Lanki postao nekom vrstom nacionalne opsesije. Skoro svi koje sam upoznala komentirali su »pustopašni život u nevladinim udrugama« — skupi hoteli, vile na plaži i, što je najviše raspalilo narodni gnjev, najnovija bijela terenska vozila. Posjedovale su ih sve humanitarne organizacije, ali su ta vozila bila preširoka i previše snažna za uske zemljane putove. Cijele dane tutnjili su logorima, podizali prašinu, dok su im na zastavicama vijorili nazivi — Oxfam, World Vision, Save the Childern — kao da je riječ o nekakvim turistima iz dalekog Svemira nevladinih udruga. U zemlji toliko toploj kao što je Šri Lanka, takva vozila, sa svojim zatamnjenim staklima i klimatizacijom nadilazila su pojam prijevoznog sredstva — bila su pokretne mikroklime.

Videći da gorčina buja, nisam se mogla ne zapitati koliko će još vremena proteći prije nego što Šri Lanka pode za Irakom i Afganistanom, gdje je obnova toliko sličila na pljačku da su humanitarni radnici postali mete napada. To se zbilo nedugo nakon mog odlaska — u pokolju u Trincomeleeu, lučkome gradu na istočnoj obali, stradalo je sedamnaest državljana Šri Lanke koji su radili za međunarodnu nevladinu udrugu Action Against Hunger. To je potaknulo nov val okrutnih sukoba, te je obnova nakon tsunamija u potpunosti zastala. Nakon novih napada, mnoge su humanitarne organizacije, u strahu za sigurnost svojih zaposlenika, napustile su zemlju. Druge su se prebacile na jug, u područja pod nadzorom vlade i tako uskratile pomoć teže pogođenom istoku te sjeveru pod tamilskim nadzorom. Takve odluke samo su još više osnažile osjećaj da se sredstva za obnovu troše nepošteno, osobito nakon što je istraživanje koje je provedeno potkraj 2006. otkrilo da je, unatoč tome što je najveći dio kuća koje je oštetio i porušio tsunami i dalje u ruševinama, jedina iznimka predsjedničin izborni okrug na jugu, gdje je obnovljeno nesvakidašnjih i čudesnih 173 posto domova.[35]

Humanitarni djelatnici koji su ostali na terenu u istočnim područjima otoka u blizini zaljeva Arugam suočili su se s novim valom raseljenih osoba — stotine tisuća bile su prisiljene zbog nasilja napustiti svoje domove. Djelatnici Ujedinjenih naroda »koji su dobili ugovore za obnovu škola koje je razorio tsunami, premješteni su na izgradnju zahoda za ljude raseljene zbog borbi«, izvješćuje *The New York Times,*[36]

U srpnju 2006. godine, Tamilski tigrovi službeno su objavili da je gotovo s prekidom vatre — obnova je završila i rat je ponovno otpočeo. Manje od godinu dana kasnije u borbama nakon tsunamija poginulo je više od četiri tisuće ljudi. Na istočnoj obali obnovljen je samo djelić porušenih kuća, ali su stotine novih zgrada već izrešetane mecima, netom ugrađeni prozori razneseni su eksplozivom, dok su se novi krovovi urušili nakon granatiranja.

Nemoguće je sa sigurnošću tvrditi u kolikoj je mjeri odluka da se tsunami iskoristi kao prilika za uvođenje kapitalizma katastrofe pridonijela ponovnom razbuktavanju građanskoga rata. Mir je oduvijek stajao na staklenim nogama, a sve strane gajile su zlu krv. Ipak, jedno je sigurno — da bi se na Šri Lanki ukorijenio mir, potrebno je nadjačati ratne dobitke među kojima su i opipljivi ekonomski dobici ratne ekonomije u kojoj se vojska skrbi za obitelji svojih vojnika, a Tamilski tigrovi za obitelji svojih boraca i bombaša-samoubojica.

Neizmjerna darežljivost koja je uslijedila nakon tsunamija u sebi je nosila rijetku mogućnost ostvarivanja zarade na istinskom miru - bila su to sredstva koja su omogućivala zamišljanje poštenije države, popravljanje razorene zajednice na način kojim bi se uz kuće i ceste obnavljalo i međusobno povjerenje. Umjesto toga, Šri Lanka je, jednako kao i Irak, primila ono što Ronald Paris, politolog sa Sveučilišta u Ottawi, naziva »kaznom mira« — nametanje krvožednog, ratobornog ekonomskog modela koji je većini stanovnika otežao život upravo u trenutku kad su im pomirenje i smanjenje napetosti bili najpotrebniji.[37] Istini za volju, pečat mira ponuđen Šri Lanki nosio je vlastiti soj rata. Nastavak nasilja obećavao je zemlju, suverenost i slavu. Korporacijska mirovna ponuda, osim izvjesnosti bezemljaštva u najskorijoj budućnosti, nudila je, dugoročno gledajući, i Varleyjevo neuhvatljivo dizalo.

Gdje god je križarski pohod Čikaške škole odnio pobjedu, stvorio je trajnu najnižu klasu koja obuhvaća između 25 i 60 posto stanovništva. On je uvijek neki oblik rata. Ali, kad se takav ratni ekonomski model masovnih iseljavanja i zatiranja kultura nametne državi koju je već poharala kataklizma, državi izmrcvarenoj etničkim sukobima, onda je pogibelj neizmjerno veća. Kako je Keynes zapisao prije mnogo godina, takav vid mira kao kazne uvijek sa sobom nosi političke posljedice — među kojima su izbijanja još krvavijih ratova.

20. Aparthejd katastrofe
Svijet Zelenih i Crvenih zona

> Slobodno pospremite već klasičan privid da katastrofe ne izazivaju diskriminaciju - da one sve pred sobom ravnaju upravo »demokratskim« nemarom. Pošasti se usmjeravaju na obespravljene, one koji svoje živote moraju živjeti na putu pogibelji. AIDS nije nimalo drugačiji.
>
> Hein Marais, južnoafrički pisac, 2006.[1]

> Katrina se mogla predvidjeti. Sve to je posljedica političkog ustroja koji ugovorno predaje vlastitu odgovornost privatnim tvrtkama i u potpunosti se odriče bilo kakve odgovornosti.
>
> Harry Belafonte, američki glazbenik i borac za građanska prava, rujan 2005.[2]

U DRUGOM TJEDNU RUJNA 2005. godine, našla sam se u New Orleansu sa suprugom Avijem i, naravno, Andrewom s kojim sam putovala u Irak, zbog snimanja dokumentarca u djelomično poplavljenom gradu. Dok nam se bližio večernji policijski sat, dakle šest sati popodne, kružili smo ulicama ne uspijevajući pronaći put. Semafori nisu radili, a polovicu prometnih znakova oluja je ili odnijela sa sobom ili ih je bacila u stranu. Otpad i voda priječili su put na većini cesta i većina onih koji su pokušavali zaobići prepreke bili su pridošlice poput nas, koji nisu imali pojma kamo idu.

Nesreća je bila teška — jedno se vozilo punom brzinom zabilo drugome u bok, nasred velikog križanja. Naš auto zaletio se u semafor, proletio kroz željeznu ogradu i zaustavio se na nekom trijemu. Putnici u oba automobila pretrpjeli su, na sreću, samo lakše ozljede — ipak, nisam se stigla ni snaći, a već sam ležala vezana na nosilima i Hitna me vozila svojim putem. U izmaglici izazvanoj potresom mozga, bila sam savršeno sigurna da, kamo god me vozili, neće biti dobro. Vidjela sam strahotne prizore u priručnoj klinici na aerodromu u New Orleansu — liječnika i bolničara bilo je toliko malo da su spašeni satima čekali njegu, skutreni u invalidskim kolicima.

Pomislila sam na bolnicu Charity, središte hitne službe u New Orleansu, pokraj koje smo se provezli ranije. Voda ju je poplavila tijekom oluje, te se osoblje, bez električne struje, trudilo održavati bolesnike na životu. Molila sam bolničare da me puste. Sjećam se da sam im govorila da sam dobro, stvarno dobro, a zatim sam se vjerojatno onesvijestila.

Osvijestila sam se kad smo pristigli u najsuvremeniju i najspokojniju bolnicu koju sam ikad vidjela. Za razliku od klinika pretrpanih evakuiranim ljudima, u medicinskom centru Ochsner — s ponudom »zdravstvene skrbi i mentalnog spokoja« — liječnici, medicinske sestre i bolničari bili su brojniji od pacijenata. Zapravo, činilo se da na savršeno uređenom odjelu leži još samo šačica pacijenata. Nekoliko minuta kasnije našla sam se u prostranoj sobi gdje se za moje posjekotine i modrice brinula mala vojska medicinskog osoblja. Tri sestre odmah su me odvele na rendgensko snimanje vrata; brižni liječnik, južnjačkog podrijetla, izvukao mi je nekoliko komadića stakla i načinio par šavova.

Kao veteranki kanadskog sustava javnog zdravstva, bilo mi je to potpuno nepoznato iskustvo — obično sam kod liječnika opće prakse po čekaonicama provodila po četrdeset minuta. A sada sam se nalazila u središtu New Orleansa - samom središtu najveće javne zdravstvene krize u novijoj povijesti Sjedinjenih Država. Uljudni administrator došao mi je u sobu i objasnio da »u Americi mi plaćamo zdravstvenu zaštitu. Draga, jako mi je žao — to je zapravo strašno. Da nam je bar vaš sustav. Molim vas, ispunite obrazac.«

Nekoliko sati kasnije mogla sam slobodno napustiti bolnicu — samo da na snazi nije bio policijski sat koji je u potpunosti blokirao grad. »Najveći su problem«, pričao mi je privatni čuvar u predvorju gdje smo oboje ubijali vrijeme, »toliki narkomani. Ovisnici o heroinu pokušavaju se uvući u ljekarnu.«

Budući da je ljekarna bila čvrsto zaključana, stažist je bio toliko ljubazan da mi da nekoliko tableta za umirenje bolova. Upitala sam ga kako je u bolnici bilo kad je oluja bila na vrhuncu. »Bogu hvala, nisam bio dežuran«, rekao je. »Živim izvan grada.«

Kad sam ga upitala je li otišao pomagati po skloništima, pitanje kao da ga je smelo i pomalo zbunilo. »Nije mi palo na pamet«, odgovorio je. Brzo sam temu skrenula na, kako sam mislila, sigurnije područje — budućnost bolnice Charity. Manjkalo joj je toliko mnogo sredstava da je jedva funkcionirala i prije oluje — ljudi su već predviđali da, nakon svih oštećenja nastalih u poplavi, možda nikad više neće proraditi. »Bilo bi bolje da je otvore«, rekao je. »Ovdje ne smijemo liječiti te ljude.«

Tada mi je palo na pamet da su taj uljudni mladi liječnik, kao i vrhunska liječnička skrb koju sam upravo primila, bili samo utjelovljenje kulture koja je omogućila užase uragana Katrina, kulture koja je najsiromašnije stanovnike New Orleansa ostavila da se utope. Kao diplomac privatnog medicinskog fakulteta i stažist u privatnoj bolnici, bio je odgajan da neosigurane, pretežno afro-američke stanovnike New Orleansa jednostavno ne vidi kao moguće pacijente. To je vrijedilo prije oluje, ali je ostalo vrijediti i nakon što se cijeli New Orleans preobrazio u divovsku hitnu pomoć — suosjećao je s evakuiranim stanovništvom, ali to nije mijenjalo činjenicu da ih i dalje nije mogao sagledati kao svoje moguće pacijente.

Kad je Katrina udarila, odjednom su na svjetsku pozornicu izišle oštre granice između svjetova bolnice Ochsner i bolnice Charity. Ekonomski osigurani odvezli su se iz grada, prijavili se u hotele i nazvali osiguravajuća društva. Onih 120 000 stanovnika New Orleansa koji nisu imali automobila, koji su ovisili o pomoći države pri evakuaciji, čekali su pomoć koja nije stizala, ispisivali očajničke pozive u pomoć ili od vrata hladnjaka pravili splavi. Ti su prizori potresli svijet jer je unatoč pomirenosti sa svakodnevnim nejednakostima pristupa zdravstvenoj skrbi i opremljenosti škola, većina nas je pretpostavljala da bi katastrofe trebale biti nešto drugo. Uzimalo se zdravo za gotovo da će država — barem u bogatim zemljama — u trenucima kataklizme priteći ljudima u pomoć. Slike iz New Orleansa pokazale su da je to opće vjerovanje odbačeno — da su katastrofe trenuci u kojima krvožedni kapitalizam sjedi u tajm-autu, da se u tim trenucima svi ujedinjujemo, ali država prebacuje u višu brzinu — i to bez javne rasprave.

Uslijedilo je kratko razdoblje, dva-tri tjedna, tijekom kojih se činilo da će potapanje New Orleansa izazvati krizu ekonomske logike koja je svojim nemilosrdnim napadima na javnu sferu uvelike umnožila ljudske patnje. »Oluja je razotkrila posljedice neoliberalističkih laži i mistifikacija, jednim jedinim potezom«, pisao je politolog, podrijetlom iz New Orleansa, Adolph Reed mladi.[3] Činjenice tog razotkrivanja dobro su poznate — od brana koje nikad nisu popravljene, preko nedovoljno subvencioniranog sustava javnog prijevoza, pa sve do činjenice da se gradski plan priprema za slučaj katastrofe sveo na podjelu DVD-ova sa savjetom da, u slučaju dolaska uragana, stanovništvo treba napustiti grad.

Zatim se tu zatekla i Savezna uprava za krizne situacije (FEMA), laboratorij Busheve administracije u kojem se ispitivala vizija vlasti kojom upravljaju korporacije. U ljetu 2004. godine, savezna država Louisiana FEMA-i je poslala zahtjev za sredstvima potrebnima za razradu sveobuhvatnog plana

za slučaj udara snažnog uragana. Uprava je odbila zahtjev. »Smanjenje katastrofe« — napredne vladine mjere s ciljem smanjenja posljedica katastrofe — bio je jedan od programa Busheve vlasti. No, FEMA, tog istog ljeta, s pola milijuna dolara plaća ugovor s privatnom tvrtkom Innovative Emergency Management. Njezin zadatak bio je stvoriti »plan za slučaj katastrofalnog udara uragana na jugoistočnu Louisianu i grad New Orleans«.[4]

Privatna tvrtka nije štedjela sredstva. Okupila je više od stotinu stručnjaka, a kad su ostali bez novca, ponovno su se obratili FEMA-i; račun se na kraju popeo na milijun dolara. Tvrtka je oblikovala scenarije masovne evakuacije koji su obuhvaćali sve — od dostave vode do naputaka susjednim zajednicama da pronađu prazne terene koje je moguće trenutačno prenamijeniti za naselja prikolica za evakuirane — sve ono razumno što se nije ostvarilo kad je uragan poput onih kakve su zamišljali uistinu udario. Dijelom i zbog toga što se, tijekom osam mjeseci nakon što je ugovorni suradnik predao izvješće, nije poduzelo ništa. »Nije bilo novca za nastavak«, objašnjavao je Michael Brown, tadašnji ravnatelj FEMA-e.[5] Priča je uobičajena za izopačenu državu kakvu je izgradio Bush - slab, nedostatno financiran javni sektor s jedne strane i, usporedna, bogato financirana korporacijska infrastruktura s druge. Kad su u pitanju bile isplate ugovornim suradnicima, sredstava je bilo napretek - kad je u pitanju financiranje temeljnih funkcija države, blagajne su prazne.

Baš kao što se okupacijska vlast Sjedinjenih Država u Iraku razotkrila kao prazna ljuštura, kad je Katrina udarila, takvom se pokazala i savezna vlast kod kuće. Zapravo, vlast je bila toliko temeljito odsutna da FEMA naizgled nije bila sposobna pronaći stadion u New Orleansu gdje su danima bez vode i hrane čamile dvadeset tri tisuće ljudi - usprkos činjenici da su svi svjetski mediji već danima bili tamo.

Neki ideolozi slobodnog tržišta, videći taj spektakl koji je kolumnist *New York Timesa* Paul Krugman nazvao »vlada koja ne vlada«, osjetili su da im vjera slabi. »Urušene brane New Orelansa ostavit će posljedice na neokonzervativnom pokretu jednako dugačke i duboke kao one koje je pad Berlinskoga zida ostavio na licu sovjetskoga komunizma«, piše pokajnički pravovjernik Martin Kelly u svom, često čitanom eseju. »Nadajmo se da će svi koji su poticali napredak te ideologije, među njima i ja, imati dovoljno vremena da promisle o svim svojim pogreškama.« Čak su i pripadnici stare garde neokonzervatizma kakav je bio Jonah Goldberg počeli moliti »veliku vlast« da pritekne u pomoć. »Kad grad tone u more, a pobuna se ne može obuzdati, onda bi vlast vjerojatno trebala krenuti u akciju.«[6]

Takvo preispitivanje vlastite duše nije se moglo pronaći u zakladi Heritage, gdje je uvijek moguće pronaći istinske apostole friedmanizma. Katrina je tragedija, ali je, kako Milton Friedman piše u svom uvodniku za *Wall Street Journal,* »istovremeno i prilika«. Dana 13. rujna 2005. — četrnaest dana nakon što su popustile brane — zaklada Heritage upriličila je susret ideologa-istomišljenika s republikanskim zakonodavcima. Iz toga se iznjedrio popis »Reakcija slobodnog tržišta na uragan Katrinu i visoke cijene nafte« — sve u svemu trideset dva programa, svi redom ravno iz priručnika Čikaške škole, svi redom uobličeni kao »pomoć žrtvama uragana«. Prve tri preporuke glasile su »odmah ukinuti prevladavajući Davis-Baconov zakon o plaćama u ugroženim područjima« - što se odnosi na zakon koji saveznim ugovornim suradnicima propisuje isplatu minimalne zarade: »cijelo ugroženo područje pretvoriti u zonu slobodnog poduzetništva s jedinstvenom poreznom stopom« i »cijelo područje pretvoriti u regiju ekonomske konkurencije (sa sveobuhvatnim poreznim olakšicama i ukidanjem svih propisa)«. Drugi zahtjev pozivao je na podjelu vaučera roditeljima koje će koristiti u privatnim školama.[7] Tjedan dana kasnije, sve te mjere predstavili su predsjedniku Bushu. Naposljetku je ipak morao provoditi zakone o radu, iako ih je većina ugovornih suradnika doslovno zanemarivala.

Na sastanku se rodilo još ideja koje su dobile predsjednikovu podršku. Klimatolozi su povećanu učestalost uragana izravno povezivali s porastom temperature oceana.[8] Ta povezanost, nažalost, nije spriječila radnu grupu zaklade Heritage da od Kongresa zatraži ukidanje propisa o zaštiti okoliša koji su štitili obalu Meksičkog zaljeva, odobrenja za izgradnju novih rafinerija u Sjedinjenim Državama i zeleno svjetlo za »bušenje u Arktičkom nacionalnom zaštićenom području«.[9] Sve te mjere dovest će do povećanja emisije stakleničkih plinova, važnog ljudskog doprinosa klimatskim promjenama — unatoč tome, predsjednik ih je odmah podržao, nazivavši ih reakcijama na udar uragana Katrine.

Za samo nekoliko tjedana obala Zaljeva pretvorila se u laboratorij za onu istu »vlast koju vode vanjski suradnici« kakva se prvi put javlja u Iraku. Kompanije koje su se dočepale najunosnijih ugovora bile su pripadnice poznate bagdadske ekipe: Halliburtonova podružnica KBR zgrabila je 60 milijuna dolara za obnovu priobalnih vojnih baza. Blackwater je štitio FEMA-ine zaposlenike od pljačkaša. Parsons — zloglasan zbog nekvalitetnih radova u Iraku — preuzeo je najveći projekt mostogradnje na Mississippieju. Fluor, Shaw, Bechtel, CH2M Hill - svi redom najvažniji ugovorni suradnici u Iraku — s vladom sklapaju ugovore o dopremi pokretnih kuća za

evakuirane, samo deset dana nakon proboja brane. Njihovi ugovori dostigli su ukupno 3,4 milijarde dolara, bez ikakva javnog natječaja.[10]

Kao što su mnogi u to vrijeme primjećivali, samo nekoliko dana nakon oluje kao da je bagdadska Zelena zona poletjela iz svoga gnijezda na Tigrisu i sletjela u New Orleans. Paralele se nisu mogle poreći. Za provedbu operacije »Katrina« Shaw je unajmio bivšeg ravnatelja vojnog ureda za obnovu u Iraku. Fluor je svog glavnog inženjera iz Iraka preselio u poplavljeno područje. »Naši radovi na obnovi Iraka polako se usporavaju, stoga na raspolaganju imamo ljude koji će voditi naše radove u Louisiani«, objasnio je predstavnik tvrtke. Joe Allbaugh, onaj čija je tvrtka New Bridge Strategies obećavala u Irak dovesti Wal-Mart i 7-Eleven, bio je glavni lobist u sklapanju mnogih poslova. Sličnosti su toliko upadale u oči da su neki plaćenici, svježe pridošli iz Bagdada, imali teškoća da se prilagode. Kad je izvjestitelj David Enders upitao naoružanog stražara koji je čuvao hotel u New Orelansu je li često išao u akciju, stražar je odgovorio: »Ne. Ovdje je kao u Zelenoj zoni.«[11]

Još mnogo toga podsjećalo je na Zelenu zonu. Pregledavajući ugovore vrijedne 8,75 milijardi dolara, kongresni su istražitelji pronašli primjere »znatnih napuhavanja troškova, olako trošenje i loše upravljanje«.[12] (Činjenicu da su se one iste greške iz Iraka ponavljale u New Orleansu trebala bi zaglušiti tvrdnja da je okupacija Iraka bila tek niz nesreća i pogrešaka koje su obilježile nestručnost i nedostatan nadzor. Kad se iste te pogreške ponavljaju bezbroj puta, vrijeme je da se razmisli o mogućnosti je li u tom slučaju uopće riječ o pogreškama.)

U New Orleansu, jednako kao i u Iraku, nije propuštena nijedna prilika za zaradu. Tvrtka Kenyon, podružnica mega-pogrebnog konglomerata Service Corporation International (koja je dala znatna sredstva za Bushevu kampanju), dobila je posao skupljanja mrtvih s ulica i iz kuća. Posao je tekao nesvakidašnje sporo, tijela su se danima pržila na suncu. Spasioci i volonteri koji su radili u mrtvačnicama nisu smjeli pružati pomoć jer bi skupljanjem leševa zadrli u Kenyonov poslovni teritorij. Tvrtka je državi zaračunala, prosječno, 12 500 dolara po žrtvi — poslije se suočila s optužbama za loše označavanje većeg dijela leševa. Još godinu dana nakon poplave trupla u stanju raspada i dalje se pronalazila na tavanima.[13]

Još jedan sladak detalj iz Zelene zone — činilo se da stvarno iskustvo često nema nikakve veze s dobivanjem uovora. AshBritt, tvrtka koja je zaradila pola milijarde dolara uklanjajući otpad, navodno nije posjedovala nijedan kamion za odvoz otpada, pa je cijeli posao prebacila svojim ugovornim suradnicima.[14] Još više u oči upada primjer tvrtke kojoj je FEMA platila 5,2

milijuna dolara za životno važnu izgradnju baznog logora za spasioce u St. Bernard Parishu — predgrađu New Orleansa. Izgradnja je probijala rokove i nikad nije dovršena. Tvrtka Lighthouse Disaster Relief našla se pod istragom, pa se otkrilo da je zapravo riječ o vjerskoj skupini. »Najbliže tom zadatku bilo je to da sam organizirao logorovanje mladeži pod okriljem svoje crkve«, priznao je direktor Lighthousea, pastor Gary Heldreth.[15]

Jednako kao i u Iraku, vlada je još jednom odigrala ulogu tiskare za novce, opremljene za isplate i ulaganja. Korporacije su izvlačile fondove putem debelih ugovora, a zatim vladi za uzdarje davale ne toliko kvalitetno obavljene poslove nego priloge za kampanju i/ili odane vojnike spremne za sljedeće izbore. (U *New York Timesu* piše ovako: »Dvadeset najvećih ugovornih suradnika od godine 2000. potrošili su gotovo 300 milijuna dolara na lobiranje i donirali 23 milijuna dolara političkim kampanjama.« Busheva administracija je za uzvrat između 2000. i 2006. za 200 milijardi dolara povećala količinu sredstava za isplatu ugovornim suradnicima.[16])

Još je nešto bilo poznato — ugovorni suradnici odbijali su zaposliti lokalno stanovništvo koje bi obnovu New Orleansa shvatilo ne samo kao posao nego i kao dio ozdravljenja i osnaživanja zajednice. Washington je lako mogao postaviti uvjet kojim bi potpisivanje svakog ugovora za obnovu nakon Katrine ovisilo o tome da tvrtke zaposle lokalno stanovništvo, uz poštenu plaću, i tako mu pomognu da nastavi živjeti. Umjesto toga, stanovnici Zaljeva, jednako kao i u Iraku, morali su gledati kako ugovorni suradnici stvaraju ekonomski procvat temeljen na olako stečenom novcu poreznih obveznika i olabavljenim propisima.

Ishod je, potpuno predvidljivo, bio taj da, nakon što su sve razine suradnika pokupile svaka svoj dio, nije ostalo ništa za ljude koji su obavljali posao. Na primjer, pisac Mike Davis otkrio je da je FEMA tvrtki Shaw plaćala 175 dolara po četvornoj stopi modre cerade kojom su prekrivani oštećeni krovovi — usprkos tome što je cerade pribavila vlada. Nakon što su svi niži suradnici pokupili svoj dio, radnici koji su ustvari ukucavali čavle u cerade, primali su 2 dolara po četvornoj stopi. »Svaka razina ugovornog hranidbenog lanca, drugim riječima, prežderava se u gargantuanskim razmjerima — osim one najniže«, napisao je Davis, »na kojoj se obavlja stvarni posao.«[17]

Jedno istraživanje iznosi podatak da se »četvrtina radnika koji su obnavljali grad sastojala od useljenika bez pravovaljanih isprava — najvećim dijelom Hispanoamerikanci — i koja je zarađivala daleko manje od legalno zaposlenih radnika«. U Mississipiju se zajedničkom tužbom natjeralo nekoliko kompanija da stranim radnicima isplate stotine tisuća dolara

zaostalih primanja. Neki uopće nisu dobili plaću. Na jednom gradilištu tvrtke Halliburton-KBR, nezabilježene strane radnike navodno je usred noći probudio njihov poslodavac (ili njegov ugovorni suradnik) i, navodno im rekao da na gradilište stiže imigracijska služba. Većina ih je pobjegla da izbjegne uhićenje — naime, u tom slučaju, mogli su završiti u nekom od novih zatvora za ilegalne useljenike za čiju je izgradnju Halliburton-KBR sklopio ugovor sa saveznom vladom.[18]

Napadi na nemoćne koji se izvođeni u ime obnove i spašavanja, nisu se zaustavili u toj točki. Da bi pokrili desetke milijardi kojima su plaćane ugovorne obveze i porezne olakšice privatnim tvrtkama, republikanski je Kongres u studenome 2005. najavio da savezni budžet mora srezati za 40 milijardi dolara. Među ostalima, prekinut je rad programa za studentske kredite, zdravstvenu zaštitu i socijalne iskaznice za hranu.[19] Drugim riječima, najsiromašniji građani Amerike dvaput su subvencionirali taj ugovorni Eldorado — prvi put kad su se sredstva za pomoć žrtvama Katrine preobrazila u neobuzdane isplate korporacijama, čime nisu stvorena ni poštena radna mjesta niti je osigurano funkcioniranje javnih službi, i drugi put, kad je na razini cijele države, u ime plaćanja tih prenapuhanih računa, ukinuto onih nekoliko programa kojima se izravno pomaže nezaposlenima i siromašnim radnicima.

Još ne tako davno katastrofe su bile trenuci društvenog izjednačenja, rijetki trenuci kad su raspršene zajednice ostavljale podjele po strani i radile zajedno. Ipak, katastrofe u sve većoj mjeri postaju suprotnost tome — one pružaju uvid u okrutnu i bešćutno podijeljenu budućnost u kojoj se pravo na život otkupljuje novcem i konkurencijom.

Bagdadska Zelena zona najbolji je primjer tog svjetskog poretka. Zona posjeduje vlastitu električnu mrežu, vlastite telefonske i kanalizacijske sustave, neovisnu opskrbu naftom i vlastitu, najsuvremenije opremljenu bolnicu s klinički čistim operacijskim dvoranama — i sve to štite pet metara debeli zidovi. Na neki čudan način Zona podsjeća na divovski, oklopljeni turistički *cruiser,* usidren usred mora nasilja i beznađa usijane Crvene zone koja se zove Irak. Ako se čovjek uspije ukrcati, čekaju ga kokteli pokraj bazena, loši holivudski filmovi i teretane. Ako se ne nađe među odabranima, onda ga može pokositi metak samo zato što je stajao preblizu zidu.

Svuda u Iraku vidljiva je okrutna i divergentna vrijednost koja se pripisuje raznim kategorijama ljudi. Zapadnjaci i njihovi irački kolege posjeduju kontrolne točke na ulazima u njihove ulice, betonske zaštitne zidove pred kućama, pancirke i danonoćno dežurne privatne čuvare. Zemljom putuju

u prijetećim, oklopljenim konvojima u pratnji plaćenika koji ciljaju puškama kroz prozore i izvršavaju onu najvažniju naredbu koja glasi »štititi vodu«. Svakim svojim pokretom odašilju istu amoralnu poruku — mi smo odabrani, naši životi vrijede neizmjerno više. Iračani srednje klase, u međuvremenu, drže se za sljedeću, nižu prečku na toj ljestvici — oni mogu kupiti zaštitu lokalnih milicija, mogu otmičarima platiti otkupninu za otetog člana obitelji. No, golema većina Iračana ne uživa ni najmanju zaštitu. Kroče ulicama nezaštićeni od svakog mogućeg nasilja, dok ih od automobila-bombi štiti samo tanak sloj tkanine. U Iraku sretnici nose pancirke, ostali nose brojanice.

Isprva sam pomišljala da je fenomen Zelene zone jedinstvena pojava iračkoga rata. Danas, nakon godina koje sam provela u područjima opustošenim katastrofom, shvaćam da se Zelena zona pojavljuje svugdje gdje harači kompleks kapitalizma katastrofe, noseći one iste oštre podjele između odabranih i odbačenih, zaštićenih i osuđenih na prokletstvo.

Dogodilo se u New Orleansu. Nakon poplave, već ionako podijeljen grad pretvorio se u bojišnicu na kojoj su ratovale obzidane zelene i pobješnjele crvene zone — što nije bilo posljedica štete nastale poplavom, nego »'slobodnotržišnih' rješenja« koja je prigrlio predsjednik. Busheva administracija odbila je iz kriznih fondova plaćati zaposlene u javnom sektoru, te je gradska uprava New Orleansa, nakon što je izgubila svoju poreznu bazu, morala tijekom nekoliko mjeseci nakon uragana Katrine otpustiti tri tisuće radnika. Među njima su bila i šesnaestorica zaposlenika iz ureda za planiranje — što smrdi na »de-baasifikaciju« — a otpušteni su upravo u trenutku kad su New Orleansu planeri bili doslovno očajnički potrebni. Umjesto toga, milijuni državnih dolara prešli su u ruke vanjskih savjetnika, od kojih su mnogi utjecajni trgovci nekretninama.[20] Naravno, otkaze su dobile i tisuće učitelja, čime je otvoren put preobrazbi desetaka javnih škola u čarter-škole — upravo ono što je predlagao Friedman.

Gotovo dvije godine nakon oluje, bolnica Charity i dalje stoji zatvorena. Sudski sustav jedva da funkcionira, a privatizirana elektrodistribucijska tvrtka Energy nije uspjela staviti gradsku električnu mrežu u pogon. Nakon što je zaprijetila da će radikalno podići cijene, tvrtka je prilično mutnim načinima od savezne vlade uspjela izmusti još 200 milijuna dolara. Sustav javnog prijevoza ostao je bez gotovo polovice zaposlenih. Golema većina javnih građevinskih projekata stoji s prozorima prekrivenim daskama i pusta — savezna uprava za stanogradnju odlučila je, od tog broja, srušiti pet tisuća stambenih jedinica.[21] Najveći dio turističkog lobija u Aziji čeznuo

je za time da se oslobodi priobalnih ribarskih sela. Moćni turistički lobi u New Orleansu žudno promatra socijalne stanove — nekoliko zgrada, naime, nalazi se na sjajnim terenima u blizini Francuske četvrti, tamošnjeg turističkog magneta.

Endesha Jukali pomagala je u podizanju protestnog logora ispred jedne od zatvorenih zgrada, St. Bernard Public Housing i objašnjava da već dugo imaju planove o tome što treba učiniti sa St. Bernardom, ali ih nisu mogli provesti sve dok su tamo živjeli ljudi. Tako su se okoristili katastrofom kao načinom čišćenja četvrti, u trenutku kad je četvrt bila najslabija... To je sjajan teren za veće kuće i apartmane. Jedini problem jest to da treba izbaciti svu onu crnu sirotinju koja tamo ćubi!«[22]

Slučajevi škola, privatnih kuća, bolnica, sustava javnog prijevoza i nedostatka čiste vode u mnogim dijelovima grada otkrivaju da se javna sfera New Orleansa ne obnavlja — dapače, briše se, a oluja se koristi kao izlika. U ranijoj fazi kapitalističkog »stvaralačkog razaranja«, velika područja Sjedinjenih Američkih Država ostaju bez svojih proizvodnih baza i degeneriraju se, pretvarajući se u pojase rđe ruševnih tvornica i zaboravljenih stambenih naselja. New Orleans nakon Katrine mogao bi dati prvi primjer novog oblika ruševnog urbanog krajobraza u zapadnome svijetu — pojas plijesni, razoren smrtonosnim spajanjem zastarjele javne infrastrukture i ekstremnih klimatskih uvjeta.

Američka udruga građevinara izjavila je 2007. godine da su SAD toliko zaostale u održavanju javne infrastrukture — cesta, mostova, škola, brana — da će, tijekom pet godina, biti potrebno više od bilijun i petsto milijardi dolara da bi se vratila u okvire uobičajenog standarda. Umjesto toga, takvi se rashodi režu i dalje.[23] Istovremeno, javna infrastruktura diljem svijeta suočava se s dosad neviđenim stresom, uraganima, ciklonima, poplavama i šumskim požarima, sve učestalijim u pojavi i snažnijim. Lako je zamisliti budućnost u kojoj sve veći broj gradova posjeduje osjetljivu i dugo zanemarivanu infrastrukturu koju ruše katastrofe i koja se zatim ostavlja da trune, a da se njezine temeljne usluge više nikad ne popravljaju ili obnavljaju. U međuvremenu se oni dobro potkoženi povlače u utvrđene zajednice gdje im privatni dobavljači ispunjavaju sve potrebe.

Znaci takve budućnosti jasno su se nazirali u vrijeme nailaska sezone uragana 2006. godine. Tijekom samo jedne godine industrija obuzdavanja krize doslovno je eksplodirala — deseci novih tvrtki ulaze na tržište, obećavaju sigurnost i zaštitu u slučaju da udari još jedan od Velikih. Jedan od ambicioznijih projekata započela je zrakoplovna tvrtka u West

Palm Beachu na Floridi. Tvrtka Help Jet opisuje samu sebe kao prvi »plan spašavanja od uragana koji evakuaciju pred katastrofom pretvara u otmjeni provod«. U trenutku približavanja oluje, kompanija svojim članovima rezervira boravak u najluksuznijim golf-klubovima, toplicama ili u Disneylandu. Nakon što se potvrde rezervacije, odabrane luksuznim mlažnjacima evakuiraju iz zone udara. »Nema čekanja u redovima, nema petljanja sa svjetinom — samo putovanje prvim razredom koje problem pretvara u praznike... Uživajte u tome što ste uspjeli izbjeći uobičajen metež evakuacije pred uraganom.«[24]

Za one koji ostaju postoji drugi vid privatiziranog rješenja. Godine 2006. Crveni je križ potpisao novo partnerstvo za djelovanja u slučaju krize s kompanijom Wal-Mart. »Prije nego što trepneš, sve će se pretvoriti u privatno poduzetništvo«, izjavio je Billy Wagner, ravnatelj krizne uprave na Florida Keysu. »Oni posjeduju iskustvo. Oni posjeduju i sredstva.« Govorio je na Nacionalnom kongresu o uraganima u gradu Orlandu na Floridi — cvatućem godišnjem sajmu okrenutom tvrtkama koje prodaju sve što bi moglo biti korisno u slučaju nove katastrofe. »Ovdje su neki izjavili: 'Stari, to je veliki biznis.' To je moj novi biznis. Više se ne bavim vrtnom arhitekturom. Odlazim u poduzetnike koji se bave čišćenjem otpada nakon uragana'«, rekao je Dave Blandfold, izlagač na konferenciji koji je tamo izlagao svoje »obroke koji se sami podgrijavaju«.[25]

Velik dio usporedne ekonomije katastrofe izgrađen je novcem poreznih obveznika, i to zahvaljujući procvatu u području privatizirane obnove u ratnim zonama. Divovski ugovorni suradnici koji su u Iraku i Afganistanu bili »elita«, našli su se pod učestalom političkom paljbom zbog trošenja velikog dijela sredstava iz državnih ugovora na vlastite, korporacijske suradnike — između 20 i 55 posto, kako pokazuje revizija ugovornih suradnika u Iraku, provedena 2006. godine.[26] Velik dio tih sredstava otišao je, potpuno zakonito, u goleme investicije izgradnje korporacijske infrastrukture — Bechtelove brigade građevinskih strojeva, Halliburtonovi zrakoplovi i armade kamiona, te nadzorna struktura koju izrađuju L-3, CACI i Booz Allen.

Najradikalnije ulaganje među njima jest ono Blackwaterovo — u paravojnu infrastrukturu. Utemeljena 1996. godine, tvrtka se okoristila neprekinutim dotokom ugovora tijekom Busheva mandata da stvori privatnu vojsku od dvadeset tisuća plaćenika, i veliku vojnu bazu u Sjevernoj Carolini, vrijednu između 40 i 50 milijuna dolara. Jedno izvješće o Blackwaterovim mogućnostima navodi sljedeće: »Razvoj logističkih operacija kojima je moguće brže

od Crvenog križa dostaviti 100 ili 200-tonske pakete opreme za spašavanje i humanitarne pomoći. Zrakoplovna divizija na Floridi, opremljena s 26 različitih letjelica, od naoružanih helikoptera do velikog Boeingova modela 767. Tvrtka posjeduje i cepelin. Najveći taktički vozni poligon u državi... Umjetno jezero površine 20 hektara po čijoj površini na pontonima plutaju kontejneri s brodskim ogradama i oknima, prilagođeni za obuku i vježbe desanta na neprijateljski brod. Poligon za obuku pasa s 80 ekipa raspoređenih diljem svijeta... 1 100 metara dugačka streljana za obuku snajperista.«[27*]

Desno orijentirane novine u Sjedinjenim Državama Blackwater opisuju kao »al-Qaidu punu pozitivaca«.[28] Analogija doslovno zapanjuje. Gdje god se zaustavio kompleks kapitalizma katastrofe, na tom su mjestu obilno nicale naoružane skupine izvan dohvata države. To i ne iznenađuje — kad države obnavljaju pojedinci koji ne vjeruju u vlast, države koje grade redom su slabe, što stvara potražnju za alternativnim snagama sigurnosti - radilo se tu o Hezbollahu, Blackwateru, Mahdijevoj armiji ili bandi s ulica New Orleansa.

Rođenje te usporedne i privatizirane infrastrukture nadilazi okvire politike. Kad privatno izgrađena infrastruktura koja je nastala tijekom Busheva mandata djeluje kao cjelina, otkriva se u potpunosti uobličena država unutar države, snažna i sposobna jednako koliko je stvarna država slaba i lomna. Ta korporacijska država u sjeni nastala je gotovo isključivo novcem poreznih obveznika (90 posto prihoda Blackwatera potječe od ugovora s državom), naplatom obuke osoblja (najvećim dijelom nekadašnjih državnih službenika, političara i vojnika).[29] Unatoč tome, ta divovska infrastruktura nalazi se u privatnom vlasništvu i pod privatnim nadzorom. Građani koji su sve to platili nemaju nikakvih prava na tu usporednu ekonomiju, niti na njezina sredstva.

U međuvremenu je stvarna država izgubila sposobnost obavljanja svojih temeljnih funkcija bez pomoći ugovornih suradnika. Oprema joj je zastarjela, a najveći stručnjaci pobjegli su u privatni sektor. Kad je Katrina udarila, FEMA je morala pronaći ugovornog suradnika koji će sklapati ugovore s drugim suradnicima. Slično tome, kad je došlo vrijeme da se osuvremeni vojni priručnik - u području pravila koja pokrivaju odnose s ugovornim suradnicima, vojska je taj zadatak predala jednom od svojih najvećih ugovornih suradnika, tvrtki MPRI - »u kući« nije više bilo stručnjaka. CIA

Jedan od vidova te industrije koji izaziva najveću strepnju jest: koliko je ta Industrija otvoreno pristrana. Na primjer, tvrtka Blackwater blisko surađuje s pokretom za zabranu pobačaja i ostalim, desno orijentiranim, pokretima. Donacije daje gotovo isključivo Republikanskoj stranci, umjesto da oklade raspoređuje na više »konja«, kao što čini većina velikih korporacija. Halliburton 87 posto svojih priloga za kampanju šalje Republikancima, CH2M Hill 70 posto. Ipak, snagu mašte nadilazi napor da se zamisli dan kad će političke stranke unajmljivati te kompanije da uhode protivnike tijekom izborne kampanje - ili da Ih koriste u tajnim operacijama, previše »mračnim« čak i za CIA-u.

gubi tolik broj svojih zaposlenika koji prelaze u paralelni, privatizirani špijunski sektor da je ugovornim suradnicima morala zabraniti da novače u Agencijinoj kantini. »Jedan nedavno umirovljeni agent rekao je da su mu dvaput prišli dok je čekao kavu«, izvješćuje *Los Angeles Times*. Kad je Ministarstvo domovinske sigurnosti odlučilo da se podignu »virtualne ograde« na američkim granicama s Meksikom i Kanadom, Michael P. Jackson, dominstar, ugovornim suradnicima je rekao: »Ovo je neobična prilika... Molimo vas da nam se vratite i poučite nas kako da radimo svoj posao.« Glavni inspektor ministarstva objasnio je da Domovinska sigurnost »ne posjeduje kapacitete potrebne za učinkovito planiranje, nadzor i realizaciju programa (Inicijative sigurnih granica)«.[30]

Pod Bushevom vlašću država i dalje posjeduje sve urese vlasti — prelijepe zgrade, predsjedničke konferencije za tisak, političke sukobe — ali više ne obavlja stvarni posao vlasti, ništa više nego što zaposlenici u Nikeovom pogonu u Beavertonu i dalje šivaju tenisice.

Posljedice odluke koju je donijela sadašnja politička vrhuška, da svoje dužnosti na koje su izabrani sustavno predaju ugovornim suradnicima, protezat će se onkraj trajanja samo jedne administracije. Kad se tržište jednom stvori, mora se štititi. Kompanije u samome srcu kompleksa kapitalizma katastrofe sve više državu i neprofitne udruge gledaju kao izravnu konkurenciju — iz korporacijske perspektive, kad god vlade ili humanitarne organizacije izvrše svoje tradicionalne zadaće, ugovornim suradnicima otimaju posao koji se može izvesti uz ostvarivanje zarade.

»Zanemarena obrana — kako mobilizirati privatni sektor u cilju potpore Domovinskoj sigurnosti« — glasi naslov jednog izvješća iz 2006. godine u čijem su se savjetodavnom odboru našle neke od najvećih korporacija u sektoru i koje upozorava na to »da izljevi federalne samilosti koje se očituju u pružanju pomoći žrtvama katastrofa utječu na sposobnost tržišta da upravlja vlastitom izloženošću riziku«.[31] Izvješće je objavio Savjet za međunarodne odnose, i u njemu se tvrdi da u ljudi, ako znaju da će im vlast priteći u pomoć, izostaje poriv da plaćaju privatiziranu zaštitu. U sličnome tonu, godinu dana nakon Katrine, direktori trideset najvećih korporacija u Sjedinjenim Državama skupili su se pod zajedničkim nazivnikom Okruglog stola o biznisu, u čijem se članstvu nalaze Fluor, Bechtel i Chevron. Skupina se prozvala Partnerstvo za nadzor katastrofe i odmah se požalila da im neprofitni sektor izlaskom na teren nakon katastrofe, »kvari posao«. Očito su im humanitarci i nevladine udruge zadrle u tržište donacijama građevinskog materijala, umjesto da je

tvrtka Home Depot naplatila tu raspodjelu. U međuvremenu su plaćeničke tvrtke glasno izjavljivale da su za održavanje mira u Darfuru opremljene bolje od Ujedinjenih naroda.[32]

Velik dio te agresivnosti izvire iz činjenice da korporacijski svijet dobro zna da zlatno doba neograničenih saveznih ugovora ne može trajati mnogo dulje. Vlada Sjedinjenih Država tetura ravno u ekonomsku krizu, za što je velikim dijelom zaslužna deficitarna potrošnja kojom se plaćalo stvaranje privatizirane ekonomije katastrofe. To znači da će u prilično skoroj budućnosti broj ugovora drastično opasti. Potkraj 2006. godine, vojni analitičari su iznijeli predviđanja da bi se Pentagonov proračun za nabave, tijekom sljedećeg desetljeća, mogao smanjiti za gotovo 25 posto.[33]

Kad se rasprsne mjehur katastrofe, tvrtke kakve su Bechtel, Fluor i Blackwater izgubit će velik dio svojih primarnih prihoda. I dalje će posjedovati visoku tehnologiju i opremu koju su pribavili na trošak poreznih obveznika, ali će morati iznaći nov poslovni model, nov način kojim će pokrivati svoje visoke troškove. Sljedeća faza razvoja kompleksa kapitalizma katastrofe savršeno je jasno vidljiva - uz porast broja kriznih situacija, uz vladu koja neće moći podmirivati račune, uz stanovništvo koje bludi zbog nesposobne države, usporedna korporacijska država iznajmljivat će svoju infrastrukturu katastrofe svima koji su platežno sposobni, po najvišoj tržišno podnošljivoj cijeni. Na prodaju će biti sve — od helikoptera na krovovima zgrada, preko pitke vode, do ležajeva u skloništima.

Bogatstvo već danas pruža neki vid izlaza za nuždu u slučaju najvećeg broja katastrofa — njime se kupuju sustavi ranog upozoravanja za područja u kojima su udari tsunamija česti, njime se gomilaju zalihe Tamiflua za sljedeću navalu epidemije. Njime se kupuje voda u bocama, generatori, satelitski telefoni i privatne policije. U vrijeme izraelskog napada na Libanon 2006. godine američka je vlada pokušala bar u početku vlastitim državljanima naplatiti troškove evakuacije — naposljetku je morala odustati od toga.[34] Ako nastavimo u tom pravcu, slike ljudi koji stoje na krovovima New Orleansa ne samo što daju uvid u nerazriješen dio američke povijesti rasnih nejednakosti, nego služe i kao vjesnik kolektivne budućnosti aparthejda katastrofe u kojem o pravu na preživljavanje odlučuju oni koji su sposobni platiti vlastiti bijeg.

Gledajući prema nadolazećim katastrofama - ekološkim i političkim — često pretpostavljamo da ćemo se svi zajedno suočiti s njima, da su nam potrebne vođe koji shvaćaju koliko već plovimo tim kursom samouništenja. Ipak, nisam toliko sigurna. Možda je dio razloga zašto se toliki dio naših

elita, i političkih i korporacijskih, miri s klimatskim promjenama taj što su uvjereni da će ih novac spasiti od onog najgorega. To bar djelomično može objasniti i činjenicu zašto toliki broj Bushevih pristaša potječe iz kršćanske zajednice Posljednjih dana. U igri nije samo potreba za vjerovanjem da postoji pomoćni izlaz iz svijeta koji stvaraju. Važnije jest da je Drugi dolazak parabola onoga što stvaraju na ovome svijetu — sustav koji zaziva razaranje i katastrofu da bi, nakon toga, privatnim helikopterima i zračnim mostovima sebe i svoje prijatelje prenio u božansku sigurnost.

Dok ugovorni suradnici hitaju da razviju alternativne i stabilne izvore prihoda, kao jedan od mogućih ukazao se biznis provjere otpornosti ostalih korporacija, Time se bavio Paul Bremer prije odlaska u Irak — multinacionalne kompanije pretvarao je u sigurnosne mjehure, sposobne da nesmetano nastave funkcionirati čak i kad se oko njih raspadaju države u kojima djeluju. Prvi rezultati vidljivi su u predvorjima mnogih velikih njujorških i londonskih poslovnih zgrada — aerodromske sigurnosne provjere popraćene zahtjevima za ispravama s fotografijom i rendgenima — ali ta industrija stremi daleko više, mašta o globalnoj privatizaciji komunikacijskih mreža, zdravstvu i energetici u trenucima krize, i sposobnosti za pronalaženje i transport globalizirane radne snage u samo središte velike katastrofe. Drugo moguće područje razvoja koje je prepoznao kompleks kapitalizma katastrofe leži u upravljanju gradovima — zadaće policije i vatrogasaca ugovorom se prenose na privatne zaštitarske tvrtke. »Isto ono što rade za vojsku usred Faludže, mogu komotno raditi i za policiju usred Renoa«, izjavio je glasnogovornik tvrtke Lockheed Martin u studenome 2004.[35]

Industrija predviđa da će se ta nova tržišta radikalno razviti tijekom sljedećeg desetljeća. Jasnu viziju pravca kretanja tih trendova daje John Robb, bivši zapovjednik postrojbe Delta Force, sadašnji uspješni poslovni konzultant. U već općepoznatom manifestu što ga je napisao za časopis *Fast Company* opisuje »krajnji ishod« rata protiv terora, kao »nov, daleko čvršći pristup nacionalnoj sigurnosti, izgrađen ne oko države nego oko građana i privatnih tvrtki... Skrb za sigurnost postat će zadaćom mjesta gdje živite i onoga za koga radite, baš kao što to biva i sa zdravstvenom skrbi«.[36]

Robb nastavlja: »Imućni pojedinci i multinacionalne korporacije prvi će se izvući iz našeg kolektivnog sustava i radije se odlučiti za unajmljivanje kakve privatne vojne tvrtke, kakve su Blackwater ili Triple Canopy, koje će štititi njihove domove i pogone i uspostavljati zaštitnu ogradu oko svakodnevnog života. Usporedne transportne mreže — koje se razvijaju iz

time-share zrakoplovnih kompanija kakva je NetJets Warrena Buffeta — stajat će toj skupini na usluzi i prebacivati pripadnike skupine iz jednog osiguranog i dobro opremljenog gnijezda u drugo«. Taj elitni svijet već živi punim životom, ali Robb predviđa da će srednja klasa ubrzo poći za tim primjerom »stvarajući prigradske zajednice koje će dijeliti troškove zaštite«. Takva »'oklopljena predgrađa' raspoređivat će i održavati pomoćne generatore i komunikacijske mreže«, njima će patrolirati privatne milicije »koje su prošle korporacijsku obuku i hvastaju se svojim najsuvremenijim sustavima reakcije na kriznu situaciju«.

Drugim riječima, svijet prigradskih Zelenih zona. A oni izvan te zaštitne ograde... »oni će se morati zadovoljiti ostacima nacionalnog sustava. Gravitirat će američkim gradovima gdje će postati subjektima danonoćnog nadzora i rubnih ili nepostojećih službi. Siromašni neće imati drugo pribježište«.

Budućnost koju opisuje Robb u velikoj mjeri podsjeća na sadašnjost New Orleansa, gdje su iz ruševina iznikle dvije iznimno različite vrste ograđenih zajednica. S jedne strane stoje takozvani FEMA-ini gradovi - samotni, u zapećak zbijeni logori prikolica za siromašne stradalnike; izgradili su ih Bechtelovi ili Fluorovi ugovorni suradnici, njima upravljaju privatne zaštitarske tvrtke čije ophodnje kruže pošljunčanim parkiralištima, drže novinare podalje i prema preživjelima se ponašaju kao prema zločincima. S druge strane uzdižu se ograđene zajednice izgrađene u bogatim gradskim četvrtima - Audubon i Garden Districtu, mjehuri funkcionalnosti koji kao da su se u potpunosti izdvojili iz države. Samo nekoliko tjedana nakon oluje, stanovnici su tamo već imali vodu i snažne pomoćne generatore. Njihovi bolesni liječili su se u privatnim bolnicama, njihova djeca pohađala su nove čarter-škole. Kao i obično, nisu imali potrebe za javnim prijevozom. U njuorlinskom predgrađu St. Bernard Parish, tvrtka DynCorp na sebe je preuzela najveći dio policijskoga posla — one druge četvrti izravno su unajmile zaštitarske tvrtke. Između te dvije vrste privatiziranih suverenih država uzdiže se njuorlinska inačica Crvene zone — prostor u kojem broj ubojstava vrtoglavo raste, a četvrti kakva je Lower Ninth Ward pretvaraju se u post-apokaliptičnu ničiju zemlju. Reperski hit koji izvodi Juvenile, snimljen u ljeto nakon Katrine, sjajno opisuje okruženje: »Živimo kao Haiti, bez vlasti« — posrnula država SAD.[37]

Bill Quigley, njuorlinski odvjetnik i aktivist primijetio je: »To što se zbiva u New Orleansu samo je koncentrat, jasnija verzija zbivanja diljem naše zemlje. Svaki grad u našoj domovini nosi velike sličnosti s New

Orleansom. U svakom gradu postoje napuštene četvrti. Svi gradovi u našoj domovini odbacili su dio sustava javnog obrazovanja, javnog stanovanja, državne zdravstvene skrbi i kaznenog prava. Ako ne spriječimo one koji ne podržavaju javno obrazovanje, zdravstvo i stanovanje, nastavit će cijelu ovu državu pretvarati u Lower Ninth Ward.«[38]

Taj proces je već odavno uzeo maha. Još jedan tračak uvida u budućnost aparthejda katastrofe može se otkriti u bogatom, republikanskom predgrađu Atlante. Tamošnji stanovnici zaključili su da im je dosta da svojim porezima na nekretnine subvencioniraju škole i policiju u siromašnim afroameričkim predgrađima. Referendumom su odlučili osnovati vlastiti grad, Sandy Springs, koji može vlastite poreze trošiti na svojih 100 000 stanovnika, i pritom ne dijeliti prihode diljem daleko većeg okruga Fulton. Jedini problem bio je što Sandy Springs nije imao gradsku vlast koju je trebalo stvoriti iz temelja — od prikupljanja poreza preko urbanističkog plana do izgradnje parkova i rekreacije. U rujnu 2005., u mjesecu kad je poplava pogodila New Orleans, stanovnicima Sandy Springsa javili su se predstavnici građevinskog i konzultantskog diva, kompanije CH2M Hill, s nesvakidašnjim prijedlogom — mi ćemo obaviti posao za vas. Za početnu cijenu od 27 milijuna dolara godišnje, kompanija se obvezala iz temelja podići potpuno nov grad.[39]

Nekoliko mjeseci kasnije, Sandy Springs je postao prvi »ugovorni grad«. Za novu gradsku upravu izravno su radila samo četvorica djelatnika — svi ostali bili su vezani ugovorima. Rick Hirsekorn, voda Hillovog projekta, opisuje Sandy Springs kao »list bijeloga papira bez ijedne funkcije vlasti«. Drugom novinaru je rekao da »dosad nitko u našoj industriji nije stvorio grad takvih razmjera«.[40]

Atlanta Journal-Constitution izvješćuje da »kad je Sandy Springs odlučio za upravljanje gradom uzeti ugovorne suradnike, to se smatralo smionim eksperimentom«. Tijekom samo godine dana, pomama za ugovornim gradovima već je harala imućnim predgrađima Atlante i postala »uobičajenim postupkom na sjeveru okruga Fulton«. Susjedne zajednice pošle su za primjerom Sandy Springsa i također na referendumu odlučile postati samostalnim gradovima i na ugovor uzeti novu gradsku vlast. Jedan od novih gradova, Milton, za tu je zadaću odmah unajmio CH2M Hill - tvrtka je stekla iskustvo. Ubrzo se rodila kampanja u kojoj su novi korporacijski gradovi željeli stvoriti vlastiti okrug, što bi značilo da nijedan njihov porezni dolar ne bi odlazio u siromašna susjedstva. Plan je naišao na žestok otpor izvan enklave — naime, političari su tvrdili da bez tih poreznih sredstava ne bi više mogli održavati velike sustave

državnih bolnica i javnog prijevoza - da bi takvo cjepkanje okruga stvorilo nerazmjernu raspodjelu usluga unutar države. Ono što su opisivali uvelike podsjeća na New Orleans i nešto manje na Bagdad.[41]

U tim imućnim predgrađima Atlante završio je tridesetogodišnji križarski pohod korporatizma s ciljem podrivanja i »deranja« države — ne samo što su u privatnim rukama završile sve javne usluge, nego i sama djelatnost vlasti, dakle, upravljanje. Osobito je prikladno što je taj revolucionarni korak načinila upravo kompanija CH2M Hill. Korporacija je u Iraku zaradila milijune dolara na ugovorima koji su je obvezivali da izvršava temeljnu funkciju vlasti, naime, nadzor ostalih ugovornih suradnika. U Šri Lanki, nakon tsunamija, ne samo što je ta tvrtka gradila luke i mostove nego je imala zadaću »sveobuhvatnog upravljanja programom obnove infrastrukture«.[42] U New Orleansu nakon Katrine kompanija dobiva 500 milijuna dolara da izgradi FEMA-ine gradove, te da bude spremna obaviti isti taj posao u slučaju nove katastrofe. Veliki meštar privatizacije države u trenucima nesvakidašnjih okolnosti, tvrtka to danas čini u svakidašnjim okolnostima. Ako je Irak poslužio kao laboratorij ekstremne privatizacije, onda je faza ispitivanja očito završila.

21. Nestanak mirovne inicijative

Izrael kao pouka i opomena

> Visoke granične ograde ne pripadaju svijetu Gulaga, nego svijetu prigušivača buke uz autoputeve, luksuznim ložama na stadionima, prostorima za nepušače, zaštićenim zonama na aerodromima i »ograđenim zajednicama«... One jasno otkrivaju sve povlastice imućnih i zavist siromašnih i to na način neugodan za obje strane. Što nije isto kao tvrditi da nisu učinkovite.
>
> Christopher Caldwell, viši urednik, *The Weekly Standard*, studeni 2006.[1]

DESETLJEĆIMA SU SVI TVRDILI da sveopći kaos ispija svjetsku ekonomiju. Pojedinačni šokovi i krize mogli su se iskoristiti kao poluga za otvaranje novih tržišta, ali nakon što je prvi šok obavio posao, za trajan ekonomski rast bili su potrebni relativan mir i stabilnost. Tako glasi prihvaćeno objašnjenje zašto su devedesete bile toliko uspješne - po završetku Hladnog rata, ekonomije su bile slobodne da se usredotoče na trgovinu i ulaganja i kako su države postajale sve povezanije i ovisne jedne o drugima, mogućnost da bombardiraju jedna drugu bivala je sve manja.

Na Svjetskom ekonomskom forumu u Davosu, 2007. godine, političari i vode korporacija razbijali su glave zbog stanja koje je, bar nazigled, poricalo točnost te općeprihvaćene tvrdnje. To su nazvali »Dilemom iz Davosa« koju je Martin Wolf, kolumnist *Financial Timesa* opisao kao »kontrast između ekonomija prikladnih za svijet i problematičnih političkih programa«. On piše da se ekonomija suočila s »nizom šokova — burzovnim slomovima nakon 2000. godine, terorističkim užasima 11. rujna 2001., ratovima u Afganistanu i Iraku, trvenjima oko američke politike, skokom realnih cijena nafte na razine neviđene još od sedamdesetih godina, prekidnom pregovora u Dohi (pregovori Svjetske trgovinske organizacije) i sukobima izazvanim iranskim nuklearnim ambicijama« — a ipak, ista ta ekonomija našla se u »zlatnom dobu naširoko raspodijeljenog rasta«. Jednostavnim riječima, svijet ide k vragu, na obzoru se ne nazire stabilnost, a globalna ekonomija sve to pozdravlja gromoglasnim aplauzom. Ubrzo nakon toga

bivši američki ministar financija Lawrence Summers opisao je »gotovo posvemašnje razilaženje« između politike i tržišta kao »prilično dickensovsku temu — ako se razgovara sa stručnjacima za međunarodne odnose, onda crnje ne može biti. Ako se nakon toga popriča s mogućim ulagačima, onda su to dosad neviđena zlatna vremena«.[2]

Taj zbunjujući trend također se prati pomoću ekonomskog indikatora nazvanog »indeks odnosa pištolja i kavijara«. Taj indeks prati prodaju borbenih mlaznih aviona (pištolj) i luksuznih mlažnjaka (kavijar). Tijekom sedamnaest godina, indeks otkriva da je u razdobljima kad se prodavalo mnogo lovačkih zrakoplova, prodaja luksuznih mlažnjaka padala i *vice versa* — kad je rasla prodaja luksuznih mlažnjaka, opadala je prodaja vojnih aviona. Naravno, šačica ratnih profitera uvijek se uspijevala obogatiti prodajom oružja, ali su oni, ekonomski gledano, bili beznačajni. Istina suvremenog tržišta glasi da nije moguće ostvariti snažan ekonomski procvat usred nasilja i nestabilnosti.

Ipak, ta istina više ne vrijedi. Od 2003. nadalje, dakle, od godine invazije na Irak, indeks otkriva da je porasla prodaja i lovačkih zrakoplova i luksuznih mlažnjaka - brzo i istovremeno, što znači da je svijet sve manje mirno mjesto, a da se istovremeno akumulira još veći profit.[3] Galopirajući ekonomski rast u Kini i Indiji djelomično je zaslužan za porast potražnje za luksuznim proizvodima, ali je za to, jednakim dijelom, zaslužno i širenje uskog vojno-industrijskog kompleksa u gotovo sveobuhvatni kompleks kapitalizma katastrofe. Globalna nestabilnost danas ne pogoduje samo malenoj grupi trgovaca oružjem — ona stvara goleme profite visoko-tehnološkom sigurnosnom sektoru, građevinarstvu, privatnim zdravstvenim tvrtkama koje liječe ranjene vojnike, naftnom i plinskom sektoru — i naravno, svim ugovornim suradnicima iz vojne industrije.

Razmjeri zarada koji su se našli na kocki očito su dovoljni za pokretanje ekonomskog procvata. Lockheed Martin, čiji je bivši potpredsjednik predsjedavao odborom u kojem je glasno zagovarao rat u Iraku, primio je samo 2005. godine 25 milijardi dolara američkih poreznih obveznika. Demokratski kongresmen Henry Waxman primijetio je da taj iznos »nadilazi bruto domaći proizvod u 103 države, među kojima se nalaze Island, Jordan i Kostarika... a veći je i od zajedničkih budžeta Ministarstva trgovine, Ministarstva unutarnjih poslova i Uprave za malo poduzetništvo kao i ukupne zakonodavne grane vlasti«. Sam Lockheed bio je »tržište u nastajanju«. Tvrtke kao što je Lockheed (između 2000. i 2005. godine cijena dionice te tvrtke utrostručila je vrijednost) velikim su dijelom dio

razloga zašto se američko tržište vrijednosnica spasilo od dugotrajnog sloma nakon 11. rujna. Dok su cijene uobičajenih dionica podbacile, indeks Spade Defense, »mjerilo za vrijednost dionica u područjima obrane, zrakoplovstva i svemirskih tehnologija, te domovinske sigurnosti«, svake godine, od 2001. do 2005. bilježi prosječnih 15 posto porasta - sedam i pol puta više nego što povećanje bilježi indeks Standard & Poor koji mjeri vrijednosti 500 kompanija tijekom istog razdoblja.

Dilemu iz Davosa još više podjaruje izrazito profitabilan model privatizirane obnove, stvoren u Iraku. Vrijednosti dionica građevinskih tvrtki, a među njima su i oni divovi koji su se nakon ratova i prirodnih katastrofa omastili ugovorima bez javnog natječaja, porasle su 250 posto između travnja 2001. i travnja 2007. Obnova i izgradnja pretvorila se u toliko velik posao da se svako novo razaranje dočekuje s ushitom koji prate usijane ponude javnih dionica — 30 milijardi za obnovu Iraka, 13 milijardi za obnovu nakon tsunamija; 100 milijardi za New Orleans i obalu Zaljeva; 7,6 milijardi za Libanon.[5]

Teroristički napadi koji su obično vrtoglavo rušili burze, sada se primaju sa sličnim uzbuđenjem. Nakon 11. rujna 2001. burzovni indeks Dow Jones strmoglavio se za 685 bodova odmah po otvaranju tržišta. Nasuprot tome, 7. srpnja 2005., dana kad su četiri bombe eksplodirale u londonskom javnom prijevozu, pri čemu su deseci izgubili živote, a stotine pretrpjele ranjavanja, američko tržište vrijednosnica zatvorilo se na višoj razini nego dan prije - Nasdaq se podigao za 7 bodova. Onoga dana u kolovozu iste godine, nakon što je britanska policija uhitila dvadeset četiri osumnjičena koji su navodno planirali raznijeti mlažnjake koji su letjeli prema Sjedinjenim Državama, indeks Nasdaq je poskočio za 11,4 boda, velikim dijelom zahvaljujući vrtoglavom usponu vrijednosti dionica domovinske sigurnosti.

Zatim su tu i doslovno besprizorna bogatstva naftnog sektora — u 2006. godini, ExxonMobil sam bilježi 40 milijardi dolara profita, što je najviši profit koji je ikad zabilježen, dok njegovi kolege i suparničke kompanije među kojima je i Chevron, nisu previše zaostale.[6] Kao i korporacije povezane s obranom, niskogradnjom i domovinskom sigurnošću, naftni sektor svoje bogatstvo povećava svakim novim ratom, terorističkim napadom ili uraganom 5. kategorije. Osim što bere kratkoročne plodove visokih cijena povezanih s nesigurnim stanjem u državama proizvođačima nafte, naftna industrija neprekidno uspijeva katastrofe pretvoriti u dugoročne prednosti — ili time što je velik dio sredstava za obnovu Afganistana uspjela skrenuti u izgradnju skupocjene cestovne infrastrukture kao pratnju novom naftovodu (istovremeno je najveći dio ostalih projekata obnove stagnirao), ili »gurajući« novi

irački Zakon o nafti u vrijeme dok je Irak još plamtio, ili što se »zakvačila« na uragan Katrinu, planirajući izgradnju prvih novih rafinerija u Sjedinjenim Državama još od sedamdesetih godina dvadesetoga stoljeća. Industrija nafte i plina toliko je blisko prepletena s ekonomijom katastrofe — obje su temeljni uzrok većine katastrofa iz kojih obje vuku korist - da zaslužuje da bude smatrana počasnim dodatkom kompleksu kapitalizma katastrofe.

Zavjere nisu potrebne

Nedavna bujica katastrofa preobrazila se u toliko spektakularne profite da su mnogi ljudi diljem svijeta došli do istog zaključka — bogati i moćni zacijelo smišljeno izazivaju katastrofe da bi ih mogli iskoristiti. U srpnju 2006. godine, nacionalna anketa provedena među državljanima Sjedinjenih Država otkriva da trećina ispitanika vjeruje da je vlada umiješana u napade 11. rujna, ili da nije učinila ništa čime bi ih spriječila jer je »željela da Sjedinjene Države zarate na Bliskom istoku«. Slične sumnje progone većinu katastrofa posljednjih godina. U Louisianisu nakon udara Katrine po skloništima su brujale glasine da brane ne bi popustile da ih potajno nisu minirali s ciljem »uništenja crnačkog dijela grada, dok je bjelački dio ostao suh« — tu je pretpostavku iznio Louis Farrakhan, voda pokreta Nation of Islam.[7] Na Šri Lanki sam često slušala teorije da je tsunami pokrenuo niz podvodnih detonacija koje su izvele Sjedinjene Države da bi mogle poslati vojsku u jugoistočnu Aziju i preuzeti potpun nadzor nad tamošnjom ekonomijom.

Istina je istovremeno i manje zlokobna i daleko opasnija. Ekonomski sustav koji zahtijeva neprekidan rast, dok istovremeno gazi gotovo sve ozbiljne pokušaje nametanja ekoloških propisa, stvara neprekidan niz katastrofa na vlastitom području — nevažno je radi li se o vojnim, ekološkim ili financijskim. Glad za lakim i brzim profitom kakav nudi čisto spekulativno ulaganje u tržišta vrijednosnica, valuta i nekretnina pretvorila se u mašinerije za stvaranje kriza, kao što dokazuju azijska financijska kriza, meksička kriza nacionalne valute i kolaps *dot-coma.* Naša zajednička ovisnost o prljavim, neobnovljivim izvorima energije izaziva još neke krize — prirodne katastrofe (učestalost se povećala za 430 posto od 1975.), ratove koji se vode za nadzor nad ionako siromašnim izvorima (ne samo ratovi u Iraku ili Afganistanu, nego i sukobi manjih razmjera kao što su oni u Nigeriji, Kolumbiji ili Sudanu), što za posljedicu ima terorističke reakcije (istraživanje provedeno 2007. otkriva da se broj terorističkih napada od početka rata u Iraku povećao sedmerostruko).[8]

Uzimajući u obzir uzavrelu temperaturu — klimatsku kao i političku — buduće katastrofe ne treba »kuhati« u mračnim zavjerama. Svi pokazatelji govore da će, samo ako i dalje ostanemo na ovom putu, stizati još žešće i učestalije. Dakle, izazivanje katastrofa moguće je prepustiti nevidljivoj ruci tržišta. U tom području ona istinski radi svoj posao.

Iako kompleks kapitalizma katastrofe ne smišlja planove za izazivanje kataklizmi na kojima se hrani (iako bi Irak mogao biti iznimka od pravila), postoje brojni dokazi da industrijske grane koje ga sačinjavaju uistinu marno rade da osiguraju nesmetano djelovanje trenutačnih katastrofalnih trendova. Velike naftne kompanije godinama financiraju pokret za poricanje posljedica klimatskih promjena; ExxonMobil je na taj pothvat potrošio, kako se procjenjuje, nekih 16 milijuna dolara tijekom posljednjih deset godina. Unatoč tome što je taj fenomen iznimno dobro poznat, daleko se slabije poima međuigra između industrije katastrofe i elitnih tvoraca javnog mnijenja. Nekoliko utjecajnih vašingtonskih trustova mozgova — među kojima su National Institute for Public Policy i Center for Security Policy — primaju izdašnu financijsku potporu vojne industrije i ugovornih suradnika Ministarstva domovinske sigurnosti koji izvlače izravan profit iz slika kojima te institucije svijet prikazuju kao mračno i pogibeljno mjesto čije se nevolje može riješiti samo silom. Sektor domovinske sigurnosti također se sve više povezuje s medijskim korporacijama, što je doslovno orwellovski razvoj događaja. Godine 2004., div digitalne komunikacije LexisNexis za 775 milijuna dolara kupuje Seisint, tvrtku koja se bavi traganjem za podacima i koja blisko surađuje na području nadzora sa saveznim i državnim službama. Iste te godine, kompanija General Electric, inače vlasnik televizijske mreže NBC, kupila je InVision, proizvođača poznatog po kontroverznim napravama za pronalaženje bombi koje se koristi u zračnim lukama i ostalim javnim prostorima. InVision je, na ugovorima s Ministarstvom domovinske sigurnosti između 2001. i 2006. zaradio zapanjujućih 15 milijardi dolara — izvukavši ugovorima više od bilo koje druge kompanije.[9]

To pritajeno širenje kompleksa kapitalizma katastrofe na prostor medija moglo bi se pokazati kao novi vid korporacijske sinergije koja je izgrađena na vertikalnoj integraciji, neizmjerno omiljenoj tijekom devedesetih. U svakom slučaju, poslovno to ima savršenog smisla. Što je društvo više obuzeto panikom, uvjereno da u svakoj džamiji čuče teroristi, to su vijesti gledanije, kompleksi prodaju sve veće količine biometričkih identifikacija i detektora tekućih eksploziva i podiže se sve više ograda opremljenih visokom tehnologijom. Adut zarade u devedesetima skrivao se u snovima o otvorenom, »malenom planetu« bez granica — istu tu ulogu u novom tisućljeću

igra noćna mora prijetećih, utvrđenih zapadnih kontinenata, pod opsadom džihadista i ilegalnih useljenika. Jedina prijetnja vrtoglavom procvatu ekonomije katastrofe, o kojemu ovisi toliko bogatstvo — od oružja, nafte, građevine do nadzora i patentiranih lijekova — jest mogućnost postizanja određene razine klimatske stabilnosti i geopolitičkog mira.

Izrael i stalna država aparthejda katastrofe

Dok se analitičari muče da pojme dilemu iz Davosa, pojavljuje se nov konsenzus. Nije se dogodilo da je tržište postalo imuno na nestabilnost — barem ne doslovno tako. Činjenica jest da je neprekidan priljev katastrofa do te mjere očekivan da se vječito prilagodljivo tržište promijenilo i uskladilo s tim novim stanjem stvari — nestabilnost je nova stabilnost. U raspravama o tom ekonomskom fenomenu koji nastaje nakon 11. rujna, Izrael se često spominje kao krunski dokaz. Većim dijelom prošlog desetljeća Izrael je proživljavao vlastitu minijaturnu inačicu dileme iz Davosa — ratovi i teroristički napadi dobivali su na zamahu, dok je burza u Tel Avivu rasla do rekordnih razina usporedno s nasiljem. Jedan burzovni analitičar izjavio je na Fox Newsu, nakon bombaških napada u Londonu 7. srpnja: »U Izraelu se svakodnevno susreću s prijetnjom terora, a to tržište raste već cijelu godinu.«[10] Jednako kao i globalna ekonomija uopće, izraelska je politička situacija, većina se slaže, katastrofalna, ali tamošnja ekonomija nikad nije bila snažnija, sa stopom rasta koja je, 2007. stala uz bok stopi rasta Kine i Indije.

Ono što Izrael čini zanimljivim u okvirima modela pištolja i kavijara jest činjenica da je tamošnja ekonomija ne samo otporna u trenucima teških političkih udara kakvi su bili rat protiv Libanona 2006. i predaja pojasa Gaze Hamasu 2007. nego je na sve to Izrael stvorio ekonomiju koja se vidljivo razvija izravno reagirajući na eskalaciju nasilja. Mnogo godina prije nego što su američke i europske kompanije shvatile mogućnost procvata tržišta globalne sigurnosti, izraelske tehnološke tvrtke danonoćno su radile na razvijanju industriju domovinske sigurnosti, sektor kojim dominiraju i danas. Izraelski izvozni institut procjenjuje da u Izraelu djeluje 350 tvrtki koje prodaju proizvode vezane uz domovinsku sigurnost — 2007. godine na tržište ulazi 30 novih tvrtki. Gledano iz korporacijske perspektive, takav razvoj učinio je Izrael modelom koji će tržište podražavati nakon 11. rujna. Ipak, gledano iz društveno-političke perspektive, Izrael može poslužiti za još jednu svrhu... pouku i opomenu. Činjenica da Izrael i dalje uživa u stalnom napretku, unatoč ratovima protiv susjeda i porastu nasilja na okupiranim područjima, on otkriva koliko je pogibeljno graditi ekonomiju na temeljima pretpostavke trajnog rata i sve većih katastrofa.

Izraelska trenutačna sposobnost kombiniranja pištolja i kavijara vrhunac je radikalnog zaokreta u naravi tamošnje ekonomije tijekom posljednjih petnaest godina — zaokreta koji je ostavio dubok i slabo istražen utjecaj na usporednu propast svih mogućnosti ostvarenja mira. Posljednji put kad je na Bliskom istoku »buknula« iole uvjerljivija mogućnost mira, još smo živjeli u ranim devedesetima, u vremenu kad je velika većina Izraelaca vjerovala da nastavak sukoba više nije poželjan. Pao je komunizam, otpočinjala je informatička revolucija, pa je unutar izraelske poslovne zajednice prevladavalo uvjerenje da krvava okupacija Gaze i Zapadne obale, uz dodatak bojkota koji su arapske države nametale Izraelu, ugrožava izraelsku ekonomsku budućnost. Prateći eksploziju »tržišta u nastajanju« diljem svijeta, izraelskim je korporacijama dojadilo da ih rat usporava— željele su postati dijelom visokoprofitnog svijeta bez granica, a ne ostati zatočenice regionalnih trvenja. Kad bi izraelska vlada mogla sklopiti bar nekakav mirovni sporazum s Palestincima, izraelski bi susjedi prekinuli bojkot i država bi se našla u savršenom položaju da postane bliskoistična mreža slobodne trgovine.

Godine 1993. Dan Gilerman, tadašnji predsjednik Saveza izraelskih trgovinskih komora, glasno je zagovarao takav stav. »Izrael bi mogao postati još jedna obična država... točnije, mogao bi postati strateško, logističko i marketinško središte cijele regije, bliskoistični Singapur ili Hong Kong, gdje multinacionalne kompanije smještaju svoje uprave... Govorimo o jednoj potpuno drugačijoj ekonomiji... Izrael mora djelovati i to hitro da se prilagodi ili će propustiti tu jedinstvenu ekonomsku životnu priliku. Potom ćemo moći reći: 'Eto, mogli smo...'«[11]

Iste te godine, Shimon Peres, tadašnji ministar vanjskih poslova, objašnjava skupini izraelskih novinara zašto je u tom trenutku mir neizbježan. A govorio je o jednoj potpuno osobitoj vrsti mira. »Ne stremimo miru stjegova«, rekao je Peres. »Nas zanima mir tržišta.«[12] Nekoliko mjeseci kasnije, izraelski premijer Yitzhak Rabin i voda Palestinske oslobodilačke organizacije Yasser Arafat rukovali su se na travnjaku Bijele kuće i tako označili primjenu Sporazuma iz Osla. Svijet je slavio, a njih su trojica podijelili Nobelovu nagradu za mir 1994. godine — zatim je sve pošlo po zlu.

Vrijeme Osla možda je bilo razdoblje najvećeg optimizma u izraelsko-palestinskim odnosima, ali legendarno rukovanje nije označilo potpisivanje sporazuma. Bio je to tek dogovor o započinjanju pregovora koji je najteža pitanja ostavio neriješenima. Arafat se našao u nezavidnu pregovaračkom položaju; morao je pregovarati čak i o vlastitom povratku na okupirana područja, nije osigurao nikakav sporazum o statusu Jeruzalema, ništa o palestinskim

izbjeglicama, o židovskim naseljenicima, čak ni o pravu Palestinaca na samoodređenje. Strategija Osla, bar su tako tvrdili pregovarači, bila je promicanje »mira na tržištu« koji se temeljio na ideji da će sve drugo sjesti na mjesto — otvarajući širom granice i uskačući u juggernauta globalizacije i Izraelci i Palestinci, tako se pretpostavljalo, trebali su doživjeti toliko opipljivo poboljšanje životne svakodnevnice koje će stvoriti daleko bolje uvjete za stvaranje »mira stjegova« tijekom budućih pregovora. Tako je, barem, obećavalo Oslo.

Posljedičnom slomu pridonijeli su brojni čimbenici. Izraelci su optuživali bombaše-samoubojice i Rabinovo ubojstvo. Palestinci su upućivali na bjesomučno širenje nezakonitih naseobina u razdoblju Osla, prikazujući to kao dokaz da se mirovni proces temelji, riječima Shlomoa Ben-Amija, izraelskog ministra vanjskih poslova u laburističkoj vladi Ehuda Baraka, »na neo-kolonijalističkim zasadama«, smišljen tako da će »nakon što napokon zavlada mir između nas i Palestinaca, uslijediti stanje ovisnosti ili unaprijed smišljen nedostatak jednakosti između ta dva entiteta«.[13] Rasprave o tome tko je »minirao« mirovni proces, ili je li mir uistinu bio stvarni cilj procesa, dobro su poznate i iscrpno su istražene. Ipak, rijetko se spominju dva, slabo razumljiva, čimbenika izraelskog povlačenja u jednostranost - oba su povezana s jedinstvenim načinom na koji je Čikaška škola svojim križarskim pohodom prodrla u Izrael. Jedan je bio priljev sovjetskih Zidova, izravna posljedica eksperimenta ruske šok-terapije. Drugi čimbenik bio je prijelaz izraelske izvozne ekonomije, s one koja se temelji na tradicionalnim dobrima i visokoj tehnologiji, na ekonomiju nerazmjerno ovisnu o prodaji znanja i uređaja povezanih s protuterorističkim djelovanjima. Oba ta čimbenika u velikoj su mjeri podrivala proces u Oslu — dolazak Rusa smanjio je izraelsku ovisnost o palestinskoj radnoj snazi i omogućio mu ušančiti se na okupiranim područjima, dok je brz razvoj visokotehnološke ekonomije sigurnosti u najbogatijim i najmoćnijim izraelskim krugovima probudio snažnu potrebu za odbacivanjem mirovnih pregovora u ime borbe u neprekidnom i vječito rastućem Ratu protiv terora.

Nesretnom povijesnom podudarnošću, početak pregovora u Oslu točno se poklapa s najbolnijom fazom ruskog eksperimenta Čikaške škole. Na travnjaku Bijele kuće trojica su se rukovala 13. rujna 1993. Točno tri tjedna nakon toga, Jeljcin je poslao tenkove da pucaju na zgradu parlamenta otvarajući time put najokrutnijoj dozi ekonomskog šoka.

Tijekom devedesetih godina, bivši Sovjetski Savez napušta otprilike milijun Zidova i seli u Izrael. Useljenici koji pristižu iz bivšeg Sovjetskog

Saveza danas čine više od 18 posto ukupnog broja židovske populacije.[14] Teško je dovoljno naglasiti učinak tako velikog i brzog transfera stanovništva u državu malenu kao što je Izrael. Razmjerno, bilo bi to jednako kao da svi stanovnici Angole, Kampućije i Perua spakiraju prtljagu i istovremeno se presele u Sjedinjene Države. U Europi bi to bilo jednako slučaju da se cijela Grčka preseli u Francusku.

Kad se prvi val sovjetskih Zidova uputio prema Izraelu, mnogi su odlučili živjeti u židovskoj državi nakon što su cijeloga života trpjeli vjerske progone. No, nakon tog prvotnog vala, broj ruskih imigranata u Izrael radikalno se povećava i dovodi u izravnu vezu s količinom patnji koju su ruskome narodu nanosili njihovi doktori ekonomskog šoka. Kasniji valovi sovjetskih useljenika nisu činili idealistički nastrojeni cionisti (mnogi su prilično »nategnuto« dokazivali svoje židovsko podrijetlo); bile su to očajne ekonomske izbjeglice. »Nije najvažnije kamo smo krenuli, nego otkuda pristižemo«, izjavio je za *Washington Times* izbjeglica koji je čekao pred izraelskim veleposlanstvom u Moskvi 1992. godine. Glasnogovornik Foruma sovjetskih Zidova za taj egzodus priznaje da »ih nije privlačio Izrael, nego da su osjećali da ih iz SSSR-a tjeraju politička nestabilnost i tamošnji ekonomski raspad«. Daleko najveći val stiže odmah nakon Jeljcinova puča 1993. - upravo u trenutku kad se u Izraelu rađao mirovni proces. Nakon toga u Izrael se iz bivšeg Sovjetskog Saveza seli još 600 000 ljudi.[15]

Takva demografska preobrazba obrnula je već ionako krhku dinamiku sporazuma. Prije dolaska sovjetskih izbjeglica, Izrael se nije mogao ni u kojem razdoblju odvojiti od palestinskog stanovništva u Gazi i na Zapadnoj obali - njegova ekonomija nije mogla preživjeti bez palestinske radne snage, ništa više nego što Kalifornija ne može preživjeti bez Meksikanaca. Svakog je dana oko 150 000 Palestinaca odlazilo iz svojih domova u Gazi i na Zapadnoj obali i putovalo u Izrael da tamo čiste ulice i grade ceste, dok su palestinski zemljoradnici i trgovci punili kamione robom i prodavali je u Izraelu i drugim dijelovima toga područja.[16] Obje su strane bile međusobno ekonomski ovisne — Izrael je poduzeo drastične mjere da palestinskim područjima onemogući razvoj samostalne trgovine s arapskim državama.

A onda, baš kad je Oslo stupilo na snagu, presjekla se ta duboka međuovisnost. Za razliku od palestinskih radnika čija je nazočnost u Izraelu dovodila u pitanje cionistički plan zahtjevima kojim je od izraelske države tražila povrat otete zemlje i jednaka građanska prava, stotine tisuća Rusa koji su u tom trenutku nadrli u Izrael polučile su potpuno suprotan učinak. Osnažili su cionističke ciljeve znatno povećavši broj Zidova u ukupnom

broju stanovništva i istovremeno stvorili nov kontingent jeftine radne snage. Odjednom je Tel Aviv dobio moć da pokrene novo razdoblje odnosa s Palestincima. Dana 30. ožujka 1993. Izrael je počeo provoditi politiku »zatvaranja« — zatvorio je granicu između Izraela i okupiranih područja. Granica je ostajala zatvorena danima, čak i tjednima, što je Palestince sprečavalo da odlaze na posao i prodaju svoju robu. Zatvaranje je otpočelo kao privremena mjera, tobože kao odgovor na terorističke prijetnje. Ubrzo se pretvorila u novi *status quo* — područja su ostala odvojena ne samo od Izraela nego i međusobno, nadzirana još složenijim i još više ponižavajućim sustavom nadzornih točaka.

Godina 1993. smatrala se praskozorjem novog doba nade, ali umjesto toga, pokazalo se da je to godina tijekom koje su se okupirana područja iz trošnih spavaonica, u kojima je obitavala najniža klasa izraelske države, preobrazila u zagušljive zatvore. Tijekom tog istog razdoblja — između 1993. i 2000. godine — udvostručio se broj izraelskih naseljenika na okupiranim područjima.[17] Nekoć česte, grubo načinjene naseljeničke naseobine pretvorile su se u raskošna, utvrđena predgrađa s vlastitim privatnim cestama, očito s namjerom da se pretvore u dodatke izraelskoj državi. Tijekom razdoblja Osla Izrael je nastavio prisvajati ključne zalihe vode na Zapadnoj obali za opskrbu naseljenika, dok je u Izrael tekla samo manja količina.

U tome su novi useljenici odigrali slabo istraženu ulogu. Mnogi stanovnici bivšega Sovjetskoga Saveza koji su u Izrael pristigli bez prebijene pare, doživjevši da im tijekom devaluacije izazvane šok-terapijom nestane sva životna ušteđevina, lako se privučeni na okupirana područja gdje su kuće i stanovi bili neizmjerno jeftiniji i gdje su se nudili specijalni zajmovi i bonusi. Neka od najambicioznijih naselja — recimo, Ariel na Zapadnoj obali koji se hvali vlastitim sveučilištem, hotelom i minijaturnim igralištem za golf — agresivno su novačila po bivšem Sovjetskom Savezu, slala izviđače i otvarala internetske stranice na ruskome jeziku. U Arielu su takvim pristupom uspjeli udvostručiti broj stanovnika, te danas naselje nosi nadimak »mala Moskva«, gdje su natpisi na prodavaonicama pisani dvojezično — hebrejski i ruski. Polovica tamošnjih stanovnika bili su novi useljenici iz bivšeg Sovjetskog Saveza. Izraelska skupina Peace Now procjenjuje da u ilegalnim naseljima živi oko dvadeset pet tisuća izraelskih državljana koji potpadaju pod tu kategoriju i izvješćuje da su mnogi Rusi pošli na put »a da pojma nisu imali kamo točno idu«.[18]

U Izraelu se nekoliko godina nakon Sporazuma iz Osla držale obećanje o trgovinskoj borbi za napredak na prilično dramatičan način. Tijekom

sredine i potkraj devedesetih godina, izraelske su kompanije poharale globalnu ekonomiju, osobito visokotehnološke tvrtke specijalizirane za telekomunikacije i internetske tehonologije — Tel Aviv i Haifa pretvorili su se u bliskoistočne ispostave Silicijske doline. Na vrhuncu mjehura *dot-coma* 15 posto izraelskog bruto državnog proizvoda pristizalo je iz visoke tehnologije i otprilike polovice njezina izvoza. To je izraelsku ekonomiju učinilo »ekonomijom najovisnijom o tehnologiji na svijetu«, kako piše *Business Week* — dvostruko više nego Sjedinjene Države.[19]

I još jednom su pridošlice odigrale odlučnu ulogu tijekom tog procvata.

Među stotinama tisuća Sovjeta koji su u devedesetima pristigli u Izrael našlo se više visokoobrazovanih znanstvenika nego što ih je tijekom osamdeset godina postojanja diplomiralo na najpoznatijem izraelskom tehničkom fakultetu. Među njima su bili mnogi koji su tijekom Hladnog rata radili na sovjetskoj strani — i kako je zapisao jedan izraelski ekonomist, »postali su raketno gorivo izraelske tehnološke industrije«. Shlomo Ben-Ami opisuje godine nakon rukovanja u Bijeloj kući kao »jedno od najveličanstvenijih razdoblja ekonomskog rasta i otvaranja tržišta u (izraelskoj) povijesti«.[20]

Takvo otvaranje tržišta obećavalo je blagodat za obje sukobljene strane — ipak, izuzimajući korumpiranu elitu oko Arafata, Palestinci su ostali nepojmljivo ne-prisutni u procvatu nakon Osla. Najveća prepreka bila je politika zatvaranja, politika koja nijednom nije ukinuta tijekom četrnaest godina postojanja. Prema Saria Roy, stručnjakinji za Bliski istok s harvardskog Sveučilišta, nakon naglog zatvaranja granica 1993. godine uslijedile su katastrofalne posljedice za palestinsku ekonomiju. »Zatvaranje je bilo jedinstven i najteži udar ekonomiji tijekom razdoblja Osla i nakon toga jedina mjera koja je nanijela neprocjenjivu štetu već ionako ugroženoj ekonomiji«, izjavila je u jednom intervjuu.

Radnici nisu mogli raditi, prodavači nisu mogli prodavati robu, zemljoradnici nisu mogli do svojih polja. Godine 1993. BDP po glavi stanovnika opada gotovo 30 posto — sljedeće godine broj Palestinaca koji su živjeli ispod granice siromaštva povećava se za 33 posto. Do 1996., tvrdi Roy koja je podrobno dokumentirala ekonomske posljedice zatvaranja, »66 posto palestinske radne snage ostalo je nezaposleno ili u najvećoj mjeri gotovo bez posla«.[21] Daleko od »mira tržišta«, Oslo je Palestincima značilo odumiranje tržišta, manje posla, manje slobode — i, temeljno, dok su se naselja širila, sve manje zemlje. Bilo je to potpuno neodrživo stanje koje je okupirana područja pretvorilo u bačvu baruta koja je planula kad je Ariel Sharon u Jeruzalemu posjetio mjesto koje muslimani nazivaju al-Haram al-Sharif (Židovima je to Brdo Hrama) — bilo je to u rujnu 2000. i tada je započela druga intifada.

U Izraelu, kao i u međunarodnom tisku, prevladava mišljenje da je uzrok raspada mirovnog procesa, ponuda koju je Ehud Barak iznio u Camp Davidu u srpnju 2000., te da je ta ponuda bilo najviše što će Palestinci ikad dobiti — Arafat je tada okrenuo leđa izraelskoj darežljivosti i tako dokazao da nikad nije bio iskren u svojim mirovnim naporima. Nakon toga i nakon provale druge intifade Izraelci su izgubili vjeru u pregovore, izabrali Ariela Sharona i počeli graditi, kako su je nazivali, sigurnosnu barijeru, koju Palestinci nazivaju Zidom aparthejda — mrežu betonskih zidova i čeličnih ograda koje prate granicu Zelene linije iz 1967., gladno zadirući u palestinski teritorij i odvlačeći tako golema naseljenička područja u izraelsku državu, baš kao i 30 posto svih izvora vode u nekim područjima.[22]

Nema sumnje da je Arafat želio više od onoga što su nudili u Camp Davidu ili u Tabi, u siječnju 2001., no ti sporazumi ni u kojem slučaju nisu bili nagrade, kakvima su prikazivani. Iako su ih Izraelci neprekidno iznosili kao dotad neviđeno širokogrudne ponude, Camp David nije ponudio ni najmanju odštetu Palestincima koje su silom prognali iz domova i zemlje u trenutku stvaranja države Izrael 1948. godine — niti se približio zadovoljavanju minimalnog prava Palestinaca na samoodređenje. Godine 2006. Shlomo Ben-Ami, glavni pregovarač izraelske vlade u Camp Davidu i u Tabi, odstupa od stranačke linije i priznaje da »Camp David nije bio propuštena prilika za Palestince. Da sam Palestinac i ja bih jednako tako odbio ponudu iz Camp Davida«.[23]

Bilo je tu još čimbenika koji su uzrokovali povlačenje Tel Aviva iz ozbiljnih pregovora tijekom mirovnih pregovora nakon 2001. — čimbenici jednako snažni kao i Arafatova navodna krutost ili Sharonovo osobno stremljenje za stvaranjem »većeg Izraela«. Jedan je povezan s uzletom izraelske tehnološke ekonomije. U ranim devedesetima, izraelska ekonomska elita tražila je mir u ime napretka, ali napretka koji su izgradili tijekom godina Osla i koji se u daleko manjoj mjeri oslanjao na mir nego što su isprva pretpostavljali. Kad je Izrael shvatio da je informatička tehnologija njegovo mjesto u globalnoj ekonomiji, to je značilo da se ključ rasta skriva u slanju računalnih čipova u Los Angeles i London, a ne kabastog tereta u Bejrut ili Damask. Uspjeh u tehnološkom sektoru nije tražio da Izrael održava dobrosusjedske odnose s arapskim državama ili okonča okupaciju palestinskih područja. Ipak, uspon tehnološke ekonomije bila je samo prva faza sudbonosne izraelske ekonomske preobrazbe. Druga je došla nakon sloma *dot-com* ekonomije 2000. godine, kad su vodeće izraelske tvrtke morale pronaći novu nišu na globalnome tržištu.

Kao tehnološki najovisniju ekonomiju svijeta, raspad *dot-coma* pogodio je Izrael teže nego bilo koju drugu državu. U državi je odmah došlo do slobodnog pada, te su u lipnju 2001. godine analitičari predviđali da će u stečaju završiti oko tristo izraelskih tvrtki visoke tehnologije i da će to prouzročiti gubitak desetaka tisuća radnih mjesta. Telavivske poslovne novine *Globes* u naslovu objavljuju da je 2002. godina »najcrnja godina izraelske ekonomije još od 1953.«[24]

Jedini razlog zašto recesija nije bila još teža, primjećuju novine, bio je taj da je izraelska vlada brzo intervenirala tako što je povećala rashode za vojsku za 10,7 posto, što se dijelom plaćalo rezanjem proračuna socijalnih službi. Vlada je također poticala tehnološku industriju na napuštanje informatičkih i komunikacijskih tehnologija, te na prijelaz u područje tehnologija zaštite i nadzora. U tom su razdoblju Izraelske obrambene snage odigrale ulogu sličnu poslovnom inkubatoru. Mladi izraelski vojnici eksperimentirali su s mrežnim sustavima i uređajima za nadzor dok su služili obvezni vojni rok, a zatim su, vrativši se građanskom životu, svoja otkrića pretvarali u poslovne planove. Proradio je cijeli niz novih tvrtki, specijaliziranih za sve, od »traži i udari« kopanja podataka, preko kamera za nadzor, do izrade profila terorista.[25] Kad je tržište te robe i usluga doslovno eksplodiralo u godinama nakon 11. rujna, izraelska je država otvoreno prihvatila novu viziju nacionalne ekonomije — rast koji je stvarao mjehur *dot-coma* zamijenit će procvat industrije domovinske sigurnosti. Bio je to savršen brak tvrdolinijaštva stranke Likud i radikalnog prihvaćanja ekonomske teorije Čikaške škole, utjelovljene u Sharonovom ministru financija, Benjaminu Netanyahuu, i novom guverneru Izraelske središnje banke, Stanleyju Fischeru, glavnom tvorcu MMF-ovih pustolovina sa šok-terapijom u Rusiji i Aziji.

Do 2003. Izrael već bilježi upravo zapanjujući oporavak; do 2004. država je naizgled izvela čudo — nakon posvemašnjeg sloma stajala je bolje od bilo koje druge zapadne ekonomije. Za najveći dio tog rasta zaslužno je izraelsko promišljeno prikazivanje sebe kao supermarketa za tehnologiju domovinske sigurnosti. U pravi čas. Vlade diljem svijeta odjednom su očajno trebale oruđe za lov na teroriste, jednako kao i za postignuća ljudske inteligencije u arapskome svijetu. Pod vodstvom stranke Likud, izraelska se država predstavila kao izložbeni prostor za najsuvremeniju državu domovinske sigurnosti, pozivajući se na višedesetljetno iskustvo ratovanja s arapskom i muslimanskom opasnošću. Izraelska poruka Sjevernoj Americi i Europi bila je kristalno jasna — rat protiv terora, koji ste netom objavili, mi vodimo od našeg postanka. A sada će vam naše tehnološke tvrtke i privatizirane špijunske kompanije pokazati kako se to radi.

Izrael je preko noći postao, riječima iz časopisa *Forbes* — najpoželjnije odredište za protuterorističku tehnologiju.[26] Svake godine od 2002. naovamo Izrael je pet do šest puta godišnje bio domaćin važnijih kongresa o domovinskoj sigurnosti i ugošćivao zakonodavce, policijske zapovjednike, šerife i direktore iz svih država svijeta — opseg i veličina skupova rasli su svake godine. Dok je tradicionalni turizam patio zbog nesigurnosti, prazninu je, dijelom, ispunio taj vid službenog protuterorističkog turizma.

Na jednom takvom okupljanju u veljači 2006., koje je opisivano kao »razgledavanje tajne strane (izraelske) borbe protiv terorizma«, delegati iz FBI-a, Microsofta i singapurske tvrtke Mass Transit System (među ostalima) obišli su neka među najpoznatijim turističkim odredištima u Izraelu — Knesset, Brdo Hrama i Zid plača. Na svakom od tih mjesta posjetitelji su razgledavali i divili se sigurnosnim sustavima koji podsjećaju na tvrđave, te razmatrali što bi od toga mogli iskoristiti kod kuće. U svibnju 2007. Izrael ugošćuje nekoliko direktora najvećih američkih zračnih luka, koji tamo pohađaju seminare o tehnikama profiliranja i nadzora agresivnih putnika koje se koriste na međunarodnom aerodromu Ben Gurion u Tel Avivu. Steven Grossman, nadzornik letova na međunarodnom aerodromu u Oaklandu u Kaliforniji, objašnjavao je da su tamo došli jer su »Izraelci legendarni zbog svojih sustava sigurnosti«. Neki događaji mračni su i teatralni. Na primjer, tijekom Međunarodnog kongresa o domovinskoj sigurnosti, 2006. godine, izraelska je vojska upriličila »simulaciju katastrofe s velikim brojem žrtava koja započinje u gradu Ness Ziona i završava u bolnici Asaf Harofeh« — kako su najavljivali organizatori.[27]

No, to nisu politički kongresi, nego iznimno unosni poslovni sajmovi na kojima se pokazuje nadmoć izraelskih zaštitarskih tvrtki. Posljedično tome, izraelski izvoz proizvoda povezanih s protuterorističkim djelovanjim. porastao je u 2006. za 15 posto, dok se za 2007. predviđa 20-postotni rast — s ukupnom zaradom od 1,2 milijarde dolara godišnje. Izraelski izvoz vojne opreme u 2006. doseže rekordnih 3,4 milijarde dolara (u usporedbi s 1,6 milijardi 1992.), što Izrael čini četvrtim po redu najvećim prodavačem oružja na svijetu, većim čak i od Ujedinjenog Kraljevstva. Izrael na Nasdaqovoj listi ima više tehnoloških dionica — veći dio povezan je sa sigurnošću i zaštitom — od bilo koje druge strane države, a u Sjedinjenim Državama posjeduje više registriranih patenata od Indije i Kine zajedno. Njegov tehnološki sektor, najvećim dijelom povezan sa sigurnošću i zaštitom, pokriva 60 posto ukupnog izraelskog izvoza.[28]

Len Rosen, istaknuti izraelski investicijski bankar izjavio je za časopis *Fortune*: »Sigurnost je važnija od mira.« Za vrijeme pregovora u Oslu, »ljudi

su očekivali da će rast izniknuti iz mira. Sad žele sigurnost kako nasilje ne bi zaustavljalo rast.«[29] Mogao je i dalje — biznis »osiguranja zaštite« — u Izraelu, a i diljem svijeta — u velikoj je mjeri zaslužan za izraelski meteorski ekonomski uspon posljednjih godina. Nije pretjerano reći da je industrija Rata protiv terora spasila posrnulu izraelsku ekonomiju, jednako kao što je kompleks kapitalizma katastrofe pohitao upomoć svjetskim tržištima dionica.

Evo nekoliko primjera dosega te industrije:

- Svaki poziv njujorškoj policiji snima se i analizira sustavima koje je stvorila izraelska tvrtka Nice Systems. Nice Systems također nadzire komunikacije losanđeleske policije i kompanije Time Warner, i upravlja nadzornim kamerama na nacionalnom aerodromu Ronald Reagan i radi za još desetke najvažnijih klijenata.[30]
- Londonsku podzemnu željeznicu nadziru kamere tvrtke Verint koja se nalazi u vlasništvu izraelskog tehnološkog diva Comverse. Verintovu opremu za nadzor koriste i u Ministarstvu obrane Sjedinjenih Država, na međunarodnom aerodromu Dulles, na Capitol Hillu i u montrealskom metrou. Tvrtka ima klijente u više od pedeset država svijeta, a pomaže i divovskim korporacijama kakve su Home Depot i Target da na oku drže svoje zaposlenike.[31]
- Zaposlenici u Los Angelesu i u Columbusu u država Ohio, nose elektroničke »pametne identifikacijske kartice« koje proizvodi izraelska kompanija SuperCom koja na sva zvona objavljuje da njezinim savjetodavnim odborom predsjedava bivši direktor CIA-e, James Woolsey. Jedna neimenovana europska država sklopila je sa SuperComom sporazum o izradi nacionalnog identifikacijskog programa; druga je naručila pilot-program za »biometričke putovnice«, što su, u oba slučaja, iznimno upitne inicijative.[32]
- Zaštitne sustave *firewalla* u nekim najvećim američkim elektroničkim kompanijama proizvodi izraelski tehnološki div Check Point - iako su korporacije svoja imena odlučile zadržati u tajnosti. Sama tvrtka tvrdi da »89 posto kompanija s popisa *Fortune 500* koristi njihove sigurnosne sustave«.[33]
- Tijekom priprema za finale američkog nogometa 2007. svi zaposlenici u međunarodnoj zračnoj luci Miami prošli su obuku »prepoznavanja zločinaca, a ne samo opasnih predmeta« — pritom su se koristili psihološkim sustavom Behavior Pattern Recognition* što ga razvija izraelska

* Sustav za prepoznavanje uzoraka ponašanja (op. prev.)

tvrtka New Age Security Solutions. Direktor tvrtke bivši je ravnatelj službe sigurnosti izraelske zračne luke Ben Gurion. Posljednjih godina i drugi su aerodromi s New Ageom sklopili ugovore o obuci zaposlenika u profiliranju putnika — među njima su Boston, San Francisco, Glasgow, Atena i londonski Heathrow i još mnogi drugi. Lučki radnici u delti rijeke Niger razdiranoj sukobima također su prošli New Ageovu obuku, jednako kao i zaposlenici nizozemskog Ministarstva pravosuđa, čuvari Kipa slobode i agenti Odjela za borbu protiv terorizma njujorške policije.[34]

- Kad je imućna njuorlinska četvrt Audubon Place odlučila nakon Katrine posjedovati vlastite policijske snage, za tu je svrhu unajmila usluge izraelske zaštitarske tvrtke Instinctive Shooting International.[35]
- Agenti pridruženi Kraljevskoj konjičkoj policiji, kanadskoj saveznoj policijsko agenciji, prošli su obuku u kompaniji International Security Instructors, tvrtki sa sjedištem u Virginiji koja se specijalizirala za obuku policijskih službenika i vojnika. Oglašavajući svoje »teško stečeno izraelsko iskustvo...«, njezini su instruktori »veterani izraelskih specijalnih postrojbi, nekadašnji pripadnici Izraelskih obrambenih snaga, Izraelskih policijskih protuterorističkih jedinica i Službe javne sigurnosti ('Shin Beit'). Na popisu elitne klijentele nalaze se FBI, vojska Sjedinjenih Američkih Država, američko mornaričko pješaštvo (marinci), američke specijalne desantne postrojbe (SEAL) i londonska gradska policija.[36]
- U travnju 2007. godine, specijalni imigracijski agenti, pridruženi američkom Ministarstvu domovinske sigurnosti, koji rade uz granicu s Meksikom, prošli su intenzivnu, osmodnevnu obuku koju je organizirala tvrtka Golan Group. Kompaniju su osnovali bivši časnici izraelskih specijalnih postrojbi, a mogu se pohvaliti s više od 3 500 zaposlenika u sedam država. »Zapravo smo samo našim procedurama dodali izraelsko iskustvo«, izjavio je direktor operativnog odjela tvrtke Thomas Pearson o strukturi obuke koja pokriva sve — od borbe golim rukama, preko vježbi gađanja do »istinskog usavršavanja tehnike vožnje terenskih vozila«. Kompanija Golan Group, trenutačno sa sjedištem u Floridi, i dalje prodaje svoj izraelski pedigre, ali proizvodi i rendgenske uređaje, detektore kovina i puške. Između mnogih vlada i slavnih osoba, među njezinim klijentima nalaze se ExxonMobil, Shell, Texaco, Levi's, Sony, Citigroup i Pizza Hut.[37]
- Kad je Buckinghamska palača poželjela nov sigurnosni sustav, odlučila se za tvrtku Magal, jednu od dvije izraelske kompanije koje su, najvećim dijelom osmislile izgradnju izraelske »sigurnosne barijere«.[38]

- Kad tvrtka Boeing započne izgradnju planiranih »virtualnih ograda« vrijednih 2,5 milijarde dolara na granicama s Meksikom i Kanadom — opremljenih elektroničkim senzorima, bespilotnim letjelicama, nadzornim kamerama i s tisuću osamsto nadzornih tornjeva — jedan od glavnih partnera bit će joj Elbit. To je druga izraelska tvrtka koja je u velikoj mjeri povezana s izgradnjom kontroverznog izraelskog zida, »najvećeg građevinskog pothvata u izraelskoj povijesti«, vrijednog 2,5 milijarde dolara.[39]

Dok sve više i više država hita u tvrđavu (zidovi i suvremene zaštitne ograde podižu se na granicama između Indije i Kašmira, Saudijske Arabije i Iraka, Afganistana i Pakistana), »sigurnosne barijere« mogle bi se pokazati kao najveće među tržištima katastrofe. Zato Elbit i Magal ne mare za nemilosrdne udarce negativnog publiciteta koji izraelski zid privlači na sebe sa svih strana — zapravo, oni to smatraju besplatnom reklamom. »Ljudi vjeruju da smo mi jedini koji posjedujemo iskustvo ispitivanja opreme u stvarnim uvjetima«, objašnjava direktor Magala, Jacob Even-Ezra.[40] Vrijednost dionica Elbita i Magala udvostručila se nakon 11. rujna, što je uobičajeno kretanje za izraelske dionice s područja domovinske sigurnosti. Verint — koji nosi nadimak »djed video-nadzora prostora« — do 11. rujna nije poslovao nimalo profitabilno, no između 2002. i 2006., cijena dionica se više nego utrostručila - zahvaljujući procvatu nadzora.[41]

Nesvakidašnja uspješnost izraelskih kompanija s tržišta domovinske sigurnosti dobro je poznata svim promatračima burze, ali se o njoj rijetko raspravlja kao o političkom čimbeniku unutar te regije. A takve su rasprave potrebne. Nije nimalo slučajno da se odluka izraelske države da »protuterorizam« smjesti u samo središte izvozne ekonomije u potpunosti poklopila s napuštanjem mirovnih pregovora, jednako kao i s jasnom strategijom preoblikovanja okvira sukoba s Palestincima — ne kao borbe protiv nacionalističkog pokreta s jasnim ciljevima povratka zemlje i ostvarivanja prava, nego kao dijela globalnog Rata protiv terora — rata protiv alogičnih, fanatičnih sila predanih samo razaranju.

Ekonomija ni u kojem slučaju nije prvotni pokretač eskalacije sukoba u regiji nakon 2001. godine. Naravno, nijednoj strani ne manjka »goriva« za nasilje. Ipak, unutar tog konteksta, toliko protivnoga miru, ekonomija se, u nekim trenucima pokazala kao sila protuteže koja je neodlučne političare gurala u pregovore, kao što je bilo i početkom devedesetih godina. Procvat industrije domovinske sigurnosti samo je preusmjerio taj pritisak i tako stvorio još jedan snažan sektor okrenut nastavku nasilja.

Kao što je bilo u prijašnjim probojima granica Čikaške škole, izraelski nagli rast nakon 11. rujna označava brza društvena stratifikacija između bogatih i siromašnih unutar države. Razvoj sigurnosti prati val privatizacija i proračunskih rezova socijalnih programa, čime je doslovno poništeno ekonomsko nasljeđe laburističkog cionizma i stvorena epidemija nejednakosti kakvu Izraelci još nisu doživjeli. Godine 2007. ispod granice siromaštva živi 24,4 posto Izraelaca, dok u siromaštvu živi 35,5 posto ukupnog broja djece — u usporedbi sa samo 8 posto djece dvadeset godina ranije.[42] Iako se sve blagodati procvata nisu dijelile naširoko, pokazale su se toliko unosnima za manji dio Izraelaca, osobito za onaj moćni dio, bešavno povezan s vojskom i vlašću (uz sve već uobičajene korupcijske korporativne skandale), da je životno važna inicijativa za mir doslovno isparila.

Skretanje izraelskog poslovnog sektora prema politici bilo je dramatično. Vizija koja danas obuzima telavivsku burzu nije više slika Izraela kao regionalne trgovinske mreže, nego slika futurističke tvrđave sposobne da preživi usred mora ljutih neprijatelja. Takav revidirani stav najjasnije se primjećuje u ljeto 2006., kad je izraelska vlada tobožnje pregovore o razmjeni zarobljenika s Hezzbolahom pretvorila u neograničen rat. Najveće izraelske korporacije ne samo što su podržavale rat, one su ga, štoviše, sponzori rale. Svježe privatizirana izraelska mega-banka dijelila je naljepnice s natpisima »Mi smo pobjednici« i »Mi smo snažni«, dok je, istovremeno, izraelski novinar i romanopisac Yitzhak Laor neprekidno upozoravao: »Ovaj rat je prvi koji će se pretvoriti u priliku za promidžbu jednog od najvećih operatera mobilne telefonije koji ga koristi kao divovsku reklamnu kampanju.«[43]

Potpuno je jasno da se izraelska industrija više ne mora plašiti rata. Za razliku od 1993., kad je sukob smatran preprekom rastu, telavivska burza doživljava uspon u kolovozu 2006., u mjesecu razornog rata s Libanonom. U posljednjem kvartalu, koji bilježi i krvavu eskalaciju sukoba na Zapadnoj obali i u Gazi nakon Hamasove izborne pobjede, Izrael bilježi zapanjujući 8-postotni ukupni ekonomski rast, što je trostruko veća stopa rasta nego što je tijekom istog razdoblja bilježi ekonomija Sjedinjenih Država. Palestinska ekonomija, pak, u 2006. bilježi pad između 10 i 15 posto, te stopu siromaštva koja narasta do 70 posto.[44]

Mjesec dana nakon što su Ujedinjeni narodi proglasili prekid vatre između Izraela iz Hezbollaha, na njujorškoj se burzi održava specijalna konferencija o ulaganjima u Izrael. Konferenciji je bilo nazočno više od dvjesto izraelskih kompanija — većina njih dolazi iz sektora domovinske sigurnosti. U tom su se trenutku u Libanonu ekonomska kretanja doslovno

zaustavila i otprilike 140 tvornica — koje proizvode doslovno sve — od montažnih kuća i medicinskih proizvoda do mlijeka — raščišćavalo je ruševine nakon izraelskih napada bombama i raketama. Ne mareći za utjecaj rata, poruka njujorškog skupa odiše ushitom: »Izrael je otvoren za posao — i oduvijek je bio otvoren za posao«, objavio je, pozdravljajući delegate, izraelski veleposlanik u Ujedinjenim narodima Dan Gillerman.[45]

Samo deset godina ranije, takav vid ushićenja ratom bio bi nezamisliv. Upravo je Gillerman kao ravnatelj Izraelskog saveza trgovinskih komora pozvao Izrael da zgrabi povijesnu priliku i pretvori se u »bliskoistočni Singapur«. Sada je jedan od najvatrenijih izraelskih ratnih huškača i zahtijeva još veću eskalaciju sukoba. Gillerman je na mreži CNN izjavio da »iako je možda politički nekorektno, a možda i neistinito ustvrditi da su svi muslimani teroristi, iznimno je blizu istini da su gotovo svi teroristi muslimani. Dakle, to nije samo Izraelov rat. Ovo je svjetski rat«.[46]

Takva preporuka za beskonačni svjetski rat jednaka je onoj koju je Busheva administracija podastrla kao poslovni prijedlog novorođenom kompleksu kapitalizma katastrofe nakon 11. rujna. To nije rat u kojem može pobijediti ijedna država — samo, pobjeda ionako nije ni bitna. Bitno je stvoriti »sigurnost« unutar utvrđenih država i taj proces podjarivati neprekidnim i ne pretjerano snažnim sukobima ispod tih zidina. Na neki način, taj je cilj jednak onome što su ga imale privatne zaštitarske tvrtke u Iraku — osiguravanje područja i zaštita vladara. Bagdad, New Orleans i Sandy Springs tek su tračci primjera ograđene budućnosti koju stvara i kojom upravlja kompleks kapitalizma katastrofe. U Izraelu je taj proces najviše uznapredovao — cijela se država preobrazila u utvrđenu i ograđenu zajednicu, okruženu prognanima koji žive u crvenim zonama trajne izopćenosti. Tako izgleda društvo nakon što izgubi ekonomski interes za mir i svim se silama trudi boriti i izvlačiti profit u beskonačnom ratu protiv terora u kojem pobjednika nema. Jedan kraj izgleda kao Izrael - drugi kraj nalikuje na Gazu.

Iako izraelski slučaj pripada među ekstreme, društvo koje se u njemu stvara i nije toliko jedinstveno. Kompleks kapitalizma katastrofe buja u uvjetima neprekidnih sukoba manjeg intenziteta. To kao da je krajnja točka svih područja katastrofe — od New Orleansa do Iraka. Američki su vojnici u travnju 2007. godine počeli provoditi plan pretvorbe nekoliko rizičnih bagdadskih četvrti u »ograđene zajednice« — postavivši oko njih kontrolne točke i betonske zidove — čije će se stanovništvo nadzirati biometričkom tehnologijom. »Bit ćemo kao Palestinci«, prorokovao je jedan stanovnik Adhamiye dok je gledao kako oko njegove četvrti rastu zidovi.[47] Nakon što svima postane jasno da se Bagdad

nikad neće pretvoriti u Dubai, i da New Orleans neće biti Disneyland, onda je »Plan B« pretvoriti ih u drugu Kolumbiju ili Nigeriju - u beskonačni rat koji najvećim dijelom vode privatni vojnici i paravojne postrojbe, ublažen u tolikoj mjeri da je moguće iz zemlje izvući prirodna bogatstva uz pomoć plaćenika koji čuvaju naftovode, platforme i spremnike vode.

Postalo je već uobičajeno da se militarizirana geta u Gazi i na Zapadnoj obali, s njihovim betonskim zidovima, ogradama pod naponom i kontrolnim točkama, uspoređuju s južnoafričkim sustavom bantustana kojim su Crnci zadržavani u getima dok su im na izlazu pregledavane propusnice. »Izraelski zakoni i praksa na okupiranim palestinskim područjima uvelike podsjećaju na aparthejd«, izjavio je u veljači 2007. John Dugard, južnoafrički odvjetnik i specijalni izvjestitelj Ujedinjenih naroda za pitanja ljudskih prava na palestinskim područjima.[48] Sličnosti doslovno bodu oči, ali postoje i razlike. Južnoafrički bantustani u biti su bili radni logori, način kojim se afričko radništvo zadržavalo pod strogim nadzorom da bi što jeftinije radilo u rudnicima. Izrael je, sa svoje strane, stvorio sustav koji dovodi do potpuno oprečnog ishoda — sustav sprečava radnike da rade i zapravo se svodi na mrežu pritvora otvorenog tipa za milijune koje je država proglasila ljudskim viškovima.

Palestinci nisu jedini narod na svijetu koji je upao u tu kategoriju — milijuni Rusa postali su višak u vlastitoj domovini i zato su toliki napustili domove i pobjegli s nadom da će u Izraelu pronaći posao i život dostojan čovjeka. Iako su u Južnoafričkoj Republici nestali oni izvorni bantustani, svaki četvrti stanovnik straćara u sirotinjskim naseljima, koja se sve brže šire, također predstavlja višak u novoj, neoliberalnoj Južnoj Africi.[49] Takvo »otpisivanje« 25 do 60 posto stanovništva zaštitni je znak križarskoga pohoda Čikaške škole, još od vremena kad su, u sedamdesetima, »sirotinjska sela« nicala kao gljive diljem Južnog čunja. U Južnoafričkoj Republici, u Rusiji, u New Orleansu bogati dižu zidove oko sebe. Izrael je proces otpisa odveo korak dalje - podigao je zidove oko opasne sirotinje.

Zaključak

Oporavak od šoka

Uspon narodne obnove

> Želim vam reći, moja indijanska braćo okupljena ovdje u Boliviji, da pet stoljeća otpora nije bilo uzaludno. Demokratska, civilizacijska borba dio je borbe naših predaka i nastavak je borbe protiv kolonijalizma (staro-sjedilačkog vode anti-kolonijalnog pokreta) Tupaca Katarija, nastavak je borbe koju je vodio Che Guevara.
>
> Evo Morales, bolivijski predsjednik,
> nakon polaganja prisege, 22. siječnja 2006.[1]

> Narod zna najbolje. Najbolje pozna svaki zakutak i svaku sitnicu unutar svoje zajednice. Također pozna i njezine slabe točke.
>
> Pichit Ratkaul, izvršni direktor Azijskog
> centra za prevenciju katastrofa, 30. listopada 2006.[2]

> Ljudi iz ***barrija*** podižu dva grada - danju gradimo kuće imućnima. Noću, i vikendom, pomažući jedni drugima, gradimo naše domove, naš ***barrio***.
>
> Andrés Antillano, stanovnik Caracasa, 15. travnja 2004.[3]

KAD JE MILTON FRIEDMAN preminuo u studenome 2006., kroz mnoge nekrologe provlačio se strah da njegova smrt označava kraj jedne ere. U kanadskim novinama *National Post,* Terence Corcoran, jedan od Friedmanovih najodanijih apostola pita se može li globalni pokret koji je taj ekonomist stvorio nastaviti postojati. »Za posljednjim od velikih lavova ekonomije slobodnog tržišta, Miltonom Friedmanom, ostaje praznina... Danas mu nitko nije ravan. Hoće li načela za koja se Friedman borio i koja je oblikovao preživjeti dugoročno bez novog naraštaja čvrstih, karizmatičnih i intelektualno sposobnih voda? Teško je reći.«[4]

Corcoranovo mračno predviđanje nije ni izbliza prikazalo sve razmjere raspadnog stanja u kojem se pohod neobuzdanog kapitalizma našao tog studenoga. Friedmanovi intelektualni nasljednici u Sjedinjenim Američkim Državama, neokonzervativci koji su stvorili kompleks kapitalizma katastrofe, našli su se na najnižoj točki u povijesti. Pokret svoj vrhunac doživljava u

trenutku kad su republikanci osvojili američki Kongres 1994. godine — samo devet dana prije Friedmanove smrti morali su ga prepustiti demokratima. Tri ključna pitanja koja su pridonijela republikanskom porazu na izborima 2006. godine bili su politička korupcija, loše vođenje rata u Iraku i mišljenje, koje najbolje iznosi pobjednički demokratski kandidat u Senatu Sjedinjenih Država, Jim Webb, da država skreće prema »klasno utemeljenom sustavu, kakav nije viđen još od 19. stoljeća«.[5] U svakom slučaju, one temeljne zasade ekonomije Čikaške škole — privatizacija, deregulacija i rezovi javne potrošnje — stvorile su temelje slomova.

Godine 1976. Orlando Letelier koji je pao među prvim žrtvama kontrarevolucije, tvrdio je da goleme razlike u bogatstvu koje su *Chicago Boysi* stvorili u Čileu nisu »ekonomsko opterećenje, nego privremeni politički uspjeh«. Letelieru je bilo jasno da »slobodnotržišna« pravila diktature čine upravo ono za što su stvorena — ne stvaraju savršeno usklađenu ekonomiju, nego već ionako imućne pretvaraju u super-bogataše, a organiziranu radničku klasu u »potrošne« siromahe. Takvi uzorci raslojavanja ponavljaju se tamo gdje trijumfira ideologija Čikaške škole. U Kini, usprkos zapanjujućem ekonomskom rastu, jaz između prihoda gradskog stanovništva i 800 milijuna ljudi koji pripadaju »seoskoj sirotinji«, tijekom posljednjih dvadeset godina i više se nego udvostručio. U Argentini, gdje je 1970. godine najbogatijih 10 posto stanovništva zarađivalo 12 puta više od najsiromašnijeg dijela, 2002. najbogatiji zarađuju 43 puta više. Čileanski »politički uspjeh« uistinu se globalizirao. U prosincu 2006. godine, mjesec dana nakon Friedmanove smrti, Ujedinjeni narodi proveli su istraživanje i otkrili da »najbogatijih 2 posto odraslih osoba na svijetu posjeduje više od polovice svjetskoga bogatstva«. Ta razlika najoštrije se očituje u Sjedinjenim Državama, gdje su direktori tvrtki osamdesetih, dakle u vrijeme kad je Reagan otpočeo Friedmanov križarski rat, zarađivali 43 puta više od prosječne radničke plaće. 2005. direktori zarađuju 411 puta više. Kontrarevoluciju, koja se rodila u podrumu fakulteta Društvenih znanosti tijekom pedesetih godina, takvi pojedinci uistinu smatraju uspjehom, ali je cijena te pobjede sveprisutan gubitak vjere u temeljno obećanje slobodnog tržišta — da će se višak bogatstva dijeliti. Ili, kao što je Webb izjavio tijekom kampanje: »Ekonomsko prelijevanje nije se ostvarilo.«[6]

Ta sićušna svjetska manjina svjetskoga stanovništva — kao što smo vidjeli — nije mirnim, često ni zakonitim sredstvima zgrnula toliku količinu bogatstva. Corcoran je imao pravo propitivati kalibar vodstva pokreta, ali problem nije bio samo nedostatak vođa karizmatičnih kao što je bio Friedman. Problem je bio u tome što su se mnogi »prvolinijaši« međunarodnog pokreta za oslobođenje tržišta od svih ograničenja u tom trenutku

našli usred zapanjujućeg niza skandala i kaznenih progona — koji datiraju od prvih lationameričkih laboratorija, pa sve do ovih najnovijih u Iraku. Tijekom svoje tridesetpetogodišnje povijesti, program Čikaške škole napredovao je tijesnom suradnjom moćnih pojedinaca iz svijeta biznisa, borbenih ideologa i okorjelih političkih voda. Do godine 2006., ključni igrači iz svih tabora našli su se ili po zatvorima ili su se suočili s optužbama.

Augusto Pinochet, prvi voda koji je proveo Friedmanovu šok-terapiju, nalazio se u kućnome pritvoru (iako je umro prije nego što je stao pred sud i suočio se s optužbama za korupciju i ubojstva). Dan nakon Friedmanove smrti, urugvajska policija uhitila je Juana Maríu Bordaberryja, na temelju optužnice za ubojstvo četvorice istaknutih ljevičara 1976. godine. Bordaberry je vodio Urugvaj u vrijeme brutalnog prihvaćanja ekonomskog programa Čikaške škole — pri čemu su mu Friedmanovi kolege i studenti služili kao istaknuti savjetnici. Argentinski su sudovi oduzeli imunitet bivšim vođama hunte i bivšeg predsjednika Jorgea Videlu i admirala Emila Masseru osudili na doživotne zatvorske kazne. Domingo Cavallo, guverner argentinske središnje banke u razdoblju diktature, koji je nametnuo sveobuhvatan program šok-terapije u vrijeme demokracije, također se suočio s optužbama za »pronevjeru u državnoj upravi«. Sporazum o dugu koji je Cavallo sklopio sa stranim bankama 2001. Argentinu je stajao desetke milijardi dolara, te je sudac, koji je zamrznuo Cavallovu osobnu imovinu vrijednu 10 milijuna dolara, izjavio da je državna uprava djelovala »u potpunosti svjesna« katastrofalnog ishoda.[7]

U Boliviji je bivši predsjednik Gonzalo Sánchez de Lozada u čijem se salonu sklapala ekonomska »atomska bomba« tražen po nekoliko točaka optužnice povezanih s masovnim ubojstvima prosvjednika i potpisivanjem ugovora sa stranim tvrtkama za proizvodnju plina čime je, navodno, prekršio bolivijske zakone.[8] U Rusiji, ne samo što je ekipa s Harvarda proglašena krivom za pronevjeru, nego i su se mnogi ruski oligarsi, biznismeni s debelim vezama koji su preko noći stekli milijarde na brzim privatizacijama čiju su provedbu potpomogli »dečki s Harvarda«, našli u zatvoru ili u progonstvu. Mihail Hodorovski, bivši direktor naftnog diva Jukos, služi osam godina zatvora u Sibiru. Njegov kolega i najveći dioničar, Leonard Nevzlin, živi u izgnanstvu u Izraelu, baš kao i kolega-oligarh Vladimir Gusinski... zloglasni Boris Berezovski skrasio se u Londonu i ne smije se vratiti u Moskvu jer strahuje od uhićenja na temelju optužbi za pronevjeru — unatoč tome, svi oni redom niječu vlastitu krivicu.[9] Conrad Black koji je sa svojim novinskim lancem poslužio kao najsnažniji ideološki glasnik friedmanizma u Kanadi, optužen je u Sjedinjenim Državama da je prevario dioničare kompanije

Hollinger International, jer se prema njoj odnosio, riječima tužiteljstva: »kao prema privatnoj banci Conrada Blacka«. U Sjedinjenim Državama, Enronov zlatni dječak Ken Lay - hodajuća reklama za sve negativne posljedice deregulacije energetskog tržišta - umro je u srpnju 2006., a bio je optužen za urotu i pronevjeru. Grover Norquist, fridmanitski nastrojen član trusta mozgova koji je svim naprednim snagama naježio kožu izjavivši: »Ne želim ukinuti vlast. Samo je želim svesti u razmjere dovoljne da je odvučem u kupaonicu i utopim u kadi«, našao se do grla upleten u skandal povezan s kupovanjem interesa, u kojem se našao i vašingtonski lobist Jack Abramoff - iako optužnice nisu podignute.[10]

Usprkos svemu što su redom svi, od Pinocheta preko Cavalla i Berezovskog pa do Blacka -pokušavali prikazati se kao žrtve podlog političkog progona, ovaj popis, ni u kojem slučaju potpun, predstavlja radikalan odmak od neoliberalnog mita o stvaranju. Ekonomski pohod uspio je tijekom svog napredovanja zadržati privid poštenja i zakonitosti. Sad se taj privid iznimno javno skida i otkriva sustav velikih imovinskih nejednakosti koji se često stvarao uz pomoć grotesknog kriminala.

Osim zakonskih nevolja, na obzorju se nadvio još jedan oblak. Učinci šoka, toliko temeljni za stvaranje privida ideološkog konsenzusa, počeli su nestajati. Rodolfo Walsh, još jedna među prvim žrtvama, dolazak Čikaške škole na vlast u Argentini smatrao je nazatkom, a ne konačnim porazom. Taktika terora kojom se služila hunta njegovu je domovinu bacila u stanje šoka, ali je Walsh znao da je šok po samoj svojoj prirodi privremeno stanje. Prije nego što su ga pokosili mecima na ulici u Buenos Airesu, Walsh je iznio procjenu da će proći dvadeset do trideset godina prije nego što nestanu posljedice šoka i Argentinci ponovno stanu na noge, steknu hrabrost i samouvjerenost, te budu ponovno spremni boriti se za ekonomsku i socijalnu jednakost. Zbilo se to 2001. - dvadeset četiri godine kasnije - Argentina je eksplodirala i prosvjedima se usprotivila MMF-ovim preporukama o štednji, a zatim tijekom samo tri tjedna promijenila petoricu predsjednika.

U to vrijeme živjela sam u Buenos Airesu, i ljudi su neprekidno vikali: »Pala diktatura!« U to vrijeme nisam shvaćala značenje tog uzvika jer je diktatura skončala još prije sedamnaest godina. Mislim da danas razumijem — šok je konačno jenjao, baš kao što je predvidio Walsh.

U godinama koje su slijedile, razbuđeni otpor šoku proširio se na mnoge bivše laboratorije - u Čile, Boliviju, Kinu i Libanon. Dok su ljudi odbacivali kolektivni strah isprva izazvan tenkovima i električnim palicama, naglim nestankom kapitala i okrutnim rezanjima potrošnje, mnogi od njih zahtijevali su demokraciju i veći nadzor nad tržištem. Ti zahtjevi bili

su najveća prijetnja cjelokupnom Friedmanovu nasljeđu jer su u pitanje dovodili onu temeljnu postavku — da su kapitalizam i sloboda dijelovi jednog, nedjeljivog programa.

Busheva administracija i dalje ostaje toliko predana produljenju tog lažnog jedinstva da ju je, 2002. godine, »ubacila« u Strategiju nacionalne sigurnosti Sjedinjenih Američkih Država. »Velike bitke dvadesetog stoljeća između slobode i totalitarizma završile su odlučnom pobjedom snaga slobode — stvorivši jedinstven, održivi model nacionalnog uspjeha: sloboda, demokracija i slobodno poduzetništvo«.[11] Ta postavka, koja za leđima ima cjelokupnu silu američkog vojnog arsenala, nije bila dovoljna da zadrži navalu građana koji su se, pozivajući se na razne slobode, potrudili odbiti pravovjerje slobodnog tržišta — čak i u Sjedinjenim Državama. Naslov u *The Miami Heraldu,* nakon izbora 2006., glasi: »Demokrati nadmoćno pobijedili usprotivivši se sporazumima o slobodnoj trgovini.« Anketa koju su nekoliko mjeseci kasnije proveli *New York Times* i mreža CBS pokazuje da 64 posto američkih građana vjeruje da bi država trebala jamčiti troškove zdravstvene skrbi svima i »pokazati nesvakidašnju spremnost... i volju na ustupke« da bi ostvarila taj cilj - koji u sebi sadrži i povećanje neoporezivog dijela prihoda za 500 dolara godišnje.[12]

Na međunarodnoj pozornici redom su na izborima pobjeđivali najljući protivnici neoliberalne ekonomije. Predsjednik Venezuele, Hugo Chavez, koji se natjecao s programom »Socijalizam za 21. stoljeće«, 2006. dobiva i treći mandat, osvojivši pritom 63 posto glasova. Usprkos pokušajima Busheve administracije da Venezuelu prikaže kao pseudo-demokraciju, anketa provedena iste godine bilježi da je 57 posto tamošnjeg stanovništva zadovoljno stanjem demokracije - takvu podršku na kontinentu daje još samo Urugvaj, gdje je ljevičarska koalicijska stranka Frente Amplio dobila mandat za sastav vlade i gdje je masovna privatizacija zapriječena nizom referenduma.[13] Drugim riječima, u dvije latinoameričke države gdje su izbori za ishod bacili rukavicu Vašingtonskom konsenzusu, građani su obnovili vjeru u moć demokracije koja će im poboljšati živote. U oštroj suprotnosti s tim žarom, u državama gdje se ekonomska politika najvećim dijelom nije promijenila unatoč obećanjima tijekom predizbornih kampanja, ankete neprekidno pokazuju pad vjere u demokraciju što se odražava u sve manjem odazivu na izbore.

Novi sukobi između slobodnog tržišta i slobodnih ljudi dogodili su se u Europi, 2005. godine kad su dvije države nacionalnim referendumima odbacile Europski ustav. U Francuskoj su taj dokument smatrali ozakonjenjem korporacijskog poretka. Bio je to prvi put da se građane izravno pitalo za mišljenje trebaju li pravila slobodnog tržišta vladati Europom

— građani su zgrabili priliku i rekli »ne«. Pariška spisateljica i aktivistica Susan George piše ovako: »Ljudi zapravo nisu znali da će se Europa do te mjere učahuriti, da je sve zapisano u samo jednom dokumentu... Kad ga se počelo navoditi, ljudi su odjednom otkrili što je zapravo u njemu i shvatili da sve ono što obuhvati Ustav postaje nepromjenjivo, da ne postoji pravo žalbe — tada su se nasmrt prestrašili.«[14]

Premoćno odbacivanje onoga što Francuzi nazivaju »divljačkim kapitalizmom« pojavljuje se u mnogim oblicima, između ostalog i reakcionarnim ili rasistički obojenim. U Sjedinjenim Državama bijes zamiruće srednje klase s lakoćom se preusmjerio na promicanje pograničnih ograda, pri čemu CNN-ov Lou Dobbs svake noći provodi kampanju protiv »invazije nezakonitih useljenika« i vodi »rat u ime američke srednje klase« — protiv otimanja radnih mjesta, sve veće stope zločina, kao i »uvoza iznimno zaraznih bolesti«.[15] (Takva potraga za žrtvenim janjcima izazvala je najmasovnije prosvjedne marševe useljenika u povijesti Sjedinjenih Američkih Država— u nizu prosvjeda 2006. godine sudjelovalo je više od milijun ljudi — što je još jedan znak novorođene hrabrosti u redovima žrtava ekonomskih šokova.)

U Nizozemskoj su referendum o Europskom ustavu na sličan način »minirale« stranke koje se protive politici imigracije i pretvorile ga u glasovanje koje se manje odnosilo na uspostavu korporacijskog poretka, a više na protivljenje ulaska cijelog spektra poljskog radništva u Zapadnu Europu da tamo ruši plaće. Mnoge glasače u Francuskoj i Nizozemskoj tjerao je »strah od poljskih vodoinstalatera« — »instalaterofobija«, kako ju je okrstio bivši komesar Europske Unije, Pascal Lamy.[16]

U međuvremenu, u Poljskoj je reakcija na političke mjere koje su tijekom devedesetih osiromašile velik broj ljudi oslobodila vlastiti niz neugodnih strahova. Kad je Solidarnost izdala radnike koji su stvorili pokret, mnogi Poljaci okrenuli su se novim udrugama, što je u konačnici na vlast dovelo ultra-konzervativnu stranku Zakon i pravda. Poljskom trenutačno upravlja predsjednik Lech Kaczyński, nezadovoljni aktivist Solidarnosti koji je u razdoblju dok je bio gradonačelnik Varšave stvorio slavu jer je izdao zabranu za povorku gay-pridea i sudjelovao u događanjima »ponosa normalnih ljudi«.* Kaczyński i njegov brat blizanac Jaroslaw (premijer) pobijedili su na izborima 2005. godine kampanjom u kojoj su velikim dijelom retorički napadali programe Čikaške škole. Njihovi najveći protivnici obećavali su, naime, da će dokinuti sustav državnih mirovina i uvesti jedinstvenu 15-postotnu poreznu stopu - ravno iz Friedmanovog priručnika. Blizanci su ponavljali da će takvi

* Takve predrasude nisu jedinstvene samo za Poljsku. U ožujku 2007., londonski gradonačelnik Ken Livingstone upozorio je na pogibeljnu »plimu reakcija protiv lezbijskog i homoseksualnog pokreta koja se širi istočnom Europom«.

programi osiromašiti ionako siromašne i još više obogatiti skupinu velikih biznismena i s njima povezanih političara. No, kad je stranka Zakon i pravda zasjela na vlast, prebacila se na one lakše ciljeve: homoseksualce, Židove, feministkinje, strance i komuniste. Jedan poljski urednik to opisuje ovako: »Njihov program je nedvojbeno optužnica za posljednjih 17 godina.«[17]

U Rusiji se Putinova era sagledava kao slična reakcija na eru šok-terapije. Dok su deseci milijuna osiromašenih građana i dalje izopćeni iz brzorastuće ekonomije, političari s lakoćom upravljaju odnosom javnosti prema događajima s početka devedesetih, koji se često prikazuju kao strana zavjera s ciljem bacanja sovjetskog imperija na koljena i dovođenja Rusije »pod stranu upravu«.[18] Usprkos činjenici da su Putinove zakonske mjere koje je poduzeo protiv nekoliko oligarha najvećim dijelom bile simboličke naravi — novi soj »državnih oligarha«, naime već izniče oko Kremlja — sjećanje na kaotične devedesete godine mnoge je Ruse natjeralo da osjete zahvalnost za red koji je Putin povratio, unatoč tome što sve veći broj novinara i ostalih kritičara režima umire u tajanstvenim okolnostima, dok tajna policija uživa u svom neograničenom imunitetu.

Dok se socijalizam i dalje blisko povezuje s desetljećima okrutnosti nastalih u njegovo ime, gnjevu javnosti preostaje, osim nacionalizma i protofašizma, tek malen broj odušaka. Učestalost etnički utemeljenog nasilja porasla je tijekom 2006. za 30 posto i o takvim događajima izvještava se gotovo svakodnevno. Parolu »Rusija Rusima« podržava oko 60 posto stanovništva.[19] »Vlasti su savršeno svjesne da je njihova socijalna i ekonomska politika u velikoj mjeri ugrožena kad je u pitanju osiguranje dostojnih životnih uvjeta većini populacije«, izjavio je Jurij Vdovin, antifašistički aktivist. Unatoč tome »za sve propuste tobože su odgovorni oni druge vjere, pogrešne boje kože ili drugačijeg etničkog podrijetla«.[20]

Gorka je ironija ta da se, nakon što su Rusija i Istočna Europa podigle svoje »uputnice« za šok-terapiju, za njezine bolne učinke često tvrdilo da su oni jedini način da se spriječi repriza okolnosti koje su u weimarskoj Njemačkoj dovele do uspona nacizma.

U Latinskoj Americi, prvotnom laboratoriju Čikaške škole, reakcija se pojavljuje u obliku koji budi više nade. Ona se ne okreće slabima ili ranjivima, nego se čvrsto usredotočuje na ideologiju u korijenima ekonomskog izopćavanja. I, za razliku od stanja u Rusiji i Istočnoj Europi, tamo postoji neumoljivi žar za iskušavanjem ideja koje su gušile u prošlosti.

Usprkos tvrdnjama Busheve administracije da je dvadeseto stoljeće okončalo »odlučnom pobjedom« slobodnih tržišta nad svim oblicima

socijalizma, mnogi stanovnici Latinske Amerike savršeno dobro razumiju da je u Istočnoj Europi i nekim dijelovima Azije pao autoritarni komunizam. Demokratski socijalizam, što znači da ne samo što socijalističke stranke na vlast dolaze demokratskim izborima, nego također demokratski provode radnu i zemljišnu politiku, pokazao se uspješnim u mnogim regijama — od Skandinavije do procvata i povijesnog razvoja kooperativne ekonomije u talijanskoj regiji Emilia-Romagna. Inačicu takvog spoja demokracije i socijalizma Allende je pokušao ostvariti u Čileu 1970. i 1971. Gorbačov je imao sličnu, iako ne toliko radikalnu viziju pretvorbe Sovjetskoga Saveza u »socijalistički svjetionik« sukladno skandinavskom modelu. Južnoafrička Povelja slobode, san koji je pokretao dugu borbu za slobodu, bio je inačica istog tog »trećeg puta« — ne državni komunizam, nego tržišta koja egzistiraju usporedno s nacionalizacijom banka i rudnika, dok se prihod koristi za izgradnju udobnih stambenih četvrti i pristojnih škola — ekonomija istovremeno i politička demokracija. Radnici koji su 1980. godine osnovali Solidarnost zakleli su se da će se boriti, ne protiv socijalizma nego za socijalizam — da će, u konačnici, radnici izboriti pravo da upravljaju vlastitim radnim mjestima i demokracijom u državi.

Mračna tajna neoliberalne jest ere ta da takve ideje nikad nisu pobjeđivane u srazu ideja, niti su gušene izbornim porazima. U ključnim političkim trenucima ubijane su šokom. Kad bi otpor postao snažan, tada su nadjačavane otvorenim nasiljem — gazili bi ih Pinochetovi, Jeljcinovi i Dengovi tenkovi. U drugim prilikama jednostavno bi ih se izdalo, kako ju je John Williamson nazvao, »vudu-politikom« — tajnom skupinom ekonomista bolivijskog predsjednika Victora Paza Estenssoroa (i masovnim otmicama sindikalnih vođa); zakulisnim pogodbama Afričkog nacionalnog kongresa, pri kojima je odbačena Povelja slobode u ime Mbekijevih tajnih ekonomskih programa; pristajanjem na provedbu programa ekonomske šok-terapije koji su, nakon izbora, dali izmoždeni pristaše Solidarnosti, plativši time spas od krize. Doktrina šoka prvenstveno se prihvaćala samo zato što je san o ekonomskoj jednakosti neizmjerno omiljen i zato što ga je iznimno teško potući u poštenoj borbi.

Washington je demokratski socijalizam oduvijek smatrao prijetnjom većom od totalitarnog komunizma koji se s lakoćom moglo ocrniti i držati u pričuvi kao koristan neprijatelj. Tijekom šezdesetih i sedamdesetih omiljena taktika obračunavanja s nepoćudnom popularnošću developmentalizma i demokratskog socijalizma bila je izjednačavanje tih pokreta sa staljinizmom, pri čemu su granice između tih svjetonazora svjesno brisane. (Optužbe da su svi oporbeni protivnici teroristi danas igraju sličnu ulogu.) Jasan

primjer takve strategije potječe iz prvih dana čikaškog pohoda — duboko se skrivao u čileanskim spisima s kojih je skinuta oznaka tajnosti. Usprkos propagandi koju je financirala CIA, i koja je Allendea prikazivala kao diktatora sovjetske škole, istinske vašingtonske strepnje izazvane Allendeovom izbornom pobjedom iznosi Henry Kissinger u memorandumu Nixonu, 1970. godine: »Primjer uspješne, demokratski izabrane, marksističke vlasti u Čileu svakako će imati utjecaj — pa čak i snagu presedana — na druge dijelove svijeta, a osobito u Italiji. Sirenje podražavanja takvog i sličnih fenomena u značajnoj bi mjeri utjecalo na svjetsku ravnotežu i našu ulogu u njoj.«[21] Drugim riječima, Allendea se moralo ukloniti prije nego što uspije poći svojim demokratskim trećim putom.

No, san koji je on predstavljao nikad nije poražen. Samo je, kako je primijetio Walsh, privremeno ušutkan; pod zemlju ga je bio potjerao strah. Upravo zato, dok Latinska Amerika izranja iz svojih desetljeća šokova, stare ideje ponovno bujaju — zajedno s »podražavanjem« kojega se Kissinger toliko plašio. Još od argentinskog sloma 2001. godine protivljenje privatizaciji postalo je temeljnim pitanjem kontinenta, sposobno da ustoličuje i svrgava vlade — potkraj 2006. efekt domina već je bio u punome zamahu. Luiz Inacio Lula da Silva ponovno je izabran za brazilskog predsjednika većinom zato što je izbore pretvorio u referendum o privatizaciji. Njegov protivnik, pripadnik stranke odgovorne za veliku brazilsku rasprodaju devedesetih, pribjegao je tome da se u javnosti pojavljivao kao socijalistička inačica vozača formule — u kožnoj jakni i bejzbolskoj kapici prekrivenoj nazivima tvrtki koje su još bile u državnom vlasništvu. Glasače nije uspio uvjeriti, te je Lula osvojio 61 posto glasova — usprkos razočaranju i korupcijskim skandalima koji su harali njegovom vladom. Nedugo zatim, Daniel Ortega, bivši sandinistički voda u Nikaragvi, u samo je središte svoje pobjedničke kampanje postavio česte nestanke struje u državi — izjavio je da problem leži u prodaji državne tvrtke za elektrodistribuciju španjolskoj kompaniji Union Fenosa nakon udara uragana Mitch. »Braćo, svakodnevno patite zbog tih zločina«, grmio je. »Tko je ovamo doveo Unión Fenosa? Dovela ih je vlada bogatih, oni koji služe barbarskom kapitalizmu.«[22]

U studenome 2006. godine, ekvadorski predsjednički izbori prometnuli su se u sličnu ideološku bojišnicu. Rafael Correa, četrdeset tri godine star lijevo nastrojeni ekonomist, dobio je bitku protiv Alvara Noboe, bananatajkuna i jednog od najbogatijih ljudi u državi. Uzevši pjesmu sastava Twisted Sisters »We're Not Going to Take It«* kao himnu kampanje,

* U slobodnom prijevodu »Neće ići« (op. prev.)

Correa je državu pozvao da »potuče sve pogreške neoliberalizma«. Nakon pobjede, novi ekvadorski predsjednik proglasio se čovjekom »koji nimalo ne obožava Miltona Friedmana«.[23] U to se vrijeme bolivijski predsjednik Evo Morales već bližio završetku prve godine svoga mandata. Nakon što je poslao vojsku da multinacionalnim »otimačima« preotme nalazišta plina, okrenuo se nacionalizaciji nekih dijelova rudarskog sektora. Tijekom istog tog razdoblja u Meksiku ishodi prijevarama okaljanih izbora 2006. godine došli su u pitanje stvaranjem dotad neviđene »paralelne vlade« naroda koja je glasovanja održavala na ulici i trgu ispred sjedišta vlade u Mexico Cityju. U meksičkoj saveznoj državi Oaxaca desničarska vlada je poslala specijalne postrojbe da uguše štrajk učitelja koji su zahtijevali svoje godišnje povećanje plaća. Time su izazvali opću pobunu koja se podigla protiv korumpiranosti korporacijske države i trajala mjesecima.

I Čile i Argentinu vode političari koji se odlučno izjašnjavaju kao protivnici tamošnjih eksperimenata Čikaške škole, iako razmjeri u kojima nude istinske alternative i dalje ostaju predmetima živih rasprava. Doduše, i sam taj simbolizam neka je vrsta pobjede. Nekoliko pojedinaca iz kabineta argentinskog predsjednika Néstora Kirchnera, među kojima i sam Kirchner, čamili su za vrijeme diktature po zatvorima. Dana 24. ožujka 2006., na tridesetu godišnjicu vojnog udara 1976., Kirchner se obratio prosvjednicima na Plaza de Mayo, gdje su svakoga tjedna majke nestalih bdjele. »Vratili smo se«, izjavio je, govoreći o naraštaju koji je sedamdesetih pao kao žrtva terora. U ovoj bezbrojnoj gomili nalaze se »lica 30 000 nestalih drugova koji su se danas vratili na trg«.[24] Čileanska predsjednica Michelle Bachelet, bila je među tisućama žrtava Pinochetove vladavine terora. Godine 1975., nju i njezinu majku uhitili su i mučili u Vili Grimaldi, poznatoj po drvenim kutijama za izolaciju, toliko malenim da su zatvorenici u njoj mogli samo čučati. Njezin otac, vojni časnik, bio je odbio podržati puč, te su ga ubili Pinochetovi ljudi.

U prosincu 2006. godine, mjesec dana nakon Friedmanove smrti, latinoamerički vođe okupili su se na povijesnom samitu u Boliviji, u gradu Cochabambi, gdje je narodni ustanak izazvan pokušajem privatizacije vode u nekoliko godina iz države prognao tvrtku Bechtel. Morales je otvorio susret prisegom da će zatvoriti »otvorene rane Latinske Amerike«.[25] Time se pozvao na knjigu Eduarda Galeana *Otvorene rane Latinske Amerike — petostoljetna pljačka kontinenta,* lirski intonirane povijesti nasilne otimačine koja je bogati kontinent pretvorila u siromašni. Prvi put objavljena 1971., dvije godine prije nego što je pao Allende koji je te otvorene rane pokušao zatvoriti nacionalizacijom čileanskih ležišta bakra. Taj događaj

označio je početak novog razdoblja bjesomučne pljačke, tijekom kojeg se sve strukture, koje su stvorili tamošnji developmentalistički pokreti trgalo, ogoljelo do kosti i prodalo.

Današnji stanovnici Latinske Amerike trude se nastaviti projekt, tako brutalno prekinut prije svih tih godina. Niču mnogi već otprije poznati programi - nacionalizacija ključnih područja ekonomije, zemljišna reforma, velike nove investicije u obrazovanje, opismenjivanje i zdravstvenu skrb. To nisu revolucionarne ideje, ali svojim beskompromisnim vizijama vlade koja pokušava ostvariti jednakost, stoje kao težak prijekor Friedmanu koji je 1975. izjavio Pinochetu da je »po mome mišljenju, iznimno pogrešno vjerovati da se... tuđim novcem može činiti dobro«.

Unatoč tome što se čvrsto oslanjaju na svoju dugu militantnu prošlost, suvremeni latinoamerički pokreti nisu savršene kopije svojih prethodnika. Među svim razlikama u oči najviše upada visoka razina svijesti o potrebi zaštite od šokova prošlosti — državnih udara, stranih šok-terapeuta, mučitelja koji su obuku prošli u Sjedinjenim Državama, jednako kao i dužničkih šokova i slomova valute iz osamdesetih i devedesetih godina. Masovni latinoamerički pokreti koji su omogućili niz izbornih pobjeda ljevičarskih kandidata, uče kako ugraditi ublaživače šokova u modele ustroja. Na primjer, manje su centralizirani nego u šezdesetima, što otežava destabilizaciju cjelokupnog pokreta uklanjanjem samo šačice vođa. Usprkos snažnom kultu ličnosti koji okružuje Cháveza, kao i njegovim pokušajima centralizacije moći na državnoj razini, progresivne mreže u Venezueli istovremeno su iznimno decentralizirane, a moć se prenosi na bazu i razinu zajednice, pritom se pomažući tisućama vijeća gradskih četvrti i suradnicima. U Boliviji su starosjedilački pokreti, koji su na sličan način doveli Moralesa na vlast, jasno stavili do znanja da Morales nema njihovu bezuvjetnu potporu - barriosi će ga podržavati sve dok bude poštivao zasade svog demokratskog mandata, ali ni trenutka dulje. Takav umreženi prisup omogućio je Chávezu da preživi pokušaj državnog udara 2002. — kad im se revolucija našla u opasnosti, njegovi pristaše izjurili su iz sirotinjskih naselja oko Caracasa i zahtijevali njegovo ponovno ustoličenje — takva sveopća mobilizacija ne pamti se još od sedamdesetih godina.

Novi latinoamerički vođe također poduzimaju smione korake kojima se trude spriječiti svaki budući, od Sjedinjenih Država sponzoriran, pokušaj državnog udara s ciljem podrivanja njihovih demokratskih pobjeda. Vlade Venezuele, Kostarike, Argentine i Urugvaja redom su najavile da studente više neće slati u Američku školu (danas poznatu kao Institut zapadne he-

misfere za sigurnosnu suradnju) — zloglasni policijski i vojni centar za obuku u Fort Beningu, u državi Georgiji, gdje su mnogi najzloglasniji ubojice učili najnovije »protuterorističke« tehnike i zatim ih odmah primjenjivali na farmerima u El Salvadoru i argentinskim radnicima u automobilskoj industriji.[26] Bolivija se trudi presjeći veze sa Školom, što čini i Ekvador. Chávez je svima dao na znanje da će, ako ekstremistički desničarski pokret iz bolivijske pokrajine Santa Cruz ostvari prijetnje koje upućuje vladi Evoa Moralesa, poslati venezuelansku vojsku u pomoć obrani bolivijske demokracije. Ipak, Rafael Correa sprema se otići najdalje od svih. Ekvadorska luka u gradu Manta trenutačno ugošćuje najveću američku vojnu bazu u Južnoj Americi, koja služi kao pripremno područje za »rat protiv droge« koji se većinom vodi u Kolumbiji. Correina vlada najavila je da neće obnoviti ugovor o najmu nakon što mu 2009. istekne valjanost. »Ekvador je suverena država«, izjavila je ministrica vanjskih poslova, María Fernanda Espinosa. »U našoj domovini nisu nam potrebne strane trupe.«[27] Ako vojska Sjedinjenih Država izgubi baze i programe obuke, uvelike će opasti njezina sposobnost nanošenja šokova.

Novi vode Latinske Amerike također su sve bolje pripremljeni na sve vrste šokova koje izazivaju izrazito nestabilna tržišta. Jedan od najsnažnijih čimbenika destabilizacije u prošlim desetljećima bila je brzina kojom se kapital može pokupiti i preseliti, odnosno nagli pad cijena prerađevina koji bi uništavao cijele poljoprivredne sektore. No, u najvećem dijelu Latinske Amerike ti su šokovi već prošli, za sobom ostavivši sablasna industrijska predgrađa i goleme površine jalove obradive zemlje. Stoga je zadatak nove ljevice u toj regiji čišćenje ruševina globalizacije i njihovo ponovno oživljavanje. U Brazilu se ta pojava najbolje očituje u nazočnosti Pokreta bezemljaša, čije članstvo broji milijun i pol ljudi, i koji su stvorili stotine zadruga i tako preuzeli neobrađene površine. U Argentini je najbolji primjer pokret »oporavljenih kompanija« — dvije stotine tvrtki u stečaju koje su uskrsnuli radnici i pretvorili ih u demokratski vođene zadruge. One ne strepe od šoka koji bi im ulagači nanijeli svojim odlaskom jer su ulagači ionako već davno otišli. Na neki način, eksperimenti u preuzimanju novi su vid obnove nakon katastrofa — obnove od sporo pokretne katastrofe neoliberalizma. U oštroj opreci s modelom koji kompleks kapitalizma katastrofe nudi u Iraku, Afganistanu i Meksičkom zaljevu, predvodnici latinoameričkog pokreta obnove upravo su oni ljudi kojima su ta razaranja nanijela najveće štete. Nimalo ne iznenađuje da njihova spontana rješenja uvelike podsjećaju na istinski treći put koji je bio doslovno šokom uklonjen s puta svjetskog pohoda Čikaške škole — taj put je demokracija u svakodnevnom životu.

Chávez je u Venezueli zadruge postavio kao glavni politički prioritet — prvo im je uskratio ugovore s vladom, a zatim ponudio ekonomsku pomoć za razvoj međusobnih trgovinskih odnosa. Do 2006. godine u državi je nastalo otprilike 100 000 zadruga koje zapošljavaju više od 700 000 radnika.[28] Mnoge od njih dijelovi su državne infrastrukture — naplatne kućice, održavanje autocesta, dispanzeri — koji se predani zajednici na upravljanje. To je dijametralna suprotnost logici raspačavanja države na ugovorne suradnike — umjesto da se dijelovi države rasprodaju velikim korporacijama i tako izgubi demokratski nadzor, ljudi koji se koriste tim resursima dobili su pravo upravljati njima i stvarati, barem teoretski, i radna mjesta i osjetljivije javne službe. Mnogi Chávezovi kritičari osuđivali su te inicijative kao predaju i nepoštene subvencije — naravno. No, kad tijekom šest godina korporacija Halliburton tretira vladu Sjedinjenih Američkih Država kao privatni bankomat, kad iz države izvuče više od 20 milijardi dolara samo na ime ugovora u Iraku i zatim svoju zahvalnost američkim poreznim obveznicima izrazi seleći upravu kompanije u Dubai (uz sve porezne i zakonske povlastice), onda Chávezove izravne subvencije običnim ljudima djeluju daleko manje radikalno.

Ipak, najznačajnija zaštita kojom se Latinska Amerika brani od budućih šokova (stoga i od doktrine šoka) izvire iz sve veće neovisnosti kontinenta od vašingtonskih financijskih institucija — što je posljedica veće integracije regionalnih vlada. Bolivijska Alternativa za Amerike (ALBA) jest južnoamerički odgovor na Zonu slobodne trgovine Sjeverne i Južne Amerike — sad već pokojni korporatistički san o zoni slobodne trgovine koja bi se protezala od Aljaske do Ognjene zemlje. Iako se ALBA nalazi u početnim fazama, Emir Sader, sociolog koji prebiva u Brazilu, opisuje njezine mogućnosti kao »savršen primjer istinski poštene trgovine — svaka država pribavlja ono za što je najbolje prilagođena, zauzvrat dobiva ono što joj je najpotrebnije, neovisno o kretanjima cijena na svjetskom tržištu«.[29] Tako Bolivija daje plin pod stabilnim i niskim cijenama, Venezuela nudi siromašnijim državama velikim dijelom subvencioniranu naftu, kao i svoje znanje u iskorištavanju ležišta; Kuba šalje tisuće liječnika koji besplatno pružaju zdravstvenu skrb diljem kontinenta i istovremeno obučava strane studente na svojim medicinskim fakultetima. U velikoj mjeri drugačiji model od one akademske razmjene koja se sredinom pedesetih rodila na Čikaškome sveučilištu, kad se latinoameričke studente poučavalo samo jednoj, krutoj ideologiji, i kad ih se slalo kući da je, potpuno uniformno, nametnu cijelom kontinentu. ALBA ima veliku prednost jer je u biti riječ o sustavu trampe, u kojem svaka država za

sebe odlučuje koliko joj vrijedi bilo koja roba ili usluga — umjesto da mešetarima u New Yorku, Londonu ili Chicagu dopušta da im kroji cijene. Takav pristup u velikoj mjeri čini trgovinu otpornijom na nagle fluktuacije cijena koje su latinoameričkom ekonomijom harale u ne toliko davnoj prošlosti. Okružena nemirnim financijskim vodama, Latinska Amerika stvara područje relativne ekonomske »bonace« i predvidljivosti - što se u eri globalizacije smatralo nemogućom misijom.

Kad se neka država suoči s financijskim manjkom, ta pojačana integracija također znači i to da se za spas ne mora obraćati ni MMF-u, ni američkom Ministarstvu financija. To je sretna okolnost jer je, bar za Washington, sudeći po Strategiji nacionalne sigurnosti Sjedinjenih Američkih Država iz 2006., šok doktrina još iznimno živa: »U slučaju krize, MMF svojom reakcijom mora potvrditi odgovornost svake države za njezinu ekonomsku politiku«, stoji u tom dokumentu. »MMF će ojačati tržišne institucije i tržišnu disciplinu financijskoga odlučivanja.« Takav vid »tržišne discipline« moguće je nametnuti samo ako vlade zamole Washington za pomoć - kao što je Stanley Fischer objašnjavao usred azijske financijske krize, MMF može pomoći samo ako ga se zamoli, »ali kad država ostane bez novca, onda nema previše izbora«.[30] Zahvaljujući visokim cijenama nafte, Venezuela se pokazala kao veliki zajmodavac drugim državama u razvoju, omogućujući im tako da izbjegnu odlazak u Washington.

Posljedice su dramatične. Brazil, toliko dugo okovan svojim divovskim dugom prema Washingtonu, odbija sklopiti novi sporazum s MMF-om. Nikaragva pregovara o izlasku iz Fonda. Venezuela se povukla i iz MMF-a i iz Svjetske banke, a taj primjer slijedi čak i Argentina, nekadašnji vašingtonski »uzorni učenik«. U svom govoru o stanju nacije, 2007. godine predsjednik Nestor Kirchner izjavio je da su mu argentinski strani kreditori rekli: »'Morate sklopiti sporazum s Međunarodnim fondom da otplatite dug.' Odvratio sam: 'Gospodo, mi smo suverena država. Želimo otplatiti dug, ali nema šanse da ponovno sklapamo sporazum s MMF-om'.« Posljedično tome, MMF, u osamdesetima i devedesetima vrhunaravno moćan na tom kontinentu, nije više nikakva sila. Godine 2005. Latinska Amerika otplatila je 80 posto ukupnog zajmovnog portfelja MMF-u; godine 2007., kontinent je u MMF-u bio nazočan samo 1 posto — more promjena u samo dvije godine. »Postoji život nakon MMF-a«, izjavio je Kirchner. »I baš je dobar.«[31]

Ta preobrazba nadilazi područje Latinske Amerike. Tijekom samo tri godine, količina MMF-ovih zajmova pala je s 81 milijarde na samo 11,8 milijardi dolara, od kojih gotovo sve ide Turskoj. MMF, gubavac u brojnim

državama u kojima se prema krizama odnosio kao prema mogućnostima za zaradu, polako počinje nestajati. I Svjetska banka suočava se s jednako mračnom perspektivom. U travnju 2007. ekvadorski predsjednik Rafael Correa, otkrio je da je suspendirao sve zajmove Banke i da je njezina predstavnika u Ekvadoru proglasio nepoželjnom osobom — nesvakidašnji potez. Dvije godine ranije, objašnjava Correa, Svjetska banka poslužila se zajmom od 100 milijuna dolara da spriječi donošenje ekonomskog zakona sukladno kojem bi se zarada od nafte raspodijelila siromašnom stanovništvu. »Ekvador je suverena država i nećemo trpjeti ucjene međunarodne birokracije«, rekao je. Istovremeno je Evo Morales najavio da će Bolivija napustiti arbitražni sud Svjetske banke, tijelo koje multinacionalnim korporacijama omogućuje da tuže nacionalne vlade zbog uvođenja mjera koje su im nanijele gubitak. »Mislim da vlade Latinske Amerike, kao ni svijet, nisu dobile nijednu parnicu. Kompanije uvijek pobijede«, rekao je Morales. Kad je Paul Wolfowitz morao objaviti svoje povlačenje s položaja predsjednika Svjetske banke u svibnju 2007., bilo je jasno da ta institucija mora povući očajničke poteze kako bi se izvukla iz duboke krize vjerodostojnosti. Usred afere s Wolfowitzom *The Financial Times* je objavio da sada menadžeri Svjetske banke »izazivaju salve smijeha« kad zemljama u razvoju ponude savjete.[32] Tome valja pridodati slom pregovora Svjetske trgovinske organizacije 2006. godine (nakon toga uslijedili su proglasi »globalizacija je mrtva«), tako da su te tri institucije, koje su ideologiju Čikaške škole nametale pod krinkom ekonomske neizbježnosti, došle na rub izumiranja.

Zvuči potpuno razumno tvrdnja da se pobuna protiv neoliberalizma u njegovoj najnaprednijoj fazi nalazi upravo u Latinskoj Americi — kao stanovnici prvog laboratorija šoka, Latinoamerikanci su imali najviše vremena za oporavak. Godine uličnih prosvjeda stvorile su nove političke skupine koje, iako nedovoljno snažne da preuzmu vlast na razini države, imaju moć otpočeti preobrazbe ustroja državne moći. To su znakovi da su i ostali laboratoriji šoka krenuli istim putom. U Južnoafričkoj Republici 2005. i 2006. bile su godine kad su odavno zaboravljena geta konačno (i odlučno) prekinula stranačku odanost ANC-u i počela prosvjedovati zbog pogaženih obećanja Povelje slobode. Strani novinari izvještavali su da se takvi nemiri nisu vidjeli još od vremena kad su zajednice ustale protiv aparthejda. Ipak, najveća promjena raspoloženja zbiva se u Kini. Mnogo se godina uspijevalo slikama sirovog terora s trga Tiananmen gušiti narodni gnjev izazvan gaženjem radničkih prava i sve većim siromaštvom sela. Gotovo. Službeni državni izvori navode da je 2005. godine došlo do zapanjujućih osamdeset sedam tisuća većih prosvjeda u Kini — u kojima je

sudjelovalo više od 4 milijuna radnika i seljaka.[33*] Val kineskih aktivista još od 1989. godine suočava se s krajnjim mjerama državne represije, ali je ta ustrajnost polučila neke konkretne uspjehe — nova velika ulaganja u ruralni sektor, bolja zdravstvena zaštita, obećanja o ukidanju školarina. I Kina se pomalo oporavlja od šoka.

Svaka strategija koja se temelji na iskorištavanju prilika što ih stvara traumatski šok velikim se dijelom oslanja na element iznenađenja. Stanje šoka, po definiciji, jest trenutak nastanka jaza između brzog razvoja događaja i postojećih podataka koji ih objašnjavaju. Pokojni francuski teoretičar Jean Baudrillard opisuje terorističke napade kao »pretjeranu stvarnost« — u tom smislu, napadi 11. rujna u Sjevernoj Americi bili su, bar isprva, čist događaj, sirova stvarnost, neprerađena priča, narativa ili bilo što sposobno da premosti jaz između stvarnosti i poimanja.[34] Bez povijesti (priče), kakvima smo se većinom zatekli nakon 11. rujna, iznimno smo ranjivi na one koji su spremni iskoristiti takav kaos za vlastiti probitak. Čim otkrijemo novu narativu koja nudi uvid u takva potresna zbivanja, vraća nam se orijentacija i svijet ponovno počinje dobivati svoj smisao.

Zatvorski istražitelji koji se često služe šokom i regresijom dobro poznaju taj proces. To je razlog zašto CIA-ini priručnici naglašavaju važnost odvajanja pritvorenika od bilo čega što bi im pomoglo stvoriti novu narativu — vlastitih osjetilnih podražaja, drugih zatvorenika, pa čak i komunikacije s čuvarima. »Zatvorenike treba odmah razdvojiti«, stoji u priručniku iz 1983. »Izolacija, jednako fizička kao i psihološka, mora se održavati od trenutka uhićenja.«[35] Istražitelji znaju da će zatvorenik progovoriti. Kad se to dogodi, lovci gube prednost. I dalje mogu nanositi tjelesni bol, ali su izgubili ono najučinkovitije psihološko sredstvo kojim manipuliraju i »lome« zatvorenike — zbunjenost, dezorijentaciju i iznenađenje. Bez tih čimbenika šok ne postoji.

Isto vrijedi i za šire društvene skupine. Kad se, konačno, mehanika doktrine šoka pojmi korjenito i kolektivno, onda je zajednice daleko teže iznenaditi ili zbuniti— postaju otporne na šokove. Iznimno nasilan vid kapitalizma katastrofe koji prevladava nakon 11. rujna nastao je djelomično zbog toga što su slabiji šokovi — dužničke krize, valutni slomovi, prijetnja da će se zaostati »u povijesti« — već izgubili velik dio svoje moći, najvećim dijelom zbog pretjeranog korištenja. Čak ni danas kataklizmični šokovi rata i prirodnih katastrofa ne izazivaju uvijek razinu dezorijentacije

* »Četiri milijuna radnika!«, uskliknula je skupina američkih laburističkih pisaca. »U Sjedinjenim Državama slavili smo rođenje novog globalnog socijalnog pokreta kad se 60 000 ljudi pojavilo na 'Bici za Seattle' 1999.«

potrebnu za nametanje neželjene ekonomske šok-terapije. U svijetu živi previše ljudi koji posjeduju izravno iskustvo doktrine šoka — znaju kako djeluje, razgovarali su s drugim zatvorenicima, slali poruke kroz rešetke — nedostaje temeljno važan čimbenik iznenađenja.

Nesvakidašnji je primjer toga reakcija milijuna Libanonaca na pokušaj internacionalnih zajmodavaca da, kao uvjet pomoći za obnovu nakon izraelskih napada 2006. godine, nametnu »reformu slobodnog tržišta«. Po svim pravilima, plan je trebao uspjeti — državi su sredstva bila očajnički potrebna. Čak i prije rata Libanon je bio jedna od najzaduženijih država svijeta — a novi gubici uzrokovani napadima na ceste, mostove i aerodromske piste procjenjivali su se na 9 milijardi dolara. Kad su se u siječnju 2007. godine u Parizu okupili delegati iz trideset bogatih država da dogovore 7,6 milijuna dolara vrijednu pomoć u zajmovima, prirodno su pretpostavljali da će libanonska vlada prihvatiti sve uvjete zajma. A oni su bili već uobičajeni — privatizacija telefonije i električne mreže, povećanje cijena goriva, rezanje javne potrošnje i povećanje već ionako upitnog poreza na maloprodaju. Kamal Hamdan, libanonski ekonomist, procijenio je da bi, posljedično tome, »rashodi domaćinstava porasli 15 posto, zbog povećanih poreza i prilagođenih cijena« — klasična kazna mirom. Što se tiče same obnove, poslove bi, naravno, preuzeli divovi kapitalizma katastrofe — bez ikakve obveze da sklapaju ugovore ili unajmljuju lokalne tvrtke.[36]

Američku državnu tajnicu Condoleezzu Rice upitali su smatra li da takvi sveobuhvatni zahtjevi predstavljaju miješanje stranih država u libanonsku unutarnju politiku. Odgovorila je: »Libanon je demokracija. Uzimajući u obzir tu tvrdnju, Libanon sam poduzima neke važne ekonomske reforme, kritične za provedbu tog programa.« Fouad Siniora, libanonski premijer, olako je uz podršku Zapada prihvatio uvjete, slegnuo ramenima i izjavio da »Libanon nije izmislio privatizaciju«. Da bi još jednom dokazao spremnost na suradnju, unajmio je kompaniju Booz Allen Hamilton, diva povezanog s Bushem i specijaliziranog za nadzor, da ugovori privatizaciju libanonskih telekomunikacija.[37]

No, mnogi Libanonci bili su daleko manje spremni na suradnju. Unatoč činjenici da su gotovo svi ostali bez domova, tisuće su sudjelovale u općem štrajku koji je organizirala koalicija sindikata i političkih stranaka, među njima i islamistička stranka Hezbollah. Prosvjednici su tvrdili da se, ako je cijena odobravanja sredstava za obnovu povišenje troškova života stanovništva poharanog ratom, takvo nešto teško može nazvati pomoći. Dok je Siniora smirivao donatore po Parizu, štrajkovi i zapreke na cestama u potpunosti su blokirale zemlju — bio je to prvi nacionalni ustanak okrenut isključivo protiv

poslijeratnog kapitalizma katastrofe. Demonstranti su također upriličili prosvjed sjedenjem koji je trajao dva mjeseca, i središte Bejruta pretvorilo se u spoj između grada šatora i uličnoga karnevala. Većina izvjestitelja je te događaje opisivala kao Hezbollahovo pokazivanje snage, ali je šef bliskoistočne redakcije njujorškog izdanja *Newsdaya,* Mohamad Bazzi rekao da takvo tumačenje previda istinsko značenje prosvjeda: »Najsnažniji pokretač većine onih koji su se ulogorili u gradskom središtu nisu ni Iran ni Sirija, niti trvenja sunita i šijita. Libanonske šijite već desetljećima progoni ekonomska nejednakost. Ovo je pobuna siromašnih i radničke klase.«[38]

Samo poprište prosvjeda bilo je najrječitije objašnjenje razloga zašto se Libanon pokazao toliko otpornim na šok. Prosvjed se dijelom zbivao u dijelu gradskog središta koje stanovnici nazivaju Solidere, po privatnoj građevinskoj tvrtki koja je izgradila i koja posjeduje gotovo sve u tom okrugu. Solidere je posljedica posljednjeg libanonskog pokušaja obnove. Početkom devedesetih godina, nakon petnaest godina građanskoga rata, zemlja je ležala u ruševinama, država je grcala u dugovima, bez novca za obnovu. Biznismen-milijarder (kasnije i premijer) Rafiq Hariri iznio je prijedlog — predajte pravo vlasništva nad cijelim gradskim središtem meni i mojoj novoj tvrtki za nekretnine Solidere koja će ga preobraziti u »bliskoistočni Singapur«. Hariri, koji je 2005. poginuo u eksploziji podmetnute bombe, sravnio je gotovo sve postojeće zgrade i grad pretvorio u pusto zemljište. Drevne *sukove* zamijenile su marine, luksuzni apartmani (neki opremljeni čak i dizalima za limuzine) i blistavi trgovački centri.[39] Solidere posjeduje gotovo sve u poslovnoj četvrti - zgrade, trgove, službu sigurnosti.

Vanjskom svijetu Solidere je sjajan simbol libanonskog poslijeratnog oporavka, ali je mnogim Libanoncima oduvijek bio neka vrsta hologrami. Izvan granica te ultramoderne jezgre u središtu, najvećem je dijelu Bejruta nedostajala osnovna infrastruktura — od električne struje do javnog prijevoza, a na mnogim zgradama i dalje su zjapile rupe od metaka koje se nitko nije potrudio pokrpati po završetku rata. Upravo je u tim zanemarenim getima, koja okružuju blistavo središte, Hezbollah stvorio svoju lojalnu bazu, dijelio generatore i primopredajnike, organizirao čišćenje otpada i štitio stanovnike — i tako postao toliko ozloglašena »država u državi«. Kad bi stanovnici ruševnih predgrađa zašli u Solidere, često bi ih izbacivali Haririjevi privatni čuvari koji su svojom nazočnošću plašili turiste.

Raida Hatoum, bejrutska aktivistica koja se bori za socijalnu pravdu, rekla mi je da su, kad je Solidere započeo obnovu, »ljudi bili neizmjerno sretni što je rat završio i što se ulice obnavljaju. Kad smo shvatili da je netko prodao naše ulice, da su one privatne, bilo je prekasno. Nismo znali da

je riječ o zajmu koji ćemo kasnije morati vraćati«. Takvo grubo buđenje i otkriće da su oni najugroženiji povrh svega na pleća dobili i breme računa za obnovu koja pogoduje malobrojnoj eliti, Libanonce je pretvorila u stručnjake za mehaniku kapitalizma katastrofe. Upravo to iskustvo pomoglo je Libanonu da se orijentira i organizira nakon rata 2006. Odlučivši masovne prosvjede održati usred Soliderea, gdje su se palestinske izbjeglice utaborile ispred Virginove robne kuće i jednog otmjenog kafića (»Da tamo pojedem sendvič, tjedan dana ne bih imao ni prebijene pare«, primijetio je jedan prosvjednik.) prosvjednici su slali jasnu poruku. Nisu željeli još jednu Solidereovu obnovu i nova, ruševna predgrađa — utvrđene zelene zone i podivljale crvene zone — nego obnovu cijele zemlje. »Kako još možemo trpjeti vladu koja krade?«, upitao je jedan prosvjednik. »Vladu koja je podigla ovakvo gradsko središte i nabila golem dug? Tko će ga platiti? Ja to moram plaćati, a plaćat će i moj sin poslije mene.«[40]

Libanonski otpor šoku nadišao je prosvjede. Uzražavan je i pomoću dalekosežnih usporednih pokušaja obnove. Samo nekoliko dana nakon prekida vatre, Hezbollahovi odbori po četvrtima posjetili su mnoge oštećene kuće, procijenili štetu i dijelili 12 000 dolara gotovine raseljenim obiteljima, čime su mogli pokriti troškove jednogodišnjeg najma i opreme stana. Nezavisni novinari Ana Nogueira i Saseen Kawzally ovako izvješćuju iz Bejruta: »Što je šest puta veći iznos nego što su preživjeli nakon Katrine primili od FEMA-e.« Štoviše, prava glazba za uši preživjelih iz uragana tek je uslijedila kad je vođa Hezbollaha, šeik Hassan Nasrallah, u televizijskom obraćanju obećao državi: »Nećete ni od koga morati moliti usluge, niti i za što stajati u redovima.« Hezbollahova inačica pomoći nije prolazila kroz filtere vlasti ili nevladinih udruga. Nisu se gradili luksuzni hoteli kao u Kaabulu, ni olimpijski bazeni za policijske instruktore kao u Iraku. Umjesto toga, Hezbollah je učinio ono što je Renuka koja je preživjela tsunami na Šri Lanki rekla da je priželjkivala da to netko učini za njezinu obitelj — da pomoć dostavi ravno u njezine ruke. Hezbollah je u proces obnove uključio i članove zajednice — zapošljavao je tamošnje građevince (radili su u zamjenu za otpadni metal koji su prikupljali), mobilizirao tisuću petsto inženjera i organizirao volonterske skupine. Sva ta pomoć značila je da je, samo tjedan dana nakon što je bombardiranje završilo, obnova već bila u punome jeku.[41]

U američkom tisku takve su se inicijative gotovo posvuda prikazivale kao potkupljivanje ili klijentelizam — Hezbollahov pokušaj kupovanja podrške javnosti nakon što su sami isprovocirali napad od kojeg se država oporavlja (David Frum iznio je tvrdnju da Hezbollah dijeli krivotvorene novčanice).[42]

Hezbollah je, o tome nema rasprave, povezan s politikom jednako kao i s humanitarnim radom, a toliku darežljivost Hezbollahu su omogućila iranska sredstva. Ipak, jednako važan kao i njegova učinkovitost bio je Hezbollahov status lokalne, starosjedilačke organizacije koja se izdigla iz četvrti koje su je obnavljale. Za razliku od stranih korporacijskih agencija za obnovu čije su birokracije svoje planove nametale pomoću uvezenog menadžmenta, privatnih čuvara i tumača, Hezbollah je mogao djelovati brzo jer je poznavao sve uličice i svaki primopredajnik, jednako kao što je poznavao sve kojima se posao može povjeriti. Ako su Libanonci bili zahvalni zbog takva ishoda, zahvalnost su osjećali i zato što su poznavali alternativu. A ona se zvala Solidere.

Na šok se ne reagira samo i jedino regresijom. Ponekad, kad smo suočeni s krizom, odrastamo jako brzo. Takav poticaj jasno se pokazao u Španjolskoj 11. ožujka 2004. kad je u prigradskim vlakovima i po madridskim kolodvorima eksplodiralo deset bombi, pri čemu je poginulo gotovo dvjesto ljudi. Predsjednik José María Aznar odmah se pojavio na televiziji i Španjolcima rekao da su za to krivi baskijski separatisti, i da mu moraju pružiti podršku za rat u Iraku. »Nikakvi pregovori nisu ni mogući ni poželjni s tim ubojicama koji su već bezbroj puta sijali smrt diljem Španjolske. Takvim napadima možemo stati na kraj samo čvrstom rukom«, rekao je.[43]

Španjolci su loše reagirali na taj govor. »I dalje odjekuju Francove riječi«, izjavio je José Antonio Martines Soler, istaknuti madridski novinski urednik kojega je progonio Francov režim. »U svakom činu, svakoj gesti, svakom svojom rečenicom, Aznar je narodu poručio da je u pravu, da posjeduje pravo vlasništva na istinu i da su neprijatelji svi oni koji se ne slažu s njim«.[44] Drugim riječima, iste one značajke koje Amerikanci poistovjećuju sa »snažnim vodstvom« svog predsjednika nakon 11. rujna, u Španjolskoj se smatralo prijetećim vjesnicima ponovnog uspona fašizma. Državu su za tri dana čekali nacionalni izbori i birači su, sjećajući se vremena kad je strah upravljao politikom, potukli Aznara i odlučili se za stranku koja će vojsku povući iz Iraka. Kao i u Libanonu, kolektivno sjećanje na prijašnje šokove Španjolsku je učinilo otpornom na nove.

Svi šok-terapeuti silno žele izbrisati sjećanje. Ewen Cameron čvrsto je vjerovao da svojim pacijentima mora izbrisati um prije nego što ih bude mogao ponovno izgraditi. Američki okupatori u Iraku nisu osjećali potrebu da zaustave pljačke iračkih muzeja i knjižnica, misleći da će im to olakšati posao. No, baš kao i u bivše Cameronove pacijentice Gail Kasner s onom njezinom složenom arhitekturom papira, knjiga i popisa, sjećanja se mogu

obnoviti, moguće je stvoriti novu narativu. Sjećanje, individualno jednako kao i kolektivno, pokazalo se kao najsnažnija obrana od šoka.

Usprkos svim uspješnim pokušajima iskorištavanja tsunamija iz 2004., sjećanje se dokazalo i kao učinkovito oruđe otpora u nekim pogođenim područjima — osobito na Tajlandu. Veliki val sravnio je desetke priobalnih sela, ali za razliku od Šri Lanke, mnoga od njih uspješno su obnovljena tijekom samo nekoliko mjeseci. Razlika nije potekla od vlasti. Tajlandski političari jednako su, kao i svi drugdje, žarko željeli iskoristiti oluju da istjeraju ribare i vlasništvo nad zemljištem predaju velikim odmarališima. No, Tajland se izdvaja time što su seljani sva vladina obećanja primali s velikom dozom sumnje i odbili strpljivo u logorima čekati službeni plan obnove. Umjesto toga, nekoliko tjedana poslije, stotine seljana poduzelo je, kako su to sami nazvali, »nove invazije«. Prošli su pokraj naoružanih stražara koje su plaćali građevinari i s alatom u rukama počeli označavati čestice na kojima su stajale njihove stare kuće. U nekim slučajevima obnova je započela odmah. »Spremna sam život žrtvovati za ovu zemlju, zato što pripada nama«, rekla je Ratree Kongwatmai, kojoj je tsunami odnio gotovo cijelu obitelj.[45]

Najsmioniju »invaziju« izveli su tajlandski starosjedilački ribari, Mokeni, »morski cigani«. Nakon stoljeća obespravljenosti, Mokeni nisu gajili iluzije da će im nekakva dobrohotna vlada pokloniti pošten komad zemlje u zamjenu za njihova priobalna imanja koja im je otela. Tako su se, u dramatičnoj akciji, stanovnici sela Ban Tung Wah, u pokrajini Phang Nga, »okupili i odmarširali kući, gdje su užetom opasali svoje srušeno selo, time simbolički obilježavajući svoje pravo vlasništva«, objašnjava izvješće tajlandske nevladine udruge. »Nakon što se tamo utaborila cijela zajednica, vlastima je bilo teško da ih protjera, osobito zato što su privukli veliku pozornost medija usredotočenih na oporavak nakon tsunamija.« Na kraju su seljani sklopili sporazum s vladom i odrekli se dijela obalnog područja u zamjenu za pravnu sigurnost na ostatku svoje djedovine. Danas je to obnovljeno selo primjer mokenske kulture — u njemu se nalaze muzej, općinska zgrada, škola i tržnica. »Danas dužnosnici iz okruga dolaze u Ban Tung Wah učiti o 'narodnom oporavku od posljedica tsunamija', dok istraživači i studenti hrpimice dolaze tamo, učiti o 'starosjedilačkoj mudrosti'.«[46]

Duž cijele tajlandske obale koju je pogodio tsunami, takav izravan pristup obnovi pretvorio se u pravilo. Ključ uspjeha, kažu vode zajednica, leži u tome da su »stanovnici o pravima na zemlju pregovarali iz pozicije okupatora«; neki su tu praksu nazvali »pregovori rukama«.[47] Preživjeli Tajlanđani također su zahtijevali drugačiji vid pomoći — umjesto da su

se zadovoljili radnicima, tražili su alat kojim će provesti vlastitu obnovu. Deseci tajlandskih studenata arhitekture i njihovi profesori, volontirali su pomažući članovima zajednice projektirati nove kuće i izraditi još bolje i savršenije ribarske brodice. Posljedica toga su zajednice snažnije nego što su bile prije udara. Kuće na stupovima koje su tajlandski seljani podigli u Ban Tung Wahu i Baan Nairaiju prelijepe su i čvrste — pritom su jeftinije, veće i svježije od zagušljivih montažnih kocki koje su im nudili neki strani ugovorni suradnici. Tu filozofiju pojašnjava manifest koji je sastavila tajlandska koalicija Preživjelih iz tsunamija: »Posao obnove trebaju obaviti same lokalne zajednice, i to u najvećoj mogućoj mjeri. Izbaciti vanjske suradnike — neka zajednice preuzmu odgovornost za vlastite nastambe.«[48]

Godinu dana nakon Katrine, u Tajlandu je došlo do povijesnog susreta između vodstva tajlandskih starosjedilaca koji su obnavljali svoje i malene delegacije preživjelih iz New Orleansa. Posjetitelji iz Sjedinjenih Država razgledali su nekoliko obnovljenih tajlandskih sela i ostali zapanjeni brzinom kojom se tamošnji oporavak pretvorio u stvarnost. »U New Orleansu samo čekamo da vlast za nas obavi posao, a vi sve to radite sami«, rekao je Endesha Juakali, koji je u New Orleansu osnovao »selo preživjelih«. »Nakon što se vratimo«, dodao je, »vaš primjer naš je novi cilj.«[49]

Nakon što su se njuorlinski vode zajednice vratili svojim domovima, u gradu je uslijedio istinski val izravnih akcija. Juakali, čija je četvrt i dalje ležala u ruševinama, organizirao je ekipe lokalnih građevinaca i volontera koji su čistili sve poplavom uništene unutrašnjosti kuća u ulici — zatim su prešli na susjednu ulicu. Rekao je da mu je putovanje u područje pogođeno tsunamijem dalo »sjajan uvid... da stanovnici New Orleansa moraju FEMA-u spremiti u zapećak, zajedno s gradskom upravom i državnom vlasti i reći: 'Što možemo učiniti odmah da povratimo naše četvrti usprkos vlasti, a ne zbog nje?'« Još jedna veteranka azijske turneje, Viola Washington, vratila se u svoju njuorlinsku četvrt Gentilly s potpuno novim idejama. Dakle, »razdijelila je plan četvrti, organizirala predstavničke odbore za svaki dio i imenovala vode koji su se sastajali i dogovarali se o svemu što je potrebno za obnovu«. Objasnila je da »sve dok se s vladom natežemo oko novca, ne činimo ništa čime bismo ponovno pronašli sebe«.[50]

U New Orleansu su slijedile nove izravne akcije. U veljači 2007., skupina stanara koji su obitavali u socijalnim stanovima koje je Busheva administracija namjeravala srušiti izvršila je »invaziju« na svoje stare domove i počela se vraćati. Volonteri su im pomagali da raščiste stanove i skupljali novac kojim su nabavljani generatori i solarne ploče. »Moj dom je moja tvrđava i ja je ponovno zauzimam«, objavila je Gloria Williams,

stanovnica četvrti C. J. Peete. Invazija se pretvorila u kvartni tulum na kojem se zatekla i njuorlinska limena glazba.[51] Za slavlje je bilo bezbroj razloga - bar zakratko, ova je zajednica uspjela umaknuti divovskom civilizacijskom buldožeru koji sam sebe naziva obnovom.

Ujedinjavanje svih primjera ljudi koji obnavljaju sami za sebe već je uobičajena tema — sudionici kažu da time obnavljaju više od zgrada, da time liječe sebe. Savršeno točno. Sveopće iskustvo doživljaja teškoga šoka jest osjećaj posvemašnje nemoći — suočivši se sa silama koje izazivaju strahopoštovanje roditelji nisu sposobni spasiti vlastitu djecu, supružnici se razdvajaju, domovi — ta mjesta zaštite — postaju smrtonosne zamke. Najbolji lijek za nemoć jest početi pomagati — imati pravo sudjelovati u oporavku zajednice. »Ponovno otvorenje naše škole znak je da je ovo posebna zajednica, povezana i više nego samim smještajem, čistom duhovnošću, krvnim vezama i željom za povratkom kući«, rekao je zamjenik ravnatelja osnovne škole Dr. Martin Luther King Jr, u njuorlinskoj četvrti Lower Ninth Ward.[52]

Takvi ljudski napori s ciljem obnove predstavljaju antitezu složenog etosa kompleksa kapitalizma katastrofe koji neprekidno traga za praznim pločama i bijelim listovima na kojima će izgraditi svoje model-države. Jednako kao latinoamerička imanja i tvorničke zadruge, ti napori su po prirodi improvizacija, snalaženje s onim što je ostalo i sa zarđalim oruđem koje voda nije otplavila sa sobom, koje nitko nije ukrao ili slomio. Za razliku od maštanja o Ushitu, o apokaliptičnom brisanju koje istinskim vjernicima omogućuje bijeg u vječnost, pokreti obnove lokalnog stanovništva izviru iz postavke da nema bijega iz temeljne kaše koju smo sami stvorili i da je brisanja bilo već i previše - brisanja povijesti, brisanja kulture, brisanja pamćenja. To su pokreti koji se ne trude otpočeti iz temelja, nego iz ničega, iz ruševina koje ih okružuju sa svih strana. Dok korporatistički pohod nastavlja svoj siloviti put u propast, podižući potenciometre šoka da bi slomio sve snažniji otpor s kojim se suočava, ti projekti otkrivaju put između fundamentalizama. Radikalni samo po vlastitoj životnoj praktičnosti, ukorijenjeni u zajednicama u kojima žive, ti muškarci i žene sami sebe smatraju serviserima, uzimaju što nađu i popravljaju, ojačavaju, poboljšavaju, izjednačuju. Najviše od svega, grade oporavljajući se — dok ne udari novi šok.

Bilješke

Uvod

Prazno je lijepo: tri desetljeća brisanja i preobrazavanja svijeta

1 Bud Edney, »Appendix A: Thoughts on Rapid Dominance«, u Harlan K. Ullman and James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance* (Washington, DC: NDU Press Book, 1996), 110.

2 John Harwood, »Washington Wire: A Special Weekly Report from The Wall Street Journal's Capital Bureau«, *Wall Street Journal,* September 9, 2005.

3 Gary Rivlin, »A Mogul Who Would Rebuild New Orleans«, *New York Times,* 29 rujna, 2005.

4 »The Promise of Vouchers«, *Wall Street journal,* 5. prosinca 2005.

5 Ibid.

6 Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* 1962, (reprint Chicago: University of Chicago Press, 1982), 2.

7 Interview with Joe DeRose, United Teachers of New Orleans, 18. rujna 2006.; Michael Kunzelman, »Post-Katrina, Educators, Students Embrace Charter Schools«, Associated Press, 17 travnja 2007.

8 *Steve Ritea, »N.O. Teachers Union Loses Its Force in Storm's Wake«, Times-Picayune (New* Orleans), 6. ožujka 2006.

9 *Susan Saulny, » U. S. Gives Charter Schools a Big Push in New Orleans«, New York Times,* 13. srpnja 2006.; Veronique de Rugy and Kathryn G. Newmark, »Hope after Katrina« *Education Next,* 1. listopada 2006, www.aei.org

10 »Educational Land Grab«, *Rethinking Schools,* Fall 2006.

11 Milton Friedman, *Inflation: Causes and Consequences* (New York: Asia Publishing House, 1963.), 1.

12 Friedman, *Capitalism and Freedom, ix.*

13 Milton Friedman and Rose Friedman, *Tyranny of the Status Quo* (San Diego: Harcourt Brace Jovanovich, 1984.), 3.

14 Milton Friedman and Rose D. Friedman, Two *Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998), 592.

15 Eduardo Galeano, *Days and Nights of Love and War,* prijevod: Judith Brister (New York: Monthly Review Press, 1983), 130.

16 Ullman and Wade, *Shock and Awe, xxviii.*

17 Thomas Crampton, »Iraq Official Warns on Fast Economic Shift«, *International Herald Tribune* (Paris), 14. listopada 2003.

18 Alison Rice, *Post-Tsunami Tourism and Reconstruction: A Second Disaster?* (London: Tourism Concern, October 2005), www.tourismconcern.org.uk

19 Nicholas Powers, »The Ground below Zero«, *Indypendent,* 31. kolovoz 2006., www.indypendent.org

20 Neil King Jr. and Yochi J. Dreazen, »Amid Chaos in Iraq, Tiny Security Firm Found Opportunity«, *Wall Street Journal,* 13. kolovoz 2004.

21 Eric Eckhohn »U.S. Contractor Found Guilty of $3 Million Fraud in Iraq«, *New York Times,* 10. ožujka 2006.

22 Davison L. Budhoo, *Enough Is Enough: Dear Mr. Camdessus... Open Letter of Resignation to the Managing Director of the International Monetary Fund* (New York: New Horizons Press, 1990), 102.

23 Michael Lewis, »The World's Biggest Going-Out-of-Business Sale«, *The New York Times Magazine,* 31. svibnja 1998.

24 Bob Sipchen, »Are Public Schools Worth the Effort?« *Los Angeles Times,* 3. srpnja 2006.

25 Paul Tough, David Frum, William Kristol et al., »A Revolution or Business as Usual?: A Harper's Forum«, *Harper's,* ožujak 1995.

26 Rachel Monahan and Elena Herrero Beaumont, »Big Time Security«, *Forbes,* 3. kolovoz 2006.; Gary Stoller, »Homeland Security Generates Multibillion Dollar Business«, *USA Today,* 10. rujna 2006.

27 Evan Ratliff, »Fear, Inc.«, *Wired,* prosinac 2005.

28 Veronique de Rugy, American Enterprise Institute, »Facts and Figures about Homeland Security Spending«, 14. prosinac 2006, www.aei.org

29 Bryan Bender, »Economists Say Cost of War Could Top *$2* Trillion«, *Boston Globe,* 8. siječnja 2006.

30 Thomas L. Friedman, »Big Mac I«, *New York Times,* 8. prosinca 1996.

31 Steve Quinn. »Halliburton's 3Q Earnings Hit S611M;' Associated Press, 22. listopad 2006.

32 Steven R. Hurst, »October Deadliest Month Ever in Iraq«, Associated Press, 22. studenoga 2006.

33 James Glanz and Floyd Norris, »Report Says Iraq Contractor Is Hiding Data from U.S.«, *New York Times,* 28. listopad 2006.

34 Wency Leung, »Success Through Disaster: B.C.— Made Wood Houses Hold Great Potential for Disaster Relief«, *Vancouver Sun,* 15. svibnja 2006.

35 Joseph B. Treaster, »Earnings for Insurers Are Soaring«, *New York Times,* 14. listopad 2006.

36 Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation,* srpanjl963, 1, 10 1. Cjelovit tekst priručnika dostupan je na adresi: www.gwu.edu/-nsarchiv.

37 Ibid, 66.

38 MaoTse-Tung, »Introducing a Cooperative«, *Peking Review 1,* br. 15 (10. lipnja 1958.): 6.

39 Friedman and Friedman, Two *Lucky People,* 594.

40 Ibid.

41 »The Rising Risk of Recession«, *Time,* 19. prosinac 1969.

42 George Jones, »Thatcher Praises Friedman, Her Freedom Fighter«, *Daily Telegraph* (London), 17. studenoga 2006.; Friedman and Friedman, Two *Lucky People,* 388-89.

43 Francis Fukuyama, »The End of History?« *The National Interest,* ljeto 1989.

44 Justin Fox, »The Curious Capitalist«, *Fortune,* 16. studenoga 2006.; House of Representatives, 109th Congr., 2nd Sess., »H. Res. 1089: Honoring the Life of Milton Friedman«, 6. prosinca 2006.; Jon Ortiz, »State to Honor Friedman«, *Sacramento Bee,* 24. siječnja 2007.; Thomas Sowell, »Freedom Man«, *Wall Street Journal,* 18. studeni 2006.

45 Stephane Courtois et al., *The Black Book of Communism: Crimes, Terror, Repression,* trans. Jonathan Murphy and Mark Kramer (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.), 2.

01. Laboratorij torture: Ewen Cameron, CIA i bjesomučni pokušaji brisanja i preoblikovanja ljudske svijesti

1 Cyril J. C. Kennedy and David Anchcl, »Regressive Electric-Shock in Schizophrenics Refractory to Other Shock Therapies«, *Psychiatric Quarterly* 22, br. 2 (travanj 1948.): 318.

2 Ugo Cerletti, »Electroshock Therapy«, *Journal of Clinical and Experimental Psychopathology and Quarterly Review of Psychiatry and Neurology* 15 (rujan 1954.): 192-93.

3 Judy Foreman, »How CIA Stole Their Minds«, *Boston Globe,* 30. listopad 1998.; Stephen Bindman, »Brainwashing Victims to Get $100,000«, *Gazette* (Montreal), 18. studenoga 1992.

4 Gordon Thomas, *Journey into Madness* (New York: Bantam Books, 1989.), 148.

5 Harvey M. Weinstein, *Psychiatry and the CIA: Victims of Mind Control* (Washington, DC: American Psychiatric Press, 1990.), 92, 99.

6 D. Ewen Cameron, »Psychic Driving«, *American Journal of Psychiatry* 112, br. 7 (1956.): 502-509.

7 D. Ewen Cameron and S. K. Pande, »Treatment of the Chronic Paranoid Schizophrenic Patient«, *Canadian Medical Association Journal* 78 (15. siječnja 1958): 95.

8 Aristotle, »On the Soul, Book III«, in *Aristotle I, Great Books of the Western World, vol.* 8, ed. Mortimer J. Adler, trans. W. D. Ross (Chicago: Encyclopaedia Britannica, 1952), 662.

9 Berton Rouche, »As Empty as Eve«, *The New Yorker,* 9. rujna 1974.

10 D. Ewen Cameron, »Production of Differential Amnesia as a Factor in the Treatment of Schizophrenia«, *Comprehensive Psychiatry I,* br. 1 (1960.): 32-33.

11 D. Ewen Cameron, J. *G.* Lohrenz and K. A. Handcock, »The Depatterning Treatment of Schizophrenia«, *Comprehensive Psychiatry* 3, br. 2 (1962.): 67.

12 Cameron, »Psychic Driving«, 503-504.

13 Weinstein, *Psychiatry and the* CIA, 120. FOOTNOTE: Thomas, *Journey into Madness,* 129.

14 »CIA, Memorandum for the Record, Subject: Project ARTICHOKE;' 31. siječnja 1975, www.gwti.edu/-nsarchiv.

15 Alfred W. McCoy, »Cruel Science: CIA Torture & Foreign Policy«, *New England Journal of Public Policy* 19, br. 2 (zima 2005.): 218.

16 Alfred W. McCoy, A *Question of Torture:* CIA *Interrogation, from the Cold War to the War on* Terror (New York: Metropolitan Books, 2006.), 22, 30.

17 Među onima koji su tijekom tog razdoblja uzimali LSD nalazili su se sjevernokorejski ratni zarobljenici, i skupina pacijenata na odvikavanju u klinici Lexington; zatim sedam tisuća američkih vojnika u arsenalu kemijskog naoružanja Edgewood u Marylandu, te zatvorenici u kalifornijskom zatvoru Vacaville. Ibid., 27, 29.

18 »Anonimna rukom pisana bilješka pronađena u arhivima koja dr. Caryla Haskinsa i zapovjednika R. J. Williamsa« identificira kao CIA-ine predstavnike na tom sastanku. David Vienneau, »Ottawa Paid for '50s Brainwashing Experiments, Files Show«, *Toronto Star,* 14. travnja 1986.; »Minutes of June 1, 1951, Canada/US/UK Meeting Re: Communist 'Brainwashing' Techniques during the Korean War«, sastanak u hotelu Ritz-Carlton, u Montrealu, 1. lipnja 1951., str. 5.

19 D. O. Hebb, W. Heron and W. H. Bexton, *Annual Report,* Contract ORB X38, Experimental Studies of Attitude, 1953.

20 *Defense Research Board* Report to Treasury *Board,* 3, kolovoz 1954, skinuta oznaka tajnosti, str. 2.

21 »Distribution of Proceedings of Fourth Symposium, Military Medicine, 1952«, skinuta oznaka tajnosti.

22 Zuhair Kashmeri, »Data Show CIA Monitored Deprivation Experiments«, *Globe and Mail* (Toronto), 18. veljače 1984.

23 Ibid.

24 Hebb, Heron and Bexton, *Annual Report,* ugovor DRB X38, 1-2.

25 Juliet O'Neill, »Brain Washing Tests Assailed by Experts«, *Globe and Mail* (Toronto), 27. studenoga 1986.

26 Weinstein, *Psychiatry and the CIA,* str. 122. Thomas, Journey *into Madness,* str. 103; John D. Marks, *The Search for the Manchurian Candidate: The* CIA *and Mind Control* (New York: Times Books, 1979.), str. 133.

27 R. J. Russell, L. G. M. Page and R. L. Jillett, »Intensified Electroconvulsant Therapy«, *Lancet* (5. prosinca 1953.) str. 1178.

28 Cameron, Lohrenz and Handcock, »The Depatterning Treatment of Schizophrenia« str. 68.

29 Cameron, »Psychic Driving«, 504.

30 Thomas, *Journey into Madness,* 180.

31 D. Ewen Cameron et al., »Sensory Deprivation: Effects upon the Functioning Human in Space Systems«, *Simpozij o psihopatološkim učincima leta u svemir (Symposium on Psychophysiological Aspects of Space Flight),* ur. Bernard E. Flaherty (New York: Columbia University Press, 1961.), str. 231; Cameron, »Psychic Driving«, 504.

32 Marks, *The Search for the Manchurian Candidate,* 138.

33 Cameron and Pande, »Treatment of the Chronic Paranoid Schizophrenic Patient«, str. 92.

34 D. Ewen Cameron, »Production of Differential Amnesia as a Factor in the Treatment of Schizophrenia«, 27.

35 Thomas, *Journey into Madness,* 234.

36 Cameron et al., »Sensory Deprivation«, 226, 232.

37 Lawrence Weschler, A *Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers* (New York: Pantheon Books, 1990.), 125.

38 Interview appeared in the Canadian magazine *Weekend,* citirano u Thomas: *Journey into Madness,* 169.

39 Cameron, »Psychic Driving«, 508.

40 Da bi podržao vlastite tvrdnje, Cameron je citirao drugog istraživača, Normana Rosenzweiga, »Sensory Deprivation«, 229.

41 Weinstein, *Psychiatry and the* CIA, 222.

42 »Project MKUltra, The CIA's Program of Research in Behavioral Modification«, *Joint Hearings Before the Select Committee on Intelligence and the Subcommittee on Health and Scientific Research of the Committee on Human Resources,* United States Senate, 95th Congr., 1st Sess., 3. kolovoza 1977. Citirano u Weinstein: *Psychiatry and the* CIA, 178.

43 Ibid., 143.

44 James LeMoyne, »Testifying to Torture«, *New York Times,* 5. lipnja 1988.

45 Jennifer Harbury, *Truth,* Torture *and the American Way: The History and Consequences of U.S. Involvement in Torture* (Boston: Beacon Press, 2005.), 87.

46 Senate Select Committe on Intelligence, »Transcript of Proceedings before the Select Committee on Intelligence: Honduran Interrogation Manual Hearing«, 16. lipnja 1988 (Box 1 CIA Training Manuals, Folder: Interrogation Manual Hearings, National Security Archives). Citirano u McCoy, A *Question of Torture,* 96.

47 Tim Weiner, »Interrogation, C.I.A. - Style«, *New York Times.* 9. veljače 1997.; Steven M. Kleinman, »KUBARK Counterintelligence Interrogation Review: Observations of an Interrogator«, veljača 2006. u Intelligence Science Board, *Educing Information* (Washington D.C.: National Defense Intelligence College, prosinac 2006.), 96.

48 Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation,* srpanj 1963, str. 1 i 8. Cjelovit tekst priručnika moguće je pronaći u National Security Archives, www.gwu.edu/-nsarchiv.

49 Ibid., 1, 38.

50 Ibid., 1-2.

51 Ibid., 88.

52 Ibid., 90.

53 Central Intelligence Agency, *Human Resource Exploitation Training Manual-1983.* Cjelovit tekst priručnika moguće je pronaći u National Security Archives, www.gwu.edu/-nsarchiv.

54 Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation,* srpanj 1963, 49-50,76-77.

55 Ibid., 41,66.

56 McCoy, A *Question of Torture,* 8.

57 McCoy, »Cruel Science«, 220.

58 Frantz Fanon, A *Dying Colonialism,* trans. Haakon Chevalier (1965., reprint - New York: Grove Press, 1967.), 138.

59 Pierre Messmer, francuski ministar obrane od 1960. do 1969. godine izjavljuje da su Amerikanci pozvali Francuze da obučavaju vojnike u SAD-u. General Paul Aussaresses, najzloglasniji i najbešćutniji francuski stručnjak za torturu odlazi u Fort Bragg i američke vojnike poučava tehnikama «hvatanja, ispitivanja i torture». *Death Squadrons: The French School,* dokumentarni film, redateljica: Marie-Monique Robin (Ideale Audience, 2003.).

60 McCoy: A *Question of Torture,* 65.

61 Dianna Ortiz: *The Blindfold's Eyes* (New York: Orbis Books, 2002.), 32.

62 Harbury: *Truth, Torture and the American Way.*

63 United Nations, *Geneva Convention Relative to the Treatment of Prisoners of* War, Prihvaćeno 12. kolovoza 1949., www.ohchr.org; *Uniform Code of Military Justice,* pod-poglavlje 10: Punitive Articles, odjeljak 893, članak 93., www.au.af.mil.

64 Central Intelligence Agency, *Kubark Counterintelligence Interrogation,* 2; Central Intelligence Agency, *Human Resource Exploitation Training Manual-1983.*

65 Craig Gilbert, »War Will Be Stealthy« *Milwaukee Journal Sentinel,* 17. rujna 2001.; Garry Wills, *Reagan's America: Innocents at Home* (New York: Doubleday, 1987.), 378.

66 Katharine Q. Seelye, »A Nation Challenged«, *New* York *Times,* 29. ožujka 2002.; Alberto R. Gonzales, *Memorandum for the President,* 25. siječnja 2002., www.nsbc.msn.com

67 Jerald Phifer, »Subject: Request for Approval of Counter-Resistance Strategies«, *Memorandum for Commander, Joint Task Force* 170, 11. listopada 2002. Skinuta oznaka tajnosti, www.npr.org

68 U.S. Department of Justice, Office of Legal Counsel, Office of the Assistant Attorney General, *Memorandum for Alberto R. Gonzales, Counsel to the President,* 1. kolovoza 2002, www.washingtonpost.com

69 Kleinman, *»KUBARK Counterintelligence Interrogation Review«* 95.

70 Dan Eggen, »Padilla Case Raises Questions about Anti-Terror Tactics«, *Washington Post,* 19. studenoga 2006.

71 Curt Anderson, »Lawyers Show Images of Padilla in Chains«, Associated Press, 4. prosinac 2006.; John Grant, »Why Did They Torture Jose Padilla«, *Philadelphia Daily News,* 12. prosinac 2006.

72 AAP, »US Handling of Hicks Poor: PM«, *Sydney Morning Herald,* 6. veljače 2007.

73 Shafiq Rasul, Asif Iqbal and Rhuhel Ahmed, *Composite Statement: Detention in Afghanistan and Guantanamo Bay* (New York: Center for Constitutional Rights, 26. srpnja 2004.), 95, www.ccr-nv.org

74 Adam Zagorin and Michael Duffy, »Inside the Interrogation of Detainee 063«, *Time,* 20. lipnja 2005.

75 James Yee and Aimee Molloy, *For God and Country: Faith and Patriotism under Fire* (New York: Public Affairs, 2005), 101-102; Tim Golden and Margot Williams, »Hunger Strike Breaks Out at Guantanamo«, New *York Times,* 8. travnja 2007.

76 Craig Whitlock, »In Letter, Radical Cleric Details CIA Abduction, Egyptian Torture«, *Washington Post,* 10. studenoga 2006.

77 Ibid.

78 Amnesty International, »Italy, Abu Omar: Italian Authorities Must Cooperate Fully with All Investigations«, Public Statement, 16. studenoga 2006, www.amnesty.org

79 Jumah al-Dossari, »Days of Adverse Hardship in U.S. Detention Camps—Testimony of Guantanamo Detainee Jumah al-Dossari«, Amnesty International, 16. prosinca 2005.

80 Mark Landler and Souad Mekhennet, »Freed German Detainee Questions His Country's Role«, *New* York *Times,* 4. studenoga 2006.

81 A. E. Schwartzman and P. E. Termansen, »Intensive Electroconvulsive Iherapy: A Follow-Up Study«, *Canadian Psychiatric Association Journal* 12, br. 2 (1967.): 217.

82. Erik Eckhohn, »Winning Hearts of Iraqis with a Sewage Pipeline«, *New* York *Times,* 5. rujna 2004.

02. Drugi doktor šoka: Milton Friedman i potraga za laboratorijem slobodnih ruku

1 Arnold C. Harberger, »Letter to a Younger Generation«. *Journal of Applied Economics* 1, br. 1 (1998.): 2.

2 Katherine Anderson and Thomas Skinner, »The Power of Choice: The Life and Times of Milton Friedman«, emitirano na mreži PBS 29. siječnja 2007.

3 Jonathan Peterson, »Milton Friedman, 1912-2006«, *Los Angeles Times,* 17. studenoga 2006.

4 Frank H. Knight, »The Newer Economics and the Control of Economic Activity«, *Journal of Political Economy* 40, br. 4 (kolovoz 1932.) 455.

5 Daniel Bell, »Models and Reality in Economic Discourse«, *The Crisis in Economic Theory,* eds. Daniel Bell and Irving Kristol (New York: Basic Books, 1981.), 57-58.

6 Milton Friedman and Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998.), 24.

7 Larry Kudlow, »The Hand of Friedman«, 16. studenoga 2006, www.nationalreview.com

8 Friedman and Friedman, *Two Lucky People,* 21.

9 Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (1962., reprint: University of Chicago Press, 1982.), 15.

10 Don Patinkin, *Essays on and in the Chicago Tradition* (Durham, NC: Duke University Press, 1981.), 4.

11 Friedrich A. Hayek, *The Road to Serfdom* (Chicago: University of Chicago Press, 1944.).

12 Intervju s Arnoldom Harbergerom 3. listopada 2000, za televizijsku seriju *Commanding Heights: The Battle* for *the World Economy* (PBS), cjelokupan tekst intervjua može se pronaći na: www.pbs.org

13 John Maynard Keynes, *The End of Laissez-Faire* (London: L & Virginia Woolf, 1926.)

14 John Maynard Keynes, »From Keynes to Roosevelt: Our Recovery Plan Assayed«, *New York Times,* 31. prosinca 1933.

15 John Kenneth Galbraith, *The Great Crash of* 1929 (1954. reprint - New York: Avon, 1979.), 168.

16 John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (1919., reprint - Westminster, UK: Labour Research Department, 1920.), 251.

17 Friedman i Friedman, *Two Lucky People,* 594.

18 Stephen Kinzer, *All the Shah's Men:* An *American Coup and the Roots of Middle East* Terror (Hoboken, NJ:John Wiley & Sons, 2003.), 153-54; Stephen Kinzer, *Overthrow: America's Century of Regime Change from Hawaii to Iraq* (New York: Times Books, 2006.), 4.

19 *El Impartial,* March 16, 1951, navedeno u Stephen C. Schlesinger, Stephen Kinzer and John H. Coatsworth, *Bitter Fruit: The Story of the American Coup in Guatemala* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 1999.), 52.

20 Patterson je argentinske i brazilske ekonomiste opisao kao «crvene» u intervjuu s Juanom Gabrielom Valdesom. O potrebi «promjene formacije ljudi» govorio je američkom veleposlaniku u Čileu, Willardu Beaulacu. Juan Gabriel Valdes, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995.), 110-13.

21 Ibid., 89.

22 Navod potječe od Josepha Grunwalda, ekonomista sa Sveučilišta Colubia koji je u to vrijeme predavao na Državnom sveučilištu u Čileu. Valdes, *Pinochet's Economists,* 135.

23 Harberger, »Letter to a Younger Generation«, 2.

24 Andre Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile: Monetarist Theory Versus Humanity* (Nottingham, UK: Spokesman Books, 1976.), 7-8.

25 Kenneth W. Clements, »Larry Sjaastad, The Last Chicagoan«, *Journal of International* Money *and Finance* 24 (2005.): 867-69.

26 Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile,* 8.

27 Memorandum Williamu Carmichaelu, od Jamesa W. Trowbridgea, 24. listopad 1984, str. 4, navedeno u: Valdes, *Pinochet's Economists,* 194.

28 Ibid., 206.

29 Godine 1963. sam je de Castro napustio Santiago da bi nastavio studije na Čikaškome sveučilištu. Rektor postaje 1965. Valdes, *Pinochet's Economists,* 140, 165.

30 Ibid., 159. Citat potječe od Ernesta Fontainea, čikaškog diplomca i predavača na Katoličkom sveučilištu u Santiagu.

31 Ibid., 6, 13.

32 Treće izvješće Katoličkom sveučilištu u Santiagu i Upravi za međunarodnu suradnju, kolovoz 1957., potpisao Gregg Lewis, Čikaško sveučilište, str. 3, navod u: Valdes, *Pinochet's Economists,* 132.

33 Intervju s Ricardom Lagosom 19. siječnja 2002., za *Commanding Heights: The Battle for the World Economy,* www.pbs.org

34 Friedman and Friedman, *Two Lucky People,* 388.

35 Central Intelligence Agency, *Notes on Meeting with the President on Chile,* September 15, 1970, skinuta oznaka tajnosti, www.gwu.edu/-nsarchiv.

36 »The Last Dope from Chile«, memorandum s potpisom »Al H.«, nadnevak: Santiago, 7. rujna 1970., navedeno u: Valdes, *Pinochet's Economists,* 242-43.

37 Sue Branford and Bernardo Kucinski, *Debt Squads: The U.S., the Banks, and Latin America* (London: Zed Books, 1988.), 40, 5 1 - 5 2.

38 Subcommittee on Multinational Corporations, »The International Telephone and Telegraph Company and Chile, 1970-71«, *Report to the Committee on Foreign Relations United States Senate by the Subcommittee* on *Multinational Corporations,* 21. lipnja 1973, str. 13.

39 Ibid., 15.

40 Francisco Letelier, intervju, *Democracy Now!* 21. rujna 2006.

41 Subcommittee on Multinational Corporations, »The International Telephone and Telegraph Company and Chile, 1970-71«, 4, 18.

42 Ibid., 11, 15.

43 Ibid., 17.

44 Nadbiskupija Sao Paula, *Torture in Brazil:* A *Shocking Report On the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments,* 1964-1979, ur. Joan Dassin, prijevod: Jaime Wright (Austin: University of Texas Press, 1986.), 53.

45 William Blum, *Killing Hope: U.S. Military and* CIA *Interventions Since WWII* (Monroe, ME: Common Courage Press, 1995.), 195; »Times Diary: Liquidating Sukarno«, *Times* (London), 8. kolovoza 1986.

46 Kathy Kadane, »U.S. Officials' Lists Aided Indonesian Bloodbath in '60s«, *Washington Post,* 21. svibnja 1990.

47 Kadane je prva objavila izvješće o popisima koji se temelje na snimljenim intervjuima s najvišim američkim dužnosnicima koji su u to vrijeme radili u Indoneziji. Intervjui su objavljeni u *Washington Postu.* Podaci o radio-uređajima i oružju pojavljuju se u pismu uredniku koje je napisala Kadane - *The New York Review of* Books, 10. travnja 1997. - i temelji se na istim razgovorima. Transkripti intervjua nalaze se u National Security Archive in Washington, DC. Kadane, »U.S. Officials' Lists Aided Indonesian Bloodbath in '60s«.

48 John Hughes, *Indonesian Upheaval* (New York: David McKay Company, Inc., 1967.), 132.,

49 Najčešće se koristi brojka od pola milijuna ljudi - koristi je i *The Wasthington Post* 1966. godine. Britanski veleposlanik u Indoneziji broj žrtava procjenjuje na 400 000, ali izvješćuje da švedski veleposlanik, koji je obavio dodatna istraživanja, tu brojku smatra «velikim potcjenjivanjem». Neki navode čak i milijun, iako CIA u svojem izvješću iz 1968. godine tvrdi da je ubijeno 250 000, pritom događaje naziva «jednim od najgorih masovnih ubojstava u 20. stoljeću«. »Silent Settlement«, *Time,* 17. prosinca 1965.; John Pilger, *The* New *Rulers of the World* (London: Verso, 2002.), 34; Kadane, »U.S. Officials' Lists Aided Indonesian Bloodbath in '60s«.

50 »Silent Settlement«.

51 David Ransom, »Ford Country: Building an Elite for Indonesia«, *The Trojan Horse:* A *Radical Look at Foreign Aid,* ed. Steve Weissman (Palo Alto, CA: Ramparts Press, 1975.), 99.

52 Fusnota: Ibid., 100.

53 Robert Lubar, »Indonesia's Potholed Road Back«, *Fortune,* 1. lipnja 1968.

54 Goenawan Mohamad, *Celebrating Indonesia: Fifty Years with the Ford Foundation* 1953-2003 (Jakarta: Ford Foundation, 2003.). 59.

55 U izvorniku autor generalovo ime navodi kao Soeharto - promijenila sam ga u uobičajenu transkripciju. Mohammad Sadli, »Recollections of My Career«, *Bulletin of Indonesian Economic Studies* 29, br. 1 (travanj 1993.): str. 40.

56 Diplomci Fordovog programa zauzeli su sljedeće položaje: ministar financija, ministar trgovine, ravnatelj Nacionalnog odbora za planiranje, potpredsjednik Nacionalnog odbora za planiranje, glavni tajnik Odbora za istraživanje trgovine i marketinga, predsjednik Tehničke skupine za strana ulaganja, glavni tajnik industrije i veleposlanik u Washingtonu. Ransom, »Ford Country«, 110.

57 Richard Nixon, »Asia After Vietnam«, *Foreign Affairs* 46, br. I (October 1967): 111. Fusnota: Arnold C. Harberger, *Curriculum Vitae,* November 2003, www.econ.ucla. edu.

58 Pilger, *The New Rulers of the World,* 36-37.

59 CIA, »Secret Cable from Headquarters (Blueprint for Fomenting a Coup Climate), 27. rujna 1970«, u Peter Kornbluh, *The Pinochet File:* A *Declassified Dossier on Atrocity and Accountability* (New York: New Press, 2003.), 49-56.

60 Valdes, *Pinochet's Economists,* 251.

61 Ibid., 248-49.

62 Ibid., 250.

63 Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, United States Senate, *Covert Action in Chile 1963-1975* (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 18. prosinca 1975.), 30.

64 Ibid., 40.

65 Eduardo Silva, *The State and Capital in Chile: Business Elites, Technocrats, and Market Economics* (Boulder, CO: Westview Press, 1996.), 74.

66 Orlando Letelier, »The Chicago Boys in Chile: Economic Freedom's Awful Toll«, *The Nation,* 28. kolovoza 1976.

03. Stanja šoka: Krvavo rođenje kontrarevolucije

1 Niccolo Machiavelli, *Vladar,* prijevod: W. K. Marriott (Toronto: Alfred A. Knopf, 1992.), 42.

2 Milton Friedman and Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998.), 592.

3 *Batalla de Chile* (dokumentarna serija u tri nastavka) izvorna produkcija 1975.-79. (New York: First Run/Icarus Films, 1993.)

4 John Dinges, *Assassination on Embassy* Row (New York: Pantheon Books, 1980.), 64.

5 *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation,* sv. 1, prijevod: Phillip E. Berryman (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1993.), 153; Peter Kornbluh, *The Pinochet File:* A *Declassified Dossier on Atrocity and Accountability* (New York: New Press, 2003.), 153-54.

6 Kornbluh, *The Pinochet File,* 155-56.

7 Te brojke su upitne budući da je vojna vlast bila i predobro poznata po prikrivanju i nijekanju zločina. Jonathan Kandell, »Augusto Pinochet, 91, Dictator Who Ruled by Terror in Chile, Dies«, *New York Times,* 11. prosinca 2006.; *Chile Since Independence,* ed. Leslie Bethell (New York: Cambridge University Press, 1993.), 178; Rupert Cornwell, »The General Willing to Kill His People to Win the Battle against Communism«, *Independent* (London), 11. prosinca 2006.

8 Juan Gabriel Valdes, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995.), 252.

9 Pamela Constable and Arturo Valenzuela, A *Nation of Enemies: Chile Under Pinochet* (New York: W. W. Norton & Company, 1991.), 187.

10 Robert Harvey, »Chile's Counter-Revolution: The Fight Goes On«, *The Economist,* 2. veljače 1980.

11 Jose Pińera, »How the Power of Ideas Can Transform a Country«, www.josepinera.com

12 Constable and Valenzuela, A *Nation of Enemies,* 74-75.

13 Ibid., 69.

14 Valdes, *Pinochet's Economists,* 31.

15 Constable and Valenzuela, A *Nation of Enemies,* 70.

16 Jedina Pinochetova trgovinska barijera bila je 10-postotna stopa poreza na uvoz, što se zapravo i ne smatra trgovinskom barijerom nego manjim porezom na uvoz. Andre Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile: Monetarist Theory versus Humanity* (Nottingham, UK: Spokesman Books, 1976.), 81.

17 Riječ je o konzervativnim procjenama. Gunder Frank piše da je tijekom prve godine vladavine hunte inflacija dosegla 508 posto, a da za »osnovne potrepštine« doseže čak i 1000 posto. Godine 1972., posljednje godine Mendeova mandata, inflacija dostiže 163 posto. Constable and Valenzuela, A *Nation of Enemies,* 170; Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile,* 62.

18 *Que Pasa* (Santiago), 16. siječnja 1975., navod u: Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile,* 26.

19 La *Tercera* (Santiago), 9. travnja 1975., navedeno u: Orlando Letelier, »The Chicago Boys in Chile«, *The Nation,* 28. kolovoza 1976.

20 *El Mercurio* (Santiago), 23. ožujka 1976, cited in ibid.

21 *Que Pasa* (Santiago), 3. travnja 1975, cited in ibid.

22 Friedman and Friedman, *Two Lucky People,* 399.

23 Ibid., 593-94.

24 Ibid., 592-94.

25 Ibid., 594.

26 Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile,* 34.

27 Constable and Valenzuela, *A Nation of Enemies, 172-73.*

28 »Godine 1980. javna potrošnja na zdravstvo pala je, u usporedbi s 1970. za 17,6 posto, dok se za obrazovanje smanjila 11,3 posto«. Valdes, *Pinochet's Economists,* 23, 26; Constable and Valenzuela, A *Nation of Enemies,* 172-73; Robert Harvey, »Chile's Counter-Revolution«, *The Economist,* February 2, 1980.

29 Valdes, *Pinochet's Economists,* 22.

30 Albert O. Hirschman, »The Political Economy of Latin American Development: Seven Exercises in Retrospection«, *Latin American Research Review* 12, br. 3 (1987.): 15.

31 Public Citizen, »The Uses of Chile: How Politics Trumped Truth in the Neo-Liberal Revision of Chile's Development«, izvješće za raspravu, rujan 2006., www.citizen.org

32 »A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?« *Business Week,* 12. siječnja 1976.

33 Peter Dworkin, »Chile's Brave New World of Reaganomics«, *Fortune,* 2. studenoga 1981. Valdes, *Pinochet's Economists,* 23; Letelier, »The Chicago Boys in Chile«.

34 Hirschman, »The Political Economy of Latin American Development«,15.

35 Tu izjavu dao je huntin ministar financija, Jorge Cauas. Constable and Valenzuela, *Nation of Enemies,* 173.

36 Ann Crittenden, »Loans from Abroad Flow to Chile's Rightist Junta«, *New York Times,* 20. veljače 1976.

37 »A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?« *Business Week,* 12. siječnja 1976.

38 Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile,* 58.

39. Ibid., 65-66.

49 Harvey, »Chile's Counter-Revolution«; Letelier,»The Chicago Boys in Chile«.

41 Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile,* 42.

42 Pińera, »How the Power of Ideas Can Transform a Country«.

43 Robert M. Bleiberg, »Why Attack Chile?« *Baryon's,* 22. lipnja 1987.

44 Jonathan Kandell, »Chile, Lab Test for a Theorist«, *New York Times,* 21. ožujka 1976.

45 Kandell, »Augusto Pinochet, 91, Dictator Who Ruled by Terror in Chile, Dies«; »A Dictator's Double Standard«, *Washington Post,* 12. prosinca 2006.

46 GregGrandin, *Empire's Workshop: Latin America and the Roots of U.S. Imperialism* (New York: Metropolitan Books, 2006.), 171.

47 Ibid., 171.

48 Constable and Valenzuela, A *Nation of Enemies,* 197-98.

49 José Pinera, »Wealth through Ownership: Creating Property Rights in Chilean Mining«, *Cato Journal* 24, br. 3 (jesen 2004): 296.

50 Intervju s Alejandrom Foxleyjem 26. ožujka 2001, za seriju *Commanding Heights: The Battle for the World Economy,* www.pbs.org

51 Constable and Valenzuela, A *Nation of Enemies,* 219.

52 Central Intelligence Agency, »Field Listing-Distribution of family income — Gini index«, *World Factbook* 2007, www.cia.gov.

53 Letelier, »The Chicago Boys in Chile«.

54 Milton Friedman, »Economic Miracles«, *Newsweek,* 21. siječnja 1974.

55 Glen Biglaiser, »The Internationalization of Chicago's Economics in Latin America«, *Economic Development and Cultural Change* 50 (2002.): 280.

56 Lawrence Weschler, A *Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers* (New York: Pantheon Books, 1990.), 149.

57 Citat potječe iz bilješki koje je vodio onodobni brazilski veleposlanik u Argentini, Joao Baptista Binheiro. Reuters, »Argentine Military Warned Brazil, Chile of '76 Coup«, CNN, 21. ožujka 2007.

58 Mario I. Blejer bio je tijekom diktature argentinski ministar financija. Godinu prije državnog udara doktorirao je ekonomiju na Čikaškome sveučilištu. Adolfo Diz, jednako tako doktorant Čikaškog sveučilišta, bio je, tijekom diktature, guverner državne banke. Fernando De Santibáńes, još jedan čikaški doktor, radio je tijekom diktature u državnoj banci. Ricardo Lopez Murphy, čikaški magistar ekonomije, bio je nacionalni direktor Ureda za ekonomska istraživanja i fiskalne analize u riznici Ministarstva financija (1974.-1983.). Još nekoliko čikaških diplomaca obnašalo je niže dužnosti tijekom diktature, radeći kao konzultanti i savjetnici.

59 Michael McCaughan, *True Crimes: Rodolfo Walsh* (London: Latin America Bureau, 2002), 284-90; The Province of Buenos Aires: Vibrant Growth and Opportunity«, *BusinessWeek,* 14. srpnja 1980, specijalni oglas.

60 Henry Kissinger and Cesar Augusto Guzzetti, Memorandum of Conversation, June 10, 1976, skinuta oznaka tajnosti, www.gwu.edu/-nsarchiv.

61 »The Province of Buenos Aires«. Fusnota: Ibid.

62 McCaughan, *True Crimes,* 299.

63 Reuters, »Argentine Military Warned Brazil, Chile of '76 Coup«.

64 *Report of the Chilean National Commission* on *Truth and Reconciliation,* sv. 2, prijevod: Phillip E. Berryman (Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1993.), 501.

65 Marguerite Feitlowitz, *A Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998.), ix.

66 Ibid., 149, 175.

67 Feitlowitz, *A Lexicon of Terror,* 165.

68 Weschler, A *Miracle, a Universe,* 170.

69 Amnesty International, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina* 6-15 studenoga 1976. (London: Amnesty International Publications, 1977.), 35; Feitlowitz, *A Lexicon of Terror,* 158.

70 Alex Sanchez, Council on Hemispheric Affairs, »Uruguay: Keeping the Military in Check«, 20. studenoga 2006, www.coha.org

71 Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile,* 43; *Batalla de Chile.*

72 United States Senate, Select Committee to Study Governmental Operations with Respect to Intelligence Activities, *Covert Action in Chile 1963-1973* (Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 18. prosinca 1975.), 40.

73 Nadbiskupija Sao Paulo, *Brasil: Nunca Mais/Torture in Brazil:* A *Shocking Report on the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments, 1964-1979,* ur. Joan Dassin, (Austin: University of Texas Press, 1986.), 13-14.

74 Eduardo Galeano, »A Century of Wind«, *Memory of Fire,* sv. 3, preveo: Cedric Belfrage (London: Quartet Books, 1989.), 208.

75 *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation,* vol. 1, 153.

76 Kornbluh, *The Pinochet File,* 162.

77 Weschler, A *Miracle, a Universe,* 145. Fusnota: Jane Mayer, »The Experiment«, *The New Yorker,* 11. srpnja 2005.

78 Ova se procjena temelji na činjenici da je u tom razdoblju bilo 8 400 političkih zatvorenika u Brazilu - tisuće su proživjele torturu. U Urugvaju je bilo 60 000 političkih zatvorenika i, prema izvješćima Crvenoga križa, tortura u zatvorima provodila se sustavno. Otprilike 50 000 Čileanaca proživjelo je torturu, jednako kao i 30 000 Argentinaca. Većina brojku od 100 000 smatra iznimno konzervativnom procjenom. Larry Rohter, »Brazil Rights Group i lopes to Bar Doctors Linked to Torture«, *New York Times,* 11. ožujka 1999.; Organization of American States, Inter-American Commission on Human Rights, *Report on the Situation of Human Rights in Uruguay,* 31. siječnja 1978, www.cidh.org; Duncan Campbell and Jonathan Franklin, »Last Chance to Clean the Slate of the Pinochet Era«, *Guardian* (London), 1. rujna 2003.; Feitlowitz, *A Lexicon of Terror,* ix.

79 McCaughan, *True Crimes,* 290.

80 Ibid., 274.

81 Ibid., 285-89.

82 Ibid., 280-82.

83 Feitlowitz, *A Lexicon of Terror,* 25-26.

84 »Covert Action in Chile 1963-1973«, 45.

85 Weschler, A *Miracle, a Universe,* 110; Department of State, »Subject: Secretary's Meeting with Argentine Foreign Minister Guzzetti«, Memorandum of Conversation, 7. listopada 1976, skinuta oznaka tajnosti, www.gwu-edu/-nsarchiv.

86 In Attendance — Friday, 26. ožujak 1976, s dokumenta skinuta oznaka tajnosti; National Security Archive, www.gwu.edu/-nsarchiv.

04. Brisanje ploče: Teror radi svoje

1 Daniel Feierstein and Guillermo Levy, *Hasta que la muerte nos separe: Prácticas sociales genocidas en America Latina* (Buenos Aires: Ediciones al margen, 2004.), 76.

2 Marguerite Veitlowitz, A *Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998.), xii.

3 Orlando Letelier, »The Chicago Boys in Chile«, *The Nation,* 28. kolovoza 1976.

4 Ibid.

5 John Dirges and Saul Landau, *Assassination on Embassy* Row (New York: Pantheon Books, 1980.), 207-10.

6 Pamela Constable and Arturo Valenzuela, A *Nation of Enemies: Chile Under Pinochet* (New York: W. W. Norton & Company, 1991.), 103-107; Peter Kornbluh, *The Pinochet File:* A *Declassified Dossier on Atrocity and Accountability* (New York: New Press, 2003.), 167.

7 Eduardo Gallardo, »In Posthumous Letter, Lonely Ex-Dictator Justifies 1973 Chile Coup«, Associated Press, 24. prosinca 2006.

8 »Dos Veces Desaparecido«, *Página* 12. 21. rujna 2006.

9 Carlos Rozanski bio je glavni autor presude koju još potpisuju sudi Norberto Lorenzo i Horacio A. Insaurralde. Federal Oral Court No. 1, Case NE 2251/06. rujna 2006., www.rodolfowalsh.org

10 Federal Oral Court No. 1, Case NE 2251/06. rujna 2006., www.rodolfowalsh.org

11 Ibid.

12 United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, »Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide«, doneseno 9. prosinca 1948., www.ohchr.org

13 Leo Kuper, »Genocide: Its Political Use in the Twentieth Century«, navod u: ur. Alexander Laban Hinton., *Genocide: An Anthropological Reader* (Maiden, MA: Blackwell, 2002.), 56.

14 Beth Van Schaack, »The Crime of Political Genocide: Repairing the Genocide Convention's Blind Spot«, *Yale Law Journal* 107, br. 7 (svibanj 1997.).

15 »Auto de la Sala de to Penal de la Audiencia National confirmando la jurisdicción de España Para conocer de los crimines de genocidio y terrorismo cometidos durante la dictadura argentina«, Madrid, 4. studenoga 1998., www.derechos.org. Fusnota: Van Schaack, »The Crime of Political Genocide«.

16 Baltasar Garzón, »Auto de Procesamiento a Militares Argentinos«, Madrid, 2. studenoga 1999, www.derechos.org

17 Michael McCaughan, *True Crimes: Rodolfo Walsh* (London: Latin America Bureau, 2002.), 182.

18 Constable and Valenzuela, A *Nation of Enemies,* 16.

19 Guillermo Levy, »Considerations on the Connections between Race, Politics, Economics, and Genocide«, *Journal of Genocide Research* 8, br. 2 (lipanj 2006.): 142.

20 Juan Gabriel Valdes, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995.), 7-8 and 113.

21 Constable and Valenzuela, A *Nation of Enemies,* 16.

22 Ibid., 39; Alfred Rosenberg, *Myth of the Twentieth Century: An Evaluation of the Spiritual-Intellectual Confrontations of Our Age* (1930, reprint Newport Beach, CA: Noontide Press, 1993.), 333.

23 André Gunder Frank, *Economic Genocide in Chile: Monetarist Theory Versus Humanity* (Nottingham, UK: Spokesman Books, 1976.), 41.

24 Ibid.

25 Amnesty International, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976* (London: Amnesty International Publications, 1977.), 65.
26 Ibid.
27 Marguerite Feitlowitz, *A lexicon of Terror: Argentina and the legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998.), 159.
28 Diana Taylor, *Disappearing Acts: Spectacles of Gender and Nationalism in Argentina's »Dirty War«* (Durham, NC: Duke University Press, 1997.), 105.
29 *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation,* vol. 1, prijevod Phillip E. Berryman (South Bend, IN: University of Notre Dame Press, 1993.), 140.
30 Uvodnik se pojavio u novinama *La Prensa* (Buenos Aires). Navod u: Feitlowitz, *A Lexicon of Terror,* 153.
31 Constable and Valenzuela, *A Nation of Enemies,* 153.
32 Archdiocese of Sao Paulo, *Brasil: Nunca Mais/Torture in Brazil:* A *Shocking Report on the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments, 1964-1979,* ur. Joan Dassin, (Austin: University of Texas Press, 1986.), 106-110.
33 *Report of the Chilean National Commission on Truth and Reconciliation,* vol. 1, 149.
34 Letelier, »*The Chicago Boys in Chile*«.
35 *Nunca Más* (Nikad više): *The Report of the Argentine National Commission of the Disappeared* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1986.), 369.
36 Ibid., 371.
37 Amnesty International, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976,* 9.
38 Taylor, *Disappearing Acts,* 111.
39 Nadbiskupija Sao Paulo, *Torture in Brazil,* 64.
40 Karen Robert, »The Falcon Remembered«, NACLA *Report on the Americas* 39, br. 3 (studeni-prosinac 2005.): 12.
41 Victoria Basualdo, »Complicidad patronal-militar en la última dictadura argentine«, *Engranajes: Boletín de* FETIA, br. 5, posebno izdanje, ožujak 2006.
42 Transkripti intervjua koji je vodio Rodrigo Gutiérrez s Pedrom Troianijem i Carlosom Albertom Propatom, bivšim radnicima u Fordovoj tvornici i sindikalnim aktivistima, dio su materijala za dokumentarni film o fordovom modelu Falcon.
43 »Demandan a la Ford por el secuestro de gremialistas durante la dictadura«, *Página 12,* 24. veljače 2006.
44 Robert, »The Falcon Remembered«, 13-15; transkripti Gutiérrezovih intervjua s Troianijem and Propatom.
45 »Demandan a la Ford por el secuestro de gremialistas durante la dictadura«.
46 Ibid.
47 Larry Rohter, »Ford Motor Is Linked to Argentina's 'Dirty War«,' *New York Times,* 27. studenoga 2002.
48 Ibid.; Sergio Correa, »Los desaparecidos de Mercedes-Benz«, *BBC Mundo,* 5. studenoga 2002.
49 Robert, »The Falcon Remembered«, 14.
50 McCaughan, *True Crimes,* 290.
51 *Nunca Más: The Report of the Argentine National Commission of the Disappeared, 22.*
52 Navod potječe od oca Santanoa. Patricia Marchak, *God's Assassins: State Terrorism in Argentina in the 1970s* (Montreal: McGill-Queen's University Press, 1999.), 241.
53 Marchak, *God's Assassins,* 155.

54 Levy, »Considerations on the Connections between Race, Politics, Economics, and Genocide«, 142.

55 Marchak, *God's Assassins,* 161.

56 Feitlowitz, *A Lexicon of Terror,* 42.

57 Constable and Valenzuela, *A Nation of Enemies,* 171, 188.

58 Ibid., 147.

59 Uvodnik je objavljen u novinama *La Prensa* (Buenos Aires), navod u: Feitlowitz, *A Lexicon of Terror,* 153.

60 Constable and Valenzuela, A *Nation of Enemies,* 78. Fusnoga: L. M. Shirlaw, »A Cure for Devils«, *Medical World 94* (siječanj 1961.): 56, navod u: Leonard Roy Frank, ur., *History of Shock Treatment (*San Francisco: Frank, rujan 1978.), 2.

61 McCaughan, *True Crimes,* 295.

62 Feitlowitz, A *Lexicon of Terror,* 77.

63 David Rose, »Guantanamo Briton 'in HandcuffTorture«,' *Observer* (London), 2. siječnja 2005.

64 Milton Friedman and Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998.), 596. Fusnota: David Rose, »Guantanamo Briton in Handcuff Torture,'« *Observer* (London), 2. siječnja 2005.

65 Arnold C. Harberger, »Letter to a Younger Generation«, *Journal of Applied Economics* 1, br. 1 (1998): 4.

66 Amnesty International, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina* 6-15 *November* 1976, 34-35.

67 Robert Jay Lifton, *The Nazi Doctors: Medical Killing and the Psychology of Genocide* (1986., reprint: New York: Basic Books, 2000.), 16; François Ponchaud, *Cambodia Year Zero,* prijevod: Nancy Amphoux (1977., reprint: New York: Rinehart and Winston, 1978.), 50.

68 United Nations Office of the High Commissioner for Human Rights, »Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide«, odobreno 9. prosinca 1948, www.ohchr.org

69 HIJOS (organizacija za ljudska prava koju su utemeljila djeca nestalih) procjenjuje da je riječ o više od petsto djece. HIJOS, »Lineamientos«, www.hijos.org.ar; dvije stotine slučajeva navodi se u Human Rights Watch, *Annual Report* 2001, www.hrv.org

70 Silvana Boschi, »Desaparición de menores durance)a dictadura militar: Presentan un documento slave«, *Clarion* (Buenos Aires), 14. rujna 1997.

71 Feitlowitz, A *Lexicon of Terror,* 89.

05. »Potpuno nepovezano«:Kako je ideologija oprala ruke od vlastitih zločina

1 Donald Rumsfeld, *Secretary of Defense Donald H. Rumsfeld Speaking at Tribute to Milton Friedman,* Bijela kuća, Washington, DC, 9. svibnja 2002, www.defenselink.mil

2 Lawrence Weschler, A *Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers* (New York: Pantheon Books, 1990.), 147.

3 Anthony Lewis, »For Which We Stand: II«, *New York Times,* 2. listopada 1975.

4 »A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?« *Business Week,* 12. siječnja 1976.; Milton Friedman and Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998.), 601.

5 Milton Friedman, »Free Markets and the Generals«, *Newsweek,* 25. siječnja 1982.; Juan Gabriel Valdes, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995.), 156.

6 Friedman and Friedman, Two *Lucky People,* 596.

7 Ibid., 398.

8 Intervju s Miltonom Friedmanom 1. listopada 2000., za seriju *Commanding Heights: The Battle for the World Economy,* www.pbs.org

9 Nobelova nagrada za ekonomiju dodjeljuje se neovisno od ostalih nagrada o kojima odlučuje Nobelov odbor. Puni naziv nagrade glasi: Nagrada za ekonomske znanosti u sjećanje na Alfreda Nobela koju dodjeljuje Sveriges Riksbank.

10 Milton Friedman, »Inflation and Unemployment«, predavanje prilikom dodjele Nobelove nagrade, 13. prosinca 1976., www.nobelprize.org

11 Orlando Letelier, »The Chicago Boys in Chile«, *The Nation,* 28. kolovoz 1976.

12 Neil Sheehan, »Aid by CIA Groups Put in the Millions«, *New York Times,* 19. veljače 1967.

13 Amnesty International, Report *on an Amnesty International Mission to Argentina 6-15 November 1976* (London: Amnesty International Publications, 1977.), Yves Dezalay and Bryant C. Garth, *The Internationalization of Palace Wars: Lawyers, Economists, and the Contest to Transform Latin American States* (Chicago: University of Chicago Press, 2002.), 71.

14 Amnesty International, *Report on an Amnesty International Mission to Argentina* 6-15 *November* 1976, 48.

15 Mirovni odbor mijenja ime u Vikarijat u trenutku kad ga je počela financirati Fordova zaklada. Americas Watch je dio udruge Human Rights Watch, osnovane pod okriljem Helsinki Watcha - udruga je od Fordove zaklade primila 500 000 dolara. Iznos od 30 milijuna dolara potječe iz intervjua s Alfredom Ironsideom, dužnosnikom Ureda za komunikaciju zaklade Ford. Ironside tvrdi da je najveći dio novca potrošen još tijekom osamdesetih. Rekao je da »doslovno ništa nije potrošeno na ljudska prava u Latinskoj Americi tijekom pedesetih«, te da se »u šezdesetima dijelilo niz stipendija okrenutih izučavanju borbe za ljudska prava — ukupna svota iznosila je oko 700 000 dolara».

16 Dezalay and Garth, *The Internationalization of Palace Wars,* 69.

17 David Ransom, »Ford Country: Building an Elite for Indonesia«, *The Trojan Horse: A. Radical Look at Foreign Aid,* ed. Steve Weissman (Palo Alto, CA: Ramparts Press, 1975.), 96.

18 Valdes, *Pinochet's Economists,* 158, 186,308.

19 Ford Foundation, »History«, 2006., www.fordfoundd.org

20 Goenawan Mohamad, *Celebrating Indonesia: Fifty Years with the Ford Foundation 1953.-2003.* (Jakarta: Ford Foundation, 2003.), 56.

21 Dezalay and Garth, *The Internationalization of Palace Wars,* 148.

22 Ford Foundation, »History«, 2006., www.fordfound.org. Fusnota: Frances Stonor Saunders, *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters* (New York: New Press, 2000.)

23 Nadbiskupija Sao Paulo, *Torture in Brazil:* A *Shocking Report on the Pervasive Use of Torture by Brazilian Military Governments,* 1964-1979, ur. Joan Dassin, preveo Jaime Wright (Austin: University of Texas Press, 1986), 50.

24 Simone de Beauvoir and Giséle I Ialinu, *Djamila Boupacha,* preveo: Peter Green (New York: Macmillan, 1962.), 19, 21, 31.

25 Marguerite Feitlowitz, A *Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998.), 113.

26 U ime jasnoće načinila sam neke manje promjene u prijevodu knjige: Feitlowitz, A *Lexicon of Terror,* 113-15. Kurziv u izvorniku.

06. Spasio ih rat: Tačerizam i njegovi korisni neprijatelji

1 Carl Schmitt, *Politische Theologies Vier Kapitel zur Lehre* von *der Souveränität* (1922., reprint Berlin: Duncker & Humblot, 1993.), 13.

2 Prepiska u Hayekovoj zbirci, kutija 101, dosje 26, Hoover Institution Archives, Palo Alto, CA. Pismo M. Thatcher nosi nadnevak 17. veljače. Zahvaljujem Gregu Grandinu.

3 Peter Dworkin, »Chile s Brave New World of Reaganomics«, *Fortune,* 2. studenoga 1981.

4 Milton Friedman and Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998.), 387.

5 Donald Rumsfeld, *Secretary of Defense Donald H. Rumsfeld Speaking at Tribute to Milton Friedman,* Bijela kuća, Washington, D.C., 9. svbnja 2002, www.defenselink.mil

6 Milton Friedman, »Economic Miracles«, *Newsweek,* 21. siječnja 1974.

7 U transkriptu govora nalazi se pogreška. Rumsfelda se navodi da kaže: »Oni će naučiti da će naučiti izvući pogrešne pouke». Uklonila sam ponavljanje da bi se izbjeglo pomutnju. Rumsfeld, *Secretary of Defense Donald H. Rumsfeld Speaking at Tribute to Milton Friedman.*

8 S. Henry Allen, »Hayek, the Answer Man«, *Washington Post,* 2. prosinca 1982.

9 Intervju s Miltonom Friedmanom, 1. listopada 2000, za televizijsku seriju *Commanding Heights: The Battle for the World Economy,* www.pbs.org

10 Arnold C. Harberger, *Curriculum Vitae,* studeni 2003., www.econ. tic) a.edu.

11 Ibid.; Friedman i Friedman, *Two Lucky People,* 607-609.

12 *The Political Economy of Policy Reform,* ur. John Williamson (Washington, DC: Institute for International Economics, 1994.), 467.

13 Carmen DeNavas-Walt, Bernadette D. Proctor, Chery Hill Lee, U.S. Census Bureau, *Income, Poverty and Health Insurance Coverage in the United States: 2005,* kolovoz 2006., www.census.gov; Central Intelligence Agency, *World Factbook 2007,* www.cia.gov.

14 Allan H. Meitzer, »Choosing Freely: The Friedmann' Influence on Economic and Social Policy«, u *The Legacy of Milton and Rose Friedman's Free to Choose,* ur. M. Wynne, H. Rosenblum and R. Formaini (Dallas: Federal Reserve Bank of Dallas, 2004.), 204, www. dallasfed.org

15 John Campbell, *Margaret Thatcher: The Iron Lady,* sv. 2 (London: Jonathan Cape, 2003.), 174-75; Patrick Cosgrave, *Thatcher: The First Term* (London: Bodley Head, 1985.), 158-59.

16 *Kevin Jefferys, Finest & Darkest Hours: The Decisive Events in British Politics from Churchill to Blair (London: Atlantic Books, 2002.), 208.*

17 Temelji se na rezultatima ankete koju provodi MORI. (Gallup joj daje 23 posto). »President Bush: Overall Job Rating« www.pollingreport.com, 12. svibnja 2007.; Malcolm Rutherford, »1982: Margaret Thatchers Year«, *Financial Times* (London), 31. prosinca 1982.

18 Samuel P. Huntington, The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century (Norman, OK: University of Oklahoma Press, 1991.).

19 *Hossein Bashiriyeh, The State and Revolution in Iran, 1962-1982 (New York: St. Martin's Press, 1984.), 170-71.*

20 »On the Record«, *Time,* 14. veljače 1983.

21 Campbell, Margaret Thatcher: The Iron Lady, sv. 2, 128.

22 *Leonard Downie Jr. and Jay Ross, »Britain: South Georgia Taken« Washington Post, 26. travnja 1982.; »Jingoism Is Not the Way«, Financial Times (London), 5. travnja 1982.*

23 *Tony Benn, The End of an Era: Diaries 1980.-90., ur. Ruth Winstone (London: Hutchinson, 1992.), 206.*

24 Angus Deming, »Britain's Iron Lady«, *Newsweek,* 14. svibnja 1979.; Jefferys, Finest & Darkest Hours, 226.

25 BBC News, »1982: First Briton Dies in Falklands Campaign«, On *This Day,* 24. travnja, news.bbc.co.uk

26 Rutherford, »1982«.

27 Michael Getler, »Dockers' Union Agrees to Settle Strike in Britain«, *Washington Post,* 21. srpnja 1984.

28 »TUC at Blackpool (Miners' Strike): Labour Urged to Legislate on NUM Strike Fines«, *Guardian* (London), 4. rujna 1985.; Seumas Milne, *The Enemy Within: Thatcher's Secret War against the Miners* (London: Verso, 2004.); Seumas Milne, »What Stella Left Out«, *Guardian* (London), 3. listopada 2000.

29 Seumas Milne, »MI5's Secret War«, *New Statesman & Society,* 25. studenoga 1994.

30 *Coal War: Thatcher vs. Scargill,* redatelj Liam O'Rinn, episode '80-'93 iz serije *Turning Points of History,* emitirano 16. lipnja 2005.

31 Ibid.

32 Warren Brown, »U.S. Rules Out Rehiring Striking Air Controllers«, *Washington Post,* 7. kolovoza 1981.; Steve Twomey, »Reunion Marks 10 Years Outside the Tower«, *Washington Post,* 2. kolovoza 1991.

33 Milton Friedman, Preface, *Capitalism and Freedom* (1962, reprint Chicago: University of Chicago Press, 1982.), ix.

34 J. McLane, »Milton Friedman's Philosophy of Economics and Public Policy«, *Conference to Honor Milton Friedman on His Ninetieth Birthday,* 25. studenoga 2002, www.chibus.com

35 N. Buharin and E. Preobraženski, *The ABC of* Communism: A *Popular Explanation of the Program of the Communist Party of Russia,* prijevod. Eden and Cedar Paul (1922, reprint Ann Arbor: University of Michigan Press, 1967.), 340-41.

36 *The Political Economy of Policy Reform,* 19.

37 Friedman and Friedman, *Two Lucky People,* 603.

07. Novi doktorski šok: Ekonomsko ratovanje zamjenjuje diktaturu

1 »U.S. Operations Mission to Bolivia«, *Problems in the Economic Development of Bolivia, La Paz: United States Operation Mission to Bolivia,* 1956., 212.

2 Susan Sontag, *Illness as Metaphor* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1977.), 84.

3 »Bolivia Drug Crackdown Brews Trouble«, *New York Times,* 12. rujna 1984.; Joel Brinkley, »Drug Crops Are Up in Export Nations, State Dept. Says«, *New York Times,* 15. veljače 1985.

4 Jeffrey D. Sachs, *The End of Poverty: Economic Possibilities for* Our *Time* (New York: Penguin, 2005.), 90-93.

5 John Maynard Keynes, *The Economic Consequences of the Peace* (1919., reprint London: Labour Research Department, 1920.), 220-21.

6 Intervju s autorom, October 2006, New York City.

7 Robert E. Norton, »The American Out to Save Poland«, *Fortune,* 29. siječnja 1990.

8 Intervju s Jeffreyjem Sachsom, 15. lipnja 2000. za televizijsku seriju *Commanding Heights: The Battle for the World Economy,* www.pbs.org

9 »A Draconian Cure for Chile's Economic Ills?« *Business Week,* 12. siječnja 1976.

10 Sachs, *The End of Poverty,* 93.

11 Sachs, *Commanding Heights.*

12 Catherine M. Conaghan and James M. Malloy, *Unsettling Statecraft: Democracy and Neoliberalism in the Central Andes* (Pittsburgh, PA: University of Pittsburgh Press, 1994.), 127.

13 Sachs, *The End of Poverty,* 95.

14 Susan Velasco Portillo, »Victor Paz: Decreto es coyuntural, pero puede durar 10 6 20 arios«, *La Prensa* (La Paz), 28. kolovoza 2005.

15 Ibid.

16 Conaghan and Malloy, *Unsettling Statecraft,* 129.

17 Alberto Zuazo, »Bolivian Labor Unions Dealt Setback«, United Press International, 9. listopada 1985.; Juan de Onis, »Economic Anarchy Ends«, Los *Angeles Times,* 6. studenoga 1985.

18 Komentari dužnosnika temelje se na sjećanjima članova krizne ekonomske skupine. Velasco Portillo, »Victor Paz: Decreto es coyuntural, pero puede durar 10 ó 20 ańos«.

19 Ibid.

20 Harlan K. Ullman and James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance* (Washington, DC: NDU Press, 1996.), xxv.

21 Conaghan and Malloy, *Unsettling Statecraft,* 186.

22 Peter McFarren, »48-hour Strike Hurts Country«, Associated Press, 5. rujna 1985.; Mike Reid, »Sitting Out the Bolivian Miracle«, *Guardian* (London), 9. svibnja 1987.

23 Robert J. Alexander, A *History of Organized Labor in Bolivia* (Westport, CT: Praeger, 2005.), 169.

24 Sam Zuckerman, »Bolivian Bankers See Some Hope After Years of Economic Chaos«, *American Banker,* 13. ožujka 1987.; Waltraud Queiser Morales, *Bolivia: Land of Struggle* (San Francisco: Westview Press, 1992.), 159.

25 Statistikek potječu iz izvora Inter-American Development Bank. Morales, *Bolivia,* 159.

26 Erick Rotunda, »Bolivia: Paz Has Trouble Selling'Economic Miracle«,' *Latinamerica Press 21,* br. 5 (16. veljače 1989): 7, navod u: Morales, *Bolivia,* 160.

27 Alexander, A *History of Organized Labor in Bolivia,* 169.

28 Intervju s Gonzalom Sanchezom de Lozadom 20. ožujka 2001., za televizijsku seriju *Commanding Heights: The Battle for the World Economy,* www.pbs.org

29 Peter McFarren, »Farmers' Siege of Police Points Up Bolivia's Drug-Dealing Problems«, Associated Press, 12. siječnja 1986.

30 Peter McFarren, »Bolivia-Bleak but Now Hopeful«, Associated Press, 23. svibnja 1989.

31 Conaghan i Malloy pišu da je »gotovo nesumnjivo da je trgovina drogom (jednako kao i međunarodna pomoć koju je primao Paz) pripomogla ublažiti udare stabilizacije. Osim što je stvarala prihod, injekcija »kokainskih dolara» u bankovnom sustavu, navodno je pripomogla stabilizaciji valute tijekom druge polovice desetljeća». Conaghan and Malloy, *Unsettling Statecraft,* 198.

32 Tyler Bridges, »Bolivia Turns to Free Enterprise Among Hard Times«, *Dallas Morning News,* 29. lipnja 1987.; Conaghan and Malloy, *Unsettling Statecraft,* 198.

33 John Sedgwick, »The World of Doctor Debt«, *Boston Magazine,* svibanj 1991.

34 »Taming the Beast«, *The Economist,* 15. studenoga 1986.

35 Sachs, *Commanding Heights.*

36 Peter Passell, »Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist«, *New York Times,* 27. lipnja 1993.

37 »New Austerity Package Revealed«, *Latin American Regional Reports: Andean Group,* 13. prosinca 1985.

38 Bankara je naveo anonimni izvor. Zuckerman, »Bolivian Bankers See Some Hope after Years of Economic Chaos«.

39 *The Political Economy of Policy Reform,* ur. John Williamson (Washington, DC: Institute for International Economics, 1994.), 479.

40 Associated Press, »Bolivia Now Under State of Siege«, *New York Times,* 20. rujna 1985.

41 »Bolivia to Lift State of Siege«, United Press International, 17. prosinca 1985.; »Bolivia Now Under State of Siege«.

42 Conaghan and Malloy, *Unsettling Statecraft,* 149.

43 Reuters, »Bolivia Strike Crumbling«, *Globe and Mail* (Toronto), 21. rujna 1985.

44 Peter McFarren, »Detainees Sent to Internment Camps«, Associated Press, 29. kolovoza 1986.; »Bolivia: Government Frees Detainees, Pitts Off Plans for Mines«, Inter Press Service, 16. rujna 1986.

45 Sachs, *The End of Poverty,* 96.

46 Sánchez de Lozada, *Commanding Heights.*

47 Conaghan and Malloy, *Unsettling Statecraft,* 149.

08. Kriza na djelu: Kako upakirati šok-terapiju

1 A. E. Hotchner, *Papa Hemingway* (1966., reprint New York: Carroll & Graf, 1999.), 280.

2 Jim Shultz, »Deadly Consequences: The International Monetary Fund and Bolivia's Black February«,' (Cochabamba, Bolivia: The Democracy Center, travanj 2005.), 14, www.democracyctr.org

3 Albert O. Hirschman, »Reflections on the Latin American Experience«, in *The Politics of Inflation and Economic Stagnation: Theoretical Approaches and International Case Studies,* ed. Leon N. Lindberg and Charles S. Maier (Washington, DC: Brookings Institution, 1985.), 76.

4 Banco Central de la Republica Argentina, *Memoria Anual* 1985., www.bcra.gov.ar; Lawrence Weschler, A *Miracle, a Universe: Settling Accounts with Torturers* (New York: Pantheon Books, 1990.), 152; »Brazil Refinancing Foreign Debt Load«, *New York Times,* 2. srpnja 1964.; Alan Riding, »Brazil's Leader Urges Negotiations on Debt«, *New York Times,* 22. rujna 1985.

5 Robert Harvey, »Chile's Counter-Revolution«, *The Economist,* 2. veljače 1980.; World Bank, *Economic Memorandum: Argentina* (Washington, DC: World Bank, 1985.), 17.

6 The adviser was Franklin Willis. Michael Hirsh, »Follow the Money«, *Newsweek,* 4. travnja 2005.

7 Terence O'Hara, »6 U.S. Banks Held Pinochet's Accounts«, *Washington Post,* 16. ožujka 2005.

8 United Press International, »Former Cabinet Minister Arrested in Argentina«, *Seattle Times,* 17. studenoga 1984.

9 World Bank, *Economic Memorandum: Argentina,* str. 17.; »Documentación que prueba los ilícitos de Martinez de Hoz«, *La Voz del Interior,* 6. listopada 1984., navod u H. Hernandez, *Justicia* y *Deuda Externa Argentina* (Santa Fe, Argentina: Editorial Universidad de Santa Fe, 1988.), 36.

10 Hernandez, *Justicia* y *Deuda Externa Argentina,* 37.

11 Ibid.

12 Ona to opisuje kao »izvješće o tome kako ulagati na Bahamima, u Luksemburgu, Panami, Švicarskoj i Lichtensteinu. U izvješću postoji i čisto tehnički odjeljak koji objašnjava

poreznu politiku u tim državama». Marguerite Feitlowitz, A *Lexicon of Terror: Argentina and the Legacies of Torture* (New York: Oxford University Press, 1998.), 57.

13 Norberto Galasso, *De la Banca Baring al FMI* (Buenos Aires: Ediciones Colihue, 2002.), 246; Adolfo Pérez Esquivel, »¿Cuándo comenzo el terror del 24 de marzo de 1976?« *La Fogata,* 24. ožujka 2004., www.lafogata.org

14 U.S. State Department, memorandum o razgovoru; predmet: sastanak državnog tajnika s argentinskim ministrom vanjskih poslova Guzzettijem, 7. listopada 1976., skinuta oznaka tajnosti, www.gwu.edu/-nsare.

15 Sue Branford and Bernardo Kucinski, *The Debt Squads: The US, the Banks, and Latin America* (London: Zed Books, 1988.), 95.

16 Matthew L. Wald, »A House, Once Again, Is Just Shelter«, *New York Times,* 6. veljače 1983.

17 Jaime Poniachik, »Cómo empezó la deuda externa«, *La Nación* (Buenos Aires), 6. svibnja 2001.

18 Donald V. Coes, *Macroeconomic Crises: Politics and Growth in Brazil, 1964.—1990.* (Washington, DC: World Bank, 1995.), 187; Eghosa E. Osaghae, *Structural Adjustment and Ethnicity in Nigeria* (Uppsala, Sweden: Nordiska Afrikainstitutet, 1995.), 24; T. Ademola Oyejide and Mufutau 1. Raheem, »Nigeria«, navod u: *The Rocky Road to Reform: Adjustment, Income Distribution, and Growth in the Developing World,* ur. Lance Taylor (Cambridge, MA: MIT Press, 1993.), 302.

19 Međunarodni monetarni fond, *Fund Assistance* for *Countries Facing Exogenous Shock,* 8. kolovoza 2003., str. 37, www.imf.org

20 Banco Central de la Republica Argentina, *Memoria Anual 1989,* www.bcra.gov.ar

21 »Interview with Arnold Harberger«, *The Region,* Federal Reserve Bank of Minneapolis, March 1999., www.mineapolisfed.org

22 Bivši profesor Čikaškog sveučilišta Stanley Fischer bio je prvi zamjenik izvršnog direktora MMF-a 1994. Raghuram Rajan bio je glavni MMF-ov ekonomist 2003., Michael Mussa bio je direktor Istraživačkog odjela MMF-a 1991., a Danyaug Xie bio je viši ekonomist u MMF-ovom Afričkom odjelu 2003.

23 Međunarodni monetarni fond, »Article 1 - Purposes«, *Articles of Agreement of the International Monetary Fund,* www.imf.org

24 »Speech by Lord Keynes in Moving to Accept the Final Act at the Closing Plenary Session, Bretton Woods, 22 July, 1944«, *Collected Writings of John Maynard Keynes,* sv. 26, ur. Donald Moggridge (London: Macmillan, 1980.), 103.

25 John Williamson, »In Search of a Manual for Technopols«, in John Williamson, ed,, *The Political Economy of Policy Reform* (Washington, DC: Institute for International Economics, 1994.), 18.

26 »Appendix: The Washington Consensus«,' in *The Political Economy of Policy Reform,* 27.

27 Williamson, *The Political Economy of Policy Reform,* 17.

28 Joseph E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents* (New York: NV. W. Norton & Company, 2002.), 13.

29 DavisonL. *Budhoo, Enough Is Enough: Dear Mr. Camdessus... Open Letter* of *Resignation to the Managing Director of the International Monetary Fund,* foreword by Errol K. McLeod (New York: New Horizons Press, 1990.), 102.

30 Dani Rodrik, »The Rush to Free Trade in the Developing World Why So Late? Why Now? Will It Last?« navod u: *Voting for Reform: Democracy, Political Liberalization and Economic Adjustment,* ur. Stephan Haggard i Steven B. Webb (New York: Oxford University Press, 1994.), 82. Kurziv dodan.

31 Ibid., 81.

32 »Bez obzira na zasluge trgovinskih reformi, uzročno-posljedična veza između trgovinskih režima i sklonosti makroekonomskim krizama znak je loše osmišljene ekonomije«. Dani Rodrik, »The Limits of Trade Policy Reform in Developing *Countries«, Journal of Economic Perspectives 6,* br. 1 (zima 1992.): 95.

33 Herasto Reyes, »Argentina: historic de una crisis«, *La Prensa* (Panama City), 12. siječnja 2002.

34 Nathaniel C. Nash, »Turmoil, Then I lope in Argentina«, *New York Times,* 31. siječnja 1991.

35 »Interview with Arnold Harberger«.

36 Jose Natanson, *Buenos muchachos: Vida y obra de los economistas del establishment* (Buenos Aires: Libros del Zorzal, 2004.).

37 Paul Blustein, *And the Money Kept Rolling In (and Out): Wall Street, the* IMF, *and the Bankrupting of Argentina* (New York: PublicAffairs, 2005.), 21.

38 Ibid., 24; intervju s Domingom Cavallom, 30. siječnja 2002. za televizijsku seriju *Commanding Heights: The Battle for the World* Economy, www.pbs.org; Cesar V. Herrera and Marcelo Garcia, »A 10 anos de la privatización de YPF - Analisis y consectiencias en la Argentina y en la Cuenca del Golfo San Jorge (versión ampliada)«, Centro Regional de Estudios Económicos de la Patagonia Central, 23. siječnja 2003, www.creepace.com.ar; Antonio Carron. »Saber técnico y política en los orígenes del menemismo«, *Perfiles Latinoamericanos* 7, br. 12 (lipanj 1998.); Govor Cariosa Saúla Menema, prilikom ručka s meksičkim predsjednikom Ernestom Zedillom, 26. studenoga 1997., zedillo.presidencia, gob.mx. Fusnota: Intervju s Alejandrom Olmosom Gaonom, »Las deudas hay que pagarlas, las estafas no«, *LaVaca,* 10. siječnja 2006, www.lavaca.org

39 »Menem's Miracle«, *Time International,* 13. srpnja 1992.

40 Cavallo, *Commanding Heights.*

09. Kako zalupiti vrata povijesti pred nosom: Kriza u Poljskoj, pokolj u Kini

1 Leszek Balcerowicz, »Losing Milton Friedman, A Revolutionary Muse of Liberty«, *Daily Star* (Beirut), 22. studenoga 2006.

2 Michael Freedman, »The Radical«, *Forbes,* 13. veljače 2006.

3 Joseph Fewsmith, *China Since Tiananmen: The Politics of Transition* (Cambridge: Cambridge University Press, 2001.), 35.

4 Zametak Solidarnosti bio je poluneovisni sindikat Slobodni radnički obalni savez, osnovan 1978. Ta je skupina organizirala štrajkove koji su u konačnici doveli do stvaranja Solidarnosti.

5 Thomas A. Sancton, »He Dared to Hope«, *Time,* 4. siječnja 1982.

6 Ibid.

7 »Solidarity's Programme Adopted by the First National Congress«, in Peter Raina, *Poland 1981: Towards Social Renewal* (London: George Allen & Unwin, 1985.), 326-80.

8 Sancton, »He Dared to I lope«.

9 Egil Aarvik, »The Nobel Peace Prize 1983 Presentation Speech«, Oslo, Norway, December 10, 1983, www.nobelprize.org

10 Lawrence Weschler, »A Grand Experiment«, *The New Yorker,* 13. studenoga 1989.

11 Jeffrey Sachs, *The End of Poverty: Economic Possibilities for Our Time* (New York: Penguin, 2005.), 120; Magdalena Wyganowska, »Transformation of the Polish Agricultural Sector and the Role of the Donor Community«, *USAID Mission to Poland,* rujan 1998., www.usaid.gov.

12 James Risen, »Cowboy of Poland's Economy«, *Los Angeles Times,* 9. veljače 1990.

13 Sachs, *The End of Poverty,* 111.

14 Weschler, »A Grand Experiment«.

15 Sachs, *The End of Poverty,* 114.

16 Ibid.; Weschler, »A Grand Experiment«.

17 Intervju s Jeffreyjem Sachsom, 15. lipnja 2000., za televizijsku seriju *Commanding Heights: The Battle for the World Economy,* www.pbs.org

18 Przemyslaw Wielgosz, »25 Years of Solidarity«, neobjavljeno predavanje, kolovoz 2005. Ljubaznošću autora.

19 Sachs, *The End of Poverty,* 117. Fusnota: Randy Boyagoda, »Europe's Original Sin«, *The Walrus,* veljača 2007., www.walrusmagazine.com

20 Weschler, »A Grand Experiment«; Intervju s Gonzalom Sanchezom de Lozadom 20. ožujka 2001., za televizijsku seriju *Commanding Heights: The Battle for the World Economy,* www.pbs.org

21 Weschler, »A Grand Experiment«.

22 Balcerowicz, »Losing Milton Friedman«.

23 »Walesa: U.S. Has Stake in Poland's Success;' United Press International, 25. kolovoza 1989.

24 Ovaj navod daje Zofija Kuratowska, vodeći stručnjak Solidarnosti za zdravstvene službe, danas jedan od vodećih zakonodavaca. Weschler, »A Grand Experiment«.

25 John Tagliabue, »Poles Approve Solidarity-Led Cabinet«, *New York Times,* 13. rujna 1989.

26 Weschler, »A Grand Experiment«; »Mazowiecki Taken III in Parliament«, *Guardian Weekly* (London), 17. rujna 1989.

27 Anne Applebaum, »Exhausted Polish PM's Cabinet Is Acclaimed«, *Independent* (London), 13. rujna 1989.

28 Weschler, »A Grand Experiment«.

29 Ibid.

30 Leszek Balcerowicz, »Poland«, in *The Political Economy of Policy Reform,* ur. John Williamson (Washington, DC: Institute for International Economics, 1994.), 177.

31 Ibid., 176-77.

32 Ibid., 163.

33 Ihomas Carothers, »The End of the Transition Paradigm«; *Journal of Democracy* 13, br. 1 (siječanj 2002.): 6-7.

34 George J. Church, »The Education of Mikhail Sergeyevich Gorbachev«, *Time, 4.* siječnja 1988.

35 Francis Fukuyama, »The End of History?« *The National Interest,* ljeto 1989., Fusnota: Francis Fukuyama, *The* End of *History and the Last Man* (New York: Free Press, 1992.).

36 Milton Friedman and Rose D. Friedman, Two *Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998.), 603.

37 Fukuyama, »The End of History?«

38 Ibid.

39 Friedman and Friedman, *Two Lucky People,* 520-22.

40 Ibid., 558; Milton Friedman, »If Only the United States Were as Free as Hong Kong«, *Wall Street Journal,* 8. srpnja 1997.

41 Maurice Meisner, *The Deng Xiaoping* Era: An *Inquiry into the Fate of Chinese Socialism,* 1978-1994 (New York: Hill and Wang, 1996.), 455; »Deng's June 9 Speech: 'We Face a Rebellious Clique' and 'Dregs of Society,'« *New York Times,* 30. lipnja 1989.

42 Friedman je u Kini gostovao u raznim ulogama - sudjelovao je na konferencijama, predavao na sveučilištima, ali u svojim memoarima sve to opisuje kao državnički posjed: »Većinom sam bio gost državnih tijela«, piše Friedman. Friedman i Friedman, *Two Lucky People,* 601.

43 Ibid., 517, 537, 609. Kurziv u izvorniku.

44 Ibid., 601-602.

45 Wang Hui, *China's New Order: Society, Politics, and* Economy *in Transition* (Cambridge, MA: Harvard University, Press, 2003.), 45, 54.

46 Ibid., 54.

47 Ibid., 57.

48 Meisner, *The Deng Xiaoping Era, 463-*65.

49 »China's Harsh Actions Threaten to Set Back 10-Year Reform Drive;' *Wall Street Journal,* 5. lipnja 1989.

50 »Deng's June 9 Speech: 'We Face a Rebellious Clique' and 'Dregs of Society. — Fusnota: Henry Kissinger, »The Caricature of Deng as a Tyrant Is Unfair«, *Washington Post,* 1. kolovoz 1989.

51 Intervju s Orvilleom Schellom, 13. prosinca 2005., za PBS-ovu emisiju *Frontline,* episodu »The Tank Man«; cjelokupni tekst intervjua na adresi: www.pbs.org

52 Wang, *China's New Order,* 65-66.

53 Meisner, *The Deng Xiaoping Era,* 482. Fusnota: David Harvey, A *Brief History of Neoliberalism* (Oxford: Oxford University Press, 2005.), 135.

54 Mo Ming, »90 Percent of China's Billionaires Are Children of Senior Officials«, *China Digital Times,* 2. studenoga 2006, www.chinadigitaltimes.net

55 Human Rights Watch, »Race to the Bottom: Corporate Complicity in Chinese Internet Censorship«, *Human Rights Watch* 18, br. 8(c) (kolovoz 2006.): 28, 43; Wang, *China's New Order,* 65.

56 Friedman and Friedman, Two *Lucky People,* 516.

57 Jaroslaw Urbanski, »Workers in Poland After 1989«, Workers Initiative Poland, paspartoo.w.interia.pl; Weschler, »A Grand Experiment«.

58 Mark Kramer, »Polish Workers and the Post-Communist Transition, 1989-93«, *Europe-Asia Studies,* lipanj 1995.; Svjetska banka, World Development Indicators 2006; www.worldbank.org; Andrew Curry, »The Case against Poland's New President«, *New Republic,* 17. studenoga 2005.; Wielgosz, »25 Years of Solidarity«.

59 Wielgosz, »25 Years of Solidarity«.

60 David Ost, *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe* (Ithaca, NY: Cornell University Press, 2005.), 62.

61 *Statistical Yearly* (Warsaw: Polish Main Statistical Office, 1997.), 139.

62 Kramer, »Polish Workers and the Post-Communist Transition, 1989-93«.

10. Demokracija rođena u lancima: Prigušena sloboda Južne Afrike

1 »South Africa; Says Poverty, Aids Could Destabilise Nation«, AllAfrica.com, studeni 2001.

2 Martin J. Murray, *The Revolution Deferred* (London: Verso, 1994.), 12.

3 »ANC Leader Affirms Support for State Control of Industry«, *Times* (London), 26. siječnja 1990.

4 Ismail Vadi, *The Congress of the People and Freedom Charter Campaign,* predgovor: Walter Sisulu (New Delhi: Sterling Publishers, 1995.), www.sahistory.org.za

5 Nelson Mandela, *A Long Walk to Freedom: The Autobiography of Nelson Mandela* (New York: Little, Brown and Company, 1994.), 150.

6 »Povelja slobode«; prihvaćena na Kongresu naroda u Kliptownu, 26. lipnja 1955, www.anc.org.za

7 William Mervin Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC* (Cape Town: Zebra Press, 2005.), 219-20.

8 Mandela, *A Long Walk to Freedom,* 490-91.

9 Jednostavna vladavina većine u stvarnosti se odgađala sve do 1999. Do tada su izvršnu vlast dijelile sve političke stranke koje su osvojile više od 5 posto glasova birača. Neobjavljeni intervju koji je s Nelsonom Mandelom vodio filmaš Ben Cashdan, 2001.; Hein Marais, *South Africa: Limits to Change: The Political Economy of Transition* (Cape Town: University of Cape 'town Press, 2001.), 91-92.

10 Fusnota: Milton Friedman, »Milton Friedman - Banquet Speech«, na proslavi prilikom dodjele Nobelove nagrade, 10. prosinca 1976, www.nobelprize.org

11 Bill Keller, »Can Both Wealth and Justice Flourish in a New South Africa?« *New York Times,* 9. svibnja 1994.

12 Mark Horton, »Role of Fiscal Policy in Stabilization and Poverty Alleviation«, in *Post-Apartheid South Africa: The First Ten Years,* ur. Michael Nowak i Luca Antonio Ricci (Washington DC: International Monetary Fund, 2005.), 84.

13 Fusnota: Juan Gabriel Valdes, *Pinochet's Economists: The Chicago School in Chile* (Cambridge: Cambridge University Press, 1995.), 31, 33, navodi se definicija »nove demokracije» Pinochetovog ministra ekonomije Pabla Barona; Robert Harvey, »Chile's Counter-Revolution: The Fight Goes On«, *The Economist,* 2. veljače 1980. (Harvey navodi riječi Sergia Fernandeza, ministra unutarnjih poslova); Jose Pinera, »Wealth Through Ownership: Creating Property Rights in Chilean Mining«, *Cato Journal 24,* br. 3 (jesen 2004.): 298.

14 James Brew, »South Africa-Habitat: A Good Home Is Still hard to Own«, Inter Press Service, 11. ožujka 1997.

15 David McDonald, »Water: Attack the Problem Not the Data«, *Sunday Independent* (London), 19. lipnja 2003.

16 Bill Keller, »Cracks in South Africa's White Monopolies«, *New York Times,* 17. lipnja 1993.

17 Gumede navodi Businessmapove statistike u kojima se tvrdi da su»oko 98 posto izvršnih direktora kompanija na JSE-ovom popisu bijelci, i da nadziru oko 97 posto ukupne vrijednosti tržišta dionica». Simon Robinson, »The New Rand Lords«, *Time,* 25. travnja 2005.; Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC,* 220.

18 Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC,* 112.

19 Moyiga Nduru, »S. Africa: Politician Washed Anti-AIDS Efforts Down the Drain«, Inter Press Service, 11. travnja 2006.

20 »Study: AIDS Slashes SA's Life Expectancy«, *Mail & Guardian* (Johannesburg), 11. prosinca 2006.

21 Rand se, do kraja radnog vremena, malo oporavio, završivši s padom od 7 posto. Jinn Jones, »Foreign Investors Take Fright at Hardline Stance«, *Financial Times* (London), 13. veljače 1990.

22 Steven Mufson, »South Africa 1990«, *Foreign Affairs* (specijalno izdanje: *America and the World),* 1990.-1991.

23 Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Branch* (New York: Random House, 2000.), 113.

24 Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the* ANC, 69.

25 Ibid., 85; »South Africa: Issues of Rugby and Race«, *The Economist,* 24. kolovoza 1996.

26 Nelson Mandela, »Izvješće predsjednika ANC-a na 50. nacionalnoj konferenciji Afričkog nacionalnog kongresa» 16. prosinca 1997.

27 Gumede, *Thabo, Mbeki and the Battle for the Soul of the* ANC, 33-39, 69.

28 Ibid., 79.

29 Marais, *South Africa,* 122. Fusnota: ANC, *Ready to Govern:* ANC *Policy Guidelines for a Democratic South Africa Adopted at the National Conference,* 28.-31. svibnja 1992., www.anc.org.za

30 Ken Wells, »U.S. Investment in South Africa Quickens«, *Wall Street Journal,* 6. listopada 1994.

31 Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the* ANC, 88.

32 Ibid., 87.

33 Marais, *South Africa,* 162.

34 Ibid., 170.

35 Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the* Soul of *the* ANC, 89.

36 Ginger Thompson, »South African Commission Ends Its Work«, *New York Times,* 22. ožujka 2003.

37 ANC, »The State and Social Transformation«, prijedlog za raspravu, studeni 1996., www.anc.org.za; Ginger Thompson, »South Africa to Pay $3,900 to Each Family of Apartheid Victims«, New York *Times,* 16. travnja 2003.; neobjavljeni Mandelin intervju s Cashdanom, 2001.

38 Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle* for *the Soul of the* ANC, 108.

39 Ibid., 119.

40 Komunistička partija Južne Afrike, »The Debt Debate: Confusion Heaped on Confusion« studeni-prosinac 1998., www.sacp.org.za; Jeff Rudin, »Apartheid Debt: Questions and Answers«, Alternative Information and Development Centre, 16. ožujka 1999, www.aidc.org.za. Fusnota: Kongres južnoafričkih sindikata, »Submission on the Public Investment Corporation Draft Bill«, 25. lipnja 2004, www.cosatu.org.za; Rudin, »Apartheid Debt«; Komunistička partija Južne Afrike, »The Debt Debate«.

41 »The Freedom Charter«.

42 Nomvula Mokonyane, »Budget Speech for 2005/06 Financial Year by MEC for Housing in Gauteng«, Govor u legislaturi Guateng, 13. lipnja 2005., www.info.gov.za

43 Lucille Davie and Mary Alexander, »Kliptown and the Freedom Charter«, 27. lipnja 2005., www.southafrica.info; Blue IQ, *The Plan for a Smart Province - Guateng.*

44 Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the* Soul *of the* ANC, 215.

45 Scott Baldauf, »Class Struggle: South Africa's New, and Few, Black Rich«, *Christian Science Monitor,* 31. listopada 2006.; »Human Development Report 2006«, United Nations Development Programme, www.undp.org

46 »South Africa: The Statistics«, Le *Monde Diplomatique,* rujan 2006.; Michael Wines and Sharon LaFraniere, »Decade of Democracy Fills Gaps in South Africa«, New York *Times,* 26. travnja 2004.

47 Simon Robinson, »The New Rand Lords«.

48 Michael Wines, »Shantytown Dwellers in South Africa Protest the Sluggish Pace of Change«, *New York Times,* 25. prosinca 2005.

49 Mark Wegerif, Bev Russell and Irma Grundling, *Summary of Key Findings from the National Evictions* Survey (Polokwane, South Africa: Nkuzi Development Association, 2005.), 7, www.nkuzi.org.za

50 Wines, »Shantytown Dwellers in South Africa Protest..

51 Gumede, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the* ANC, 72. Interni navod: Asghar Adelzadeh, »From the RDP to GEAR: The Gradual Embracing of Neoliberalism in Economic Policy«, *Transformation* 31, 1996.

52 Ibid., 70.

53 Stephen F. Cohen, *Failed Crusade: America and the Tragedy of Post-Communist Russia* (New York: W. W. Norton & Company, 2001.), 30.

11. Lomača mlade demokracije: Rusija se odlučuje za »Pinochetovu opciju«

1 Boris Kagarlitsky, *Square Wheels: How Russian Democracy Got Derailed,* prijevod: Leslie A. Auerbach et al. (New York: Monthly Review Press, 1994.), 191.

2 William Keegan, *The Spectre of Capitalism: The Future of the World Economy After the Fall of* Communism (London: Radius, 1992.), 109.

3 George J. Church, »The Education of Mikhail Sergeyevich Gorbachev«, *Time,* 4. siječnja 1988.; Gidske Anderson, »The Nobel Peace Prize 1990 Presentation Speech«, www.nobelprize.org

4 Marshall Pomer, Introduction, in *The New Russia: Transition Gone Awry,* eds. Lawrence R. Klein and Marshall Pomer (Stanford: Stanford University Press: 2001.), 1.

5 Anderson, »The Nobel Peace Prize 1990 Presentation Speech«; Church, »The Education of Mikhail Sergeyevich Gorbachev«.

6 Mikhail Gorbachev, Foreword, in Klein and Pomer, eds., *The New Russia,* xiv.

7 Dotad neviđeno zajedničko izvješće poziva na »radikalne reforme» i ustrajava u zahtjevu da se granice moraju otvarati istovremeno sa svim planovima stabilizacije - o čemu govori Dann Rodrik u 8. poglavlju. International Monetary Fund, The World Bank, Organization for Economic Cooperation and Development, European Bank for Reconstruction and Development, *The Economy of the USSR: Summary and Recommendations* (Washington, DC: World Bank, 1990.); autoričin intervju s Jeffreyjem Sachsom, listopad 2006., New York City.

8 »Order, Order«, *The Economist,* 22. prosinca 1990.

9 Ibid.; Michael Schrage, »Pinochet's Chile a Pragmatic Model for Soviet Economy«, *Washington Post,* 23. kolovoza 1991.

10 *Return of the Czar,* epizoda emisije *Frontline* (PBS), producent Sherry Jones, emitirano 9. svibnja 2000.

11 Vadim Nikitin, »91 Foes Linked by Anger and Regret«, *Moscow Times,* 21. kolovoz 2006.

12 Stephen F. Cohen, »America's Failed Crusade in Russia«, *The Nation,* 28. veljače 1994.

13 Autoričin intervju s Jeffreyjem Sachsom.

14 Peter Passed, »Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist«, *New York Times,* 27. lipnja 1993.

15 Peter Reddaway and Dmitri Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms: Market Bolshevism against Democracy* (Washington, DC: United States Institute for Peace Press, 2001.), 291.

16 Jeffrey D. Sachs, *The End of Poverty: Economic Possibilities for* Our *Time* (New York: Penguin Books, 2005.), 137.

17 Reddaway and Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms,* 253.

18 *The* Agony *of Reform,* epizoda serije *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* (PBS), izvršni producenti Daniel Yergin i Sue Lena Thompson, producent serije William Cran (Boston: Heights Productions, 2002.); Reddaway and Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms,* 237, 298.

19 Mikhail Leontyev, »Two Economists Will Head Russian Reform; Current Digest of the Soviet Press«, *Nezavisnaja Gazeta,* 9. studenoga 1991., skraćena varijanta objavljena 11. prosinca 1991.

20 Chrystia Freeland, *Sale of the Century: Russia's Wild Ride from Communism to Capitalism* (New York: Crown, 2000.), 56.

21 Boris Jeljcin, »Govor pred Kongresom narodnih zastupnika SSSR-a«, 28. listopada 1991.

22 David McClintick, »How Harvard Lost Russia«, *Institutional Investor,* 1. siječnja 2006.

23 Georgi Arbatov, »Origins and Consequences of ShockTherapy«,' in Klein and Pomer, ur., *The New Russia,* 171.

24 Vladimir Mau, »Russia«, in *The Political Economy of Policy Reform,* ed. John Williamson (Washington, DC: Institute for International Economics, 1994.), 435.

25 Ibid., 434-35.

26 Joseph E. Stiglitz, Preface, in Klein and Pomer, eds., *The New Russia,* xxii.

27 Joseph E. Stiglitz, *Globalization and Its Discontents* (New York: W. W. Norton & Company, 2002.), 136.

28 Yeltsin, »Speech to the RSFSR Congress of People's Deputies«.

29 Stephen F. Cohen, »Can We 'Convert' Russia?« *Washington Post,* 28. ožujka 1993.; Helen Womack, »Russians Shell Out as Cashless Society Looms«, *Independent* (London), 27. kolovoza 1992.

30 *Russian Economic Trends,* 1997., str. 46, navod u: Thane Gustafson, *Capitalism Russian-Style* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999.), 171.

31 The Agony of Reform.

32 Gwen Ifill, »Clinton Meets Russian on Assistance Proposal«, *New York Times,* 25. ožujka 1993.

33 Malcolm Gray, »After Bloody Monday«, *Maclean's,* 18. listopada 1993.; Leyla Boulton, »Powers of Persuasion«, *Financial Times* (London), 5. studenoga 1993.

34 Serge Schniernann, »The Fight to Lead Russia«, *New York Times,* 13. ožujka 1993.

35 Margaret Shapiro and Fred Hiatt, »Troops Move in to Put Down Uprising After Yeltsin Foes Rampage in Moscow«, *Washington Post, 4.* listopada 1993.

36 John Kenneth White and Philip John Davies, *Political Parties and the Collapse of the Old Orders* (Albany: State University of New York Press, 1998.), 209.

37 »Testimony Statement by the Honorable Lawrence H. Summers Under Secretary for International Affairs U.S. Treasury Department Before the Committee on Foreign Relations of the U.S. Senate, September 7, 1993«.

38 Reddaway and Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms,* 294.

39 Ibid., 299.

40 Celestine Bohlen, »Rancor Grows in Russian Parliament«, *New York Times,* 28. ožujka 1993.

41 »The Threat That Was«, *The Economist,* 28. travnja 1993.; Shapiro and Hiatt, »Troops Move in to Put Down Uprising After Yeltsin Foes Rampage in Moscow«.

42 Serge Schmemann, »Riot in Moscow Amid New Calls for Compromise«, *New York Times,* 3. listopada 1993.

43 Leslie H. Gelb, »How to Help Russia«, *New York Times,* March 14, 1993. Fusnota: Shapiro and Hiatt, »Troops Move in to Put Down Uprising After Yeltsin Foes Rampage in Moscow«.

44 Fred Kaplan, »Yeltsin in Command as Hard-Liners Give Up«, *Boston Globe,* 5. listopada 1993.

45 »Vlasti izjavljuju da je tijekom dva dana u Moskvi ubijeno 142 ljudi. To je sprdačina — pravi broj poginulih nekoliko je puta veći. Nitko se nije potrudio odrediti točan broj ranjenih i pretučenih. Uhićene su tisuće«. Kagarlitsky, *Square Wheels,* 218.

46 Reddaway and Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms,* 427.

47 Kagarlitsky,, *Square Wheels,* 212.

48 John M. Goshko, »Victory Seen for Democracy«, *Washington Post,* 5. listopada 1993.; David Nyhan, »Russia Escapes a Return to the Dungeon of Its Past«, *Boston Globe,* 5. listopada 1993.; Reddaway and Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms,* 431.

49 Return of the Czar.

50 Nikitin, -91 Foes Linked by Anger and Regret«.

51 Cacilie Rohwedder, »Sachs Defends His Capitalist Shock Therapy«, *Wall Street Journal Europe,* 25. listopada 1993.

52 Sachs, *The End of Poverty.*

53 Arthur Spiegelman, »Western Experts Call for Russian Shock therapy«, Reuters, 6. listopada 1993.

54 Dorinda Elliott and Betsy McKay, »Yeltsin's Free-Market Offensive«, *Newsweek,* 18. listopada 1993.; Adi Ignatius and Claudia Rosett, »Yeltsin Now Faces Divided Nation«, *Asian Wall Street Journal,* 5. listopada 1993.

55 Stanley Fischer, »Russia and the Soviet Union Then and Now«, in *The Transition in Eastern Europe,* ur. Olivier Jean Blanchard, Kenneth A. Front i Jeffrey D. Sachs, Country *Studies,* sv. 1 (Chicago: University of Chicago Press: 1994.), 237.

56 Lawrence H. Summers, »Comment«, in *The Transition in Eastern Europe,* Country Studies, sv. 1, 253.

57 Jeffrey Tayler, »Russia Is Finished«, *Atlantic Monthly,* svibanj 2001.; »The World's Billionaires, According to *Forbes* Magazine, Listed by Country«, Associated Press, 27. veljače 2003.

58 E. S. Browning, »Bond Investors Gamble on Russian Stocks«, *Wall Street Journal,* 24. ožujka 1995.

59 Pravnik Sergej Jušenkov navodi Olega Lobova. Carlotta Gall i Thomas De Waal, *Chechnya: Calamity in the Caucasus* (New York: New York University Press, 1998.), 161.

60 Vsevolod Vilchek, »Ultimatum on Bended Knees«, *Moscow News,* 2. svibnja 1996.

61 Pannell, »Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist«.

62 David Hoffman, »Yeltsin's 'Ruthless' Bureaucrat;' *Washington Post,* 22. studenoga 1996.

63 Svetlana P. Glinkinaet al., »Crime and Corruption«, u Klein i Pourer, ur., *The New Russia,* 241; Matt Bivens i Jonas Bernstein, »The Russia You Never Met«, *Demokratizatsiya: The Journal of Post-Soviet Democracy* 6, br. 4 (jesen 1998): 630, www.deniokratizatsiya.org

64 Bivens and Bernstein, »The Russia You Never Met«, 627-28; Total, *Factbook* 1998-2006, travanj 2006., str. 2, www.total.com; Iznos zarade odnosi se na 2000.: Marshall I. Goldman, *The Piratization of Russia: Russian Reform* Go« Awry (New York: Routledge, 2003.), 120; »Yukos Offers 12.5 Percent Stake against Debts to State-Owned Former Unit«, Associated Press, 5. lipnja 2006.; iznos od 2,8 milijarde dolara temelji se na činjenici da je 1997. godine British Petroleum platio 571 milijun dolara za 10 posto udjela u

Sidanku, stoga bi sukladno tom razmjeru 51 posto udjela vrijedilo više od 2,8 milijardi.: Freeland, *Sale of the Century,* 183; Stanislav Lunev, »Russian Organized Crime Spreads Beyond Russia's Borders«, *Prism* 3, br. 8 (30. svibnja 1997).

65 Bivens and Bernstein, »The Russia You Never Met«, 629.

66 Reddaway and Glinski, *The Tragedy of Russia's Reforms,* 254.

67 Freeland, *Sale of the Century,* 299.

68 Return of the Czar.

69 Bivens i Bernstein izvješćuju da »optužbe koje terete Čubajisa i četvoricu njegovih reformskih pomoćnika - sve redom pojedinci koje su potpomagali Čubajisovi mecene iz USAID-a - primili su, svaki, 90 000 dolara mita pod krinkom avansa Uneximbanke (jedne od najvećih tvrtki oligarha koje su preko njih dobivale unosne privatizacijske ugovore). U sličnom slučaju, Alfred Kokh, drugi po rangu dužnosnik zadužen za privatizaciju u Jeljcinovoj vladi, od tvrtke povezane s jednim od najvećih oligarha prima 100 000 dolara kao nagradu za pribavljanje privatizacijskih ugovora; potpuno prikladno, primitak se prikazao kao predujam za knjigu koju je trebao pisati na temu učinkovitosti privatiziranih tvrtki. Nijedan od njih nije završio na sudu u slučaju povezanom s »naštimavanjem» knjiga. Bivens and Bernstein, »The Russia You Never Met«, 636; Vladimir Isachenkov, »Prosecutors Investigate Russia's Ex-Privatization Czar«, Associated Press, 1. listopada 1997.

70 McClintick, »How Harvard Lost Russia«.

71 U.S. District Court, District of Massachusetts, »United States of America, Plaintiff, V. President and Fellows of Harvard College, Andrei Shleifer and Jonathan Hay, Defendants: Civil Action No. 00-11977-DPW«, *Memorandum and Order,* 28. lipnja 2004.; McClintick, »How Harvard Lost Russia«.

72 McClintick, »How Harvard Lost Russia«.

73 Dan Josefsson, »The Art of Ruining a Country with a Little Professional Help from Sweden«, *ETC* (Stockholm) englesko izdanje, 1999.

74 Ernest Beck, »Soros Begins Investing in Eastern Europe«, *Wall Street Journal,* 1. lipnja 1994; Andrew Jack, Arkady Ostrovsky and Charles Pretzlik, »Soros to Sell 'The Worst Investment of My Life«,' *Financial Times* (London), 17. ožujka 2004.

75 Brian Whitmore, »Latest Polls Showing Communists Ahead«, *Moscow Times,* 8. rujna 1999.

76 Return of the Czar.

77 Helen Womack, »Terror Alert in Moscow as Third Bombing Kills 73«, *Independent* (London), 14. rujna 1999.

78 Asian Nurbiyev, »Last Bodies Cleared from Rebels' Secret Grozny Cemetery«, Agence France-Presse, 6. travnja 2006.

79 Sabrina Tavernise, »Farms as Business in Russia«, *New York Times,* 6. studenoga 2001.; Josefsson, »The Art of Ruining a Country with a Little Professional Help from Sweden«; »News Conference by James Wolfensohn, President of the World Bank Re: IMF Spring Meeting«, Washington, DC, 22. travnja 1999, www.unf.org; Branko Milanovic, *Income, Inequality and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy* (Washington, DC: World Bank, 1998.), 68; Working Center for Economic Reform, Government of the Russian Federation, *Russian Economic Trends* 5, br. 1 (1996.): 56-57, navod u: Bertram Silverman and Murray Yanowitch, *New Rich, New Poor, New Russia: Winners and Losers on the Russian Road to Capitalism* (Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2000.), 47.

80 Brojka od 715 000 potječe od ruskog ministra zdravstva i socijalnog razvoja. »U Rusiji živi više od 715 000 djece bez doma - ministar zdravstva» RIA Novosti news agency, 23. veljače 2006.; Care De Rooy, UNICEF, *Children in the Russian Federation,* 16. studenoga 2004., str. 5, www.unicef.org

81 Godine 1987. u Rusiji se, po glavi stanovnika, trošilo 3,9 litara alkohola. Godine 2003. Rusija dostiže prosjek od 8,87 litara. Regionalni europski ured Svjetske zdravstvene organizacije »30-50 Pure Alcohol Consumption, Litres Per Capita, 1987,2003«, European Health for All Database (HFA-DB), data.euro.who.int/hfadb; »In Sad Tally, Russia Counts More Than 4 Million Addicts«, *Pravda* (Moscow), 20. veljače 2004.; UNAIDS, »Annex 1: Russian Federation«, 2006. *Global Report on the AIDS Epidemic,* svibanj 2006., str. 437, www.unaids.org; Interview with Natalya Katsap, Manager, Media Partnerships, Transatlantic Partners Against AIDS, lipanj 2006.

82 Regionalni europski ured Svjetske zdravstvene organizacije, »1780 SDR, Suicide and Self-Inflicted Injury, All Ages Per 100,000, 1986-1994«, European Health for All Database (HFA-DB), data.euro.who.int/hfadb; Godine 1986., stopa ubojstava i namjernih razaranja na 100 000 stanovnika iznosila je 7.3; godine 1994. dostiže stopu od 32,9; 2004. opada na 25.2. Regionalni europski ured Svjetske zdravstvene organizacije, »1793 SDR, Homicide and Intentional Injury, All Ages Per 100,000, 1986-2004«, European Health for All Database.

83 Nikitin, »91 Foes Linked by Anger and Regret«; Stephen F. Cohen, »The New American Cold War«, *The Nation,* 10. srpnja 2006.; Central Intelligence Agency, »Russia«, *World Factbook 1992* (Washington, DC: CIA, 1992.), 287; Central Intelligence Agency, »Russia«, *World Factbook 2007,* www.cia.gov.

84 Colin McMahon, »Shortages Leave Russia's East Out in the Cold«, *Chicago Tribune,* 19. studenoga 1998.

85 Arbatov, »Origins and Consequences of 'Shock Therapy«,' 177.

86 Richard Pipes, »Russia's Chance«, *Commentary* 93, br. 3 (ožujak 1992): 30.

87 Richard E. Ericson, »The Classical Soviet-Type pe Economy: Nature of the System and Implications for Reform«, *Journal of Economic Perspectives* 5, br. 4 (jesen 1991.): 25.

88 Tayler, »Russia Is Finished«; Richard Lourie, »Shock of Calamity«, *Los Angeles Times,* 21. ožujka 1999.

89 Josefsson, »The Art of Ruining a Country with a Little Professional Help from Sweden«.

90 Tatyana Koshkareva and Rustam Narzikulov, *Nezavisimaya Gazeta* (Moscow), 31. listopada 1997.; Paul Klebnikov and Carrie Shook, »Russia and Central Europe: The New Frontier«, *Forbes,* 28. srpnja 1997.

91 Adam Smith, *The Wealth of Nations,* ur. Edwin Carman (New York: Modern Library, 1937.), 532.

92 Zahvaljujem Davidu Harveyju što me upoznao s ovom analizom. David Harvey, A *Brief History of Neoliberalism* (New York: Oxford University Press, 2005.).

93 Michael Schuman, »Billionaires in the Making«, *Forbes,* 18. srpnja 1994.; Harvey, A *Brief History of Neoliberalism,* 103.

94 »YPFB: Selling a National Symbol«, *Institutional Investor,* 1. ožujka 1997.; Jonathan Friedland, »Money Transfer«, *Wall Street Journal,* 15. kolovoza 1995.

95 Friedland, »Money Transfer«.

96 Paul Blustein, *And the Money Kept Rolling In (and Out): Wall Street, the* IMF, *and the Bankrupting of Argentina* (New York: PublicAffairs, 2005.), 24, 29; Nathaniel C. Nash, »Argentina's President, Praised Abroad, Finds Himself in Trouble at Home«, *New York Times,* 8. lipnja 1991.; Tod Robberson, »Argentine President's Exit Inspires Mixed Emotions«, *Dallas Morning News,* 18. listopada 1999.

97 Paul Brinkley-Rogers, »Chaos Reigns as President Flees Uprising«, *Daily Telegraph* (London), 22. prosinca 2001.

98 Jean Friedman-Rudovsky, »Bolivia Calls Ex-President to Court«, *Time,* 6. veljače 2007.

12. *Id* kapitalizma: Rusija i novo doba neotesanog tržišta

1 John Maynard Keynes, »From Keynes to Roosevelt: Our Recovery Plan Assayed«, New *York Times,* 31. prosinca 1933.

2 Ashley M. Herer, »Oprah, Bono Promote Clothing Line, iPod«, Associated Press, 13. listopada 2006.

3 T. Christian Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives, and Corporate Greed in Iraq* (New York: Little, Brown and Company, 2006.), 123. Fusnota str. 248: John Cassidy, »Always with Us«, *The New Yorker,* 11. travnja 2005.

4 Peter Passell, »Dr. Jeffrey Sachs, Shock Therapist«, *New York Times,* 27. lipnja 1993.

5 Jeffrey Sachs, »Life in the Economic Emergency Room«, in *The Political* Economy of *Policy Reform,* ed. John Williamson (Washington, DC: Institute for International Economics, 1994.), 516.

6 »Roosevelt Victor by 7,054,520 Votes«, *New York Times,* 25. prosinca 1932.; Raymond Moley, *After Seven Years* (New York: Harper & Brothers, 1939.), 305.

7 Carolyn Eisenberg, *Drawing the Line: The American Decision to Divide Germany,* 1944-1949 (New York: Cambridge University Press, 1996.).

8 *The Political* Economy *of Policy Reform,* 44.

9 Sachs, »Life in the Economic Emergency Room,' 503-504, 513.

10 John Williamson, *The Political Economy of Policy Reform,* 19,26.

11 John Williamson and Stephan Haggard, »The Political Conditions for Economic Reform«, in The *Political Economy of Policy Reform,* 565.

12 Williamson, *The Political Economy of Policy* Reform, 20.

13 John Toye, *The Political* Economy *of Policy Reform,* 41.

14 Bruce Little, »Debt Crisis Looms, Study Warns«, *Globe and Mail* (Toronto), 16. veljače 1993.; Televizijsko izvješće emitirano je na W5, mreža CTV, urednik Eric Mailing. Linda McQuaig, *Shooting the Hippo: Death by Deficit and Other Canadian Myths* (Toronto: Penguin, 1995.), 3.

15 Podatke u ovom paragrafu pronašla sam u: McQuaig, *Shooting the Hippo,* 18, 42-44, 117.

16 Ibid., 44,46.

17 »How to Invent a Crisis in Education«, *Globe and Mail* (Toronto), 15. rujna 1995.

18 Podatke u sljedeća dva odlomka pronašla sam u: Michael Bruno, *Deep Crises and Reform: What Have We Learned?* (Washington, DC: World Bank, 1996.), 4, 6, 13, Kurziv u izvorniku.

19 Ibid., 6. Kurziv dodan.

20 Ta brojka država članica Svjetske banke odnosi se na 1995. U članstvu je trenutačno 185 država.

21 Podatke u sljedeća četiri odlomka pronašla sam u: Davison L. Budhoo, Enough Is Enough: *Dear* Mr. *Camdessus... Open Letter of Resignation to the Managing Director of the International Monetary Fund* (New York: New Horizons Press, 1990.), 2-27.

22 Najveći dio Budhoovih optužbi usredotočuju se na nepravilnosti u proračunima relativne cijene rada za Trinidad i Tobago, što je neizmjerno važan ekonomski pokazatelj kojim se mjeri produktivnost pojedine države. Budhoo piše: »Temeljeći tvrdnje na proračunima koje su proveli naši statistički odjeli godinu nakon što se misija Fonda vratila s terena, relativna cijena jedinice rada u Trinidadu i Tobagu porasla je samo 69 posto, a ne 145,8 posto kao što se navodi u našim izvješćima iz 1985., ni 142,9 posto, sukladno izvješću iz 1986. Između 1980. i 1985. godine cijena je porasla samo 66,1 posto, umjesto naše procjene koja, u izvješćima iz 1986., iznosi 164,7 posto. Između 1983.-85. relativni troškovi

rada porasli su samo 14,9 posto, a ne 36,9, kao što se u svjetskoj zajednici tvrdilo 1986. Godine 1985., umjesto porasta od 9 posto koji smo iznijeli u RED-u, indeks cijene rada pao je za 1,7 posto. Godine 1986. relativna cijena jedinice rada bilježi nesvakidašnji pad od 46,5 posto, iako o tome ne postoji nijedna zabilješka ni u izvješću iz 1987. ni u bilo kojem službenom dokumentu Fonda«. Ibid., 17.

23 »Bitter Calypsos in the Caribbean«, *Guardian* (London), 30. srpnja 1990.; Robert Weissman, »Playing with Numbers: The IMF's Fraud in Trinidad and Tobago«, *Multinational Monitor* 11, br. 6 (lipanj 1990.).

24 Lawrence Van Gelder, »Mr. Budhoo's Letter of Resignation from the I.M.F. (50 Years Is Enough)«, *New York Times,* 20. ožujka 1996.

13. Neka gori: Haranje Azijom i pad »drugog Berlinskog zida«

1 Anita Raghavan, »Wall Street Is Scavenging in Asia-Pacific«, *Wall Street Journal,* 10. veljače 1998.

2 R. William Liddle, »Year One of the Yudhoyono-Kalla Duumvirate«, *Bulletin of Indonesian Economic Studies* 41, br. 3 (prosinac 2005.): 337.

3 »The Weakest Link«, ' *The Economist,* February 8, 2003.

4 Irma Adelman, »Lessons from Korea«, in *The New Russia: Transition Gone Awry,* ur. Lawrence R. Klein i Marshall Pomer (Stanford, CA: Stanford University Press, 2001.), 129.

5 David McNally, »Globalization on Trial« *Monthly Review,* rujan 1998.

6 »Apec Highlights Social Impact of Asian Financial Crisis«, Bernama news agency, 25. svibnja 1998.

7 HurNam-11, »Gold Rush... Korean Style«, *Business Korea,* ožujak 1998.; »Selling Pressure Mounts on Korean Won - Report«, *Korea Herald* (Seoul), 12. svibnja 1998.

8 »Elderly Suicide Rate on the Increase«, *Korea Herald* (Seoul), 27. listopada 1999.; »Economic Woes Driving More to Suicide«, *Korea Times* (Seoul), 23. travnja 1998.

9 Kriza nastupa 1994., no zajam stiže tek početkom 1995.

10 »Milton Friedman Discusses the IMF«, CNN *Moneyline with Lou Dobbs,* 22. siječnja 1998.; George P. Shultz, William E. Simon and Walter B. Wriston, »Who Needs the IMF«, *Wall Street Journal,* 3. veljače 1998.

11 Milken Institute, »Global Overview«, *Global Conference* 1998., Los Angeles, 12. ožujka 1998, www.milkeninstitute.org

12 Bill Clinton, »Joint Press Conference with Prime Minister Chretien«, 23. studenoga 1997, www.clintonfoundation.org

13 Milken Institute, »Global Overview«.

14 Jose Pińera, »The 'Third Way' Keeps Countries in the Third World«, pripremljeno za 16. godišnju monetarnu konferenciju instituta Cato; drugi sponzor *The Economist,* Washington, DC, 22. listopada 1998.; Jose Pińera, »The Fall of a Second Berlin Wall«, 22. listopada 1998., www.josepinera.com

15 »U.S. Senate Committee on Foreign Relations Holds Hearing on the Role of the IMF in the Asian Financial Crisis«, 12. veljače 1998.; »Text-Greenspan's Speech to New York Economic Club«, Reuters, 3. prosinca 1997.

16 M. Perez i S. Tobarra, »Los países asiáticos tendrán que aceptar cierta flexibilidad que no era necesaria hasta ahora«, *El País International Edition* (Madrid), 8. prosinca 1997.; »IMF Chief Calls for Abandon of 'Asian Model'«, Agence France-Presse, 1. prosinca 1997.

17 Intervju s Mahathirom Mohamadom, 2. srpnja 2001., za televizijsku seriju *Commanding Heights: The Battle for the World Economy,* www.pbs.org

18 Intervju sa Stanleyjem Fischerom, 9. svibnja 2001., za televizijsku seriju *Commanding Heights: The Battle for the World Economy,* www.pbs.org

19 Stephen Grenville, »The IMF and the Indonesian Crisis«, izvješće, MMF-ov Nezavisni ured za evaluaciju, svibanj 2004. str. 8, www.imf.org

20 Walden Bello, »The IMF Hidden Agenda«, *The Nation* (Bangkok), 25. siječnja 1998.

21 Fischer, *Commanding Heights,* Joseph Kahn. »IMF's Hand Often Heavy, a Study Says«, *New York Times,* 21. listopada 2000. Fusnota: Paul Blustein, *The Chastening, Inside the Crisis That Rocked the Global Financial System and Humbled the IMF* (New York: PublicAffairs, 2001.), 6-7.

22 MMF sporazumom s Južnom Korejom izričito zahtijeva »brisanje ograničenja na tržištu rada i ukidanje zališnosti (kako bi se biznisu moglo omogućiti kretanje iz jedne industrijske grane u drugu). Navod u: Martin Hart-Landsberg i Paul Burkett: »Economic Crisis and Restructuring in South Korea: Beyond the Free Market-Statist Debate«, *Critical Asian Studies* 33, br. 3 (2001), 421; Alkman Granitsas i Dan Biers: »Economies: The Next Step: The IMF Has Stopped Asia's Financial Panic«, *Far Eastern Economic Review,* 23. travnja 1998.; Cindy Shiner, »Economic Crisis Clouds Indonesian's Reforms«, *Washigton Post,* 10. rujna 1998.

23 Soren Ambrose, »South Korean Union Sues the IMF«, *Economic Justice News 2,* br. 4 (siječanj 2000.).

24 Nicola Bullard, *Taming the Tigers: The IMF and the Asian Crisis* (London: Focus on the Global South, 2. ožujka 1999.), www.focusweb.org; Walden Bello, A *Siamese Tragedy: The Collapse of Democracy in Thailand* (London: Focus on the Global South, 29. rujna 2006), www.focusweb.org

25 Jeffrey Sachs, »Power Unto Itself«, *Financial Times* (London), 11. prosinca 1997.

26 Michael Lewis »The World's Biggest Going-Out-of-Business Sale«, *New York Times Magazine,* 31. svibnja 1998.

27 Ian Chalmers, »Tommy's Toys Trashed«, *Inside Indonesia* 56 (listopad — prosinac 1998).

28 Paul Blustein and Sandra Sugawara, »Rescue Plan for Indonesia in Jeopardy«, *Washington Post,* 7. siječnja 1998.; Grenville, »The IMP' and the Indonesian Crisis«, 10.

29 McNally, »Globalization on Trial«.

30 »Magic Arts of Jakarta's 'Witch-Doctor,'« *Financial Times* (London), 3. studenoga 1997.

31 Susan Suit, »Jakarta's Technocrats vs. the Technologists«, *Straits Times* (Singapur), 30. studenoga 1997.; Kahn, »I.M.F.'s Hand Often Heavy, a Study Says«.

32 International Monetary Fund, *The IMF's Response to the Asian Crisis,* siječanj 1999., www.imf.org

33 Paul Blustein, »At the IMF, a Struggle Shrouded in Secrecy«, *Washington Post,* 30. ožujka 1998.; Martin Feldstein, »Refocusing the IMF«, *Foreign Affairs,* ožujak - travanj 1998.; Jeffrey Sachs, »The IMF and the Asian Flu«, *American Prospect,* ožujak - travanj 1998.

34 U Južnoj Koreji stopa raste s 2,6 na 7,6 posto, u Indoneziji s 4 na 12 posto. Slične pojave primjećuje se i u drugim državama. Međunarodna organizacija rada, »ILO Governing Body to Examine Response to Asia Crisis«, izvješće za medije, 16. ožujka 1999.; Mary Jordan, »Middle Class Plunging Back to Poverty«, *Washington Post,* 6. rujna 1998.; McNally, »Globalization on Trial«; Florence Lowe-Lee, »Where Is Korea's Middle Class?« *Korea Insight* 2, br. 11 (studeni 2000.): 1; James D. Wolfensohn, »Opening Address by the President of the World Bank Group«, *Summary Proceedings of the Fifty-Third Annual*

Meeting of the Board of Governors (Washington, DC: International Monetary Fund, 6.-8. listopada, 1998.), 31, www.imf.org

35 »Array of Crimes Linked to the Financial Crisis, Meeting Told«, New *Straits Times* (Kuala Lumpur), 1. lipnja 1999.; Nussara Sawatsawang, »Prostitution - Alarm Bells Sound Amid Child Sex Rise«, *Bangkok Post,* 24. prosinca 1999.; Luz Baguioro, »Child Labour Rampant in the Philippines«, *Straits Times* (Singapur), 12. veljače 2000.; »Asian Financial Crisis Rapidly Creating Human Crisis: World Bank«, Agence France-Presse, 29. rujna 1998.

36 Laura Myers, »Albright Offers Thais Used F-16s, Presses Banking Reforms«, Associated Press, 4. ožujka 1999.

37 Independent Evaluation Office of the IMF, *The IMF and Recent Capital Account Crises: Indonesia, Korea, Brazil* (Washington, DC: International Monetary Fund, 12. rujna 2003.): 42-43, www.imf.org; Grenville, »The IMF and the Indonesian Crisis«, 8.

38 Craig Mellow, »Treacherous Times«, *Institutional Inveestor International Edition,* svibanj 1999.

39 Raghavan, »Wall Street Is Scavenging in Asia-Pacific».

40 Rory McCarthy, »Merrill Lynch Buys Yamaichi Branches, Now Japan's Biggest Foreign Broker«, Agence France-Presse, 12. veljače 1998.; »Phatra "Thanakit Announces Partnership with Merrill Lynch«, Merrill Lynch - izjava za tisak, 4. lipnja 1998.; United Nations Conference on Trade and Development, *World Investment Report 1998.: Trends and Determinants* (New York: United Nations, 1998.): 337; James Xiaoning Zhan and Terutomo Ozawa, *Business Restructuring in Asia: Cross-Border M&As in the Crisis Period* (Copenhagen: Copenhagen Business School Press, 2001.), 100; »Advisory Board for Salomon«, *Financial Times* (London), 18. svibnja 1999.; »Korea Ssangyong Sells Info Unit Shares to Carlyle«, Reuters News, 2. siječnja 2001.; »JP Morgan - Carlyle Consortium to Become Largest Shareholder of KorAm«, *Korea Times* (Seul), 9. rujna 2000.

41 Nicholas D. Kristof, »Worsening Financial Flu in Asia Lowers Immunity to U.S. Business«, *New York Times,* 1. veljače 1998.

42 Lewis, »The World's Biggest Going-Out-of-Business Sale«; Mark L. Clifford, »Invasion of the Bargain Snatchers«, *BusinessWeek,* 2. ožujka 1998.

43 United Nations Conference on Trade and Development, World Investment Report 1998., 336; Zhan and Ozawa, *Business Restructuring in Asia,* 99; »Chronology-GM Takeover Talks with Daewoo Motor Creditors«, Reuters, 30. travnja 2002.

44 Zhan and Ozawa, *Business Restructuring in Asia,* 96-102; Clifford, »Invasion of the Bargain Snatchers«.

45 Alexandra Harney, »GM Close to Taking 67% Stake in Daewoo for $400M«, *Financial Times* (London), 20. rujna 2001.; Stephanie Strom, »Korea to Sell Control of Banks to U.S. Investors«, *New York Times,* 1. siječnja 1999.

46 Charlene Barshefsky, »Trade Issues with Asian Countries«, Testimony before the Subcommittee on Trade of the House Committee on Ways and Means, 24. veljače 1998.

47 »International Water - Ayala Consortium Wins Manila Water Privatization Contract«, Business Wire, 23. siječnja 1997.; »Bechtel Wins Contract to Build Oil Refinery in Indonesia«, Asia Pulse news agency, 22. rujna 1999.; »Mergers of S. Korean Handset Makers with Foreign Cos on the Rise«, Asia Pulse news agency, 1. studenoga 2004.; United Nations Conference on Trade and Development, *World Investment Report 1998.,* 337; Zhan and Ozawa, *Business Restructuring in Asia,* 96-99.

48 Zhan and Ozawa, *Business Restructuring in Asia,* 96-102; Robert Wade and Frank Veneroso, »The Asian Crisis: The High Debt Model Versus the Wall Street-TreasuryIMF Complex«, *New Left Review* 228 (ožujak — travanj, 1998).

49 »Milton Friedman Discusses the IMF«, *CNN Moneyline with Lou Dobbs, 22.* siječnja 1998.

50 Godine 1995. stopa samoubojstava iznosila je 11,8 slučajeva na 100 000 stanovnika; 2005. iznosila je 26,1, dakle 121-postotno povećanje na 100 000 stanovnika. *World Factbook* 1997 (Washington, DC: Central Intelligence Agency, 1997.); *World Factbook* 2007, www.cia.gov; »S. Korea Has Top Suicide Rate among OECD Countries: Report«, Asia Pulse news agency, 18. rujna 2006.; »S. Korean Police Confirm Actress Suicide«, Agence France-Presse, 12. veljače 2007.

51 United Nations Human Settlements Program, 2005 *Annual Report* (Nairobi: UN-HABITAT, 2006.), 5-6, www.unchs.org; Rainer Maria Rilke, *Divinske elegije i soneti Orfeju,* (Boston: Houghton Mifflin, 1977.), 51.

52 »Indonesia Admits to Rapes during Riots«, *Washington Post, 22.* prosinca 1998.

53 »The Weakest Link«;Thomas L. Friedman, *The Lexus and the Olive Tree* (New York: Farrar, Straus and, Giroux, 1999.), 452-53.

54 »The Critics of Capitalism«, *Financial Times* (London), November 27, 1999.

55 Fischer, *Commanding Heights;* Blustein, *The Chastening,* 6-7.

14. Šok-terapija u SAD-u: U djelokrugu Domovinske sigurnosti

1 Tom Baldwin, »Revenge of the Battered Generals«, *Times* (London), 18. travnja 2006.

2 Reuters, »Britain's Ranking on Surveillance Worries Privacy Advocate«, *New York Times,* 3. studenoga 2006.

3 Daniel Gross, »The Homeland Security Bubble«, Slate.com, 1. lipnja 2005.

4 Robert Burns, »Defense Chief Shuns Involvement in Weapons and Merger Decisions to Avoid Conflict of Interest«, Associated Press, 23. kolovoza 2001.

5 John Burgess, »Tuning in to a Trophy Technology«, *Washington Post,* 24. ožujka 1992.; »TIS Worldwide Announces the Appointment of the Honorable Donald Rumsfeld to its Board of Advisors«, PR Newswire, 25. travnja 2000.; Geoffrey Lean and Jonathan Owen, »Donald Rumsfeld Makes $5M Killing on Bird Flu Drug«, *Independent* (London), 12. ožujka 2006.

6 George W. Bush, »Bush Delivers Remarks with Rumsfeld, Gates«, CQ Transcripts Wire, 8. studenoga 2006.

7 Joseph L. Galloway, »After Losing War Game, Rumsfeld Packed Up His Military and Went to War«, Knight-Ridder, 26. travnja 2006.

8 Jeffrey H. Birnbaum, »Mr. CEO Goes to Washington«, *Fortune,* 19. ožujka 2001.

9 Donald H. Rumsfeld, »Secretary Rumsfeld's Remarks to the Johns Hopkins, Paul H. Nitze School of Advanced International Studies«, 5. prosinca 2005, www.defenselink.mil; Tom Peters, *The Circle of Innovation* (New York: Alfred A. Knopf, 1997.), 16.

10 Podaci na sljedeće dvije stranice potječu iz: Donald H. Rumsfeld, »DoD Acquisition and Logistics Excellence Week Kickoff- Bureaucracy to Battlefield«, govor u Pentagonu, 10. rujna 2001., www.defenselink.mil.

11 Carolyn Skorneck, »Senate Committee Approves New Base Closings, Cuts $1.3 Billion from Missile Defense«, Associated Press, 7. rujna 2001.; Rumsfeld, »DoD Acquisition and Logistics Excellence Week Kickoff«.

12 Bill Hemmer and Jamie Mclntyre, »Defense Secretary Declares War on the Pentagon's Bureaucracy«, CNN *Evening News,* 10. rujna 2001.

13 Donald Rumsfeld, »Tribute to Milton Friedman«, Washington, DC, 9. svibnja 2002., www.defenselink.mil; Milton Friedman and Rose D. Friedman, *Two Lucky People: Memoirs* (Chicago: University of Chicago Press, 1998.), 345.

14 Friedman and Friedman, Two Lucky *People,* 391.

15 William Gruber, »Rumsfeld Reflects on Politics, Business«, *Chicago Tribune,* 20. listopada 1993.; Stephen J. I ledges, »Winter Comes for a Beltway Lion«, *Chicago Tribune,* 12. studenoga 2006.

16 Greg Schneider, »Rumsfeld Shunning Weapons Decisions«, *Washington Post,* 24. kolovoza 2001.; Andrew Cockburn, *Rumsfeld: His Rise, Fall, and Catastrophic Legacy* (New York: Scribner, 2007.), 89-90; Randeep Ramesh, »The Two Faces of Rumsfeld«, *Guardian* (London), 9. svibnja 2003.; Richard Behar, »Rummy's North Korea Connection«, *Fortune,* 12. svibnja 2003.

17 Joe Palca, »Salk Polio Vaccine Conquered Terrifying Disease«, *National Public Radio:* Morning *Edition,* 12. travnja 2005.; David M. Oshinsky, *Polio: An American* Story (Oxford: Oxford University Press, 2005.), 210-11. Fusnota: Carly Weeks, »Tamiflu Linked to 10 Deaths«, *Gazette* (Montreal), 30. studenoga 2006.; Dorsey Griffith, »Psychiatric Warning Put on Flu Drug«, *Sacramento Bee,* 14. studenoga 2006.

18 Knowledge Ecology International, »KEI Request for Investigation into Anticompetitive Aspects of Gilead Voluntary Licenses for Patents on Tenofivir and Emtricitabine«, 12. veljače 2007., www.keionline.org

19 John Stanton, »Big Stakes in Tamiflu Debate«, *Roll Call,* 15. prosinca 2005.

20 Podaci u sljedeća dva odlomka potječu iz: T. Christian Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives and Corporate Greed in Iraq* (New York: Little, Brown and Company, 2006.), 77-79.

21 Joan Didion, »Cheney: The Fatal Touch«, *The New* York *Review of Books,* 5. listopada 2006.

22 Dan Briody, *Halliburton Agenda: The Politics of Oil and Money* (New Jersey: John Wiley & Sons, 2004.), 198-99; David H. Hackworth, »Balkans Good for Texas-Based Business«, *Sun-Sentinel* (Fort Lauderdale), 16. kolovoza 2001.

23 Antonia Juhasz, *Bush Agenda: Invading the World, One* Economy *at a Time* (New York: Regan Books, 2006.), 120.

24 Jonathan D. Salant, »Cheney: I'll Forfeit Options«, Associated Press, 1. rujna 2000.

25 »Lynne Cheney Resigns from Lockheed Martin Board«, Dow Jones News Service, 5. siječnja 2001.

26 Tim Weiner, »Lockheed and the Future of Warfare«, New York *Times,* 28. studenoga 2004. Fusnota: Jeff McDonald, »City Looks at County's Outsourcing as Blueprint«, San Diego *Union-Tribune,* 23. srpnja 2006.

27 Sam Howe Verhovek, »Clinton Reining in Role for Business in Welfare Effort«, *New York Times,* 11. svibnja 1997.; Barbara Vobejda, »Privatization of Social Programs Curbed«, *Washington Post,* 10. svibnja 1997.

28 Michelle Breyer and Mike Ward, »Running Prisons for a Profit«, *Austin American-Statesman,* 4. rujna 1994.; Judith Greene, »Bailing Out Private Jails«, *The American Prospect,* 10. rujna 2001.; Madeline Baro, »Tape Shows Inmates Bit by Dogs, Kicked, Stunned«, Associated Press, 19. kolovoza 1997.

29 Matt Moffett, »Pension Reform Pied Piper Loves Private Accounts«, *Wall Street Journal,* 3. ožujka 2005.

30 »Governor George W. Bush Delivers Remarks on Government Reform«, FDCH *Political Transcripts,* Philadelphia, 9. lipnja 2000.

31 Jon Elliston, »Disaster in the Making«, *Tucson Weekly,* 23. rujna 2004.

32 Joe M. Allbaugh, »Current FEMA Instructions & Manuals Numerical Index«, Svjedočenje direktora FEMA-E, Joea M. Allbaugha pred Senatskim pododborom za veteranska pitanja, stambeni i urbani razvoj, 16. svibnja 2001,

33 John F. Harris and Dana Milbank, »For Bush, New Emergencies Ushered in a New Agenda«, *Washington Post,* 22. rujna 2001.; United States General Accounting Office, *Aviation Security: Long-Standing Problems Impair* Airport *Screeners' Performance,* lipanj 2000., str. 25, www.gao.gov.

34 National Commission on Terrorist Attacks upon the United States, *The* 9\11 *Commission Report: Final Report of the National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States,* 2004., str. 85, www.gpoaccess.gov.

35 Anita Manning, »Company Hopes to Restart Production of Anthrax Vaccine«, USA *Today,* 5. studenoga 2001.

36 J. McLane, »Conference to Honor Milton Friedman on His Ninetieth Birthday«, *Chicago Business,* 25. studenoga 2002., www.chibus.com

37 Joan Ryan, »Home of the Brave«, *San Francisco Chronicle,* 23. listopada 2001.; George W. Bush, »President Honors Public Servants«, Washington, DC, 15. listopada 2001.

38 George W. Bush, »President Discusses War on Terrorism«, Atlanta, Georgia, 8. studenoga 2001.

39 Harris and Milbank, »For Bush, New Emergencies Ushered in a New Agenda«.

40 Andrew Bacevich, »Why Read Clausewitz When Shock and Awe Can Make a Clean Sweep of Things?« *London Review of Books,* 8. lipnja 2006. Fusnota: Scott Shane and Ron Nixon, »In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever«, New *York Times, 4.* veljače 2007.

41 Evan Ratliff, »Fear, Inc.«, *Wired,* prosinac 2005.

42 Shane and Nixon, »In Washington, Contractors 'rake on Biggest Role Ever«.

43 Matt Richtel, »Tech Investors Cull Start-ups for Pentagon«, *Washington Post,* 7. svibnja 2007.; Defense Venture Catalyst Initiative, »An Overview of the Defense Venture Catalyst Initiative«, devenci.dtie.mil.

44 Ratliff, »Fear, Inc«.

45 Jason Vest, »Inheriting a Shambles at Defense« *Texas Observer* (Austin), 1. prosinca 2006.; Ratliff, »Fear, Inc«.; Paladin Capital Group, »Lt. General (Ret) USAF Kenneth A. Minihan«, Paladin Team, 2. prosinca 2003, www.paladincapgroup.com

46 Office of Homeland Security, *National Strategy for Homeland Security,* lipanj 2002., str. 1, www.whitehouse.gov; Ron Suskind, *The One Percent Doctrine: Deep Inside America's Pursuit* of *Its Enemies Since 9/11* (New York: Simon & Schuster, 2006.); »Terror Fight Spawns Startups«, *Red Herring,* 5. prosinca 2005.

47 Predstavnički dom Sjedinjenih Američkih Država, Odbor za državnu reformu - odjel za manjine, odsjek za specijalne istrage: *Dollars, Not Sense: Government Contracting Under the Bush Administration,* Izvješće pripremljeno za zastupnika Henrya A. Waxmana, lipanj 2006., str. 5, www.democrats.reform, house, gov; Tim Shorrock, »The Corporate Takeover of U.S. Intelligence«, *Salon,* 1. lipnja 2007, www.salon.com; Rachel Monahan and Elena Herrero Beaumont, »Big Time Security«, *Forbes,* 3. kolovoza 2006.; Central Intelligence Agency, *World Fact Book* 2007, www.cia.gov; »US Government Spending in States Up 6 Pet in FY'03«, Reuters, 7. listopada 2004.; Frank Rich, »The Road from K Street to Yusufiya«, *New York Times,* 25. lipnja 2006.

48 Monahan and Herrero Beaumont, »Big Time Security«; Ratliff, »Fear, Inc«.

49 Tu brojku iznosi Roger Cressey, bivši Bushev dužnosnik zadužen za protuterorizam, a sada predsjednik tvrtke Good Harbor Consulting. Rob Evans and Alexi Mostrous, »Britain's Surveillance Future«, *Guardian* (London), 2. studenoga 2006.; Mark Johnson, »Video,

Sound Advances Aimed at War on Terror«, Associated Press, 2. kolovoza 2006.; Ellen McCarthy, »8 Firms Vie for Pieces of Air Force Contract«, *Washington Post,* 14. rujna 2004.

50 Brian Bergstein, »Attacks Spawned a Tech-Security Market That Remains Young Yet Rich«, Associated Press, 4. rujna 2006.

51 Mure Dickie, »Yahoo Backed on Helping China Trace Writer«, *Financial Times* (London), 10. studenoga 2005.; Leslie Cauley, »NSA Has Massive Database of Americans' Phone Calls«, *USA Today,* 11. svibnja 2006.; »Boeing Team Awarded SBInet Contract by Department of Homeland Security«, izjava za medije, 21. rujna 2006.; www.boeing.com

52 Robert O'Harrow Jr., No *Place to Hide* (New York: Free Press, 2005.)

53 »Terror Fight Spawns Startups«.

54 Justine Rood, »FBI Terror Watch List 'Out of Control'«, *The Blotter blog on* ABC News, 13. srpnja 2007, www.abcnews.com; Ed Pilkington, »Millions Assigned Terror Risk Score on Trips to the US«, *Guardian* (London), 2. prosinca 2006.

55 Rick Anderson, »Flog Is My Co-Pilot«, *Seattle Weekly,* 29. studenoga 2006.; Jane Mayer, »The C.I.A.'s Travel Agent«, *The* New *Yorker,* 30. listopada 2006.; Brian Knowlton, »Report Rejects European Denial of CIA Prisons«, *New York Times,* 29. studenoga 2006.; Mayer, »The C.I.A.'s Travel Agent«; Stephen Grey, *Ghost Plane: The True Story of the* CIA *Torture Program* (New York: St. Martin's Press, 2006.), 80; Pat Milton, »ACLU File: Suit Against Boeing Subsidiary, Saying It Enabled Secret Overseas Torture«, Associated Press, 31. svibnja 2007.

56 Andrew Buncombe, »New Maximum-Security Jail to Open at Guantanamo Bay«, *Independent* (London), 30. srpnja 2006.; Pratap Chatterice, »Intelligence in Iraq: L-3 Supplies Spy Support«, *CorpWatch,* 9. kolovoza 2006., www.corpwatch.com

57 Michelle Faul, »Guantanamo Prisoners for Sale«, Associated Press, 31. svibnja 2005.; John Simpson, »No Surprises in the War on Terror«, BBC *News,* 13. veljače 2006.; John Mintz, »Detainees Say They Were Charity Workers«, *Washington Post,* 26. svibnja 2002.

58 Radilo se o zatvoreniku Adelu Fattoughu Ali Algazzaru. Dave Gilson, »Why Am I in Cuba?« *Mother Jones,* rujan-listopad 2006.; Simpson, »No Surprises in the War on Terror«; Andrew O. Selsky, »AP: Sonic Gitmo Detainees Freed Elsewhere«, *USA Today,* 15. prosinca 2006.

59 Gary Stoller, »Homeland Security Generates Multibillion Dollar Business«, USA *Today,* 10. rujna 2006.

60 Sarah Anderson, John Cavanagh, Chuck Collins and Eric Benjamin, »Executive Excess 2006: Defense and Oil Executives Cash in on Conflict«, 30. kolovoza 2006.; str. 1, www.faireconomy.org

61 Ratliff, »Fear, Inc«.

62 O'Harrow, No *Place to Hide,* 9.

15. Korporacijska država: Skidaj okretna vrata, stavljaj slavoluk!

1 Jim Krane, »Former President Bush Battles Arab Critics of His Son«, Associated Press, 21. studenoga 2006.

2 Scott Shane and Ron Nixon, »In Washington, Contractors 'Fake on Biggest Role Ever«, *New York Times,* 4. veljače 2007.

3 Jane Mayer, »Contract Sport«, *The* New *Yorker,* 10. veljače 2004.

4 »HR 5122: John Warner National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2007 (Enrolled as Agreed to or Passed by Both House and Senate)«, thomas.loc.gov.

5 »Remarks of Sen. Patrick Leahy on National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2007, Conference Report, Congressional Record«, States News Service, 29. rujna 2006.

6 Gilead Sciences, »Stock Information: Historical Price Lookup«, www.gilead.com

7 Intervju sa Stephenom Kinzerom, *Democracay Now!* 21. travnja 2006, www.democracynow.org

8 Fraza »međupovezano i obostrano osnažujuće» potječe od povjesničara Jamesa A. Billa. Stephen Kinzer, *Overthrow: America's Century of Regime Change* from *Hawaii to Iraq* (New York: Times Books, 2006), 122.

9 Robert Burns, »Defense Chief Shuns Involvement in Weapons and Merger Decisions to Avoid Conflict of Interest«, Associated Press, 23. kolovoza 2001.; Matt Kelley, »Defense Secretary Sold Up to $91 Million in Assets to Comply with Ethics Rules, Complains about Disclosure Form«, Associated Press, 18. lipnja 2002.; Pauline Jelinek, »Rumsfeld Asks for Deadline Extension«, Associated Press, 17. srpnja 2001.

10 John Stanton, »Big Stakes in Tamiflu Debate«, Roll *Call,* 15. prosinca 2005.

11 Rumsfeldovo izvješće o imovini koje predaje 2005. godine pokazuje da »posjeduje dionice vrijedne 95,9 milijuna dolara na kojima je ostvario prihod od 13 milijuna dolara; da posjeduje zemljište vrijedno 17 milijuna dolara čijim je iznajmljivanjem zaradio milijun dolara». Geoffrey Lean and Jonathan Owen, »Donald Rumsfeld Makes $5m Killing on Bird Flu Drug«, *Independent* (London), 12. ožujka 2006.; Kelley, »Defense Secretary Sold up to $91 Million in Assets...«

12 Burns, »Defense Chief Shuns Involvement...«

13 Stanton, »Big Stakes in Tamiflu Debate«.

14 Nelson D. Schwartz, »Rumsfeld's Growing Stake in Tamiflu«, *Fortune,* 31. listopada 2005.

15 Gilead Sciences, »Stock Information: Historical Price Lookup«, www.gilead.com

16 Cassell Bryan-Low, »Cheney Cashed in Halliburton Options Worth S35 Million«, *Wall Street Journal,* 20. rujna 2000.

17 Ken Herman, »Cheneys Earn $8.8 Million to Bushes' $735,000«, Austin *American-Statesman,* 15. travnja 2006.; Halliburton, Investor Relations, »Historical Price Lookup«, www.halliburton.com

18 Sarah Karush, »Once Privileged in Iraq, Russian Oil Companies Hope to Compete on Equal Footing After Saddam«, Associated Press, March 14. ožujka 2003.; Saeed Shah, »Oil Giants Scramble for Iraqi Riches«, *Independent* (London), 14. ožujka 2003.

19 »Waiting for the Green Light«, *Petroleum Economist,* 1. listopada 2006.

20 Lean and Owen, »Donald Rumsfeld Makes $5m Killing on Bird Flu Drug«.

21 Jonathan Weisman, »Embattled Rep. Ney Won't Seek Reelection«, *Washington Post,* 8. kolovoza 2006.; Sonya Geis and Charles R. Babcock, »Former GOP Lawmaker Gets 8 Years«, *Washington Post, 4.* ožujka 2006.: Judy Bachrach, »Washington Babylon«, *Vanity Fair,* 1. kolovoza 2006.

22 Eric Lipton, »Former Antiterror Officials Find Industry Pays Better«, *New York Times,* 18. lipnja 2006.

23 Ellen Nakashima, »Ashcroft Finds Private-Sector Niche«, *Washington Post,* 12. kolovoza 2006.; Lipton, »Former Antiterror Officials Find Industry Pays Better«; Good Harbor Consulting, LL C., www.goodharbor.net; Paladin Capital Group, »R. James Woolsey - VP«, Paladin Team, www.paladincapgroup.com; Booz Allen Hamilton, »R James Woolsey«, www.boozallen.com; Douglas Jehl, »Insiders' New Firm Consults on Iraq«, New *York Times,* 30. rujna 2003.; »Former FEMA Head to Start Consulting Business on Emergency Planning«, Associated Press, 24. studenoga 2005.

24 »Former FEMA Head Discussed Wardrobe during Katrina Crisis«, Associated Press, 3. studenoga 2005.

25 Seymour M. I lersh, »The Spoils of the Gulf War«, *New Yorker,* 6. rujna 1993.

26 Michael Isikoff and Mark Hosenball, »A Legal Counterattack«, *Newsweek,* 16. travnja 2003.; John Council, »Baker Botts' 'Love Shack' for Clients«, *Texas Lawyer,* 6. ožujka 2006.; Erin E. Arvedlund, »Russian Oil Politics in a Texas Court«, *New York Times,* 15. veljače 2005.; Robert Bryce, »It's a Baker Botts World«, *The Nation,* 11. listopada 2004.

27 Peter Smith and James Politi, »Record Pay-Outs from Carlyle and KKR«, *Financial Times* (London), 20. listopada 2004.

28 »Cutting James Baker's Ties«, *New York Times,* 12. prosinca 2003.

29 Podaci u sljedeća dva paragrafa potječu iz: Naomi Klein, »James Baker's Double Life: A Special Investigation«, *The Nation, on-line post* 12. listopada 2004, www.thenation.com

30 David Leigh, »Carlyle Pulls Out of Iraq Debt Recovery Consortium«, *Guardian* (London), 15. listopad 2004.; United Nations Compensation Commission, »Payment of Compensation«, priopćenja za medije, 2005.-2006., www.unog.ch; Klein, »James Baker's Double Life«; World Bank, »Data Sheet for Iraq«, 23. listopada 2006, www.worldbank.org

31 Eric Schmitt, »New Group Will Lobby for Change in Iraqi Rule«, *New York Times,* 15. studenoga 2002.; George P. Shultz, »Act Now«, *Washington Post,* 6. rujna 2002.; Harry Esteve, »Ex-Secretary Stumps for Gubernatorial Hopeful«, *Oregonian* (Portland), February 12, 2002; David R. Baker, »Bechtel Pulling Out after 3 Rough Years of Rebuilding Work«, *San Francisco Chronicle,* 1. studenoga 2006.

32 Tim Weiner, »Lockheed and the Future of Warfare«, New York *Times,* 28. studenoga 2004.; Schmitt, »New Group Will Lobby for Change in Iraqi Rule«; John Laughland, »The Prague Racket«, *Guardian* (London), 22. studenoga 2002.; John B. Judis, »Minister without Portfolio«, *The American Prospect,* svibanj 2003.; Lockheed Martin, Investor Relations, »Stock Price Details«, www.lockheedmartin.com

33 Bob Woodward, *State of Denial* (New York: Simon & Schuster, 2006.), 406-407.

34 James Dao, »Making a Return to the Political Stage«, *New York Times,* 28. studenoga 2002.; Leslie H. Gelb, »Kissinger Means Business«, *New York Times,* 20. travnja 1986.; Jeff Gerth, »Ethics Disclosure Filed with Panel«, *New York Times,* 9. ožujka 1989.

35 James Harding, »Kissinger Second Take«, *Financial Times* (London), 14. prosinca 2002.

36 Seymour M. Hersh, »Lunch with the Chairman«, *The New Yorker,* 17. ožujka 2003.

37 Ibid.; Thomas Donnelly and Richard Perle, »Gas Stations in the Sky«, *Wall Street Journal,* 14. kolovoza 2003. Fusnota: R. Jeffrey Smith, »Tanker Inquiry Finds Rumsfeld's Attention Was Elsewhere«, *Washington Post,* 20. lipnja 2006.; Tony Capaccio, »Boeing Proposes Bonds for 767 Lease Deal«, *Seattle Times,* 4. ožujka 2003.

38 Hersh, »Lunch with the Chairman«; Tom Hamburger and Dennis Berman, »U.S. Adviser Perle Resigns as Head of Defense Board«, *Wall Street Journal,* 28. ožujka 2003.

39 Intervju s Richardom Perleom za emisiju, CNN: *Late Edition with Wolf Blitzer,* 9. ožujka 2003.

40 Judis, »Minister without Portfolio«; David S. Hilzenrath, »Richard N. Perle's Many Business Ventures Followed His Years as a Defense Official«, *Washington Post,* 24. svibnja 2004.; Hersh, »Lunch with the Chairman«; ; T. Christian Miller, *Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives and Corporate Greed in Iraq* (New York: Little, Brown and Company, 2006.), 73.

16. Brisanje Iraka: U potrazi za bliskoistočnim »modelom«

1 Andrew M. Wyllie, »Convulsion Therapy of the Psychoses«, *Journal of Mental Science* 86 (ožujak 1940.): 248.

2 Richard Cohen, »The Lingo of Vietnam«, *Washington Post,* 21. studenoga 2006.

3 »Deputy Secretary Wolfowitz Interview with Sam Tannenhaus, Vanity Fair«, News Transcript, 9. svibnja 2003., www.defenselink.mil.

4 Fusnota: *2007 Index of Economic Freedom* (Washington, DC: Heritage Foundation i *The Wall Street Journal,* 2007.), str. 326, www.heritage.org

5 Thomas L. Friedman, »The Long Bomb«, *New York Times,* 2. ožujka 2003.; Joshua Muravchik, »Democracy's Quiet Victory«, *New York Times,* 19. kolovoza 2002.; Robert Dreyfuss, »Just the Beginning«, *American Prospect,* 1. travnja 2003. Fusnota: John Norris, *Collision Course: NATO, Russia, and Kosovo* (Westport, CT: Praeger, 2005.), xxii-xxiii.

6 George W. Bush, »President Discusses Education, Entrepreneurship & Home Ownership at Indiana Black Expo«, Indianapolis, Indiana, 14. srpnja 2005.

7 Edwin Chen and Maura Reynolds, »Bush Seeks U.S. - Mideast Trade Zone to Bring Peace, Prosperity to Region«, Los *Angeles Times,* 10. svibnja 2003.

8 Harlan Ullman, »'Shock and Awe' Misunderstood«, *USA Today,* 8. travnja 2003.

9 Peter Johnson, »Media's War Footing Looks Solid«, *USA Today,* 17. veljače 2003.

10 Thomas L. Friedman, »What Were They Thinking?« *New York Times,* 7. listopada 2005.

11 United States Department of State, »Memoranda of Conversation«, 10. lipnja 1976.; skinuta oznaka tajnosti, www.gwu.edu/-nsarchiv.

12 George W. Bush, inauguracijski govor, 20. siječnja 2005.

13 Norman Friedman, *Desert Victory: The War for Kuwait* (Annapolis, MD: Naval Institute Press, 1991.), 185; Michael R. Gordon and Bernard E. Trainor, *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and Occupation of Iraq* (New York: Pantheon Books, 2006.), 551.

14 Anthony Shadid, *Night Draws Near: Iraq's People in the Shadow of America's War* (New York: Henry Holt, 2005.), str. 95. S dopuštenjem autora.

15 Harlan K. Ullman and James P. Wade, *Shock and Awe: Achieving Rapid Dominance* (Washington, DC: NDU Press Book, 1996.), 55; Ron Suskind, *The One Percent Doctrine: Deep Inside America's Pursuit of Its Enemies Since 9/11* (New York: Simon & Schuster, 2006.), 123, 214.

16 Ullman and Wade, *Shock and Awe, xxv,* 17, 23, 29.

17 Maher Arar, »'I Am Not a Terrorist - I Am Not a Member of Al-Qaida'«. *Vancouver Sun,* 5. studenoga 2003.

18 »Iraq Faces Massive U.S. Missile Barrage«, CBS *News,* 24. siječnja 2003.

19 »U.S. Tests Massive Bomb«, *CNN: Wolf Blitzer Reports,* 11. ožujka 2003.

20 Ibid.

21 Rajiv Chandrasekaran and Peter Baker, »Allies Struggle for Supply Lines«, *Washington Post,* 30. ožujka 2003.; Jon Lee Anderson, *The Fall of Baghdad* (New York: Penguin Press, 2004.), 199; Gordon and Trainor, *Cobra II,* 465. Fusnota: Charles Duelfer, *Comprehensive Report of the Special Advisor to the DCI on Iraq's WMD, sv. 1,* 30. rujna 2004., str. 11, www.cia.gov.

22 Shadid, *Night Draws Near,* 71.

23 Suzanne Goldenberg, »War in the Gulf: In an Instant We Were Plunged into Endless Night«, *Guardian* (London), 4. travnja 2003.

24 »Restoring a Treasured Past«, *Los Angeles Times,* 17. travnja 2003.

25 Charles J. Hanley, »Looters Ransack Iraq's National Library«, Associated Press, 15. travnja 2003.

26 Michael D. Lemonick, »Lost to the Ages«, *Time,* 28. travnja 2003.; Louise Witt, »The End of Civilization«, *Salon,* 17. travnja 2003, www.salon.com

27 Thomas F. Rucks and Anthony Shadid, »A Tale of Two Baghdads«, *Washington Post,* 2. lipnja 2003.

28 Frank Rich, »And Now: 'Operation Iraqi Looting«,' *New York Times,* 27. travnja 2003.

29 Donald H. Rumsfeld, »DoD News Briefing - Secretary Rumsfeld and Gen. Myers«, 11. travnja 2003, www.defenselink.mil; Simon Robinson, »Grounding Planes the Wrong Way«, *Time,* 14. srpnja 2003.

30 Rajiv Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City: Inside Iraq's Green Zone* (New York: Alfred A. Knopf, 2006.), 119-20.

31 Ibid., 165-66.

32 World Bank, *World Development Report* 1990 (Oxford: World Bank, 1990.), 178-79; New Mexico Coalition for Literacy, New Mexico Literacy Profile, 2005-2006 Programs, www.nmcl.org. Fusnota: Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City,* 5.

33 Shafiq Rasul, Asif Iqbal and Rhuhel Ahmed, *Composite Statement: Detention in Afghanistan and Guantanamo Bay* (New York: Center for Constitutional Rights, 26. srpnja 2004.), 96, 99, www.ccr-ny.org

34 Ibid., 9, 10, 21, 26, 72.

35 John F. Burns, »Looking Beyond His Critics, Bremer Sees Reason for Both Hope and Caution«, *New York Times,* 29. lipnja 2004.; Steve Kirby, »Bremer Says Iraq Open for Business«, Agence France-Presse, 25. svibnja 2003.

36 Thomas B. Edsall and Juliet Eilperin, »Lobbyists Set Sights on Money-Making Opportunities in Iraq«, *Washington Post,* 2. listopada 2003.

17. Ideološki protuudar: Izrazito kapitalistička katastrofa

1 Jeffrey Goldberg tvrdi da je državna tajnica Rice tu primjedbu iznijela za večerom u restoranu u Georgetownu. Piše: »Primjedba je potpuno zatekla ostale uzvanike. (Brent) Scowcroft kasnije je pričao prijateljima da ga je potpuno zapanjio njezin 'propovjednički ton'». Jeffrey Goldberg, »Breaking Ranks«, *The New Yorker,* 31. listopada 2005.

2 Fareed Zakaria, »What Bush Got Right«, *Newsweek,* 14. ožujka 2005.

3 Phillip Kurata, »Eastern Europeans Urge Iraq to Adopt Rapid Market Reforms«, Washington File, Bureau of International Information Programs, U.S. Department of State, 26. rujna 2003., usinfo.state.gov; »Iraq Poll Finds Poverty Main Worry, Sadr Popular«, Reuters, 20. svibnja 2004.

4 Joseph Stiglitz, »Shock without the Therapy«, *Business Day* (Johannesburg), 20. veljače 2004.; Jim Krane, »U.S. Aims to Keep Iraq Military Control«, Associated Press, 13. ožujka 2004.

5 Intervju s Richardom Perleom, CNN: *Anderson Cooper 360 Degrees,* 6. studenoga 2006.; Intervju s Davidom Frumom, CNN: *Late Edition with Wolf Blitzer,* 19. studenoga 2006.

6 L. Paul Bremer III, *My Year in Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope* (New York: Simon & Schuster, 2006.), 21,

7 Intervju s Paulom Bremerom, PBS: *The Charlie Rose Show,* 11. siječnja 2006.

8 Noelle Knox, »Companies Rush to Account for Staff«, *USA Today,* 13. rujna 2001.; Harlan S. Byrne, »Disaster Relief: Insurance Brokers AON, Marsh Look to Recover, Even Benefit Post-September 11«, *Barron's,* 19. studenoga 2001.

9 Irački plan generala Garnera bio je potpuno jednostavan: popraviti infrastrukturu, održati brze i nepoštene izbore, šok-terapiju prepustiti Međunarodnom monetarnom fondu i usredotočiti se na osiguravanje američkih vojnih baza sukladno filipinskome modelu. BBC-u je izjavio: »Mislim da bismo sad Irak trebali gledati kao našu bliskoistočnu ispostavu«. Intervju s generalom Jayem Garnerom vodio je Greg Palast, »Iraq for Sale«, BBC TV, 19. ožujka 2004, www.gregpalast.com; Thomas Crampton, »Iraq Official Warns on Fast Economic Shift«, *International Herald Tribune* (Paris), 14. listopada 2003.; Rajiv Chandrasekaran, »Attacks Force Retreat from Wide-Ranging Plans for Iraq«, *Washington Post,* 28. prosinca 2003.

10 »Let's All Go to the Yard Sale«, *The Economist,* 27. rujna 2003.

11 Privremena koalicijska vlast, naredba broj 37, *Tax Strategy for 2003,* 19. rujna 2003.; www.iraqcoalition.org; Privremena koalicijska vlast, naredba broj 39 *Foreign Investment,* 20. prosinca 2003.; www.iraqcoalition.org; Dana Milbank and Walter Pincus, »U.S. Administrator Imposes Flat Tax System on Iraq«, *Washington Post,* 2. studenoga 2003.; Rajiv Chandrasekaran, »U.S. Funds for Iraq Are Largely Unspent«, *Washington Post,* 4. srpnja 2004. Fusnota: Mark Gregory, »Baghdad's 'Missing Billions«,' *BBC News,* 9. studenoga 2006.; David Pallister, »How the US Sent $12bn in Cash to Iraq. And Watched It Vanish«, *Guardian* (London), 8. veljače 2007.

12 Iračka središnja banka i Privremena koalicijska vlast: »Saddam-Free Dinar Becomes Iraq's Official Currency«, 15. siječnja 2004., www.cpa-iraq.org; »Half of Iraqis Lack Drinking Water-Minister«, Agence France-Presse, 4. studenoga 2003.; Charles Clover and Peter Spiegel, »Petrol Queues Block Baghdad as Black Market Drains Off«, *Financial Times* (London), 9. prosinca 2003.

13 Donald H. Rumsfeld, »Prepared Statement for the Senate Appropriations Committee«, Washington, DC, 24. rujna 2003., www.defenselink.mil; Borzou Daragahi, »Iraq's Ailing Banking Industry Is Slowly Reviving«, *New York Times,* 30. prosinca 2004.; Laura Maclnnis, »Citigroup, U.S. to Propose Backing Iraqi Imports«, Reuters, 17. veljače 2004.; Justin Blum, »Big Oil Companies Train Iraqi Workers Free«, *Washington Post,* 6. studenoga 2004.

14 Congressional Budget Office, *Payingfor Iraq's Reconstruction: An Update,* prosinac 2006., str. 15, www.cbo.gov; Chandrasekaran, »U.S. Funds for Iraq Are Largely Unspent«.

15 George W. Bush, »President Bush Addresses United Nations General Assembly«, New York City, 23. rujna 2003.; George W. Bush, »President Addresses the Nation«, 7. rujna 2003.

16 James Glanz, »Violence in Iraq Curbs Work of 2 Big Contractors«, *New* York *Times,* 22. travnja 2004.

17 Rajiv Chandrasekaran, »Best-Connected Were Sent to Rebuild Iraq«, *Washington Post,* 17. rujna 2006.; Holly Yeager, »Halliburton's Iraq Army Contract to End«, *Financial Times* (London), 13. srpnja 2006.

18 Ured glavnog inspektora, USAID, *Audit of USAID/Iraq's Economic Reform Program,* broj izvješća E-266-04-004-P, 20. rujna 2004., str. 5-6, www.usaid.gov; USAID, »Award/Contract«, RAN-C-00-03-00043-00, www.usaid.gov; Mark Brunswick, »Opening of Schools to Test Iraqis' Confidence«, *Star Tribune* (Minneapolis), 17. rujna 2006. Fusnota: James Rupert, »Schools a Bright Spot in Iraq«, *Seattle Times,* 30. lipnja 2004.

19 Ron Wyden, »Dorgan, Wyden, Waxman, Dingell Call to End Outsourcing of Oversight for Iraq Reconstruction«, priopćenje za medije, 5. svibnja 2004., wyden.senate.gov; »Carolinas Companies Find Profits in Iraq«, Associated Press, 2. svibnja 2004.; James Mayfield, »Understanding Islam andTerrorism-9/11«, 6 kolovoza 2002., na stranici www.

texashoustonmission.org, 7. siječnja 2005.; Sis Mayfield, »Letters from President Mayfield«, 27. veljače 2004., na stranici www.texashoustonmission.org, 7. siječnja 2005.

20 Rajiv Chandrasekaran, »Defense Skirts State in Reviving Iraqi Industry«, *Washington Post,* 14. svibnja 2007.

21 Ovo izvješće o Gajdarovim primjedbama potječe od Marka Masarskija, savjetnika za poduzetništvo ruske vlade u Moskvi. Jim Krane, »Iraq's Fast Track to Capitalism Scares Baghdad's Businessmen«, The Associated Press, 3. prosinca 2003.; Lynn D. Nelson and Irina Y. Kuzes, »Privatization and the New Business Class«, in *Russia in Transition: Politics, Privatization, and Inequality,* ur. David Lane (London: Longman, 1995.), str. 129. Fusnota: Kevin Begos, »Good Intentions Meet Harsh Reality«, *Winston-Salem Journal,* 19. prosinca 2004.

22 Dahr Jamail and Ali al-Fadhily, »U.S. Resorting to 'Collective Punishment'«, Inter Press Service, 18. rujna 2006.

23 Gilbert Burnham et al., »Mortality after the 2003 Invasion of Iraq: A Cross-Sectional Cluster Sample Survey«, *Lancet,* br. 368 (12. listopada 2006): 1421-28.

24 Ralph Peters, »Last Gasps in Iraq«, USA *Today,* 2. studenoga 2006.

25 Oxford Research International, *National* Survey of *Iraq,* veljača 2004, str. 20, news. bbc.co.uk; Donald MacIntyre, »Sistani Most Popular Iraqi Leader, US Pollsters Find«, *Independent* (London), 31. kolovoza 2004.

26 Bremer, My *Year in Iraq,* 71.

27 »The Lost Year in Iraq«, PBS *Frontline,* 17. listopada 2006.

28 Patrick Graham, »Beyond Fallujah: A Year with the Iraqi Resistance«, *Harpers,* 1. srpnja 2004.

29 Rajiv Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald* City: *Inside Iraq's Green Zone* (New York: Alfred A. Knopf, 2006.), str. 118.

30 Alan Wolfe, »Why Conservatives Can't Govern«, *Washington Monthly,* srpanj/kolovoz 2006.

31 Ariana Eunjung Cha, »In Iraq, the Job Opportunity of a Lifetime«, *Washington Post,* 23. svibnja 2004.

32 Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City,* 214.-218. Christian Miller, »U.S. Priorities Set Back Its Healthcare Goals in Iraq«, *Los Angeles Times,* 30. listopada 2005.

33 Jim Krane, »Iraqi Businessmen Now Face Competition«, Associated Press, 3. prosinca 2003.

34 Chandrasekaran, *Imperial Life in the Emerald City,* 288.

35 »National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2007«, *Congressional Record— Senate,* 14. srpnja 2006., str. S5855.

36 Griff Witte, »Despite Billions Spent, Rebuilding Incomplete«, *Washington Post,* 12. studenoga 2006.; Dan Murphy, »Quick School Fixes Won Few Iraqi Hearts«. *Christian Science Monitor,* 28. srpnja 2004.

37 Griff Witte, »Contractors Rarely Held Responsible for Misdeeds in Iraq«, *Washington Post,* 4. studenoga 2006.; T. Christian Miller, »Contractor's Plans Lie Among Ruins Of Iraq«, Los *Angeles* Times, 29. travnja 2006.; James Glanz, »Inspectors Find Rebuilt Projects Crumbling in Iraq«, New *York Times,* 29. travnja 2007.; James Glanz, »Billions in Oil Missing in Iraq, U.S. Study Says«, *New York Times,* 12. svibnja 2007.

38 Intervju (voden putem elektronske pošte) s Kristine Belisle, zamjenicom glavnog ispektora za kongresna i javna pitanja, specijalnom glavnom inspektoricom za obnovu Iraka, 15. prosinca 2006.

39 Griff Witte, »Invoices Detail Fairfax Finn's Billing for Iraq Work«, *Washington Post,* 11. svibnja 2005.; Charles R. Babcock, »Contractor Bilked U.S. on Iraq Work, Federal Jury Rules«, *Washington Post,* 10. ožujka 2006.; Erik Eckholm, Lawsuit Accuses a Contractor of Defrauding U.S. Over Work in Iraq«, *New York Times,* 9. listopada 2004.

40 Renae Merle, »Verdict against Iraq Contractor Overturned«, *Washington Post,* 19. kolovoza 2006.; Erik Eckholm, »On Technical Grounds, Judge Sets Aside Verdict of Billing Fraud in Iraq Rebuilding«, *New York Times,* 19. kolovoza 2006.

41 Dahr Jamail and Ali al-Fadhily, »Bechtel Departure Removes More Illusions«, Inter Press Service, 9. studenoga 2006.; Witte, »Despite Billions Spent, Rebuilding Incomplete«.

42 Anthony Shadid, *Night Draws Near: Iraq's People in the Shadow of America's War* (New York: Henry Holt, 2005.), 173, 175.

18. Puni krug: Od tabule rase do spaljene zemlje

1 Bertolt Brecht, »Rješenje« *Poezija,* 1913.-1956., ur. John Willett and Ralph Manheim (1976., reprint New York: Methuen, 1979.), str. 440.

2 Sylvia Pfeifer, »Where Majors Fear to Tread«, *Sunday Telegraph* (London), 7. siječnja 2007.

3 L. Paul Bremer 111, »New Risks in International Business«, *Viewpoint,* 2. studenoga 2001, was at www.mmc.com, 26. svibnja 2003.

4 Maxine McKew, »Confessions of an American Hawk«, *The Diplomat,* listopad-studeni 2005.

5 L. Paul Bremer III, My *Year in Iraq: The Struggle to Build a Future of Hope* (New York: Simon & Schuster, 2006.), 93.

6 Intervju s Paulom Bremerom 26. lipnja 2006. i 18. kolovoza 2006. za emisiju »The Lost Year in Iraq«, PBS *Frontline,* emitirano 17. listopada 2006.

7 William Booth and Rajiv Chandrasekaran, »Occupation Forces Halting Elections Throughout Iraq«, *Washington Post,* 28. lipnja 2003.; Michael R. Gordon and Bernard E. Trainor, *Cobra II: The Inside Story of the Invasion and the Occupation of Iraq* (New York: Pantheon Books, 2006.), 490; William Booth, »In Najaf, New Mayor Is Outsider Viewed with Suspicion«, *Washington Post,* 14. studenoga 2003.

8 Ariana Eunjung Cha, »Hope and Confusion Mark Iraq's Democracy Lessons«, *Washington Post,* 24. studenoga 2003.; Booth and Chandrasekaran, »Occupation Forces Halting Elections Throughout Iraq«.

9 Christopher Foote, William Block, Keith Crane, and Simon Gray, *Economic Policy and Prospects in Iraq,* Public Policy Discussion Papers, br. 04-1 (Boston: Federal Reserve Bank of Boston, 4 svibnja 2004.), str. 37, www.bosfed.org

10 Salim Lone, »Iraq: This Election Is a Sham«, *International Herald Tribune* (Paris), 28. siječnja 2005.

11 »Al-Sistani's Representatives Threaten Demonstrations, Clashes in Iraq«, BBC *Monitoring International Reports,* izvješće libanonske televizijske postaje *Hezbollah TV Al-Manar,* 16. siječnja 2004.; Nadia Abou El-Magd, »U.S. Commander Urges Saddam Holdouts to Surrender«, Associated Press, 16. siječnja 2004.

12 Michael Moss, »Iraq's Legal System Staggers Beneath the Weight of War«, *New York Times,* 17. prosinca 2006.

13 Gordon and Trainor, *Cobra II,* 4, str. 555; Julian Borger, »Knives Come Out for Rumsfeld as the Generals Fight Back«, *Guardian* (London), 31. ožujka 2003.

14 Jeremy Scahill, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary* Army (New York: Nation Books, 2007.), str. 199.

15 Peter Maass, »The Way of the Commandos«, *New York Times,* 1. svibnja 2005.; »Jim Steele Bio«, Premiere Speakers Bureau, www.premierespeakers.com; Michael Hirsh and John Barry, »'The Salvador Option«,' *Newsweek,* 8. siječnja 2005.

16 »Email from Cpt. William Ponce«, PBS *Frontline: The Torture Question,* August 2003, www.pbs.org; Josh White, »Soldiers' 'Wish Lists' of Detainee Tactics Cited«, *Washington Post,* 19. travnja 2005.

17 Brigadna generalica Janis Karpiski, zapovjednica zadužena za zatvor Abu Ghraib, kaže da joj je to rekao Miller. Scott Wilson and Sewell Chan, »As Insurgency Grew, So Did Prison Abuse«, *Washington Post,* 10. svibnja 2004.

18 Mjesec dana kasnije Sanchez šalje još jedan memorandum kojim pojašnjava i do neke mjere daje mirniji ton svom prethodnom memorandumu, ali time stvara veliku pomutnju na terenu budući da više nije jasno koji se postupci moraju primijeniti. Ricardo S. Sanchez, *Memorandum, Subject: CJTF-7 Interrogation and Counter-Resistance Policy,* 14. rujna 2003., www.aclu.org

19 Podaci u sljedeća tri odlomka potječu iz izvješća Human Rights Watch, No *Blood, No Foul: Soldiers' Accounts of Detainee Abuse in Iraq,* srpanj 2006., str. 6-14, www.hrw.org

20 Ibid., 26, 28.

21 Richard P. Formica, »Article 15-6 Investigation of CJSOTF — AP and 5th SF Group Detention Operations«, dovršeno 8. studenoga 2004., skinuta oznaka tajnosti, www.aclu.org

22 *USMC Alleged Detainee Abuse Cases Since 11 Sep 01,* bez oznake tajnosti, 8. srpnja 2004., www.aclu.org

23 »Web Magazine Raises Doubts Over a Symbol of Abu Ghraib«, *New York Times,* 14. ožujka 2006.; Interview with Hai Ali, »Few Bad Men?« *PBS Now,* 29. travnja 2005.

24 »Haj Ali's Story«, *PBS Now* Web site, www.pbs.org; Chris Kraul, »War Funding Feud Has Iraqis Uneasy«, *Los Angeles Times,* 28. travnja 2007.

25 Human Rights Watch, *Leadership Failure: Firsthand Accounts of Torture of Iraqi Detainees by the U.S. Army's 82nd Airborne Division,* rujan 2005., str. 9, 12, www.hrw.org

26 Human Rights Watch, *The New Iraq? Torture and 111-Treatment of Detainees in Iraqi Custody,* siječanj 2005., str. 2,4, www.hrw.org; Bradley Graham, »Army Warns Iraqi Forces on Abuse of Detainees«, *Washington Post,* 20. svibnja 2005.; Moss, »Iraq's Legal System Staggers Beneath the Weight of War«.

27 Maass, »The Way of the Commandos«.

28 Intervju s Allanom Nairnom, *Democracy Now!* 10. siječnja 2005., www.democracynow.org; Solomon Moore, »Killings Linked to Shiite Squads in Iraqi Police Force«, *Los Angeles Times,* 29. studenoga 2005.

29 Moss, »Iraq's Legal System Staggers Beneath the Weight of War«; Thanassis Cambanis, »Confessions Rivet Iraqis«, *Boston Globe,* 18. ožujka 2005.; Maass, »The Way of the Commandos«.

30 Ibid; John F. Burns, »Torture Alleged at Ministry Site Outside Baghdad«, *New York Times,* 16. studenoga 2005.; Moore, »Killings Linked to Shiite Squads in Iraqi Police Force«.

31 Anne Collins, *In the Sleep Room: The Story of the CIA Brainwashing Experiments in Canada* (Toronto: Lester and Orpen Dennys, 1988.), str. 174.

32 Maxine McKew, »Confessions of an American Hawk«, *The Diplomat,* listopad-studeni 2005.

33 Charles Krauthammer, »In Baker's Blunder, a Chance for Bush«, *Washington Post,* 15. prosinca 2006.; Frederick W. Kagan, *Choosing Victory: A Plan for Success in Iraq,* izvješće o 1. fazi, 4. siječnja 2007., str. 34, www.aei.org

34 Dahr Jamail and Ali Al-Fadhily, »Iraq: Schools Crumbling Along with Iraqi Society«, Inter Press Service, 18. prosinca 2006.; Charles Crain, »Professor Says Approximately 300 Academics Have Been Assassinated«, *USA Today,* 17. siječnja 2005.; Michael E. O'Hanlon and Jason H. Campbell, Brookings Institution, *Iraq Index: Tracking Variables of Reconstruction & Security in Post-Saddam Iraq,* 22. veljače 2007., str. 35, www.brookings.edu; Ron Redmond, »Iraq Displacement«, izvješće za tisak, Ženeva, 3. studenoga 2006., www.unhcr.org; »Iraq's Refugees Must Be Saved from Disaster«, *Financial Times* (London), 19. travnja 2007.

35 »Nearly 20,000 People Kidnapped in Iraq This Year: Survey«, Agence France-Presse, 19. travnja 2006.; Human Rights Watch, *The New Iraq?* 32, 54, www.hrw.org

36 HSBC je isprva trebao otvarati podružnice diljem Iraka. Umjesto toga, banka je otkupila 79 posto udjela u iračkoj banci Dar es-Salaam. John M. Broder and James Risen, »Contractor Deaths in Iraq Soar to Record«, *New York Times,* 19. svibnja 2007.; Paul Richter, »New Iraq Not Tempting to Corporations«, *Los Angeles Times,* 1. lipnja 2004.; Yochi J. Dreazen, »An Iraqi's Western Dream«, *Wall Street Journal,* 14. ožujka 2005.; »Syria and Iraq: Unbanked and Unstable«, *Euromoney,* rujan 2006.; Ariana Eunjung Cha and Jackie Spinner, »U.S. Companies Put Little Capital into Iraq«, *Washington Post,* 15. svibnja 2004.

37 Andy Mosher and Griff Witte, »Much Undone in Rebuilding Iraq, Audit Says«, *Washington Post,* 2. kolovoza 2006.; Julian Borger, »Brutal Killing of Americans in Iraq Raises Questions over Security Firms«, *Guardian* (London), 2. travnja 2004.; Ured specijalnog glavnog inspektora za obnovu Iraka, *Review of Administrative Task Orders for Iraq Reconstruction Contracts,* 23. listopada 2006, str. 11, www.sigir.mil.

38 Griff Witte, »Despite Billions Spent, Rebuilding Incomplete«, *Washington Post,* 12. studenoga 2006.

39 Aqeel Hussein and Colin Freeman, »US to Reopen Iraq's Factories in $10m U-turn«, *Sunday Telegraph* (London), 29. siječnja 2007.

40 Josh White and Griff Witte, »To Stem Iraqi Violence, U.S. Looks to Factories«, *Washington Post,* 12. prosinca 2006.

41 James A. Baker III, Lee H. Hamilton, Lawrence S. Eagleburger, et al., *Iraq Study Group Report,* prosinac 2006., str. 57, www.usip.org

42 Pfeifer, »Where Majors Fear to Tread«.

43 »Iraq's Refugee Crisis Is Nearing Catastrophe«, *Financial Times* (London), 8. veljače 2007.; Joshua Gallu, »Will Iraq's Oil Blessing Become a Curse?«, *Der Spiegel,* 22. prosinca 2006.; Danny Fortson, Andrew Murray-Watson and Tim Webb, »Future of Iraq: The Spoils of War«, *Independent* (London), 7. siječnja 2007.

44 Iraqi Labor Union Leadership, »Iraqi Trade Union Statement on the Oil Law«, 10-14. prosinca 2006., www.carbonweb.org

45 Edward Wong, »Iraqi Cabinet Approves Draft of Oil Law«, *New York Times,* 26. veljače 2007.

46 Steven L. Schooner, »Contractor Atrocities at Abu Ghraib: Compromised Accountability in a Streamlined Outsourced Government«, *Stanford Law & Policy Review* 16, br. 2 (2005.): str. 552.

47 Jeremy Scahill, *Blackwater: The Rise of the World's Most Powerful Mercenary Army* (New York: Nation Books, 2007.), str. 123.

48 Jim Krane, »A Private Army Grows Around the U.S. Mission in Iraq and Around the World«, Associated Press, 30. listopada 2003.; Jeremy Scahill, »Mercenary Jackpot«, *The Nation,* 28. kolovoza 2006.; Jeremy Scahill, »Exile on K Street«, *The Nation,* 20. veljače 2006.; Mark Hemingway, »Warriors for Hire«, *Weekly Standard,* 18. prosinca 2006.

49 Griff Witte, »Contractors Were Poorly Monitored, GAO Says«, *Washington Post,* 30. travnja 2005.

50 T. Christian Miller, Blood Money: Wasted Billions, Lost Lives, and Corporate Greed *in Iraq* (New York: Little, Brown and Company, 2006.), str. 87. Fusnota: George R. Fay, AR 15-6 *Investigation of the Abu Ghraib Detention Facility and 205th Military Intelligence Brigade,* str. 19, 50, 52, www.army.mil.

51 Renae Merle, »Army Tries Private Pitch for Recruits«, *Washington Post,* 6. rujna 2006.

52 Andrew Taylor, »Defense Contractor CEOs See Pay Double Since 9/11 Attacks«, Associated Press, 29. kolovoza 2006.; Steve Vogel and Renae Merle, »Privatized Walter Reed Workforce Gets Scrutiny«, *Washington Post,* 10. ožujka 2007.; Donna Borak, »Walter Reed Deal Hindered by Disputes«, Associated Press, 19. ožujka 2007.

53 Thomas Ricks tvrdi: »Kad je broj američkih vojnika iznosio 150 000, a ostali saveznici dali još 25 000, u snagama se našlo još 60 000 dodatnih civilnih ugovornih suradnika koji su pružali podršku u ratu«. Što znači da je 60 000 civila posluživalo 175 000 vojnika — dakle, jedan vanjski suradnik na svakih 2,9 vojnika. Nelson D. Schwartz, »The Pentagon's Private Army«, *Fortune,* 17. ožujka 2003.; Thomas E. Ricks, *Fiasco: The American Military Adventure in Iraq* (New York: Penguin, 2006.), str. 37; Renae Merle, »Census Counts 100,000 Contractors in Iraq«, *Washington Post,* 5. prosinca 2006.

54 Ian Bruce, »Soldier of Fortune Deaths Go Missing in Iraq«, *Herald* (Glasgow), 13. siječnja 2007.; Brian Brady, »Mercenaries to Fill Iraq Troop Gap«, *Scotland on Sunday* (Edinburgh), 25. veljače 2007.; Michelle Roberts, »Iraq War Exacts Toll on Contractors«, Associated Press, 24. veljače 2007.

55 Ujedinjeni narodi - odjel za izvještavanje javnosti: »Background Note: 31 December 2006«, mirovne operacije Ujedinjenih naroda, www.un.org; James Glanz and Floyd Norris, »Report Says Iraq Contractor Is Hiding Data from U.S.«, *New York Times,* 28. listopada 2006.; Brady, »Mercenaries to Fill Iraq Troop Gap«.

56 FOOTNOTE: James Boxell, »Man of Arms Explores New Areas of Combat«, *Financial Times* (London), 11. ožujka 2007.

57 Specijalni glavni inspektor za obnovu Iraka: *Iraq Reconstruction: Lessons in Contracting and Procurement,* srpanj 2006., str. 98-99, www.sigir.mil; George W. Bush, State of the Union Address, Washington, DC, 23. siječnja 2007.

58 Guy Dunmore, »US Prepares List of Unstable Nations«, *Financial Times* (London), 29. ožujka 2005.

19. Kako izbrisati plažu: »Drugi tsunami«

1 Seth Mydans, »Builders Swoop in, Angering Thai Survivors«, *International Herald Tribune* (Paris), 10. ožujka 2005.

2 ActionAid International et al„ *Tsunami Response:* A *Human Rights Assessment,* siječanj 2006., str. 13, www.actionaidusa.org

3 *Sri Lanka:* A *Travel Survival Kit* (Victoria, Australia: Lonely Planet, 2005.), 267.

4 John Lancaster, »After Tsunami, Sri Lankans Fear Paving of Paradise«, *Washington Post,* 5. lipnja 2005.

5 National Physical Planning Department, Arugam Bay *Resource Development Plan: Reconstruction Towards Prosperity,* konačno izvješće, str. 4, 5, 7, 18, 33, 25. travnja 2005.; Lancaster, »After Tsunami, Sri Lankans Fear Paving of Paradise«.

6 »South Asians Mark Tsunami Anniversary«, United Press International, 26. lipnja 2005.

7 USAID/Sri Lanka, »USAID Elicits 'Real Reform' of Tourism«, siječanj 2006., www.usaid.gov.

8 Ibid.

9 Intervju (elektronskom poštom) s Karen Preston, direktoricom za odnose s javnošću, *Leading Hotels of the World,* 16. kolovoza 2006.; Ajay Kapur, Niall Macleod i Narendra Singh, »Plutonomy: Buying Luxury, Explaining Global Imbalances«, *Citigroup: Industry Note, Equity Strategy,* 16. listopada 2005, str. 27, 30.

10 United Nations Environment Programme, »Sri Lanka Environment Profile«, National Environment Outlook, www.unep.net

11 Tittawella je bio generalni direktor Public Enterprises Reform Commission of Sri Lanka od 1997. do 2001., i tijekom tog razdoblja nadzirao privatizaciju telekomunikacija (kolovoz 1997.) i državne avio-kompanije (ožujak 1998.). Nakon izbora 2004. postaje predsjednik i generalni direktor državne agencije za strateško poduzetnišvo (Strategic Enterprises Management Agency), koja nastavlja provoditi privatizaciju pod novim nazivom »privatno-javnog partnerstva«. Public Enterprises Reform Commission of Sri Lanka, »Past Divestitures«, 2005., www.pere.gov.lk; »SEMA to Rejuvenate Key State Enterprises«, 15. lipnja 2004., www.priu.gov.lk.

12 Movement for National Land and Agricultural Reform, Sri Lanka, A *Proposal for a People's Planning Commission for Recovery After Tsunami,* www.monlar.org

13 »Privatizations in Sri Lanka Likely to Slow Because of Election Results«, Associated Press, 5. travnja 2004.

14 »Sri Lanka Begins Tsunami Rebuilding Amid Fresh Peace Moves«, Agence France Presse, 19. siječnja 2005.

15 Movement for National Land and Agricultural Reform, Sri Lanka, A *Proposal* for *a People's Planning Commission for Recovery After Tsunami,* www.inonlar.org; »Sri Lanka Raises Fuel Prices Amid Worsening Economic Crisis«, Agence France-Presse, 5. lipnja 2005.; »Panic Buying Grips Sri Lanka Amid Oil Strike Fears«, Agence France Presse, 28. ožujka 2005.

16 James Wilson and Richard Lapper, »Honduras May Speed Sell-Offs After Storm«, *Financial Times* (London), 11. studenoga 1998.; Organization of American States, »Honduras«, 1999 *National Trade Estimate Report on Foreign Trade Barriers,* str. 165, www.sice.oas.org; Sandra Cuffe, Rights Action, A *Backwards, Upside-Down Kind of Development: Global Actors, Mining and Community-Based Resistance in Honduras and Guatemala,* veljača 2005., www.rightsactiori.org

17 »Mexico's Telmex Unveils Guatemala Telecom Alliance«, Reuters, 29. listopada 1998.; Consultative Group for the Reconstruction and Transformation of Central America, Inter-American Development Bank, »Nicaragua«, *Central America After Hurricane Mitch: The Challenge of Turning a Disaster into an Opportunity,* svibanj 2000., www.iadb.org; Pamela Druckerman, »No Sale: Do You Want to Buy a Phone Company?« *Wall Street Journal,* 14. srpnja 1999.

18 »Mexico's Telmex Unveils Guatemala Telecom Alliance«; »Spain's Fenosa Buys Nicaragua Energy Distributors«, Reuters, 12. rujna 2000.; »San Francisco Group Wins Honduras Airport Deal«, Reuters, 9. ožujka 2000.; »CEO - Govt, to Sell Remaining Enitel Stake This Year«, *Business News Americas,* 14. veljače 2003.

19 Navodi iz: Eduardo Stein Barillas, »Central America After Hurricane Mitch« godišnji sastanak Svjetskog ekonomskog foruma, Davos, Švicarska, 30. siječnja 1999.

20 Alison Rice, Tsunami Concern, *Post-Tsunami Tourism and Reconstruction: A Second Disaster?* listopad 2005., str. 11, www.tourismconcern.org.uk

21 TAFREN, »An Agenda for Sri Lanka's Post-Tsunami Recovery«, *Progress 6 News,* srpanj 2005., str. 2.

22 USAID Sri Lanka, »Fishermen and Tradesmen to Benefit from U.S. Funded $33 Million Contract for Post-Tsunami Infrastructure Projects«, priopćenje za tisak, 8. rujna 2005.,

www.usaid.gov; United States Government Accountability Office, USAID *Signature Tsunami Reconstruction Efforts in Indonesia and Sri Lanka Exceed Initial Cost and Schedule Estimates, and Face Further Risks,* izvješće kongresnom odboru, GAO-07-357, veljača 2007.; National Physical Planning Department, *Arugam Bay Resource Development Plan: Reconstruction Towards Prosperity,* konačno izvješće, 25. travnja 2005., str. 18.

23 United States Embassy, »U.S. Provides $1 Million to Maintain Tsunami Shelter Communities«, 18. svibnja 2006., www.usaid.gov.

24 Randeep Ramesh, »Indian Tsunami Victims Sold Their Kidneys to Survive«, *Guardian* (London), 18. siječnja 2007.; ActionAid International et al., *Tsunami Response,* str.17; www.actionaidusa.org; Nick Meo, »Thousands of Indonesians Still in Tents«, *Globe and Mail* (Toronto), 27. prosinca 2005.

25 ActionAid International et al., *Tsunami Response,* str. 9.

26 Central Intelligence Agency, »Maldives«, *The World Factbook 2007,* www.cia.gov.

27 Coco Palm Dhuni Kolhu, www.cocopalm.com; Four Seasons Resort, Maldives at Landaa Giraavaru, www.fourseasons.com; Hilton Maldives Resort and Spa, Rangali Island, www.hilton.com; »Dhoni Mighili Island«, Private Islands Online, www.privateislandsonhue.com

28 Roland Buerek, »Maldives Opposition Plan Protest«, BBC News, 20. travnja 2007.; Asian Human Rights Commission, »Extrajudicial Killings, Disappearances, Torture and Other Forms of Gross Human Rights Violations Still Engulf Asia's Nations«, 8. prosinca 2006., www.ahrchk.net; Amnesty International, »Republic of Maldives: Repression of Peaceful Political Opposition«, 30. srpnja 2003., www.amnesty.org

29 Ashok Sharma, »Maldives to Develop 'Safe' Islands for Tsunami-Hit People«, Associated Press, 19. siječnja 2005.

30 Ministry of Planning and National Development, Republic of Maldives, *National Recovery and Reconstruction Plan,* Second Printing, ožujak 2005., str. 29, www.tsumamimaldives.mv.

31 Ibid.; ActionAid International et al., *Tsunami Response* str. 15.

32 Koncesije obuhvaćaju razdoblje od dvadeset pet godina, ah dodaci sporazumima omogućuju da ih se u određenim strukturama vlasništva produlji na pedeset godina. Ministry of Tourism and Civil Aviation, *Bidding Documents: For Lease of New Islands to Develop as Tourist Resorts* (Male: Republic of Maldives, 16. srpnja 2006.), str. 4, www.maldivestourism.gov.

33 Penchan Charoensuthipan, »Survivors Fighting for Land Rights«, *Bangkok Post,* 14. prosinca 2005.; Mydans, »Builders Swoop in, Angering Thai Survivors«.

34 Asian Coalition for Housing Rights, »The Tsunami in Thailand: January-March 2005«, www.achr.net

35 Shimali Senanayake and Somini Sengupta, »Monitors Say Troops Killed Aid Workers in Sri Lanka«, *New York »Times,* 31. kolovoza 2006.; Amantha Perera, »Tsunami Recovery Skewed by Sectarian Strife«, Inter Press Service, 3. siječnja 2007.

36 Shimali Senanayake, »An Ethnic War Slows Tsunami Recovery in Sri Lanka«, New *York Times,* 19. listopada 2006.

37 Roland Paris, At *War's End: Building Peace After Civil Conflict* (Cambridge: Cambridge University Press, 2004.), str. 200.

20. Aparthejd katastrofe: Svijet Zelenih i Crvenih zona

1 Hein Marais, »A Plague of Inequality«, *Mail & Guardian* (Johannesburg), 19. svibnja 2006.

2 »Names andFaces«, *Washington Post,* 19. rujna 2005.

3 Adolph Reed Jr., »Undone by Neoliberalism«, *The Nation,* 18. rujna 2006.

4 Jon Elliston, »Disaster in the Making«, *Tucson Weekly,* 23. rujna 2004.; Innovative Emergency Management, »IEM Team to Develop Catastrophic Hurricane Disaster Plan for New Orleans & Southeast Louisiana«, priopćenje za tisak, 3. lipnja 2004., www.ieminc.com

5 Ron Fournier and Ted Bridis, »Hurricane Simulation Predicted 61,290 Dead«, Associated Press, 9. rujna 2005.;.

6 Paul Krugman, »A Can't Do Government«, *New York Times,* 2. rujna 2005.; Martin Kelly, »Neoconservatism's Berlin Wall«, The G — Gnome Rides Out» blog, September 1. rujna 2005.; www.theggnomeridesout.blogspot.com; Jonah Goldberg, »The Feds«, Corner blog na National Review Online, 31. kolovoza -2005, www.nationalreview.com

7 Milton Friedman, »The Promise of Vouchers,' *Wall Street Journal,* 5. prosinca 2005.; John R. Wilke and Brody Mullins, »After Kathrina, Republicans Back a Sea of Conservative Ideas«, *Wall Street Journal,* 15. rujna 2005.; Paul S. Teller, zamjenik direktora, House Republican Study Committee, »Pro-Free-Market Ideas for Responding to hurricane Katrina and High Gas Prices«, e-mail 13. rujna 2005.

8 Intergovernmental Panel on Climate Change, *Climate Change* 2007: *The Physical Science Basis,* Summary for Policymakers, veljača 2007., str.16, www.ipcc.ch.

9 Teller, »Pro-Free-Market Ideas for Responding to Hurricane Katrina and High Gas Prices«.

10 Eric Lipton and Ron Nixon, »Many Contracts for Storm Work Raise Questions«, New York *Times,* 26. rujna 2005.; Anita Kumar, »Speedy Relief Effort Opens Door to Fraud«, *St. Petersburg Times,* 18. rujna 2005.; Jeremy Scahill, »In the Black(water)«, *The Nation,* 5. lipnja 2006.; Spencer S. Hsu, »S400 Million FEMA Contracts Now Total S3.4 Billion«, *Washington Post,* 9. kolovoza 2006.

11 Shaw Group, »Shaw Announces Charles M. Hess to Head Shaw's FEMA I hurricane Recovery Program,' priopćenje za tisak, 21. rujna 2005., www.shawgrp.com; Fluor's Slowed Iraq Work Frees It for Gulf Coast«, Reuters, 9. rujna 2005.; Thomas B. Edsall, Former FEMA Chief Is at Work on Gulf Coast«, *Washington Post,* 8. rujna 2005.; David Enders, »Surviving New Orleans«, *Mother Jones,* 7. rujna 2005., www.motherjones.com

12 United States House of Representatives, Committee on Government Reform - Minority Staff, Special Investigations Division, *Waste, Fraud and Abuse in I Hurricane Katrina Contracts,* kolovoz 2006., str. i, www.oversight.house.gov.

13 Rita J. King, CorpWatch, *Big, Easy Money: Disaster Profiteering on the American Gulf Coast,* kolovoz 2006., www.corpwatch.org; Dan Barry, »A City's Future, and a Dead Man's Past«, New *York* Times, 27. kolovoza 2006.

14 Patrick Danner, »Ash Britt Cleans Up in Wake of Storms«, *Miami Herald,* 5. prosinca 2005.

15 »Private Companies Rebuild Gulf«, *PBS NewsHour with Jim Lehrer,* 4. listopada 2005.

16 Scott Shane and Ron Nixon, »In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever«, New *York Times,* 4. veljače 2007.

17 Mike Davis, »Who Is Killing New Orleans?« *The Nation,* 10. travnja 2006.

18 Leslie Eaton, »Immigrants Hired After Storm Sue New Orleans Hotel Executive«, *New York Times,* 17. kolovoza 2006.; King, CorpWatch, *Big, Easy Money;* Gary Stoller, »Homeland Security Generates Multibillion Dollar Business«, *USA Today,* 11. rujna 2006. Fusnota: Judith Browne-Dianis, Jennifer Lai, Marielena Hincapie et al., *And Injustice for All: Workers' Lives in the Reconstruction of New Orleans,* Advancement Project, 6. srpnja 2006., str. 29, www.advancementproject.org

19 Rick Klein, »Senate Votes to Extend Patriot Act for 6 Months«, *Boston Globe,* 22. prosinca 2005.

20 Jeff Duncan, »The Unkindest Cut«, *Times-Picayune* (New Orleans), 28. ožujka 2006.; Paul Nussbaum, »City at a Crossroads«, *Philadelphia Inquirer,* 29. kolovoza 2006.

21 Ed Anderson, »Federal Money for Entergy Approved«, *Times-Picayune* (New Orleans), 5. prosinca 2006.; Frank Donze, »146 N.O. Transit Layoffs Planned«, *Times-Picayune* (New Orleans), 25. kolovoza 2006.; Bill Quigley, »Robin Hood in Reverse: The Looting of the Gulf Coast«, justiceforneworleans.org, 14. studenoga 2006.

22 Asian Coalition for Housing Rights, »Mr. Endesha Juakali«, www.achr.net

23 Bob Herbert, »Our Crumbling Foundation«, *New York Times,* 5. travnja 2007.

24 Help Jet, www.helpjet.us.

25 Seth Borenstein, »Private Industry Responding to Hurricanes«, Associated Press, 15. travnja 2006.

26 James Glanz, »Idle Contractors Add Millions to Iraq Rebuilding«, *New York Times,* 25. listopada 2006.

27 Mark Hemingway, »Warriors for Hire«, *Weekly Standard,* 18. prosinca 2006. Fusnota: Jeremy Scahill, »Blackwater Down«, *The Nation,* 10. listopada 2005.; Center for Responsive Politics, »Oil & Gas: Top Contributors to Federal Candidates and Parties«, izborni ciklus 2004., www.opensecrets.org; Center for Responsive Politics, »Construction: Top Contributors to Federal Candidates and Parties«, izborni ciklus 2004., www.opensecrets.org

28 Josh Manchester, »A1 Qaeda for the Good Guys: The Road to Anti-Qaeda«, *TCSDaily,* 19. prosinca 2006., www.tcsdaily.com

29 Bill Sizemore and Joanne Kimberlin, »Profitable Patriotism«, *The Virginian-Pilot* (Norfolk), 24. srpnja 2006.

30 King, CorpWatch, *Big, Easy Money;* Leslie Wayne, »America's For-Profit Secret Army«, *New York Times,* 13. listopada 2002.; Greg Miller, »Spy Agencies Outsourcing to Fill Key Jobs«, *Los Angeles Times,* 17. rujna 2006.; Shane and Nixon, »In Washington, Contractors Take on Biggest Role Ever«.

31 Među korporacijama u savjetodavnom odboru nalaze se: Lockheed Martin, Boeing and Booz Allen. Stephen E. Flynn i Daniel B. Prieto, Council on Foreign Relations, *Neglected Defense: Mobilizing the Private Sector to Support Homeland Security,* CSR br. 13, ožujak 2006., str. 26, www.efr.org

32 Mindy Fetterman, »Strategizing on Disaster Relief«, *USA Today,* 12. listopada 2006.; Frank Langfitt, »Private Military Firm Pitches Its Services in Darfur«, *National Public Radio: All Things Considered,* 26. svibnja 2006.

33 Peter Pae, »Defense Companies Bracing for Slowdown«, *Los Angeles Times,* 2. listopada 2006.

34 Johanna Neuman and Peter Spiegel, »Pay-as-You-Go Evacuation Roils Capitol Hill«, *Los Angeles Times,* 19. srpnja 2006.

35 Tim Weiner, »Lockheed and the Future of Warfare«, *New York Times,* 28. studenoga 2004.

36 Podaci u sljedeća dva odlomka potječu iz: John Robb, »Security: Power to the People«, *Fast Company,* ožujak 2006.

37 Juvenile, »Got Ya Hustle On«, on the album *Reality Check,* Atlanta/WEA, 2006.

38 Bill Quigley, »Ten Months After Katrina: Gutting New Orleans«, CommonDreams.org, 29. lipnja 2006., www.commondreams.org

39 Doug Nurse, »New City Bets Millions on Privatization«, *Atlanta Journal-Constitution,* 12. studenoga 2005.

40 Annie Gentile, »Fewer Cities Increase Ontsourced Services«, *American City 6 County,* 1. rujna 2006.; Nurse, »New City Bets Millions on Privatization«.

41 Doug Nurse, »City Hall Inc. a Growing Business in North Fulton«, *Atlanta Journal-Constitution,* 6. rujna 2006.; Doug Gross, »Proposal to Split Georgia County Drawing Cries of Racism«, *Seattle Times,* 24. siječnja 2007.

42 United Nations Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, »Humanitarian Situation Report — Sri Lanka«, 2.-8. rujna 2005-, www.reliefweb.int.

21. Nestanak mirovne inicijative: Izrael kao pouka i opomena

1 Christopher Caldwell, »The Walls That Work Too Well«, *Financial Times* (London), 18. studenoga 2006.

2 Martin Wolf, »A Divided World of Economic Success and Political Turmoil«, *Financial Times* (London), 31. siječnja 2007.; »Ex-Treasury Chief Summers Warns on Market Risks«, Reuters, 20. ožujka 2007.

3 Richard Aboulafia, Teal Group, »Guns-to-Caviar Index«, 2007.

4 United States House of Representatives, Committee on Government Reform — Minority Staff, Special Investigations Division, *Dollars, Not Sense: Government Contracting Under the Bush Administration,* pripremljeno za zastupnika Henryja A. Waxmana, lipanj 2006., str. 6, www.oversight.house.gov; Tim Weiner, »Lockheed and the Future of Warfare«, *New York Times,* 28. studenoga 2004.; Matthew Swibel, »Defensive Play«, *Forbes,* 5. lipnja 2006.

5 Dow Jones U.S. Heavy Construction Index closed at $143.34 on September 10, 2001, and closed at 507.43 on June 4, 2007. DJ_2357, »Historical Quotes«, money.cnn.com; James Glanz, »Iraq Reconstruction Running Low on Funds«, *International Herald Tribune* (Paris), 31. listopada 2005.; Ellen Nakashima, »A Wave of Memories«, *Washington Post,* 26. prosinca 2005.; Ann M. Simmons, Richard Fausset and Stephen Braun, »Katrina Aid Far from Flowing;' Los *Angeles Times,* 27. kolovoza 2006.; Helene Cooper, »Aid Conference Raises $7.6 Billion for Lebanese Government«, *New York Times,* 26. siječnja 2007.

6 Shawn McCarthy, »Exxon's 'Outlandish' Earnings Spark Furor«, *Globe and Mail* (Toronto), 2. veljače 2007.

7 Jonathan Curiel, »The Conspiracy to Rewrite 9/11«, *San Francisco Chronicle,* 3. rujna 2006.; Jim Wooten, »Public Figures' Rants Widen Racial Chasm«, *Atlanta Journal-Constitution,* 22. siječnja 2006.

8 EM-DAT, The OFDA/CRED International Disaster Database, »2006 Disasters in Numbers«, www.em-dat.net; Peter Bergen and Paul Cruickshank, »The Iraq Effect: War Has Increased Terrorism Sevenfold Worldwide«, *Mother Jones,* ožujak-travanj 2007.

9 McCarthy, »Exxon's 'Outlandish' Earnings Spark Furor«; William Hartung and Michelle Ciarrocca, »The Military-Industrial-Think Tank Complex«, *Multinational Monitor,* siječanj-veljača 2003.; Robert O'Harrow Jr., »LexisNexis to Buy Seisint for $775 Million«, *Washington Post,* 15. srpnja 2004.; Rachel Monahan and Elena Herrero Beaumont, »Big Time Security«, *Forbes,* 3. kolovoza 2006.

10 »Recap of Saturday, July 9, 2005«, Fox *News: The Cost of Freedom,* www.foxnews.com

11 Dan Gillerman, »The Economic Opportunities of Peace«, izjava za tisak, Trgovinska komora, 6. rujna 1993, cited in Guy Ben-Porat, »A New Middle East?: Globalization, Peace and the 'Double Movement«,' *International Relations* 19, br. 1 (2005.): str. 50.

12 Efraim Davidi, »Globalization and Economy in the Middle East - A Peace of Markets or a Peace of Flags?« *Palestine-Israel Journal 7,* br. 1 i 2 (2000.): str. 33.

13 Shlomo Ben-Ann, A *Place for All* (Tel Aviv: Hakibbutz Hameuchad, 1998.), 113, cited in Davidi, »Globalization and Economy in the Middle East«, 38.

14 Americans for Peace Now, »The Russians«, *Settlements in Focus* 1, br. 16 (23. prosinac 2005.), www.peacenow.org

15 Gerald Nadler, »Exodus or Renaissance?« *Washington Times,* 19. siječnja 1992.; Peter Ford, »Welcome and Woes Await Soviet Jews in Israel«, *Christian Science Monitor,* 25. srpnja 1991.; Lisa Talesnick, »Unrest Will Spur Russian Jews to Israel, Official Says«, Associated Press, 5. listopada 1993.; »Israel's Alienated Russian Voters Cry Betrayal«, Agence France-Presse, 8. svibnja 2006.

16 Greg Myre, »Israel Economy Hums Despite Annual Tumult«, *International Herald Tribune* (Paris), 31. prosinca 2006.; »Israel Reopens Gaza Strip«, United Press International, 22. ožujka 1992.

17 Peter Hirschberg, »Barak Settlement Policy Remains Virtually the Same as Netanyahu's«, *Jerusalem Report,* 4. prosinca 2000.

18 Americans for Peace Now, »The Russians«.

19 David Simons, »Cold Calculation of Terror«, *Forbes,* 28. svibnja 2002.; Zeev Klein, »January - May Trade Deficit Shoots up 16% to $3.59 Billion«, *Globes* (Tel Aviv), 12. lipnja 2001.; Neal Sandler, »As if the Intifada Weren't Enough«, *BusinessWeek,* 18. lipnja 2001.

20 Navod o »raketnom gorivu« potječe od Shlomoa Maitala, profesora na Israel's Technion Institute of Management. Nelson D. Schwartz, »Prosperity without Peace«, *Fortune,* 13. lipnja 2005.; Shlomo Ben-Ami, *Scars of War, Wounds of Peace: The Israeli-Arab Tragedy* (Oxford: Oxford University Press, 2006.), str. 230.

21 United Nations Special Coordinator in the Occupied Territories, *Quarterly Report on Economic and Social Conditions in the West Bank and Gaza Strip,* 1. travnja 1997.; Ben-Ann, *Scars of War,* Wounds *of Peace,* 231; Sara Roy, »Why Peace Failed: An Oslo Autopsy«, *Current History* 101, br. 651 (siječanj 2002.): 13.

22 Chris McGreal, »Deadly Thirst«, *Guardian* (London), 13. siječnja 2004.

23 »Norman Finkelstein & Former Israeli Foreign Minister Shlomo Ben-Ami Debate«, *Democracy Now!* 14. veljače 2006., www.democracynow.org

24 Izraelske poslovne novine *Globes* iznose podatak da je između 2001. i 2003. Izrael očekivao »kumulativni pad od 8,5 posto stope rasta po stanovniku«, što je zapanjujući nazadak. Zeev Klein, »2002 Worst Year for Israeli Economy Since 1953«, *Globes* (Tel Aviv), 31. prosinca 2002.; Sandler, »As if the Intifada Weren't Enough«.

25 Aron Heller and James Bagnall, »After the Intifada: Why Israel's Tech Titans Are Challenging Canadian Entrepreneurs as a Global Force«, *Ottawa Citizen,* 28. travnja 2005.; Schwartz, »Prosperity without Peace«.

26 Susan Karlin, »Get Smart;' *Forbes,* 12. prosinca 2005.

27 Ran Dagoni, »O'seas Cos, Gov'ts to Inspect Israeli Anti-Terror Methods«, *Globes* (Tel Aviv), 22. siječnja 2006.; Ben Winograd, »U.S. Airport Directors Study Tough Israeli Security Measures Ahead of Summer Travel«, Associated Press, 8. svibnja 2007.; State of Israel, Ministry of Public Security, »International Homeland Security Conference, 2006«, 19. ožujka 2006, www.mops.gov.il.

28 Heller and Bagnall, »After the Intifada«; Yaakov Katz, »Defense Officials Aim High at Paris Show«, *Jerusalem Post,* 10. lipnja 2007.; Hadas Manor, »Israel in Fourth Place among Defense Exporters«, *Globes* (Tel Aviv), 10. lipnja 2007.; Steve Rodan and Jose Rosenfeld »Discount Dealers«, *Jerusalem Post,* 2. rujna 1994.; Gary Dorsch, »The Incredible Israeli Shekel, as Israel's Economy Continues to Boom«, The Market Oracle, 8. svibnja 2007., www.marketoracle.co.uk

29 Schwartz, »Prosperity without Peace«.

30 Ibid.; Nice Systems, »Nice Digital Video Surveillance Solution Selected by Ronald Reagan Washington National Airport«, priopćenje za tisak, January 29. siječnja 2007., www.nice.com; Nice Systems, »Time Warner (Charlotte)«, Success Stories, www.nice.com

31. James Bagnall, »A World of Risk: Israel's Tech Sector Offers Lessons on Doing Business in the New Age of Terror«, *Ottawa Citizen,* 31. kolovoza 2006.; Electa Draper, »Durango Office Keeps Watch in War on Terror«, *Denver Post,* 14. kolovoza 2005.

32 SuperCom, »SuperCom Signs $50m National Multi Id Agreement with a European Country«, priopćenje za tisak, 19. rujna 2006.; SuperCom, »City of Los Angeles to Deploy Supercom's IRMS Mobile Credentialing and Handheld Verification System«, priopćenje za tisak, 29. studenoga 2006.; SuperCom, »SuperCom Signs $1.5m ePassport Pilot Agreement with European Country;' priopćenje za tisak, 14. kolovoza 2006., www.supercomgroup.com

33 Check Point, »Facts at a Glance«, www.checkpoint.com

34 David Machlis, »US Gets Israeli Security for Super Bowl«, *Jerusalem Post,* 4. veljače 2007.; New Age Security Solutions, 'Partial Client List«, www.nasscorp.com

35 Kevin Johnson, »Mansions Spared on Uptown's High Ground«, LISA *Today,* 12. rujna 2005.

36 International Security Instructors, »About« and »Clients«, www.isiusa.us.

37 »Golan Group Launches Rigorous VIP Protection Classes«, priopćenje za tisak, travanj 2007.; Golan Group, »Clients«, www.golangroup.com

38 Schwartz, »Prosperity without Peace«; Neil Sandler, »Israeli Security Barrier Provides High-Tech Niche«, *Engineering News-Record,* 31. svibnja 2004.

39 David Hubler, »SBInet Trawls for Small-Business Partners«, *Federal Computer Week,* 2. listopada 2006.; Sandler, »Israeli Securih- Barrier Provides High-Tech Niche«.

40 Schwartz, »Prosperity without Peace«.

41 Elbit Systems Ltd. and Magal Security Systems Ltd, »Historical Prices«, Yahoo! Finance, finance.yahoo.com; Barbara Wall, »Fear Factor«, *International Herald Tribune* (Paris), 28. siječnja 2006.; Electa Draper, »Verist Systems Emerges as Leader in Video Surveillance Market«.

42 »Thomas L. Friedman, »Outsource the Cabinet?« *New York Times,* 28. veljače 2007.; Ruth Eglash, »Report Paints Gloomy Picture of Life for Israeli Children«, *Jerusalem Post,* 28. prosinca 2006.

43 Karen Katzman, »Some Stories You May Not Have Heard«, report to the Jewish Federation of Greater Washington, www.shalomdc.org; Yitzhak Laor, »You Are 'terrorists, We Are Virtuous«, *London Review of Books,* 17. kolovoza 2006.

44 Tel Aviv Stock Exchange Ltd., TASE *Main Indicators,* 31. kolovoza 2006., www.tase.co.il; Friedman, »Outsource the Cabinet?«; Reuters, »GDP Growth Figure Slashed«, Los *Angeles Times,* 1. ožujka 2007.; Greg Myre, »Amid Political Upheaval, Israeli Economy Stays Healthy«, *New* York *Times,* 31. prosinca 2006.; World Bank Group, *West Bank and Gaza Update,* rujan 2006., www.worldbank.org

45 Susan Lerner, »Israeli Companies Shine in Big Apple«, *Jerusalem Post,* 17. rujna 2006.; Osama Habib, »Labor Minister Says War Led to Huge Jump in Number of Unemployed«, *Daily Star* (Beirut), 21. listopada 2006.

46 Interview with Dan Gillerman, CNN: Lou *Dobbs Tonight,* 14. srpnja 2006.

47 Karin Brulliard, »'Gated Communities' for the War-Ravaged«, *Washington Post,* 23. travnja 2007.; Dean Yates, »Baghdad Wall Sparks Confusion, Divisions in Iraq«, Reuters, 23. travnja 2007.

48 Rory McCarthy, »Occupied Gaza like Apartheid South Africa, Says UN Report«, *Guardian* (London), 23. veljače 2007.

49 Michael Wines, »Shantytown Dwellers in South Africa Protest the Sluggish Pace of Change«, *New York Times,* 25. prosinca 2005.

Zaključak: Oporavak od šoka: Uspon narodne obnove

1 Juan Forero, »Bolivia Indians Hail the Swearing In of One of Their Own as President«, *New* York *Times,* 23. siječnja 2006.

2 Tom Kerr, Asian Coalition for Housing Rights, »People's Leadership in Disaster Recovery: Rights, Resilience and Empowerment«, Phuket disaster seminar, 30. listopada - 3.studenoga 2006, Phuket City, www.achr.net

3 Antillano pripada Zemljišnom odboru La Vega u Caracasu. *Hablemos del Poder/Talking of Power,* dokumentarni film, redateljica: Nina Lopez, producent: Global Women's Strike, 2005., www.globalwomenstrike.net

4 Terence Corcoran, »Free Markets Lose Their Last Lion«, *National Post* (Toronto), 17. studenoga 2006.

5 Jim Webb, »Class Struggle«, *Wall Street Journal,* 15. studenoga 2006.

6 Geoffrey York, »Beijing to Target Rural Poverty«, *Globe and Mail* (Toronto), 6. ožujka 2006.; Larry Rohter, »A Widening Gap Erodes Argentina's Egalitarian Image«, *New York Times,* 25. prosinca 2006.; World Institute for Development Economics Research, »Pioneering Study Shows Richest Two Percent Own Half World Wealth«, press release, 5. prosinca 2006., www.wider.unii.edu; Sarah Anderson et al., *Executive Excess 2006: Defense and Oil Executives Cash in on Conflict,* 30. kolovoza 2006., str. 1, www.faireconoiny.org; Webb, »Class Struggle«.

7 Raul Garces, »Former Uruguayan Dictator Arrested«, Associated Press, 17. studenoga 2006.; »Argentine Judge Paves Way for New Trial of Ex-Dictator Videla«, Agence France-Presse, 5. rujna 2006.; »Former Argentine Leader Indicted for 2001 Bond Swap«, MercoPress, 29. rujna 2006., www.inercopress.com

8 »Former Latin American Leaders Facing Legal Troubles«, *Miami Herald,* 18. siječnja 2007.

9 Andrew Osborn, »The A-Z of Oligarchs«, *Independent* (London), 26. svibnja 2006.

10 Paul Waldie, »Hollinger: Publisher or 'Bank of Conrad Black'?« *Globe and Mail* (Toronto), 7. veljače 2007.; »Political Activist Grover Norquist«, *National Public Radio Morning Edition,* 25. svibnja 2001.; Jonathan Weisman, »Powerful GOP Activist Sees His Influence Slip over Abramoff Dealings«, *Washington Post,* 9. srpnja 2006.

11 George W. Bush, *The National Security Strategy of the United States,* rujan 2002., www.whitehouse.gov.

12 Jane Bussey, »Democrats Won Big by Opposing Free-Trade Agreements«, *Miami Herald,* 20. studenoga 2006.; Robin Toner and Janet Elder, »Most Support U.S. Guarantee of Health Care«, New *York Times,* 2. ožujka 2007.

13 Corporación Latinobarómetro, *Latinobarómetro Report* 2006, www.latinobarometro.org

14 Susan George and Erik Wesselius, »Why French and Dutch Citizens Are Saying NO«, Transnational Institute, 21, 2005., www.tni.org

15 Lou Dobbs, CNN: Lou *Dobbs Tonight,* 14. travnja 2005.

16 Martin Arnold, »Polish Plumber Symbolic of all French Fear about Constitution«, *Financial Times* (London), 28. svibnja 2005.

17 Andrew Curry, »The Case Against Poland's New President«, New *Republic,* 17. studenoga 2005.; Fred Halliday, »Warsaw's Populist Twins«, *openDemocracy,* 1. rujna 2006., www.opendemocracy.net; Ian Traynor, »After Communism: Ambitious, Eccentric - Polish

Twins Prescribe a Dose of Harsh Reality;« *Guardian* (London), 1. rujna 2006. Fusnota: Ken Livingstone, »Facing Phobias«, *Guardian* (London), 2. ožujka 2007.

18 Perry Anderson, »Russia's Managed Democracy«, *London Review of Books,* 25. siječnja 2007.

19 Vladimir Radyuhin, »Racial Tension on the Rise in Russia«, *The Hindu,* 16. rujna 2006.; Amnesty International, *Russian Federation: Violent Racism Out of Control,* 4. svibnja 2006., www.amnesty.org

20 Helen Womack, »No Hiding Place for Scared Foreigners in Racist Russia«, *Sydney Morning Herald,* 6. svibnja 2006.

21 Henry A. Kissinger, *Memorandum to the President, Subject:* NSC *Meeting, November 6— Chile,* 5. studenoga 1970., skinuta oznaka tajnosti, www.gwn.edu/-nsarchiv.

22 Jack Chang, »Fear of Privatization Gives Brazilian President a Lead in Runoff«, Knight Ridder, 26. listopada 2006.; Hector Tbar, »Nicaragua Sees Red Over Blackouts«, Los *Angeles Times,* 30. listopada 2006.

23 Nikolas Kozloff, »The Rise of Rafael Correa«, *CounterPunch,* 26. studenoga 2007.; Simon Romero, »Leftist Candidate in Ecuador Is Ahead in Vote, Exit Polls Show«, New *York Times,* 27. studenoga 2006.

24 »Argentine President Marks Third Year in Office with Campaign-Style Rally«, BBC Monitoring International Reports, 26. svibnja 2006.

25 Dan Keane, »South American Leaders Dream of Integration, Continental Parliament«, Associated Press, 9. prosinca 2006.

26 Duncan Campbell, »Argentina and Uruguay Shun US Military Academ *Guardian* (London), 6. travnja 2006.; »Costa Rica Quits US Training at Ex-School of the Americas«, Agence France-Press, 19. svibnja 2007.

27 Roger Burbach, »Ecuador's Government Cautiously Takes Its First Steps«, NACLA News, 19. veljače 2007., www.nacla.org

28 Chris Kraul, »Big Cooperative Push in Venezuela«, Los *Angeles Times,* 21. kolovoza 2006.

29 Emir Sader, »Latin American Dossier: Free Trade in Reciprocity«, *Le Monde Diplomatique,* veljača 2006.

30 George W. Bush, *The National Security Strategy of the United States of America,* ožujak 2006., str. 30, www.whitehouse.gov; intervju sa Stanleyjem Fischerom 9. svibnja 2001, za televizijsku seriju *Commanding Heights: The Battle for the World Economy,* www.pbs.org

31 Jorge Rueda, »Chavez Says Venezuela Will Pull out of the IMF, World Bank«, Associated Press, 1. svibnja 2007.; Fiona Ortiz, »Argentina's Kirchner Says No New IMF Program«, Reuters, 1. ožujka 2007.; Christopher Swann, Bloomberg News, »Hugo Chávez Exploits Oil Wealth to Push IMF Aside«, *International Herald Tribune* (Paris), 1. ožujka 2007.

32 Ibid.; »Ecuador Expels World Bank Representative«, Agence France-Press, 27. travnja 2007. Reuters, »Latin Leftists Mull Quitting World Bank Arbitrator«, *Washington Post,* 29. travnja 2007.; Eoin Callan and Krishna Guha, »Scandal Threatens World Bank's Role«, *Financial Times* (London), 23. travnja 2007.

33 Michael Wines, »Shantytown Dwellers in South Africa Protest the Sluggish Pace of Change«, *New York Times,* 25. prosinca 2005.; Brendan Smith et al., »China's Emerging Labor Movement«, Commondreams.org, 5. listopada 2006, www.commondreams.org. Fusnota: Ibid.

34 Jean Baudrillard, *Power Inferno* (Paris: Galilee, 2002.), 83.

35 Central Intelligence Agency, Human Resource Exploitation Training Manuall983., www.gwu.edu/-nsarchiv.

36 Andrew England, »Siniora Flies to Paris as Lebanon Protests Called Off«, *Financial Times* (London), 23. siječnja 2007.; Kim Ghattas. »Pressure Builds for Lebanon Reform«, BBC News, 22. siječnja 2007.; Lysandra Ohrstrom, »Reconstruction Chief Says He's Stepping Down«, *Daily Star* (Beirut), 24. kolovoza 2006.

37 Helene Cooper, »Aid Conference Raises $7.6 Billion for Lebanese Government«, *New York Times,* 26. siječnja 2007.; Osama Habib, »Siniora Unveils Reform Plan Aimed at Impressing Paris III Donors«, *Daily Star* (Beirut), 3. siječnja 2007.; Osama Habib, »Plans for Telecom Sale Move Ahead«, *Daily Star* (Beirut), 30. rujna 2006.

38 Mohamad Bazzi, »People's Revolt in Lebanon«, *The Nation,* 8. siječnja 2007.; Trish Schuh, »On the Edge of Civil War: The Cedar Revolution Goes South«, *CounterPunch,* 23. siječnja 2007., www.counterpunch.org

39 Mary Hennock, »Lebanon's Economic Champion«, BBC *News,* 14. veljače 2005.; Randy Gragg, »Beirut«, *Metropolis,* studeni 1995., str. 21, 26; »A Bombed-Out Beirut Is Being Born Again - Fitfully«, *Architectural Record* 188, br. 4 (travanj 2000.).

40 Bazzi, »People's Revolt in Lebanon«.

41 Ana Nogueira and Saseen Kawzally, »Lebanon Rebuilds (Again)«, *Indypendent,* 31. kolovoza 2006, www.indypendent.org; Kambiz Foroohar, »Hezbollah, with $100 Bills, Struggles to Repair Lebanon Damage«, *Bloomberg News,* 28. rujna 2006.; Omayma Abdel-Latif, »Rising From the Ashes«, *Al-Ahram Weekly,* 31. kolovoza 2006.

42 David Frum, »Counterfeit News«, *National Post* (Toronto), 26. kolovoza 2006.

43 »Spain's Aznar Rules Out Talks with Basque Group ETA«, Associated Press, 11. ožujka 2004.

44 Elaine Sciolino, »In Spain's Vote, a Shock from Democracy (and the Past)«, *New York Times,* 21. ožujka 2004.

45 Santisuda Ekachai, »This Land Is Our Land«, *Bangkok Post,* 2. ožujka 2005.

46 Tom Kerr, Asian Coalition for Housing Rights, »New Orleans Visits Asian Tsunami Areas - September 9-17, 2006«, www.achr.net

47 Ibid.

48 Kerr, »People's Leadership in Disaster Recovery: Rights, Resilience and Empowerment«.

49 Kerr, »New Orleans Visits Asian Tsunami Areas«.

50 Richard A. Webster, »N.O. Survivors Learn Lessons from Tsunami Rebuilders«, *New Orleans Business,* 13. studenoga 2006.

51 Residents of Public Housing, »Public Housing Residents Take Back Their Homes«, press release, 11. veljače 2007, www.peoplesorganizing.org

52 Quote from Joseph Recasner. Steve Ritea, »The Dream Team«, *Times-Picayune* (New Orleans), 1. kolovoza 2006.

Indeks

A Lexicon of Terror, 129
A Question of Torture (McCoy), 47
Abdullah, Ahmed, 329
Abramoff, Jack, 307, 439
Abu Ghraib (zatvor), 33, 116n, 318, 361-363,372n
Accenture, 296
Action Against Hunger, 396
ActionAid (nevladina udruga), 391, 393
Acuña, Claudia, 127, 320
Ad Hoc Committee on Chile (američka korporacija), 71
Afganistan, 128, 207, 267n, 298, 360, 418
Afrički nacionalni kongres (ANC), 192-213, 443, 450.
v. Povelja slobode.
Agencija za nacionalnu sigurnost (NSA), 293, 296
Agresto, John, 330-331
Ahmed, Rhuhel, 331
AIDS
kriza, u Rusiji, 233
patenti za lijekove, 277, 283
u Južnoafričkoj Republici, 200, 203
AIG (korporacija), 267
Albats, Jevgenija, 232
Albright, Madeleine, 266-267
Alexander, Jane, 293
Alfonsin, Raul, 157, 161, 165
Ali, Hai, 362-363
Allawi, Ali Abdul-Amir, 16
Allbaugh, Joseph, 288, 308, 403
Allende, Salvador, 70, 71-72, 74, 76, 76, 80-81, 88, 100-101, 107-108, 195, 443-444
al-Qaida, 298, 348, 409
al-Rahim, Ahmed, 340n
al-Sadr, Moqtada, 352, 358, 366, 371
al-Safi, Ali Abdel Hakim, 358
Alsogaray, Maria Julia, 238
Alžir, tortura u, 48, 128-129
Aman Resorts, 384
Americas Watch, 124
Američka udruga inženjera, 407
Američka udruga za građanske slobode (ACLU), 297,362
Američki institut za poduzetništvo, 13, 23, 315, 321
Amnesty International, 53, 120-123
amnezija, kao posljedica elektrošoka, 33-36, 37-38
Amoco, (naftna kompanija), 238
AMR Corp., 238
ANC. v. Afrički nacionalni kongres
Anchel, David, 32
Anderson, Jack, 72
Andrews, Cassandra, 16
Anglo-American (korporacija), 205
antiglobalizacija, 385-386, 394
potaknuta kapitalizmom katastrofe, 272-273
v. globalizacija
Antillano, Andres, 436
aparthejd katastrofe, 412, 413-414, 435
Appeal Telecom (Južna Koreja), 270
Arafat, Yasser, 422, 426-427
Arar, Maher, 326
Arbatov, Georgi, 234
Arbenz Guzman, Jacobo, 66
Arendt, Marian, 172

Argentina, 69, 92, 228-229, 447, 449
posljedice državnog udara iz 1976. A. i revolucija Čikaške škole, 17, 166-168, 323
u, 91-96, 98-100, 102, 104-105
Argentinska agrarna liga, 112, 129
Argentinski tribunal protiv imuniteta, 128-129
Armitage, Richard, 354, 365
Artigas, Jose Gervasio, 107
ASEA Brown Boveri, 282-283
AshBritt, 403
Ashcroft Group, 293-308
Ashcroft, John, 307-308
Ashmore Investment Management, 267
Aslund, Anders, 230, 234
AT&T, 295
Australija, 117, 247, 266, 379
Automatski sustav za ciljanje (ATS), 297
Autoritarne ideologije, 27-29
Aven, Pjotr, 218, 221-222
azijska banka za razvoj, 384
Azijska kriza, 419
povijest, 261-270
trajne posljedice, 270-273
Aznar, José Maria, 455

Bacevich, Andrew, 291
Bachelet, Michelle, 445
Bake s Plaza de Mayo (Argentina), 117-118
Baker Botts (odvjetnička tvrtka), 310-311
Baker, James 95, 268, 308-311, 368
financijski sukobi interesa, 308-311
Baker, Ken, 22
Baker, Richard, 12
Balcerowicz, Leszek, 170, 177-178, 179, 248
Baldwin, Maitland, 41
Bangkok Investment (korporacija), 268
Bank Boston, 167
Bank Leumi (Izrael), 432-433
Bank of America, 71
Banzer, Hugo, 144, 146-148
Barak, Ehud, 423, 426-427
Bardón, Alvaro, 201
Barshefsky, Charlene, 270
Baryon's, 89
Batties, Mike, 17
Baudrillard, Jean, 451-451
Bayer, Osvaldo, 115
Bazzi, Mohamad, 453
BearingPoint (konzultantska tvrtka), 340
Bechtel (korporacija), 21, 142, 239, 270, 302, 312, 327n, 348-351, 367. 408, 411, 445
Becker, Gary, 56
Bedregal, Guillermo, 147-148
bedrenica, panika u listopadu 2001., 289
Begg, Moazzam, 116
Belafonte, Harry, 398
Belka, Marek, 334-335
Bell Canada, 270
Bell, Daniel, 57
Bello, Waiden, 263
Ben-Ami, Shlomo, 423, 426-427
Benn, Tony, 138
benzin, 334-335, 387, 402-403. v. nafta
Berezovski, Boris, 438-439
»Berkeleyjska mafija« (Indonezija), 75-76, 83,125, 135, 265
Berlinski zid, pad, 170-171, 179-180, 195
Bernstein, Jonas, 228
beskućništvo, 136, 233, 378
bin Talal, Alwaleed, 269
Bioport (proizvođač cjepiva), 289
Birmingham, Michael, 318-320
Bivens, Matt, 228
Black, Conrad, 438-439
Blackwater, 21, 278, 347, 359, 371, 409, 411-412
politika, 411
Blair, Tony, 358, 373
Blandford, Dave, 408
Blitzer, Charles, 225-226
Blitzer, Wolf, 314
Blue IQ (JAR), 210-211

Blustein, Paul, 263
Boal, Augusto, 107
Boeing, 296, 297, 304, 313-314, 432
Bogatstvo
izražene razlike u, 23, 26, 114-115, 184, 188-190, 193-195, 211, 220, 226, 233-234, 266, 270, 272, 381-382, 384-385, 392, 399-400, 412-413, 433, 438-454
u krugovima kapitalista katastrofe, 299-300
pohlepa i, 230-230
porast nejednakosti, 90, 94, 99-100, 354-355, 397
raspodjela, 209
smanjenje razlika u, 62
v. siromaštvo; plaće
bojkoti, korištenje b. u javnosti, 195
Bolivar, Simon, 107
Bolivija, 229, 448
ekonomska katastrofa, 143-145
izbori, 144
slom vlade, 137
»šokovi« koji su se primjenjivali, 146-150, 153-155
Bolivijska alternativa za Amerike (ALBA), 448-449
Bolnica Charity (New Orleans), 399-400, 406
bombaši-samoubojice, 320, 379, 396, 423
Bond, Patrick, 200
Bono, 240
Booth, Jerome, 267
Booz Allen Hamilton (konzultantska tvrtka), 295, 308, 408, 452
Bordaberry, Juan Maria, 161, 438
Borges, Jorge Luis, 137
Bortnowska, Haling, 179
Boston Globe, 224
Bowart, Walter, 37
Bowen, Stuart, 368, 374
Bowersox, Jon C., 368
BP (British Petroleum), 228, 306, 338, 369
Brazil, 62, 69, 96-97, 144, 160, 168, 196, 250, 323, 447, 449
posljedice državnog udara iz 1964. u, 73-74, 91, 109, 111-112, 157
i revolucija Cikaške škole, 67, 323
Brazil: Nikad više (izvješće), 96, 109, 111
Brecht, Bertolt, 353
Bremer, L. Paul, III, 16, 309, 319, 323, 367-368, 371, 412
dolazak u Irak, 332, 335
ekonomski car u Iraku, 335-340, 343-345, 348, 352, 360, 369
upozorenja na protuudare slobodnoj trgovini, 353-354
Brian, Danielle, 312
»Cigla« (čileanski ekonomski program/priručnik), 78, 149, 164
kao državna politika, 82-83
Brinkley, Paul, 368
British Gas, 140
British Telecom, 140, 270
Browder, William, 170
Brown & Root (podružnica Halliburton), 284-285, 315
Brown, Michael, 308, 401
Bruno, Michael, 253-254
Brutus, Dennis, 209
Budhoo, Davison, 164, 254-256
Bulgari, 385
Bunjan, Khun, 266
Burston-Marsteller (tvrtka za odnose s javnošću), 93, 113
Bush, George H. W., 215, 247, 282, 301,335n
i administracija, 175, 243-244, 284-285
Bush, George W, 136-137, 320-321, 323, 356, 358
i administracija, 13, 20, 25, 27, 89, 168, 234-234, 287, 307, 401-410
širenje ovlasti izvršne vlasti, 290, 302
zagovara privatizaciju, 281, 286
Bush, Jeb, 286
Bush, Laura, 275
Business Roundtable, 411
BusinessWeek, 87, 93, 145, 269, 426

Caballero, Florencio, 45

CACI International Inc., 371-372, 408
Caldwell, Christopher, 416
Camdessus, Michel, 254, 262
Cameron, dr. Ewan, 33-34, 35-39, 42-48, 54-55, 57-78, 324, 365, 455
Canizaro, Joseph, 12
Capital Correctional Resources, 287
Capitalism and Freedom (Friedmanov manifest), 26, 63, 82, 88
Carlyle Group, 268, 310-311, 340, 374
Carothers, Thomas, 180
Carrefour, 269
Cassidy, John, 242n
Castello Branco, Humberto, 73
Cavallo, Domingo, 158, 166-168, 239, 253, 438-439
Centar za latinoameričke ekonomske studije (Chicago), 67, 124
Centar za obrambenu politiku (SAD), 420
Central Intelligence Agency (SAD) v. CIA
Centri za nadzor i prevenciju zaraznih bolesti, 290
Cerletti, Ugo, 32
CH2M Hill Inc., 341, 390, 402, 409n, 414-415
Chandrasekaran, Rajiv, 331n, 346
Charles Schwab, 260
Chase Manhattan, 93, 159
Chavez, Hugo, 73, 440-441, 446-448
Check Point (izraelska zaštitarska tvrtka), 430
Cheney, Dick, 49, 247, 268, 293, 303-304, 313, 315, 323, 335«
  financijski sukobi interesa i, 305-307
  postaje direktor Halliburtona, 284-286
  prihodi vojne industrije i, 285-286
  zagovara privatizaciju, 281, 284
Cheney, Liz, 321
Cheney, Lynne, prihodi vojne industrije i, 285-286
Chesapeake Innovation Center, 300
Chevron, 306, 338, 411, 418
Chiarelli, Peter W,, 55, 368
Chicago Boys, 82-86, 129-130, 132
  v. Centar za latinoameričke ekonomske studije (Chicago); ideologija kapitalizma katastrofe i; Čikaško sveučilište
China's New Order (Wang et al.), 186
ChoicePoint, 296
Christopher, Warren, 224
CIA (Central Intelligence Agency, SAD)
  djelovanje protiv Allendea, 71-73, 74, 76, 100-101
  djelovanje protiv Sukarna, 73-76
  državni udari koje je inicirala, 66, 80–81
  financiranje Međunarodnog pravnog odbora, 121
  »nesvakidašnja izručenja« i, 49, 53, 96
podrška huntama Južnoga čunja, 96-97
  povezanost sa zakladom Ford, 126n
  privatni sektor otima djelatnike, 410
  tortura i, 24, 45-49, 52-53
  zanimanje za eksperimente »psihičke vožnje«, 32-45
Citibank, 63, 159, 167, 260
Citicorp, 238
Citigroup, 338, 385, 431
cjenovni šokovi, zemlje u razvoju i, 160-161
Clark, Kathleen, 311
Clarke, Richard, 308
Clinton, William J., 221-222, 244, 284-285, 321«
  administracija i, 226, 234, 260, 280, 286, 300
  zatvaranje (izraelske granice); posljedice, 425-427
Coca-Cola, 269, 313
Codelco, 91
Cogeneration (Tajland), 270-270
Cohen, Richard, 318
Cohen, Stephen, 213, 217
Collins, Anne, 37«
Collision Course (Norris), 321n
Computer Sciences, 286n
Comsur, 147

Commanding Heights (PBS dokumentarna serija), 152
Converse, 430
Conway, Bill, 310-311
Corcoran, Terence, 436-438
Corr, Edwin, 147
Correa, Rafael, 444, 447, 450
Counterintelligence Field Activity (CIFA; U.S.), 293
Courtois, Stephane, 28
CPA. v. Privremena koalicijska vlast (CPA, Irak)
Creative Associates (obrazovni konzultanti), 340
Credit Suisse First Boston (banka), 226
Crisis Consulting Practice, 336, 353
Crna knjiga komunizma (Courtois, et al.), 28
Cruz, Penelope, 240
Crveni križ, 52, 281, 361, 362, 407-409
Cuban Sugar Cane Corp., 65
Cubic Defense Applications, 372-373

Čečenija, rat kao skretanje pozornosti, 227, 233
Čikaška škola (ekonomsko pravovjerje), 15, 17, 19, 23, 29, 56-64, 78, 83, 91-92, 106, 120-121, 124-125, 134, 161, 166-168, 323, 343-344, 351-352, 397, 402-423, 428, 437-438
  State Department, promicanje, 66-69
  v. »Vašingtonski konsenzus« (ekonomska politika)
Čikaško sveučilište, 15, 56-57, 60, 64
Čile
  i revolucija Čikaške škole, 15, 17, 66-69, 323
ovisnost o prihodima od prodaje bakra, 90
povratak ograničenoj »demokraciji« 201
šokovi koje je pretrpio poslije državnog udara, 78, 80-83, 86-90
  tortura u, 48
Čileansko sveučilište, 67, 88, 108
»čišćenje«.v. kulture, »čišćenje« klimatske promjene, poricanje, 412, 420
Čubajs, Anatolij, 227

Daewoo, 261, 268
DaimlerChrysler Corp., 112
Daleo, Graciela, 158
Daniels, Mitch, 287
Davis, Mike, 404
de Beauvoir, Simone, 128-129
De Beers (korporacija), 205
de Castro, Sergio, 77, 82, 84, 86, 114
de Klerk, F. W„ 196-197, 209
de la Parra, Marco Antonio, 114
de la Rua, Fernando, 239
De La Rue, 337
de Vicenti, Azucena, 123n
Defense Venture Catalyst Initiative, 292
dehumanizacija, uloga u torturi, 327-328
Demokracija
  Deng Xiaoping, 183-184, 186, 187-188, 227, 267, 443
  depresija (ekonomska), 257-260, 266-267
nametanje, 16, 23, 168, 183-184, 188
  neuspjeh u Iraku, 342-343
  prvi procvat u Iraku, 275-356
  v. deregulacija nakon Velike krize, 63-64, 81
Desai, Ashwin, 207
»developmentalizam« 62, 64-66, 443
  Čile, planirano širenje, 69-70
  mjere protiv, 62-63, 92, 107
Dilema iz Davosa, 416-417, 421
djeca, postupanje u slučajevima kad su roditelji u pritvoru, 117-118
Dobbs, Lou, 260, 441
doktrina šoka, 17-19, 25, 29, 140-141, 181-186, 218, 220, 272, 281, 343, 406, 443, 452
  neuspjesi, 361
Dorgan, Byron, 349
Dossari, Jumah al-, 53
Doyle, Len, 75n

trgovina drogom u Boliviji, 151
društva, otpor nasilnim promjenama unutar, 110, 215, 222, 342, 345, 366, 437, 440-442, 458. v. »povratni udar«
»društvo vlasništva«, 89, 136
društvena klasa. v. klasne razlike (društvene); socijalizam (demokratski), strahovi, 443
društvene zaštitne mreže, proračunski rezovi, 15,16, 64, 82, 86, 148, 163, 167, 179, 221, 225, 251-252,263, 406
Državna poha (Kanada), 436
Državno sveučilište (Indonezija), 75, 125
dug (državni)
djelomični otpis, 145, 164, 175, 179
dužnička kriza, 251, 447. v. Dug (državni); kamatne stope, ključni pokretač kapitalizma katastrofe
kanadski, 251-252, 431-432, 438-439
ključni pokretač kapitalizma katastrofe, 158, 160, 161-162,
napuhavanje, 157
otpis, 215, 241
u Argentini, 158-160
u Brazilu, 157, 160
u Čileu, 158-159
u Južnoafričkoj Republici, 208-209
u Kini, 158
u Libanonu, 452
u Poljskoj, 174-176
u Rusiji, 158, 215
u Urugvaju, 157
Dugard, John, 435
Dulles, Allan, 65
Dulles, John Foster, 65, 303
Dužnički šok, 159-162, 209», 273, 446
DynCorp, 340, 349, 413

Eagleburger, Lawrence, 243
Edwards, Sebastian, 162
Eisenberg, Carolyn, 246
Eisenhower, Dwight D., 20, 64-65, 282, 303
ekonomija katastrofe v. ekonomija obnove, izdvajanje stradalih iz sudjelovanja, 338-341, 351, 391-392, 394, 404-405
Ekonomija slobodnog tržišta, problemi, 58
ekonomija, 62
industrija »sigurnosti« i njezini proizvodi, 297-300, 429-435
logika »prelijevanja«, 203, 211-212, 390-391, 438
protekcionizam, 61-63
računalni modeli, 57
v. kapitalizam, Čikaška škola (ekonomsko pravovjerje), slobodno tržište, ekonomija, »Vašingtonski konsenzus«
ekonomska moć
izvan političkog nadzora, 196-202, 208-213
prikrivena kao nevažna, 291-292, 304
ekonomska šok-terapija
nakon 11. rujna, 290-292
»neizravne štete« kao posljedica, 232-233
prividna važnost, 248-249, 275
reakcije protiv, 440-442
v. korupcija (vlade), deregulacija, nametanje, kapitalizam katastrofe, MMF, zahtjev za provedbom ekonomske šok-terapije od strane, siromaštvo, privatizacija, nametanje, nasilna provedba šok-terapije, javna potrošnja, prisilno rezanje, bogatstvo, Svjetska banka, ekonomska šok-terapija
za Honduras, 388
za Maldive, 391-393
za Šri Lanku, 387-391, 396-397
eksperimenti u području senzorne deprivacije, 40, 46
Ekvador, 137, 151, 444, 447, 450
El Salvador, 364, 447
Elbit, 432

Electronic Data Systems, 286
elektrošok
kao »terapija«, 114-115
(v. elektrokonvulzivna terapija)
kao tortura, 34, 37, 45, 48-49, 52-53, 97-98, 112, 360, 363-365
elektrokonvulzivna terapija, 32, 37, 38-39,
Elstner, John, 300
Emmanuel, Victor, 113-114
Enders, David, 403
Enron, 236, 238, 289, 359, 439
Entergy, 406
Erhard, Ludwig, 87n
Ericson, Richard, 234
Ericsson, 269
Escobar, Filemon, 153
Espinosa, Maria Fernanda, 447
Etchecolatz, Miguel Osvaldo, 104, 113
Europska unija (EU), 190, 196, 234
Even-Ezra, Jacob, 432
Export-linport Bank. v. U.S Export-Import Bank
ExxonMobil, 302, 306, 319, 338, 418, 420, 431

Falklandski rat (1982.), 18, 138-140, 156
Farmaceutska industrija, vojna zaštita, 302
farmeri, napadi na, 112
Farrakhan, Louis, 419
Fast Company, 412
Fay, Gen. George, 372»
FBI (Savezni istražni biro SAD), 52, 286, 295-296, 331, 429, 431
FDA. v. Uprava za lijekove i hranu (SAD)
»fear tip« (obrambena strategija), 326
Feierstein, Daniel, 102
Feith, Douglas, 315
Feitlowitz, Marquerite, 114, 129n
FEMA, 288, 308, 332, 403-404, 413, 415, 454
nepouzdanost, 457
šuplja vlada i, 400-401, 409-410
Fernandez,, Roque, 166
Fernando, Sarath, 390
Ferreyra, Lilia, 99, 100
Feulner, Ed, 282, 288
Fiat, 111-112
Filipini
ekonomska depresija, 259
pokoravanje MMF-ovim zahtjevima, 262
tortura, 48
Financial Times (London), 138, 272, 450
Firestone Tire & Rubber, 142
Fischer, Stanley, 226, 247-248, 262-263, 273, 428, 449
Fleischer, Michael, 342, 347
Fluor, 313, 402, 411, 413
Fontaine, Arturo, 82
Forbes, 226, 236-237, 429
Ford Motor Co., 111-112, 126-127, 129, 159
Ford, Edsel, 126
Ford, Gerald, 276, 323
Ford, Henry, 126
Fortune (časopis), 26, 75, 133, 278, 429
Four Seasons, 385, 392
Fox News, 314, 421
Franco, Francisco, 455
Frank, André, v. Gudner, Frank André
Free to Choose (PBS televizijska mini-serija), 142, 178
Freire, Paulo, 107
Frente, Amplio (urugvajska koalicijska stranka), 440
Freud, Sigmund, 37, 108, 365
Friedman, Milton, 79, 80, 87, 116, 133, 233, 249, 259-260, 289-290, 337, 446
dobija priliku ispitati ekonomske postavke Čikaške škole, 66
dobitnik Nobelove nagrade, 120
doktrina šoka i, 14-15, 85-86, 140-141, 181-186, 218, 343, 407
(v. Friedman, Milton, kapitalizam katastrofe i) zagovara tržišne »slobode«, 29

ekonomija Čikaške škole i, 56-63
glasačko pravo i ekonomija, 135-136
idealistički nazori, 25-26, 57-58, 63, 82, 119, 145, 162, 198, 251, 270
kapitalizam katastrofe i, 17-19, 78, 141, 156, 161, 236-237, 291
mentor Rumsfeldu, 281-282
nezadovoljstvo Nixonovom ekonomskom politikom, 133-135
njegova navodna odgovornost za kršenje ljudskih prava, 103, 119-120, 188, 267
samo kao »tehnički savjetnik«, 116
sljedbenici, 68, 166, 402
smrt, 58, 437
Friedman, Rose, 136, 184
Friedman, Thomas, 20, 204, 272, 321-322
Frurn, David, 19-20, 335, 454
Fukuyama, Francis, 26, 181-182, 192, 247

Gajdar, Jegor, 218-220, 224, 229, 334-335, 342
Galbraith, John Kenneth, 61
Galeano, Eduardo, 15, 79, 107, 109, 119, 445
Galerías Pacífico (trgovinski centar u Buenos Airesu), 117
Galderi, Leopoldo, general, 137-138
Gandhi, M. K„ 131
Gardiner, Sam, 301
Garner, Jay, 337
Garten, Jeffrey, 269
Garvey, Marcus, 194
Garzon, Judge Baltasar, 105
Gayoom, Maumoon Abdul, 393
Gazprom (ruska energetska kompanija), 228, 310
Gelb, Leslie, 223
Gelb, Stephen, 206
General Electric, 269, 305, 420
General Mills (korporacija), 142
General Motors Corp., I11, 142, 338
genocid, 104-105, 108-110, 117
Gerrity, Ned, 72
Getty Oil, 142
Geuna, Graciela, 110
Gibson, McGuire, 329
Gilead Sciences, 283-284, 302, 304
Gillerman, Dan, 422, 434
Gingrich, Newt, 386
Gittenger, John, 45
Giuliani Partners, 308
Giuliani, Rudi, 308
Glinski, Dmitri, 224
globalizacija, 22, 258-259, 296, 321n, 387, 394, 447, 449-450.
hvale, 272
navodno neizbježna, 213
v. anti-globalizacija
znakovi ekonomskog zdravlja, 260-261, 422-423
Golan Group, 431
Goldberg, Jonah, 401
Golden, Bill, 297
Goldman Sachs, 238
Gonzales, Alberto, 50
Good Harbor Consulting, 308
Gorbačov, Mihail, 174, 178, 180, 214-217, 221-222, 443
Gordon, Michael, 356
Gorin, Grigorij, 214
Gottlieb, Sidney, 45
Goulart, Joao, 69, 73-74
Graham, Douglas, 312
Graham, Patrick, 344
granica, sigurnosne mjere, 295-296
Greenspan, Alan, 262
Grinspan, Ricardo, 149
Gross, Daniel, 276
Grossman, Steven, 429
Guantanamo (zatvor), 21, 33, 51-53, 116n, 297-299, 331
Guardian (London), 139, 328, 391
Guevara, Che, 70, 108, 156, 195, 436
Guidotti, Pablo, 166
Gulfstream, 282
Gumede, William, 201-202, 205-206, 212
Gunder Frank, André, 68, 88, 108, 233, 254
Gusev, Vladimir, 233
Gusinski, Vladimir, 438

Guzzetti, Cesar Augusto, 101, 116, 159
Gvatemala
CIA-ina djelovanja u, 65
tortura, 48

Habib, Mamdouh, 51
Haggard, Stephen, 135, 169
Halimi, Gisela, 129
Halliburton, 21, 297, 302-303, 305-306, 310, 320, 339, 347, 402, 409«, 448.
izgradnja vojnih baza, 340-341, 351-352
napuhavanje računa, 330n
ugovori u Iraku, 372, 374
v. Brown & Root
vojna potrošnja i zarade, 278, 284-285
vojna uloga, 284-285
zajamčeni državni zajmovi, 284-285
Hamas, 320, 421, 433
Hamdan, Kamal, 452
Hammes, Thomas, 344
Hani, Chris, 202
Hansol, 270
Harberger, Arnold, 56, 61, 68, 71, 85, 92, 116, 120, 162
Harbury, Jennifer, 49
Hariri, Rafiq, 453-454
Harper's, 344
Harris, John, 290-290
Harrold, Peter, 385
Harvardski institut za međunarodni razvoj, 219, 229
Harvey, David, 188n
Hatoum, Raida, 453
Haveman, James, 347
Hay, Jonathan, 229-230
Hayek, Friedrich von, 26, 60-61, 89, 132-133, 136-137, 218
Health Net, 372
Hebb, Dr. Donald, 41-43, 46-47
Heldreth, Gary, 404
Heller, Walter, 68n
Helms, Richard, 71
Help Jet (tvrtka koja organizira putovanja u trenucima krize), 408
Hemingway, Ernest, 156
Hersh, Seymour, 313-314
Hewlett-Packard, 269
Hezbollah, 320, 409, 433, 452
pomoć u obnovi Libanona, 453-454
Hillman, Gerald, 313, 315
hipoteza krize, 141-142
Hireskom, Rick, 414
HIV. v. AIDS
Hodorovski, Mihail, 228, 438
Hollinger International, 439
Honduras, tortura i ubojstva u, 45, 48
Honeywell, 305
Hong Kong, 135, 183-184, 422
Hoover Institution, 260
Horgan, David, 353
Horner, Chuck, general, 322
Howard, John, 75
HSBC (banka), 338, 367
Human Rights Watch, 360-361, 363
Hunt Oil, 313
Huntington, Samuel, 137
Hussein, Saddam, 128, 234, 306, 311-312, 321-322, 326-327, 343-345, 354-355, 358, 363, 369
Hyundai, 261

IAP Worldwide Services Inc., 372
IBM, 159
ideologije, opasnosti, 27-29
ideološki povratni udar, 343-352, 354, 358-361, 419
Imperial Life in the Emerald City, (Chandrasekaran), 331n
Indija, ekonomske posljedice tsunamija, 391-392
Indonezija
ekonomska depresija, 257-260
ekonomske posljedice tsunamija u, 391-392
posljedice državnog udara iz 1965. u, 73-76
industrija osiguranja, 22, 336
inflacija, 84, 133, 136, 143-144, 149-150, 161, 174
kao znak tržišnih restrikcija, 84, 86
skriveni uzročnici, 258-260

u Argentini, 161
u Boliviji, 143-144
u Čileu, 16, 84, 89-90
u Njemačkoj, 144
u Poljskoj, 174
u SAD., 133, 141-142
u Thatchericinom Ujedinjenom kraljevstvu, 136
usluge informacijske tehnologije, (vlada SAD), privatizacija, 286
Innovative Emergency Management, 401
Instinctive Shooting International, 431
Institut Adam Smith (Ujedinjeno kraljevstvo), 340
Institut C.D. Howe (Kanada), 251
Institut Cato, 23, 142, 261, 315
Institut Fraser (Kanada), 251-252
Institut Milken, 260
Institut za globalizacijske studije (Moskva), 222
Institut za političke studije (Washington), 102
Inter-American Development Bank, 159
Interbrew, 269
International Nickel Co., 65
International Republican Institute, 356
International Security Instructors, 431
International Telephone and Telegraph Company (ITT), 71-72, 83, 93, 116, 313
InVision, 420
Iqbal, Asif, 331
Iračko upravno vijeće, 355-356, 358
Irak (vlada), otpis dugova i, 310-311
Irak, 129, 220, 229
civilne žrtve u, 342
civilni zatvorenici u, 358-359
doktrina šoka u, 16
ekonomski šokovi, 335-347, 353-354
loše vođenje rata u, 437
nestanak, 351
neuspjela obnova, 347
novi Ustav, 345
odabran za invaziju, 320
otmice, 366
pljačka i otimačina, 328-329
postrojbe »nadiru«, 366
šok u usporedbi s ruskim šokom, 234-236
v. Privremena koalicijska vlast
vjerski sukobi, 342, 351
vlasništvo nad naftom, 355
vojne operacije u, 327
zaustavljanje demokracije, 342 343
život na terenu, 318-320
Iran, 66, 137
Iraq Study Group, 310, 368
ispitivanje, privatizacija, 278
Istočni Timor, 271
Izdaja kao sredstvo uništavanja solidarnosti, 116
Izrael
društveni i politički nemiri u, 422-427
ekonomija nasilja u, 421-422
ekonomija visoke tehnologije u, 426, 428-429
kao Zelena zona, 434-435
politika ekonomije sigurnosti u, 432-433
ruska migracija, 423
sukobi u, 129
vojna potrošnja u, 428
zatvaranja i, 425
»izručenje« »osoba od posebnog interesa«, 297, 300, 326. v. CIA, »nesvakidašnja izručenja«

J.P. Morgan & Company, 65, 167n, 268
Jackson, Bruce, 312, 315
Jackson, Michael P., 410
Jara, Victor, 107, 108
Jaruzelski, general, 172
javna potrošnja
prisilni rezovi, 16, 82, 163.
socijalni radnici, napadi na, 112-113
Jeljcin, Boris, 18, 155, 215-234, 237-238, 241-243, 246, 249, 423-424, 443
proglašava izvanredno stanje,

221-222
zamjenjuje ga Putin, 233
Jeppesen International Trip Planning, 297
Jiang Zemin, 185
Ivan Pavao II., papa, 171
Juakali, Endesha, 407, 457
Južna Koreja
ekonomska kriza u, 259
ekonomski uspjeh, 260-261
pokorava se MMF-ovim zahtjevima, 262-263
Južni čunj, 62, 65, 69, 91, 120, 126, 148. v. Argentina; Čile; Urugvaj
Južno sveučilište (Argentina), 108
Južnoafrička Republika; v. Južna Afrika, 92, 451
Državna banka, 198-199
kraj aparthejda u, 180, 194-201
»šokovi« u, 205-206
11. rujan 2001., 287-290
kao izlika za nametanje nepopularnih političkih programa, 17-22, 49-50, 140, 269, 291-292, 295-296, 321
kapitalizam katastrofe i, 291, 303-305, 308-309, 315, 336, 428, 432-434
pouke, 451
v. Dilema iz Davosa

Kaczynski, Jaroslaw, 441-442
Kaczynski, Lech, 441-442
Kadane, Kathy, 74
Kagarlitsky, Boris, 222-224
Kaifu Toshiki, 215
Kalaiselvam, Seenivasagam, 382
kamatne stope, ključni pokretač kapitalizma katastrofe, 160-161, 251
Kanada, 61, 117, 247, 251-252, 431-432, 438-439
kapitalizam katastrofe, 13
Ideologija i, 26-29, 36, 54-55, 129 141, 175-176, 179-182, 188-190, 268-270, 281-282
na Sri Lanki, 381-382
nakon 11. rujna, 291, 303-304
nakon Katrine, 402-408
nakon tsunamija, 391-397
poljsko napuštanje, 190
reakcije, 272-273
sukobi interesa izazvani, 409-412
taktika, 157, 161-162, 179-181, 185, 188, 251-256, 304-308
temeljne zasade, 25
u Iraku, 337-352, 370-371, 374-375
v. kapitalizam; krize; demokracija; kompleks kapitalizma katastrofe; privatizacija; »strukturne prilagodbe«, 20-21, 23, 296, 304, 310, 315, 374n, 418, 420, 429, 434, 458
Zelene zone i, 405-406
kapitalizam, 13, 14, 16, 61, 116, 175, 177-178,-190, 217-218, 244, 299
ideologija i, 20, 28, 58-59, 107, 230
izjednačen sa slobodom, 26, 440-441
kao ideološki monopol, 246, 273
»mafija«, 234, 309
»miješani« nasuprot »čistome«, 60-61, 123
protivljenje neobuzdanoj inačici, 272, 320, 437, 441-442, 446
v. kapitalizam katastrofe; ekonomija; »neoliberalizam«,
Kapur, Ajay, 385
Kastner, Gail, 32-37, 42, 53-55, 455
Kastner, Zella, 34
Katolička crkva, njezina uloga u Poljskoj, 171, 173
Katoličko sveučilište (Čile), 67-68, 77, 108, 124-125
Katrina, uragan, 13, 16, 308, 399-403, 404-406, 409, 411, 413, 418-419, 431, 457-458
obnova, 402-408
Kawzally, Saseen, 454
Kellogg Brown and Root (KBR), 315, 402, 404
Kellogg's, 282
Kelly, Martin, 401-401
Kelly, Roberto, 77
Kennedy, Cyril J. C., 32

Kenyon, 403
Keyes, Derek, 199
Keynes, John Maynard, 25, 29, 61-62, 144, 163-164, 240, 246, 258, 287, 397
keynesijanizam, 26, 63, 144-145, 145, 244, 246-247, 289-290, 347
  protivljenje neokonzervativaca Čikaške škole, 60, 63-65, 83, 134
Kia Motors, 268
Kina
  izbjegava azijsku krizu, 262
  liberalizacija tržišta u, 182-183, 187-188
  prosvjedi u, 450
  tržišna ekonomija, 135
Kineski trgovci, prosvjedi protiv, 271
Kinzer, Stephen, 302-303, 306
Kirchner, Nestor, 445, 449
Kissinger Associates, 313
Kissinger, Henry, 72, 93, 101, 159, 187, 309, 313-315, 323, 444
klasa (društvo), vidljiva razilaženja, 414-415, 433, 435, 438
klasne razlike (društvo), 405-409, 413, 426. v. obnova nakon katastrofa; bogatstvo, vidljive razlike u
Klein, Fritz, 116
Knight, Frank, 57-58
kolonijalizam, ekonomsko iskorištavanje i, 62, 64-65, 145, 237, 238-239
komunizam, kao ideologija, 28-29
  zadruge u zajednici, 447
Kongwatmai, Ratree, 456
Kontrola kapitala, 231, 263, 267
Konvencija Ujedinjenih naroda o genocidu, 105, 117
konzumerizam, 91, 183, 385
korporatizam, 23-24, 27-29, 239, 287-288, 290-294, 347-352, 385-386, 390-397,414-415
  međunarodna politika kao sredstvo, 302
  nametanje, 226
  privatna promidžba, 413
  rastuće nepovjerenje u, 273, 441
  v. »šuplje« korporacije; multinacionalne korporacije
korupcija (u društvu), 234-236
korupcija (u korporacijama)
  vlade i, 307-309, 312-315, 347-351, 402-404, 433-434
  ideologija i, 236, 438-440
  bezakonje i, 236-238
korupcija (vlade), 164, 171-172, 184, 382-383, 438, 454
  krivac za katastrofalne ekonomske udare, 234-236
  mogućnosti za, 290-292, 307-309, 403-404
  otkriva se ekonomskom šok-terapijom, 272-273
  ruska, 227-229, 234-236
  u Iraku, 343
Kowalik, Tadeusz, 191
KPMG (konzultantska tvrtka), 340, 347, 352
»Kriza tekile« 168, 237, 259
krize
  napori da se potiču, 248-249
  sve veća težina, 251-252
  zagovaranje nastanka, 253-254
Krueger, Anne, 248
Krugman, Paul, 401
Kuba, 98, 448.
  Cuba, 98, 448 v. Guantanamo
Kubark Counterintelligence Interrogation (priručnik), 46-50, 55, 78, 97, 317, 361-362
Kumara, Herman, 387-388
Kumaratunga, Chandrika, 387
Kumari, 378-379, 382-383, 390
Kupperman, Charles, 312
Kurnaz, Murat, 52-53
Kuvajt, 228, 310-311, 320, 349, 368, 372-373

L-3 Communications, 372, 408
laissez-faire. v. kapitalizam; Čikaška škola; korporatizam (u državnoj upravi); kapitalizam katastrofe
Lamy,Pascal, 441
Laor, Yitzhak, 433
Larroulet, Cristian, 82

»lažno utapanje« 53, 128
Lawson, Nigel, 140
Lay, Ken, 439
Leahy, Patrick, 301
Lebanon, 180, 421-421,
otpornost na šok terapiju, 452-454
Ledeen, Michael, 275, 321-322
Letelier, Francisco, 72
Letelier, Orlando, 72, 77-78, 81-82, 90-91, 102-103, 119, 120, 154, 208, 437
ubojstvo, 103, 119
Lewis, Anthony, 119
LexisNexis, 420
LG Energy, 269
LG, 261, 269
Lighthouse Disaster Relief, 404
Likud, politička stranka (Izrael), 428-429
Lipton, David, 176, 263
Lipton, Eric, 307
Livingston, Ken, 441n
Liwsky, Norberto, 113
lobisti (SAD), sve veći broj pokušava izvući ugovore s vladom, 307
Lobov, Oleg, 227
Lockheed Martin (vojna industrija), 285-286, 312, 314-315, 373-374, 417
LOGCAP (program privatizacije), 284
Lone, Salim, 357-358
Lonely Planet (vodič), 379
Long, Huey, 245
López, Jorge Julio, 104
Los Angeles Times, 175, 234
Loser, Claudio, 162, 166
Lourie, Richard, 234
Lowy, Fred, 365
Lucent Industries, 308
Lukoil (Rusija), 338
Lula da Silva, Luiz Inacio, 444
Lyonnaise des Eaux, 270

ljudska prava
kršenja u Iraku, 357-365
prikladna definicija, 119-120, 126
međunarodni pokret za borbu, 121
UN-ova Opća povelja o, 121, 123
neistraženi motivi za kršenje, 120-124
nasuprot politici i ekonomiji, 126-128

Maass, Peter, 363-365
Machel, Samora, 195
Machiavelli, Niccoló, 94
Magal, 445-446
Mahdijeva armija, 352, 358, 371, 409
Mahmoud, Faraj, 363
Majke s Plaza de Mayo (Argentina), 123, 123n
Major, John, 215, 268
Make Democracy Work (JAR), 198-199
Maldivi, ekonomske posljedice tsunamija, 391-393
Malezija
ekonomska kriza u, 259
ekonomski uspjeh, 261
opire se MMF-ovim zahtjevima, 262
Mandela, Nelson, 194-197, 201-206, 208-209, 212
Manuel, Trevor, 204
Mao Tse-Tung, 173, 184, 187
Marais, Hein, 412
Marcos, Ferdinand E., 128, 161
marketing, povezan s prikupljanjem obavještajnih podataka, 295-296
Marks, John, 37
marksizam (ekonomsko pravovjerje), 59
država potiče strah od, 66, 100, 103, 113, 253
Marsh & McLennan (osiguravajuća tvrtka), 336
Marshallov plan, 212, 242-243, 246, 338, 342-343
Martens, Robert J., 74
Martines Soler, José Antonio, 455
Martinez de Hoz, José Alfredo, 92-93,
Marx, Karl, 108
Massera, admiral, 99-100, 344
Mattis, Jim, general, 356
Mau, Vladimir, 219

Mayet, Ike, 199
Mayfield, James, 341
Mazowiecki, Tadeusz, 173, 178-179, 191
Mbeki, Thabo, 197, 201-202, 204-207, 210, 443
v. *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC* (Gumede)
McCoy, Alfred W„ 47
McDonald's, 331
McGehee, Ralph, 76
MCI Communications Corp., 238
Mclntyre, Jamie, 327
McPherson, Peter, 330
McQuaig, Linda, 251-252
mediji (komunikacije), povezanost s kapitalizmom katastrofe, 420
Međunarodna konferencija o domovinskoj sigurnosti, 428-429
Međunarodna organizacija rada, 266
Međunarodna zračna luka San Francisco, 389
Međunarodni monetarni fond. V. MMF
Meisner, Maurice, 184, 187
Meksiko, nepopularnost korporatističke države, 445
Meltzer, Allan, 135-136, 141
Memorijalni institu Allan, 35-36, 42, 44, 47, 52, 54
Menatep (banka), 228
Menem, Carlos, 166, 167-168, 238, 253
Mercedes-Benz Corp., 83, 112, 159
Merrill Lynch & Co., 268
Merry, Wayne, 229
Michael D. Brown, LLC, 308
Michnik, Adam, 177
Microsoft, 286, 294, 429
kao model suvremene korporacije, 277
Mihajlov, Aleksandar, 233
Milbank, Dana, 290
Miller, Geoffrey, 360
Miller, T. Christian, 284
Milne, Seumas, 139
Milosevic, Slobodan, 321n
Minihan, Ken, 293
minimalna plaća, 60, 63-64, 150, 201. v. plaće
Ministarstvo domovinske sigurnosti (SAD), 20, 293-294, 307-308, 410, 431
Ministarstvo financija SAD, 228-229,
povećanje krize u Aziji, 260
ucjene nametnute poljskoj ekonomiji, 174-175
unutarnje i vanjske silnice, 262-263
zahtjevi za provedbom ekonomske šok-terapije, 238
mir, ekonomsko protivljenje, 397
Miranda, Juan, 97
Mirovinski fondovi, 150
Nepravde u Južnoj Africi i, 208-209, 249-250
Mirovinski plan, 87«, 245
privatizacija, 64, 167n, 238, 287, 441
Mirovne misije (međunarodne), 20-21, 373,411
Mirovni odbor (Čile), 123, 124
Mirovni sporazum iz Osla (Izrael-Palestina), 422-426
Mitch, uragan, 388-389
Mitrione, Dan, 96-97
MKUltra (projekt/priručnik), 39, 45-46, 46, 48.
MMF; Međunarodni monetarni fond, 16-17, 74, 147-148, 156, 176, 179, 196, 201, 228-229, 234, 238-239, 243, 247-248, 266-273, 320n, 344-345, 386, 388-389, 439-440
državni dugovi prema, 157
državno protivljenje, 449-450
efekt bumeranga nakon terapije azijske krize, 265-266
neokonzervativci koji rade u, 162, 197
odbojnost prema demokraciji u, 264
otpor, 272-273
pojačanje krize koje izaziva; 253-256
preuzima zasluge za okončanje azijske krize, 270
silnice unutar i onkraj, 248

temeljna načela, 163-164
u Iraku, 335
ucjenjuje poljsku ekonomiju, 174-175
v. Ured za neovisnu procjenu (MMF-a) 267
zahtjev za ekonomskom šok-terapijom, 164-165, 166, 182, 212, 215,222-223, 238, 241-241, 260-261
Modzelewski, Karol, 190
Moffit, Ronni, 103
moguća nekompatibilnost s ekonomijom slobodnog tržišta, 105-107, 133, 135, 137-138, 141, 152, 183-184, 186-187, 190-191, 200-213, 219-226, 229, 234-236, 263-265
poriv za, 171-172
v. »neoliberalizam;« odbojnost prema demokraciji
Mohamad, Mahathir, 262
monetarna kriza
kao prilika za promjenu, 141
u Boliviji, 150-151
u Južnoj Africi, 201, 206-207
Monsanto, 129, 282
Mont Pelerin Society, 61, 89
Moody's, 251-252
Morales, Evo, 151, 436, 445-447, 450
Morgan Stanley, 260-261, 268-269
Mormonska crkva, 341, 356
Mossadegh, Mohammad, 65, 66
Motorola, 270
Mozambik, 195, 196, 209
MPRI, 410
Mulroney, Brian, 215
Multinacionalne korporacije, 64-65, 110-112
interesi, 64
Sukarnovo protivljenje, 73
protivljenje Allendeu, 71, 77
Muravchik, Joshua, 321
Murillo, Ines, 45
Murray, Hugh, 204
Murrow, Edward R., 283
Musa, Yasmine, 325
Mussa, Michael, 166
Mussolini, Benito, 90
Muttitt, Greg, 369
Mydans, Seth, 378

nacionalizacija industrije, 62, 69, 89-90, 137, 150, 192
Nacionalna garda (SAD), postrojbe, 12, 278, 302
Nacionalna partija, (JAR), 196-197, 198-199
Nacionalni institut za javnu politiku (SAD), 420
Nacionalno vojno sveučilište, 322
nadzor, javnosti, 295
nafta, 76, 334
iskorištavanje, 228-229, 338, 369-370
Irak kao poželjan izvor, 305-306, 320-321, 337, 354, 369-370
nacionalizirani nadzor, 29, 62, 65, 92, 166
cijene, 134, 146, 148, 417-418, 448-449
privatizacija nadzora, 167, 227-228, 238, 265, 337-338
zarade, 228-229, 238, 280-281, 305-306, 337, 418
prisvajanje, pristup, nadzor nad, 22, 27, 125, 305-306, 320, 337-338, 369-370, 401-402
naftna industrija, 22, 302, 310, 369, 418, 420
Namibija, 180
Nasr, Hassan Mustafa Osama, 52
Nasrallah, Sheik Hassan, 454
National Counterterrorism Center (SAD), 296
Naylor, Colin, 140
NBC (televizijska mreža), 420
Neiman, Vitaly, 225
neokonzervativizam, 19, 22-23, 247, 314-315
temeljne zasade, 63-64
v. neoliberalizam
Neruda, Pablo, 107
nesnošljivost, rastuće razine, 258-259

»nestajanje« kao oruđe terora, 94-95, 113, 153-154, 188-189, 359
Nestle, 269
Netanyahu, Benjamin, 428
Netjets, 413
nevladine udruge (NGO), 232, 319, 383, 390n, 391-392,411,454
kao žrtve kapitalizma katastrofe, 395-396
Nevzlin, Leonid, 438
New Age Security Solutions, 431
New Bridge Strategies, 308, 332, 367, 403
New Deal (nakon Velike krize), 25, 29, 61, 63-64, 133, 245
New Orleans
gubitak javnih škola u, 12-13
nakon Katrine, 398-408
New York Times Magazine, 363
New York Times, 13, 18, 45-46, 50n, 89, 143, 152, 199, 243, 256, 269, 286, 290n, 292, 307, 311, 350, 363, 370, 396, 404, 440
New Yorker, 178, 242«, 297, 313
Newsweek, 120, 225, 333
Nezaposlenost
kao znak tržišnih restrikcija, 86
na Filipinima, 266
niske razine, 57-58, 61
u Argentini, 94
u Boliviji, 144, 150
u Čileu, 84, 87, 90
u Indoneziji, 266, 270-271
u Iraku, 339, 368
u Južnoafričkoj Republici, 210
u Južnoj Koreji, 266, 270-271
u Maleziji, 270-271
u Njemačkoj, 87n
u Poljskoj, 189
u Rusiji, 232-233
u SAD, 133
u Tajlandu, 266
u Ujedinjenom Kraljevstvu, 136
Nice Systems, 430
Nijam (ribar sa Sri Lanke), 395
nijekanje, omogućeno zakonskim uredbama, 49
Nikaragva, 137-138, 388-389, 444, 449
Nike, kao suvremena šuplja korporacija, 277, 410
Nissan, 269
Nitisastro, Widjojo, 265-266
Nixon, Richard, 70-72, 76, 85, 276, 444
ekonomska politika, 133-135
Noboa, Alvaro, 444
Nogueira, Ana, 454
Norilsk, Nickel, 227
Norquist, Grover, 439
Norris, John, 321n
Northrop Grumman, 286«, 305
Novak Biddle Venture Partners, 291
Novak, Roger, 291
Novartis, 269
Nunca Mas (Argentina), 110.
Njemačka, poslijeratna obnova u, 245-246

OBAN (Operation Bandeirantes), 111
obnova v. pomoć u slučajevima katastrofe, novačenje (vojno), privatizacija, 372
Ochsner, bolnica (New Orleans), 399
Odbor za istinu i pomirenje (Južnoafrička Republika), 192, 206-207
Truth, Torture, and the American Way (Harbury), 49
Odbor za obrambenu politiku (SAD), 313-314
Odbor za oslobođenje Iraka, 309, 312
okoliš
propadanje, 273, 388-389, 419-421
zaštita, 134
Olin, John M„ 181
Oliver, David, 337n
Olmos Gaona, Alejandro, 167n
O'Neil, Paul, 377
Opći sporazum o trgovini i tarifama, 197, 200
Operaçao Limpeza (Brazil), 108
Operacija Bandeirantes. See OBAN
»Operacija Kondor«, 96, 106

Oppenheimer, Harry, 205
Option, Edward Jr., 37n
Ortega, Daniel, 444
Ortiz, Dianna, 49
oružje masovnog uništenja (OMU), 320, 326
Orwell, George, 31
otmice, 97, 104, 110-113, 178, 297, 406, 444
  porast u Iraku, 366
otvoreno korištenje torture, 48-53
  »potpisuje izjave« koje se koriste, 50
»otvorena zemlja«, 394
Overthrow (Kinzer), 302
Ovisnost (o alkoholu), u Rusiji, 233
Oxfam, 396
Oxford Research International, 342

Pacific Architects and Engineers, 374n
Padayachee, Vishnu, 198-199, 213
Padilla, Jose, 50
Page-Russell, 39, 42, 48
Paladin Capital Group, 308
Palestina, sukob, 129, 422, 432
palestinski narod i ekonomija, 320, 423-425, 426, 435, 454
Pan American Airways, 93
Panitchpakdi, Supachai, 264
Paris, Roland, 397
Parsons, 339, 341, 347, 349-350, 403
Patenti
  upitna valjanost patentnih zakona, 283-284
  zloporaba, 237
Patinkin, Don, 59, 253
Patterson, Albion, 66-67, 107
Pavlovsky, Eduardo, 112
Paz Estenssoro, Victor, 144, 146, 149, 152-154, 443
Pelosky, Jay, 260-261, 268
PepsiCo, 142
Peres, Shimon, 422
Perle, Richard, 309, 313-315, 335
Perón, Isabel, 92
Perón, Juan, 62, 70, 98n, 107, 146, 166
Perry, Jamar, 11-12, 25
Perry, Jeff (pseudonim), 361-362
Peru, 105n, 137, 151, 248, 424
Peters, Ralph, 342
Peters, Tom, 278
Pfizer Chemical, 71
Philip Morris Co., 129
Phuket, Tajland, 379
Pinera, Jose, 83, 84, 201, 248, 261, 287
Pinochet, Augusto, general, 115, 119-120, 132, 154, 158-159, 164, 185, 188, 201, 213, 216, 224, 227-228, 241, 287, 313, 438-439, 445-446
  »rat« protiv Allendea, 80-81
  ekonomski uzmak, 90
  Friedman ga savjetuje dok se kriza pogoršava, 85-86
  smrt, 89, 103
  svrgava vojne suparnike, 82
  vladavina terora, 81-83, 94, 108-110
Pipes, Richard, 234
Pištolji i kavijar v. Dilema iz Davosa
plaće, 29, 57, 59-60, 66, 86-87, 134-135, 148, 183, 404
  opadanje, 92, 94, 111, 114, 122, 150, 186, 441
  v. minimalna plaća; siromaštvo; bogatstvo
plaćenici, u Iraku, 371-372, 374
Platform, 369
plin (prirodni), 223, 239, 270, 351, 449. v. nafta
Pohanka, Bob, 292
pohlepa (ekonomska), 131, 230-231, 234-236, 296, 343
pokorava se MMF-ovim zahtjevima, 263-265
Pokret bezemljaša (MST, Brazil), 447
Pokret Montonero, 98, 100-101, 110
Pokret Tupamaros, 100-101
Polanyi, Karl, 31
političke donacije, šuplja vlada i, 340
Poljska, 170-180, 189-191, 215, 241, 248, 334. v. Solidarnost
  kao primjer uspjeha ekonomije slobodnog tržišta, 191
  odbacuje učinke šok-terapije, 190-191, 441

pomoć (za razvoj/strana), v. dug (državni); pomoć nakon katastrofa; strana pomoć
pomoć nakon katastrofe, 237
nezakonito prisvajanje, 313, 390-391, 401
privatizacija, 21-22, 236-238, 334-335
Ponce, William, 360
poniženje, 264, 361
reakcija nakon, 443
tortura i, 115, 361
Popov, Gavril, 218
Porsche, 385
Potanin, Vladimir, 228n
Pou, Pedro, 166
Povelja slobode (JAR), 193, 195, 198-199, 203-204, 209, 210, 443-444
Powergen, 269
Prado, Fernando, 148
»pranje mozga«, 40-41
Prebisch, Raul, 62-63
Prepoznavanje uzorka ponašanja (sistem), 430
PricewaterhouseCoopers, 389
Prince, Erik, 373
privatizacija, 280, 289, 444
dobitnici u procesu p., 21-22
korupcija i, 238-239
na Šri Lanki, 386-388
nametanje, 16-19, 22-23, 165, 166-167, 185, 218, 225-226, 227-228, 240-241, 252-253, 269
prodor koji izazivaju vlada i vojska SAD, 370-375, 437
protivljenje, 444
rastuće nepovjerenje u, 273
skriveni troškovi, 288-289
torture i »sigurnosti«, 111
u Gvatemali, 388
u Hondurasu, 388
u Iraku, 334-335, 340, 345-346, 347, 369
u Izraelu, 433-434
u Nikaragvi, 388-389
u Pentagonu, 280
u Ujedinjenom Kraljevstvu za mandata M. Thatcher., 140-141
usluga bogatim predgrađima, 414
v. pomoć nakon katastrofa, privatizacija istoga, državne službe, privatizacija, privatizacija vojnih djelovanja
»protuudar«, 343-352, 355, 357-362, 433-437.
v. društva, otpor nasilnim promjenama
privatno poduzetništvo, važnost koja se pridaje, 12
Privremena koalicijska vlast (CPA, Irak), 334, 341, 350-351
problemi s osobljem, 346-347
Procter & Gamble, 332, 369
proizvodi i ponuda široke potrošnje, 29, 58-60, 261
pronevjera (unutar vlade i vladina) v. korupcija (vlade)
propisi o zaštiti, napadi na, 401-403, 419
protekcionizam, navodne vrline, 263
»psihička prisila«, 39-40, 54
Purina (korporacija), 71
Puryear, Jeffrey, 67-68
Putin, Vladimir, 233, 234, 442

Qaida, al-. v. al-Qaida
Quigley, Bill, 413-414

Rabin, Yitzhak, 422
Radna skupina za izgradnju nacije (Sri Lanka), 389-390
Ramaphosa, Cyril, 197
rasizam, porast učestalosti, 258
Rat na Balkanu, Halliburtonova uloga u, 285, 340-341
The Baltimore Sun, 45
»Rat protiv terora« 20-21, 28, 50, 100, 101, 277, 287, 291-296, 299-300, 314-315,331, 423
utjecaj tržišnih silnica, 298-299, 429-432
Ratakul, Pichit, 436
Rather, Dan, 326

Reagan, Ronald, 18-19, 26, 133, 140, 142, 173, 214, 254, 282, 288, 290-291
adminstracija, 144, 336
reaganomika, 22, 26, 133, 142
Red Herring, 296
Redlener, Irwin, 310
Reed, Adolph Jr., 400
Reedaway, Peter, 224
Regaining Sri Lanka (program), 385-386
Renuka (preživjela iz tsunamija na Sri Lanki), 391, 454
Repsol, 167
Research Triangle Institute (RTI), 341, 347, 356
Reza, Shah Pahlavi,
Rice, Condoleezza, 333, 334n, 452
Rice, Marilyn, 38
Ridge Global, 308
Ridge, Tom, 308
Riggs Bank, 158
Rilke, Rainer Maria, 271
Robb, John, 412
Robert, Karen, 112
Rockefeller, David, 93
Rockefeller, Nelson, 93
Rodrik, Dam, 164-165, 248
Rogers, William, 93, 101
Roosevelt, Franklin D„ 61, 240, 290, 307
o »ratnim milijunašima«, 307
Rosen, Len, 429
Rosenberg, Alfred, 108
Rosencof, Mauricio, 97
Roy, Sara, 426
Royal Dutch/Shell (naftna kompanija), 228, 238, 306, 338, 369, 431
Rozanski, Judge Carlos, 104-105
Rubin, Bob, 242
Ruckoj, Aleksandar, 222-223
Rumsfeld, Donald, 20, 49-50, 119, 133-134, 268, 293, 301, 303-304, 313n, 315, 325-327, 358-359, 372-374
financijski sukobi interesa i, 304-307, 309
korporacijsko zalede, 282-284
ostavka, 302
preobražaj Pentagona, 276-281
štovanje Miltona Friedmana, 133
šuplja usporedna špijunska agencija, 293
Rusija, 233-234
ekonomska šok-terapija i, 423
kolaps tržišta u, 168, 231-232, 241-242, 246-247
nametanje ekonomske šok-terapije, 213, 219-224, 334«
siva ekonomija u, 218
utjecaj Čikaške škole u, 23, 423-424
v. Sovjetski Savez

Sachs, Jeffrey, 144-147, 149-152, 154, 156-157, 160, 175, 189, 215, 217-219, 225, 227, 230-232, 240-249, 265
savjetnik Solidarnosti, 175-179
Sader, Emir, 448
Sadli, Mohammad, 257, 265
Saenz, Orlando, 77-78, 85-86
Safe Island Program (Maldivi), 393
Salient Stills, 295
Salk, Jonas, 283
Salomon Brothers Inc., 238
samoubojstvo, 40, 53, 140
pokušaj, 53
stopa u Rusiji, 233
stope u Južnoj Koreji, 259, 270
Samsung, 261, 269
Sanchez de Lozada, Gonzalo (»Goni«), 146-149, 153, 157, 164, 177-178, 238-239, 241, 438
Sanchez, Ricardo, 360
Sandy Springs, Georgia, 430, 434
Sangyong Information and Communication, 268
Sarkozy, Nicholas, 19
Saudijska Arabija, 310, 320-321, 432
Saunders, Frances Stonor, 126n
Save the Children, 396
Savezna agencija za nadzor krize. v FEMA
Savezni savjet za naftu i plin (Irak), 370

SC Johnson & Son, 269
Scahill, Jeremy, 359
Scheflin, Alan, 37n
Schell, Orville, 187
Schmitt, Carl, 132
Schräge, Michael, 216
Schultz, Theodore W„ 66-67
Schwarzenegger, Arnold, 27
Seagram's, 269
Searle Pharmaceuticals, 282
Sears, 245, 282
Seisint, 296, 420
Selowsky, Marcelo, 162
Service Corporation International, 403
Servo, 372
Shanahan, John N. T., 317
Sharon, Ariel, 426-428
Shaw Group, 402, 404
Shleifer, Andrei, 229-230
Shock and Awe (vojna doktrina), 16-17, 325-327
Shultz, George, 133, 260, 309, 312-313, 315
Sidanko, 227-228
Sifton, John, 360
sigurnosni uređaji s rendgenskim zrakama, 412-413
Silicon Valley Graphics, 305
sindikalizam, korporatizam kao najveći neprijatelj, 90
sindikati (radnički)
  napadi na, 13, 109-112, 136, 139-140, 153-154, 241, 264, 288-289, 401
  stanje nakon 11. rujna, 288-290
  u komunističkoj Poljskoj, 171
  utjecaj na državnu politiku, 243
Siniora, Fouad, 452-453
siromaštvo, 61-62, 73, 163, 211, 272, 329, 369, 426, 450, 433-434
  ekonomska šok-terapija uzrokuje, 87, 90-91, 122, 168, 178, 189-190, 220, 233-234, 265-266
  ravnodušnost prema, 68
  v. kapitalizam katastrofe; bogatstvo
Sisulu, Walter, 210
Sithe Independence Funding Corp., 270
Sitto, Noun, 348
Sjaastad, Larry, 92, 158
Sjedinjene (Američke) Države v. SAD
Sjeverna Koreja, atomska tehnologija nabavka, 283
Skandinavija
  socijalna demokracija u, 174, 215, 443
  ekonomska postignuća u, 443
skloništa, trajno privremena, 383, 390, 392
Skokov, Jurij, 218
sloboda, 13
  Friedmanovo tumačenje, 183
  izjednačena s kapitalizmom, 440-441
  osobna i pojedinačna, 57
slobodna trgovina, 22
  nametnuta, 165-166, 185, 204
  otpor, 440-441
  navodne vrline, 260-261
Slovo, Joe, 209
Smith Barney, 268, 385
Smith, Adam, 135, 236, 239
Smith, Gerard, 257
Snobelen, John, 252
Snyman, Rassool, 201
socijalne službe, privatizacija, 286
Solandt, Omond, 40
solidarnost (ljudska) prikazana kao bolest, 115-116
Solidarnost (poljski sindikat), 171-179, 184, 189-191, 219, 223, 334, 441-444
Solidere, 453-455
Somoza Debayle, Anastasio, 137
Sontag, Susan, 143
Sooka, Yasmin, 201, 207-208
Soros, George, 175-176, 231-232
Sosa, Mercedes, 107, 108
Sotheby's, 385
Sovjetski Savez
  raspad, 180, 195,215-217,219-222
  socijaldemokracija u 214-216
  šok-terapije, 215-216
  zahtjev za provedbom ekonomske v. Rusija
Spade Defense Index (obveznice), 418

Sparks, Allister, 192
Spielberg, Steven, 240
St. Bernard Public Housing (socijalni stanovi) (New Orleans), 406
Stals, Chris, 199
Staljin, JosifV., 105
Standard & Poor's, 418
Stark, Sergio Arellano, general, 81
Starwood, 338
State of Denial (Woodward), 312
Steed, Michael, 294
Steele, James, 359, 363-364
Stern, Andrew, 318-319, 398
Stiglitz, Joseph, 164, 220, 335
Stolz, Richard, 45
stopa ubojstava, u Rusiji, 233
strana pomoć
  moguća važnost, 241-242, 248
  za Rusiju, 240-241
  zadržavanje u cilju povećanja krize, 252, 261
»strukturne prilagodbe«, kapitalizam katastrofe i, 162, 164-165
Suharto, Rader, general, 74-76, 135, 257, 264-265, 271
Suharto, Tommy, 257
Sukarno, Achmed, 65, 74-77
Sullivan & Cromwell, 65
Summers, Lawrence, 214, 226, 242, 247
SuperCom, 430
Suskind, Ron, 325
Sutton, Frank, 124
Sveučilište California (Berkeley), 75, 135
sveučilište Columbia, 234
Sveučilište McGill, 33, 35-36, 41, 42, 47, 56, 362
Sveučilište u Tucumanu (Argentina), 134
Svjetska banka, 74, 156, 158, 163-164, 381, 384, 386, 388, 391, 393, 396
  državna opozicija, 452-453
  državni dugovi, 158
  neokonzervativci u redovima zaposlenika, 162, 197
  temeljna načela, 164
  u Iraku, 335
  zahtjevi za provedbu ekonomske šok-terapije, 164-165, 167, 213, 216, 225-226
  zanemareni mandat, 253
Svjetska trgovinska organizacija (WTO), 17, 200, 264, 273, 416
  otpor, vanjski i unutarnji, 272-273,
  zahtjevi za provedbom ekonomske šok-terapije, 261
Svjetski ekonomski forum (Davos), 214, 389,416
Swire, Peter, 300

škole, vaučeri za privatizaciju, 12-13, 89, 401
Šok i stupor (dokument), 11, 148, 321-322
šok-terapija, 15
  imunitet na, 452, 455
  navodna neophodnost za, 234, 248-249, 367
  ovisnost o dezorijentaciji, 452
  u Rusiji, 225-226
  v. ekonomska šok-terapija; elektrokonvulzivna terapija
Španjolska, 144, 248
  otpor fašizmu u, 455
Šri Lanka, 16, 25, 207
  ekonomski razvojni planovi za, 384-387
  ekonomska šok-terapija, 387-391
  odmah nakon tsunamija, 382-384
  učinci šok-terapije, 396-397
  za vrijeme tsunamija, 378-380
šuplja vlada, 286-288, 291-292, 340, 403-404
  u Iraku, 340, 346, 351-352
šuplje korporacije, 277-280, 410
šuplji ratovi, 278

Tajland, 270-271
  ekonomska kriza, 259, 266-267
  ekonomske posljedice nakon tsunamija, 391, 394
  ekonomski uspjeh, 260-261
  otpornost na šok-terapiju, 457
  pokorava se zahtjevima MMF-a, 317-319

tajna policija, 52, 95, 103, 122, 174, 188, 442
tajnost, 50, 72, 78, 94, 99, 100, 118, 121, 147, 206, 268, 271, 276, 291, 310, 444
Talbott, Strobe, 321
Tarniflu, 282-283, 302, 304-305, 411
Tamilski tigrovi, 379, 396
Tart, Hugh, 350
Tel Aviv Stock Exchange, 421, 433
Telefonica, 167
Telmex (telefonska kompanija), 388
teror
  nijekanje uporabe i podrška, 120-123
  namjerno provođenje, 17-18, 28, 76-78, 81-83, 94-95, 103-104, 186-187, 188, 332, 364-365, 440, 452
  učinkovitost, 128
  v. »Rat protiv terora«
teroristi, pokušaji pronalaženja, 296-297, 320, 428-429
Terorizam u šakama pravde (televizijska emisija mreže Al Iraquiya), 364
terorizam
  državno sponzoriran, 123-128 (v. CIA; kulture, »čišćenje«; elektrošok; tortura; radnički sindikati, napadi na)
  kao izlika za kršenje zakona, 425
  kao izlika za uhićenja, 109-110
  kao oblik šoka, 326
  korporacijski sponzoriran, 110-112
  napadi, 232-233, 418, 421-422
  uvjeti koji pogoduju, 347-348, 419
Tesco, 269
Texaco, 431
Thabit, Adnan, 364
Thabo Mbeki and the Battle for the Control of the ANC (Gurnede), 202
Thames Water (tvrtka), 270
Thatcher, Margaret, 18, 26-27, 132-133, 173
  administracija, 164
  »društvo vlasništva« i, 136, 140-141
The American Prospect (časopis), 286
The Atlantic Monthly, 234
The End of History and the Last Man (Fukuyama), 181n
The End of Poverty (Sachs), 154, 225
The Lexus and the Olive Tree (Friedman), 272
The Nation, 103, 311
The One Percent Doctrine (Suskind), 325
The Washington Post, 52, 89, 216, 223, 224, 263, 265, 290, 312, 318, 330, 346
Thomas, Gordon, 37
Thomas, Richard, 276
Time (časopis), 26, 74, 214, 330
Tintner, Gerhard, 119
Tittawella, Mano, 386
Tizard, Sir Henry, 40
Tofiq, Mohamad, 334, 341
Tomasella, Sergio, 129
Tortura
  okolnosti koje pogoduju korištenju, 15, 24, 360-362
  kao metoda »liječenja« 115-117
  dehumanizacija i, 328-329
  priručnici i metode, 24, 41, 45-53, 96-97
  kao sredstvo izvlačenja podataka, 128
  kao metoda prisile, 366
  kao metoda preživljavanja, 44
kao metafora kapitalizma katastrofe, 24-25
  široka uporaba, 127-130
  v. elektrošok; terorizam; određene nacije (npr. Čile, tortura u)
Total, 227, 306
Townley, Michael, 103
Toye, John, 250
Trainor, Bernard, 356
Travelers Group, 268
Trg Tiananmen, sukobi, 17, 182, 186-188, 191, 195, 218, 450-451
Trinidad i Tobago, odnos MMF-a prema, 255-256
Triple Canopy, 412

Trireme Partners, 313
Troiani, Pedro, 112
Truglia, Vincent, 251-252
tsunami (prosinac 2004.), 16, 380-384
  novac za pomoć i, 381-383
  lokalna pomoć pri obnovi nakon, 382-383
  razaranja, 380
Tsunami Survivors and Supporters (Tajland), 394
Turistička zajednica Sri Lanke, 384
Turska, MMF-ovi zajmovi i, 449
Tutu, Desmond, nadbiskup, 192, 207
ugovori v. ugovori s vladom SAD
ugovorni suradnici, rasipništvo i nepravda povezane sa, 349, 404

Ujedinjeni narodi (UN), 21, 122, 163-164, 281, 332, 334, 411, 435
  irački bijes zbog podrške Bremeru, 357
  nametnute sankcije, 332
  v. UNICEF
  Povelja UN, 122
Ullman, Harlan, 322, 326
UN, Ekonomska komisija za Latinsku Ameriku, 62
UN, Opća povelja o ljudskim pravima, 121, 123
UN, Visoki komesarijat za izbjeglice, 366-367
Undurraga, Sergio, 77
Uneximbank, 228
UNICEF, 21,233
Uniform Code of Military Justice (SAD), 48
Union Carbide, 313
Union Fenosa, 388, 444
United Fruit Company, 65, 303
Ured glavnog inspektora (SAD), istraga o pronevjerama u Iraku, 350
Ured za etička pitanja (SAD), 305
Ured za obnovu i stabilizaciju (SAD), 374
Urugvaj, 62, 100-101, 161, 323, 438, 440, 447
USA Today, 342
USAID, 69, 107, 219, 229, 339, 384-385, 390-391, 395
USIS, 310, 340
v. »neoliberalizam« 23, 247
  bezakonje i, 236
  kao okrutan, 100, 400
  nenamjerne posljedice zanemarivanja, 272
  pohlepa i, 234-236
  reakcije protiv, 272-273, 441-442, 451

Valdes, Juan Gabriel, 69-70
Varley, John, 385, 390-391, 397
Vasiljev, Dimitrij, 219
»Vašingtonski konsenzus« (ekonomska politika), 164, 165, 182, 197, 206, 213, 253, 261, 273, 321n, 440
Vdovin, Jurij, 442
Velasco Portillo, Susan, 147
Velika ekonomska kriza (depresija), 18, 29, 61, 64, 141, 244
Veneroso, Frank, 270
Venezuela, 151, 255, 374, 440-441, 446-449
Verint Systems, 296
  nadzorna oprema, 430, 432
vojna djelovanja, privatizacija, 20-21
vojno-industrijski kompleks, 20, 282, 418
Vojska SAD
  »šuplje« korporacije i, 278-280
  privatizacija usluga, 280, 283

Wade, Robert, 270
Wagner, Billy, 408
Walesa, Lech, 170-173, 177
Walker, David M„ 301
Wall Street Journal, 12, 27, 79, 187, 205, 226, 238, 268, 306, 388, 401
Wall Street, zarada na račun azijske krize, 267-270
Wal-Mart, 332, 349, 358, 367, 403,408
Walsh, Rodolfo, 98-101, 106-107, 127, 266, 320, 439-440, 444
Walsh, Vicki, 99

Walter Reed Medical Center — vojna bolnica (SAD), 370, 373
Walters, Barbara, 178
Wang Hui, 186, 188-188
Waxman, Henry, 417
Webb, Jim, 357
Weinstein, Harvey, 37
Weschler, Lawrence, 178
Westcoast Energy, 270
Western Hemisphere Institute for Security Cooperation, 447
Wielgosz, Przemyslaw, 177
Willett, Sabin, 52
Williams, Gloria, 457
Williamson, John, 153, 156-157, 164, 169, 249-251, 253, 443
Wills, Gary, 49
Winfrey, Oprah, 240
Wired, 294
Wolf, Martin, 416
Wolfe, Michael, 346
Wolfowitz, Paul, 320, 334, 450
Woodward, Bob, 312
Woolsey, James, 308, 430
World Vision, 396
Wriston, Walter, 63, 260
Wujec, Henryk, 179
Wyllie, Andrew M„ 318

Yahoo, 295
Yamaichi Securities (Japan), 268
Yee, James, 52
Yukos (naftna kompanija), 228, 438

Zahartu, Mario, 68
Zakaria, Fareed, 333
Zaklada Ford, 67-68, 75, 125-126
Zaklada Heritage, 142, 282, 288, 346, 401
Zaklada za ljudska prava (JAR), 207-208
Zakon o domoljublju (SAD), ustavnost, 397
Zakon o obrambenim ovlastima(SAD, 2006), 301
Zakon o slobodi informiranja (SAD), 35, 45, 47
Zakon o vojnoj nabavi (SAD, 2006.), 50«
zarade korporacija od, 21-23
  kao masovna tortura, 324-326
  kao predstava, 325
  kao »racionalna politika«, 319-320
  kazneni progoni (v. vojna djelovanja)
  privatizacija, 375

zatvori
  dopušteno zlostavljanje u, 286
  privatizacija, 280-281, 286
zatvorska psihologija, 207
Zelena zona, 53, 285, 331, 334-335, 340-341, 346-349, 351, 354, 358-359, 403-404
  za zajednice, 412-413, 434-435
zemljišna reforma
  farmeri pokušavaju provesti, 69, 112, 129
  južnoafrička obećanja, 194-195, 196-197, 200-201, 211-213
Zhao Ziyang, 185, 186
Zikode, S'bu, 212
zlatni standard, 203
Zona slobodne trgovine Amerika, 273, 448

Zondag, Cornelius, 143

Ženevske konvencije, 49-50, 361

Zahvale

MOŽDA POSTOJI neko spisateljsko pravilo protiv posvećivanja dviju knjiga istoj osobi. U ovoj knjizi imam potrebu narušiti to pravilo. Naprosto, ovaj projekt ne bi mogao ni fizički, ni intelektualno, niti emocionalno moguć bez mog supruga, Avija Lewisa. On je moj suradnik u svemu: kao urednik, suputnik (u Šri Lanku, Južnu Afriku, New Orleans), kao životna podrška. Ovo smo napravili zajedno.

Da nije bilo izuzetnog djela Debre Levy, moje asistentice koja je obavljala istraživanja, ustuknula bih pred ovom zadaćom. Debra je u ovu knjigu uložila tri godine života, a predah je uzela samo kad je bila na porodiljnom. Njezino izuzetno istraživačko umijeće ostavilo je traga na gotovo svakoj stranici ove knjige. Obznanila je nove i uzbudljive informacije, iznalazila je i organizirala nesređene izvore, obavila nekoliko razgovora, a potom provjerila podatke kroz cijeli rukopis. Neizrecivo sam zahvalna što mi se u svakoj fazi rada pridruživala tako odana i nadarena kolegica. Debra svoju ljubav i poštovanje prenosi na Kyle Yamadu i Ari Yamadu-Levy, a s njom i ja.

Dvije urednice koje su radile u neuobičajeno suradničkom i nadahnutom uredničkom odnosu uobličile su ovaj rukopis tako dubinski da se to ne može opisati: Francis Coady iz Metropolitan Books i Louise Dennys iz Knopf Canade. Frances i Louise, koje su mi ujedno prijateljice i mentorice, poticale su me da uvedem ovu tezu u potpuno nova područja i jamčile mi mjesece nužno potrebnog vremena da nastavim uz njihove stroge izazove. Louis je bila moja odana urednica i žestoka zaštitnica nakon knjige *No Logo,* a meni ostaje strahopoštovanje prema njezinoj sposobnosti da me spušta na zemlju i istodobno daje snagu. Kad sam joj predala revidiran i podosta proširen rukopis, Frances ga je restrukturirala i pročistila s izuzetnom predanošću od stranice do stranice. Činjenica da izdavački svijet još ima prostora za intelektualne divove kao što su te dvije žene daje mi nadu za budućnost ove knjige.

Rukopis je brušen i nadalje, zahvaljujući prodornoj povratnoj informaciji Helen Conford iz britanskog Penguina koja je blisko surađivala s nama od najranijih dana. Bezgranična strast Alison Reid za ovaj projekt, kao i njezina marljivost u brušenju teksta čini pojam redaktora posve neprimjerenim. Ostajem njezina dužnica.

Moja briljantna agentica Amanda Urban vjerovala je u ovu knjigu dok je još trebala govoriti samo o Iraku, a njezina odanost i vjera rasle su iz svakog prekoračenja rokova i svakog revidiranog i proširenog poteza. Uza sve, s njom je radio i najoštroumniji i briljantan tim: Margaret Halton, Kate Jones, Elizabeth Iveson, Karolina Sutton, Daisy Merrick i Liz Farrell. Okružen ženama iz ICM Books, čovjek se osjeća spremnim za sve. Sve smo zahvalne za temelje koje su postavili Nicole Winstanley i Bruce Westwood.

Jackie Joiner, šefica ureda u Klein Lewis Productions. Dvije je godine djelovala kao ljudski štit i svijet držala na udaljenosti tako da sam se ja mogla usredotočiti na rad. A kad je rukopis bio dovršen, Jackie nas je sve pokrenula kao veličanstveni dirigent orkestra. Kad bih još govorila o Jackieinim svakodnevnim podvizima u poslu kreativne administratorice, izazvala bih ljubomoru, pa stoga ovdje prestajem.

ICM-ova ekipa pronašla je savršene izdavačke kuće diljem svijeta i tako mi upriličila luksuz da imam međunarodni tim istraživača i redaktora bez kojih Debra i ja nikad ne bismo kompletirale projekt ovakva opsega. Svaki istraživač preuzeo je ključne dijelove slagalice potežući vlastite specijalističke vještine i područja stručnosti.

Moja draga prijateljica Andréa Schmidt s kojom sam putovala u Irak bila je stalna intelektualna suputnica koja me ne samo snabdijevala debelim tomovima hiperorganiziranih štiva o najstravičnijim predmetima, već i poučavala i poticala da kročim još dalje i dublje u sav taj užas. Posebno dijelovi o torturi uvelike su proizvod naših beskonačnih razgovora. Ona je pročitala i prvu ruku rukopisa i dala mi neke od izuzetno važnih povratnih primjedbi.

Aaron Maté bio je moj prvi istraživač 2003. - 2005., u vrijeme dok se moje novinarstvo usredotočivalo gotovo isključivo na preobrazbu iračkog gospodarstva. Čisto je blaženstvo bilo raditi s Aaronom, velikim intelektualcem i sjajnim novinarom. Aaronov udio nepogrešiv je u dijelovima o Iraku, kao i o dijelovima o Izraelu i Palestini.

Fernando Rouaux i Shana Yael Shubs, oboje marljivi proučavatelji Latinske Amerike, otkrili su uvelike neistraženo skladište gospodarskih spisa o uzajamnim odnosima između krize i neoliberalnih reformi. Upravo mi je taj materijal razotkrio središte doktrine šoka u najvećim dosezima međunarodnih financijskih institucija. Fernando je obavio nekoliko pozadinskih razgovora u moje ime u Buenos Airesu, a Shana je sa španjolskog prevela na engleski desetke dokumenata i članaka. Uz to su rigorozno redigirali odlomke o Argentini.

Predivna Amanda Alexander bila je moja glavna istraživačica za poglavlje o Južnoj Africi, pronalazila je činjenice, provjeravala podatke i transkribirala vrpce s intervjuima, uz golemu pomoć Audry Sasson. Amanda je uz to obavila glavna istraživanja o razdoblju šok terapije u Kini. U ekipu se uključilo

još nekoliko istraživača različitih vidova. Bruno Anili, Emily Lodish (napose o Rusiji), Hannah Holleman (azijska financijska kriza), Wes Enzinna (uključujući intervjue u Boliviji koji su obavljeni u posljednjem trenutku prije dovršetka knjige), Emma Ruby-Sachs, Grace Wu i Nepomuceno Malaluan.

Debra Levy, inače knjižničarka, želi osobno zahvaliti svom osoblju: strpljivu i spretnom osoblju iz knjižnice Sveučilišta u Oregonu, te knjižnica u Eugenu i Corvallis-Benton Countyju.

Moja izvješća na terenu također se oslanjaju na mnoge istraživače, prevoditelje i prijatelje — previše ih je da ih spomenem, ali samo za početak: U Iraku: Salam Onibi, Linda Albernami i Khalid al-Ansary, jedan od najboljih novinara u Bagdadu, kao i moj prijatelj i suputnik Andrew Stern. U Južnoj Africi: Patrick Bond, Heinrich Bohmke, Richard Pithouse, Raj Patel i, kao uvijek, briljantan i nezaustavljivi Ashwin Desai. Posebno zahvaljujem Benu Cashdanu i njegovoj ekipi što su mi ustupili svoje intervjue s Nelsonom Mandelom i nadbiskupom Desmondom Tutuom, te za mnogošto drugo. U New Orleansu: Jordan Flaherty, Jacquie Soohen i Buddy i Annie Spell. U Sri Lanki: Kumari i Dileepa Witharana bili su meni i Aviju duhovni i intelektualni vodiči i prevoditelji. Sarath Fernando, Kath Noble i svi drugi iz ekipe u MONLAR-u bili su nam uporišna baza i razlog zbog kojeg smo uopće krenuli na put. Kad sam se vratila u Kanadu, naše je intervjue transkribirao Stewart Laidlaw, dok su s tamilskog i sinhala transkribirali i preveli Loganathan Sellathurai i Anusha Kathiravelu.

Za poglavlje o Rusiji pomogao je Boris Kagarlitski. Przemyslaw Wielgosz, Marecin Starnawski i Tadeusz Kowalik posvetili su mi vrijeme i poučili me o Poljskoj u tranziciji. Marcela Oliviera me povezala sa sudionicima protušokterapijskim pokretima u Boliviji. Tom Kerr u Azijskom savezu za stambena prava bio nam je most prema rekonstrukciji u Tajlandu.

Geneza ove knjige jest cijela godina provedena u Argentini gdje me skupina novostečenih prijatelja poučila o krvavim korijenima projekta Čikaške škole, često nam pričajući svoje mučne zgode i obiteljske priče. Ti strpljivi učitelji između ostalih su: Marta Dillon, Claudia Acuña, Sergio Ciancaglini, Nora Strejilevich, Silva Delfino, Ezequiel Adamovsky, Sebastian Hacher, Cecilia Sainz, Julian A. Massaldi-Fuchs, Esteban Magnani, Susana Guichal i Thomas Bril Mascarenhas. Oni su mi promijenili viđenje svijeta. Analiza torture koja se pojavljuje u ovoj knjizi dobila je svoj oblik nakon desetaka razgovora vodenih s ljudima koji su sami iskusili zlostavljanja po zatvorima i s onima koji su posvetili svoj život radu s preživjelima. Posebno želim zahvaliti Federicu Allodiju i Miralindi Friere, suosnivačima Kanadskog centra za žrtve torture, kao i Shokoufehu Sakhiju, Carmen Sillato i Juanu Mirandi.

Neki od meni najbližih ljudi jesu pisci koji su se specijalizirali za teme koje se dodiruju u ovoj knjizi, a nekolicina njih čitali su ovaj tekst još u rukopisu i satima raspravljali o njegovim idejama. Kyo Maclear mi je uvijek

dostavljala knjige i prosljeđivala članke, a njezine povratne informacije nakon prvog ispisa ove knjige doprinijele su mom shvaćanju slojevitosti kolonijalizma; Seumas Milne, koja je uvodničku stranicu The Guardiana pretvorila u globalan debatni forum, bila mi je tutor u pitanjima oko tačerizma i politički savjetnik o mnogočemu drugom; Michael Hardt vratio me na početak i uobličio moje novorođeno keynesijanstvo; Betsy Reed, moja urednica u The Nationu, pomogla mi je uobličiti teze i uredila je moj prvi članak o strahotama kapitalizma, kao i desetke kolumni; neustrašivi Jeremy Scahill pročitao je početna poglavlja; Katherine Viner bila je svjetlo na kraju tunela i navodi Guardian da bude lansirna rampa ove knjige. Iznad svega, pak, ti dragi prijatelji koji su mi ujedno i kolege, neprekidno su mi bili društvo i nadahnuće u godinama kad sam pisala sama.

Ja nisam ekonomist, ali je moj brat Seth Klein, direktor nazamjenjivog British Columbia Canadian Centre for Policy Alternatives, moje tajno oružje. Podnosio je pozive u nedoba sa zahtjevima da iznebuha iznese pouke o monetarističkoj teoriji i pomno je uredio rukopis, te me poticao i štitio što je bolje mogao. Ricardo Grinspun, briljantni ekonomist koji se specijalizirao za Latinsku Ameriku na Sveučilištu u Yorku (naveden u tekstu) bio je toliko ljubazan da je pročitao rukopis i priuštio mi važnu specijalističku povratnu informaciju. To je učinio i Stephen McBride, direktor Centra za globalnu političku ekonomiju na Sveučilištu Simona Frasera. Počašćena sam što su njih dvojica pronašli vremena u svojim prepunim satnicama da prime još jednog studenta, a niti jedan od njih nije odgovoran za bilo kakvu pogrešku s moje strane.

Moji roditelji, Bonnie i Michael Klein, dali su mi izvrsne komentare nakon čitanja rukopisa i ukazali silnu u pažnju kad sam preselila k njima da mogu u miru pisati. Oboje su cijeli život strastveno čuvali stav o javnoj sferi izvan tržišta, Michael u zdravstvu a Bonnie u umjetnosti. Moja draga svekrva Michele Landsberg pročitala je rukopis i bodrila me iz sve snage. Upornost moga svekra Stephena Lewisa koji smješta pandemiju AIDS-a čvrsto unutar konteksta fundamentalizma slobodnog tržišta osmjeliti me da napišem ovu knjigu.

Mnogi drugi vrsni izdavači i njihove ekipe uložili su svoju podršku ovom projektu, uključujući Brada Martina iz kanadskog Random Housea, Johna Sterlinga iz Henryja Holta i Saru Bershtel iz njujorškog Metropolitana, Stefana McGratha i kreativnu i inteligentnu ekipu iz britanskog Penguina, Petera Sillema iz S. Fisher Verlaga, Carla Brioschija iz Rizzolija, Erika Vissera iz De Geusa, Claudiju Casanova iz Paidosa, Jan-Erika Pettersona iz Ordfronta, Ingeri Engelstad iz Oktobera, Romana Kozireva iz Dobreje Knjige, Marie-Catherine Vacher iz Actes Suda, te Lise Bergevin i ostali iz Lemeaca.

Svi mi silno dugujemo nepokolebljivoj Adrienne Phillips koja radi kao izvršna urednica u Knopf Canadi. Ne samo što je držala cijelu ovu raznorodnu ekipu na okupu, skupa s Margaret Halton i Jackie Joiner, nego je zaslu-

žna što je ova knjiga izišla istodobno na sedam jezika, što je pravo izdavačko čudo. Izuzetno sam mnogo zahvalna Lisi Fyfe za njezin moćan dizajn ovitka, Doris Cowan za njezinu pomno provedenu lekturu, te Beate Schwirtlich za stručan prijelom. Barney Gilmore je ponovno pokazao da je majstor za indekse. Mark A. Fowler najbolji đavolji advokat s kojim je bio užitak raspravljati. Zahvaljujem Sharon Klein, Tari Kennedy, Maggie Richards, Preeni Gadher i Rosie Glaisher, kao i prevoditeljima koji će ovaj tekst prenijeti čitateljima diljem svijeta.

Uz istraživače koji su izravno radili na ovom projektu cijelo su mi vrijeme pomagali i mnogi aktivisti i pisci. Nevjerojatna ekipa iz Focusa na Global Southu u Bangkoku bila je prva koja je identificirala «rekonstrukciju» kao novu granicu neokolonijalizma, što je bio nastavak njihova dugotrajnog rada na iskorištavanju krize. Posebno sam zahvalna pronicljivosti Shalmali Guttala i Waldena Belloa. Dugujem zahvalnost i Chrisu Krommu i cijeloj ekipi s Instituta za južne studije za izuzetna istraživanja koja su prokazala kapitalizam katastrofe, kao i odvjetniku za ljudska prava Billu Quigleyu za njegovo pisanje i aktivizam. Soren Ambrose, nekadašnji Fifty Years Is Enough bio je veličanstven izvor za pitanja međunarodnih financijskih institucija. Moje istraživanje o suvremenom nasilju nad zatvorenicima uvelike su potpomogli Michael Ratner i izvanredna ekipa iz Centra za ustavna prava, kao i John Sifton i Human Rights Watch, izvješća Amnesty Internationala i Jameel Jaffer u American Civil Liberties Union.

Mnoge od dokumenata s kojih je skinuta oznaka tajnosti, a koji se navode u ovom tekstu, obznanili su izuzetni ljudi iz National Security Archivea. Drugi važan izvor bili su intervjui iz PBS-ove dokumentarističke trilogije *Commanding Heights: The Battle for the World Economy* iz 2002. Većina navoda koji se pojavljuju u ovom tekstu nije ušla u te filmove, ali producenti su napravili rijetku iznimku i ugrubo transkribirali te intervjue. Zahvalna sam i Amy Goodman i cijeloj ekipi iz Democracy Now! Njihovi revolucionarni intervjui ne samo što su izvor dnevnih novosti koji izaziva ovisnost (www.democracynow.org), nego i dragocjeno i živo istraživačko oruđe.

Još stotine novinara istražitelja i autora na čije se radove pozivam navedeni su u tekstu i u fusnotama. Proširena bibliografija može se pronaći na www.naomiklein.org, s izravnim linkovima na brojne izvorne dokumente. Nekoliko knjiga bilo mi je od toliko goleme i neprocjenjive pomoći da fusnote i bibliografije doslovno nisu dovoljne da naglase njihovu važnost: *Failed Crusade* Stephena F. Cohena, *A Question of Torture* Alfreda McCoyja, *Night Draws Near* Anthonyja Shadida, *Imperial Life in the Emerald City* Rajiva Chandrasekarana, *A Lexicon of Terror* Marguerite Feitlowitz, *True Crimes: Rodolfo Walsh* Michaela McCaughana, *A Miracle, a Universe* Lawrencea Wechslera, *Empire's Workshop* Grega Grandina, *Blood Money* T. Christiana Millera, *Bush Agenda* Antonije Juhasz, *Pinochet's Economists* Juana Gabriela

Valdésa, *The Tragedy of Russia's Reforms* Petera Reddawayja i Dmitrija Glinskoga, *Thabo Mbeki and the Battle for the Soul of the ANC* Williama Mervina Gumedea, *Globalization and Its Discontents* Josepha E. Stiglitza, *Precarious Life* Judith Butler, *Confessions of an Economic Hitman,* Johna Perkinsa, *The Pinochet File* Petera Kornblutha i *The New Riders of the World* Johna Pilgera, među brojnim njegovim drugim djelima. Također sam zahvalna i brojnim dokumentaristima čiji su mi filmovi pomogli pojmiti događaje kojima nisam mogla biti osobno nazočna. Sjajna trilogija The *Battle of Chile* Patricija Guzmana zaslužuje osobit spomen.

Nekoliko teoretičara i kroničara neoliberalizma uobličili su moja razmišljanja daleko više nego što navodi otkrivaju - David Harvey (osobito njegova *A Brief History of Neoliberalism)* i otprilike gotovo sve što su napisali John Berger, Mike Davis i Arundhati Roy. Dok iznova čitam radove Eduarda Galeana, pomišljam da je sve već rečeno. Nadam se da će mi oprostiti pokušaje stavljanja onih nekoliko zvjezdica na margine — samo da bih naglasila bit.

Također želim odati počast pet nesvakidašnje različitih modela angažiranih i gnjevnih intelektualaca — sve redom mojih osobnih heroja koji su preminuli dok sam pisala ovu knjigu. Gubitak Susan Sontag, Johna Kennetha Galbraitha, Molly Ivins, Jane Jacobs i Kurta Vonneguta za mene je, kao i za mnoge druge, neprocjenjiv gubitak.

Još su mi pomogli i: Misha Klein, Nancy Friedland, Anthony Arnove, John Montesano, Esther Kaplan, John Cusack, Kashaelle Gagnon, Stefan Christoff, Kamil Mahdi, Pratap Chatterjee, Sara Angel, Manuel Rozenthal, John Jordan, Justin Podur, Jonag Gindin, Ewa Jasiewicz, Maude Barlow, Justin Alexander, Jeremy Pikser, Ric Young, Arthur Manuel, Joe Nigrini, David Wall, John Greyson, David Meslin, Carly Stasko, Brendan Martin, Bill Fletcher, David Martinez, Joseph Huff-Hannon, Ofelia Whiteley, Barr Gilmore, kao i moji strpljivi suradnici u New York Times Syndicateu, Gloria Anderson i Mike Oricchio.

Roger Hodge me za potrebe časopisa Harper's poslao u Irak, da napišem nešto što se pretvorilo u ovu knjigu, a kad sam se vratila, Sharon Oddie Brown i Andreas Schroeder smjestili su me u njihovu savršenu spisateljsku kolibu. Kao i uvijek, zahvalna sam Katrini vanden Heuvel, Peteru Rothbergu i Hamiltonu Fishu jer sam se u The Nationu osjećala kao kod kuće.

Možda je za odgoj djeteta potrebno selo, ali dok promatram ovaj dug popis, shvaćam da je za stvaranje ove knjige bila potrebna globalna zavjera. Neizmjerno sam sretna što me podržava ta zadivljujuća ljudska mreža.

»Morate pročitati možda najvažniju knjigu o ekonomiji u dvadeset prvom stoljeću.«

Dow Jones Busines

»Svatko tko želi shvatiti kako svijet funkcionira, treba je pročitati odmah.«

Rollin

NAOMI KLEIN

Diljem svijeta, u Britaniji, u Sjedinjenim Američkim Državama, u Aziji i na Bliskom istoku postoje moćnici koji zarađuju na kaosu – iskorištavaju krvoprolića i katastrofe da okrutno i nemilosrdno preobraze svijet sukladno vlastitim idejama. Oni su doktori šoka.

Kao uzbudljivo otkriće »Doktrina šoka« otkriva tajnu povijest našeg doba. Raskrinkavajući globalne profitere Naomi Klein je otkrila podatke i međusobne veze koji su potresli čak i nju – koliko sveobuhvatno uvjerenja doktora šoka dominiraju našim svijetom i na koji se način ostvarila ta dominacija. Zarađujući milijarde na tsunamiju, pljačkajući po Rusiji, izrabljujući Irak – zastrašujuća priča o tome kako neki mlate novac dok se ostali mlate međusobno.

Naomi Klein je nagrađivana novinarka i spisateljica. Njezina prva knjiga, svjetski bestseler, »No Logo«, prevedena je na dvadeset osam jezika. New York Times proglašava je 'biblijom pokreta'. Piše kolumne za The Nation i Guardian koje se prenose širom svijeta, a izvještavala je iz Iraka za magazin Harper's.

»Temeljni desničarski mit – da nakon sloma sovjetske tiranije, slobodni izbori i slobodno tržište kroče ruku pod ruku prema blještavom sutonu povijesti – Naomi Klein otkriva kao, jednostavno rečeno, laž... Knjiga pisana savršeno destiliranim gnjevom, usmjeravana neporecivim činjenicama. Uistinu, nadišla je 'No Logo'. Ova sjajna knjiga podići će tsunami stida – i političke akcije.«

Johann Hari, New Statesman

»Ako poznajete neke koji i dalje vjeruju da slobodno tržište i demokracija kroče ruku pod ruku, podarite im ovu knjigu za Božić. Na jednom mjestu skupile su se prošlost, sadašnjost i budućnost.«

Peter Carey, Guardian, izbor knjige godine

www.naomiklein.org

230,00 kn

v|b|z POSEBNA IZDANJA
www.vbz.hr